

ZBORNİK O

albertu haleru

ZBORNİK *o* ALBERTU HALERU

HRVATSKI KNJIŽEVNI POVJESNIČARI
ZNANSTVENI ZBORNICI

Sv. 5.

IZDAVAČ:

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Ulica grada Vukovara 68

SUIZDAVAČI:

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Filozofski fakultet u Zadru Sveučilišta u Splitu
Hrvatsko filološko društvo Zadar
Hrvatsko filološko društvo Zagreb
Međunarodno središte hrvatskih sveučilišta Dubrovnik
Pedagoški fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

GLAVNI UREDNIK:

prof. dr. sc. Tihomil Maštrović

UREDNIČKI ODBOR:

prof. dr. sc. Stipe Botica, doc. dr. sc. Darko Gašparović, prof. dr. sc. Stipe Grgas, prof. dr. sc. Nikica Kolumbić, prof. dr. sc. Stanislav Marijanović, prof. dr. sc. Tihomil Maštrović, prof. dr. sc. Borislav Pavlovski

TAJNIK UREDNIŠTVA:

Marinko Šišak, prof.

ALBERT HALER

Književni povjesničar, teoretičar i estetičar

*Zbornik radova sa znanstvenoga skupa
Zagreb – Dubrovnik, 29. – 30. travnja 1999.*

Zagreb, 2000.

J. Albert Hale

Knjižni niz *Hrvatski književni povjesničari*, nakon objavljenih znanstvenih zbornika o Mihovilu Kombolu 1983. (II. izd. 1997.), Slavku Ježiću (1997.), Franji Fancevu (1998.) i Tomi Matiću (1998.), dobija izlaskom *Zbornika o Albertu Haleru* i svoj peti svezak. Svakom je objavljenom zborniku prethodio znanstveni skup o pojedinom hrvatskom književnom povjesničaru, pa je tako znanstveni skup o Albertu Haleru održan 29. i 30. travnja 1999. u Zagrebu i Dubrovniku, mjestima blisko vezanim uz znanstvenikov život i rad, čime je nastavljena praksa da se i mjestom održavanja skupa ukaže poštovanje prema ukupnosti njegova stvaralačkog opusa, ali i prema društvenoj ulozi njegova djelovanja, što je svakako dio pamćenja i kulturne tradicije sredina kojima su pripadali.

Organizatori znanstvenoga skupa o Albertu Haleru bile su brojne humanističke visokoškolske ustanove i znanstvena društva: filozofski fakulteti iz Zagreba, Zadra i Rijeke, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Pedagoški fakultet iz Osijeka, Međunarodno središte hrvatskih sveučilišta iz Dubrovnika i Hrvatska filološka društva iz Zadra i Zagreba. Projekt *Hrvatski književni povjesničari* postao je tako jedna od onih rijetkih znanstvenih smotri koja je uspjela povezati znanstveni potencijal, osobito onaj s područja filologije, glavnih centara humanističke znanstvene misli u Hrvatskoj.

Nakon održanog znanstvenog skupa o Albertu Haleru Organizacijski odbor skupa odlučio je pristigle radove objaviti u zasebnom znanstvenom zborniku, uz odgovarajući recenzentski postupak. Pristigla su dvadeset i dva znanstvena i stručna priloga, a uz njih zbornik je, u skladu s već postignutim priređivačkim standardima, kompletiran s Bibliografijom Alberta Halera, Literaturom o Albertu Haleru, Kronikom znanstvenoga skupa, te Napomenom i Kazalom imena.

Halerovu sudbinu, a onda i fortunou njegova stvaralačkog opusa, bitno su odredili događaji s kraja njegova životnog puta koji su još do danas pomalo zavijeni velom tajne. Naime, vihor Drugog svjetskog rata je u svojim posljednjim danima povukao i njegovu sudbinu u koloplet tužne kolone što je krenula k Bleiburgu. Uskočivši u neki kamion što je hitao ka Zapadu, u ozračju panike, dezinformacija i straha, Haler se našao u vrtlogu događaja koji su proizveli njegov tragičan kraj. Ta navodna činjenica da je 18. svibnja 1945., pod nejasnim okolnostima, stradao u Kamnici kod Maribora (što nikada nije do kraja potvrđeno), proizvela je u jugokomunističkom totalitarničkom ozračju, u doba kada je znanost prečesto odustajala od istine pod nasrtajem ideolojske isključivosti, šutnju o stvaralačkom opusu tog književ-

nog povjesničara, estetičara, kritičara, polemičara, pa se dakle o njemu u prvim poratnim desetljećima, odnosno u drugoj polovici prošlog stoljeća, osim u rijetkim i vrijednim izuzetcima (kakvi su bez daljnjega prinosi Z. Posavca, N. Ivanišina i N. Batušića), najčešće šutilo ili tek marginalno govorilo.

Znanstveni zbornik o Albertu Haleru podastire današnju recepciju njegova znanstvenog, stručnog i književnog opusa i nudi nove ocjene i vrednovanja njegova djela, određujući time i odgovarajuće mjesto Alberta Halera, kako u književnoj znanosti, tako i u ukupnoj hrvatskoj kulturnoj povjesnici te, što je osobito važno, preko njegovoga znanstvenog nasljeđa prisposobljuje hrvatsku književnu kritiku i povijest bliskim europskim duhovnim kretanjima. U tom smislu ovaj zbornik ujedno ispravlja neke nepravde prema Albertu Haleru, toj uistinu osebujnoj ličnosti hrvatske književne historiografije i estetike.

Tihomil Maštrović

Radovi sa znanstvenoga skupa

Estetika i pojam ljepote Alberta Halera

Izvorni znanstveni članak

UDK 1:111.852 Haler, A.

Vrlo je zanimljiv i simptomatičan podatak što ga je pri sumiranju pregleda filozofijskih nastojanja u Hrvata za razdoblje od 1918. do 1938. zabilježio Aleksandar Mužinić svojom tvrdnjom da u navedenom intervalu »s estetskog i etičkog područja (ne vodeći računa o manjim prigodnim člancima i sporednim umetcima u ostalim djelima) nije izdano (tj. objavljeno) ni jedno sistematsko djelo«.

Nakon plodonosnog, bujnog, vrlo aktivnog zanimanja i bavljenja estetikom u Hrvatskoj svršetkom 19. stoljeća, odnosno na samom prijelazu 19. u 20. stoljeće, dakle u doba hrvatske moderne (1890. do 1910.), takva dijagnoza iznenađuje, a djeluje pomalo tužno i deprimantno. Mužinićev iskaz naprosto je gorka činjenica trajnijeg potiskivanja u Hrvatskoj jednog bitnog misaonog i kulturnopovijesnog područja, premda pažljiviji povijesno hermeneutičko-historiografski uvidi daju nešto drukčiju sliku od doslovnog uzimanja *ad notam* inače točne Mužinićeve objekcije. Događa se, naime, u to vrijeme stanovita promjena, stanovit pomak u karakteru i kutu viđenja izvornih estetičkih problema. Utoliko je važnijom za razumijevanje ove komponente razvitka hrvatske filozofije i kulture 20. stoljeća zaključna Mužinićeva rečenica spomenutog pregleda gdje kaže kako bi ubuduće »ta konstatacija imala da posluži kao podstrek za upravljanje misaonog djelovanja na ova područja (tj. područja estetike i etike) u kojima se živo osjeća *duhovna potreba za novim suvremenim radovima*.«¹

Danas još nije moguće pouzdanije odrediti koliki je mogao biti stvarni konkretno poticajni odjek Mužinićeve napomene s obzirom na objavljivanje knjiga, barem u pogledu estetike, o kojoj je ovdje riječ. Estetička je misao, naime, bila uklopljena u tada već jasno izražene burne tendencije kompleksnih zbivanja svoga vremena. Historiografski je sasvim evidentno, iz kasnijih istraživanja, da se četrdesetih godina u Hrvatskoj povijesnoj zbilji, unatoč nepovoljnim prilikama Drugoga svjetskoga rata, za estetičku dionicu situacija opet, još jednom, naglo mijenja nabolje: s dugotrajnim utje-

¹ Aleksandar Mužinić, *Filozofija u Hrvata 1918–1938 godine*, Beograd, 1939.; kao p.o. iz *Učitelj*, 19 (55), broj 3–4, str. 15. Kurziv u citatu Z. P.

cajima u drugu polovinu 20. stoljeća. Četrdesetih će godina biti objavljen možda ne baš velik, no ipak priličan broj djela sa specijalističkom estetičkom problematikom. Međutim, unatoč tomu ozbiljan će se interes zajedno s rangom dometa tijekom desetljeća nakon 1945. godine ponovno »progresivno« prorjeđivati, tako da će završetkom 20. stoljeća – u vrijeme kada u svijetu napori za *revival* estetičke misli postaju sve intenzivniji i brojniji – estetika u Hrvatskoj, a navlastito hrvatska estetika, s obzirom na povijesne datume utemeljenja njezine historiografije, zapravo biti marginalizirana. U nekim institucijama, gdje je po logici stvari izrazito važna, ili je institucionalno sporedna ili ne postoji ili je se – ukida. Nakladnike ne zanima, sponzori prate sport, estradu, festivale, *show-business* i (masovne) medije, mecenata nema, intelektualna i duhovna žeđ gasne, premda zbiljske potrebe postaju sve veće i urgentne.

Respektabilnom ostaje činjenica koja involvira Mužinićevo zapažanje: nakon opsežnog djela *Razvoj i sustav obćenite estetike* Franje pl. Markovića, 1903., sve do pojave Halerove knjige *Doživljaj ljepote*, 1943., koja je primljena s epitetom »prva hrvatska suvremena estetika«, prošla su puna četiri desetljeća.² Takvo stanje stvari, naravno, nije bez obrazloženja, koja tamnim tonovima ne ublažuju negativnost ovakvih podataka, premda se historiografska slika Mužinićeva zapisa, kako je već nagoviješteno, znatno mijenja ako se razdoblje koje on fiksira, ili još veći razmak između Markovićeve i Halerove knjige, poblizje istraži. Po svoj je prilici neprijeporno kako se ni Halerova knjiga ne bi pojavila, koncipirana kao sustavna ekspozicija estetičke problematike, da u Hrvatskoj nije došlo do bitnih mijena političko-povijesne i duhovno-kulturološke zbilje najprije stvaranjem Banovine Hrvatske, a zatim uspostavom Nezavisne Države Hrvatske. Danas više nije sporno: vrijeme je od 1941. do 1945. u objavljivanju knjiga bilo zlatno doba hrvatske kulture po aktualnosti, kvantitativnoj i kvalitativnoj relevanciji, pa čak i u intenziviranju nadoknađivanja povijesnih propusta obavljanjem primjerice brojnih kapitalnih djela, nizova Sabranih djela i »pokrivanjem«, tj. popunjavanjem praznina svih važnih dotad zapostavljenih područja.

Halerovo djelo datirano je objavljivanjem u obliku knjige, ali ono nastaje, s jasno profiliranom teorijskom i filozofijskom orijentacijom, tijekom ranijih godina, jedno do dva desetljeća prije. Halerova se knjiga čak sastoji, podijeljena u poglavlja, od niza rasprava godinama objavljivanih po različitim periodičnim publikacijama, pretežno u najuglednijim časopisima svoga vremena, samo dijelom naknadno redigiranih i dopunjavanih (a možda mjestimično i cenzuriranih), radi primjerenosti duhu vremena i komponiranja knjige kao cjeline. Može se slobodno reći da Haler sustavno izgra-

² Marinko Skatolini, »Doživljaj ljepote; Prva hrvatska suvremena estetika, (s portraitom)«, *Spremnost*, Zagreb III/1944., od 25. lipnja, broj 123, str. 9.

đuje svoj estetički nazor i kroz njegovu prizmu nastoji djelovati u Hrvatskoj, počevši 1920. godine s raspravom *O estetici Benedetta Crocea*.³

Tri stvari nisu razabierive ako se u historiografskom pristupu hrvatskoj estetici zastane na doslovnu shvaćanju Mužinićeve formulacije, odnosno ako se ostane bez onih momenata koje ne registrira Mužinićev pregled. *Prvo*, Mužinić, sva je prilika, ima pred očima kao »sustavno djelo« *jedino* samostalno publicirane knjige većeg opsega. Doista, i Markovićeve i Halerova knjiga imaju nekoliko stotina stranica. Međutim, za druga područja Mužinić s pravom u razmatranom razdoblju spominje i opsegom znatno kraće, no važne tekstove, poput, primjerice, Petrasove *Teorije suda*, pa bi tako i za estetičko područje valjalo uvažiti neke manje (samostalne) publikacije, no i eseje odnosno naslove objavljujivane po časopisima, eseje koji nisu mogli ugledati svijetlo dana objavljeni tiskom u obliku knjiga (fenomen koji čini jednu prilično bolnu hrvatsku »specifičnost«, za neke autore i u drugoj polovini, čak i svršetkom 20. stoljeća, na pragu trećeg milenija).

Drugo, u hrvatskoj historiografiji nije uočeno da iznimno brojni Halerovi tekstovi objavljeni u periodici nisu, kako bi situaciju opisao Mužinić, »manji prigodni članci« i »umetci«, nego je u Halerovu slučaju riječ baš o dosljednu i upornu izlaganju, a može se reći upravo *sustavnu* izgrađivanju tada nove i moderne (u europskim i svjetskim razmjerima) estetičke pozicije, estetičkog nazora odnosno estetike. Još manje historiografski pogađaju povijesnu zbilju kvalifikacije koje nisu lišene maliciozne, pa ni maligne komponente, kad tu Halerovu sustavnost i upornost zbog neumoljive Halerove konzekventnosti – koja je bila vrlo polemična! – prosuđuju i osuđuju kao grafomansko-herostratsku crtu. I *treće*, nije uočeno da je vrijeme 20-ih i 30-ih godina u Hrvatskoj, unatoč izostanku objavljenih knjiga kao rezultata sustavnog oblikovanja estetičkih pozicija, ipak bilo razdoblje intenzivne umjetničke djelatnosti uz koju nije izostajala raznolikost estetičke aktivnosti različitih, međusobno paralelnih, ali još i više konfrontiranih estetičko-filozofijskih, svjetonazornih, *ergo* teorijskih pravaca, struja i orijentacija.

Bibliografski nije nepoznato, niti kao podatak nedostupno, da je zrela Halerova rasprava naslova *O naučnom posmatranju književnosti i umjetnosti*, koja je objavljena 1930. godine, popraćena nedvosmislenom naznakom »jedna glava iz djela *Spoljašnje i unutrašnje posmatranje književnosti*«. ⁴ Upravo zato valja posebno istaknuti dva momenta povodom navedenog Halerova teksta i njegove datacije, budući da se o njima ne vodi valjana historiografska briga niti prosudba.

U popratnoj napomeni za *jedno poglavlje iz veće cjeline*, cjeline koja lebdi pred Halerovim očima, jasno je dano do znanja kako je Haler imao

³ Albert Haler, »O estetici Benedetta Crocea«, *Savremenik*, Zagreb, XV/1920., knj. II–III, str. 122–125.

⁴ Albert Haler, »O naučnom posmatranju književnosti i umjetnosti«, *Srpski književni glasnik*, Beograd, 1930., N.S., knj. 31, broj 2, str. 95–105; (ćirilicom).

želju objaviti, govoreći Mužinićevom terminologijom, koliko-toliko »sistematsko djelo« s područja estetike – kao knjigu. Da do toga nije došlo nikako se ne može uvažiti, ni kao pretpostavka, za tako plodnog, produktivnog i marljivog pisca poput Halera, da mu je »ponestalo daha« (kao mnogim njegovim suvremenim, pa i kasnijim sterilnim oponentima); razloge i uzroke treba očito tražiti u nesretnoj hrvatskoj zbilji odnosno ljudima o kojima je ovisilo izdavanje knjiga. Uostalom, kao i danas.

Drugi moment: u naslovu i popratnoj napomeni valja vidjeti zamašitu, nimalo sporednu kulturnopovijesnu i za hrvatsku povijest estetike i umjetnosti važnu činjenicu. Danas je pomalo prepušteno »zaboravu« oduševljenje, upravo ushićenje »modernitetom«, kojim se tijekom *druge* polovine 20. stoljeća u Hrvatskoj, tobože pri odmaku od sorealističkih i promarksiističkih službeno vladajućih varijacija doktrine različitog ranga i profila, ili pak njihovu dopunjavanju »inoviranjem«, prezentiralo »otkriće« »unutrašnjeg pristupa« umjetničkom djelu na planu kritike i povijesti umjetnosti, osobito književnosti. Bila je to »teorija« kao velika »novost« uvezena u obliku recentnog plodnog zapadnjačkog utjecaja primarno iz angloameričke jezične sfere. Pri tome se sasvim iznimno samo ponekad spomenulo Halera, premda je već u Halera, kao i kod desetljećima kasnijeg uvoza, tj. utjecaja i »svjetskog konteksta« u teorijsko-filozofijskom pogledu, bila riječ o nazoru odnosno metodologiji iste geneze i pozadine: »nova kritika« »unutrašnjeg pristupa« temeljila se na estetici Benedetta Crocea. Pa čak i uz nevolju da Haler nije mogao publicirati svoju namjeravanu knjigu, hrvatska je historiografija trebala pošteno inzistirati i ustrajati u afirmiranju Halerovih rasprava i zasada njegove pozicije, silom prilika raspršenih u fragmentima po različitim časopisima, pa da se ipak dobije jasna slika o suvremenosti hrvatskih estetičkih, književnopovijesnih i književnokritičkih nazora unutar autentičnog neposrednog i neposredovanog europskog i svjetskog konteksta *prve* polovine 20. stoljeća – svim nepovoljnim prilikama unatoč.

Oba navedena momenta opravdano sugeriraju zaključak: Halerova, kao i neka druga tadašnja estetička naziranja u Hrvatskoj, pripadaju izvornoj *logici povijesnog neukusa* i smisaonog kontinuiteta u hrvatskoj, europskoj i svjetskoj estetici podjednako. Ali, čini se, prečesto se u Hrvatskoj inzistira na »otkrivanju Amerike«, bilo iz neznanja ili totalne blokade informacija bilo iz netolerantnog i svakom dijalogu nesklonog antagonističkog odnosa spram domaćeg, hrvatskog postignuća, spram Halera, pa i njemu srodnih autorskih nazora. Ili pak stoga što je u tom i svakom takvom insceniranom »otkriću Amerike« Hrvatska uvijek automatski bila kod očito malo prevelikog broja hrvatskih historiografa ugurana u omiljenu matricu »provincijalizma« i »povijesnog zakašnjenja« umjesto suvremenog i suverenog, modernog, i europskog i svjetskog, a ovdje doslovce ranijeg, pa i najranijeg mogućeg, a ne zakašnjelog, anglo-američkog konteksta; »provincijalizma« i »zakašnjenja« umjesto evidentne logike samosvojnog neukusa hrvatskog povijesnog estetičkog razvitka, kakav je povijesno bio priprem-

ljen u afirmativnom i antitetičkom slijedu hrvatskih teorijsko-filozofijskih uvida, epohalno sinkronijski kao i dijakronijski.

Ako hrvatska historiografija, podjednako politička i kulturološka, *ne nastavi* odnosno čak *na nov način ne započne* opet ići po sebe samu ne tek nekorisnim i pogrešnim smjernicama, nego upravo štetnim i navlastito mistifikatorskim putovima, tada ne bi trebalo biti nejasno kakvu estetiku je zastupao Haler i koje su njegove zasluge. Vrlo dobro je poznato, a sam Haler to nije ni krio, da je bio pristaša i pobornik estetike Benedetto Crocea, donekle i pristaša njegove filozofije. Pogrešno je, međutim, ako bi se Halera – bilo je, dakako, i takvih ocjena – označilo samo kao eklektika, još pogrešnije ako se toj kvalifikaciji prida samo negativno značenje. Haler je doduše vjerno, s dubokim iskrenim osvjedočenjem, slijedio Croceove teorijske zasade počevši od 20-ih godina 20. stoljeća, ali u tome nije bio školnički epigon i ne bijaše ni bez stanovitih samosvojnih crta.

Haler je uvodeći Croceovu estetičku misao u hrvatski duhovni obzor otvorio nove vidike s kadgod vrlo žestokim konfrontacijama, etablirajući ne samo još jednu od mogućih estetičkih pozicija, nego stvarajući temelje i postulate za novo, kao rijetko kada predmetu izuzetno adekvatno, kritičko polaganje računa o metodologiji te oživotvorujući plodonosnu »primjenu« estetičkih kriterija na jednak način za područje svjetske i hrvatske umjetnosti, svagda ponajprije imajući na umu književnost. Tako je baš ono što se Haleru prigovaralo – da je »mjerila« »velike« svjetske umjetnosti »neprijmjereno« primjenjivao na »male« hrvatske prilike i hrvatsko umjetničko stvaralaštvo – zapravo Halerova zasluga. Koliko god su svagda potrebni modaliteti faktora proporcioniranja zajedno s koeficijentom specifičnosti, dobro je došla i kritička strogost. A upravo stoga što je bila riječ o estetičkom poimanju koje se nije moglo transplantirati mehaničkim prenošenjem »znanstvenih formula«, nego se po načelima »unutrašnjeg pristupa« tražilo uspostavljanje adekvatnog odnosa spram umjetnine kao umjetničkog djela, *ergo* estetičkog i primarno baš estetičkog, Haler oblikuje teorijski postulativne povijesne premise, postulativnu teorijsku zbilju za pravi i primjeren, najprimjereniji pristup umjetničkome djelu odnosno estetičkim fenomenima uopće. U tome Haler doduše nije bio prvi koji je tražio i teorijom i praksom realizirao takav uvid kao što ne bijaše ni prvim predstavnikom recepcije Croceovih estetičkih nazora u Hrvatskoj, ali je bio prvi – i ujedno najvažniji – koji je to činio uporno, dosljedno, sustavno i beskompromisno; prvi koji je teorijski, povijesno doista zbiljski, otvorio bogate mogućnosti što ih je nosila upravo Croceova estetika (a manje Croceova filozofija) kao oživotvorenje tada novih obzora poimanja umjetnosti.⁵

⁵ Vidjeti Zlatko Posavac, »Rana recepcija Crocea u Hrvatskoj«, *Filozofska istraživanja*, Zagreb, 1993., godište XIII, broj 50, str. 675–684. Vidjeti također esej o Haleru u: Zlatko Posavac, *Novija hrvatska estetika*, Zagreb, 1991., str. 315–322; posebno još izvod iz monografije pod naslovom *Estetika Alberta Halera i njena primjena u književnoj kritici*, što je bio autorov magistarski rad (parcijalno) objavljen u seriji »Kritički portreti hrvatskih slavista«

Slijedeći Crocea Haler je razradio svoju estetičku poziciju tekstovima sabranim u knjizi *Doživljaj ljepote* 1943. godine. Sam naslov nije naj sretnije izabran i očito se pojavio tek u knjizi (upitno je je li uopće Halerov) budući da o toj varijanti nije bilo potvrde u rukopisnoj ostavštini. Osim već spomenute najave za knjigu o »unutrašnjem pristupu« iz 1930., kasniji radovi bilježe drukčiji, a po našem uvjerenju Halerovim intencijama korespondentniji naslov: godine 1940. Haler objavljuje raspravu *Nemogućnost pozitivističke estetike*, s naznakom »Poglavlje iz knjige *Bitnost pjesništva*«. ⁶ Prvi pak dio Halerove knjige *Doživljaj ljepote* zapravo je iznošenje kritičko-polemickih stavova spram tradicije, no ipak ponajviše spram zatečene suvremene situacije, dok je drugi dio afirmativno izlaganje teza. No kao što u drugom dijelu ne manjkaju polemički tonovi (premda su većinom u knjizi izostavljena imena hrvatskih autora s kojima Haler polemizira, primjerice V. Dvornikovića, V. Nazora i drugih), tako se već u prvom dijelu ocrtava vrlo jasno pozitivno eksponiranje Croceovih odnosno vlastitih Halerovih estetičkih pogleda.

Najvažnija karakteristika koja prožima i utemeljuje Halerovu estetiku konfrontacija je s pozitivizmom uopće, sa svakom vrstom pozitivizma, navlastito psihologizma i sociologizma, te uz sociologizam vezanu estetiku, ili, kako to kaže Haler, s kritikom i estetikom »socijalnog mjerila«, što uključuje protivljenje i estetičkim pogledima materijalistički impregniranim, a navlastito pak onima indirektno ili direktno marksistički. Psihologizam je u Hrvatskoj 20. stoljeća tradiran još iz razdoblja moderne, a sociologizam se nakon epohe realizma u 19. stoljeću, s marksističkim impregnacijama ili bez njih, pojavljuje ponovno intenzivno u hrvatskoj kulturi razdoblja između dva svjetska rata. Paralelno s tim, Haler se u duhu Croceovih zasada, zajedno s nizom drugih srodnih i različitih filozofijskih nazora, opire svakom presizanju znanosti na područje umjetnosti odnosno estetike. Haler pri tome ima na umu prije svega otklon agresivnog prirodoznanstvenog scijentizma, empirizma, kvantifikativnih metoda i racionalizma. Pogrešno je takav stav shvatiti kao negativan stav prema znanosti uopće, jer je Halerova pozicija zapravo istup protiv pogrešne primjene metoda znanosti. Estetskom je području primjeren pristup intuicijom. Primat u tome ima forma, koja nije kategorija pripadna vanjskom objektivitetu djela i stvari neovisnih o subjektu, nego je riječ o *duhovnom aktu* kao *formi* u kojoj se oživotvoruje *korespondencija subjekta i objekta*. »Oblik i sadržaj su pove-

(voditelj projekta Ivo Frangeš) kao posebna publikacija s izborom bibliografije: Zlatko Posavac, *Albert Haler*, Zagreb, 1978., str. 62.

⁶ Albert Haler, »Nemogućnost pozitivističke estetike; Poglavlje iz neobjelodanjene knjige 'Bitnost pjesništva', *Savremenik*, Zagreb, XXVIII/1940., knj. 1, br. 3; članak je kasnije uvršten u knjigu *Doživljaj ljepote* pod naslovom »Pobjeda konkretne misli«, str. 97–106. Istini za volju najbolje bi odgovarao Halerovim intencijama naslov »Bit pjesništva« jer »Bitnost pjesništva« krije mogućnost za dva različita smisla: ili je pjesništvo po sebi nešto bitno ili je riječ o traženju biti pjesništva, tj. biti umjetnosti.

zani«, ali »Oblik je imanentni duhovni čin koji je uvijek u svom stvaralaštvu stalan.«⁷

Ukoliko se neposredno traži određenje umjetnosti, onda je Haler na nizu mjesta u nijansiranim varijacijama definira kao *duhovi akt afektivno-fantazijske prirode*. Emocionalni, čuvstveni karakter ima pri tome središnje mjesto, s tim da nije naprosto riječ o nekom zbroju psiholoških fenomena o pukim psihičkim činjenicama, nego o doživljajima koji su oblikovani zahvatom produktivne imaginacije. Doslovce, umjetnost ili poezija jest »samosvojni način doživljavanja čuvstveno-fantazijske prirode«. »Definicije nastaju – kaže Haler – promatranjem umjetničkih djela izvana, dok je spoznaja o čuvstveno fantazijskoj prirodi umjetnosti nastala na temelju unutrašnjeg iskustva.«⁸

Umjetnost je Haler uvijek shvaćao povezanu s ljepotom, pa stoga smatra kako se »odjeljivanje umjetničkog i estetskog pokazuje podpuno nepotrebnim, kad se estetsko ne shvati u smislu vanjski liepoga, nego, kako to moderna estetika radi, u smislu ostvarenja unutrašnjeg doživljaja, iz kojega nisu izključene ni intelektualne, ni etičke, ni domoljubne itd vrjednosti. Ove postaju estetskim vrijednostima, kad su čuvstveno-fantazijski obojene.«⁹ Ta unutarnja doživljajnost uvijek mora biti dana konkretno kao individualna, ne scijentistički racionalno popraćena; pa premda nije subjektivna privatnost, ni puka psihološka ili psihička činjenica, ona i kao subjektivna za ljepotu i umjetnost ne gubi karakter univerzalnosti. Prava umjetnost, naime, »zbiljsko pjesništvo«, ne smije se shvatiti drukčije nego »kao izraz pune čovječnosti, kao vizija pojedinog u univerzalnom.«¹⁰ S time, naravno, da ostaje »glavna značajka pjesničkog (= umjetničkog) stvaranja individualnost izražaja.«¹¹

Koliko god su Halerovi suvremenici njegov konzekventni »croceizam« držali osebnim i osobenjačkim, nerijetko baš ekstremnim, to iz naknadne perspektive postaje vidljivo kako su mnoga svojedobno opća mjesta estetičkih nazora, uzeta makar samo terminološki, zapravo vrlo srodna Halerovu načinu poimanja kao karakterističnih odrednica epohe. Čak i kod ne-

⁷ Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, Zagreb, 1943., str. 167 i 242.

⁸ Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, Zagreb, 1943. Drugi dio: »Filozofsko promatranje estetskog čina«, poglavlje IV, »Čuvstvenofantazijski značaj umjetnosti«, str. 157. Potrebno je upozoriti kako Haler za dimenziju afektivnosti odnosno emocionalnosti pretežito koristi vrlo diferenciranu hrvatsku riječ *čuvstvo*, dok za drugu komponentu koristi termine (internacionalizme) *imaginativan* i *fantazijski*, rjeđe i pretežno u deskripcijama riječ *mašta*, koja postupno dobiva širu i sustavnu primjenu. Primjeri: »Umjetnička mašta nema ništa zajedničko sa fantastičnim...« (str. 188); »Oblik i sadržaj organski su povezani te sadržaj, kao čuvstveni osobni doživljaj, ne predstavlja, prepušten sam sebi, ni nikakvu umjetničku vrijednost, ukoliko mu manjka stega i kristalizacija, koju mu može pružiti samo mašta, kao što je oblik mrtav, ako nije prožet konkretnim čuvstvom« (str. 167–168).

⁹ Albert Haler, op. cit., str. 166.

¹⁰ Op. cit., str. 226.

¹¹ Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, Zagreb, 1943., I. dio, poglavlje IV, 3, str. 79.

kih njegovih, za nas danas upitnih, rješenja, Haler tematizira samo bitnu aktualnu problematiku. Nije se gubio u sporednostima.

Ne može promaknuti pažljivijem razmatranju Halerovih estetičkih nazora u knjizi *Doživljaj ljepote* da su Haleru ljepota i umjetnost samorazumljivo međusobno supripadne kategorije, dok mu je cijelo djelo preokupirano primarno fenomenom umjetnosti, tako da zapravo i ne traži i ne daje konkretan odgovor na pitanje *što je lijepo?*, kako bismo ga očekivali kao središnji predmet razmatranja prema naslovu knjiga. Mora da je toga bio svjestan i sam Haler u vrijeme kada se tekst knjige već vjerojatno nalazio u tisku 1943. godine, jer je 1942. godine, gotovo paralelno s dovršenom knjigom, publicirao zasebnu raspravu s naslovom i temom *Ljepota*. Nešto kasnije, 1944. godine, objelodanjuje dodatno još i raspravu *Ljepota i dobrot*.¹²

Premda Haler u samom završnom odlomku knjige *Doživljaj ljepote*, nakon svih opširnih svestranih razmatranja o umjetnosti, pokušava pobliže odrediti ljepotu, njegove formulacije zvuče neodređeno, čak pomalo kao fraza: »Ljepota se rađa u času, kada suživot prožme pojedino, kad se makrokozmos spusti k mikrokozmosu, posvećujući ga dahom neizmjernosti.«¹³ Moguće su različite asocijacije na eho nekoliko više ili manje poznatih tipova filozofije. Kroz takve iskaze nije moguće ozbiljnije konkretno identificirati ni Halerovu filozofijsku poziciju ni njegovo shvaćanje ljepote. Nije teško razabrati tabor kojemu pripada, no tad više ne govorimo teorijski i filozofijski. Zato su važne navedene rasprave iz 1942. i 1944. kojima je Haler možda otvorio nove stranice svog nedovršenoga opusa, no isto tako možda posve svjesno izrekao zaključne formulacije koje daju posebno, dodatno svjetlo svemu ranijem njegovu izlaganju. U ovoj dilemi ostala je stvarnom *via facti* samo druga mogućnost, nakon iznenadnog prekida Halerova rada i javnog djelovanja, kad je autor nestao kod Bleiburga 1945.

Halerova estetika koju znamo kao antipozitivističku, primarno anti-psihologistički te antisociologistički koncipiranu analitiku stvaralačkog i doživljajnog karaktera umjetnosti, s afirmacijom intuicije nasuprot racionalističkim i scijentističkim tendencijama, estetika nošena željom *novog i modernog razumijevanja* estetičkih fenomena, samome Haleru je ta i takva estetika uvijek implicite ili eksplicite *vezana uz tradicionalno* »trojstvo Istine, Ljepote i Dobrote« kao »bitnih kakvoća ljudskosti«¹⁴ jer, po Haleru, »bez Lijepoga, Istinitoga i Dobroga, bez umjetnosti, bez misli i bez čudorednosti, nema ni č o v j e k a u pravom smislu riječi«.¹⁵ Zbog toga je

¹² Albert Haler, »Ljepota«, *Hrvatsko kolo*, Zagreb, 1942., knj. XXIII, str. 110–117, te »Ljepota i dobrot«, *Hrvatska revija*, Zagreb, XVII/1944., broj 2, str. 57–68.

¹³ Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, II. dio, poglavlje XII, »Važnost i značenje estetičkog čina«, str. 275.

¹⁴ Op. cit., »Dodatak: Kulturne vrijednosti«, str. 279.

¹⁵ Op. cit., poglavlje XII, str. 274.

slijedilo podrobnije određivanje ljepote: »U projekciji čuvstva u neizmjenost i vječnost sveljudskoga nalazi se *ljepota*, jedna od tri duhovne vrijednosti u koje su vjerovali i kušali ih rastumačiti svi veliki spiritualistički sustavi od Platona do danas«. ¹⁶ Bez obzira na Halerovu zabludu o Platonovu spiritualizmu, njemu se u smisaonoj sprezi ljepote i umjetnosti definitivno kristalizira filozofijsko stanovište budući da je, kako eksplicite kaže, »najbitnije svojstvo pjesničkog stvaranja: projekcija čuvstva kroz stvaralačku maštu u neizmjenost duhovnosti«, ¹⁷ i to tako da se »bitni momenat ljepote« zбивa kao »sveproduhovljenje«, »dakle ovjekovječivanje časovitog prolaznog«, kao »smirivanje vremenskog komešanja u vedrini nadvremenske kontemplacije«. ¹⁸ Stoga je »estetski čin kao čin sveproduhovljenja prvi preduvjet ostalih duhovnih akata, pa i etičkog čina« jer iz »estetskog akta nisu izključeni ni misao, ni ćudorednost, ali su oni u njemu podređeni jače naglašenoj estetskoj aktivnosti, kao što su u misaonom činu podređeni estetski i ćudoredni elementi, a u ćudorednom misaoni i estetski«. ¹⁹

Filozofijski je tu evidentna spiritualistička orijentacija ili, kako sam Haler kaže na jednome mjestu, to je »liberalni spiritualizam«, što, dodajmo, korespondira s Croceovom »filozofijom duha«. U samom određenju lijepoga, koje u Halera postaje ponešto komplicirano, Haler se ne drži Croceova izvornog prvobitnog posve jednostavnog određenja iz *Estetike*, po kojem je umjetnost naprosto ekspresija, to jest *izraz* (ni u Crocea, dakako, ne filološki ni pozitivističko-psihologistički), a *ljepota* i nije ništa drugo doli *uspjio izraz*. Međutim, sam Croce u zrelim će godinama priznati kako se u »prvom izdanju (njegove) *Estetike* još nalaze izvjesni zaostatci naturalizma ili još više kantijanizma« konstatirajući kako ga je izrada *Estetike* koštala napornog rada, uključujući potrebu da u sebi (»in mir und für mich«) prevlada ni manje ni više nego – naturalizam i herbartizam! ²⁰

¹⁶ Albert Haler, »Ljepota«, *Hrvatsko kolo*, knjiga XXIII, Zagreb, 1942., str. 116. Riječ *ljepota* kurzivom istaknuo Z. P.

¹⁷ Op. cit., str. 115.

¹⁸ Albert Haler, »Ljepota i Dobrota«, *Hrvatska revija*, Zagreb, XVII/1944., broj 2, str. 62.

¹⁹ Op. cit., str. 64.

²⁰ Benedetto Croce, u knjizi *Die Philosophie der Gegenwart in Selbstdarstellungen*, herausgegeben von Dr. Raymund Schmidt, Leipzig, 1923., Teil III., »Geistige Entwicklung«, str. 33: »In der ersten Auflage der Aesthetik sind übrigens noch Reste eines gewissen Naturalismus, oder vielmehr Kantianismus zurückgeblieben«. »In der harten Arbeit die mich, wie schon erwähnt, die Aesthetik kostete, überwand ich jedoch in mir und für mich der Naturalismus und Herbartismus«. – Je li Haler bio svjestan tih »tragova« kantizma i herbartizma u Crocea, možda bi vrijedilo istražiti posebno zbog snažnog herbartizma u Hrvatskoj 19. stoljeća i neokantizma (badenska škola) 20. stoljeća. Međutim, i bez eksplicitnog odgovora, Haler je ipak osjećao – ne bez razloga – potrebu zauzeti kritički, zapravo negativan stav spram estetičkih nazora Franje pl. Markovića (1845.–1914.), spram njegova oslonca na *herbartizam*, napose pak zbog Markovićeve priziva na *znanost*, na njegove *prirodnoznanstvene* »argumente« za estetiku. Vidjeti: Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, 1943., str. 164–165.

Croceova izjava snažno sugerira situiranje njegovih estetičkih nazora u kontekst europske povijesti filozofije, što nije bez determinirajućih refleksa i za povijesno mjesto Halerova filozofijsko-estetičkog usmjerenja unutar aktualnih europskih zbivanja, s dodatnom logikom pojave Halerovih nazora za specifično povijesno diakronijske i sinkronijske koordinate kulturoloških, duhovnih i estetičkih silnica odnosno smjernica u Hrvatskoj. Premda je Haler imao uvid i u kasniji razvitak Croceovih pogleda, što je razaberivo po literaturi koju citira (npr. *Ultimi saggi* 1935. ili čak *La Poesia* 1937.), nije ovdje mjesto komparativnom utvrđivanju koliko je Haler uistinu slijedio kasnijeg Crocea i u kojoj mjeri s Croceom korespondiraju Halerove kasnije »dopune« i »proširenja« temeljnih prvotnih Croceovih stavova iz *Estetike*.

Za razumijevanje Halerovih estetičkih nazora, njegovih estetičkih intencija, napokon i zasluga za hrvatsku estetiku, no i za povijest hrvatske kulture uopće, potrebno je poznavanje navlastito njegova pristupa *umjetnosti*, zatim poimanja *ljepote*, a onda i njihove uzajamnosti u *svjetonazornom horizontu*. Ta su tri bitna momenta Halerove misli međusobno, dakako, povezana, i samo je znak izrazite površnosti ako ih se ne uzima distinktivno, kako ih je razrađivao Haler, budući da mu je najrazvedenije bilo upravo traženje (novog) adekvatnog pristupa i određenja umjetnosti. Zbiljski prečesto negativan odnos prema Haleru i njegovu shvaćanju estetike i umjetnosti, za života, no i poslije 1945., proizlazio je najvećma ne samo iz polemičkih tonova Halerovih tekstova ili »obaranja« nekih nacionalnih »veličina« te »remećenja« ustaljenih, »utvrđenih« vrijednosti, nego naprosto iz nerazumijevanja i Halerova i Croceova napora poimanja onog autentično umjetničkog u umjetnosti; i dodatno još iz prelijevanja odnosno nerazabiranja već spomenutih triju momenata. Ponovimo: ti su momenti u Halera svagda međusobno povezani, ali nije bila rijetkost da se negativan stav spram Halerove estetike, kao i njegovih estetičkih prosudbi, zapravo zauzimao u *suprotstavljanju svjetonazora*, a ne u *načinu razumijevanja estetičkih fenomena*. Nerijetko se izvodilo zaključke, također uglavnom negativne, iz same okolnosti što se Haler u modernom kontekstu služio tradicionalnom idejom ljepote, a da se nije ni pokušalo razvidjeti kakav je bio *sadržaj* pojma ljepote u Halera.

Ne treba imati iluzija ni o tome kako je pri konfrontiranju estetičkih nazora i svjetonazora u »slučaju Haler« zapravo riječ o više-manje prikrivenim ili neprikrivenim *ideološkim* pozicijama. Ti su sukobi bili vrlo žestoki označavajući svojom oštrinom sebi pripadnu epohu 20-ih i 30-ih godina, ne bez utjecaja na Halerovu sudbinu općenito. Haler, naime, nije krio svoje ideološke poglede. Nije bio jedini koji je tvrdio da postoje stano-vite podudarnosti između komunizma i (talijanskog) fašizma. Na estetičkom platnu bio je protiv tzv. »tendencije u umjetnosti«, uglavnom one tipa »socijalne literature«, ali sam nije teorijski ni filozofijski razradio fenomen ideologizacije. Haler kao protivnik »marksističkih književnih teorija« možda

nije problemu dao punu filozofijsku dimenziju, no Halerovu formulu – »da čovjek nije samo *homo oeconomicus* nego i *homo humanus*²¹ – nije kasnije nadmašio nijedan »stvaralački marksizam«. Ni »socijalizam s ljudskim licem« ni »neomarksizam«. Ništa tu ne mijenja okolnost što je takav Halerov stav spram zbilje svijeta i života zaista »idealizam«. U biografskom pak pogledu Haler nigdje nije, koliko znamo, eksplicitnije govorio o svom postupnom prelazanju od polaznog mladenačkog jugoslavenstva u krug jasno diferenciranog hrvatstva i hrvatskog zapadnoeuropskog kulturnog kruga.

Ako se Halerovu opusu, sad već u ne baš maloj vremenskoj distanciji, pristupi bez predrasuda, tek se tada u pravom svjetlu može vidjeti kompleksnost i raznolikost, širina i bogatstvo rješenja važnih aktualnih problema za njega i njegovo vrijeme, uz uporno etabliranje i razrješavanje uvijek istog temeljnog stava. Razabire se jasno koliko je srodnosti bilo u Halera u tematizaciji otvorenih povijesno aktualiziranih pitanja s epohalno konfrontiranim stajalištima. Razabire se nadalje jasno za Halerovo poimanje estetike i umjetnosti kako je riječ o integriranosti u povijesnu kontekstualnost europskog i svjetskog estetičkog mišljenja, a podjednako i u aktualizirani povijesni neksus hrvatske povijesne, kulturološke, umjetničko-kritičke i estetičko filozofijske zbilje.

Iz perspektive svršetka 20. stoljeća, na pragu trećeg milenija, Halerova estetička nastojanja ipak mogu izgledati kao da imaju primarno historiografsku zanimljivost. Dakako da i u »slučaju Haler«, kao i za brojne druge stvari hrvatske povijesne zbilje, treba primarno uznastojati oko uklanjanja mnogih teških a perpetuiranih zabluda, zatim oko uklanjanja nepravda, pa i zlokočnih, nerijetko namjernih, deformacija i hrvatske i europske historiografije. Potrebno je provesti staloženu kritičku teorijsko-filozofijsku analizu, koliko je god moguće nepristrano, podjednako nekih doista insuficijentnih i onih brojnih poticajnih afirmativnih Halerovih teza. Takvih analiza, naime, još nemamo.

Nu što je s problemima i pokušajima rješenja? Nakon što je, s jedne strane, Heidegger, ne bez razloga, inzistirao na uvidu kako je umjetnost u moderno doba bila, on doslovce kaže, »ponižena« »svođenjem na doživljaj« (*Erlebnis*), a da njemu samom nije bilo ni na kraj pameti da je odvoji od pojma ljepote, pa nakon što su pristupi umjetnosti, s druge strane, definitivno formalizirani scijentifikacijom i vrlo kasno nakon Dessoira proglašeni »znanstvenim« (znanost o književnosti, teatrologija, muzikologija, filmologija itd.), mogu li Halerove teze još na bilo koji način biti aktualne? Naravno, time se na završetku ovog izlaganja zapravo tek otvara problematika i estetike i umjetnosti modernog svijeta uopće, zajedno s aktualizacijom za sadašnjost i budućnost. Ovdje to nije moguće apsolvirati

²¹ Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, Zagreb, 1943., Dio II, poglavlje VII, »Geneza socijalnog mjerila«, str. 209.

rati s nekoliko neodređenih rečenica. Nu moguće je to postaviti barem kao pitanje.²²

Ukoliko se imaju na umu ove navedene aporije zajedno s implikacijama, tada zanimanje za Halera i njegov način shvaćanja ljepote i umjetnosti prestaje biti samo eventualno kulturološko ili jedino historiografsko. A i u historiografiji, s obzirom na povijesti estetike (za hrvatsku estetiku napose), no i za povijest umjetnosti, a navlastito povijest književnosti, hrvatske i svjetske, valjat će voditi računa o nizu dosad zanemarivanih »činjenica«. Da bi se Halera vidjelo u novom, i to ne pretežno samo negativnom, svjetlu, valjat će pri novim kritičkim prosudbama o svim aspektima njegova opusa uvažiti barem sljedeće: budući da je Haler bio kroćeanac ne smije se zaboraviti da je Croce bio »učenik« De Sanctisa, pisca glasovite *Povijesti talijanske književnosti*, da je na toj liniji Croce prošao kroz »školu« hegelijske filozofije, i čak kroz jednu fazu marksizma, no po vlastitu poimanju – a za hrvatske i srednjoeuropske, austrougarske prilike to je važno – i kroz fazu oslobođenja od utjecaja herbartizma. Ne smije se zaboraviti na povijesno snažan odjek Croceove estetike u Italiji, gdje je bio jak i dugotrajan, ali također ni to da ideal i uzor Croceova učenja nije izvan Italije bio nešto izolirano i osamljeno, pa zato ni u Hrvatskoj nije svodiv u okvire pukog »talijanskog utjecaja na istočnu obalu Jadranskog mora«; da će osim komparatističkih usporedbi unutar »globalnog sela 20. stoljeća« glede Croceova utjecaja na estetiku i kritiku »novog svijeta«, *respective* Sjedinjenih Američkih Država i Croceovih predavanja u Houstonu (!) (nova kritika, unutrašnji pristup itd.), biti potrebno povući paralele između Halerovih i Croceovih utjecaja u Velikoj Britaniji (Springarn, Colingwood, *Encyclopedia Britanica*), no i u njemačkom govornom području (Vossler), premda se može naići na njemačke vrlo pedantne, iscrpne i problematske preglede razmatranja o suvremenoj estetici čak početkom tridesetih godina 20. stoljeća gdje se ni ne spominje Crocea. Ne smije se u rasprezanju o Halero-

²² Haler, do stanovite mjere Heideggerov suvremenik, očito nije reagirao na pojavu njegove filozofije, pa ni mogućeg njegovog inovativnog pristupa inerpertaciji umjetnosti. Haler je, naprotiv, pokušao pojmu *doživljaj* ne samo pridati nego i očuvati dignitet, nasuprot silaznoj liniji koja svršetkom 20. stoljeća vodi u promiskuitet i banalnost sve do notornog prostituiranja. Istodobno, u vrijeme kad Heidegger postupno ide do radikalnog zaključka »znanost ne misli«, Haler će paralelno s njim – u Hrvatskoj na tragu Gjure Arnolda – vrlo rano izreći tezu: »Nauka (= znanost) je degradirala svijet« tako da je »moderna čovjek, zatrovan scientizmom, izgubio svijest čovječanske zajednice«. Ni u Heideggera ni u Halera nije to pledoaje protiv znanosti – nego svijest o krizi u jednostranoj hipertrofiji svega »znanstvenog« kao racionalnog i tehničkog. (Vidjeti Albert Haler, »Kriza čovječnosti«, *Hrvatska revija*, Zagreb, 1935., godište VIII, broj 6; citirana mjesta str. 287 i 286). Sa svoje strane, autor ovog razmatranja postavlja pitanje: kako »znanost« o umjetnosti (znanost o književnosti, filologija, teatrologija, muzikologija, filmologija itd.) može – kako i na temelju čega smije? – izricati, donositi *vrijednosne* prosudbe? A donosi ih neprekidno, furtimaški, zaklanjajući se za »nepristranu«, »neafektivnu« i »neideologiziranu« »znanstvenost«! Na to pitanje u Hrvatskoj se nije ni pokušalo teorijski odgovoriti, no ni u svijetu ni u Europi, koliko znamo, nema relevantnog postavljanja i rješanja problema.

vim promašenim (S. S. Kranjčević) ili nepromašenim (Gundulić, Preradović) književnopovijesnim ocjenama »zaboraviti« ni na jedan u nizu konkretnih polemičkih dialoga s A. Barcem, V. Dvornikovićem, Ch. Šegvićem, Lj. Marakovićem, V. Nazorom, M. Krležom, I. Hergešićem, R. Glavašom i drugima; ne smije se zaboraviti na lucidnost Halerova otkrića vrijednosti »veličine malenih« i konkretan prilog povijesnom razabiranju rađanja samoniklog oblikovanja izvorne komponente hrvatskog realizma (»protorealizam« Mate Vodopića). Ne smije se zaboraviti ni Halera kao jednog od svojedobno malobrojnih čitatelja Shakespearea u originalu i kao takvog, uz Nehajeva i Torbarinu, među malobrojnim istaknutog hrvatskog »šekspirologa«, te pri tome ne previdjeti dosad mu još nepriznatog prvenstva u stvaranju osebjnog dramaturškog shvaćanja ili smjera, što bismo ga smjeli (pa i morali) imenovati »lirska dramaturgija«. Ne smije se zaboraviti kako je Croce, i uz Crocea Haler zagovarajući Croceovu orijentaciju u Hrvatskoj, iznimno plodotvorno utjecao na M. Kombola, pa čak i na zrelog A. Barca i, ma koliko izgledalo nevjerojatnim ili čudnim, na Krležu, te u drugoj polovici 20. stoljeća, barem parcijalno, spasio od suhog i često porazno praznog formalizma na književnopovijesnom planu »zagrebačku stilističku školu« Lea Spitzera u I. Frangeša. Ne treba također zaboraviti da nakon Franje pl. Markovića, S. Zimmermana i na pola puta zaostalog A. Bazale u vrijeme ponovnog oživljavanja zamrznutog interesa za povijest hrvatske filozofije (Harapin, Krstić) Haler svojom raspravom o N. V. Gučetiću otvara u Hrvatskoj (kao nekada Šrepel i Jelačić) mogućnost (i potrebu) rada na hrvatskoj estetičkoj historiografiji. Ne treba predvidjeti, a isto tako ne smije biti ni pogrešno tumačena činjenica što se Haler od jugoslavenstva 1918. i od publiciranja u Novom Sadu i Beogradu, tijekom vremena logično, sve više okreće Hrvatskoj i Zagrebu, kao i mnogi drugi zabludjeli Hrvati (»guske u magli«). Ne smije se također zaboraviti ni okolnost da su svojedobno u vrijeme poslije 1945., kada se o tako plodnom i važnom autoru kakav je bio Haler uglavnom (i o njemu i o Croceu) šutjelo ili govorilo samo negativno, vrata za pozitivan pristup prvi odškrinuli dr. Ivan Focht (za filozofiju i estetiku) i dr. N. Ivanišin (za povijest hrvatske književnosti). Napokon, »u slučaju Haler« ne treba drugi put »otkrivati Ameriku«, nego – ne ostajući samo pri desideratu – pri osvjetljavanju kako Halera i njegova opusa, tako i pri razumijevanju epohe povijesnog, kulturnog, političkog i duhovnog vremena i prostora Halerova djelovanja, uvažiti ono što je u tom smislu istraživački-interpretativno – s nadom da nije bilo posve uzalud – obavio i s najboljim namjerama pokušao pisac ovih razmatranja.

ESTETIKA I POJAM LJEPOTE ALBERTA HALERA

Sažetak

Albert Haler (1883.–1945.), baveći se najprije kritikom i književnom poviješću, objavio je 1920. članak *O estetici B. Crocea* nakon kojega je težište svoga djelovanja posvetio estetici. Kao pristaša Croceovih estetičkih nazora nije bio epigon, nego je u nizu posebnih rasprava i polemika razvijao vlastito kročeano stajalište. Smatrajući da umjetnost i umjetničko djelo bitno konstituiraju samo estetičke, a ne ma koje druge osobine, bio je protivnik svakog sociologizma, psihologizma i uopće svakog pozitivizma, te je tako bio ranim (neshvaćenim!) dionikom sebi suvremenih estetičkih strujanja u svijetu, koja su kasnije označena kao »antipozitivistička pobuna«. Umjetničko stvaranje definira kao »duhovni akt čuvstveno-imaginativne, afektivno-fantazijske prirode«. Niz svojih rasprava sabrao je u sustavnu cjelinu knjige pod naslovom *Doživljaj ljepote*, koja je izašla tek 1943. i – što je zanimljiva »slučajnost« – točno četrdeset godina nakon knjige Franje pl. Markovića naslovljene *Razvoj i sustav obćenite estetike*. Bizaran je podatak da Haler u knjizi kojoj naslov sadrži pojam ljepote tek dotiče određenje toga pojma. Učinio je takvo pobliže određenje pišući posebnu raspravu *Ljepota*, 1942., nepokolebljivo vjerujući u povezanost ljepote i umjetnosti tvrdeći kako se ljepota nalazi »u projekciji čuvstva u neizmjernost i vječnost sveljudskoga«. Haler, naime, smatra da je »trojstvo Istine, Ljepote i Dobrote« »bitna kakvoća ljudskosti« jer, po Haleru, »bez Lijepoga, Istinitoga i Dobroga, bez umjetnosti, bez misli i bez čudorednosti nema ni čovjeka u pravom smislu riječi«.

Stjecanjem nesretnih povijesnih (pretežno političko-ideoloških) okolnosti prema Halerovoj estetici u Hrvatskoj desetljećima je bio nametnut negativan stav. Iz pozicije svršetka 20. stoljeća potrebno je stoga bez predrasuda u pozitivnom pristupu afirmativno-kritički razumjeti Halerove estetičke intencije, kao što mu valja priznati da je bio jedan od malobrojnih šekspirologa u Hrvatskoj i tvorac originalnog interpretativnog pristupa Shakespeareovu opusu, koji bismo smjeli uvjetno imenovati »lirskom dramaturgijom«. Važnost i utjecaj Halerovih teorijskih pogleda na umjetnost, po kojima je on integralnim dionikom snažnih europskih kretanja, bili su u estetici, književnoj teoriji i dramaturgiji znatno veći, pa i dublji nego što mu to priznaje hrvatska historiografija.

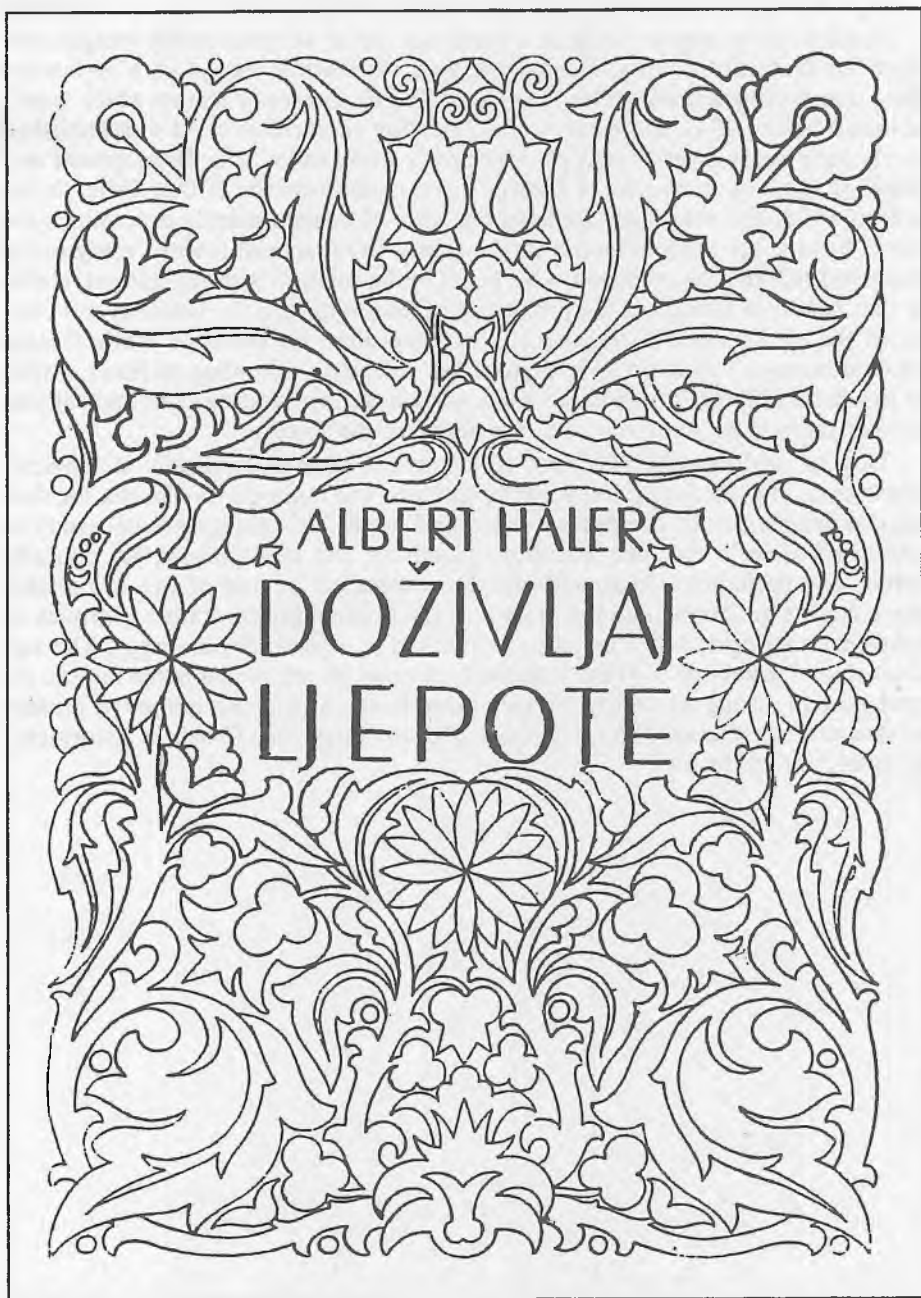
ALBERT HALER'S AESTHETICS AND CONCEPT OF BEAUTY

Summary

Albert Haler (1883–1945) dealing primarily with criticism and literary history, in 1920 published the article *On the aesthetics of B. Croce* after which he focused his work on aesthetics. He was a follower of Croce's aesthetic views, however not an epigone, instead through special discussions and polemics he developed his own Crocean point of view. He was opposed to any type of sociologism, psychologism and positivism because he believed that art and art works are the main constituents of only aesthetic and no other characteristic, so he was an early (misunderstood) participant in his contemporary aesthetic circulation in the world which was later marked as »antipositivistic rebellion«.

He defines artistic creation as a »spiritual act of an emotionally-imaginative, effectively-fantastic nature«. He gathered all his learned essays in a systematic whole constituting a book under the title of *The Experience of Beauty* which wasn't published before 1943 and what is an interesting »coincidence«, it was published exactly forty years after Franjo pl. Marković's book called *The Development and System of General Aesthetics*. A bizarre piece of information is that Haler in his book in which the title itself contains the idea of beauty, merely determines the idea of beauty. He achieved more thoroughness in his special learned essay called *Beauty* in 1942. In it he emphasizes his belief in the relation between and art, claiming that beauty is found »in the projection of emotions into the vastness and eternity of the all human.« Haler, namely considers that the »triad of Truth, Beauty and Goodness« is »an essential human quality«, because, according to Haler, »without the Beautiful, the True and the Kind, without art, without thought and without morality there is no human in the true sense of the word.«

Due to misfortunate historical concurrences (mostly politically-ideological) according to Haler's aesthetics, negative attitude was imposed on Croatia for decades. Looking from the perspective of the end of the 20th century it is necessary to understand Haler's aesthetic intentions positively and affirmatively, yet critically without any prejudice. He should also be recognized as one of the few shakespeareologists in Croatia and the creator of the original interpretative approach to Shakespeare's works, which can also be marked as »lyrical dramaturgy«. The significance and influence of Haler's theoretical views on art, which make him an integral part of strong European literary movements, also make him even greater and deeper in aesthetics, literary theory and dramaturgy than Croatian historiography gives him credit for.

Albert Haler: *Doživljaj ljepote*. Matica hrvatska, Zagreb, 1943.

Albert Haler kao proučavatelj hrvatske književnosti

Pregledni članak

UDK 82.01 Haler, A.: 886.2.09

Albert Haler, književni kritičar i književni povjesničar, najbolje se metaforom može odrediti kao »izgubljeni sin« hrvatske književne povijesti. Tako se obično naziva, u našoj tradiciji, onaj biblijski lik koji se od oca odijelio, živio rastrošno dok je potrošio imetak koji mu je pripadao, a nakon toga živio siromašno, čuvajući svinje. Razmišljao je, kad mu je pamet došla, o svemu što je učinio, pokajao se i vratio ocu. Gundulićev je izraz »sin razmetni«.¹ Halerova rasprava *Gundulićev Osman s estetskoga gledišta*, kao disertacija, obranjena je na Zagrebačkom sveučilištu 1927., a objavljena u Beogradu 1929. Ima ova poglavlja: I. *Književni sudovi o »Osmanu«*, II. *Kritika sudova o »Osmanu«*, III. *»Gerusalemme liberata« Torquata Tassa*, IV. *Estetska analiza »Osmana«* i V. *Zaključak*. U svemu devedesetak stranica teksta.²

Doista, Albert Haler, s književnopovijesnoga gledišta, razmetni sin, vratio se u maticu hrvatske književnosti i književne povijesti, i to kritikama i prosudbama pisaca koji nisu najveći, nego su pratioci velikih stvaralaca hrvatske umjetnosti riječi. Riječ je, naravno, o knjizi *Novija dubrovačka književnost* (HIBZ, Zagreb, 1944.; knjiga je zapravo izašla 1945. kad su partizani već ulazili u Zagreb). Unatoč nastojanju i Nikole Ivanišina, i Nikole Batušića, i Ive Frangeša, i Zlatka Posavca, Halerov povratak u našu književnopovijesnu znanost nije potpun, i ovaj je znanstveni skup prigoda da se to konačno i učini.

Od početka je Haler, pišući o *Osmanu* s estetskog gledišta, pred sobom imao dva objekta svojih kritičkih razmatranja: 1. književnu kritiku o Osmanu odnosno rasprave književnih kritičara o *Osmanu* prije njega i 2.

¹ O tome Gundulićevu spjevu, zanimljivo, Albert Haler nije pisao; tek se s nešto više simpatije na nj osvrće u poglavlju »Estetska analiza 'Osmana'« govoreći o sentencijama u *Osmanu*, koje su ondje »prilično banalno intonirane« za razliku od *Suza*: »U *Suzama* je često pošlo Gunduliću za rukom da im dade (sentencijama) topao, ličan akcenat« (*Gundulićev Osman s estetskoga gledišta*, str. 86).

² Albert Haler, *Gundulićev Osman s estetskoga gledišta*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1929.

samo djelo koje je uzeo pod mikroskop svojih istraživanja. Cilj mu je bio osporiti hrvatsku književnu i povijesnoknjiževnu kritiku, ali osporiti i djelo, Gundulićeva *Osmana*, koje je ta kritika uzdizala kao djelo, antologijsko ostvarenje hrvatske književnosti. Prije djela, dakle, osporio je kritičare i dotadašnju kritiku. Kasnije se usmjerio i na druge naše velike pisce, Preradovića i Kranjčevića. S jednakim žarom ali i instrumentarijem kako za Gundulićev *Osman*, tako i za pjesme Petra Preradovića i Silvija Strahimira Kranjčevića. Oboružavši se znanjima iz onodobne književne estetike, sam uvjeren u ispravnost svojih postupaka, svojom mjerom, svojim instrumentarijem krenuo je u ispitivanje vrijednosti promatranih djela, najprije *Osmana*, a zatim Preradovićeve i Kranjčevićeve poezije. Kod toga je doista, s osjećajem provincijalnog profesora, kako se iz korespondencije s profesorom Fancevom dade naslutiti, prihvatio izazov onodobnog književnoznanstvenoga raspravljanja kao jedinoga i ispravnoga, koje otkriva i tumači razmatrano djelo bez ostatka. A ni jedno se književno djelo bez ostatka ne da ni pročitati, ni ocjenjivati, ni proučavati.

Njegova mjera poezije, posuđena iz arsenala onodobne kritičke i književnopovijesne misli, iz estetike Benedetta Crocea, a primijenjena na hrvatske pisce nije se, naravno, pokazala primjerenom, ali ni povoljnom za hrvatska djela, ali se nije pokazala ni uspješnom u prosuđivanju. Slabo su, pri toj mjeri, prošli najveći hrvatski pisci, Gundulić, Preradović i Kranjčević. Čista poezija, kao pojam, ako bi i bila osuđena na sve ono što joj određuje i nameće i Benedetto Croce, ali i Albert Haler, nikad nije oslobođena živoga jezika kojim komunicira s čitaocima, odnosno nacionalne književnosti kao ostvarenja u jeziku. Jezik je naime i sredstvo i oblik, u jeziku je i sadržaj književne umjetnine.

Mjera kojom je Haler mjerio jezičnu umjetninu, dakle, bila je izvan umjetnine, izvan djela. Iako je šok nakon Halerovih kritika, koje su k tome objavljene u Beogradu, izvan matičnoga prostora hrvatske književnosti, bio doista znatan, više u krugu tadašnje čitalačke publike, željne senzacija i na području kulture, nego u krugu književnih povjesničara i kritičara koji su se našom književnošću bavili. Uostalom, oni su također poznavali sve one probleme o kojima raspravlja Croceova estetika. Ni sastavljači školske lektire, ni profesori na fakultetu, ni autori čitanaka u novinama, ni profesori u gimnazijama, a ni čitaoci, nisu se previše osvrtni na sudove i tekstove Alberta Halera. Književnost se tako pokazala samostalnim područjem, književna kritika i književna povijest drugim. Samo što obično očekujemo da književna kritika pomogne književnom djelu utirati put prema čitateljstvu.

Albert Haler svojim je pisanjem upozorio na ono što je sam smatrao važnim, ali što se nije pokazalo dostatno značajnim za druge kritičare i književne povjesničare. Odabravši i određivši svoj kritičarski instrumentarij i primijenivši ga na najveće pjesnike, s rezultatima koje je pokazao ostao je osamljen. Književna djela koja je analizirao ništa nisu izgubila na svojoj autentičnosti, a ni na popularnosti, već su unatoč kritici pokazala svoju život-

nost do danas. Kao i u nekim drugim poslovima, koji su daleko od književnosti, *advocatus diaboli* pokušava osporiti opći dojam postavljajući najčešće veoma sofisticirane, dubokoumne i realne primjedbe i napomene. Ako djelo opstane, njegov je posao također dovršen, i cijenjen. U *Zaključku* svoje rasprave o *Osmanu* Haler piše: »Koliko god se tvrdilo da nema apsolutnih estetskih vrijednost, koliko god se s toga stanovišta gledalo na organske mane u *Osmanu* kao na posljedice ondašnjeg ukusa, ipak je neoboriva činjenica da Gundulić u svom epu nije našao vlastitu riječ, vlastit izraz, u kojemu bi drhtao njegov nepatvoreni doživljaj; nepobitna je činjenica da Gundulićevi likovi govore mjesto da djeluju, da oni ne stoje na svojim nogama, da su, u jednu riječ, mehanizovane tuđe kreacije. I dok ima djela u kojima je radnja pokrenuta, u kojima lica žive, u kojima izraz trepti od unutrašnjeg uzbuđenja (sjetimo se Tassa!), djela kao Gundulićev *Osman* neće se nikako moći svrstati u isti red s njima, moraće se odvojiti od njih kao nešto heterogeno, u jednu riječ: djela u kojima vibrišu živi i topli duhovni doživljaji moraćemo obilježiti jednim imenom kojim nećemo obilježiti djela nastala mehanično i bez osjećaja. Od toga neće moći da nas spasu nikakve teorije o 'relativnosti ukusa', o 'evoluciji u umjetnosti' itd.«³ Odnosno: »Ali danas kad se zna da umjetnička djela nijesu drugo nego ovaploćenje umjetnikovih osjećanja i vizija, da pjesnički izraz nije nešto što stoji u vazduhu, nego da je zgusnuti pjesnikov duhovni trepet, danas moramo da se oslobodimo od svih predrasuda, te da čisto i otvoreno priznamo da se pjesnička vrijednost Gundulićeva *Osmana* neobično pretjeravala. Po neumoljivoj logici činjenica treba da *Osmana* svrstamo među mnogobrojna djela u talijanskoj književnosti Gundulićeva vremena u kojima se javlja, doista u savršenoj spoljašnjoj tehnici, mehanizovana živa poezija Tassova. Ne radi se ovdje ni o kakvo pedantnom klasifikovanju, ni o kakvim proizvoljnim predubijedenjima; radi se jedino o tome, što je prvi zahtjev svake ozbiljne kritike, da se, pored svih nacionalnih obzira, u ime prave poezije, koje je internacionalna svojina, postavi jedno djelo na svoje pravo mjesto. Njegova kulturno-nacionalna važnost nije tim nikako dirnuta.«⁴ Neobično se danas doima terminologija Alberta Halera kojom on, strogi kritičar, želi opisati ljepotu književnog djela: »drhtao«, »trepti«, »vibrišu«, »duhovni trepet« i slično. Kao da je posuđena iz nekog posve drugog i drukčijeg diskursa.

Halerov napor, danas bez obzira na njegova polazišta, smijemo i moramo cijeniti. Ipak je i takav njegov napor urodio plodom – oštrijim pogledom na djela osporavanih njegovom kritikom. Vjerojatno je u tom osporavanju vidio domete svoga književnokritičkog i književnopovijesnog djela te se vratio onoj književnosti koju kao mali narod imamo i koja nas je održa-

³ Albert Haler, *Gundulićev Osman s estetskoga gledišta*, str. 90.

⁴ Albert Haler, nav. dj., str. 91. Autor je razmaknutim slovima istaknuo: u ime prave poezije te posljednju rečenicu.

vala. Uostalom u svojoj najboljoj knjizi, u knjizi o malim, minornim piscima svoga voljenoga grada, vratio se načelima drukčije književne kritike te nastojao prikazati i promotriti djelo kakvo ono jest, kako je i gdje nastajalo i što je značilo kad se pojavilo, a ne kakvo bi prema kritičaru trebalo biti. Zadatak kritike nije ubiti književno djelo nego ga prikazati u onome što može biti privlačno čitatelju. Ni danas kritika, niti ona najporaznija, ne ubija književno djelo, nego ga ubija opća nezainteresiranost za književnost i duhovne tvorbe. I kad su izlazile Halerove kritike, malo je bilo onih koji su ih pročitali, više je bilo onih koji su o njima doznali iz druge ruke.

Halerova kritička riječ nije štetila književnim djelima o kojima je raspravljala, nego je potakla mnoge da se, s izoštrjenih stajališta, pozabave književnim djelima o kojima je Haler pisao. Pokazalo se da je književno djelo na poseban način samostalno i autonomno. Književna kritika i književna povijest u funkciji su djela, prema tome manje su samostalna nego književna umjetnina. Književno djelo ostaje i onda kada kritika o njemu, kao ambalaža vremena, zastari, postane nevažna, te kao nepotreban teret otpadne.

Pisma Alberta Halera Franji Fancevu donekle otkrivaju njegove osobne probleme, probleme sredine u kojoj je živio i djelovao. Želio je doći u Zagreb, pa makar na srednju školu. Kad je došao na Fakultet, kao profesor etike i estetike, bilo je prekasno i za njegov rad i za njegove ponovne provjere književnih djela. A kritički instrumentarij i mjere kojima je mjerio velike pisce već su bili izmijenjeni. Književnost živi s narodom i u narodu za koji je napisana, a živi po mjeri narodnih potreba. Tako i hrvatska književnost. Zato je Haler s pravom zapisao, doduše s negativnog stajališta, da su o *Osmanu* izrečeni i napisani »književni sudovi s neknjiževnih gledišta.«⁵ Ali ni književnost nije u punini mjerilo svega narodnog života. Uostalom, posljednja rečenica u njegovoj raspravi o *Osmanu* glasi: »Njegova (to jest *Osmanova*) kulturno-nacioanalna važnost nije tim nikako dirnuta«, to jest nacionalna važnost, bez obzira na nedostatak estetskih vrijednosti nije neznatna dapače velika je. Ova posljednja rečenica izlaz je za kritičara, koji će se kasnije posvetiti i manjima, ali njemu očito dragim piscima. U tome je njegova veličina, ali i slabost. To je Haler u kasnijem radu jasno spoznao, ali je ispočetka o najvećim hrvatskim piscima zahtijevao nešto drugo, nešto više. Kao što je on kritički promatrao autore, i nama je tako, s mnogo više dobrohotnosti, promatrati njegovo djelo. Ono je bilo korisno i onda kad je uzaludno nastojalo negirati ono za što se borilo – za pojam čiste poezije, koji je ostao još jedna zabluda književne kritike, a o kojoj književna povijest mora suditi obzirno, hladno i trijezno jer promatra djelo u vremenu, prostoru i prilikama u kojima je nastalo i djelovalo. Prokrustova postelja na kojoj je Haler rastezao, zapravo smanjivao, pojedina književna djela nije izdržala provjeru vremena – književna djela nasuprot

⁵ Albert Haler, nav. dj., str. 89.

kritici izdržala su i njegovu procjenu i dokazala svoju životnost i trajnost. Ne samo kao filološke i nacionalne činjenice.

ALBERT HALER KAO PROUČAVATELJ HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

Sažetak

Halerova mjera poezije, posuđena iz arsenala onovremene kritičke i književnopovijesne misli, iz estetike Benedetto Croce a primijenjena na hrvatske pisce, naravno, nije se pokazala primjerenom, ali ni povoljnom za hrvatska djela, ali se nije pokazala ni uspješnom u prosuđivanju. Slabo su, pri toj mjeri, prošli najveći hrvatski pisci, Gundulić, Preradović i Kranjčević. Albert Haler svojim je pisanjem upozorio na ono što je sam smatrao važnim, ali što se nije pokazalo dostatno značajnim za druge kritičare i književne povjesničare. Odabravši i određivši svoj kritičarski instrumentarij, i primjenivši ga na najveće pjesnike, s rezultatima koje je pokazao ostao je osamljen. Književna djela koja je analizirao ništa nisu izgubila na svojoj autentičnosti, a ni popularnosti, ali su unatoč kritici pokazala svoju životnost do danas. Halerov napor, danas bez obzira na njegova polazišta, smijemo i moramo cijiniti. Ipak je i takav njegov napor urodio plodom; oštrijim pogledom na djela osporavanih njegovom kritikom. Vjerojatno je u tom osporavanju vidio domete svoga književnokritičkog i književnopovijesnog djela te se vratio onoj književnosti koju, kao mali narod imamo i koja nas je održavala. Uostalom u svojoj najboljoj knjizi, u knjizi o malim, minornim piscima svoga voljenog grada, vratio se načelima drugačije književne kritike te nastojao prikazati i promotriti djelo kakvo ono jest, kako je i gdje nastajalo i što je značilo kad se pojavilo, a ne kakvo bi, prema kritičaru, trebalo biti. Kao što je on kritički promatrao autore, i nama je tako, s mnogo više dobrohotnosti, promatrati njegovo djelo. Ono je bilo korisno i onda kad je uzaludno nastojalo negirati ono za što se borilo: za pojam čiste poezije koji je ostao još jedna zabluda književne kritike, a o kojoj književna povijest mora suditi obzirno, hladno i trijezno jer promatra djelo u vremenu, prostoru i prilikama u kojima je nastalo i djelovalo.

ALBERT HALER AS RESEARCHER OF CROATIAN LITERATURE

Summary

Haler's poetry measure was borrowed from the arsenal of the critical and literary-historical thought of that time, from the aesthetics of Benedetto Croce. However, when it was applied on the Croatian writers, it of course, was shown to be inappropriate and not favorable for Croatian pieces of writing and it also turned out to be unsuccessful in its value judgment. The Croatian writers who didn't fair well in this were the greatest of the country, writers like: Gundulić, Preradović and Kranjčević. In his work Albert Haler emphasized what he considered to be important but what wasn't of enough importance for the other critics and literary historians. In his choice and specification of instruments of criticism which he applied on the greatest poets and which produced results, he remained isolated. The literary work that he analyzed lost nothing in its authenticity and popularity and despite

the reviews, exists still today. Haler's effort (no matter what his starting point was) in the present time has to be and should be respected. However, his effort did yield fruit; a sharper analyses of the works that were disputed by his criticism. In this dispute he probably saw the range of his literary-critical and literary-historical work so he went back to the literature which we as a small nation have and which has kept us together. In his best work, the book about the small insignificant writers of his beloved town, he returned to different principles of literary criticism and tried to show and observe the work as it is, how and when it had been created and what its significance was when it was published, instead of how it should be viewed through the eyes of a critic. Just as he critically observed the authors, we too can examine his work with more benevolence. It was successful even when he tried to negate what it was fighting for: the idea of pure poetry which has remained yet another misconception of literary criticism and on which literary history must give a considerate, collective and rational judgment because it has to examine the work in the time, space and circumstances it was created in and had an effect on.

Knjižnica franjevačkog samostana Male braće u Dubrovniku koju je posjećivao i Albert Haler.

Kriteriji Alberta Halera pri ocjenjivanju nacionalnih i lokalnih književnih veličina

Izvorni znanstveni članak

UDK 82.01 Haler, A.: 886.2.09

Književnokritički kriteriji Alberta Halera¹ pri ocjenjivanju nacionalnih književnih veličina – Petra Preradovića, Silvija Strahimira Kranjčevića i Gjiva Gundulića² – zasigurno su veoma strogi kriteriji utemeljeni na proučavanju i usvajanju ranog Benedetta Crocea, autora onodobno, a i danas čuvene *Estetike* (1902.), organski proizišle iz tradicija talijanske književnosti od Dantea naovamo, te iz isto takvih organski kontinuiranih estetski označenih razmišljanja o toj književnosti na crti od G. B. Vica (1668.–1744.) koji je prema Croceu »prvi otkrivač estetske znanosti«, pa do F. De Sanctisa (1817.–1883.) za kojeg Croce reče da mu je bio »idealno učitelj«.

Od Crocea preuzeti i usvojeni Halerovi »veoma strogi kriteriji« uslijed spomenute književnopovijesno i estetički uharmonizirane ograničenosti bili

¹ Kao učeniku petog razreda dubrovačke gimnazije u školskoj godini 1939./1940. Albert Haler mi je predavao njemački jezik, a o njegovu književnokritičkom radu u rasponu od god. 1957. pa do 1999. objavio sam u ovakvu redoslijedu sljedeća predavanja i tekstove:

a) 10. 4. 1957. »Metoda i rezultati književne kritike Alberta Halera« (predavanje u sekciji za teoriju književnosti i metodologiju književne povijesti zagrebačkog Filozofskog fakulteta).

b) »Haler Albert«, *Enciklopedija Jugoslavije*, br. 3, Zagreb, 1958., str. 653 (leksikografski tekst 14 redaka).

c) 21. 4. 1959. »O književnom kritičaru Albertu Haleru« (nastupno predavanje na Filozofskom fakultetu u Zadru).

d) »Metoda i rezultati književne kritike Alberta Halera«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 1/1959.–1960., str. 122–141.

e) »Polemika s Albertom Halerom«, Nikola Ivanišin, *Književno-povijesno djelo Antuna Barca*, Rijeka, 1996., str. 40–47 (odlomak iz rasprave navedene pod d.).

f) 30. 4. 1999. »Halerovi kriteriji pri ocjenjivanju nacionalnih i lokalnih književnih veličina« (predavanje na Znanstvenom skupu o Albertu Haleru u Dubrovniku).

g) 17. 12. 1999. »O književnom kritičaru Albertu Haleru« (predavanje utemeljeno na ovdje publiciranom tekstu, na odsjeku za Hrvatski jezik i književnost Filozofskog fakulteta u Zadru).

² Vidjeti u mojoj raspravi navedenoj pod slovom d. u bilješci 1 ovoga rada bilješku br. 8, na str. 124.

su prikladni za kritičko ocjenjivanje i vrednovanje talijanske književnosti kako to proizlazi iz Halerove knjige *Iz tuđih književnosti* (Zagreb, 1941.) gdje su uglavnom afirmirani G. Leopardi, V. Aganoor, G. Pascoli, G. D'Annunzio, a nimalo nisu bili prikladni za kritičko razmatranje hrvatske književnosti u kojoj su na crti od (ovdje aktualnih) Gj. Gundulića do S. S. Kranjčevića bili izrazitiji nimalo *organski diskontinuiteti*,³ a u ovom je kontekstu i preteška činjenica što su ovdje aktualni pjesnici P. Preradović i S. S. Kranjčević svoje pjesme uobličavali na nedovoljno razvijenom književnom jeziku koji po prirodi stvari nije bio prikladan za primjenu Croceovih, odnosno Halerovih onodobno vrhunskih i znanstveno utemeljenih⁴ i veoma strogih estetskih kriterija.

S druge pak strane i neke pjesme na netom spomenutom nerazvijenom pjesničkom jeziku uobličene od neosporno darovitog autora kakav je bio S. S. Kranjčević, primjerice, mogle su u hrvatskim književnim okvirima predstavljati i specifičnu estetsku kvalitetu bez obzira na netom spomenuti nerazvijeni pjesnički jezik o čemu bi na *maxi* planu mogao posvjedočiti izbor iz Kranjčevićevih pjesama u kojima su svi naši kritičari – izuzev A. Halera – uočavali i estetske kvalitete, a na *mini* planu mogla bi o tome svjedočiti Kranjčevićeva pjesma *Lucida intervalla* za koju Krleža reče da je »sigurno najstaklenija i najvidovitija u čitavoj našoj lirici do danas«.⁵

Veoma strogi kriteriji o kojima je riječ bili su utemeljeni na ovakvim Croceovim (Halerovim) tezama:⁶

»Umjetnički fenomen javlja se u prvom redu kao intuicija – vizija – slika. Prava umjetnost uvijek je lirika ili 'epika ili dramatika osjećaja'. Umjetničko djelo jest osjećajnofantazijski stvaralački čin, a bitni element pri njegovu oživotvorenju jest umjetnikova intuicija koja nam postaje dostupna tek onda kad je izražena pa su prema tome *intuicija i ekspresija istovjetne*. Umjetničko je djelo samo za sebe autonomna vrijednost. Ono je nepo-
novljivo i neprevodivo, jer je jezik kojim je uobličena umjetnina sam po sebi umjetnost« (str. 122–123).

Glavna je pak zadaća književnog kritičara koji proučava književno djelo

»... da razlučuje poeziju od nepoezije. Poeziju od mnogostruko preplete-
nog filozofijskog, moralističkog, sociološkog, političkog itd. nanosa iza kojih proviruje namjera, tendencija, intelekt, koji nemaju ništa zajedničko sa spontanom čuvstveno fantazijski označenom intuicijom... Lučeci poeziju od nepoezije kritičar iznad svega mora biti oprezan da mu se u poeziju ne

³ Takvi su diskontinuiteti bili uvjetovani brojnim, posebno turskim ratovima, te teritorijalnom i svakojakom nacionalnom razjedinjenošću.

⁴ Spomenuta Croceova (Halerova) *Estetika* koncipirana je i kao »znanost o izrazu«.

⁵ Vidjeti M. Krleža, »Lucida intervalla«, u: Miroslav Krleža, *Panorama pogleda, pojava i pojmova*, Sarajevo, 1975., str. 425.

⁶ Sljedeći nerijetko sažeti citati preuzeti su iz moje tek što spomenute rasprave »Metoda i rezultati književne kritike Alberta Halera«, a potkraj njih bit će označene stranice iz publikacije u kojoj je ta rasprava prvotno objavljena.

prokradu kojekakve stilske smicalice... Stilske, naime, figure ne moraju biti i pjesničke figure. One nisu poezija zbog toga što nisu spontano stvorene nego su namjerno i uz pomoć intelekta iskonstruirane, pa je u njima istina nenamjerno, ali uspomoć intelekta uništena pjesnička osjećajnofantazijska stvaralačka jezgra» (123).

Na temelju primjene takvih, tj. »veoma strogih kriterija«, od trojice spomenutih onodobno »glavnih hrvatskih pjesnika« najgore je prošao Petar Preradović:

Pristupajući njegovoj poeziji Haler se najprije »obračunao« s dotadašnjom kritikom o ovom pjesniku. Ta je kritika, polazeći s intelektualnih pozicija, zamjenjivala pjesničke elemente s didaktično-prosvjetno patriotskima te prema tome i nije bila prava kritika (Marković, Šrepel, Vodnik).

Najbolje i najpoznatije Preradovićeve pjesme iskvarene su, prema Haleru, »umjetnim stilskim rekvizitima: alegorijama – *Putnik, Zora puca, Djed i unuk*; nasilnim metaforama i poredbama – *Ljudsko srce, Pamet i srce*; retorskom hotimičnom grandioznošću – *Oda slavjanstvu*. Preradovićeve ljubavne pjesme jesu bez individualnog žiga bez kojeg nema prave poezije. Preradović je redovno hladno misaon, a njegov pjesnički izraz je gotovo uvijek posredan i neproosjećan. Toliko hvaljena figurativnost Preradovićevih pjesama jest spoljne prirode. U njegovu stilu vrlo je rijedak onaj lični potez, ono lično treperenje što karakteriše pravu poeziju. Vrijednost Preradovićevih pjesama nije u uspjelom pjesničkom izrazu nego u ozbiljnoj didaktično-prosvjetiteljskoj tendenciji koja se odrazila ili u partiotskoslavenskom ili u religiozno-spiritualističkom vidu«.

I nakon što je nekoliko puta tijekom svoje rasprave ustvrdio da Preradović nije pjesnik Haler i zaključuje da on zaista nije pjesnik ili je to bar vrlo rijetko, jer je njegovo doživljavanje čisto intelektualne prirode i do izražaja je došlo intelektualno (126–127).

Zanimljivija bi valjda mogla biti negatorska ocjena Kranjčevićeve lirike i stoga što je taj pjesnik značajniji od Preradovića,⁷ a pogotovo stoga što je proizišla iz tumačenja veoma poznatih Kranjčevićevih pjesmotvora. Primjericice, cjelina čuvene pjesme *Heronejski lav* po Haleru »djeluje više retorski nego sugestivno«, i temeljni dojam nakon pažljivog čitanja te pjesničke cjeline nije »sugestivnodramatski« nego »patetično deklamatorski«. Za trajno zagonetno poantirajući općeljudski motiv »Zadnjeg Adama« Kranjčević kao pjesnik prema Haleru naprosto nije bio dorastao, jer je nedostatak organske stvaralačke inspiracije nadoknađivao »vještačkim izražajnim sredstvima«, »dekorativnošću«, »teatralnošću«, »retorikom«, »usiljenom dramatikom« itd. Izrazita »satirička nota u znatnoj je mjeri umanjila kvalitete općepoznatih pa priznatih pjesama tipa: *Gospodskom Kastoru, Dva barjaka, Mramorna Ve-*

⁷ Po A. G. Matošu pak, glavnom kritičaru hrvatske moderne, Petar Preradović je značajniji pjesnik od Silvija Strahimira Kranjčevića, vidjeti *Misli i pogledi* A. G. Matoša, Zagreb, MCMLV, str. 281.

nus, Eli, Eli, lama azavtani, a najpoznatije pjesme iz zadnje faze pjesnikova stvaranja – *Sveljudski hram, Triptih* – »zamućene su artistsičkom preciznošću« i namjerno smišljenim »simbolističkim dekorom« (126).

I tako, prema Haleru, Kranjčević nije napisao ni jedne jedine uspjele pjesme (126).

Najviše radnog vremena i truda Haler je uložio pri pisanju svoje najopsežnije negatorske ocjene glavnoga djela Gjiva Gundulića. To je njegova doktorska disertacija *Gundulićev »Osman« s estetskog gledišta* (Beograd, 1929.).

Ta je rasprava strukturirana opsežnim, ovako naslovljenim poglavljima: *Književni sudovi o Osmanu, Kritika sudova o Osmanu, Gerusalemme liberata Torquata Tassa, Estetska analiza Osmana i Zaključkom* po kojemu se Gundulić u *Osmanu* nije iskazao kao pjesnik, nego kao vješt imitator T. Tassa, spretna versifikator, propovjednik, vjerski propagandist itd. (127–128).

Lućeci poeziju od nepoezije, u slovu i duhu Croceova i svoga vlastitog učenja o temeljnim zadacima književne kritike, Haler u spomenutim raspravama kao da poeziju nije otkrivao i kao da je glavnu pažnju usmjerio otkrivanju nepoezije. Izuzetak je, u izvjesnom smislu, rasprava o S. S. Kranjčeviću gdje se spomenutu metoda primjenjuje elastičnije, pa su tako u pjesmi *Zadnji Adam* uočena »četiri lijepa stiha«, »satirički prizvuk u pjesmi Mojsije« staložio se u »jedan miran bol«, u malobrojnim ljubavnim stihovima zanimljiv je dražesni lik »žene djeteta«, a interesantan mu je i niz uspješnih pjesničkih cjelina, koje Haler navodi u ovakvu redosljedu: *San, Nostalgija, Majales, Zimska pjesma, Povratak*. S velikim simpatijama protumačio je on pjesmu *Iseljenik* koja bi bila još bolja da nije okončana odveć »namjernom antitetičnom poentom« (126).

Halerovo uočavanje kvaliteta u Kranjčevićevoj lirici djeluje kao usputna informacija i ono nije imalo znatnijeg odjeka u onodobnoj i budućoj (do dana današnjega) književnoj javnosti, dok je njegova i strastvena i analitična negatorska kritičnost prema toj lirici izazvala trajno plodonosna reagiranja s ondašnjih najodgovornijih, »onih pravih«, mjesta – s tadašnje najvažnije katedre za književnost, koju je na Sveučilištu u Zagrebu vodio Antun Barac,⁸ te s vrhunca ondašnje hrvatske književnosti, koju je predstavljao Miroslav Krleža.⁹

Halerove rasprave o kojima je ovdje riječ sadrže izrazita svojstva znanstvenih studija, što je posebno vidljivo u raspravama o Preradoviću i Gunduliću gdje se Haler, prije nego što će izreći vlastite ocjene, temeljito *razračunava* – prava je to riječ – s tadašnjom literaturom o tim pjesnicima. Na primjer, sve što je do tada bilo pisano o P. Preradoviću nije po Haleru –

⁸ Vidjeti Antun Barac »Poglavlje o Kranjčeviću«, *Veličina malenih*, Zagreb, 1947., str. 273–309.

⁹ M. Krleža »O Kranjčevićevoj lirici«, *Hrvatska revija*, IV, br. 3, str. 137–158, Zagreb, 1931. Taj esej ponovljeno je publiciran u brojnim knjigama Krležinih eseja.

kako rekoh – ni moglo biti prava kritika, jer se, polazeći s intelektualističkih pozicija, nije lučilo pjesničke od didaktičnih prosvjetno-patriotskih kvaliteta.

Kritičkom razmatranju literature o Gundulićevu *Osmanu* Haler je u spomenutoj disertaciji posvetio dva poglavlja u kojima je, nakon analiziranja svih važnijih tekstova od Stjepana Gradića (1670.) pa do Barca (1920.), zaključio da sveukupna kritika o *Osmanu* nije bila prava kritika, jer kritičari o kojima je riječ nisu lučili pjesničke od kulturnih i ostalih nepjesničkih vrijednosti.

Tehnička primjena Halerove metode pri tumačenju pojedinih pjesama sastojala se i u tome što se nerijetko na temelju uočenih manje uspjelih pojedivosti izvodilo negativne zaključke o vrijednosti cijelih pjesama.

Primjerice, nakon što je citirao ovu početnu strofu iz pjesme *Heronejski lav*:

»U mjesečevu svjetlu, u tajnoj drijema noći
Kaprena, selo malo, na prahu Heroneje.
To bajni joj je ležaj u magičnoj bljedoći,
A pokrila se plaštem od grimiz epopeje.«

Haler je, izdvojivši dva njezina zadnja stiha, upozorio da se pjesnik njima, unatoč atraktivnim pridjevima (»bajan«, »magičan«, »grimizan«), nije izrazio plastično, nego je samo prikrio »nestašicu solidnih fantazijskih elemenata«. Na sličan je način komentirao još dvije strofe i zaključio da cijela pjesma – koja sadrži 14 strofa – »djeluje više retorski nego sugestivno« i da je temeljni dojam nakon njezina čitanja »patetično deklamatorski«, a ne »sugestivno dramatski« (124–125).

Pjesmi *Zadnji Adam* pristupio je naoko drukčije, ali ustvari istovjetno! U toj je pjesmi, naime, uočio ova četiri, po njemu, lijepa stiha:

»Mru bozi – košto magla vrh pučine,
mru – košto sanja u prozorje mre,
mru – košto svijest na samrti gine
i s njome ljudske tlapnje sve!

pa bi se mogao očekivati odgovarajući, tj. »lijep«, zaključak o cjelini pjesme, ali ništa od toga, jer je uslijedilo citiranje niza neuspjelih stihova i zaključak po kojem Kranjčević kao pjesnik velebnom motivu *Zadnjeg Adama* naprosto – kako rekoh – nije bio dorastao.

Ironiju i sarkazam, koji zbog svoje idejno-intelektualne jezgre ni ne mogu biti poezija, Haler je pri tumačenju pjesme *Lucida intervalla* predočio citatom sljedeće strofe iz sredine pjesme koja sadrži jedanaest strofa:

»Vi bi se gore čudili divno
u kakvu društvu ja ležim.
Al' ovdje međ nama, druga je klima,

*I nazori posebni vrlo!
Deder, moj grofe, gore na zemlji
ja sam ti držao glavu;
sada mi vrati ljubav za ljubav
De ti moju podrži.«*

Metodu po kojoj možemo izvoditi zaključke o kvaliteti cijele pjesme na temelju nekoliko njezinih stihova ili samo jedne smišljeno odabrane strofe ovako je – polemizirajući s Halerom – neutralizirao Antun Barac:

»Ovakav je način analize opasan jer lako može dovesti do stramputica. Ili pjesma kao cjelina može u čitaoca izazvati živu viziju ili ne može. U prvom slučaju ona je umjetnina bez obzira na veću ili manju uspjelost pojedinosti. U drugom slučaju ne mogu je spasiti ni najsavršenije pojedinosti. Zaustavljajući se na dijelovima dolazimo u pogibao da izgubimo s vida cjelinu.«¹⁰

A negatorsko vrednovanje pjesme *Lucida intervalla* na temelju jedne od jedanaest njezinih strofa Krleža je problematizirao tvrdnjama po kojima je ta pjesma »sigurno najstaklenija i najvidovitija u čitavoj našoj lirici do danas«. Ona po Krleži sadrži »neku suludu sugestivnost te je toliko jaka da djeluje sasvim mutno kao prazan glazbeni motiv koji sve dublje ponire u ponore nad kojima se kao nenadani izgled otvara tipično kranjčevićevski otvor«:

*»A tamo na vratima velike noći
Neka se prikaza bijeli:
Ja k njojzi padam brzinom munje –
O zdravo, o veliki Budha!«¹¹*

U ovom i ovakvom kontekstu nije manje zanimljiv i komparatistički aspekt Halerove metode. To je aspekt s pozicija talijanske književnosti koju on daleko bolje poznaje i osjeća od hrvatske književnosti kojoj po filozofsko-teorijskoj crti pristupa – kako vidjesmo – s veoma strogih pozicija svjetski čuvenog B. Crocea, a po praktičnoj, tj. književnokritičkoj, i s pozicija velikana talijanske književnosti, pa Kranjčeviću *Zadnjem Adamu* suprotstavlja navodno superiornu Carduccijevu pjesmu *Su monte mario*, a Gundulićevu *Osmanu* totalno – po Haleru – superiorni Tassov spjev *Gerusalemme liberata*.

Tekstualno predočivši te usporedivši i Kranjčeviću i Carduccijevu spomenutu pjesmu, Barac je obrazloženo pokazao da je Kranjčevićeva pjesma za nijansu bolja od Carduccijeve, a u nacionalnim se okvirima ta pjesma »s veličajnim vizijama i zahvatima u najbitnija pitanja čovječje egzistencije ubraja među najbolje hrvatske pjesme uopće«.¹²

¹⁰ A. Barac, *Poglavlje o Kranjčeviću*, u: *Veličina malenih*, Zagreb, 1947., str. 306.

¹¹ M. Krleža, »*Lucida intervalla*« *Panorama pogleda, pojava i pojmova*, br. 3, Sarajevo, 1975., str. 425.

¹² A. Barac, o.c., str. 309.

S druge pak strane cjelokupna, veoma opsežna i kvalitetna tzv. nacionalna literatura o Gundulićevu *Osmanu* svjedoči da taj slavni nacionalni spjev ne može biti totalno potčinjen spomenutom pjesmotvoru Torquata Tassa kako je to u svojoj disertaciji prikazao Haler, to više što internacionalna – u ovom slučaju *poželjno arbitražna* – literatura o Gunduliću i njegovu spjevu na crti A. Jensen – G. Gesemann i W. Setschkareff, dokazuje kako je Gundulić kao pjesnik odmah uz Tassa, a po W. Setschkareffu i bolji od Tassa.

U svim ovdje aktualnim Halerovim raspravama o P. Preradoviću, S. S. Kranjčeviću i Gj. Gunduliću izrazito su prisutni talijanski književnici: posvudašnji B. Croce, pri poantiranju raspravlja o Kranjčeviću *Zadnjem Adamu* G. Carducci, a u spominjanoj disertaciji o *Osmanu* Tarquato Tasso je u odnosu prema Gj. Gunduliću tendenciozno preuzvišen. Hrvatski pak književnici u Halerovim esejima o talijanskoj književnosti jedva se spominju, ali i to što je o njima u dva navrata kao usput izrečeno u ovom je tekstu vrijedno spomena.

Tumačeći tako Pascolijev pesimizam, Haler tvrdi da je to »blagi pesimizam smirene boli«, da je taj pjesnik »mnogo trpio«, ali da pri tom »nije proklinjao život poput Leopardija i Kranjčevića«. ¹³

No prelagano je to poopćiti i reći da je i Kranjčević »proklinjao život«. On je nerijetko njime bio ojađen, ali buntovno ojađen – kako to svjedoči i njegov ovdje često spominjani zadnji Adam u istoimenoj pjesmi, koji kao posljednji predstavnik »ljudstva prkosećeg« jest:

»Buntovnik mrtve što bogove dira
I – tužitelj svemira!«

A i inače Silvije u nizu svojih stihova i pjesama naprosto slavi život. Poželjno je u tu svrhu prolistati neke njegove *Bugarkinje* ili *Uskočke elegije* ili pjesme tipa *Slavenska lipa*, *Moj dom* itd. Na primjer, njegova pjesma *Ressurrectio* jedinstvena je i trajno važeća, hrvatskim jezikom pjesnički uobličena slutnja o slobodi, jednakosti i bratstvu sjedinjenog – i uspomoc Isusa Krista humaniziranog – čovječanstva.

Na početku Kranjčevićeve pjesme *Ditiramb* život se slavi doslovno:

»Prekrasan život!«

.....

a na početku njegova *Angelusa* produhovljeno:

»O kako milo dršće vazduhom
Tvoj meki glasak – žica srebrna
I kako mi je slatko slušati
Taj blagi pozdrav snene večeri

.....

¹³ A. Haler, »Giovanni Pascoli«, *Iz tuđih književnosti*, Zagreb, 1941., str. 175–176.

Ne poznajem pjesnika koji je tako nagoni spontano, intenzivirano i strastveno slavio ljudski život i življenje kao što je to učinio Kranjčević u svojoj *Ouvertiri*. Nanovo je tu riječ o čovječanstvu, nanovo od Adama – ovaj put uz njegovu Evu – pa naovamo. Pri čitanju te pjesme naprosto se osjeća da ju je stvorio pjesnik koji izgara u želji »da grli, dršće, stišće i ljubi«, te da zađe »u utrobu vječnu, rodnu i vruću i mladu«!

Evo zaključna dva stiha te opominjujuće i sveltremeno temeljno životne pjesme:

»... *Edenom zaori uto riječ iz gromornih grudi*
Mnošte se kao u moru pijesak!«

Nakon što je Haler u eseju o G. D'Annunziju upozorio na njegove »minuciozne opise dražesnih životinja, osobito lastavica« i nakon što je na svoj način razmišljao o njemu neprihvatljivim »ljevičarskim mentalitetima« i o »ljevičarskoj animalnosti«, on je ubilježio ovu rečenicu o onodobno najpoznatijem hrvatskom književnom ljevičaru M. Krleži: »Teško je zamisliti na primjer Krležu kako opisuje lastavicu i slavujevu pjesmu.«¹⁴

Nije mi poznato kako to stoji sa »slavujevom pjesmom«, ali Krleža je o lastavicama na Haleru prihvatljiv način pisao ovako:

»... ta najidiličnija i ljudima tako draga prica čije gnijezdo donosi ljudima legendarnu sreću, a djeca po pučkoškolskim pisankama pišu zanosne pjesme.«¹⁵

No Krleža je pisao na svoj vlastiti krležijanski – Haleru, ali i mnogima od nas, nezamisliv način, polazeći, primjerice, od »mušica«, temeljne lastavičje hrane, ovako:

»... ta mala crnokrila ptica što cvrkuće oko naših tavana i tornjeva ne razlikuje se zapravo po ničemu od morskog psa. Njen, nama tako dragi intimni cvrkut u predvečernjem zelenilu znači zapravo stravičan signal u svijetu mušica.«¹⁶

Ili sa stajališta jedinstvene specifičnosti lastavica kao ptica selica i ovako:

»... kako mora da se osjeća lastavica nad otvorenim, ustalanim, sivim, maglenim morem, kada leti u Egipat, a ima recimo upalu pluća? Umiru li lastavice uopće od upale pluća?«¹⁷

Treba li reći da izuzetno originalna Krležina individualističnost predstavljena dvama maločas predočenim »lastavičjim citatima« jest stvaralačka individualističnost koja upravo stoga sadrži i osebnju estetičnost? Treba li nadalje reći da Halerove (iako usputne) tvrdnje o Kranjčeviću, koji »poput

¹⁴ A. Haler, »Gabriele D'Annunzio«, *Iz tuđih književnosti*, Zagreb, 1941., str. 193–195.

¹⁵ M. Krleža, »Lastavica«, *Panorama pogleda, pojava i pojmova*, br. 3. Sarajevo, 1975., str. 519.

¹⁶ Isto, str. 519.

¹⁷ Miroslav Krleža, »Ptice«, *Panorama pogleda, pojava pojmova*, br. 4., Sarajevo, 1975., str. 375.

Leopardija proklinje život«, te o Krleži, koji zbog toga što je ljevičar nije sposoban »pisati o lastavicama«, nisu prihvatljive zbog toga što Haler u ovom slučaju nedovoljno poznaje građu o kojoj piše i tako temeljno onemogućuje uspješnost primjene bilo kakve, a pogotovo njegove na učenju – kako vidjesmo – strogog ranog Crocea osmišljene metode?

Pišući o spominjanim hrvatskim pjesnicima i pri tom se često pozivajući na Talijane (Croce, Carducci, Tasso), pišući ujedno o talijanskim autorima (Pascoli i D'Annunzio) i pritom jedva zamjetno spominjući Hrvate (Kranjčević, Krleža), Haler je valjda spontano pokazao da bolje – kako rekoh – poznaje *i osjeća* talijansku književnost, pa je i iz takva poznavanja mogla proizaći i osebujna pristranost prema piscima koje bolje i poznaje i osjeća. Takva bi pristranost mogla biti utemeljena ne na ovakvoj ili onakvoj književnokritičkoj metodi, nego na Halerovu konzervativnom svjetonazoru. On, primjerice, smatra da »spontano uravnotežena književnost nastaje samo u zdravim idejnopoličkim nacionalnim sredinama«,¹⁸ i nadalje smatra da je religija »bitna sadržina ljudskog duha«. ¹⁹ S takvih naime polazišta on ne voli D'Annunzija koji je po njemu »pohotljiv«, »okrutan«, »sadišćan«, »bestijalan«, »razbludno estetičan«, te je kao takav uživatelj u pokolju, rasapu i uništavanju itd. Ali, unatoč tomu što je D'Annunzijo takav, Haler ne poništava estetičnost njegova djela, nego ga na ovaj način spašava:

»Brutalni naturalizam i boljševičko socijalna surovost nisu naime potpuno ovladali ovim pjesnikom.... jer oni u Talijanu D'Annunziju poprimaju oblik koji odgovara kulturnim tradicijama njegove zemlje. Nad mutnim i nečistim izvorima i strujama D'Annunzio razastire ružičasti oblak poezije pune gracije« (180).

Iz dosadašnjeg raspravljanja vidjesmo da Haler ne voli ni Kranjčevića, ali ne samo da ga ne spašava, nego se čini kao da ga definitivno ovako osuđuje:

»Ledeni intelektualističko-naturalistički pogled na svijet porazno je djelovao na upečatljivog mladog pjesnika ne nadoknađujući ničim izgublenu vjeru u kojoj je bio odgojen... i zamućujući mu dušu neizlječivom skepsom i ogorčenjem« (136).

Međutim, Kranjčevićev pogled na svijet nikako nije bio »ledeno-intelektualističko naturalistički, nego je bio »topao, preosjećajan, pa idealistički«! I otkud kod Kranjčevića beznadno »izgubljena vjera« i »neizreciva skepsa i ogorčenje«!

¹⁸ A. Haler, o. c., str. 195.

¹⁹ A. Haler, »O poeziji Slivija Strahimira Kranjčevića«, *Srpski književni glasnik*, 1929., str. 444.

Možda zbog ovih ili sličnih njegovih stihova:

»I derala se družba od gadne strasti pjana:
Mi ubijamo bože, sve zbog tebe Hosana!
(Eli, Eli, lama azavtani!)

»Badav gordo kube i mramor Panteona
i papuče od zlata i orgulje i zvona!
(Eli, Eli, lama azavtani!)

koji se nisu sviđali Silvijevu suvremeniku, ondašnjem sarajevskom nadbiskupu koji je neke njegove pjesme označio kao bezbožne,²⁰ ali na temelju čega je Albert Haler izveo zaključak o Kranjčevićевой »izgubljenoj vjeri«, kada se u lirici toga pjesnika kao rijetko gdje afirmira vrhunska vjerska instanca u liku Krista,²¹ borca za trajno željene, nikad dosegnute i vječno aktualne sve-ljudske ideale jednakosti, bratstva i slobode, kada Kranjčević najuvjerljivije, tj. pjesnički, *ispovijeda* da je njegovo glavno ljudsko svojstvo, prevelikom osjećajnošću uvjetovano *pjesničko poslanje* Bogom uvjetovano?!

»Moj duh je bio rose kap što srce zraku prvu
Tek da je meni dao Bog, ah srca manje mrvu!«

.....

»Meni bog je pjevat reko
I ja vršim božju volju
I ja jedem srce svoje.«

Spontano, dakle upravo po Croce-Halerovoj teoriji, Kranjčević izjavljuje da je njegova na prevelikoj osjećajnosti utemeljena poezija Bogom predodređena!

I što da se kaže. Izvođeci negatorske zaključke o Kranjčevićевой poeziji, Haler, čini se, tu poeziju napreskok jest čitao, ali je zasigurno nije iščitao!

Književnokritički tekstovi Alberta Halera o lirici P. Preradovića, S. S. Kranjčevića i o *Osmanu* Gjiva Gundulića, u kojima su primijenjeni veoma strogi croceanski kriteriji i na osnovu njih izvedene tek što elaborirane negativne ocjene, najpoznatiji su valjda takve vrste tekstovi u cjelokupnoj povijesti hrvatske književne kritike, ali oni nisu na taj i takav način poznati po bitnom poslanju književne kritike – njezinoj ispravnosti, neispravnosti – nego po jedinstvenoj kritičarovoj smjelosti da kritički razmatra i negira tzv. do tada općeprihvaćene i od kritike općepriznate, skoro nedodirljive vrijednosti.²²

²⁰ Vidjeti *Zvono*, br. 44, Zagreb, 7. 11. 1908., str. 1; i faksimil u *Jubilarnoj ediciji Kranjčević*; Zagreb, 1948., »Dokumenti«, str. XXVIII.

²¹ U rasponu od 1959. pa do umirovljenja 1993. nerijetko sam zadarskim studentima slavistike preporučivao ovakvo naslovljenu seminarsku radnju »Lik Krista u lirici S. S. Kranjčevića«.

²² »Skoro«, ali ne i potpuno »nedodirljive vrijednosti«, jer su npr. prije A. Halera i Antun Branko Šimić i Miroslav Krleža negativno pisali o lirici Petra Preradovića.

Negativno-negatorske književnokritičke ocjene o kojima je ovdje riječ nisu, kako vidjesmo, bile prihvaćene i one su i zbog spomenute sveopće priznatosti kritiziranih pjesnika budućim kritičarima sugerirale drukčije metode i kriterije kako bi se postigli njima uvjetovani mogući novokvalitetni drukčiji rezultati.

Upravo takve rezultate postigao je Haler svojoj knjigom *Novija dubrovačka književnost* (Zagreb, 1944.) u kojoj je portretirao ne glavne, nego sporedne, lokalne autore i u kojoj nije primijenio svjetske Croceove, nego uobičajene domaće od njega samog mnogo kritizirane književnokritičke i književnopovijesne kriterije.

U toj su knjizi prikazani dubrovački književnici koji su uglavnom djelovali tijekom devetnaestog i na smjeni devetnaestog i dvadesetog stoljeća. To su ovi autori: Antun Kaznačić, Ivan August Kaznačić, Matija Ban, Medo Pucić, Luko Zore, Đuro Pulić, Ivan Stojanović, Antun Kazali, Mato Vodopić, Ivo Vojnović, Josip Bersa.

Stvaralaštvo navedenih pisaca Haler – kako pripomenuh – ne razmatra s od njega samog posvećenih croceanskih pozicija, nego s pozicija u našim nacionalnim relacijama najpriznatijeg i samo uvjetno lokalnog dubrovačkog lokalpatriotizma. Skoro svima od navedenih autora, izuzev A. P. Kazalija koji je uz Iva Vojnovića i Meda Pucića književno najznačajniji, Haler je komplimentirao na osebujno dubrovački način.

Antun Kaznačić po Haleru je »zdravi dubrovački pučanin«, on »nosi tragove starih dubrovačkih književnih tradicija«. Ivan August Kaznačić posjeduje izrazit »zanos za dubrovačke stvari«, »veliku ljubav prema Dubrovniku« i dubrovačkom prirodom uvjetovanu »duhovnu protančanost«. Kod Matije Bana, koji je bio »prožet duhom starog Dubrovnika, pokazala se snaga dubrovačkih predaja«. Medo Pucić je »uglađeni gospodar dubrovački koji govori sve jezike«, on je »u svom najintimnijem biću dubrovački aristokrat«, a njegova *Cvijeta* »nije u svojoj jezgri drugo nego izljev ljubavi prema rodnom Dubrovniku«. Luko Zore je »jedini dubrovački književnik kod kojega su zatajile zapadnoevropske predaje«, ali unatoč tome »u njegovoj najdubljoj svijesti živi prošlost starog Dubrovnika«. Đuro Pulić je »dubrovački filozof koji se digao do visina ondašnje evropske misli«, a Ivanu je Stojanoviću »ljepota prošlosti dubrovačke glavno nadahnuće za njegov književni rad«. Najznačajnije crte »Vodopićeva književnog temperamenta oživotvorene su u njegovoj velikoj ljubavi prema Dubrovniku«, a Ivu Vojnoviću kao »pjesniku Dubrovnika i njegove prošlosti« Dubrovnik djeluje kao »čudoredna kupelj« te nije čudo da je Vojnović svemu dubrovačkom pristupao srcem, koje je uvijek bilo uz njegov Dubrovnik. I Josip Bersa, autor *Dubrovačkih slika i prilika* (Zagreb, 1941.), premda rođen u Zadru, po Haleru »bez ikakve sumnje spada među dubrovačke pisce novijeg vremena«.

U nekih od spomenutih autora Haler uočava i poneka jedinstvena i izuzetna, tijekom stoljeća u Dubrovniku isprofilirana i vrhunski humanizi-

rana svojstva. »Ravnoteža uma i srca« kod A. Kaznačića po Haleru je »upravo ona *skladnost*, kojom se odlikuje stari Dubrovnik«, a po Ivanu Stojanoviću, u čijoj duši »plamti ideal *skladne* čovječnosti«, »svaki pravi pjesnik treba da bude skladan po dubrovačku«, jer samo tako može biti osposobljen da »sklada istinitost i karakter s ljepotom izraza«.

Primjerice, kada Haler za Meda Pucića ponovljeno ustvrdi da je on »*dubrovački gospar* u najboljem smislu te riječi«, ili kada u stvaralaštvu Iva Vojnovića otkrije pjesnika »davne dubrovačke ljepote i *gosparstva*«, tada on na pravom mjestu afirmira *gosparstvo* kao specifično sadržajno, izrazito duhovno dubrovačko svojstvo. S druge pak strane i na drukčiji način kad Haler za Ivana Stojanovića kaže da je »pristaša Platonove filozofije«, ali da je usprkos tome »po svojoj vanjštini, ponašanju, mišljenju i pisanju« ustvari »*dubrovački oriđino*«, tada on nanovo ukazuje na jednu ako ne duhovnu, a ono okrutno duhovitu dubrovačku specifiku.

I sam zaljubljenik u Dubrovnik, a po svome biću i djelovanju onaj pravi, tj. skladni dubrovački gospar, ne portretira Haler ovdje aktualne autore jedino s njima prikladnog dubrovačkog aspekta, nego ih prikazuje s neočekivano raznolikih polazišta, koja uglavnom proturječe njegovim dotadašnjim veoma strogim kročeanskim kriterijima.

Kada on, primjerice, svoj tekst o Ivanu Stojanoviću započinje ovako: »Sjećam ga se iz djetinjstva; visok, suh, u iznošenom svećeničkom odijelu, sa starim uvijek smećenim šeširom«, ili kada istakne Stojanovićevu »skrajnju darežljivost prema siromasima«, tada po dvostrukoj liniji napominje biografski i dotiče sociološki aspekt – jedan i drugi trajno aktualni u nastojanju da se portretirani autori predstave što autentičnije. Kada pak u posebno mu dragog Mata Vodopića uočava »dobrotu«, »tankočutnost«, »vedrinu«, »ljubaznost«, ili kada za ne manje mu simpatičnog Đura Pulića ustvrdi da je »neslomiv značaj«, ili da je »jaka izgrađena ličnost«, tada on sugerira i nužnost psihološkog pristupa!

U ovoj svojoj knjizi Haler dolazi do izražaja i kao književni historičar u lokalnim okvirima, kada »uspomoć« Meda Pucića ukazuje na kulturno i književno značenje »spičarije« (apoteke) Rafa Šarića, ili u širim nacionalnim (Dubrovnik–Zagreb) relacijama, kada ne zaboravlja da je I. A. Kaznačić godine 1838. sudjelovao u Zagrebu na svečanosti u povodu jubileja Gjiva Gundulića, ili kada podsjeća da je Medo Pucić 1849. spjevao pjesmu posvećenu banu Jelačiću, da je Luko Zore sve svoje rasprave publicirao u izdanjima zagrebačke Akademije, a Mato Vodopić da je pisao kvalitetne novele u doba »kada su kod nas roman i novela bili tek u zametku«.

Stvaralaštvo ovdje aktualnih pisaca Haler tumači i s onodobnog europskog komparativističkog aspekta. Upozorava on tako na specifiku njihova italo-hrvatskog bilingvizma, na prijevode Meda Pucića s češkog i poljskog jezika na talijanski u tršćanskoj *La Favilli*, na talijanske tekstove Đura Pulića, na prijevode s engleskog A. P. Kazalija, a posebno su s komparativističkog aspekta zanimljive opsežne analitičke usporedbe niza dramskih –

kročeanski minornih – tekstova Matije Bana s – kročeanski vrhunskim – dramskim tekstovima W. Shakespearea.

Nužno je valjda istaći da se Haler, primjenjujući različite metodološke postupke, nerijetko iskazao kao »rođeni«, tj. onaj pravi kritičar od nerva!

Ovako on u cjelini teksta o Ivanu Stojanoviću naoko obzirno, a ustvari nemilosrdno, ispravno kritizira cjelokupno stvaralaštvo toga autora:

»Stojanoviću kad piše novele nije do pjesničkog stvaranja; kad piše povijest nije mu do objektivne istine; kad piše filozofska razmatranja... nije mu do sustavnog mišljenja« (167).

»... u njegovoj upotrebi pojmova 'klasicizma' i 'romantizma' ima mnogo diletantizma« (193).

Kada Haler, primjerice, ustvrdi da je A. P. Kazali u našim relacijama jedinstveni »romantičar čisto byronovskog tipa«, tada on spontano sugerira i danas aktualnu temu koja bi se mogla obraditi na razini doktorske disertacije.

Haler svoja razmišljanja nerijetko potkrjepljuje dobro pogodnim citatima, te kada navede ova dva stiha iz Kazalijeve *Zlatke*:

»Gdje je tvojijeh trista drijeva
slavni Gružu moj.«

tada nam sugerira elegijska raspoloženja bitno značajna za brojne autore – posebno za Iva Vojnovića – inspirirane slavnom prošlošću republikanskoga Dubrovnika.

Spomenuti kritičar od nerva i u ovoj knjizi ponekad spominje B. Crocea, odnosno sebe sama, iz doba kada je pomoću ranog Crocea prestrogo ocjenjivao pjesničko stvaralaštvo P. Preradovića, S. S. Kranjčevića i Gj. Gundulića. To je pak spominjanje osebujno halerovski proturječno, te stoga zanimljivo. Naime, Haler ponovljeno i kročaenski ispravno, u tragedijama Matije Bana uočava »pomanjkanje umjetničkog nadahnuća« (60, 67), ali, unatoč tome, on nimalo kročeanski, pedantno i preopširno uspoređuje – kao nijedan kritičar pozitivist prije i poslije njega – Banove i Shakespeareove dramske tekstove (60, 68). Slično postupa i s *Objavljenjem Luke Zore* za koje kročeanski i svakako ispravno tvrdi da je taj čudni stihotvor »nikakvog pjesničkog značenja« i da se tu »ne radi o pjesničkoj tvorevini« (110–112), a ipak taj spjev parafrazira, analizira, komentira opširnije od bilo koga (97–111).

Na ranog Crocea podsjeća i filozofijsko-ideološka Halerova kritičnost prema Luki Zori – koji je »naturalističko-prosvjetiteljsko raspoložen« i kao takav je »poklonik Darwina i Haeckela« (111) – te prema A. P. Kazaliju, čiji je svećenik iz *Trista Vica udovica* »prodahnut jakim uplivima materijalističkih shvaćanja« (211). Po istoj filozofijsko-ideološkoj crti Haler afirmira Đura Pulića zato što se ovaj dubrovački filozof suprotstavlja »intelektual-

ističkom promatranju umjetnosti« i »sebičnom racionalizmu« (120), te afirmira Ivana Stojanovića, koji kao pristaša Platonove filozofije poistovjećuje »ljepotu – istinu – dobrotu« (187).

U *Napomeni* na početku ove knjige Haler je po običaju upozorio da se pri tumačenju »nekih značajnijih pojava iz novije dubrovačke književnosti« treba »svjesno razlučivati estetske od drugih kulturnih vrijednosti« (5), ali budući da je uglavnom nedostajalo istinski estetskih vrijednosti, one su kvalificiranom čitaocu teksta i konteksta knjige mjestimično sugerirane kao mogući estetski nagovještaj – primjerice, u vezi s Halerovim tvrdnjama da *Cvijeta Meda Pucića* »nije nego izljev ljubavi prema Dubrovniku« (83), da u Vodopićevim novelama postoji »nekoliko likova i prizora stanovite književne vrijednosti« (240), te da je u cjelini Vodopićeva djela zamjetno »stvaralačko ganuće iako ne osobite snage« (249).

Onakav, dakle, »izljev ljubavi prema Dubrovniku«, te onakva »stanovita književna vrijednost« i »stvaralačko ganuće«, mogli bi valjda u ovdje aktualnom tekstu – kontekstu – sugerirati i odgovarajući estetski doživljaj, veoma rijedak u stvaralaštvu skoro svih ovdje aktualnih autora, te također rijedak u Halerovu interpretiranju njihovih tekstova.

Ne naišavši, dakle, na estetske vrijednosti, Haler se i pomoću spomenute sveljubavi prema Dubrovniku udubljavao u kudikamo češće – njegovim estetskim nazorima načelno odbojne – naoko posvudašnje kulturne vrijednosti koje je uočavao u filozofiranju Đura Pulića (114–160), filolingviziranju Luke Zore (94–113), u čudačkom – kako sam reče – i književnom produciranju Ivana Stojanovića, ili u kročeanski nezamislivom – već komentiranom – kompariranju minornih Banovih i vrhunskih Shakespearovih dramskih tekstova.

Ali u ovoj je knjizi bilo i općepoznatih estetskih vrijednosti – i to u cjelokupnom stvaralaštvu Ive Vojnovića, opsežnije prikazanom u njezinu pretposljednem tekstu (252–284), pri tumačenju kojeg Haler nanovo primjenjuje veoma stroge kročeanske kriterije poput onih s kraja dvadesetih godina kada je, kako vidjesmo, prestrogo ocijenio P. Preradovića, S. S. Kranjčevića i Gj. Gundulića.

I Vojnoviću on po običaju dubrovački komplimentira; ponovljeno mu priznaje pjesničku ljubav prema Dubrovniku koji je pobudio »sve što je bilo najzdravije u njegovoj duševnosti« (272), ali veoma rijetko ističe kvalitete njegovih tekstova. Haler tako s pravom upozorava da je *Dubrovačka Trilogija* »najzreliji Vojnovićev rad« (259), u prvom njezinom dijelu ističe »nekoliko sigurnih poteza«, u režiserskim bilješkama uspjele likove »degeneriranih dubrovačkih plemića« te ljepotu »mlade kao kaplja« Kristine (259–260), a u Lapadskim sonetima zapaža »pojedina pjesnički uspjeta mjesta« radi kojih je ukupni dojam »ipak sugestivan« (269).

Inače veoma strogo, strože od bilo koga, ocjenjuje Haler cjelinu Vojnovićeva stvaralaštva na crti od *Geraniuma* (1880.) do *Prologa nenapisane drame* (1829.).

Vojnovićev prvijenac *Geranium* po Haleru je »Flaubert razvodnjen našom romantikom« (252), u novelama (izuzev *Sirene*) kritizira on »bravuroznu virtuoznost stila«, »namještenu simboliku« (253) u *Ksanti* mu »strši... tražen i hotimično romantički zaplet« (255), u *Ekvinociju* uočava »teatralnost«, te nanovo namještenu, sada »hotimičnu simboliku«, a u *Trilogiji* ponavljanu »patetiku« (261, 263, 265), »nedostatak unutrašnje tragike« (262), te umjesto dramatskog »operetski« ugođaj (scena s barunicom Lidijom)«. U *Maškaratama ispod kuplja* »opereta je uništila dramu« (269), tzv. folklorne drame »nacionalnog« sadržaja »izrabljuju ondašnje političke prilike«, a drame poput *Gospođe sa suncokretom*, *Imperatrixa* i *Prologa nenapisane drame* prožete su »dekorativno simboličnom teatralnošću« i teže onodobno atraktivnim »kinematografskim efektima« (273).

Evo i zaključne Halerove ocjene o stvaralaštvu Iva Vojnovića:

»... jer pored svega umjetnoga i napravljenoga u njegovim djelima *on je imao i časova istinskog pjesničkog stvaranja* u kojima je neposredno govorilo njegovo srce« (283).

Nadahnutiju, pa i prihvatljiviju, ocjenu Gradom Dubrovnikom inspiriranoga dijela Vojnovićeva stvaralaštva izrekao je Haler spontano u sastavu o Mati Vodopiću. Evo i nje:

»Vodopić je u neku ruku preteča Iva Vojnovića profinjenog pjesnika melankolije zasićene vizijama davne ljepote i gospodarstva koja trepti nad mrtvim gradom (239).

Nezaobilazno je značenje Halerove knjige *Novija dubrovačka književnost* u povijesti hrvatske književnosti i svaki onaj koji bude proučavao onodobne dubrovačke veze s ilirskim pokretom u okviru kojeg se i *pro futuro* čvrsto utemeljilo hrvatsko nacionalno preporađanje, morat će se pozvati i na u njoj uobličene portrete: A. Kaznačića, I. A. Kaznačića, M. Bana, M. Pucića, A. Kazalija i dr.

U knjizi su opširno parafrazirana, zanimljivo komentirana i protumačena, ponekad uspoređena i sažeto ocijenjena brojna književna djela: M. Bana, M. Pucića, A. Kazalija, M. Vodopića, J. Berse i dr. Iz nje po prvi put doznajemo o čudnim, opsežno elaboriranim, književnim relacijama na crti M. Bana – W. Shakesperea te L. Zore – D. Alighieria, o osobnom i pjesničkom aristokratizmu Meda Pucića, o bajronovskoj dimenziji u stvaralaštvu A. P. Kazalija u čijem djelu »nalazimo nekoliko najznačajnijih crta ondašnje evropske romantike« (202), o pionirskoj realističnosti proze Mata Vodopića (233), nadalje doznajemo kako se Haleru simpatično filozofiranje Đura Pulića uzvisilo »do visina ondašnje evropske misli«, ili kako je Ivan Stojanović unatoč svoje, Haleru simpatične, »čudačke« originalnosti i »skladne čovječnosti«, bio i ostao diletant (167, 193).

Neke književnokritičke ocjene koje je Haler izrekao analizirajući djela autora prisutnih u ovoj knjizi mogle bi se i danas prihvatiti. To bi se, primjerice, moglo odnositi na tvrdnju po kojoj je Vodopić »po prvi put« fiksirao »život novog Dubrovnika u nekoliko likova i prizora stanovite književ-

ne vrijednosti« (240) i na zaključnu opasku po kojoj »... ipak kroz Vodopićev književni rad struji i estetski zanimljivo stvaralačko ganuće iako ne osobite snage« (249).

Zaključna pak ocjena o Ivu Vojnoviću po kojoj je on »... pokraj svega umjetnog i napravljenog imao i časova istinskog pjesničkog stvaranja u kojima je govorilo njegovo srce« (283) nikako ne bi mogla biti prihvatljiva, jer kod Vojnovića nije riječ o časovima istinskoga pjesničkog stvaranja, nego o istinski kvalitetnim rezultatima takva stvaranja o čemu trajno svjedoče njegova vrhunska Gradom Dubrovnikom inspirirana djela: *Ekvinocijo*, *Lapadski soneti* i *Dubrovačka Trilogija*.

Osim toga Vojnović, premda organski vezan s nekim autorima iz ove knjige (posebno s Matom Vodopićem, Medom Pucićem, A. P. Kazalijem), po značenju svoga djela i po načinu kako je u knjizi predstavljen u nju i ne spada, a u cjelini Halerova stvaralaštva mjesto mu je uz Petra Preradovića, Silvija Strahimira Kranjčevića i Gjiva Gundulića, koje je Haler, kako vidjemo, razmatrao i tumačio ne po ležernim, lokalno dubrovačkim, nego po svjetskim veoma strogim kročeanskim kriterijima.

KRITERIJI ALBERTA HALERA PRI OCJENJIVANJU NACIONALNIH I LOKALNIH KNJIŽEVNIH VELIČINA

Sažetak

Albert Haler (1883.–1945.) temeljito je proučio pa usvojio i na djelima najznačajnijih hrvatskih književnika stvaralački primijenio estetske teorije i teze svjetski glasovitog Benedetta Crocea (1866.–1952.). Uz pomoć strogih teza ranog Crocea o umjetnosti kao osjećajno fantazijskom stvaralačkom činu, o organskom jedinstvu na crti: intuicija – ekspresija, te o nužnosti da književni kritičar pri svome poslu u prvom redu mora razlučivati poeziju od nepoezije, Haler je potkraj dvadesetih godina publicirao negativno-negatorske ocjene stvaralaštva književnih velikana: P. Preradovića, S. S. Kranjčevića, I. Gundulića. Uz pomoć pak elastičnijih teza zrelog Crocea o literaturi kao posvudašnjoj kvantiteti i o u njoj rijetko postojećoj poeziji kao kvaliteti, Haler je u knjizi *Novija dubrovačka književnost* (Zagreb, 1944.) afirmirao i ove lokalne, uglavnom dubrovačke književne »veličine«: A. Kaznačića, M. Bana, M. Pucića, A. Kazalija, M. Vodopića i dr. U spomenutim negativno-negatorskim ocjenama Haler je uglavnom otkrivao i tumačio nepoeziju, a pri afirmaciji bliskih mu Dubrovčana pretežno je razmatrao kompleks literature pa mu netom navedena knjiga vrvi od biografskih podataka, parafraza i komentara jedva zanimljivih sadržaja, Dubrovnikom obilježenih hvalospjeva itd. Profesionalno predočene, same sobom atraktivne, ali neprihvatljive negativno-negatorske ocjene izazvale su reagiranja s poželjnih mjesta pa se sa Sveučilišta javio A. Barac poznatim afirmativnim tekstovima o P. Preradoviću i S. S. Kranjčeviću, a s književne strane M. Krleža glasovitim esejom o Kranjčevićevoj lirici. Knjiga pak o novijoj dubrovačkoj književnosti, utemeljena na pozitivističkim istraživanjima i na ljubavi prema Dubrovniku, ostat će u svome rodu trajno važeći priručnik. Po vokaciji filozof, A. Haler u ovdje spomenutoj knjizi njegovoj knjizi iskazao se i kao marljiv književni

povjesničar, a u načelnom smislu njegova književnokritička i teorijska nastojanja da poput B. Crocea razlučuje poeziju od nepoezije ostat će pri tumačenju književnosti trajno poticajna.

ALBERT HALER'S CRITERIA IN EVALUATING NATIONAL AND LOCAL LITERARY LEADING FIGURES

Summary

Albert Haler (1883–1945) thoroughly studied, adopted and creatively applied theories and theses of eminent aesthete Benedetto Croce (1866–1952) on works of most prominent Croatian authors. At the end of the twenties – relying on rigid theses of early Croce, according to which art represents an emotionally-imaginative creative act and literary critic is bound to distinguish poetry from non-poetry – Haler published his negative evaluations of opuses of leading literary figures: P. Preradović, S. S. Kranjčević and I. Gundulić. On the other hand, relying on late Croce's more flexible theses – that literature is an encompassing quantity in which poetry rarely exists – in his book *Novija dubrovačka književnost* (Zagreb 1944) Haler affirmed several local, mainly from Dubrovnik, literary »leading figures«: A. Kaznačić, M. Ban, M. Pucić, A. Kazali, M. Vodopić and some others. In aforementioned negative evaluations, Haler was foremost discovering and interpreting non-poetry, while in affirmation of authors from his Dubrovnik he mainly considered literature in its complexity, therefore his book is full of biographic details, paraphrases and comments of hardly interesting content, praises inspired by Dubrovnik etc. Professionally written and attractive, but unacceptable, negative evaluations gave rise to reactions from several places. A. Barac, from Zagreb University, wrote his famous affirmative texts on P. Preradović and S. S. Kranjčević. From literary side M. Krleža wrote his famous essay on Kranjčević's lyrics. Haler's book on modern literature of Dubrovnik, based on positive investigations, as well as on his admiration towards Dubrovnik, will remain as a permanent handbook in its own gender. As a philosopher, Haler in this book showed that he is a diligent literary historian, whose critical and theoretical endeavors (like those of Croce) in distinguishing poetry from nonpoetry will remain as a permanent impulse in interpreting literature.

ALBERT HALER

NOVIJA
DUBROVAČKA
KNJIŽEVNOST

ZAGREB 1944.

Unutrašnja naslovnica Halerove knjige *Novija dubrovačka književnost*. Zagreb, 1944.

Osman Ivana Gundulića u interpretaciji Alberta Halera

Izvorni znanstveni članak
UDK 886.2-02.09:82.01 Haler, A.

Alberta Halera obično doživljavamo kao osporavatelja pjesničke vrijednosti djela Ivana Gundulića, Petra Preradovića i Silvija Strahimira Kranjčevića, pjesnika dakle koji su, i kao školski pisci, bili i ostali na visokoj razini književnoga vrednovanja ne samo u prosječno obrazovane publike već i u one iz književno-znanstvenih krugova. O tom nekonvencionalnom, kročeanski usmjerenom hrvatskom kritičaru između dvaju ratova raspravljali su brojni stručnjaci, od Antuna Barca¹ do Ive Frangeša,² Nikole Ivanišina³ i Zorana Kravara,⁴ a posebno se njime pozabavio Zlatko Posavac u više svojih radova, među kojima je zacijelo najvažnija njegova monografija *Albert Haler*, u seriji *Kritički portreti hrvatskih slavista*.⁵

Na samu Halerovu knjigu *Gundulićev Osman s estetskoga gledišta*⁶ – koja je polazište raspravljanja u ovom prilogu – osvrnulo se, od 1929. do 1931. dvadesetak autora, među kojima i neka istaknutija imena, kao što su Josip Bogner, zatim Krešimir Georgijević, Stipan Banović, Vladimir Petz i drugi.⁷ Dobar dio kritičara uglavnom se pozitivno izrazio o Halerovu nas-

¹ Antun Barac, »Književnost kao socijalni faktor«, *Jugoslavenska njiva*, IX, 1925., knj. II, broj 1, str. 11–16; isti, »De Vigny, Carducci, Kranjčević«, *Hrvatsko kolo*, X, 1929., str. 273–309 (prerađeno u tekst, Poglavlje o Kranjčeviću u: »Veličina malenih«, Zagreb, 1947.); isti, »Između filologije i estetike«, *Savremenik*, XXII, 1, 1929., str. 18–28, i u: *Hrvatska književna kritika*, Zagreb, 1968., knj. VII, str. 21–36.

² Ivo Frangeš, »Djelo Antuna Barca«, u: *Studije i eseji*, Naprijed, Zagreb, 1967., str. 323 i passim.

³ Nikola Ivanišin, »Metode i rezultati književne kritike Alberta Halera«, u: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, br. 1, 1960., str. 122–141. (Dopunjeno i prerađeno u: *Dubrovačke književne studije*, Matica hrvatska, Dubrovnik, 1966., str. 191–210).

⁴ Zoran Kravar, *Analitici hrvatskoga književnog baroka*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1975., str. 271–301.

⁵ Zlatko Posavac, *Albert Haler*, Zavod za znanost o književnosti, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., 62 str., s iscrpnom Bibliografijom A. Halera (51–55) i znanstvenom literaturom (57–62), uz autorove radove prije pojave monografije.

⁶ Albert Haler, *Gundulićev Osman s estetskoga gledišta*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1929., 92 str.

tojanju da se književna djela promatraju i ocjenjuju kao umjetnost, kao estetske manifestacije, a ne kao povijesno-rodoljubne, sociološke ili kakve druge rasprave. Josip Bogner, na primjer, već naslovom *Dobar početak književnih revidiranja*⁸ izražava nedvosmisleno podržavanje Halerovih ocjena. Glavna značajka gotovo svih priloga jest u činjenici da oni donose nešto širu informaciju o izlasku Halerove knjige, s naznakom o čemu se u njoj raspravlja; neki izlažu i Halerova estetska shvaćanja, njegove glavne zamjerke dotadašnjim proučavateljima Gundulićeva djela, a poneki se daju i na opširniji pregled, pa i na kritičke primjedbe Halerovih postupaka. Dušan Bogosavljević, na primjer, podvrgava kritici gotovo sve Halerove stavove,⁹ gdje kad i polemizirajući s njim, da na kraju zaključi kako je kritičar *Osmana* svojom knjigom podosta isključiv i kako zbog toga čovjek oklijeva da mu vjeruje i onda kada ima pravo. Najšire, i najnegativnije, o Halerovoj se knjizi izjašnjava Stipan Banović, obuhvaćajući uz Gundulića i Petra Preradovića, o kojemu je Haler izrekao još porazniji sud nego o autoru *Osmana*.¹⁰ Banović posebno podvrgava kritici Halerovo uspoređivanje *Osmana* s Tassovim *Gerusalemme liberata*, ističući da je Gundulić na nekim mjestima imao uzvišeniju sliku u svojoj fantaziji od svoga talijanskog uzora. Misli čak da su Tassove heroine napirlitanije od onih našega pjesnika, što dakako nije kompliment ni Gunduliću. Najslabija strana Banovićeva raspravljanja bit će u tome što, polemizirajući s Halerom, svoje stavove brani pozivom na Franju Markovića, Milivoja Šrepela i druge, ali ima pravo kad Haleru prigovara zbog njegove proizvoljnosti i subjektivnosti u suđenju.

Nakon godine 1931. trajat će poduži muk o Halerovoj ocjeni *Osmana*; pozornost će više privlačiti njegove studije o Preradoviću i Kranjčeviću i posebno knjige *Iz tuđih književnosti*,¹¹ *Doživljaj ljepote*¹² i *Novija dubrovačka književnost*.¹³

Halerova su mi gledišta o *Osmanu* i samomu bila predmetom raspravljanja u jednoj mojoj davnoj studiji o Gundulićevu idejno-tematskom i jezično-stilskom ishodištu u dubrovačkoj i inoj pjesničkoj tradiciji na hrvatskoj obali Jadrana,¹⁴ pri čemu sam se, naravno, morao susresti s njegovim sudovima. Zapanjila me tada Halerova isključivost i osobito vrlo snažno

⁷ *Leksikon pisaca Jugoslavije*, II, Matica srpska, Novi Sad, 1979., str. 360–361.

⁸ Josip Bogner, »Dobar početak književnih revidiranja (Povodom knjige A. Halera, Gundulićev Osman s estetskoga gledišta)«, *Riječ*, XXV, 13, 1929., str. 6–9.

⁹ Dušan Bogosavljević, »Albert Haler, Gundulićev Osman s estetskog gledišta«, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, IX, 1/2, 1929., str. 219–228 (ćir.).

¹⁰ Stipan Banović, »Obaranje dvojice najvećih hrvatskih pjesnika«, *Hrvatsko kolo*, XI, 1930., str. 205–245.

¹¹ Albert Haler, *Iz tuđih književnosti*, Suvremena knjižnica Matice hrvatske, Zagreb, 1941., 220 str.

¹² Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, Matica hrvatska, Zagreb, 1943., 296 str.

¹³ Albert Haler, *Novija dubrovačka književnost*, HIBZ, Zagreb, 1944., 319 str.

¹⁴ Franjo Švelec, »O Gundulićevoj poeziji«, *Republika*, X, 12, 1954., str. 933–942.

naglašeno preduvjerenje o *Osmanu* kao imitatu, proizišlom iz *Gerusalemme liberata* Torquata Tassa.

Recentniji istraživači hrvatske književnosti, Nikola Ivanišin,¹⁵ Nikola Batušić¹⁶ i Zoran Kravar,¹⁷ koji su se posebno osvrtni na *Osmana* – uza sva priznanja Haleru na činjenici što je na svoj način potresao stajališta tradicionalnog pristupa književnosti – praktičnu primjenu njegovih načela na *Osmana* smatraju ne baš jasno odredivom, pa čak i maglovitom. Ivanišin se zalaže za konkretnu tekstovnu analizu Gundulićeva djela kao cjeline i pojedinih njegovih dijelova, kako bi se moglo prosuditi koliko dubrovački pjesnik slijedi sebe i svoj doživljaj, a koliko se eventualno naslanja na uzore. Između ostaloga upozorava na lijep primjer Gundulićeva izvornog lika Mustafine matere kao demonske žene kojoj bi se teško našao literarni predložak bilo u Tassa bilo gdje drugdje. Batušić pak nalazi da se steže vrlo snažan dojam da Haler u svojoj studiji o *Osmanu* strogo primjenjuje svoje estetske kriterije samo na hrvatske pisce, prikazujući one na talijanskom jeziku kao da mu ostaje samo da se divi. Na sličnu ideju dolazi i Z. Kravar: »U nekim se časovima čini da za Halera sam talijanski jezik, suprotno hrvatskom, ima funkciju dostatna signala estetičke vrijednosti«. Kravar upozorava na bitne sastavnice Halerova estetskog suđenja: tu je, na prvom mjestu, baratanje estetskim »kvaziterminima«, kao što su »topli trepet«, »duša pjesnikova« i sl., zatim na činjenicu da u njegovu rječniku riječ retorika ima vrijednosno negativno određenje i da se za nj Gundulićev nadnacionalni kontekst svodi tek na relaciju: »oponašani – oponašatelj«. Međutim, sva trojica istraživača priznaju Haleru zaslugu za pobunu protiv isključivo filološke metode u proučavanju književnosti. I najveći oponent Halerovih estetskih stajališta, Antun Barac, donekle je ublažio svoje inzistiranje na životno-društvenom kontekstu određenog djela, ali je i sam, prije Halera, oštro ustao protiv beskrajnog skupljanja svakakvih, pa i beznačajnih pojedinosti o piscu i njegovu djelu.¹⁸

Strukturu ovoga sastavka na svoj način diktira Halerovo strukturiranje studije o *Osmanu*. Od ukupno pet poglavlja Haler, naime, u prvome daje čitaocu informacije o dotadašnjim proučavanjima Gundulićeva spjeva, s navođenjem najvažnijih sudova; u drugome se kritički razračunava s tim sudovima; trećim na dnevni red stavlja Tassov ep *Gerusalemme liberata*, s naglašeno izraženom namjerom da pokaže kakva prava poezija mora biti, da onda u četvrtom poglavlju na analitički stol dovede samoga Gundulića i njegov spjev, i opet s neskrivenom namjerom da dokaže kako Gundulićevo

¹⁵ Nikola Ivanišin, dj. nav., u bilj. 3.

¹⁶ Nikola Batušić, »O književno-kritičkim pogledima Alberta Halera«, *Kritika*, br. 13, 1970., str. 518–526. i poslije u: *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, sv. 86, Matica hrvatska i Zora, Zagreb, 1971., str. 7–25.

¹⁷ Zoran Kravar, dj. nav. u bilj. 4.

¹⁸ Antun Barac, »Naša književnost i njezini historici«, u: Antun Barac, *Knjiga eseja*, Mlada Jugoslavija, Zagreb, 1924., str. 3–23.

djelo ne dostiže Tassa i kako ono nije poezija, već uglavnom imitacija glasovita spjeva velikog Talijana. Na koncu, u petom poglavlju, zatvarajući raspravljanje, autor sumira rezultate svojih analiza.

Iako Haler svoja gledišta izlaže u svim poglavljima, ipak se njegova shvaćanja pristupa književnom, odnosno pjesničkom djelu najočitije razabiru u drugom poglavlju; tu naime autor polemizira s dotadašnjim tumačima Gundulićeva djela, poimence s Arminom Pavićem, Franjom Markovićem, Lukom Zore i drugima, te nužno, pobijajući njihove stavove, predstavlja svoje. I ja ću u ovom izlaganju, iz praktičnih razloga, poći od drugog poglavlja, odnosno od stavova kakvi su izloženi u konfrontaciji s gledištima navedenih istraživača Gundulićeva spjeva, jer se u njima najjasnije pokazuje Halerov kritički instrumentarij. Poći ću od toga instrumentarija i pokušati ga promotriti na samom poslu, tj. u njegovu funkcioniranju u raspravljanju o meritumu stvari.

Obračunavajući se s određenim sudovima Armina Pavića, kojemu je priznavao posjedovanje stanovitog književnog ukusa zbog njegova »zdravog« shvaćanja književnosti, te zatim s onima Franje Markovića, Luke Zore i drugih – na što su na ovaj ili onaj način upozoravali manje-više svi dosadašnji ocjenjivači studije o *Osmanu* – Haler piše kako su spomenuti autori »najbitnije estetske elemente« vidjeli »u spoljašnjoj kompoziciji i u ponekim lijepim metaforama«, da su »s moralnih, nacionalnih i kulturnih gledišta« zaključivali »na estetsku vrijednost«, da su, s malom iznimkom u A. Pavića, koji da je imao »bljeskove ukusa«, zamjenjivali kriterije. Oni su se – piše Haler – zanosili mrtvom pravilnošću određenih stihova, pravilnošću »ukrašenoga govora«, a zanemarivali »topli životni srh koji dolazi od pjesnikova osjećaja«; oni su u *Osmanu* vidjeli nekakav prethodno zasnovani plan koji da je pjesnik proveo »prema izvjesnim estetskim pravilima«, a potpuno previdali »onaj trepet pjesnikova srca kojim se odlikuju prava pjesnička djela«; izostajala im je sposobnost sagledavanja »unutarnje umjetnikove vizije« bez koje se ne može doživjeti pjesničko djelo. Njima je bilo glavno »tehničko jedinstvo spjeva«; oni nisu bili u stanju doživjeti »prisni stvaralački plamen iz kojega se izmataju topli pjesnički likovi«. Na sličan način nižu se i drugi Halerovi »estetski termini«, kao »topli individualni ton«, »srh pravog stvaralačkog zanosa«, »tope vibracije pjesnikova duha« itd. Ipak, Haler kao da se ne čudi previše, na primjer, Markovićevu sudu o *Osmanu* kao »veleumnom pjesničkom djelu«, jer »je Gundulić – piše doslovce autor – doista prilično vješto znao da manipulira svojim materijalom«.

S takvim instrumentarijem krenuo je Haler na ukazivanje zajamčeno estetski vrijednih mjesta u poznatom Tassovu spjevu; na tom poslu zaustavlja se na nekoliko segmenata, prije svega na ocrtavanju poznatih heroína, na njihovu previjanju od strasti i na nježnoj ljubavnoj čežnji, uz nekoliko citiranih oktava ili dijelova oktava, koje onda interpretira, nalazeći u njima duboku proživljenost i duboke osjećaje, kakvi mogu – veli on – nastati

samo u istinski proživljenim čuvstvima. Haler priznaje da ratnički podvizi Tassovih junaka, koliko god lijepo bili ispričovijedani, nisu baš najjača strana u njegovu epu, budući da je Tasso prvenstveno lirski talent. Ali i u takvim segmentima, misli Haler, talijanski pjesnik uspijeva postići skladnost izrazne fraze i unutarnjeg doživljaja. U svemu tome osjeća se silna Halerova ponesenost određenim dijelovima talijanskoga spjeva, tako da se nekako čini prirodnim da u svakom lijepom izrazu, u svakoj lijepo oblikovanoj strofi osjeti »topli srh«, što mu svjedoči o nepatvorenoj pjesničkoj zbilji koja nema nikakve veze sa zbiljom života što nas okružuje. I tako mu u Tassa sve proizlazi samo iz sebe svjedočeći o ljepoti koja je sama sebi dovoljna, bez ikakvih otvorenih ili skrivenih intencija.

Haler navedenim shvaćanjima zacijelo pledira za promatranje i proučavanje djela pjesničke umjetnosti kao autonomne ljudske djelatnosti; on bez svake sumnje ima pravo kad se bori za pristupanje pjesničkim djelima kao tvorevinama umjetnosti kojoj je osnovni medij riječ. Ali čitatelju ostaje dužan odgovoriti na pitanje kako se u pjesničkom djelu prepoznaju »vibracije pjesnikove duše«, kako »srh pravog stvaralačkog zanosa«, odnosno koji su to instrumenti s pomoću kojih on u Tassa prepoznaje »topli individualni ton«, »otkucaj pjesničkog bila« i sl. Naravno, ne može se poreći Halerovo iskreno doživljavanje Tassova djela, jer taj je spjev kao književno vrijedno dostignuće čitan i vrijednosno potvrđivan stoljećima, pa stoga nije teško oduševiti se za nj, pogotovu čovjeku koji je velikim dijelom svoje opće i posebne naobrazbe vezan upravo za talijansku kulturu.

Naprotiv, Gundulićev je *Osman* Halera istinski smeo. Teško da su u njemu i najuspjelija mjesta u tom spjevu izazivala kakav doživljaj. Možda se varam, ali upravo način kako interpretira Gundulićevo djelo nagoni baš na takav sud. Međutim, neku je intuitivnu slutnju Haler nosio u sebi kad je izrekao prije navedenu rečenicu kako je »Gundulić doista vješto znao da manipulira svojim materijalom«. Što ovdje razumjeti pod riječju »materijal«? Je li to građa kojom se ili od koje se gradi fabula? Ili je to jezik kojim se kreira tijelo djela? Ili je tu u pitanju Gundulićeva zamisao da ostvari epski spjev? Haler, čini se, nije bio svjestan činjenice da navedenom grubom formulacijom (»vješto manipulirati materijalom«) izriče zapravo kompliment Gundulićevu talentu, njegovoj sposobnosti da svoju materiju (svejedno što pod njom razumijevao) vješto artikulira i adekvatno u jeziku ostvari.

Najslabija točka u Halerovoj estetskoj analizi *Osmana* ogleda se u gotovo neprekidnom i naglašeno prisutnom preduvjeranju kako Gundulićev spjev nije poezija i kako je nastao kao imitacija tuđeg pjesničkog djela. Očituje se to i u karakteru postavljenog pitanja: što je nagnalo Gundulića da napiše ep o turskom sultanu? I posebno u odgovoru na to pitanje. »Mislim da nema legitimnijeg pitanja za književnog kritičara«, dodaje u zagradi uz postavljeno pitanje. Gundulić je – kaže – doznao za smrt sultanovu, a znao je i za njegov prethodni poraz kod Hoćima, te odlučio da o tome

napiše epsku pjesan. Kao krstjanin spjevalac naći će turskom sultanu protutežu u poljskom kraljeviću Vladislavu, iako ovaj, zbog bolesti za vrijeme borbi, nije sudjelovao u bitkama. Poznao je Gundulić, razmišlja dalje Haler, i Tassov spjev *Gerusalemme liberata* i njegove spise o epskoj poeziji, te se oboružan tim znanjem, a u vrućoj želji da napiše veliki epski spjev, dao na pisanje. Slijedeći Tassa, našao je u njemu prikladan materijal za romantične zgode sa Sokolicom, Krunoslavom i Sunčanicom.

Nema nikakve sumnje da je Gundulić sve to znao, već i zato što se kao veoma obrazovan čovjek iz vrlo ugledne obitelji zanimao i za opće stvari, ali je sasvim neosnovano pripisivati mu onakav tijek misli kakav je sebi zamišljao i nama predočio Haler. A sam nastanak ideje da se napiše književno djelo, osobito ono većih razmjera, toliko je složen proces da ga je jedva moguće i najsuptilnijim metodama obuhvatiti i zadovoljavajuće objasniti. Često ni sami autori nisu svjesni pravog, presudnog razloga zbog kojega su se prihvatili neke teme. Ali kad su je se jednom prihvatili, zacijelo nisu iz sebe, bez ikakva plana, izbacivali goleme količine stihova određene metričke i strofičke strukture. A za sam rezultat toga složenog napore, dakle za dovršeno djelo, sasvim je malo važno je li pisac do njega, tj. do pjesničkog djela, došao na ovaj ili na onaj način, jer djelo govori samo iz sebe i za sebe, i takvim ga valja prosuđivati.

Haler se posebno obara na Markovićevo stajalište prema kojemu se pjesnička umjetnina ostvaruje prema unaprijed zacrtanom planu, jer da je plan kao namjera nespojiv s umjetničkim stvaranjem. Naravno, plan se može shvatiti na različite načine, no u književnom stvaralaštvu zasigurno ne kao kakav do u detalje izrađen i izgrađen projekt. Netko, na koncu, može nositi plan u svojoj mašti, ali se ne može reći da tu ne sudjeluje i voljna akcija. A zar se i sam Tasso nije kolebao između četiriju projekata¹⁹ za svoj spjev, dok se na kraju nije odlučio za onaj o oslobađanju Jeruzalema? Zar u tom nije bilo namjere, zar u tom nije sudjelovao i intelekt?

Za razradu svojih shvaćanja tobožnje trajne nestašice fantazije u Gundulića Haler se opširnije zadržava na dva mjesta u *Osmanu*, na sultanovu monologu u I. pjevanju i potom na njegovu monologu na putu prema Jedi-Kuli, gdje će ga urotnici, po nalogu Daut-paše, zadaviti, u XX. pjevanju. Ovdje se, dakako, ne možemo upuštati u šire razmatranje Halerova suđenja o pojedinim dijelovima *Osmana*, tek ćemo ukazati na neke segmente u Gundulićevu djelu koje ovaj kritičar nije mogao shvatiti drukčije nego kao nizanje tirada, kao голу retoriku i ponavljanje nekih njemu čudnih arhaizama u jezičnim oblicima.

Pogledajmo, nakratko, najprije sultanov solilokvij u I. pjevanju. Nakon proemija (1-28), koji u spjevu ima funkciju sličnu uvertiri u operi – jednoj

¹⁹ Francesco de Sanctis, *Povijest talijanske književnosti*, prev. I. Frangeš, Matica hrvatska, Zagreb, 1955., str. 443.

u baroku nastaloj glazbenoj formi koja neslučajno koincidira s pojavom Gundulićeva spjeva – autor zaziva »djevice čiste« s Parnasa da mu »nareknu«

*kako istočnom caru mladu
smrt vitezi nesmiljeni
daše u svomu Carigradu.*

(I, 34–36)²⁰

Prosljeđuje potom posvetu spjeva kraljeviću Vladislavu čijom pobjedom i slavom »zamnjela je svaka strana« (I, 69), pa je tako »na krilijeh od vjetara« doprla i do sultana; zbog toga:

*dijete oholo
pečali se, grize i mori,
misleć da svijet vas okolo
tuđom hvalom njega kori.*

(101–104)

Čitav monolog sultanov, koji nakon toga slijedi, može se, promatranja radi, podijeliti na dva dijela; svaki od njih sadrži poneke posebnosti, kako u samom izrazu u užem smislu tako i u gramatičkoj konstrukciji. Prvi dio, onaj u kojem sultan govori o Turcima nekad i Turcima sad – jer je predmet razlaganja govorniku, u koncepciji »priče«, poznat – oblikovan je u upravnom govoru; drugi, onaj u kojem se govori tek kao o projektu, dakle o nečemu što sultan vidi tek u svojoj viziji, ispjevan je u neupravnom govoru. I onaj prvi može se razmatrati kao dva zasebna uzorka: jedan o Turcima nekad, drugi o Turcima sad. Prvi u kojem se razlaže o dobrim starim vremenima, o vremenima kad su nekadašnji Turci osvajali svijet, započinje nostalgично-tužnim uzvikom »Ah!«; drugi, u kojem se oslikavaju sadašnji Turci, otvara se gorkim uzdahom »Jaoh!«. Prvi je stilski obilježen onim poznatim i često isticanim arhaičnim imperfektima: *kazahote* (127), *građahote* (165), *sudāhote* (169), *veljahote* (173), *držahote* (177), *vapijahote* (181), koji su užasavali Halera jer im naprosto nije vidio ili nije želio vidjeti ni smisao ni funkciju. Osobito mu se nezgrapnim i neprikladnim činilo to što su njima započinjali katreni u pravilnom nizu; to mu je bio očit znak da iza toga nije bilo pjesničkog doživljaja. Haler nije mogao shvatiti da Gundulić izborom navedenih arhaičnih imperfekata na poseban način dočarava davno prohujalu prošlost i u njoj nekadanje turske vojnike i vojvode koji nisu znali za poraz. Nije mu dopiralo do svijesti da Gundulić svim onim ponavljanjima arhaičnih oblika i iskazima u strofama koje za njima slijede na osebujan način ocrtava životnu i ratnu filozofiju turskih vojnika i vojvoda, da onda u kontrastu, u drugom dijelu, prikaže sultanovu gorku spoznaju i doživljaj sadašnjih omekopuženih Turaka koji su svojim nejunačkim, izdajničkim držanjem doveli do katastrofalne pogibije kod Hoćima.

²⁰ Svi navodi iz *Osmana* donose se prema Rešetarovu, III. izdanju Gundulićeva djela, *Stari pisci hrvatski*, knj. IX, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1938.

S istim, nedovoljnim, sluhom za *Osmana* kao svojevrsnu »priču« o pogibiji sultanovoj interpretirao je Haler i njegovo (sultanovo) obraćanje Turcima u završnom pjevanju, u obraćanju koje je ostalo monologom jer mu se nitko ne javlja kao sugovornik. Autor ima pred očima razularenu rulju urotnika koji vode sultana na pogubljenje, a on ih pita jesu li svjesni što čine, jesu li svjesni da je carstvo njemu ostalo od oca, da je on zakoniti car njihov? Riječ nesretna sultana kao da je bila počela prodirati u srca pratilaca, koji

*ako nisu milost tada
daj su žalost oćutili.*

(295–295)

I kao da je na trenutak nastala nedoumica, kao da se Turci kolebaju; zabunu brzo razrješava »kleti« Daut – glavni vođa pobune – koji se poput hridi nadvio nad tu zlu i istodobno tužnu povorku.

*»Što će biti?« svak upraša,
svak goneta djela vrla.*

(311–312)

Daut vikne:

*»Zapovijed je carska taka
da se ovi pas zadavi...«*

(315–316)

Ali u masi kao da se osjeća komešanje, s prizvukom zaprepaštenja i oklijevanja. Zato Daut i nastavlja gotovo u istom dahu:

*»Što krzmate bez uzroka?
Ku čekate štetu prijeku,
dokli bojnici od Istoka
dođu i svijeh nas ovdi isijeku?«*

(117–120)

»Što gledate? Što činite?«

(121)

Osman i dalje ne prestaje pitati Turke što ga vode, dopire li im do svijesti da takav okrutan čin može očekivati i novi car; i ne samo to, već takav način može dovesti do pada »kuće Otomanove«. U toj više nego dramatičnoj situaciji Daut »viknu iz glasa«:

*»Što činite? Davite ga!
i mahramu smaknu s pasa.
Jednomu je crncu vrže,
sasma grdu, strašnu odveće,
bez ozira ki ju najbrže
caru Osmanu na vrat meće.*

(351–356)

Ništa od toga Halera nije privuklo, pa ni to da vođa pobunjenika – koji i sam kao da u sebi osjeća strah od čina koji se priprema – mahramu daje crncu nekom, a ne Turčinu. Dakle, crnac iz daleke Afrike, kojemu je ionako svejedno tko sjedi na otomanskom prijestolju, treba dokrajčiti život turskom caru!

Na sličan način odnosit će se Haler i prema prizorima s otimanjem Sunčanice (VIII. pjev.) kao i prema prizorima s kupanjem Sokolice i njezinih bojanica. Naš kritičar i tu vidi uglavnom ~~poznanje~~ čuvstava i doživljenosti. Pa i onda kad, prema njegovu mišljenju, bljesne kakva pjesnička iskra, Gundulić to ne dovrši, jer ga guši poriv da dostigne Tassa. Gotovo vjerujući da se autor ne može ni pomaknuti bez Tassa, on nije shvaćao Gundulićevo pripovijedanje o sultanovoj smrti drugačije nego kao težnju da dostigne talijanskog pjesnika, pa iako doslovce tvrdi kako ne prigovara Gunduliću zato što nije bio pjesnik kakav je Tasso, po njegovu načinu raspravljanja nameće se upravo takav dojam. Možda je preteška tvrdnja, ali ipak se nadaje misao da Haler *Osmana* nikad nije pročitao u miru i tišini, u komadu, da nikad nije pokušao sagledati što je on, taj spjev, sam u sebi i po sebi.

Iako Haler Gundulića nije približio svojim suvremenicima, a ni nama koji dolazimo nakon njih, ipak je uzdrmao ustaljena shvaćanja prema kojima su se književna djela prosuđivala sa stajališta koliko mogu pridonijeti uzdizanju nacionalnog ponosa, koliko mogu odgojno djelovati na mlade generacije, ukratko prema svojoj kulturno-povijesnoj vrijednosti; uzdrmao je i načelo prema kojem su se djela umjetnosti ocjenjivala s određenim poetičkim priručnicima u rukama. Štoviše, on je svojom studijom o *Osmanu*, kao i drugim svojim napisima, osobito knjigom *Doživljaj ljepote*, pružio izazovno štivo koje je poticalo i još uvijek potiče na razmišljanje o biti ljepote u djelima književne umjetnosti, pa i onda kad se s njim i u najvećem dijelu čovjek ne može složiti. Na tom je valu s njime potpuno suglasan njegov vjerojatno najpozitivniji kritičar i zagovarač, književni kritik Josip Bogner, koji bez ikakvih ograda Halerovu studiju o *Osmanu* smatra najboljim kritičarskim radom u tadašnjoj književnoj kritici hrvatskoj, prigovarajući mu jedino zbog »izvjesne jezične oporosti i stilske suhoće, koje prilično smetaju, da sve njegove velike kritičarske kvalitete plastično i lako iskoče.«²¹ Međutim, i Bogner podržava prije svega drugoga one Halerove stavove koji vojuju protiv pretjeranog filologizma u kritici, koji vojuju protiv onoga što je i Barac, samo nekoliko godina prije, nazivao nekorisnim rovanjem ljudi koji sleđuju i umrtvljuju sve čega se dohvate.²²

Nitko ne može zanijekati nacionalnu kulturnu vrijednost *Osmana*, pa to ne čini ni Haler. Ali *Osman* nije samo to, i upravo u tome i jest teškoća u ocjenjivanju Halerove estetike analize Gundulićeva djela. Haler naime u

²¹ Josip Bogner, dj. n. u bilj. 6, str. 9.

²² Antun Barac, dj. n. u bilj. 18, str. 13.

Osmanu vidi jedino kulturno-povijesne vrijednosti, a one same sobom nisu relevantne za takve sudove. Neprilika je za Halera upravo u tome što on ne nalazi nikakve poezije u Gundulića, budući da u njegovu *Osmanu* vidi samo imitat, a imitat ne može biti estetska vrijednost. Bogner svoj pohvalnički članak piše »Povodom knjige A. Halera...«, a manje se zadržava na samoj knjizi. Uistinu, Bognerova razmišljanja o proučavanju književnosti »povodom« Halerove studije u kojoj se zastupa načelo da filološko istraživanje može biti tek priprema za kritiku, predstavlja stav koji je u potpunosti prihvatljiv i danas. Toliko je i Bognerovo povlađivanje Haleru prihvatljivo i danas.

OSMAN IVANA GUNDULIĆA
U INTERPRETACIJI ALBERTA HALERA

Sažetak

Halerovo raspravljanje o Gundulićevu *Osmanu* – utvrđuje autor – konkretan je primjer neposredne primjene njegovih (Halerovih) estetskih pogleda, koji se, kako je općenito poznato, naslanjaju na Croceovo estetsko učenje, prema kojemu je književno (i svako drugo umjetničko) djelo plod pjesnikove intuicije, pri čemu nikakva posla nema intelekt. Za ocjenu te povelike studije posebno je značajna struktura njezina tekstovnog korpusa. Posve je naime prirodno što Haler najprije raspravlja o dotadašnjim radovima o Gundulićevu spjevu (I) i što daje kritičku ocjenu svih važnijih dotada izrečenih sudova (II); sasvim je neobično, a i, čini se, metodološki pogrešno, što zatim čitaocu predstavlja Tassov *Gerusalemme liberata*, s namjerom da pokaže kakva prava poezija jest i kakva ona mora biti (III), da bi nakon toga prešao na estetsku analizu samoga *Osmana*, s vrlo jasno izraženim preduvjerenjem kako je Gundulićevo djelo imitacija Tassova spjeva (IV). Time je sam sebi zatvorio put prema normalnom i smirenom čitanju Gundulićeva epa onakvog kakav je on sam u sebi i po sebi.

IVAN GUNDULIĆ'S *OSMAN*
IN ALBERT HALER'S INTERPRETATION

Summary

Haler's analysis of Gundulić's *Osman* – establishes the author – is a specific example of direct application of his (Haler's) aesthetic viewpoints, which, as is well known, are based on Croce's aesthetic study by which a literary (and any other artistic form) work is the result of the poet's intuition which has nothing to do with the intellect. To evaluate that great study it's important to take into account the structure of its textual corpus. It is perfectly natural that Haler first discusses other papers written on Gundulić's epic (I) and gives a critical evaluation of all views of the epic given at that time(II); it is uncommon and it seems also methodologically wrong that he presents the reader with Tasso's *Gerusalemme liberata* with the intention of demonstrating what true poetry is and how it should be written (III). Finally

he aesthetically analyzes the *Osman* epic itself with a strongly expressed preconception that Gundulić's work is merely an imitation of Tasso's epic (IV). Thus, he makes it impossible for himself to read Gundulić's epic normally, written and structured the way it is in itself.

Jerolim Miše: Albert Haler

Halerovi estetski pogledi u njegovoj književnokritičkoj praksi (s osobitim obzirom na djela iz starije hrvatske književnosti)

Izvorni znanstveni članak

UDK 82.01 Haler, A.: 886.2-02.09

Kako je već istaknuto u znanstvenim radovima, Albert Haler je jedan od rijetkih, a možda i jedini književni kritičar koji je prije pristupa ocjenama književnog stvaralaštva nekih naših pjesnika (posebno Preradovića, Kranjčevića i Gundulića) izgradio nekakvu svoju teorijsku, filozofsko-estetičku podlogu, slijedeći stope Benedetta Crocea, ali ustanovljujući i vlastitu varijantu kročeanizma.¹

Iako je Haler jedno vrijeme bio gotovo zaboravljen u našoj književnoj kritici i povijesti, u novije doba, počevši od priloga Nikole Ivanišina (1960.) preko Nikole Batušića i nekoliko radova Zlatka Posavca,² koji je o njemu objavio vrlo informativnu studiju, možemo reći da je doživio potrebno priznanje, pa se tek sada vidi da se o njegovoj filozofsko-teorijskoj i književno-kritičkoj orijentaciji može još mnogo raspravljati. Raspravljati bez obzira na to što se mnogi noviji ocjenjivači njegova djela i njegova filozofsko-teorijskoga stajališta slažu u tome da je teze Croceove estetike Haler strukturirao kao svoj estetički nazor,³ ali isto tako kako su njegove metode apstraktne i neobjašnjive, posebno kad se služi svojevrsnim »halerovskim« terminima, tražeći u književnim djelima neke krajnje vrijednosti, neku »pravu poeziju«, »trepet unutrašnjeg uzbuđenja«, »duhovni trepet« itd.⁴

¹ Nikola Batušić, »Albert Haler«, predgovor u knjizi *A. Haler, M. Kombol, B. Gavella, Lj. Maraković*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 86., Zagreb, 1971., str. 7–24, posebno na str. 11–14.

² Nikola Ivanišin, »Metoda i rezultati književne kritike Alberta Halera«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 1/1959.–1960., str. 122–141; N. Batušić, op. cit.; Zlatko Posavac, *Albert Haler*, Zagreb, 1978., 62 str. Vidi i druge njegove radove o Haleru, primjerice: »Halerova primjena estetike u književnoj kritici«, *Dubrovnik*, XVIII/XXI, 1975., br. 2, str. 58–73; isti, »Estetika A. Halera«, *Mogućnosti*, XXIV, 1977., br. 5, str. 576–597.

³ Z. Posavac, »Estetika A. Halera«, str. 575.

⁴ N. Batušić, op. cit., str. 17.

Navest ću samo nekoliko temeljnih Halerovih postulata kao podsjetnik, prije nego što na samom Halerovu tekstu književnih kritika pokažem neke osobitosti njegova raščlambenog postupka u ocjeni pjesničkih djela, ovdje, naravno, kao što je i u natpisu rečeno, s obzirom na starije hrvatske pisce.

Albert Haler zastupa stajalište kako je umjetničko djelo estetska tvorevina pa se mora podvrgnuti umjetničkim, tj. estetskim, a ne nikakvim drugim prosudbenim mjerilima – socijalnim, psihološkim, etičkim, filozofskim itd.⁵ Govoreći o umjetniku koji stvara i o čitatelju koji čita i umjetninu promatra, Haler ističe kako čitatelj zapravo obnavlja stvaraočev doživljaj kvalitativno istim stvaralačkim činom kojim je stvoreno pjesničko djelo, to jest dinamičnim činom ponovnog stvaranja, jer je bitna značajka pjesništva čuvstveno-fantazijski stvaralački čin.⁶ Slijedeći Crocea, Haler smatra kako je umjetničko (tj. književno) djelo plod lirske intuicije, pa zato on negira tobožnju »objektivnost«⁷ epskoga književnog djela,⁷ a to će stajalište u Halerovoj kritici biti porazno za ocjenu *Osmana* koji te liričnosti nema. Naprotiv, u djelu Torquata Tassa nalazi Haler duhovni žar pjesnikova koji će biti izraz prave umjetničke doživljenosti.

Dok se navedeno Halerovo stajalište o pristupu umjetničkom djelu kao estetskoj tvorevini, a prihvatio ga je i Antun Barac, posebno u odgovoru na Halerovu kritiku njegova eseja o Gunduliću,⁸ mora prihvatiti, pitanje čitatelja, kako ga je postavio Haler, ima nerealne osnove. Polazeći od stajališta da je umjetničko djelo dinamična kreacija te da može biti doživljeno samo dinamičnom rekreacijom,⁹ Haler pretpostavlja nekog idealnog čitatelja koji bi po umjetničkom doživljaju i po pjesničkom senzibilitetu morao biti ravan samom pjesniku.

Obarajući se na filološku metodu koja je u ono vrijeme još uvijek prevladavala te na pozitivističke pristupe, Haler je vrlo intenzivno, već od prvih svojih teorijsko-filozofskih radova, nastojao naglašavati i nametati svoja estetska polazišta. O nekim pretjeranim i neprihvatljivim njegovim stajalištima već je u znanosti dosta rečeno, a pisano je i o njegovim negativnim ocjenama nekih vodećih hrvatskih pjesnika, ali više s pozicija njegova teorijsko-filozofskog mišljenja nego raščlambom i poniranjem u njegov kon-

⁵ Vidi o tome u: Z. Posavac, »Estetika A. Halera«, str. 17.

⁶ Op. cit., str. 579.

⁷ Op. cit., str. 575.

⁸ Antun Barac je u bilješki kao dodatku Halerovu članku »Problemi kritike i literarne historije« (*Jugoslavenska njiva*, Zagreb, IX/1925., knj. 1, br. 3, str. 70) konstatirao da Haler pobija u njegovim člancima »nešto što se u njima ne nalazi«, jer on nije pisao estetsku ocjenu Gundulićeva *Osmana*. Ipak, njegova naknadna tvrdnja kako je Gundulić »nabacio misao koje nije mogao ili znao da izvede«, u čemu se slaže s Halerom, nije uvjerljiva ako se uzme u obzir Barčeva temeljita ocjena Osmanova lika.

⁹ A. Haler, »Znanstveno proučavanje pjesništva«, *Hrvatska revija*, XI, 1938., br. 7, str. 342.

kretan tekst. Kako je već primijećeno, čini se da je pri ocjeni hrvatskih djela, a u usporedbi sa stranim djelima, Haler bio apsolutno sklon stranim pjesnicima, a posebno nesklon našima. U ocjeni *Osmana*¹⁰ on je za usporedbu upotrijebio baš Tassov poznati spjev, jer je u njemu talijanski pjesnik manirističkog senzibiliteta unosio elemente svoga izravno doživljenog žara, onog »duhovnog trepeta«, pa je njegovo djelo prožeto stanovitim fantazijsko-čuvstvenim sastavnicama, kako hoće Haler. On, međutim, nije uzeo u razmatranje neki spjev koji se može doživjeti kao epski žanr s osnovom prividne objektivnosti jer tu toga »žara« i toga »trepeta« ne bi bilo.

Reagirajući na Halerovu kritiku njegova eseja o Gunduliću,¹¹ u kojem je, prema Haleru, autor zamijenio književno gledište s etičkim pa je došao do pogrešnih zaključaka, Barac je dobro primijetio kako je Haler apriorno obuzet mišlju da Gundulića pri sastavljanju spjeva glavna misao nije prožimala emocionalno, da u njemu nije pokrenula fantaziju te da je Gundulić crtajući Osmanovu katastrofu ostao hladan, a posebno mu zamjera stajalište »da se pesnička vrednost nekog dela može promatrati samo s estetskoga stajališta«, što u praksi rezultira shvaćanjem »kako se o pesnicima može da govori jedino kao o pesnicima«. »A to se ne može nikako da prihvati«, kaže Barac, »jer je umetnost tako povezana s ostalim manifestacijama života, da se njezine pojave mogu proučavati s različitih gledišta, koja katkad ne trebaju imati nikakve veze s estetikom«. Barac navodi kako je u svom članku htio istaknuti »neke općeno ljudske momente, koji njegova dela (Gundulićeva, o. m.) mogu i danas činiti bliskima«.¹²

O Halerovim stajalištima, o metodi njegovih iznošenja, o dosljednostima ili nedosljednostima u praktičnoj primjeni dalo bi se posebno raspravljati, iako je i o tome već pisano. Ali mi ćemo se ovom prilikom pozabaviti Halerom na konkretnom kritičkom terenu. Analizirat ćemo nekoliko primjera njegova pristupa osobitostima Gundulićeva pjesništva da bismo pokazali koliko je pri tome dosljedan svojim temeljnim polaznim točkama i koliko uvjerljivost imaju njegove tvrdnje.

U svom pisanju o Gundulićevu *Osmanu*, što je objavio najprije u svojoj kritici Barčeve *Knjige eseja (Jugoslavenska njiva, 1925.)*, a zatim u svojoj studiji »*Osman« s estetskog gledišta* (Beograd, 1929.), Haler je zastupao apriorno stajalište da je Gundulić snagom retorike, formalnih pjesničkih sredstava, nadoknađivao nedostatak nadahnuća. U hrvatskoj književnoj znatnosti Haler je imao i svojih pristaša. Odjeke takva njegova prosuđivanja lako je prepoznati u Kombolovoj *Povijesti hrvatske književnosti* (Zagreb, 1945.), kad Kombol govoreći o osjećaju prolaznosti kao temeljnom lirskom doživljajnom tonu u *Osmanu*, u duhu kročeanskih, ali i halerovskih formulacija, kaže:

¹⁰ A. Haler, *Gundulićev »Osman« s estetskog gledišta*, Beograd, 1929.

¹¹ A. Barac, »Esej o Gunduliću«, *Knjiga eseja*, Zagreb, 1924., str. 26–61.

¹² Vidi bilješku 8, ovdje.

»Pa ipak ni ovaj čuvstveni kompleks nije bio kadar da Gundulićevu fantaziju ponese i zagrije do onog vidovito-stvaralačkog stanja, iz kojeg se jedinog rađaju živi pjesnički likovi s njihovim životnim sudbinama.«¹³

Sve to Haler potvrđuje i činjenicom što je Gundulić neke motive, scene i likove preuzimao iz Tassova djela, pa ti dijelovi nisu ni mogli biti prožeti njegovim doživljajnim aparatom. Svoje tvrdnje Haler je nastojao potkrijepiti i primjerima, ali upravo na tim mjestima neće postići potrebnu uvjerljivost.

Razmišljajući o lošim vojnicima koji su prouzročili poraz kod Hoćima, Osman opisuje razlike u odnosu na stare vojnike koji su se viteški borili i to, kako primjećuje Haler, Gundulić izražava »zamornom, jednoličnom kadencom ritma« pa citira one strofe koje započinju arhaičnim imperfektima:

*Grđahote vi sva blaga
i sva plemstva razmi ono
ko dobije sablja i snaga
vojujući sveđ smiono.
Sudahote da nevolje
najveće su stat bez rati
i da je umrijet vele bolje
neg isprazno dni trajati.
Veljahote da kudjelje
žene predu doma zu tmini,
a junaci neprijatelje
da zatječu na ravnini.
Držahote za čas' svoju
i najveću diku i slavu:
za vašega cara u boju
izgubiti rusu glavu.
Vapijahote: »Smrti prijeka,
ne stavljamo pamet na te:
da se carstvo prostre, a neka
životi se naši skrate!«*

Osman, I, 165–184

Haler konstatira da u tom ponavljanju ima namjerne pravilnosti, da je to »pretenciozno variranje izraza«, »odraz jednog hladnog duševnog stanja«, jer »razgrijana fantazija pjesnikova izbacuje žive vizije... u pokretu i u riječi, dok nepjesničko raspoloženje konstruiše lica pasivna i nepomična, kojima pjesnik mora da nasilno trpa u usta hladno smišljene riječi.«¹⁴

¹³ Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do preporoda*, Zagreb, 1945. Ovdje citirano prema II. Izdanju, 1961., str. 246.

¹⁴ Citirano prema ulomku Halerova rada (*Gundulićev »Osman« s estetskog gledišta*, Beograd, 1929.), a u izboru Halerovih djela (*Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 86, Zagreb, 1971., prir. N. Batušić, str. 49).

Zašto bi te riječi bile hladne kad ih izgovara Osman u očaju, a sama nabranja izražavaju Osmanovo duševno stanje? Haler možda i namjerno ne navodi stihove koji slijede, u kojima Osmanov vapaj za starim dobrim vremenima izražava zle slutnje:

*Ah, blažena i čestita
koli doba vaša scijenim!
Lasno dobit krunu od svita
bi s vitezim tač hrabrenim.
Jaoh, a sada sve je inako:
vojevode i vojnici,
sve je otišlo naopako,
nevjerni su svikolici!*

Osman, I, 185–192

Haler nije zapazio da arhaični imperfekti, za koje on kaže da su zamorni, u ovom dijelu i kontekstu imaju stanovitu stilsku obojenost i poetsku funkciju, jer je riječ o vitezovima staroga kova, hrabrim i požrtvovnim ratnicima. Arhaični gramatički nastavci podsjećaju na nekadašnja stara vremena pa ovdje dobivaju evokacijska obilježja.

Dajući poetsku prednost Tassovim u odnosu na Gundulićeve likove Haler navodi primjer kad Begum nariče nad poginulim Dilaverom kao Erminija nad Tankredom:

*»Kakav pođe, kakva u boju
oči moje, jaoh, vide te!
Vaj, što gledam?« ...*

Osman, XIX, 647–649

Haler zaključuje kako je ta naricaljka (prema našem mišljenju izrečena vrlo prirodno) isprekidana vapajem i kratkim uskliknim i upitnim izrazima – banalna i retorična. U čemu je banalna i retorična ne kazuje, nego samo konstatira, pa je iz tako neargumentiranih konstatacija izveo zaključak kako »u Gundulića nema ni traga istinskoj strasti koja tako snažno izbija u Tassovim stihovima.«¹⁵

Što se tiče te istinske strasti, koju je teško naći na konkretnom primjeru, mora li ona u epskoj pjesmi tako izravno i otvoreno doći do izražaja? To je specifična osobina Tassova spjeva, njegova načina doživljavanja, a ne Gundulićeva. Haler unaprijed od umjetničkog djela traži stanovite elemente, a ne polazi od onoga što djelo pruža.

U ocjeni Gundulićeva spjeva Haler je očito napustio svoje inače jasno izrečeno stajalište da djelu treba pristupiti kao jedinstvenoj cjelini. Da je tako postupio, da se nije bavio natezanjem oko toga gdje je Tasso bio uspjeliji od Gundulića, lako bi bio zapazio (ako i izuzmemo činjenicu da je

¹⁵ Op. cit., str. 54.

Osman kompleksno djelo s povijesnim, tada suvremenim sadržajem, da je Gundulić svoj spjev pisao gotovo dva desetljeća i da je stalno imao pred sobom jedinstvenu i čvrsto izgrađenu koncepciju) temeljnu poruku kojoj je podredio sve sastavne elemente djela – od koncepcije likova, od misli o prolaznosti, o propasti Turskog Carstva, o tragičnom Osmanovu završetku do pjesničkih sintagmi, figura i tropa.

Pri tome antiteza, koju Haler ocjenjuje kao retoričku formalnost, ima svoju osmišljenu funkciju u izgradnji cjeline. Oko 300 takvih pjesničkih figura, nijansiranih na više načina, sigurno da znači nešto u spjevu koji kao dominantnu misao ističe borbu između dobra i zla, čime su prožeti svi slojevi spjeva.¹⁶

Da bi Halerov postupak bio jasniji, neće biti naodmet zagledati u njegovo viđenje starih dubrovačkih pjesnika u njegovu prilogu *Dubrovačka književnost*, a u knjizi *Novija dubrovačka književnost* koju je objavio 1944.¹⁷ Doduše, mišljenja o književnim vrijednostima starijih pjesnika treba ovdje smjestiti u kontekst jednog pregleda književnosti.

Jedna od Halerovih karakteristika u ocjenama književnih djela jest u tome što on često iznosi svoje apriorno gledište, zatvarajući oči pred onim što ne ide u prilog tom gledištu. Prvo dubrovačko stihotvorstvo, prema njemu, imalo je zadovoljiti društvene potrebe, služeći kao zabava, ali pri tome Haler zapaža kako u tim stihovima »ipak pokatkada sine po koja iskrica toplog čuvstva.«¹⁸ To osobito vrijedi za Menčetića pa kao primjer lijepo doživljenog krajobraza navodi stihove koje citira Torbara:¹⁹

*Ter kako gora u gori, kada je s prolitja
gdi gora sva gori izborom od cvitja.*

Da je primijenio svoje temeljno stajalište o doživljenosti, morao bi bio primijetiti da je tu riječ o etimološkoj figuri, o igri riječi, koju on, zbog njezine intelektualne razine, inače ne bi mogao svrstati među nenamještena i doživljena stilsko-poetska sredstva.

Stihovi iz tzv. Čubranovićeve *Jeđupke*, koja je, kako je poslije dokazano, samo kompilacija Pelegrinovićeve *Jejupke*, u početnom dijelu:

*Višnji Gospod, gospodične,²⁰
čestitijem vas vencem kruni
jer želinje sve ispuni,
er ste suncu sve prilične.*

¹⁶ Vidi moj rad: »Višeznačna funkcija antiteze u Gundulićevu 'Osmanu'«, *Radovi filozofskog fakulteta u Zadru*, 32–33. Razdio filoloških znanosti 22–23, 1992./1993. i 1993./1994., Zadar, 1995., str. 175–188.

¹⁷ A. Haler, »Dubrovačka književnost«, u knjizi: *Novija dubrovačka književnost*, Zagreb, 1944., str. 7–20.

¹⁸ Op. cit., str. 8.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ U Halerovu citatu stoji *gospe dične*.

Haleru, strogom estetu, »glade sluh ugodnom i muzikalnom ritmi-
kom«. Naravno, i ovdje Haler samo kazuje dojam, ali ga ne obrazlaže.

Marinu Držiću zamjerava Haler što u njegovim komedijama »nema
ćudorednih namjera«, što bi inače drugima spočitavao, jer u književnom
djelu traže etičke a ne estetske ciljeve.

Ocjenjujući ih letimično, bez dokazivanja, za Držićeva djela kaže da
je to smijeh radi smijeha, šala radi šale, peckanje radi peckanja,²¹ dok za
Držića znamo da je smijeh utkan u bit njegovih djela, da ima utemelje-
nu funkciju, jer čemu se, primjerice, smijemo u *Dundu Maroju* nego na-
glim obratima i karakterizaciji likova? U tim komedijama, za koje je utvr-
đeno da ne zaostaju za tadašnjom talijanskom eruditnom komedijom,
kako primjećuje Haler, nema ni prezira ni bilo kakvog čuvstva »koje
izaziva beskrajna i vječita ljudska ludost, kao što je to kod velikih humo-
rista i satiričara.«²² Kako s time povezati Halerovo mišljenje, izrečeno
na drugom mjestu, da je humor našao u Držiću svoga najboljeg pred-
stavnika?²³

Vetranović je za Halera »glavna ličnost dubrovačke književnosti«, a
Remeta jedna od najboljih njegovih pjesama, što bi značilo da je i estetski
vrijedna. Međutim Haler pri tome daje jednu kontradiktornu ocjenu na-
vodeći kako je u toj pjesmi opisivanje »vjerno i stvarno, ali i odviše vjerno i
stvarno, da bi se moglo nazvati poezijom.«²⁴ Dakle, njegova najbolja pjes-
ma nema poezije!

Držeći se ranijeg mišljenja o *Osmanu* ovdje Haler samo konstatira ka-
ko je »pomanjkanje središnjeg čuvstva spriječilo Gundulića da pjesnički
individualizira neke svoje likove i zavelo ga je nerijetko na seičentističku
retoričnost«. Ipak, u stihovima kupanja Sokoličinih drugarica »raskošna
poezija Ariosta i Tassa nalazi živa odjeka.«²⁵ Ali dok je *Osman* bez »sre-
dišnjeg čuvstva«, odakle proizlaze mnoge loše strane toga epa, u spjevu
Suze sina razmetnoga, ispjevanom u strogo zatvorenoj formi sestine tipa
ABABCC, što je moralo sputavati mogućnost da se, kao u povezanim
kvartinama kakvima je pisan *Osman*, pjesnik može slobodno podati snazi
Halerova »čuvstva«, naš kritičar u njemu nalazi »neposrednije i osobnije
tonove«. Tu je Gundulić, iako je očito robovao seičentističkoj maniri go-
milanjem antiteza, prema Haleru, našao svoj osobni izraz i naglasak.²⁶
Ovdje, dakle, antiteze nisu izraz puke retoričnosti nego imaju svoju poet-
sku funkciju.

²¹ Op. cit., str. 11.

²² Op. cit., str. 11 – 12.

²³ Rečeno na str. 11, na početku dijela o Držiću.

²⁴ Op. cit., str. 10.

²⁵ Op. cit., str. 13.

²⁶ Op. cit., str. 14.

Tu je samo ukratko izrečeno ono što je Haler nakon negativne ocjene *Osmana* 1929., napisao o *Suzama sina razmetnoga*, 1938.²⁷ Obarajući se na Šrepelovu metodu »traženja izvora«,²⁸ vjerojatno u namjeri da se na neki način iskupi za onako poraznu ocjenu velikoga spjeva, Haleru više nije važno je li se Gundulić služio nekim tuđim motivom i sadržajem, je li početak njegova spjeva sličan Tansillovim *Suzama sv. Petra*, već mu je važno pitanje je li Gundulićev uvod, uza svu vanjsku sličnost s Tansillovim, »ipak poezija, to jest, da li je prožet individualnom Gundulićevom intonacijom«?²⁹

Uz jak barokni utjecaj, a to znači negativan utjecaj, kako su kročeanci, pa i naš Kombol, mislili o baroku, uza svu pomodnost tematike, ima u tom spjevu, kako ističe Haler, »dobar broj mjesta, koja, svojim ličnim akcentom i svojom intimom intonacijom očituju neizvještačen pjesnički doživljaj«. To su, nabraja Haler, mjesta o prolaznosti, o varavosti svijeta, posebno religiozni osjećaj koji čini »najličniji pjesnikov doživljaj«. ³⁰ Je li to dovoljno reći a da se ne iznese pokoji primjer? Haler je i to učinio, pa navodi strofu:

*Eto život moj svjedoči,
kakav svit je i što daje:
kad se smije, plač uzroči,
a kad blazni, tad izdaje;
u uresnu lijepu sudu
zdrži nalip i smrt hudu.*

Spoznanje, strofa 24.

U nastavku Haler ističe kako riječi razmetnoga sina imaju bez sumnje »lični pjesnikov značaj«. Zato »naglašavanje lične doživljenosti očito je u prvom stihu ..., i zato ritam na jednom gubi prijašnju ukočenost i postaje življi i elastičniji, jer njim struji intimnost osobnog iskustva, puna životnog ogorčenja, ali i vjerske rezignacije. Iako Gundulić upotrebljava po svom običaju antiteze, one gube ovdje svoju shematičnu maniriranost, razrješujući se u zbiljskom osjećaju«. ³¹ U čemu je baš u navedenoj strofi »intimnost osobnog iskustva« veća nego u nekim drugim sličnim strofama, Haler se ne trudi pokazati. Takav je i u tvrdnji kako u strofi »Ah, sad imam pamet hitru ...« (*Spoznanje*, strofa 28) »dolazi do najljepše realizacije« taj lični ton, jer taj stih »izražava momenat ličnog iskustva, po kojem jedna opća formula postaje duboko uvjerenje«. ³² U nastavku nižu se antiteze kao i u pret-

²⁷ A. Haler, »O Gundulićevim 'Suzama sina razmetnoga'«, *Hrvatska revija*, 1938., str. 620–625.

²⁸ Milivoj Šrepel u: *Rad JAZU*, 127.

²⁹ A. Haler, »O Gundulićevim 'Suzama'...«, str. 620.

³⁰ Op. cit., str. 622.

³¹ Op. cit., str. 623.

³² Ibidem.

hodnoj strofi pa se ne možemo oteti konstataciji da je tu riječ o pjesnički uobličanim sentencijama, dakle o produktu čistog razuma i intelekta, što je inače na drugim mjestima Haler proglašavao mjestima u kojima nema emocije, pa prema tome ni poezije.

Sigurno je da bi detaljnija analiza Halerovih razmatranja, formulacija, argumenata i zaključaka mogla pridonijeti da se s više činjenica iznesu i istaknu nesuglasja i neusklađenosti te nedosljednosti njegovih pristupa te da se, s druge strane, izdvoje njegova razložna i potkrijepljena zapažanja.

Ovaj rad je imao cilj samo da predloži i najavi jedan od mogućih putova u vrednovanju književno-kritičkog djela Alberta Halera kao osebujnog kritičara i teoretičara, koji neosporno ima posebne zasluge za afirmaciju najadekvatnijeg pristupa literarnom djelu, tražeći u njemu ono što nam umjetnina kao autonomna cjelina pruža.

HALEROVI ESTETSKI POGLEDI U NJEGOVOJ KNJIŽEVNOKRITIČKOJ PRAKSI (S OSOBITIM OBZIROM NA DJELA IZ STARIJE HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI)

Sažetak

Albert Haler je osebujna pojava na polju hrvatske književne kritike, osobito kad su u pitanju djela starijega razdoblja. Suprotstavljajući se »empiričkim estetikama« on je zastupao stajalište da književnom, odnosno umjetničkom, to jest estetskom djelu treba pristupati »s faktičkih umjetničkih impresija« i s »konkretnih umjetnikovih doživljaja«, a ne s »vanjskih karakteristika umjetnina, i s njihovih intelektualnih momenata«. Za razliku od ostalih hrvatskih književnih kritičara, koji su gledišta drugih teoretičara i estetičara usvajali i primjenjivali u pristupu književnom djelu, ne ističući posebno svoje nazore, Haler je u ocjeni nekih značajnijih djela stare hrvatske književnosti (primjerice raspravljajući o Gundulićevu *Osmanu* i *Suzama sina razmetnoga*) nastojao primijeniti svoja vlastita izgrađena estetička načela, svoju filozofiju o lijepom. Iznio je to u nekim svojim člancima i posebno u knjizi *Doživljaj ljepote* (Zagreb, 1943.). Autor prikazuje u kolikoj je mjeri svoj filozofsko-estetički pristup Haler primijenio dosljedno, vrednujući pojedina književna djela, te koji se dio njegovih ocjena može i danas prihvatiti.

HALER'S AESTHETICAL POINTS OF VIEW IN HIS LITERARY-CRITICAL PRACTICE (WITH A SPECIAL FOCUS ON THE WORKS FROM OLDER CROATIAN LITERATURE)

Summary

Albert Haler is a special phenomenon in the field of Croatian literary criticism, especially when dealing with works from the older part of the period. He defied the »empirical aesthetics« by representing the viewpoint that one should approach a literary, that is artistic, that is, aesthetical work from the point of view of »factual artistic impressions« and »concrete experiences of the artist himself« and

not from the »outer characteristics of the artist and from his intellectual moments«. The other Croatian literary critics adopted the viewpoints of other theoreticians and aestheticians and applied them in their approach to analyzing a literary work, without using their own opinions at all. Haler, however in his analyses of the more significant works of older Croatian literature (for instance; discussing Gundulić's *Osman* and *Suze sina razmetnoga*) tried to apply his own strongly founded aesthetic principles and his philosophy on beauty. He expressed this in some of his articles and especially in the book *Doživljaj ljepote (The Experience of Beauty, 1943)*. The author shows in what measure Haler applied his philosophical-aesthetic approach to the work, thus evaluating specific literary works and also just how many of Haler's viewpoints can be acceptable in the present time.

ALBERT HALER: SAMOSTAN

Samostan tihi, pun duše i sjena,
U kasni sat što po njemu se kreću.
Ne znajući suze ni zemaljsku sreću,
Tvrđim snom spava prastarijih stiena.

Iz vrta tek, arkadam okružena,
Gdje rascvao se Jug u bujnom cvieću,
April se javlja, kad tu laste slieću,
Pobožnu kuću budeć iz sna njena.

Za mirom čežnja i preslatka sjeta,
Slutnja o svrsi života i svijeta
Mračnijeh sumnja strašni mire pako.

Tu tek bi možda našla duša bona
Žudjeni pokoj, kada se polako
K zviezdama diže uz večernja zvona.

Halerov pjesnički pokušaj; pjesma »Samostan«, objavljena je u *Savremeniku*, god. VIII., ur. Branimir Livadić, Zagreb, 1912., str. 719.

Halerova prosudba Preradovićeve pjesništva

Izvorni znanstveni članak
UDK 886.2.09:82.01 Haler, A.

Haler je poistovjećivao zadaće književne kritike i književne historiografije uzimajući takav stav načelno, bez obzira na to je li iznosio kritičke interpretacije djela hrvatske književnosti ili je pak pisao o velikanima svjetske književnosti. Njegov prvi književnokritički rad objavljen je godine 1906. u dubrovačkoj *Crvenoj Hrvatskoj*: bio je to nekrolog Josipu Eugenu Tomiću,¹ slijede prikazi talijanskih pisaca Fogazzara, Pascolija i drugih, a većinu kritičarskih tekstova objavljuje od 1919. do 1930., s time da je radove koji su ga učinili prepoznatljivim kritičarem objavio u godinama 1928. i 1929. (To je knjiga Gundulićev »Osman« s estetskog gledišta, 1928., eseji *O poeziji Petra Preradovića*, 1928. i *O poeziji Silvija Strahimira Kranjčevića*, 1929., te tekstovi *O definiciji poezije*, 1928. i *Naša književna kritika*, 1929.) Jedan od najboljih poznavatelja Halerova kritičarskog i estetičarskog opusa, Zlatko Posavac, ističe međutim kako bi pogrešno bilo situirati navedene godine objavljivanja Halerovih najegzemplarnijih i najparadigmatičkih književno-kritičkih radova u smislu određivanja kronologije Halerove prisutnosti u povijesti hrvatske književne kritike i teorije te estetike, jer bi to bilo netočno.² Važno je utvrditi da su Halerovi kritički pogledi i oni njegovi sudovi primarno estetičke naravi oblikovani već krajem Prvoga svjetskoga rata, oko početka dvadesetih godina, što je moguće provjeriti na nizu tekstova. Ta je konstatacija nužna jer ukazuje na usporednost Halerovih pogleda s nekim europskim, pa i svjetskim kretanjima. Preciznim datiranjem nastanka Halerovih kritičkih stavova otpadaju prigovori o njegovoj tobožnjoj »retardaciji«, »nazadnjaštvu«, pa i onome što mu se gotovo do naših dana pripisivalo u smislu »provincijalne neaktualnosti«.³ Naprotiv, valja istaknuti da je Halerov estetički i kritički sustav u doba kada je oblikovan bio posve aktualan i vrlo blizak pogledima Benedetta Crocea, Halerova suvremenika, a osim toga valja istaknuti i to da se njegovi kritički teks-

¹ Albert Haler, »Josip Eugen Tomić«, *Crvena Hrvatska*, XVI, br. 29, Dubrovnik, 18. srpnja 1906.

² Zlatko Posavac, »Halerova primjena estetike u književnoj kritici«, *Dubrovnik*, XVII/XXI, br. 2/75, str. 59, Dubrovnik, 1975.

³ Isto.

tovi pojavljuju usporedno s ruskim formalizmom, češkim, odnosno praškim, strukturalizmom te onim nastojanjima koja su u Engleskoj, a kasnije i u Americi, koristila izraz »unutrašnji pristup«. Napose ne bi valjalo previdjeti da Haler iznosi svoje kritičke sudove u doba kada cjelokupna hrvatska književna historiografija, a dobrim dijelom i književna kritika, eksplicitno pripada pozitivizmu, te se doista njegova nastojanja mogu povijesno pripisati početcima onoga što je kasnije općenito prozvano »antipozitivistička pobuna«.

Svojim esejem *O poeziji Petra Preradovića*⁴ Albert Haler je hrvatskoj kulturnoj sredini, napose književnoj kritici i književnoj povijesti želio podastrijeti svoje estetske poglede primijenjene na književni opus jednog od istaknutijih hrvatskih pjesnika. Izabrao je pjesništvo Petra Preradovića, književnika koji je tada uživao iznimno visoko mjesto u hrvatskoj književnoj povijesti, ali isto tako o tom su književniku često pisali suvremeni književni kritičari, i to na način koji je redovito, metodološki prosuđujući, bio suprotan zadaćama što ih je Albert Haler postavljao pred književne kritičare. Kao rijetko koji kritičar prije njega, Haler se najprije oboruzao vlastitim razrađenim estetičkim sustavom, transponiranim iz Croceovih kanoana, te se potom prihvatio pisanja književne kritike, odlučan da zagovorom vlastitih estetskih postulata donese književno-kritičku ocjenu određenog književnog djela, raščistivši prije toga sam sa sobom ona sporna pitanja što ih pred književnu kritiku postavlja poimanje »ljepote«, kao i ostale estetske pojmove.

Zagovorom estetskih kategorija koje, po Haleru, moraju biti i jesu preduvjet umjetničkom djelu, želio je raskrčiti svu šumu različitih interpretacija Preradovićeve poezije, pisanih redovito s pozitivističkih filoloških pozicija.⁵ Haler se odlučno suprotstavlja sociološkoj teoriji književnosti koja u prvi plan ne stavlja umjetnički doživljaj u ocjeni umjetničkog djela ne vodeći računa o tome da je ono inače, samo po sebi, otvoreno svim sadržajima, ali pod uvjetom da su »sinteza čuvstva i mašte«, pri čemu, naglašava Haler, »slika mašte ne smije biti intelektualnog značaja, dekorativnost i simbolika moraju izvirati iz srca, a ne iz mozga.«⁶

Haler se u svom eseju osvrće na recepciju Preradovićeve književnog opusa u književnopovijesnim raspravama tada poznatih i uvaženih književnih povjesničara Markovića, Šrepela i Drechslera Vodnika te utvrđuje činjenicu da nitko od njih u svojim teoretskim polazištima nema čvrsta i načelna kritičarska uporišta. Recepcija poezije Petra Preradovića u hrvatskoj je književnosti, smatrao je Haler, u svojoj osnovi problematična i netočna, budući da su sve njezine dotadašnje književnokritičke i književnopovijesne

⁴ Albert Haler, »O poeziji Petra Preradovića«, *Srpski književni glasnik*, knj. 24, N. S., br. 6, str. 426–439, br. 7, str. 503–517, Beograd, avgust 1928. (ćir.).

⁵ Usp. Nikola Batušić, »Albert Haler«, PSHK, knj. 86, str. 8–14, Zagreb, 1971.

⁶ A. Haler, *Novija dubrovačka književnost*, Zagreb, 1944., str. 277.

analize opterećene »zastarjelim književnim teorijama«,⁷ pa su dosadašnje prosudbe polazile »mahom s jednog čisto intelektualističkog gledišta«.⁸ Na taj način se iz deklarativno kritičkog književnog motrišta nisu više tražile moguće estetske vrijednosti književnog djela, već njegova povijesno-kulturna obilježja i vrijednosti, čime je samo motrište došlo u pitanje, jednako kao i iznesene ocjene u kojima se više nije prepoznavalo što su zadaće umjetnosti, dakle kakva su umjetnička ostvarenja sadržana u književnom tekstu, a što su pak prinosi kulturnoj povijesti.

Halerova kritika recepcije Preradovićeve poezije stoga se dobrim dijelom odvija u okviru teorije, odnosno u raspravi o načelima kritike i povijesti književnosti, pri čemu mu Preradovićevo pjesništvo služi kao predložak za demonstriranje vlastitih teoretskih i estetskih postavki. Sličan postupak polemiziranja s ranijim ocjeniteljima i iznesenim književnokritičkim stavovima Haler koristi i u prosudbi književnog opusa drugih velikana hrvatske književne povijesti, poimence, ocjenjujući Gundulićeva *Osmana* ili pak Kranjčevićevu poeziju.

Razmatrajući književnopovijesne prosudbe trojice uglednih hrvatskih književnih povjesničara o Preradovićevu književnom opusu, Haler smatra da Franjo Marković iznosi niz krivih tumačenja Preradovićeve poezije, a time što u prvom redu ističe Preradovićeve ideje i njihovu »plemenitost«, estetičke pojmove podređuje etičkima.⁹ Milivoj Šrepel, nalazi Haler, izdvaja proročki karakter Preradovićeve poezije, dok je jedino Branko Drechsler Vodnik uvjeren da Preradoviću pristupa s estetskog motrišta, no njegovi su književni sudovi prije svega plodovi nesigurnog impresionizma, pa ih se ne može uzeti u obzir. Svu trojicu, zaključuje Haler, povezuje »intelektualističko viđenje poezije«, što zapravo znači da svi oni ne distingviraju kulturno-povijesne vrijednosti Preradovićeve poezije od estetskih vrijednosti djela.¹⁰ Elementi te poezije, koje je moguće prepoznati u unutrašnjem pjesnikovu subjektivnom doživljavanju, malo mogu pomoći u prosudbi njezinih estetskih vrijednosti. Haler nastoji dokazati kako to pjesništvo nije iskaz pjesnikovih umjetničkih osobnosti, već je sve podređeno ishitrenim metaforama, nasilnim rimama, što možda pokatkad otkrivaju Preradovićevo znanje stihotvorstva, ali ne odražavaju i njegovo iskreno nadahnuće.

Razumljivo je, strogo procjenjuje iznesene sudove Haler, što su kritičari u Preradovićevoj poeziji morali vidjeti pjesnika neobične veličine, a poznajući ljudsku lijenost i sporst u mišljenju, kao i naklonost svojstvenu golemoj većini ljudi za mehaničkim prihvaćanjem tuđih sudova, moguće je razumjeti, premda ne i opravdati, da su se takva shvaćanja mogla protegnuti i do naših dana.¹¹ Smatrajući *ljepotu* jedinim pravim metrom, ali i po-

⁷ Vidi bilješku br. 4, str. 516.

⁸ Isto, str. 426.

⁹ Isto.

¹⁰ Isto, str. 427–428.

ticajem za estetičko prosuđivanje, Haler je smatrao potrebnim udaljiti književno djelo od mnogih čimbenika po kojima je ono, prema općeprihvaćenim književnopovijesnim i književno kritičkim određenjima, bilo čvrsto usidreno u tkivu nacionalne književnosti.¹²

Određujući pojam »ljepote« ključan za određivanje vlastitih estetičkih postulata, Haler o tom važnom estetičkom pojmu iznosi i sljedeće tumačenje: »ljepota se nikada ne javlja sama, nego uvijek u društvu s mudrošću i plemenitošću: istinito, dobro i lijepo sastavni su dijelovi jedne cjeline, Duha. Konkretna toplina ljepote zagrijava misao, a ova osvjetljuje putove plemenitom djelovanju.«¹³

Haler je svoja estetička teorijska polazišta, kako rekosmo, nastojao i primijeniti na konkretnim Preradovićevim pjesničkim djelima. Minuciozno analizirajući i u skladu sa svojim estetičkim kriterijima ocjenjujući pojedine Preradovićeve pjesme i tematske sklopove njegove poezije, Haler nalazi da u Preradovićevim rodoljubnim pjesmama nema poezije, naprotiv u njima dominira banalnost iznesenih motiva, a didaktička namjena tih pjesmotvora uopće se i ne skriva. Stoga vrijednosti npr. poznatih Preradovićevih pjesama *Rodu o jeziku* i *Jezik roda moga* nisu u pjesničkom izrazu, već u romantičnom obliku i u ozbiljnoj didaktičko-prosvjetnoj tradiciji koja se iznosi rodoljubnim osjećajima.

U svojoj polemici s Kerubinom Šegvićem u odgovoru na njegov članak *Je li Preradović bio pjesnik?*¹⁴ Haler naglašava: »Rodoljublje i vjera nijesu po sebi poetični, jer oni mogu da zauzmu i intelektualan ili praktičan stav. Teolog koji dokazuje vjerske istine, ili rodoljub koji gine za domovinu, nijesu pjesnici kao takovi. Rodoljublje i vjera, kao i svi drugi momenti ljudskoga duha, postaju poezijom tek kada dobiju osjećajni karakter, jer samo osjećanje pokreće maštu na umjetničko stvaranje.«¹⁵

Haler banalnima nalazi i Preradovićeve ljubavne pjesme. Piscu je nedostajala pjesnička snaga, stoga pribjegava intelektualističkim kićenjima, čime njegove ljubavne pjesme ostavljaju dojam naivnosti. Preradović zapravo, smatra naš estetičar, i nije pjesnik, ili je to posve rijetko, jer je njegovo doživljavanje posve intelektualne naravi. Iskazujući duboku ozbiljnost, Preradović dakle spada među one književnike, ističe njegov strog kritičar, čiji je način doživljavanja, u cjelini gledajući, u biti intelektualan, a tek im je vanjski oblik hotimično urešen na književni način.¹⁶

¹¹ Isto, str. 428.

¹² N. Batušić, isto.

¹³ A. Haler, *Novija dubrovačka književnost*, Zagreb, 1944., str. 18.

¹⁴ Kerubin Šegvić, »Je li Preradović bio pjesnik?«, *Hrvatska revija*, V, br. 1, str. 57–66, Zagreb, 1932.

¹⁵ Albert Haler, »Polemika. G. Kerubin Šegvić i savremena estetika«, *Nova Evropa*, knjiga XXV, br. 6, str. 335, Zagreb, 26. maja 1932.

¹⁶ Vidi bilješku br. 4, str. 515–516.

Među pjesmama koje naginju ozbiljnoj refleksiji, kao uspješniju Haler navodi pjesmu *Smrt*, čiji je zametak misaone naravi,¹⁷ a kao jednu od najozbiljnijih Preradovićevih pjesama, za koju ujedno kaže da je i »jedna od najozbiljnijih pjesama naše književnosti uopće«, Haler izdvaja pjesmu *Prvi ljudi*, koju, istina, karakterizira blijed i konvencionalan izraz, ali i rijetko osobno »treptanje«, što je osobina primjerena pravoj poeziji.¹⁸ Za dramu *Kraljević Marko* drži da uopće nema dramatskih obilježja, već je to dijalozirana promidžba za narodne i domovinske interese u kojoj je neindividualnost karaktera posljedica intelektualiziranja u smislu kulturno-povijesnog situiranja radnje te iznošenja didaktičkih poruka.¹⁹

Analizirajući Preradovićev ep *Lopudska sirotica*, nastao na temelju pučke legende, Haler ističe da je personifikacija u epu zapravo uvjetna, beživotna dekoracija, srodna s alegorijom, koja nimalo ne djeluje na fantaziju. U Preradovićevim stihovima nema svježih impresija iz prirode, nema »osobnog trepeta« čime je prožeta svaka prava poezija, umjesto svega toga stalno nam se nudi estetski posve neutralno intelektualiziranje. Pjesnikova idila, ističe dalje Haler, »ima nešto konvencionalno jer nije osjećajno ustalasana, u njoj tek nalazimo jedno pusto slikanje idile zbog idile, i odatle onaj knjiški utisak i mučan dojam jedne apstraktne literarne vježbe na temelju pjesničkih reminiscencija.«²⁰

Sve pjesničke figure, svi pjesnički ukrasi, među kojima je najčešća alegorija, u pjesništvu Petra Preradovića, po Halerovu mišljenju, namjerno su i proračunano privješene posve misaonom sadržaju. Jednom riječju, sadržaj i oblik njegovih pjesama ne čine, drži on, jednu jedinstvenu cjelinu, kao što je to redovito slučaj u svakoj pravoj poeziji. I zato, smatra Haler, književnici kao Preradović imaju nešto »hibridno i ukočeno«.²¹

Za Preradovićev operni libreto *Vladimir i Kosara* Haler pak tvrdi da je riječ o naivnom djelu s rodoljubnim namjerama »koje se hrani iluzijom da je za nacionalnu umjetnost dovoljna dobra volja i zajedno odabran 'narodni' predmet«.²² Haler ipak ne niječe važnost Preradovićeve pjesništva za ukupni narodni život, ističući: »Iako Preradovićeve kulturno-nacionalna nastojanja nijesu uzela čisto pjesnički oblik, ipak su ona nezamjetno prelazila u krv i žile narodne, osvježujući, bogateći i uobličavajući narodnu psihu, kao što to redovno biva sa svim životvornim idejama. I u tome je velika važnost ovakovih svijetlih pojava kao što je bio Petar Preradović.«²³

¹⁷ Isto, str. 503.

¹⁸ Isto, str. 505–506.

¹⁹ Isto, str. 436.

²⁰ Isto, str. 508.

²¹ Vidi bilješku br. 4, str. 516.

²² Isto, str. 439.

²³ Vidi bilješku br. 15, str. 336.

Među brojnim oponentima našem estetičaru sustavnošću oponiranja ističe se Antun Barac koji u svojoj raspravi *Literatura o Preradoviću*²⁴ ističe da se Haleru ne mogu »predbaciti neki neliterarni ciljevi, jer svaki kritik ima pravo da kaže što misli o književnom pojavu«, i upozorava: »za sud o pjesniku ipak je potrebno znati: što je on doživljavao, kako je to doživljavao, što je htio i što je postigao«, a Haler je, zaključuje Barac, ispustio iz vida jednu od bitnih crta Preradovićeve poezije, pjesnikovo nastojanje da osobnim bolima dade općenitije značenje, kroz svoju diskretnu povučenuost.²⁵

Tragač za lijepim, Albert Haler, ne iznosi kritičke opaske na Preradovićev pjesnički intelektualizam, on samo ustvrđuje da on postoji i da mu ne bi trebalo pripisivati estetska obilježja. Haler ne polemizira s pjesnikovim ideološkim stavovima, s njegovim panslavizmom, premda su mu oponenti zamjerali da je upravo to cilj njegova herostratskog rušenja Preradovića. Haler međutim s vlastitog estetskog polazišta prosuđuje da je taj pjesnički intelektualizam estetski nedostatan te da je sav pjesnički dekor Preradovićevih pjesama sadržan u vanjskim označnicama pjesmotvora, u primjeni formalne opreme tradicionalne poetike, napose u korištenju alegorije. U intelektualizmu Preradovićevih alegorija čitatelj ne uspijeva nazrijeti čuvstveno-fantazijsku ekspresiju pjesnikovu, ništa od onoga što bi imalo odrediti individualne pjesnikove umjetničke kvalitete, a tek puka uporaba poetičkog aparata, smatra naš estetičar, neće djelo učiniti pjesničkim. Ne tražeći intelektualne elemente i tehničku vještinu već, kako on to kaže, »zgusnut pjesnikov duhovni trepet«, Haler je s jedne strane pokazao kako su njegove metode apstraktne i često neobjašnjive, dok je s druge strane uveo u hrvatski kulturni krajolik osebujnu i po nekim obilježjima autonomnu metodu prosudbe, temeljenu na estetskim kriterijima, što je u odnosu na ranija tumačenja Preradovićeve poezije, koja su se isključivo služila biografskom metodom, značila kvalitativan pomak u metodološkom koncipiranju književne kritike, ali i književne historiografije.

I da zaključimo. Polazeći od stajališta da je književna povijest isto što i kritika, odnosno da književnu baštinu valja ocjenjivati isto kao i recentnu književnost, dakle estetički a ne filološki, odnosno na razini duhovnosti umjetnine, te u nastojanju da se povijest književnosti uzdigne na položaj doživljaja kao duhovnog čina, pri čemu je doživljajnost ključni estetski kriterij, Haler je svoje teoretske postulate primijenio u književnokritičkim odnosno književnopovijesnim ocjenama nacionalnih književnih »veličina«, kakve su prema općem i vladajućem mišljenju književna djela Ivana Gundulića, Silvija Strahimira Kranjčevića i Petra Preradovića. Tragajući prije svega za metodologijom adekvatnog pristupa fenomenu umjetničkog djela,

²⁴ Antun Barac, *Književnost i narod. Rasprave i eseji*, »Poglavlje: Literatura o Preradoviću«, MH, Zagreb, 1941., str. 26–71.

²⁵ Isto, str. 47.

Haler je ponekad bio u krivu, kao npr. u slučaju S. S. Kranjčevića, ali u kritici Preradovićeve pjesništva nije bitno promašio.

Njegove kritike Preradovićeve književnog stvaralaštva izazvale su brojne polemike i nerazumijevanja kritičarskih i književnopovijesnih oponenta, što je dakako posljedica kritičareva oštra protivljenja svakom pozitivizmu, navlastito psihologizmu i sociologizmu, pa i marksističkom vulgarnom sociologiziranju. Umnogome je Haler uzburkao hrvatsku znanost o književnosti i prisilio protivnike na izgrađivanje vlastitih kritičkih sustava kako bi uspješno mogli braniti svoje ocjene hrvatske književnosti. Znakovita je u tom smislu polemika Haler – Barac, nakon koje je Barac u svoje književnokritičke i književnopovijesne sudove brižljivo ugradio estetski kriterij kao nezaobilazan u prosudbi književnog djela.

Bez obzira na činjenicu što je Haler ponekad u svojim kritičkim ocjenama promašio, povijesna vrijednost njegova književnokritičkog odnosno književnopovijesnog diskurza, u kontekstu »antipozitivističke pobune« europske kritike i teorije književnosti dvadesetih godina dvadesetog stoljeća, u najvećoj mjeri ostaje u Halerovu tematiziranju teoretskih problema.

Prihvaćajući danas neke od Halerovih kritičkih prosudbi Preradovićeve poezije, ali nipošto sve, naglasimo da je njihova najveća vrijednost iniciranje izmjena petrificiranih pozitivističkih stavova hrvatske književne historiografije o pjesništvu toga velikoga pisca romantizma koji se nikako nisu mogli smjestiti u okrilje estetskih kriterija, moguće je zaključiti da je Halerovim prosudbama Preradovićeve pjesništva obogaćena hrvatska književna kritika, a prostor prosuđivanja hrvatske književne povjesnice uistinu znatno proširen.

HALEROVA PROSUDBA PRERADOVIĆEVA PJSNIŠTVA

Sažetak

Polazeći od stajališta da je književna povijest isto što i kritika, odnosno da književnu baštinu valja ocjenjivati isto kao i suvremenu književnost, dakle estetički a ne filološki, odnosno na razini duhovnosti umjetnine, a u nastojanju da se povijest književnosti uzdigne na položaj doživljaja kao duhovnog čina, pri čemu je doživljajnost ključni estetski kriterij, Haler je svoje teoretske postulate primijenio u književnokritičkim, odnosno književnopovijesnim ocjenama spomenutih od nacionalnih književnih »veličina«. Njegove kritike književnog stvaralaštva I. Gundulića, S. S. Kranjčevića i P. Preradovića izazvale su brojne polemike i nerazumijevanja kritičarskih i književnopovijesnih oponenta.

Tragajući prije svega za metodologijom adekvatnog pristupa fenomenu umjetničkog djela Haler je ponekad bio u krivu, kao npr. u slučaju S. S. Kranjčevića, ali u kritici Preradovićeve pjesništva nije bitno promašio. Međutim, povijesna vrijednost te književnokritičke odnosno književnopovijesne ocjene, u kontekstu »antipozitivističke pobune« europske kritike i teorije književnosti dvadesetih godina dvadesetog stoljeća, ostaje u Halerovu tematiziranju teoretskih problema.

HALER'S EVALUATION OF THE POETRY OF PRERADOVIĆ

Summary

Based on his theory that literary history should be viewed in the same way as a review is, in other words that literary heritage should be evaluated in the same way that modern literature is, that is aesthetically and not philologically on the level of spiritual work of art thus lifting the history of literature to the level of experience as a spiritual act where the vital aesthetic criterion is the experience itself, Haler applied his theoretical postulates in literary-critical or literary-historical evaluations mentioned by the national literary »giants«. His reviews of the literary creativity of I. Gundulić, S. S. Kranjčević and P. Preradović caused numerous polemics and lack of understanding of the reviewers and the literary-historical opponents.

Haler was sometimes wrong in his search for primarily the methodology of the adequate approach to the phenomenon of the work of art, e.g. in the case of S. S. Kranjčević. However, in his review of the poetry of Preradović he was not only right but he covered all the major points. The literary value of that literary-critical that is, literary-historical evaluation in the context of »the antipositivistic rebellion« of European criticism and the literary theory in the twenties of the past century, remains in Haler's analyses of theoretical problems.

Nina Aleksandrov-Pogačnik

Antipozitivistička pobuna Alberta Halera (filološka i estetska povijest književnosti)

Izvorni znanstveni članak
UDK 82.01 Haler, A.

Albert Haler (1883.–1945.), hrvatski književni teoretičar, metodolog, estetičar, kritičar, komparatist i, uvjetno, povjesničar književnosti, paradigmatična je pojava u cjelokupnoj hrvatskoj znanosti o književnosti.

Prešućivan, bez pravog mjesta i gotovo bez sljedbenika, po čemu bi pripadao nizu što ga čine Tomo Matić, Franjo Fancev i Slavko Ježić, neshvaćen, krivo tumačen, pa i odbačen poput Branka Vodnika, nastupio je Haler na Filozofskome fakultetu zagrebačkog Sveučilišta 1943. kada i Mihovil Kombol, ali, za razliku od njega – uz izuzeće studije N. Ivanišina¹ – sve do njegove pojave u izdanju *Pet stoljeća hrvatske književnosti* (1971.) (na stotinjak stranica, uključujući i preobziran predgovor Nikole Batušića) o Haleru *post mortem*, niti je tko pisao, niti ga je tko, osim uzgred i u kakvome drugom kontekstu, uopće proučavao. Sustavnije se njime bavio Zlatko Posavac, čija monografija od pedesetak stranica izlazi u »Kritičkim portretima hrvatskih slavista« tek 1978.

Ako se priupitamo koji su zapravo razlozi toga muka, mogli bismo ustvrditi kako su ti razlozi nedvojbeno bili politički: srednjoškolski dubrovački profesor, naime, unatoč svemu, stječe katedru estetike i etike na Filozofskome fakultetu 1943; iste te godine izlazi i svojevrsna njegova estetika, *Doživljaj ljepote*.

Okolnosti njegove smrti znakovito se očituju u različito zabilježenim godinama smrti.²

Kada se, međutim, iščitaju Halerovi radovi, kako oni teorijske naravi tako i oni što revaloriziraju hrvatske pjesnike, posebno one smatrane upravo vrhuncima pjesništva (I. Gundulić, P. Preradović, S. S. Kranjčević), onda postaje razvidno i nedvojbeno kako su razlozi šutnje, i bili i jesu, i te kako stručne naravi.

¹ Nikola Ivanišin, »Metoda i rezultati književne kritike Alberta Halera«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, I, Zadar, 1960., br. 1, str. 122–141.

² U predgovoru N. Batušića za izbor tekstova A. Halera u PSHK navodi se, primjerice, kao datum smrti 18. 5. 1954.

Upravo Halerov rad *Filološka i estetska povijest književnosti*,³ o kojemu je ovdje riječ, izašao 1927. u beogradskoj *Misli*, koji držim njegovim metodološkim *credom*, uveliko je zaslužan za Halerovu recepciju i njegovo vrijednosno mjesto u korpusu hrvatske znanosti o književnosti. Nakon što se analitički izdvoje slojevi koji čine strukturu njegova mišljenja o kritici, povijesti i metodologiji proučavanja književnosti, postaje očito koliko je A. Haler bio oprečan, nov, nespojiv (djelomično još i danas), posve u suglasju s europskim književno-znanstvenim stajalištima, a to se, izgleda, prilično teško prašta.

Početak 20. stoljeća u europskoj je znanosti bio posve u znaku radikalne antipozitivističke pobune, da upotrijebim sintagmu R. Welleka, posvemašnjega otklona devetnaestostoljetne pozitivističke paradigme, koja je u konačnici rezultirala književnopovijesnim sintezama nacionalnih književnosti (M. Scherer, F. de Sanctis, G. Lanson), čija različitost proizlazi jedino iz manjih pomaka u poimanju ideje povijesti, kao i određenih razlika u tradiciji.

Upravo je *Estetika (kao znanost izraza)* B. Crocea (1902.), na kojoj je Haler izgradio određena teorijska i estetička stajališta, bila svojevrsni međaš u proučavanju književnosti. Bila je završnica poimanja umjetnosti (književnosti) na razini gnoseologije, uz otklon od hegelovskog logosa u korist intuicije, ali i smjerokaz prema antipozitivizmu i ahistorizmu, koji su označili i sve ostale metodološke pozicije našega stoljeća (ruska formalna škola, pristupi izvedeni iz desosirovskih premisa, stilističke škole, škole interpretacije itd.).

Nijekanje historizma na kojem se temelji pozitivistička znanstvena paradigma značilo je bitni pomak prema funkcionalnom shvaćanju književnosti, apstrakciji i oslobađanju iz čvrstog okvira pozitivističkog poimanja književnosti kao povijesnog, kulturnog, narodotvornog i društvenog, kao i od svih ostalih izvanjskih čimbenika koji uvjetuju, utječu, pa i proizlaze iz same književnosti, ali nisu ona sama. Takav je redukcionizam bio snažan poticaj prihvaćanju autonomnosti književnosti, onaj nuždan put od konteksta (koji je bio sve) prema tekstu (koji postaje sve).

Sve su te sastavnice ovlaš dodirnite kako bi se mogla razumjeti načela koja je zastupao A. Haler, sluteći, osjećajući i znajući za sve te bitne pomake, raskole i recentna događanja u europskoj znanosti o književnosti, posebice na njezinoj metodološkoj razini. U dosluhu sa svime, lucidan i pametan, on izgrađuje svoj književno-znanstveni instrumentarij i dosljedno ga primjenjuje.

Raščlanjeno, Halerovo stajalište ima nekoliko sastavnica i razina. Prije svega, on se oštro, borbeno i principijelno suprotstavlja pozitivizmu u povijesti književnosti ili, točnije, filološkoj metodi, koja je i u nas prečesto

³ Albert Haler, »Filološka i estetska povijest književnosti«, u PSHK, knjiga 86, Zagreb, 1971., str. 31.

bila samosvrhovita, izlučena iz konteksta pozitivističke ideje, znanstvenosti i povijesti. Te ideje zapravo i nije bilo, pa se sav posao svodio na traženje, skupljanje, gomilanje i slaganje činjenica, što se pokušavalo (i danas još!) prikazivati jedino ozbiljnim, objektivnim i vjerodostojnim književno-povijesnim poslom. Takvo sakupljaštvo »bez svrhe i bez cilja« svodilo je književnost na mrtvi predmet proučavanja i statični spomenik vremenu i piscu ili u boljoj inačici na nacionalni, jezični, kulturološki ili sociološki dokument. Izvan ideje povjesnosti i izvan estetičnosti.

Haler zapravo ne niječe misao pozitivizma (iako mu je morala biti strana), već diletantizam njegove primjene, ono shvaćanje filologije kao redanja činjenica bez koncepcije i kritičnosti, kao opće mjesto naše historiografije (A. Pavića i Đ. Šurmina, primjerice). Filologiju, međutim, Haler posve ispravno smatra tek predradnjom, preduvjetom i osloncem povijesti književnosti, pa stoga i »nije nikako u opreci s estetskim promatranjem književnosti, ali pod uslovom da ne *prekorači svoje granice*«. ⁴ Filologija, dakle, nije nikakav pristup književnosti, već jedino važna i vrijedna ispomoc, pa stoga Haler sa štovanjem govori o tekstološkom poslu V. Jagića i M. Rešetara. On zapravo izvanredno lucidno odvajava sve te razine, svjestan kako bez erudicije, bez znanja polazišnih činjenica, nema ni analize ni sinteze, i da sve to zajedno omogućuje vrijednosni sud kao cilj proučavanja književnosti koja kao artefakt bitno jest jedino u domeni estetike i estetičkog.

Ukoliko, naime, jest, a jest svakako, vrijednosni sud krajnja svrha pristupa književnosti koja se kao živ organizam mijenja, otvorena u svojoj semantičkoj mnogoznačnosti čovjeku i vremenu, taj sud nikako ne može mimoići *subjektivan doživljaj*, pa i ukus proučavatelja, koji traži uporište u znanju, ideji i određenom aksiološkom sustavu. To treba naglasiti jer se A. Haler ograđuje od površnosti i navoljnosti »jednog ličnog i ćudljivog impresionizma«. ⁵

Uopće, taj Halerov tekst iz 1927. godine držim antologijskim u kontekstu hrvatske znanosti o književnosti. Začudno je, zapravo, koliko je Haler s obzirom na kontekst u kojemu je živio i djelovao bio i upućen i suveren, posve svjestan kako znanstvenost mora imati teorijsku i metodološku podlogu, utemeljenost i referencije. Takvu osjetljivost, takvu zapitanost i osviještenost iskazivao je u stanovitoj mjeri jedino još B. Vodnik (koji umire 1926., godinu dana prije izlaska ovoga Halerova teksta).

A da Haler nije bio nikakav zburad i netrpeljiv autsajder koji poradi »provincijalnih« kompleksa niječe i prethodnike i suvremenike, već istraživač vođen znanstvenim načelima i sviješću, iskazuje upravo njegov odnos spram B. Vodnika. Govoreći, naime, o ispraznosti većine filoloških poslo-

⁴ Ibidem, str. 30.

⁵ »... ukus, kako je ovdje shvaćen, subjektivan je, ali subjektivan u višem smislu, u smislu subjektivnosti koja ne isključuje opće vrijednosti« (ibidem, str. 46).

va, Haler izdvaja upravo *Povijest B. Vodnika*, kojemu je jedinomu »uspjelo da se digne iznad mrtve erudicije i da dade povijesti naše stare književnosti nešto više svježine i života...«⁶

Haler je, vjerojatno, uočio činjenicu kako je Vodnik bio teorijski znatno izgrađeniji i sposobniji negoli to pokazuje njegova *Povijest*, prva pozitivistička povijest hrvatske književnosti, koju je Vodnik (iako s određenom nelagodom), napisao kao jedino moguću i obećavajuću. Pristajući, dakle, iz nužde na artikuliranje pozitivističke paradigme, Vodniku za estetske prosudbe i vrijednosna (pre)ispitivanja i nije moglo ostati previše prostora.

Haler je, za razliku od Vodnika, mogao biti teorijski dosljedan i istančan, budući da je uglavnom ostajao na epistemološkoj razini, bez književno-povijesne prakse. Metadiskurz koji prepoznajemo kao povijest književnosti Halera u tom smislu nije zanimao. Kada se upoznaju njegove metodološke premise, zapravo ahistorijske, posve je naravno da je on, govoreći i o književnim pojavama starijih stilskih formacija, bio ponajprije književni kritičar. Veoma je dobro ocijenio da procijep između filologije i estetike ne bi mogao svladati.⁷

Ta je zamka cijeloga života na određeni način mučila A. Barca, kojega Haler također navodi u ovome svome radu kao »Vodnikova učenika«. Njegovu studiju o A. Šenoi Haler, zaradi njezine metodološke manjkavosti, pa i zbrkanosti, proglašava promašenom. Iskazujući pri tome i danas posve relevantna stajališta, Haler, govoreći o povijesnom Šenoinu romanu, strogo razlikuje povijesnu dokumentarističnost od književno-umjetničke dostojnosti, *faction* i *fiction*, kao dva koda i dvije zakonitosti. Povijesna zbiljnost i književna stvarnost ne moraju se, naime, poklapati, pa stoga A. Haler ima posve pravo da kroničarski rad i Šenoina povijesna autentičnost ne govore ništa u prilog njegove književne vrijednosti i vjerodostojnosti; u prosudbi događanja i likova, naime, nije važna njihova zbiljska korespondentnost, već motiviranost unutar stvarnosti književnog djela. Ili, Halerovim riječima: »...historijska rekonstrukcija nije posao umjetnikov nego povjesničarrev i arheologov...«⁸

Takva radikalna kritika, kao i cjelokupna polemika Haler – Barac, koju i Frangeš ublažava riječju dijalog, zapravo je pomogla A. Barcu da se kasnije usmjeri i prema problemima književno-umjetničkim i da ne ostane, štono bi rekao Haler, »ekstraestetičan«. Dapače, A. Barac gotovo da preuzima određena Halerova (Croceova) stajališta i načelno i terminološki (Barčeva monografija o V. Vidriću, primjerice).

Sve dosad rečeno, naime, razotkriva da je Haler jasno razlikovao tzv. vanjski pristup književnosti, držeći ga perifernim, od unutrašnjeg, imanent-

⁶ Ibidem, str. 33.

⁷ Treba usporediti posljednji njegov rad, *Noviju dubrovačku književnost*, Matica hrvatska, Zagreb, 1944., koja je veoma znakovita u tome smislu.

⁸ Albert Haler, »Filološka i estetska povijest književnosti«, str. 34.

nog pristupa (gotovo posve na tragu podjele koju u svoju *Teoriju književnosti* uvode R. Wellek i A. Warren).⁹ Naime, uza sve osmišljene filološke predradnje, jedini je pravi pristup, prema Halerovu mišljenju, svojevrsan unutarnji dijalog s književnim tekstom u smislu uspostavljanja razgovora dvaju subjekata kao dviju duhovnosti, piščeve i proučavateljeve, prema hermeneutičkome načelu »in das Gespräch kommen«, kako su tumačili njemački hermeneutičari od W. Diltheyja do H.-G. Gadamera. Na takovu hermeneutičkome tragu¹⁰ Haler u svoja razmatranja uvodi pojam duhovnosti u smislu entiteta, temeljnog čimbenika naravi književnog djela, ali i njegove recepcije i valorizacije. Duh je pjesnikov pokretač stvaranja koje je »jedan osjećajno-fantazijski stvaralački akt«, a književno djelo duhovni proces koji potiče kritičarev duh da mu se otvori kako bi ga pretočio kroz mogućnosti svoje duhovne strukture; tek nakon takve interakcije kritičar je sposoban iskazati iskustva svoga unutarnjeg dijaloga s djelom.

Traženje stvaralačkog središta u pjesnikovu duhu posve približava A. Halera temeljnom pojmu stilističke kritike, pojmu duhovnog etimona L. Spitzera. U rasponu od psihološko-psihoanalitičkog pa sve do metafizičkog sloja, Haler je najbliži ovomu posljednjemu: metafizičkomu.

Dakle, doživljaj (*das Erlebnis, die Einfühlung*) te razumijevanje (*das Verstehen*) u međugri dviju duhovnosti, iskazujućeg i spoznavajućeg subjekta koji se moraju pronaći u određenoj točki duhovnog procesa, okosnice su Halerova pristupa književnom djelu. I prema tome posve je nevažno je li književni tekst stariji ili mlađi, pristupne su premise svagda iste, posebno ukoliko ponovimo kako književnost nije povijesni dokument već duhovni entitet, kojemu je estetsko imanentno, pa je podložan jedino vrijednosnome sudu. Vrednovanje književnosti kao čuvstveno-fantazijskog i duhovnog fenomena zahtijeva estetički pristup i određeno shvaćanje estetskog. To se odnosi i na književnu kritiku i na povijest, među kojima i ne može biti neke razlike. I jedna i druga su subjektivne i stvaralačke i obje imaju jedan cilj: sudjelovati u procesu duhovnog dodira s književnošću i prepoznati njezinu estetsku jezgru.

Poticaj i pokriće svojih shvaćanja A. Haler je pronalazio ponajviše u *Estetici* B. Crocea koja mu je, očito, bila inspiracija, parametar i putokaz. Prema njoj, estetska se vjerodostojnost umjetnosti očituje u izrazu, ekspresiji koja ima i duhovnu i razlikovnu dimenziju: *poesia* i *non poesia*.¹¹

Ako se, naime, neki sadržaj nije utjelovio u umjetničkom obliku, oduhovio u jeziku, on je estetski irelevantan te ga ne mogu opravdati nikakve povijesne, socijalne, nacionalne ili psihološke okolnosti i neprilike. B. Cro-

⁹ Rene Wellek-Austin Waren, *Theory of Literature*, New York, 1956.

¹⁰ Usporediti ulomak u kojem Haler govori o procesu umjetničkog stvaranja, u uskoj svezi s recepcijom kao duhovnom reprodukcijom kritičara (A. Haler, nav. dj., str. 39).

¹¹ Albert Haler, »O poeziji i nepoeziji«, *Jugoslavenska njiva*, X, Zagreb, 1926., br. 11–12, str. 359–363.

ce i sljedbenik mu Haler tu su beskompromisni i to je uzrok svih Halerovih polemika. Nije riječ o »provincijalnoj želji za samoisticanjem«, već o osmišljenome stajalištu. Haler, naime, nije bio okrutan, već dosljedan! Ukoliko, međutim, povijesne okolnosti ne pridonose razumijevanju književnosti, onda ih je suvišno i prizivati, pa je stoga Halerovo stajalište, bez obzira na to što on raspravlja i o povijesti književnosti, bitno ahistorijsko, a njegov pravi metodološki kod – kritičarski. Vrijednosni sud koji se temelji na ukusu, na intuitivnom i subjektivnom uvidu nužno je sinkronijski. Mogućnosti hermeneutike u shvaćanju povjesnosti A. Haler možda nije poznao, a kroćeanska estetika je nije priznavala, jer joj je osnovica ahistorijska i fenomenološka.

Stoga A. Haler, iskazujući razumijevanje za povijest književnosti, sve takve sinteze shvaća prije svega kao povijest kulture, a ne književnosti kao umjetnosti (riječi). Dvojbu koje je Haler već posve svjestan također u svojoj *Teoriji književnosti* problematiziraju kasnije R. Wellek i A. Warren. Sukladno tome Haler se ograđuje i od sociološkog pristupa koji je po svojoj vanjskosti posve oprečan estetskom, te sociološki vid književnosti prepušta zasebnoj disciplini koju je znanost o književnosti kasnije izdvojila kao sociologiju književnosti.

Sva spomenuta pitanja, i mnoštvo drugih koje je A. Haler pokušavao teorijski rješavati, prisutna su čitavo vrijeme tzv. krize povijesti književnosti, koja od Crocea i ruske formalne škole, dakle od samih početaka 20. stoljeća, traje zapravo do danas.

Ustvari, svatko tko i danas pristupa tome poslu mora, postavljati slična pitanja, jer današnji stupanj znanstvenosti zahtijeva ponajprije teorijsku i metodološku upućenost u narav i funkciju književnosti i odgovarajući instrumentarij. Izvan tih čimbenika irelevantno je služi li se proučavatelj samo svrhovitim stilističkim, žanrovskim ili općim poetičkim idejama ili pak samo svrhovitim nabranjem općepovijesnih ili biografskih činjenica. Bez toga su i jedan i drugi niz čimbenika podjednako izvan književnih djela i njihove povjesnosti.

Zaključno, valja sabrati već rečeno kako bi bilo razvidno da je A. Haler, iako je temeljna estetička načela izgrađivao uz pomoć B. Crocea, implicate i eksplicite bio posve svjestan i upućen u europsko znanstveno okruženje i smjernice.

Za njegova su stajališta znakovite i tematske riječi *doživljaj i ljepota*, koje upravo tvore sintagmu *doživljaj ljepote*, kako je i naslovljena njegova knjiga iz 1943.¹² Pojmovi *der Ausdruck, die Einfühlung, das Erlebnis*, bili su u temelju Diltheyeve pozicije *die Geistesgeschichte*,¹³ njemačke hermeneutike, stilističke kritike i Staigerove interpretacije, naravno s određenim razlikama.

¹² Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, Matica hrvatska, Zagreb, 1943.

¹³ Usporedi temeljne tekstove W. Diltheya kao što su *Einleitung in die Geisteswissenschaften* (1883.) i posebno *Das Erlebnis und die Dichtung* (1906.).

Aksiološka usmjerenost znak je Halerove znanstvene zrelosti i zapravo ne postoji ni jedno vjerodostojno metodološko stajalište koje se na to moglo posve oglušiti. Od onog ponajboljeg pozitivističkog (estetska činjenica G. Lanson) do funkcionalističko-strukturalističkog (estetska funkcija J. Mukarovskog i R. Jacobsona).

Ona je očitovala temeljnu osjetljivost bez koje nema pristupa književnosti, a to je otvorenost za oblik, za ustroj, za književno, za (oduhovljeni) jezik, koja je u temelju svih gledišta 20. stoljeća. Bila je to izvedenica iz premise autonomnosti književnosti, kao one prve stepenice antipozitivističke pobune i izvorište svih tzv. imanentnih pristupa, da upotrijebim angloamerički pojam i termin kao prisjećanje ne samo na R. Welleka nego i na *New Criticism*.

Sinkronija nasuprot dijakroniji, ahistorizam nasuprot historizmu, sve su to vidovi koje je A. Haler dodirnuo, rješavao ili nagovijestio u svome opusu.

Iako nevelik, u mnogočemu manjkav, ograničen okolnostima, odveć oslonjen na (možda) pogrešnu estetiku, ali načelno jedino ispravan, taj je opus jedan od malobrojnih uistinu europskih izazova i tragova u hrvatskoj znanosti o književnosti.

ANTIPOZITIVISTIČKA POBUNA ALBERTA HALERA (FILOLOŠKA I ESTETSKA POVIJEST KNJIŽEVNOSTI)

Sažetak

Rad pokušava slijediti književnoteorijska i metodološka stajališta Alberta Halera (1883.–1954.), hrvatskoga književnoga kritičara i estetičara, koja su ga bitno odvajala kako od njegovih prethodnika tako i od suvremenika. Izgrađena pretežito na estetici B. Crocea, ona su, prije svega, značila nijekanje filološke metode u proučavanju književnosti, ali i izazov cjelokupnoj pozitivističkoj paradigmi. Upravo one premise na kojima se temelji Halerov vrijednosni sud, koje je on teorijski oblikovao i branio, ali, isto tako, primjenjivao u svojoj kritičarskoj praksi, bile su ne samo novost u hrvatskoj znanosti o književnosti već i jedan od temeljnih razloga Halerove neprihvaćenosti i neprihvatljivosti. Biti nov, biti uza sve i stručan, biti izdvojen i sam, ne pripadati određenoj skupini, koja i promiče i štiti, jedna je od onih stvari koje se prilično teško opraštaju.

THE ANTIPOSITIVISTIC REBELLION OF ALBERT HALER
(THE PHILOLOGICAL AND AESTHETICAL HISTORY
OF LITERATURE)

Summary

This work tries to follow the literary-theoretical and methodological viewpoints of Albert Haler (1883–1945), the Croatian critic and aesthetician which distinguished him from not only his predecessors but his contemporaries as well. His viewpoints were based mostly on the aesthetics of B. Croce and they signified chiefly the negation of the philological method in analyzing literature but also a challenge for the entire positivistic paradigm. Those premises that Haler's evaluation judgment is based on and which he theoretically shaped and defended and also applied in his critical practice were not only a novelty in Croatian literary theory but also one of the most basic reasons for Haler's unacceptedness and unacceptability. One of the most inexcusable things is when one is new as well as an expert, also not being a part of a group that would promote and protect your interests.

Dvorac obitelji Ohmučević u Slanom kraj Dubrovnika
u kojem je boravio Albert Haler.

Albert Haler i hrvatska kulturna tradicija

Izvorni znanstveni članak

UDK 008 (497.5):82.01 Haler. A.

Hrvatski književni povjesničar i kritik Albert Haler (1883.–1945.) uglavnom je poznat kao *kročeanac* koji je u prosudbi nametnuo iznimno visoke estetske kriterije. Stoga je Halerovo djelo u hrvatskoj književnoj povijesti različito i tretirano i vrednovano i, dobrim dijelom, posebice od dominantne (i pragmatične) književne povijesti i kritike, zaobilaženo, pa i osporavano. Najviše zbog toga jer je, kako reče Ivo Frangeš, osporio vrijednost »kročeanom procjenom tada najviše uvažavanih pjesnika hrvatskih, Gundulića, Preradovića i Kranjčevića.«¹ Posavčeva monografija, nastala prije dvadesetak godina² pokazuje modalitete Halerova književnoestetskog sustava i razloge za visoke estetske kriterije pri prosudbi književnih pojava. I danas je nezaobilazna za svaku prosudbu Halerova djela.

Možda su obje ove procjene, Frangešova i Posavčeva, računale i na posebno Halerovo razumijevanje *hrvatske kulturne tradicije* koja bi se obvezatno morala uzeti u obzir kod prosudbe književnih djela?

Najprije, nužno određenje sintagme »kulturna tradicija«. Uvažavajući ono što su o tome izrekli filozofi, estetičari, kulturni antropolozi i ini, od Taylora do Clauda Levi-Straussa, ovaj se kompleksni pojam najčešće određuje kao »složena cjelina koja uključuje *znanje, vjerovanje, umjetnost, moral, pravo, običaj i sve druge vještine i navike* koje je čovjek stekao kao član društva.«³ (Ovdje bi svakako pojam »vještine« valjalo zamijeniti preciznijim i obuhvatnijim pojmom »umijeća«.) Kad se ovo određenje primijeni na jednu nacionalnu razinu, primjerice hrvatsku, onda su dakle relevantna sva ona dobra (kulturna dobra: materijalna, duhovna i socijalna) od trenutka stvaranja hrvatskog etnikuma i tijekom povijesnog trajanja kao duhovni posjedi zajednice, odabrani kao vredniji i značajniji za duhovni razvoj. Kao znak civilizacijskog napretka posebno se očituje u religiji, umjetnosti, znanosti, sustavu vrijednosti i posebnom svjetonazoru. To je,

¹ Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, Matica hrvatska – Cankarjeva založba, Zagreb–Ljubljana, 1987., str. 418.

² Zlatko Posavac, *Albert Haler*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb, 1978.

³ Claude Lévy-Strauss, *Strukturalna antropologija*, Stvarnost, Zagreb, 1989., str. 333–334.

dakle, sve ono po čemu se jednom narodu daje njegovo mjesto u *kulturnoj povijesti svijeta*, kako se obično određuje u ozbiljnim znanstvenim prosudbama svjetske (i nacionalne) kulturne povijesti.⁴

Cijelo Halerovo prosudbeno djelo (četiri samostalne knjige studija, kritika, eseja – približno tisuću stranica), potpuno je pod utjecajem *Croceove estetike*. Za usporedbu Halerova djela s Croceom koristim djelo *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*, Milano, 1941.⁵ Može se u Halerovu djelu prepoznati i prvi dio (»Teorija«) i drugi dio (»Historija«) i vrlo isprepletano značenje čistih Croceovih pojmova, apstrahiranih na čistu semantiku, odvojenih od svih sporednosti i banalnosti. Haler ne samo da je dobro poznao Croceovo djelo već je i razmišljao na način sukladan svome uzoru i samostalno izgradio primjeren estetički nazor.

Za potpuno određivanje ove iznimno složene teme trebalo bi sustavno proučiti i cijelo Halerovo djelo i stručni sud o njemu. To ovdje, nažalost, neće biti moguće i zato ću svoja uporišta temeljiti na pomnijem iščitavanju svojedobno odabranih Halerovih tekstova⁶ i ponekom stručnom sudu o njemu. Izdvajam samo ono što je relevantno za naslov ovoga rada i donosim neka važnija uporišta, kao:

1. *generičko pitanje umjetnosti i ljepote – poetska razrada pojmova »fantazija« i »osjećanje«*
2. *potreba pluralizma metoda u vrednovanju (prosudbi)*
3. *kultura i kulturnost kao kontekst književnim djelima*
4. *kategorija duhovnosti i »zavičajnosti« kao korelat (nacionalnom) sustavu vrijednosti*
5. *iz posebne duhovnosti izviru veliki literarni likovi (Hamlet, Osman...).*

Sve su ove misli temeljito i dokumentirano označene i u glavnome Halerovu djelu, dvodijelnom i opsežnom *Doživljaju ljepote*.⁷

Bitne postavke ovoga referata dokumentirat ćemo samo postavkama i primjerima u izabranom djelu iz PSHK, a sukladno teorijskom nacrtu u *Doživljaju ljepote*.

⁴ Usp. o tome: Klaus P. Hansen, *Kultur und Kulturwissenschaft*, Francke Verlag, Tübingen und Basel, 1995., str. 9–33; Doris Bachmann-Medick, *Kultur als Text. Die anthropologische Wende in der Literaturwissenschaft*, Frankfurt/M, 1996.; Eduard Kale, *Hrvatski kulturni i politički identitet*, Naklada »Pan Liber«, Zagreb, 1998.

⁵ Hrvatski prijevod: *Estetika. Kao znanost izraza i opća lingvistika*, Globus, Zagreb, 1991., prevela Sanja Roić, pogovor Zlatko Posavac.

⁶ U ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 86, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 7–125, priredio Nikola Batušić. Premda se ovaj izbor ne može smatrati reprezentativnim za cjelinu Halerova djela, poslužio sam se njime zbog optjecaja u respektabilnoj Matičinoj ediciji.

⁷ *Doživljaj ljepote*, Matica hrvatska, Zagreb, 1943., str. 293. Prvi dio, »Empiričko-induktivno promatranje umjetnosti«, ima šest poglavlja, a drugi dio, »Filozofsko promatranje estetskog čina«, dvanaest poglavlja.

Haler je, to je potrebno odmah reći, imanentnom kritikom polazio od djelâ i vraćao se na sama djela – kao jedino relevantne činjenice, jer »činjenice neosvijetljene i neoduhovljene nikakvom mišlju vodiljom znače vrlo malo« (str. 31). *Prava pjesnička djela* – njegova česta sintagma – imaju smisla samo u *kontekstu* opće duhovnosti. Zato je ustao i protiv filološke metode i pukog pozitivizma jer nema smisla »filologija radi filologije, erudicija protiv erudicije« (34). Književno je osmišljeno samo ako je semantički relevantno. Podržao je i hvalio tendencije mlađih književnih povjesnika jer je »njihov rad uglavnom više upravljen prema *kulturnoj povijesti* (isticanje: S. B.) nego što je to bio slučaj kod starijih filologa (iako nisu to uvijek kulturni problemi višeg reda), a u izricanju estetskih sudova mnogo su uzdržljiviji i oprezniji od svojih prethodnika« (34–35).

Vrlo je važno uočiti Halerovu čestu uporabu pojmova »duh«, »duhovnost«, što je nedvojbeno i pod utjecajem starih filozofa (Aristotel, Platon) i antičke kulture općenito, njemačkog klasičnog idealizma (Kant, Hegel, Schlegel, Schelling), inače najčešće citiranih Croceovih autora. Čini se da je u tome najviše Hegelova naslijeđa. Tu su i ključne polazne Croceove teze o duhu i duhovnosti, po Posavčevim citatima: »Ne postoji ništa što ne bi bila neka manifestacija duha« i »Nema ničeg realnog osim duha niti neke druge filozofije osim filozofije duha«. ⁸ Ovdje su kategorije »duha« i »duhovnosti« vrlo blizu značenju pojmova »kultura« i »kulturnost« – i kao pojedinačnih i skupnih stečevina u kulturnom i civilizacijskome napretku. To je tim očitije kad se uspoređi sa završnim poglavljem njegova *Doživljaja ljepote* koji ima podnaslov *Kulturne vrijednosti*. One su, sve kulturne vrednote, samo čisti proizvodi duha i njegove najvrsnije manifestacije.

Kada je Haler u književnim djelima nailazio na nedostatak duha i duhovnosti, tada je nijekao ili umanjivao vrijednost takvim djelima. Odatle i njegov sud o *Osmanu* (i filološkoj i pozitivističkoj metodi), jer nizove podataka vide »okamenjeno..., razgledaju (samo) spoljni oblik«, a brzopleto i neargumentirano »misle da su na taj način *poznali* književno djelo. Književna djela nisu okamenotine ili balzamovane životinje; ona nisu dani, gotovi objekti prirodnih nauka, ni empirijske psihologije: ona su žive duhovne realnosti u *pokretu*, imanentne općoj ljudskoj duhovnosti, u kojima duh ne nalazi nešto sebi tuđe, u odnosu subjekta – objekta, već upoznaje samo sebe u živoj, vječnoj akciji, a upoznaje *obnovom istoga procesa*, pulsirajući sa dušom stvaraočevom« (37).

Zamjerio je filološkoj i pozitivističkoj metodi stanoviti partikularizam jer, reče, nastupaju samo »s empirijskog gledišta, koja ne poznaje drugu duhovnost nego fiziološke pojedinačne psihe, bez ikavog, ili neznatnog međusobnog odnosa... Kad bi ovi ljudi imali pravo, onda bi, recimo, banalna pučka pjesma *Majka Maru preko mora zvala* i Beethovenove kompozicije, nespretni akvarel kakvog diletanta i Michelangelov *Posljednji sud*, prigodni

⁸ Benedeto Croce, *Estetika*, str. 422.

sonet malogradskeg prigodničara i glasoviti Manzoni je *Il cinque maggio* bili potpuno isti« (38).

Nazire se u ovim stilizacijama njegovo razlikovanje visokih estetskih ostvaraja i niske (neestetizirane) djelatnosti samo po autorovoj, stvaraočevoj, količini duha.

Haler je gotovo romantičarski vjerovao u darovita autora – pojedinca, genija duha naroda, i kad se takav pojavi u jednom narodu (što se događa vrlo rijetko tijekom nacionalne povijesti), njegovi su proizvodi najvrednije otjelovljenje kolektivne duhovnosti. I nemjerljivi ničim osim sobom samim. Oni su stupovi duhovnosti jednoga naroda. Kad je zadržan pravim i nepatvorenim stvaralačkim činom, u *Doživljaju ljepote*, divi se zapravo izvornoj ekspresiji koju može ostvariti tek genijalan pojedinac. Ali i kad su stvoreni kontekstualni uvjeti da se takva ljepota pokaže, uvijek treba uzeti u obzir kulturno ozračje prikladne sredine.

Da je njegovo razmišljanje potpuno unutar kulturne povijesti, svjedoči i ovaj odlomak: »Kritičari, dakle, koji hoće da ispravno shvate jedno pjesničko djelo, treba da mu pristupe kao vibrantna duhovnost vibrantnoj duhovnosti, jer će jedino tako pjesnikova pjesma, po zakonima duhovne zajednice, odjeknuti u njihovu srcu u svoj svojoj čistoti. To je prava povijest, koju ne mogu da nadoknade sva pitanja što ih postavlja filologija i pozitivistička kritika« (43).

Unutar kulturne tradicije postoje bitni i sporedni detalji i samo se na njihovoj pravoj uporabi i vrijednosti može valjano izgrađivati kultura naroda. Tako je i u književnom vrednovanju. Zato Haler kaže: »Sekundarni problemi, iako imaju u sebi neku važnost, opasni su ukoliko mogu da unište smisao za sve veća i vitalnija pitanja, a osobito za estetsku književnu povijest« (45). Haler svugdje inzistira na razlikovanju »izvanjske« i »unutrašnje povijesti«. Sve »izvanjsko«, ili kako on u tom vremenu imenuje: »spoljno« (pod tim je mislio na akcidentalne pojave – sukladno Aristotelovu razlikovanju »forme« i »materije«) ima smisao »samo pod uslovom da posluži kao podloga većim duhovnim interesima... Spoljna povijest ... samo je priprema i pomoćno sredstvo unutrašnjoj povijesti: povijesti duha u njegovim usponima i naporima« (46).

Njegov je svršetak studije *Filološka i estetska povijest književnosti* vrsna uputa o vrijednosti književnosti unutar dinamičnog razvoja opće kulture. Kultura se u svakom narodu razvijala po unutrašnjoj dinamici i svojim zakonitostima koje se nisu mogle prisilno (izvana) nametati. Zato je svaka nacionalna kultura koherentna u sebi. Odatle je razumljiv i ovaj Halerov kulturološki aksiom: »Hoćemo li da izgledamo pred trezvenim velikim kulturnim narodima, koji su davno postavili svoje pjesnike, pisce i umjetnike, na njihovo pravo mjesto, kao nedoraslo djevojčice koje hoće da izgleda kao velika i zrela djevojka, ali se, nehotice, često vraća svojoj lutki? Kritika je književnih djela ... povijest pjesnikova unutrašnjeg života, povijest njegove borbe s izrazom, njegovih uspjeha i klonuća, jednom riječju povijest in-

timne drame stvaranja. (Težak grijeh bi bio) kad bi, iz bilo kavih predrasuda, *falsifikovao činjenice*, te konstatovao veliku poeziju ondje gdje joj nema ni traga, ili gdje je bilo nešto sa sa svim heterogenim duhovnim vrijednostima« (47).

Ovakve čvrste i motivirane sudove još je upornije zastupao u *Doživljaju ljepote*. Tu je »empiričko-estetsko doživljavanje« dinamična kategorija koja se ostvaruje samo u iznimno jakoj »čuvstveno-fantazijskoj« sprezi.

Za razumijevanje kulturne povijesti, koja se izgrađuje i preko književnih djela, ovom dužem citatu i njegovoj potvrdi u *Doživljaju ljepote*, za potrebe ovoga rada ne treba ništa dodati. Za sveobuhvatniju razradu ove sintagme valjalo bi svakako uključiti i određenja koja daju današnji vrsni teoretičari kulturologije.

Njegova je »Estetska analiza *Osmana*« proistekla iz takvog razmišljanja o »unutarnjem« i »izvanjskom« i stanovit je obračun s hrvatskom književnom povijesti i kritikom (posebice s Franjom Markovićem ovdje i Dragutinom Prohaskom drugdje), koje nisu dostatno uzele u obzir zakonitosti kulturnog i prirodnog razvića. Kad u *Osmanu* ne nalazi poezije, to je ponajprije zato jer je bilo oskudno »*duševno stanje pjesnikovo*« (48), već je samo pretjerana »suhoparna retorika« (50). Gunduliću nedostaje »prvi uslov poezije: fantazija i osjećanje«, odnosno ono što »poeziju i čini poezijom – individualno osjećanje« ili »osjećajni stav, koji može jedini da mrtvi materijal ustalasa dahom poezije« (55).

Pronašao je u djelu puno banalnosti, konvencionalnosti, patosa, »netašica vizija u pjesnika«, a »ton propovjednički suhoparan« itd. Ni jedan se detalj u *Osmanu*, tvrdi Haler, ne može uhvatiti za čvrsto uporište nacionalne kulture ni autorskog doživljaja, a glavni njegov lik »polazi s pozornice epa ne zagrijavši svoga pjesnika... Lik je Osmanov intelektualno konstruiran, jer je Gundulić namjerno prigušio neke crte realnog Osmana, prikazujući ga plemenitijim no što je bio, htio je da ga osvjetli tragikom propasti uslijed težnji za herojskim podvizima, da na kraju ukaže na nj prstom u propovjedničkoj emfazi kao na primjer kažnjene taštine. Zato Osman nije pjesnička ličnost, spontano određena pjesnikovim osjećajem, doživljajem, ličnost sa svojom unutašnjom psihologijom: motivi plemenitosti i tragičnosti uneseni su namjerno spolja...« (58–59).

Iako je Haler neopravdano žestoko osporio *Osmana*, gotovo je nevjerojatno da su mnogi kasniji tumači i prosuditelji i Gundulića i *Osmana* (sve do naših dana) olako prešli preko ovih Halerovih procjena (i omalovažavanja). Općenito, rijetko su se i obazirali na Halerov rad o *Osmanu*.

Kad je u djelima nalazio prave kulturne (ili zavičajne) duhovnosti, drukčije je sudio o autorima. U najboljim svojim prosudbama, po mišljenju novijih prosuditelja Halerova rada, u *Novijoj dubrovačkoj književnosti*, znao je oprezno vrednovati sve činjenice koje ulaze u opseg književnog stvaranja. Tako je za Vojnovićevo djelo ustvrdio da je najvrednije kad literarizira *dubrovačku duhovnost* (60–62). U najboljem Vojnovićevu djelu, u *Dubro-*

vačkoj trilogiji, od početka je »iznio...intimni dah dubrovačkog života. (...) Dramatski je sukob u ravnodušnosti izmoždenih i degeneriranih dubrovačkih plemića prema tragici položaja i u nemoći Orsatovoj da ih potakne na obranu Dubrovnika. Značajno je za Vojnovića da mu je uspjelo uhvatiti tragiku ovog povijesnog događaja više u njegovim negativnim nego u njegovim pozitivnim momentima« (65). Smisao cijelome djelu, odnosno njegovim detaljima, daje kontekst kulture u kojoj se ostvaruje. Ono najviše i sublimirano u *Dubrovačkoj trilogiji* jest činjenica da su tu izraženi »intimni glasovi života, ali i sudbonosnost povijesnog zbivanja viđena kroz sitne moždane svakidašnjih ljudi« (65). Kultura i jest interakcija između svih njezinih sastavnica: i doživljaja, i osjećaja, i konteksta. Sve je u njoj povezano i međuovisno: i autori, i recipijentska mogućnost, i društvena stvarnost u kojoj se ostvaruje i sve kontekstualne okolnosti.

Da bitni čimbenici kulture imaju presudnu važnost u reaktualizaciji književnih djela, pokazuju i primjeri Vojnovićevih pjesama o Dubrovniku i neki realistični prizori *Trilogije*. Na takvim »mjestima treba tražiti pravu Vojnovićevu pjesničku snagu. Njegova pretežno lirska priroda uhvatila je ove tople i svakidašnje pojave, jer je u njima intimni Vojnovićev Dubrovnik, sa svojim malim pukom, sa svojim gosparstvom, sa svojim običajima, sa svojim osebjunim narječjem, i uopće sa svim onim što je Vojnović najdublje i najiskrenije osjećao« (66). Haler ovdje nalazi prave poezije, gdje su se stopili mašta i osjećaji, kultura i duhovnost, prava motivacija i izričaj. To je ono vrijedno i za literaturu jedino moguće. Stoga ne može nikada nadoknaditi pravu poeziju »umjetnim izazivanjem utiska«, još manje hinjenje – kao što je »nedostatak unutrašnje tragike« (67). Bitno za veliku poeziju: »umjetničko graduiranje« (67), izraslo iz kulturne tradicije, ne može se ničim nadomjestiti. Haler je takvu motivaciju i autorov doživljaj obilno našao u predigri *Maškarati ispod kuplja*: »Vojnovićeva nostalgija za prošlošću i dah starine i starih stvari u dubrovačkim domovima na kojima kao da još fosforesciraju tragovi minulih vremena i ljudskih osjećaja, a sve to sublimirano staračkim iskustvom pjesnikovim i produbljeno neposrednijim razumijevanjem trzaja ljudske duše, prši snažno iz ovih stranica« (71). Naravno da nije samo to vrijednost *per se* u Vojnovića, ali je bitna odrednica njegova stvaralačkog postupka. Kad je unutar takva razmišljanja i bitna Vojnovićeva tema: Dubrovnik sa svim svojim kulturnim naslijeđem, onda nastaje nova stvarnost koju je Haler definirao kao »Nostalgija za ljepotom prošlosti u pustoši i praznini sadašnjih vremena« (73). Ili, još preciznije, da je to »ronjenje u poeziju prošlosti i hvatanje tajanstvenih tragova minulih, dalekih dana na mrtvim stvarima i u ljepoti prirode – to je najglavnije nadahnuće Vojnovićevo« (73–74).

Izvan tog okvira – kulturološkog Dubrovnika, i Vojnovićev govor zna promašiti, kao primjerice u drami *Imperatrix* (77), gdje se uočava samo »traženje efekata radi efekata« (77). Onima koji su tu vidjeli »dekorativnu osjetljivost« i »titansku emfaz«, poručuje: »Umjetnost je doduše sinteza

čuvstva i mašte, ali slike mašte ne smiju biti intelektualnog značaja; dekorativnost i simbolika moraju izvirati iz srca a ne iz mozga« (78).

Ukratko, Vojnović je vrijedan pozornosti samo uz oslanjanje na tradiciju (kulturnu) i sve njezine sastavnice. Kad se to usuglasilo i kad je progovorio iz »časova istinskog pjesničkog stvaranja u kojima je neposredno govorilo njegovo srce. A srce mu je bilo uz njegov Dubrovnik, uz dubrovačke mornare i ribare, uz dubrovačke razborite i brbljave ženice, uz dubrovačke prosjake-pjesnike, uz dubrovačku vlastelu koja u ponosu propada i izumire, uz gospara Lukšu koji se razgovara s Petkom, uz dubrovačke prastare zidine, uz dubrovački vrijes i miholjice, uz dubrovačke čiope u lovu nad Sv. Vlahom, uz dubrovačko more i njegove hridi, i uopće uz dubrovačku prirodu kojoj je pristupao s protančanim moćima svoje mašte i drhtavom osjetljivošću modernog duha« (82).

Mjesna duhovnost, stanovito poetiziranje *genius loci*, samo je jedan vid kulturne tradicije, koja se ovdje očituje kao pojedinačna. Pojedinaac i participira u kulturi samo svojim aktivnim prinosom. Istim se načinom može i uključiti u kulturnu tradiciju ili iz nje svjesno isključiti.

Jednako je Haler poštovao kulturnu tradiciju kad je govorio o stranoj literaturi, primjerice o Shakespeareovu *Hamletu* i *Leopardiju*. I tu je protiv pozitivističke, formalističke, scijentističke, hereditarističke, psihologističke i intelektualističke koncepcije literature kad su isključive i kad ne uvažavaju imanentne književne zakonitosti.

U *Hamletu* nalazi i prave poezije, ali i puno pjesničkih natega. Kako mu je »pjesništvo... imanentni duhovni akt« (84) i kako »poeziji treba pristupiti s pjesnički raspoloženom dušom« (84), nalazi puno disonantnih tonova u kreaciji likova. Primjerice u *Hamleta* vidi okrutni pesimizam, cinizam, sarkazam; mržnju, ženomrstvo i mržnju prema majci... Ali, ipak mnoge stvari postaju razumljive iz oslonca na tradiciju (kulturnu). Tako Haler kaže da »Shakespeareov pesimizam nije posvemašnja današnja čisto doktrinarna nihilističko-boljševička negacija. On vjeruje u ljudske vrijednosti, i zato njegov *Hamlet* okrutno trpi što misli da ih nema, ili što ih vidi popljuvane i pogažene« (98).

Haler zna za vrijednosni sustav u svakoj kulturi, zna što znači djelovati sukladno načelima vrijednosnog sustava, zna za tradicionalne vrijednosti koje se mogu sačuvati samo u tradiciji. Tradicija i *stvara* i *obdržava* vrijednosni sustav... Stoga će Haler općenito i vrednovati cijelo djelo u skladu s tradicionalnim vrijednostima. Zaključuje: »Shakespeareov je *Hamlet* tjeskobna pjesma o strahotama ljudskim, tjeskobni san o strastima ljudskim ('dream of passion') koje kao aveti pritiskuju svijet: o podlosti, o sebičnosti, o prevarama, o izdajstvima i moralnim niskostima. I iz ovog sna izronio je lik *Hamletov*, rastrgan i nemoćan da se prilagodi zagušljivoj atmosferi stvarnosti. Ali ipak njegov cinizam i njegov sarkazam ne postaju glavni motivi tragedije; oni su potisnuti i pridušeni slutnjom dubljeg smisla života i njegovih patnja« (100).

Kad se to primijeni na hrvatske prilike, a na njih je Haler računao i kad je govorio o stranim literaturama, ovo postaje sasvim razumljivo. Ne treba ni naglašavati da su opačine koje navodi suprotne vrijednostima u vrijednosnome sustavu koji je uvjetovan tradicijom, kulturnom tradicijom hrvatskog naroda, nastaloj na kršćanskim temeljima i Bibliji. Iznevjeriti tu i takvu tradiciju znak je i pojedinačne i opće propasti. To bi bilo iznevjerivanje temeljnih ljudskih vrednota, i sama sebe, i svoje opstojnosti. U tradiciji se lako nalazi, ostaje, ali još lakše ispada, propada. I zato je tradicijska kultura okrenuta prošlosti, ponekad *dobrim starim vremenima* – naprotiv, obično – *lošem sadašnjem vremenu*. To je i stoga što se u povijesnoj odrednici može znati tko je ostao vjeran tradiciji i unaprijedio je, nije iznevjerio temeljne ljudske vrijednosti, a tko ju je iznevjerio i omalovažio.

U Leopardija nalazi znatne tragove »čiste Poezije« (102), koja je kad je prava »Poezija je jedna, sebi uvijek u bitnome jednaka« (102), odnosno maksimalna »sublimacija« (103). Ističe da je »Umjetničko stvaranje uvjetovano određenom duhovnom organizacijom..., prate ga određene duhovne funkcije« (104). Haler i ovdje prosuđuje po zakonitostima *duha*, a »Leopardijev duh, odgojen u idealizmu klasičnih literatura, pun je poštovanja prema starinskim uzorima domovinske ljubavi i građanskih kreposti« (104).

Analizirao je i drugu važnu sastavnicu kulture: domovinu. Ističe: »Domovina mu znači: prošlost, krepost, kulturu, slavu« (104).

Može se samo naslućivati da je sve četiri ove odrednice »domovine« pretpostavljao i u hrvatskog čitatelja. Treba naglasiti da Halerovo hrvatsko domoljublje nije bučno ni nasrtljivo, već diskretno postavljeno kao važno uporište koje se iščitava tek na pozadini duhovnosti (kulture).

Haler je zadivljen Leopardijevom poezijom jer je posve sublimirala ono najvažnije: čuvstvo i fantaziju kao »dva kardinalna elementa svake poezije« (111).

Nalazi u njegovoj poeziji prirodnu jednostavnost ili, kako on kaže, *prostotu*. »Ona se javlja u svim genijalnim umjetničkim djelima kao posljedica istinske inspiracije. Kićenost, manira, namjerno zapleten i taman način izražavanja bili su uvijek znak mistifikacije kojom se zabašurivalo oskudno pjesničko nadahnuće ili plitkost u mišljenju« (120).

I ovakvo je mišljenje posve sukladno poimanju kulture i kulturnim stečevinama koje su, u ime kolektiva, učinili nacionalni vrsnici. Bilo bi mi drago da je ove vrednote nalazio i u nekim zapisima hrvatske usmene poezije, jer baš su oni takvi, i da je u njima mogao vidjeti čisti sublimirani izraz hrvatskoga kolektivnog duha i nepatvorene tradicije. No, mimoišao je u svojim raščlambama hrvatsku usmenu književnost. Zapravo, i morao ju je mimioći, u skladu sa svojim poimanjem kročeanske estetike koja je računala samo na visoke estetske modifikacije (poznatih autora) i nemogućnost da se takvo što može dogoditi i u prostog (usmenog) stvaraoca, pa ma kakav imao dar. To je, dakako, pogrešno rasuđivanje.

Ocjena Leopardijeve poezije uvijek računa na pripadnost određenom kulturnom podneblju i vremenu. Kultura ne poznaje disharmoničnost i zato je zadivljen kako se »Leopardijeva duševnost mogla izraziti ovako plastički i harmonično«. »Harmoničnost« je također jedan od bitnih čimbenika kulturne tradicije.

Kao i inače, Haler se izražava tako sigurno i suvereno da je njegov zaključak o Leopardiju stanovita paradigma i o poeziji, i o kulturi, i svim čimbenicima duhovnosti. I premda ni jedan pjesnik nije možda razglašeniji kao »filozof« od Leopardija, njegove slike nijesu ni izdaleka pomućene intelektualnošću, koje fantazija slabijih pjesnika nije sposobna svladati. Hibridnost suvremene poezije s kozmičkim pretenzijama ne leži u vremenu već u defektnoj stvaralačkoj moći. Samo velika poezija, baš uslijed svoje individualnosti, dobiva univerzalni značaj: izražavajući osjećaje jedne jake pjesničke ličnosti, ona prima sveljudski značaj. Leopardi je pjevao svoju bol, ali u isto vrijeme pjevao je i bol cijelog čovječanstva« (123).

I kritika suvremenih pjesničkih pregnuća koja bježe u eksperimentiranje, a udaljujući se od tradicije bježe od sebe. »Skrivati se za programe i eksperimente u ime 'napretka' ne znači drugo nego ne imati uvjeta potrebnih za spontano umjetničko stvaranje. Velika poezija javlja se u pojedinim individuima izvan mode i programâ« (123).

Slijedi, na svršetku, uputa što bi bilo dobro za hrvatsku književnost i kulturu.

»Fruvolni ukus koji se prenemaže nad vanjskim elegancijama, nad prštanjem površne duhovnosti i nad plitkom paradoksalnosti, s jedne strane, a s druge strane razbarušena anarhičnost, poslijeratna podivljaloš (koja u nas poprima još nakaznije oblike nego u *kulturno staloženim narodima* (moje isticanje) i naivni snobizam koji lakovjerno posiže za svakom novotarijom, onemogućuje čitalačkoj publici da se podigne do većeg umjetničkog ukusa. Dokle god ne dobijemo smisla za velike umjetničke tvorevine, za neposredne i nepatvorene izraze velikih umjetničkih duhova, nećemo moći govoriti o *istinskoj kulturnosti*« (123).

Haler je, uza sve stroge i po Croceovoj estetici izvedene aksiološke pretpostavke, dao dobra i čvrsta načela svake kulturologije. Time i svoj prinos *hrvatskoj estetici*, a preko nje i *hrvatskoj kulturnoj tradiciji* koja živi i od općih estetskih načela.

ALBERT HALER I HRVATSKA KULTURNA TRADICIJA

Sažetak

Albert Haler, hrvatski književni povjesnik i kritik, imao je stroga načela u književnoj prosudbi, stvorena pod utjecajem B. Crocea. Kad god je obrazlagao književno djelo, uvijek je presudnu ulogu imala manifestacija duha i kategorija duhovnosti, koje zrače iz djela. I *duh* i *duhovnost* vrlo su bliski značenju izraza *kultura* i *kulturnost*. Sve manifestacije duha i duhovnosti oslonjene su na kulturu i kulturnu tradiciju u kojoj se ostvaruju. Haler je u prosudbi pretpostavljao nacionalnu kulturu. Svojom je estetskom prosudbom duha i kulture (duhovnosti i kulturnosti) dao prilog spoznaji hrvatske kulturne tradicije koja se i ostvaruje preko vrsnih djela.

ALBERT HALER AND THE CROATIAN CULTURAL TRADITION

Summary

Albert Haler, Croatian literary historian and critic had strong principles in his literary judgment, which were created due to the great influence that B. Croce had on him. Whenever he explained a literary work he emphasized the manifestation of the spirit and the category of spirituality which stemming from the work. *The spirit* and *spirituality* are very close in meaning to the expressions *culture* and *cultured ways*. All manifestations of spirit and spirituality are based on the culture and the cultural tradition in which they are achieved. In his value judgment, Haler implied the national culture. He contributed to the recognition of Croatian cultural tradition that is realized throughout many great works, with his aesthetic judgment of spirit and culture.

Halerovi sporni sudovi

Izvorni znanstveni članak
UDK 82.01 Haler, A.

U svakoj bi drugoj sredini Haler kao književni kritičar, pa teoretičar i povjesničar književnosti odnosno filozof i estetičar bio posve drukčije, pa, ako hoćete, i povoljnije vrednovan negoli se to ovako s njim i njegovim razmjerno opsežnim i problemski raznovrsnim djelom dogodilo: s djelom osim u knjigama razdobljenim još u člancima objelodanjivanim po časopisima ponajviše u godinama između 1920. i 1945. Počeo je doduše s pjesmama po onodobnim uglednim publikacijama, poput *Bršljana*, *Pobratima* i *Savremenika*. Ti *Soneti smrti* i druge pjesme nisu predmet našega zanimanja, premda bi bilo korisno provjeriti primjenu Halerove metode na njima. Odustao je od daljnjega pisanja stihova uvjeren da je sposoban bolje i učinkovitije ogledati se u kritici i teoriji književnosti. Premda je problem-ski raspon Halerova zanimanja vrlo širok, ni u jednoj disciplini nije doživio toliko suprotstavljanja koje je upravo preraslo u omalovažavanje, a zatim u ono najgore, u zlobno prešućivanje, kako je to, dakle, bilo u književnoj kritici. To se dogodilo ponajprije zbog dvaju razloga. Najvažnije je zacijelo bilo to što se drznuo zaniijekati književnoestetsku vrijednost nekih onodobno najuglednijih hrvatskih pisaca ili pojedinih njihovih djela, ponajprije Preradovića, Kranjčevića i Gundulićeva *Osmana* i što nije nimalo manje važno, onih pisaca koje su vrijednosno oformili najutjecajniji kritičari i povjesničari, dok je Halerov pad u zaborav samo potpomognuo podatak da je u godini 1943. postao profesorom etike i estetike na Katedri za filozofiju Zagrebačkog sveučilišta, a tek možda više nejasna okolnost same smrti u prevratničkoj godini 1945. Svojim je stavovima Haler izazvao hrvatsku književnu javnost. Gnjevno mu se prigovaralo nevažavanje ikakvih društvenih mjerila, pa i nacionalnih. Budući da je odudarao od tadašnjih i dotadašnjih kritičarskih vidjenja književnog djela, nazivan je, između ostaloga, nebuloznim ili pak provincijalcem željnim laka uspjeha. Zbog negiranja vrijednosti priznatim pjesnicima i njihovim djelima, našao se u burnoj raspravi s jednim Antunom Barcem, s kojim je inače u mnogočemu bio estetski podudaran, pa Vladimirom Nazorom, Miroslavom Krležom i još nekima. Osveta je bila velika i postao je Haler neuvjerljiv i, kako rekosmo, nepriznat i zaboravljen. A ono što je nakon smrti o njemu napisano, samo je prosljeđivalo nekadašnje sudove. Iz knjige 86. edicije *Pet stoljeća hrvat-*

ske književnosti, Zagreb 1971.,¹ razabire se da su od godine 1944. do tada izišla uvjetno samo dva teksta o Haleru,² premda bi se dalo govoriti tek o jednomu. U *Dubrovačkim studijama* Ivanišin ovako sudi o svomu dubrovačkom profesoru:

»Jedna od značajki Halerova pristupanja piscima i njihovim djelima jest njegov odnos prema prijašnjoj kritici, odnosno kritičarima koji su prije njega pisali o istoj temi. Taj je odnos bio jasno određen, skoro isključivo netolerantan. Sve ono što je u kritici napisano do Halera nije bilo mnogo vrijednog, jer je osnovno stajalište takve kritike bilo neispravno i jedino on polazi s ispravnih pozicija i jedino će on 'stvari postaviti na svoje mjesto'«. ³

Kao da se i dosad nisu mijenjali pozitivni u negativne kritičke sudove, i obratno, razumije se, negativni u pozitivne: sve ovisi o tomu zašto i kako i u kojim razmjerima neki pisac, i ne jedino pisac, domaći ili strani, biva društveno promican ili potiskivan. Na navedenom mjestu N. Batušić, čini nam se, u traženju i korištenju svake moguće negativne prosudbe o Haleru kaže da će biti kako je Haler samo želio svratiti pozornost na sebe, pa pri tom ujedno reče da ne bi htio do kraja odbaciti pomisao kako u tom Halerovu postupku ima nešto od provincijalnog samozadovoljstva. Upravo se, premda nije dokučivo i zašto, priređivač Halerovih *Eseja i studija iz Pet stoljeća hrvatske književnosti* gotovo u svemu negativno postavio prema povjesniku i kritiku Haleru. Tako u nemogućnosti da negira i Crocea, koji je Haleru bio prvim uzorom, u nisku negacijskih podataka prilaže i to da iako je Haler nesumnjivo jedini »kročeanac« u tijekovima hrvatske književnosti, bit će – veli Batušić – da »ugledanje na estetiku i filozofiju Benedetta Crocea, nije još posve rastumačeno«. Na istom mjestu neprovjereno je rečeno još, ponovit ćemo navodom, i ovo: »... ne bih do kraja odbacio pomisao kako u tom Halerovu postupku ima nešto od provincijalne želje za samoisticanjem.«⁴ Okomljivanje na priznate pisce potaknulo je više kritika i povjesnika da mu se suprotstave, tako da u tomu pogledu Batušić bi mogao biti zadnji, nadajmo se, ali nipošto jedini i još manje prvi.

Zacijelo će biti najprimjerenije da mi u svoj postupak uvedemo Halerovo bavljenje književnošću i usporedimo svoje viđenje zanijekanih djela s Halerovim viđenjem. Haler doduše nije društveno-optjecajno poništio nijedno književno ime, premda je neke povjesničare i kritičare naveo na sa-

¹ *Albert Haler, Mihovil Komboš, Branko Gavella, Ljubomir Maraković*, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, Zagreb, 1971., knj. 86. Halera je priredio i uobičajeni popratni predgovor napisao Nikola Batušić.

² To su: a) Nikola Ivanišin, »Metoda i rezultati književne kritike Alberta Halera«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, Zadar, 1960., br. 1, str. 122–141: rasprava je u neznatno izmijenjenju obliku tiskana u Ivanišinovim *Dubrovačkim književnim studijama*, Dubrovnik, 1966.; b) Petar Lasta, *Hrvatska književna kritika*, IX, Zagreb, 1966. Samo ulomak na str. 13–15 Predgovora informira o Haleru.

³ Stranica 207; tek naknadno će Halera sustavno tumačiti i filozof Z. Posavac.

⁴ Nikola Batušić, navedeno mjesto, 9.

moprovjeru i na vlastito preispitivanje. Ujedno: njegov se estetički pristup sretno uklapao u sve donedavno prevladavajući, barem u čitatelja, impresionistički pristup. Dva su se pristupa međusobno podržavala kao nešto što je jedino prirodno i za čitatelja i za kritiku.

Halerov kritičarski sustav je razrađen i dosljedno provođen. Ali, on razdvaja svoj pristup od drugih postupaka, demokratski dopuštajući da različiti pristupi daju komplementarne rezultate. To postaje najočitijim njegovom raspravom (*Filološka i estetska povijest književnosti*, 1927.) uvodom, kronološki i sadržajno, onomu čime će se tek baviti. Nije nimalo slučajno što na početku Halerova djelovanja stoji spomenuta rasprava. Njome je analitički i razrađeno inaugurirao svoju estetiku i estetičku metodu, strogo je razlikujući od uobičajena filološkoga pristupa, kojemu također priznaje »rezultatske« mogućnosti, ali taj pristup nije i njegov pristup. I razrađenost i primjenjivost Halerove metode ilustrirat ćemo dvama do trima izvacima iz rasprave.

Haler svoju raspravu započinje opravdanim prigovorom filologiji što je nepovjerljiva prema estetici:

»Tko je imao prilike da raspravlja sa zastupnicima filološkoga pravca u književnoj povijesti, opazio je silno nepovjerenje kojim su oni primali sva dokazivanja o potrebi promatranja književnosti s čisto estetske strane.«

Ako je Haler time u pravu, bit će da je u pravu i glede sudova koje je filologija ocijenila spornima. Jer, drži Haler, nepovjerenje je nastalo iz uvjerenja da su oni, filozofi, jedini primjenjivači znanstvene metode, dok bi zastupnici estetskoga pristupa bili fantasti, bez sposobnosti za pozitivan znanstveni rad, subjektivisti koji preziru činjenice. No, problem je u tomu, drži Haler s punim pravom, što je očito riječ o dvama pristupima koji se rezultatima nadopunjuju. To nažalost, kažemo zajedno s Halerom, filolozi neće razumjeti. Pod pojmom filologije u književnoj povijesti Haler podrazumijeva istraživanje vanjskih povijesnih činjenica u nekomu književnomu djelu. »Taj pravac koji je imao i ima i kod nas odličnih predstavnika nije nikako u opreci s estetskim promatranjem književnosti...« Pritom Haler razmjerno opsežno govori o značenju činjenice i erudicije za obje metode. Dakako, upotrebljivije su u samoj filologiji, ali bez njih ne može ni apstraktni estetski pristup. Činjenice su uvijek mrtva erudicija koja neoduhovljena mišlju vodioj znači vrlo malo. To je opet u najužoj logičnoj svezi s Halerovom definicijom kritike: »Kritika i nije drugo do svjesno doživljavanje umjetničkih tvorevina«, pa čak i tvrdnja da je filološka metoda primjenljivija na stariju negoli na noviju hrvatsku književnost, što će svakako tko nešto znade o povijesti hrvatske znanosti o književnosti prihvatiti kao nimalo sporno. Tako je Haler u nastavku svojom metodom ujednačio tzv. stariju i tzv. noviju hrvatsku književnost. Tu je dakle začetak zagovoru našega vremena da se prestane s umjetnom, vanjskom, kronološkom podjelom.

Stavovi koji su utjecali na Halerove procjene kao filologiji neprihvatljive stavove, bit će da su sadržani još u trima sastavnicama, logično oprav-

danima stavovima iz spomenute uvodne rasprave, s jednako logično provedenima kroz estetsku analizu. Sva tri su kriterija jedan drugomu komplementarni, što opet upućuje na to koliko je Haler brinuo o sustavnoj razrađenosti svoje estetske metode.

Kao dosljedan primjenjivač estetske kritike odnosno, kako već sam kaže, »književno-povijesnih kritičkih i teoretsko-estetskih radova Talijana Francesca de Sanctisa i Benedetta Crocea«, bio je dosljedno protiv estetike društvenoga mjerila.⁵ U *Doživljaju ljepote*⁶ suprotstavlja se socijalnoj teoriji književnosti s uvjerljivim obrazloženjem da tražiti od pjesnika socijalnu problematiku znači nasilno zanijekati svijet pjesništva i umjetnosti. Pri tomu bi, razumije se, valjalo imati na umu da je u Halerovo doba socijalna tematika bila zacijelo prevladavajuća u umjetnosti, a koliko je bio u pravu, objašnjava podatak da je socijalna problematika uskoro postala nasilničkom, ne jedino duhovno nego i fizički. I u ovom slučaju Haler promiče doživljenost umjetnosti, umjetnički doživljaj bez socijalnih, pa čak i genetskih odrednica. U pravu je zacijelo i kada na osnovi toga donosi vrijednosne sudove i očito je da su bespredmetne ocjene onih povjesničara književnosti koji mu prigovaraju što takve sudove primjenjuje na djela tzv. malih naroda, držeći ih prestrogima i našim piscima neprimjerenima.⁷ Kao da djela stvara narod!

Ipak, narav je književnosti da svatko s afinitetom biva s Halerom suglasan. I tvorci i konzumenti uvijek su se spram umjetnosti, a ne prema

⁵ Haler u članku također kaže da je nepotrebno motriti genezu umjetničkoga djela: bitan je, reče, isključivo njegov sadržaj.

⁶ Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, Zagreb, 1943.

⁷ Od svih povjesničara hrvatske književnosti za Halerovu potpunu prevagu estetskoga, čime je unio nemir i zabunu u publiku i među istraživače, Frangeš je pokazao najviše razumijevanja:

»Osobito se Haler istakao kročeanским procjenama tada najviše uvažavanih pjesnika hrvatskih, Gundulića, Preradovića i Kranjčevića. Koliko god stroge i – naoko – našim piscima neprimjerene, Halerove su studije odigrale pozitivnu ulogu: Preradovića su skinule s njegovih posve nereálnih školskočitanačkih visina: Gundulića su učinile predmetom sustavnijih proučavanja koja su samo koristila ovoj velikoj pjesničkoj pojavi; a Kranjčevića, čije je »obaranje« izgledalo najdrastičnije, zapravo podigle, izazvavši uz ostalo Barčevu odmjerenu studiju i poznati Krležin esej, nakon čega je u našem doživljavanju poezije uopće, a Kranjčevićeve posebno, stvorena mogućnost za točniju ocjenu te moćne pojave. Dokaz više da je prava umjetnost uvijek svježa i da uvijek, sve novijom snagom odolijeva i pohvalama i pokudama. No Haler je svakako znamenit kritičar već i po tome što je plodotvorno uznemirio Barčevu sigurnost u automatsko djelovanje načela koje bi se moglo sažeti kao: rem tene, libri sequentur« (I. Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb–Ljubljana, 1987., str. 418). Frangeš se posebno bavio i Krležom i Kranjčevićem, promicao je njihovo književno djelo, pa je u spomenutoj knjizi osobito obazriv prema Halerovu odnosu spram Kranjčevića. Naše je mišljenje da je sociološka metoda M. Krleže, primijenjena u spomenutom eseju, najprimjerenija sadržaju Kranjčevićevih pjesama. Time ujedno tvrdimo da Kranjčević ne bi mogao izdržati nijednu estetsku kritiku, a najmanje Halerovu, te da je opet Krleža primijenio vulgarnu socijalnu metodu i da je riječ o tekstu koji je zacijelo najjadniji što je napisan o Kranjčeviću. O tome vidi u knjizi: Josip Kekez, *Ocjene i procjene*, Zagreb, 1999.

društvenoj zbilji, solipsistički emotivno i spoznajno postavljali. Na toj je postavci Haler odricao vrijednost jednomu Preradoviću, kojega su izdizali mnogi, ponajviše Marković i Vodnik. Učinio je to zapostavivši i vrijeme i posebno pitanje razvoja hrvatskoga književnoga jezika u doba nastajanja Preradovićevih pjesama. U Preradovićevu djelu ne nalazimo baš puno dobrih stihova, on i nije pravi pjesnik, nego mu je vrijednost tek u »didaktičko-prosvjetiteljskoj tendenciji«. Tom odrednicom argumentira i svoj prigovor Gunduliću kada je riječ o *Osmanu*, a hvali *Suze sina razmetnoga* jer su stvaralački doživljene. *Osman* je pak propovijedno djelo s prisposodbnim zaključkom, što je zasigurno vrlo pronicavo odčitavanje najpoznatijega Gundulićeva djela, čija je homiletička prisposodbnost također moralno-poučnoga određenja.

Drugi važan sadržaj Halerove estetske koncepcije, koji prirodno proizlazi iz prethodnoga, jest spontanost, invencija, kojom mjeri vrijednost književnoga djela, pa je najprimjerenije primjene upravo na lirici kao kraćoj formi: razumije se, suprotstavlja je erudiciji, a promiče doživljaj, pa tu treba razlikovati Halerovu procjenu *Suza sina razmetnoga* od one *Osmana*, ako je već riječ o epskomu djelu. Zbog toga i srodnih poetičkih sadržaja negirana je i vrijednost Preradoviću i Kranjčeviću. Kao i *Osman*, i *Suze* su, doduše, homiletičko-odgojnoga sadržaja, ali one nisu samo epska priča nego i lirski doživljaj. *Suze* se dadu proživljavati, a *Osmanom* samo podučavati. Spontanost kreacije prvi je uvjet poezije – što je, načelno i na sve druge načine, nesumnjivo točno. Treći bitni sadržaj Halerove koncepcije bila bi emocija, doživljaj, kako rekosmo, što bi odgovaralo i tako, posebno, ali i kroz ostala dva izdvojena sadržaja jednoga istoga pristupa; odgovaralo bi dakle Barčevu shvaćanju boli u poeziji.

Što se tiče *Osmana*, Haler u prigovoru kaže: »Gunduliću se ovdje nije ni maklo srce, njemu je zvučao u ušima glas nekoga jezuite protureformatora«. Haler zapravo još jednom prigovara i estetski negativno ocjenjuje poučnost, utilitarizam književnoga djela; osporava vrijednost djelu pisanu s teozom. Najspornijim je ipak ostao sud o Kranjčeviću. Jedva da postoji povjesničar i kritičar hrvatske književnosti koji mu to ne bi i dan-danas spočitnuo. Navodi se pritom da je Haler osporavao vrijednost baš onim pjesmama koje su drugi proglašavali najboljima. Budući da nije priznavao društvene i političke okolnosti u kojima pjesnik stvara, Haler je ponajveći dio Kranjčevićevih pjesama proglašavao »tendencioznim i ishitrenim«, što će reći – stvaralački neuspješnim.

Može li se što reći u Halerovu obranu: načelno i činjenično? Može, može zapravo s obzirom na sve njegove, povjesničarima i kritičarima sporne, sudove. U načelnu pogledu jasno je da biva potisnuta umjetnost u onomu djelu koje zahtijeva sociološki i srodan, manje estetičan pristup. Spontanost u stvaranju uvjet je svakomu dobru tekstu. Doživljaj i osjećaj također. Sve drugo je za pjesnika nerazumljivo. Djelu se niti ne pristupa učenjem i erudicijom jer tako i ne nastaje (genetski problem), nego emoci-

jom i spontanošću odnosno poistovjećivanjem, kako bi rekao Barac, s možebitnom boli stvaraoca.

Drugi oblik potpore Halerovim spornim sudovima posredničke je naravi. I Kumbol je bio kročeanac i negativno je sudio o nekim piscima ili djelima neprolazne vrijednosti, pa je ipak ostao zapamćen kao jedan od najboljih hrvatskih povjesničara. Prigovor Preradovićevoj vrijednosti izričali su i drugi: na primjer Antun Branko Šimić. S istom, halerovskom, argumentacijom, pa javnost svejedno nije bila isprovocirana. Isti je slučaj i s Kranjčevićom i, recimo, Matoševom procjenom da je riječ o književnom diletantu. Treći oblik potpore Halerovu spornu sudu utkan je u samo djelo osporavanih autora odnosno djela. Sadržaji im nisu pjesnički, nego sociološki, utilitarni i izvanknjiževno drugačiji, pa niti Preradović ni posebno Kranjčević nisu bili osobiti pjesnici. Bili su društveno korisno htijenja i ljudskoga poštenja, ali su pjesnički bili ishitreno nezreli.

U niski povjesničara koje je dosad obuhvatila Maštrovićeva historiografska akcija, suštu suprotnost Haleru vidimo u Tomi Matiću, koji je valjda dvostruko veći pozitivist – i ne dokraja književni – negoli je Haler antipozitivist, i to isključivo književni. To kažemo stoga što je Haler konceptijski suprotstavljeni povjesničar društveno bolje prošao, metodološki čak bez prigovora, pa je prijeko potrebno ponovno se upitati zašto je Haler pao u zaborav i je li ga sada uopće moguće revalorizirati?⁸ To odnosi i na one koji mu nisu metodološki neskloni, a koji svejedno osjećaju stanovitu odbojnost i blago je izriču. Odgovor na taj upit ne mora biti dokraja pozdan, premda držimo da bi razlog mogao biti u tomu što estetski pristup nitko osim Halera nije razvio u sustav i što ga nitko na književnomu tekstu ne bi ga primijenio uspješnije od Halera. Višestruko zaslužni Tomo Matić konceptijski i rezultatima ekstremniji je od Halera, ako je može biti o tomu riječ, pa ipak je jedan uvažavan – i neka je, a drugi, umjereniji, nazivan nebuloznim. Mi ćemo ipak zaključiti da je Haler bolji među kritičarima nego Kranjčević ili možda Preradović među pjesnicima.

⁸ Analogije ove vrste uvijek su nezahvalne. Bili bismo ih s punim zadovoljstvom izostavili da nisu ovdje vrlo zorno ilustrativne za historiografsku nepravdu prema Haleru.

HALEROVI SPORNI SUDOVI

Sažetak

Haler strogo razdavaja filološki od estetskoga pristupa. Smatra da se oni ne isključuju nego nadopunjuju. On na književnost ocjenjivački primjenjuje samo estetsku metodu, koju u ovom slučaju tvore tri bitne odrednice: 1. u vrednovanju ne uvažava i u stvaranju ne priznaje sociološke kriterije, znanje i erudiciju; 2. spontanost stvaranja genetski je uvjet svakoj dobroj književnoj tvorevini; 3. emocija i možebitni doživljaj također su važno mjerilo u vrednovanju književnoga djela. Haler je uznemirio društvenu javnost jer su njegovom metodom omalovažena djela nekih najuglednijih pisaca.

Nego, Halera smo podržali trima argumentima:

- a) načelnim osporavanjem sociološkoga, utilitarnoga i odgojnoga pristupa, osporavanjem djela kao teze;
- b) pozivanjem na možebitne negativne prosudbe nekih značajnijih kritičara: A. B. Šimića o Preradoviću; A. G. Matoša o Kranjčeviću, primjerice;
- c) uvidom u djelo osporavanih pjesnika.

HALER'S DEBATABLE VIEWS

Summary

Haler distinguishes the philological from the aesthetic approach. He believes that they don't exclude but complement each other. He only applies the aesthetic method to literature, which in this case consists of three main guidelines: 1. in his evaluation he doesn't consider and in creativity he doesn't recognize sociological reviews, knowledge and erudition; 2. the spontaneity of creation is a genetically conditioned in every good literary work; 3. emotions and possible experience are also an important factor in the evaluation of a literary work. Haler rattled the public because his method belittled the works of some of the most respected writers.

However, we did support Haler in three points:

- a) the basic questioning of the sociological, utilitarian and educational approach, questioning as a part of the thesis;
- b) referring to possible negative evaluations of some significant critics: A. B. Šimić on Preradović; A. G. Matoš on Kranjčević, for example;
- c) analyzing the works of the disputed poets.

A. HALER

ANTUN KAZALI

KNJIŽEVNI PROFIL

(PRIGODOM ČETRDESETGODIŠNJICE OD SMRTI)

DUBROVNIK 1935

BIBLIOTEKA „DUBA“ KNJIGA 4

Naslovnica Halerove knjige: *Antun Kazali. Književni profil.*
(*Prigodom četrdesetgodišnjice od smrti*). Dubrovnik, 1935.

Halerova inačica kročeanizma u radu o Leopardiju

Izvorni znanstveni članak
UDK 850.09:82.01 Haler, A.

Potraže li se u radovima o talijanskim piscima dokazi o samostalnosti i dosljednosti Halerovih uvjerenja kao kritičara, uočit će se da se svi Halerovi sudovi oslanjaju na Croceove. U tom se kontekstu osobito neobično doima činjenica da spomen talijanskoga uzora potpuno izostaje iz Halerova napisa o poeziji Giacoma Leopardija (članak je objavljen u Halerovoj knjizi *Iz tuđih književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1941.). Osim zanimanja za samu Leopardijevu liriku, dvojaka je iskazana namjera kritičkog prikaza: s jedne strane autor paternalistički kani obaviti »pedagošku« dužnost prema čitatelju, poučavajući ga kakva treba biti prava poezija; s druge se strane polemički okomljuje i na staru filološku kritiku i na tzv. »mlade«, koji podjednako obuhvaćaju »izvanjsku« historicističko-evolucionističku kritiku i modernu književnost, kako hrvatsku tako i njezine europske uzore. Samouvjeren propovjednički ton koji Leopardijevu poeziju predstavlja kao *exemplum* nepatvorene umjetničke tvorevine, u neku ruku ponavlja gestu Benedetta Crocea, čiji je napis o Leopardiju također niz primjernih »kritičkih i metodskih napomena« načelne važnosti, koji je Haler 1924. morao poznavati.

Svoj je tekst o Leopardiju, naime, Halerov talijanski učitelj 1922. objavio u časopisu *Critica*, a 1923. u znamenitoj knjizi *Poesia e non poesia*. No ishodi dvaju kritičkih uvida međusobno znatno odudaraju: dok Croce strogim skalpelom izdvaja malobrojne pjesničke »trenutke«, odbacujući veći dio Leopardijeva opusa kao neliričnu »književnost«, Haler Leopardijevu umjetnost visoko vrednuje i ističe kao vrhunsku poeziju. Međutim, unatoč očitoj težnji da svoje sudove donese neovisno o talijanskome uzoru, teško bi bilo dokazati da Halerov članak o Leopardiju odustaje od kročeanških pretpostavaka na kojemu hrvatski kritičar gradi sve svoje estetske procjene; činjenica da Haler prešućuje Crocea i gotovo sve segmente Leopardijeva djela kojima je Croce odrekao vrijednost prije ukazuje na dezorijentiranost što ju je u Halera izazvala nedosljednost kojom autoritet primjenjuje vlastita načela te nagoviješta da neke polemičke iskaze, prema Halerovoj vlastitoj izjavi, »s dogmatskog gledišta«, hrvatski kritičar ne upućuje

toliko svojim sunarodnjacima, koliko prekojadranskom sugovorniku koji ga ne može čuti, da bi mu prigovorio na neispravnosti izvoda, a sam se pokazao kročancem pravovjernijim od Crocea samog.

Do Leopardijeve poezije, naime, »koja je«, tvrdi sam Croce uz punu Halerovu suglasnost, »jedino što nam je ovdje važno«, talijanski kritičar drži da može doprijeti tek pošto stanovitim razmatranjima »obavi neke eliminacije kako bi raskrčio neopstojne i [poeziji] tuđe probleme«. Umjesto poezije, dakle, Croce se najprije dohvaća spekulativno-teorijskoga dijela Leopardijeva opusa. Takozvana pesimistička filozofija, baš kao i bilo koja optimistička, smatra Croce, puka je pseudofilozofija. Prava filozofija ne plače niti se smije, nego s muževnom staloženošću, na trijeznu odmaku od čuvstvenosti koju prepušta poeziji, proučava raznolike oblike bitka kroz koje duh napreduje prema samospoznaji. Budući da Leopardi ismijava, između ostaloga, i »filozofiju novoga doba koju su promicali veliki mislioci u Njemačkoj«, dakle idealističku filozofiju apsolutnoga duha, pa mu se zbija, povijest i sama spoznaja nadaju kao ništavilo, Leopardi uopće nije filozof, te mu Croce osporava spekulativnu sposobnost i pripremljenost. Da bi obrazložio pseudofilozofsku narav Leopardijeva konceptualno-meditativnoga pesimizma, pa stoga i pjesničku nevaljanost njegova lirskeg prijevoda, Croce skreće na kolosijek koji je Halera morao začuditi: »kakav je bio Leopardijev život?« pita se talijanski zagovornik autonomije umjetnosti, pa sam sebi odgovara formulom – bio je to »ugušen život«. Slabo zdravlje i osobito očna bolest spriječili su ga da se posveti filologiji; tjelesna nakaznost uskratila mu je radosti ljubavi i obitelji; financijske teškoće otežale su ionako mučan pjesnikov položaj. Pošto mu je priroda uskratila pristup »normalnim« ljudskim djelatnostima, temeljno stanje njegova duha jest »tako izrazit očaj da se odražava i na sferu misli i *determinira* joj pojmove i sudove«. Kontemplacija cijele osobne, osobito fiziološkijske nedaće zaodjenula se u »ruho filozofske teorije o bolu, o zlu, u uzaludnosti i ništavnosti postojanja«. Croce se ne zadovoljava determinističkim, biografističko-biologističkim objašnjenjem Leopardijeve konceptualne misli, nego ide i dalje: Leopardi je do te mjere pokleknuo pod svojom invalidnom anomalnošću, do toga je stupnja slab, drugi, različit od zdravih, bolestan duh u bolesnu tijelu, da nije prezao pred govorničkom vještinom, ironijom, sarkazmom i groteskom kako bi u polemičkim i satiričkim djelima pokušao »posramiti« i »obratiti« zdrave te im – poput dogme – »pod krinkom umovanja uliti svoje osobno duševno stanje«, podrugujući se vjeri u napredak ljudskoga duha. »Pravog i zdravog Leopardija« treba tražiti ondje gdje se »izražava ozbiljno i ganuto«, »gdje se uistinu stapa sa svojom mišlju« i gdje zbori »jednostavno«; no potraga za kvintesencijom liričnosti ni tu neće dati ploda, jer »pesimistički katehizam« ne doseže poeziju.

I u Leopardijevim *pjesmama* Croce pedantno dijeli poučno, deklamatorsko, suhoparno i konceptualno od posvećenih »trenutaka« u kojima biološkom emarginacijom obilježeni pjesnik »osjeća život«, »sjedinja se sa svijetom« i »duh mu se otvara za ustreptala ganuća«. Na popisu Croceu

prihvatljivih lirskih sastavaka – što će ga preuzeti i Haler – čak i remek-djela jednostavne neposrednosti, kao što su *Subota u selu* i *Silviji*, kvare refleksivne upadice, apstraktne alegorizacije, sladunjavi ustupci arkadijskoj maniri i šupljine u osjećaju. Većina Leopardijevih tobožnjih promašaja odnosi se, dakako, na »konceptualizacije« putem kojih u slikovnost poezije kao jamstva sraštenosti intuicije i izraza prodiru teze o svijetu kao mjestu obmane i egzistencijalne patnje.

Haler previše poštuje Crocea i divi se odlučnosti njegovih sudova da bi im se otvoreno suprotstavio; zato će njegov rad o Leopardiju nastojati uljudno zaobići sva mjesta Croceovih osporavanja pjesničke veličine, a među razmatranim pjesmama izostaviti sve prema Croceovu sudu prozaične i oratorske sastavke. Za uzvrat, opširno se bavi uglavnom svim kanonskim pjesmama što ih je Croce odobrio, ali im dodaje i niz drugih. Kritička obradba odvija se prema etapama tipičnoga Croceova obrasca pohvalne prosudbe: tekst se ili doslovno navodi u izvorniku popraćenome prijevodom, za čime slijedi prozna parafraza, ili ga zastupa jedino parafraza u kojoj se pripovjedač poistovjećuje s lirskim subjektom, nakon čega emfatičan kritičarov komentar, usklik divljenja ili jednakovrijedno retoričko pitanje izabranim odsječcima sadržaja sa samorazumljivom izvjesnošću pripisuje estetske ocjene, što redovito ishode iz kritičarove empatije s autorovim čuvstvom i sintetična, podjednako subjektivna suda da je riječ o tekstualnom segmentu koji nedvojbeno pripada autentičnoj poeziji. Uz već spomenutu toplu konkretnost, sva glavna poželjna svojstva što ih može ostvariti pjesničko djelo ishode isključivo iz neupitne ljepote njegova sadržaja, budući da Croceova metoda zabranjuje odjelito razmatranje strukturiranosti izraza, čime bi se tobože narušila njegova simultana sjedinjenost s intuitivnim nadahnućem. Kriterij se, kao u Crocea, temelji na mitovima jedinstvene i jednokratne izvornosti jezičnog čina, prirodnosti odnosno spontanosti, jednostavnosti i osobito paradoksalne neposrednosti: premda je sam jezični čin stvaralački, njegova idealna lirska realizacija postiže da on gotovo nestane i omogući kročeansko izravno »stapanje sa životom«, pa tako u pjesmi *Prva ljubav*, osim živosti i konkretnosti detalja, potresne čuvstvenosti koja je »snagu fantazije« potaknula na »plastičko stvaranje« vizije, Haler iznad svega hvali »prostotu«, tj. posvemašnju jednostavnost, izravno priopćenje nadahnuća i odricanje od bilo kakva retoričkog umijeća, do potpune spiritualne dematerijalizacije riječi.

Za razliku od Leopardijeva kritičara Crocea, prema kojemu u Leopardija ima dosta i »kićenoga« i suhoparnoga, Haler u Leopardijevoj lirici nalazi pretežito »toplu životnu pulzaciju« i talijanskoga pjesnika smatra »ne-natkriljivim majstorom«, a kao glavnu vrijednost Leopardijeva sloga ističe upravo samo prividno nepoetičnu jednostavnost, rijetku pojavu poredaba i oskudnost epiteta te, kao u prkos talijanskome učitelju, preporučuje da se oni ne čupaju iz konteksta.

Razlozi Halerova neodlučna otpora Croceovu bespoštednu komadanju Leopardijeve lirike vjerojatno ishode iz zbunjenosti što njegov uzor poeziji

pristupa preko dvaju prokazanih interpretativnih putova – iz biografskih podataka i iz kritike filozofske misli. O tome Haler u članku ostavlja suzdržane usputne potvrde. Da bi podsjetio kako je poezija uistinu jedino što kritičaru mora biti važno, napominje da je Nerina možda identična, a možda i nije sa Silvijom, prvom ljubavlju:

Pjesnički je to vrlo indiferentno; inače je ovo bila vrlo privlačljiva tema za dokone pedante.

Nasuprot Croceovu portretu Leopardija kao žigosana, tjelesno oštećena i zato duhovno degenerirana čovjeka, drukčijega od »normalnih« i zdravih, koji zbog toga i nije mogao proizvesti do bolećivo pesimističnu filozofsku i pjesničku misao, Haler već na početku članka pritajeno polemički tvrdi:

U poeziji ni jednog pjesnika zadnjih stoljeća ne bismo mogli naći svježiju i zdraviju (sa čisto pjesničkog gledišta, bez obzira na njegovo shvaćanje života) nego u poeziji nesretnog Leopardija.

U dva je navrata Haler nešto određeniji, premda ne i izrazito polemičan, kad je u pitanju zabranjeno miješanje dviju odjelitih duhovno-diskurzivnih sfera, lirske i filozofske:

(1) Leopardija su mnogi osuđivali radi njegove »filozofije«. Ali u poeziji nije mjerodavna kakvoća mišljenja; Leopardi je u plaču bio velik, i to jedino određuje vrijednost poezije. Iako je Leopardi bio držan »filozofom«, čuvstvo i fantazija, dva kardinalna elementa svake poezije, kod njega su razvijena u najvećoj mjeri .

(2) I premda ni jedan pjesnik nije možda razglašeniji kao »filozof« od Leopardija, njegove slike nijesu ni izdaleka pomućene intelektualnošću, koje fantazija slabih pjesnika nije sposobna svladati.

Nekoliko izabranih navoda posijanih Halerovim člankom svjedoči o potrebi hrvatskoga kritičara da se unutar prihvaćene kroćeanske metode izbori za samostalnost vlastitog ukusa u pogledu, doduše, samo jednog pjesnika. Oni, međutim, ne potvrđuju i potpunu Halerovu emancipaciju od učiteljeva mišljenja; da bi mu odao dužnu počast, u poglavlju *Ocjenjivanje umjetničkog djela u Doživljaju ljepote* ipak će citirati njegov negativni sud:

I u djelima najvećih ima nepjesničkih elemenata. Croce, govoreći o nepjesničkim elementima u Leopardijevim pjesmama, kaže: »i možda ona zapreka (nepjesnički elementi), koja prethodi ili sledi slobodnom kretanju mašte i ritma, čini, da se bolje osjeti čudo pjesničke tvorbe«.

Sposobnost da izrekne samostalan, svojemu uzoru svjesno suprotan sud, a da istodobno poštuje i Croceov, mogla bi se proglasiti kolebljivošću ili nedosljednošću. No podsjećam da se i u Croceovu i u Halerovu članku o Leopardiju pojavljuje riječ »dogma«: dok Croce dogmatizam pripisuje Leopardijevu pesimističkom svjetonazoru, a pri tome sam nesnošljivo obračunava sa svim oblicima filozofske kontemplacije koji se ne podvrgavaju hegelijanskome idealizmu, Haler kao dogmatičan označava vlastiti estetič-

ko-kritički izbor kročeanizma. U Halera je, međutim, barem u slučaju rada o Leopardiju, dogmatična samo obveza da estetski sud formulira kategorijama iz kročeanškoga terminološkog aparata, neupitno definirajući vrijednosti teksta kao ekvivalente harmoničnosti, ustreptale životnosti i, tek pri kraju članka, Croceu omiljene univerzalnosti. Premda dotična estetička dogma izrasta iz filozofije apsolutnog duha i iz njoj sukladnog mita identiteta, dakle bitno metafizičke misli, Haler se bez predrasuda te vrste upušta u kritički dijalog s poezijom pjesnika kojega je rado čitao upravo protivnik metafizike, Nietzsche, a čiju spekulaciju izrijeком pokušava staviti u zagrade, da bi mu se njezin smisao zaobilaznim putem vraćao u interpretaciju. Naime, ako Halerov rad prešutnim neslaganjem s učiteljem implicitno otkriva arbitrarnost estetike intuicije, koja je metodu samoga tvorca skrenula u regresivni biografizam i biologizam, podjednako odaje moderniju, ali neosvijestenu sposobnost hrvatskoga kritičara da razmišlja u kontradikcijama, koja bi se mogla objasniti i heterodoksnosću filozofske utemeljenosti Halerove inačice kročeanizma. Naime, paradoksalna dijalektika između nesvodljive individualne osjećajnosti pravog pjesnika i bezvremene samoidentičnosti poezije u Halera počiva isključivo i doslovno na hipostazi afektivno koncipirane ljepote, kojoj je duh samo metafora, dok su mu potpuno strani teleološki aspekti ukupne djelatnosti idealističkog duha: iako tvrdi da je »umjetničko stvaranje uvjetovano određenom duhovnom organizacijom čovjekovom, koja ima svoje određene i nepovredive unutrašnje zakone«, ničim određena »određenost« tih zakona za Halera ne uključuje nikakvu mijenu niti uistinu povezuje sferu estetskog s ostalim teoretskim i praktičnim djelatnostima duha. Zbog toga je laicizirano estetsko jedina prava metafizička jezgra Halerova sustava, a sva njezina idealistička popudbina jest »ideja [koja] se pomalo ukočila i ispraznila u mrtve forme«. Izostanak čvrstih metafizičkih uvjerenja stoga Haleru dopušta da kritičarskim ukusom prione uz Leopardijevu pjesničku viziju svijeta kao tlapnje što prikriva kozmičko ništavilo – »žalobni crni cvijet nikao na ruševinama teologije i metafizike« – koje može iskupiti jedino umjetnička tvorbenost, ne zgražajući se, poput Crocea, što pjesnik neće da spozna velebnu konstrukciju idealističkog pouzdanja u sveprisutnost apsolutnoga duha.

Primat čuvstveno-imaginativnog pred svjetonazorskim i biografskim, kao i vlastita laicizacija kritičkog aparata idealističke estetike, na žalost, ostaju Halerovo geslo samo u članku o talijanskome pjesniku; već 1929. će, kao što je poznato, obezvrijediti Kranjčevićevu poeziju upravo mehanizmom što ga je preuzeo od, samo implicitno osporenoga, Croceova rada o svojem sunarodnjaku.

HALEROVA INAČICA KROČEANIZMA U RADU O LEOPARDIJU

Sažetak

Halerov pristup hrvatskim piscima kritika je ocijenila kao dosljednu provedbu postavaka Croceove estetike izraza odnosno intuicije. U radovima koje je Haler posvetio talijanskim piscima, kao što su Vittoria Aganoor, Pascoli i D'Annunzio, autorova se dosljednost očituje u čestom pozivanju na mišljenja talijanskoga uzora, što ih sam Haler razrađuje i potkrepljuje vlastitim zapažanjima. U tekstu o poeziji Giacomina Leopardija, međutim, nema ni spomena Croceova imena, iako se postupak obrazlaganja, raščlambe i vrednovanja načelno ne razlikuje od tipičnoga Croceova obrasca, koji se redovito sastoji od citata dijelova proučavanog teksta, od kritičarove parafraze kojom dokazuje doživljajni susret dviju subjektivnosti, i na posljetku, kao što su primijetili već Croceu suvremeni talijanski kritičari, od ushićenih usklika kojima se izdvojene sintagmatske ili metričke čestice, uglavnom na temelju osebujne slikovnosti svojega sadržaja, vrednuju pridruživanjem epiteta poput »univerzalno«, »kozmički«, »uzvišeno«, »lirski«, »proživljeno«, »treptavo od života«, »plastično prikazano« i sl., koji navodno dokazuju pripadnost dotičnih tekstualnih segmenata autentičnoj poeziji. Budući da Halerov napis o Leopardiju nastaje 1924., godinu dana pošto je Croce svoj članak o pjesniku iz 1922., prvotno objavljen u časopisu *Critica*, uključio i u glasovitu knjigu *Poesia e non poesia* (Bari, Laterza, 1923.), pa je dakle spomenuti napis Haler morao poznavati, činjenica da se sudovi talijanskoga i hrvatskoga kritičara radikalno razilaze upućuje na Halerovu potrebu da se, unatoč strogim okvirima što mu ih nameću prigrljeni kriteriji idealističke estetike, ograđi od učiteljeva stava i prema Leopardijevoj se umjetnosti postavi samostalno, ili čak s pritajenom notom polemike prema nedosljednosti s kojom svoje ocjene o pjesniku izvodi sam Croce.

HALER'S VARIANCE OF CROCEANISM IN HIS ESSAY ON LEOPARDI

Summary

Haler's approach to Croatian writers has been described by his critics as a consistent application of the theses of Croce's expression (or intuition) aesthetics. In the writings that Haler dedicated to Italian writers, such as Vittoria Aganoor, Pascoli and D'Annunzio, the mentioned consistency is manifested by frequent referrals to the Italian model's opinions, elaborated and corroborated by Haler's own observations. In his essay on Leopardi's poetry, however, Croce's name never occurs, although the procedure of argumentation, analysis and evaluation does not fundamentally differ from the typical Croce's pattern, regularly incorporating quotations of various fragments of the studied text, paraphrases by which the critic proves the encounter between the lyrical experiences of his own and the writer's subjectivity, and finally, in conformity with the equivalent comments expressed by Croce's contemporary critics on the Italian author himself, emphatic exclamations by which isolated syntagmatic or metric particles are appreciated, mainly on the basis of the characteristic picturesqueness of its content, through the association of epithets like »universal«, »cosmic«, »sublime«, »lyrical«, »deeply experienced«, »rendered with plasticity« and similar, supposedly proving that the textual seg-

ments in questions belong to authentic poetry. Since Haler's study on Leopardi was composed in 1924, a year after Croce had included his essay on the Italian poet from 1922, previously published in the literary review *Critica*, in his famous book *Poesia e non Poesia* (Bari, Laterza, 1923), so that it was presumably known to Haler, the radical dissent between the Italian and the Croatian author's judgements suggests that Haler, despite the rigorous limitations imposed by the idealistic aesthetics criteria that he had adopted himself, wanted to detach his attitude from his model's and to form his views on Leopardi's art autonomously, or even with a suppressed polemical note, reticent on but aware of the inconsistency of judgement that Croce himself showed in his study on the Italian poet.

ALBERT HALER

IZ TUĐIH KNJIŽEVNOSTI

ZAGREB 1941

IZDANJE MATICE HRVATSKE

Unutrašnja naslovnica Halerove knjige *Iz tuđih književnosti*. Zagreb, 1941.

Branka Brlenić-Vujić

Halerova recepcija Shakespearove *Oluje* (ikonična slika mitskog otoka)

Izvorni znanstveni članak
UDK 820.09:82.01 Haler, A.

Sanjajući i spavajući živi čovjek svoj život, i prije nego što se u njemu probudi, dođe u Had i tamo konačno potpuno usne.

PLATON, *Država*

... Mi smo ista tvar
od koje snovi sazdani su; i to malo
našeg života snom se zaokružuje

SHAKESPEARE, *Oluja*

U nakladi Matice hrvatske (Suvremena knjižnica Matice hrvatske. Kolo VI. – Knjiga 33.), Zagreb, 1941. Albert je Haler objelodanio knjigu eseja *Iz tuđih književnosti* – u kojoj su i eseji *Bilješke iz Shakespearea* i naslovljeno 10. poglavlje *Bura*.¹

U Pet stoljeća HK (Knjiga 86.: *Albert Haler. Eseji i studije*. Priredio Nikola Batušić. MH, Zora, Zagreb, 1971.) slijedim poticajne Batušićeve *Književno-kritičke poglede Alberta Halera*,² koje autor podastire kao jedan od mogućih pristupa:³

Kao analitičar mnogih Shakespearovih drama Haler nije bio ništa drugo do promicatelj svojih književnokritičkih nazora... Odnosi među protagonistima, sukob ljepote i rugobe, dobra i zla, tragičnost klonuća volje, tragičnost nesnalaženja osjetljivih i profinjenih karaktera u surovosti praktičnog života,⁴ to su bila počela što ih je istraživao u desetak Shakespearovih drama.

¹ Svi su navodi dani prema ovoj knjizi. *10. Bura*, str. 113–121. Prema prepjevu i prijevodu Antuna Šoljana – William Shakespeare, *Oluja*, MH, Zagreb, 1979. Rabim naslov *Oluja*.

² Nikola Batušić, isto, str. 7–21.

³ Usp. Nikola Ivanišin, »Albert Haler«, u: *Dubrovačke studije*, Dubrovnik, 1966., str. 193–212; Zlatko Posavac, »Albert Haler«, u: *Kritički portreti hrvatskih slavista*, Zagreb, 1987.

⁴ Albert Haler, *Iz tuđih književnosti*, str. 6. Navod prema Nikoli Batušiću.

Prividno apolitičan, tragač za lijepim, on je ipak na kraju eseja o 'Oluji' poistovjetio Kalibana s materijalističkim barbarstvom koje vlada u jednom dijelu svijeta, i tu je, čini mi se, prvi put napustio svoju dotadanju putanju nezainteresiranoga estetičara.

Haler je u interpretaciji *Oluje* posebnu pozornost posvetio – u skladu sa svojim *Doživljajem ljepote* (MH, Zagreb, 1943.) – *poetici imaginarnog*, koja vodi Croceovu spiritualističkom idealizmu, utjelovljenoj u snovima i čudesnom svijetu bajkovitosti.

Prema Croceu *neiskazan nutarnji život ne postoji. Ili su to intuicije, i one se izražavaju u slikama, ili su to misli, i one se oblikuju u pojmovima, ili su to htijenja, i ona se iskazuju u akcijama. Strogo rečeno, postoje samo izrazi (slike ili pojmovi) ili pak ponašanja, akcije. Duhovni, pa čak i najapstraktniji mentalni život, uvijek je konkretan, individualiziran.*⁵

Zaključiti je – prema Croceu – u intuiciji se prepoznaje osjećaj koji postaje slika, a potonje znači – *umjetnost je uvijek lirska, estetska i čisti jezik*; označnice koje je Haler ugradio u svoj *Doživljaj ljepote* i iz kojih je interpretirao književna djela.

Prva čest *poetike imaginarnog*, koju je Haler prisposodobio u interpretaciji *Oluje*, jest iskaz: *magično svečani ton, koji prožima ritam drame i kojim je preplavljena cijela radnja*. Potonjoj odredbi slijedom interpretacije pridružuje sljedeće:

... Pa ipak, pjesnikov zanos za duhovnim zahvaća i mrtvu materiju, te i u njoj vibrira, bar u virtualnom i nesvjesnom stanju, težnja za duhovnim.

Blještavo tkanje snova – u Halerovoj odrednici – Shakespeareove *Oluje* u skladbi je prikazivanja likova, materijalnih ili pak mentalnih, što nema za svrhu podražavati prirodu, pričati 'istinite' povijesti i prikazati opipljive realitete, već utjeloviti snove, opsesije, imaginacije i uvesti ih u senzibilnost.

Za Halera imaginarno *Oluje* povezano je s nadnaravnim svijetom:

Dok je pjesnik isprepleo svoju viziju uzdušnog duha najeteričnijim zrakama svoje mašte, prikazao je Kalibana grubim ali snažnim potezima ...

Ali i zvjerskoga Kalibana, iako u snu, zanosi ljepota čudesnih glasova na otoku.

Haler će nadnaravni svijet *Oluje* iskazati u imaginarnom pokretu – u suzvučju glazbe; *u očaravajućoj harmoniji zemaljskog raja u prizorima s Iridom, Cererom i Junonom, koje Prospero doziva svojim magičnim umijećem na svadbu Ferdinanda i Mirande*; u metamorfozi likova – bajkovita preobrazba Ariela, *koji poprima najdivnije oblike*.

Haler će upozoriti:

Čovječji duh, koji je zamislio tako uzvišene i prelijepo vizije, ujedno je tako surov i životinjski nizak ... Odatle pjesnikova krajnja osjetljivost za su-

⁵ Usp. Guido Morpurgo-Tagliabue, »Misao Benedeta Kročea«, u: *Savremena estetika*, Beograd, 1968., str. 96–108.; usp. Benedetto Croce, *Estetika*, Naprijed, Zagreb, 1960.

*kobe čovječanskoga i životinjskoga i odatle pobjeda dobra nad zlom; lik Arije-
lov blista pobjedonosno u kozmičkom srazu svijetla i mraka, dižući se, sjajan i
slobodan, nad zvjerskim Kalibanom; podastirući u odnosu ljudi i prirode di-
jalektiku sklada i borbe, u kojoj se razabiru parovi – ljudi, životinja, nad-
naravnih bića; zadirući u imaginarno antike:*

Nadahnuće Shakespeareove 'Oluje' proisteklo je iz pune čovječnosti za-
sićene humanizmom jedne velike epohe, koja je bila široko otvorena svim
utjecajima starih kultura...

Imaginarno – *blještavo tkanje snova* – u Halerovoj interpretaciji *Oluje*
jest prije svega humanizam pune renesanse – estetska slika obilježena na-
zočnošću antike. Prinoseći *poetiku imaginarnog* upozorio je na Shakespea-
reov višeslojni i mnogostruki svijet stvarnog i nestvarnog – *pojave božanstva*
postavljene su s Prosperom, Arijelom, Mirandom i Ferdinandom u umjetnički
diskretnoj antitezi, nasuprot Kalibanu, Stefanu, Trinkulu –; mogućeg i nemo-
gućeg – *kad se Arijel pretvara u vodenu nimfu, Prosperu se otima usklik*
divljenja –; u kome ljubav pobjeđuje mržnju, praštanje – osvetu. Zbilja je
relativna. Realni i nerealni likovi – ljudi i bogovi funkcioniraju na istoj ra-
zini. Dijele isti prostor i vrijeme, istu 'zbilju'.

Upozoravajući na prisutne suprotnosti u *Oluji* – u kojoj je sve satkano
od sna – Haler je uočio istodobnost kružnoga kretanja jave i sna koje se
može i prožimati, pa i zamijeniti. Za Shakespearea java i san dvostruka su
zbilja, zbilja snoviđenja u kojoj *surova realnost raskida blještavo tkanje sna.*

Haler slijedi Shakespeareov *oslobođeni duh* – Ariela – uspravnicu koja
se diže *nad zvjerskim Kalibanom*. Arielov lik u *blještavom tkanju snova* jest
nadahnuće – *unutarnji treptaj*, kroz koji *odjekuje prigušena jeka šekspirske*
melankolije zbog taštine i ispraznosti kratkotrajnog ljudskog života, nad kojim
se Kaliban nakazno ceri s prijestolja...

Preko Shakespeareove *Oluje* Haler je u potrazi za nostalgичnim vreme-
nom izgubljene slike *Arkadije*. *Ferdinand bi želio ostati zauvijek u zemalj-
skom raju, u najuzvišenijoj viziji, očaravajući harmoničnoj* – ali *božanstva*
iščezavaju. *Arkadija* je u Shakespeareovoj *Oluji* duhovni krajobraz unutar
kojeg je ozrcaljen topos *Utopije* kao ikonografija *novog svijeta* i *prekrasnog*
čovjeka u njemu. Haler je svjestan Shakespeareove činjenice – prolaznosti
sklada krhke utopijske slike *Arkadije* koja traje tek toliko koliko *u snu* – u
poetici imaginarnog.

Jan će Kott u studiji *Oluja, ili ponavljanje*⁶ nasloviti poglavlja: *I. Kolo-
nija na mitskom otoku, II. Tri sata, ili Čistilište*. Razapetost između *Utopije*,
Epopeje i *Mita* jest vrijeme preobrazbe između onog što se moglo dogoditi,
što se stvarno dogodilo i što se upravo događa; gdje se mitska povijest
svijeta u Shakespeareovoj *Oluji* ponavlja kao ljudska povijest, ali, kako Kott,

⁶ Jan Kott, isto, u: William Shakespeare, *Oluja, Sabrana djela*, MH, Zagreb, 1979., str. 7–40. Preveo Antun Šoljan; usp. Jan Kott, *Rozalindin spol*, Znanje, Zagreb, 1997.

zaključuje ponavljanje puno gorčine, u kome su izgubljene nade renesanse. Začarani je otok, nenastanjeni otok. Nostalgично vrijeme Utopije postaje mitska prošlost projicirana u budućnost.

*Miranda. O čuda!
Koliko zgodnih stvorova tu ima
Kako je lijepo čovječanstvo!
O divni novi svijete, kad u tebi
ovakvi ljudi žive!*⁷

Novi je svijet zamišljen kao Utopija – mogućnost obnavljanja izgubljene Arkadije; ali koja postoji samo u snu. Kao da je Shakespeare slijedio Grka Lukijana – snovi su stanovnici nekog čudnog otoka. San je kralj otoka. Noć je njegovo božanstvo. Dok sanjamo, snovi su nam – stvarnost.

*Prospero. ... Ko san je prošla naša predstava
Naši su glumci, ko što rekoh, bili
sve sami dusi i rastopiše se
u zrak, u puki zrak, u ništa;
a poput krhke građe ovog privida
i kule što se dižu nebu pod oblake,
raskošne palače i gordi hramovi,
i sam zemaljski globus, da, i sve
što na njemu je, sve će se rasplinut,
i ko što je izbljedila tu ova
parada nestvarna, za sobom neće
ostavit ni oblačka. Mi smo ista tvar
od koje snovi sazđani su; i to malo
našeg života snom se zaokružuje...*

Jan će Kott zaključiti:

... Čitav svijet je slika i kopija 'Theatrum Mundi'... 'Moćno Umijeće', 'priprosta magija', 'nebeska glazba' jesu kazalište i njegov dvojnik. I sam 'zemaljski Globus' je kazalište – novo Čistilište u kojem se sve ponavlja, ali se ništa ne očičuje.

Utopija je, na taj način, ostala samo varljivi most – san – između srednjovjekovnog geocentrizma i renesansnog antropocentrizma. Shakespeare će postaviti granice zbilje u *Oluji* i granicu *Oluje* u zbilji. Kao i svako mitsko,⁸ prapočetno pamćenje, početak je kraj i kraj je početak. *Prolog je prošlost, budućnost je epilog*. Vrijeme *Oluje* je istodobnost – autentična slika *Utopije*, *Epopeje* i *Mita* u kojoj se Shakespeare pojavljuje kroz tri lika: Prospera, Gonzala i Ariela. Ariel je duh, nadahnuće. Gonzalo je razum, ideja

⁷ Svi su navodi iz *Oluje* dani prema izdanju – *Sabrana djela Williama Shakespeara*, MH, Zagreb, 1979.

⁸ Usp. Milivoj Solar, *Edipova braća i sinovi, Predavanja o mitu, mitskoj svijesti i mitskom jeziku*, Zagreb, 1998.

humanista utopista. Prospero ih ujedinjuje. On je stvaratelj. U središtu je svega kao bog. Poput boga ima sposobnost stvaranja. Nije Stvoritelj, ali je Stvaratelj. Iz njega sve proizlazi. On pokreće događaje i utječe na ostale likove. Bez njega ne bi bilo *Oluje* – jer *Utopija* je mjesto koje ne postoji.

*Prospero. Duhovi, koje svojim sam Umijećem
iz njihovoga carstva dozva
maštarije da moje odigraju ...*

Blještavo tkanje snova u ikoničnoj slici mitskog otoka potraga je za izgubljenom utopijskom slikom *Arkadije*. Halerova je recepcija potonjeg svježija u onoj označnici koja se iz suvremenosti odčitava u Kottovu pristupu *Oluji*.

Iz Halerova životopisa poznato je da je mladost proveo u Slanom i Dubrovniku, gdje je i jedno vrijeme bio profesorom na gimnaziji. I možda je slika mladosti – urbani i prirodni krajolik Dubrovnika, prepletanje povijesnih i bajkolikih događanja usidrenih u prirodni krajolik Sredozemlja – bila *unutarnji treptaj* u interpretaciji naznačenih dijelova *Oluje*, o čemu i svjedoči knjiga koja nosi naslov *Novija dubrovačka književnost* (Matica hrvatska, Zagreb, 1944.).

U tome kontekstu primjereno je pridodati raspravu Josipa Torbarine naslovljenu *Palmotićeve 'Pavlimir' i Shakespeareova 'Oluja'*,⁹ u kojoj put vodi od grada koji je razoren – Epidaur (us)/Čavtat – do grada koji treba sagrađiti – Dubrovnik,¹⁰ ponavljajući *Utopiju*, *Epopeju* i *Mit*. Pozitivističko vrijeme epopeje – onoga što se stvarno dogodilo, isprepleće se s nostalgичnim vremenom utopije – onoga što se moglo dogoditi i sadašnjim apsolutnim vremenom mita – onoga što se upravo događa. Traganje za duhovnim tragovima prošlosti uvijek je u znaku pustolovine – koja se podjednako nadaje i u dubrovačkom Palmotićeve *Pavlimiru*, i u elizabetinskoj Shakespeareovoj *Oluji*. Ikonična slika usudne luke¹¹ ili mitskog otoka jest odnos spram tradicije; nošen pustolovinom duha kao dio transkulturnog Sredozemlja. Emotivna je pripadnost krajoliku zavičaja i duhovna plovidba unutar europskog prostora. Univerzalizam Sredozemlja s mogućim ishodištem dubrovačke usudne luke, Pavlimirova iskrcavanja u Gružu, koje posreduje asocijativne krugove Shakespeareove *Oluje*!

Otuda iz suvremenosti čitam Paljetkovu metaforično naslovljenu knjigu *Dolazak malih gospodarica* (SNL, Zagreb, 1984.) – stihom ispjevanu dubro-

⁹ Usp. Josip Torbarina, isto, u: *Dani Hvarskog kazališta, XVII. stoljeće*, Čakavski sabor, Split, 1977., str. 23–29.

¹⁰ Usp. Mira Muhoberac, »Palmotićeve Pavlimir«, u: *Konavoska folklorna i književna baština*, Dubrovnik, god. IX, br. 1, Dubrovnik, 1998., str. 150–222.

¹¹ Usp. Radoslav Katičić, *Uz početke hrvatskih početaka. Filološke studije o našem najranijem srednjovjekovlju*, Književni krug, Split, 1993.; Radoslav Katičić, *Illyricum mytologicum, Antibarbarus*, Zagreb, 1995.; Rafo Bogišić, »Palmotićeve drame u svom vremenu«, *Dubrovnik*, II, 2–3, Dubrovnik, 1956.

vačku baštinu: *Osnutak grada – Putovanje – Otok – De urbe condita* i stihom refrenom *'living land was left behind!'* intertekstualnu svezu¹² sa Shakespeareovim mitskim otokom (ali i cijelim pjesništvom engleskog romantizma!).

Nasukali smo lađu na sprud, na otok ...

*U zoru kao talas raspršen, kao tijelo
mirisnih ljubavnika došla je žena – čista,
oplemenjena svjetlom, i sve je bilo bijelo,
u školjki rasvijetljenoj, rodnici koja blista.*

(Otok)

Nazočan figuralni san i optička metamorfoza Paljetkova *Otoka* ima ikoničnu vrijednost. Preobražena slika poslije *Oluje* u dubrovačkoga pjesnika i gospara stvara novi »ikon« u manirističkoj slici plovidbe prema *De urbe condita*:

*... mi o osnutku grada
razgovaramo: ništa neće nam trebat tada,
za nj kamen ugaoni oduvijek mi smo vukli;*

gdje je intertekstualna relacija ostvarena aluzijom na grad Dubrovnik koji će se nastajuci iz mora i kamena izgraditi.

Paljetkova je slika netaknutoga zemaljskog raja uspostavljena slika *Otoka* u arkadijskoj slici *Dolaska malih gospodarica*, koja postaje maniristička ikonična slika mitskoga otoka zapamćene *Oluje*.

Uspoređivani tekstovi pripadaju različitom vremenu, a time i različitim poetikama. Ono što ih povezuje, to je odnos spram tradicije i stilska rehabilitacija uzoru – Shakespeareovoj *Oluji*. Potonje je i jedna od mogućnosti putem aluzije čitati intertekstualne relacije koje su značenjski neodvojive od svoga predloška.

Haler je u svojoj interpretaciji *Oluje* uspostavio intertekstualni i intermedijalni dijalog i sa Shakespeareom, i s tkivom kulturne baštine – antičkoj je pridružio dubrovački duhovni krajolik u estetskoj slici, u *unutar-njem treptaju* ikonografske zapamćene slike mladosti.

Shakespeareova je melankolija Halerova nostalgija. Shakespeareov *Začarani otok* može opstati kao *Utopija* samo dok je netaknut civilizacijom. *Utopija* u *Oluji* živi samo do tada dok Prospero (civilizacija!) ne stigne na njegovo tlo. Time je arkadijska slika netaknutoga zemaljskog raja izgubljena. Shakespeare zna – netaknuti otok postoji samo u njemu samome, u *Umjetnosti – Stvaralaštvu*; zato mu je bio potreban čarobnjak Prospero. A Haler je svjestan *Utopije* koja traje kao san nad kojim se *Kaliban nakazno ceri s prijestolja ...* Mitski je svijet osvjetlio nostalgičnom slikom Shake-

¹² Usp. zbornik radova *Intertekstualnost i intermedijalnost*, Zagreb, 1987.

speareove plovidbe. Bajkovita stilizacija priče iz *Oluje* u njegovoj interpretaciji, u kojoj je na kraju svoga eseja – kako je i Nikola Batušić naglasio – *poistovjetio Kalibana s materijalističkim barbarstvom*,¹³ vraća ga u zavičajnost djetinjstva i povratak korijenima izgubljene baštine doma i staništa, izvorištu onoga po čemu jesmo. Shakespeareova slika otoka u čaroliji, okajavanju i očišćenju jest izopćena priroda koja se suprotstavlja odgoju i umjetnosti. Umjetnost može ukrotiti prirodu, ali priroda se ne podvrgava odgoju.

Autor će *Oluje* preko *Gonzala* upozoriti:

... *gazimo ovdje zbilja čitav labirint
krivudavih i ravnih staza.*

Od renesansnoga optimizma slijedi pomak do Montaigneove sumnjičavosti i krize ne samo ideološke i intelektualne nego i psihološke. Napuklo ogledalo uredenoga renesansnoga svijeta postaviti će u Shakespearea pitanja koja će uputiti na te raspršline, koje i za Halera u 1941. godini postavljaju pitanja.

Radikalna sumnja uvijek nosi u sebi manirističko viđenje svijeta.¹⁴ Otuda i Halerova slika *iscerenog Kanibala* koja postaje duhovna označnica i maniristička stilizacija projekcije apsurdnoga svijeta.

Halerovo *blještavo tkanje snova* – u duhovnoj i poetskoj imaginaciji – u interpretaciji Shakespeareove *Oluje* dobiva u glazbenoj vinjeti Mrkonjićeva soneta *Kalibanov otok bje od same glazbe (Šipanski soneti, Matica hrvatska, Dubrovnik, 1992.)* suvremenu reinterpretaciju estetiziranoga prostora *Kalibanovoga otoka* s intertekstualnom označnicom manirističke utopijske i ikonografske slike Shakespeareove *Oluje*.

*Kalibanov otok bje od same glazbe
što je tkala cvijeće, pjevala cvjetane,
napjevima zvijeri dizala hosane
pokrećući stijenje snagom preobrazbe ...*

Maniristička je slika izgubljenoga *Kalibanovoga otoka* pronađena u skladnoj slici *otoka Šipana (Šipanski soneti kojima i pripada naslovljeni sonet!)*, u slici netaknute prirode:

to se glasi prostor zvučnog zavičaja;

koja je ujedno estetizacija ljepote duhovnog krajobraza u arkadijskoj slici izgubljene i pronađene zavičajnosti poetskoga jezika – izjednačenoga s umjetnošću i utkanoga u tkivo kulturne baštine.

¹³ Nikola Batušić, isto, str. 21.

¹⁴ Usp. G. R. Hocke, *Manirizam u književnosti*, Cekade, Zagreb, 1984.; G. R. Hocke, *Svijet kao labirint*, A.C., Zagreb, 1991.

* * *

Halerova je recepcija Shakespeareove *Oluje* poticajno usmjerila propitivanje kako iz suvremenosti čitati tkivo kulturne baštine – transkulturnoga Sredozemlja – i koliko je kulturna baština živo prisutna u našoj suvremenosti. Dakako, u interpretaciji *Oluje* neka Halerova pitanja preraslo je vrijeme – *ali poetika imaginarnoga u blještavom tkanju snova* ostaje zračiti suvremenosti kao pronađena bajkovita stilizirana utopija nošena plovidbom pustolovine duha u čarobnom labirintu:

*Prospero. Duhovi, koje svojim sam Umijećem
iz njihovoga carstva dozvao
maštarije da moje odigraju ...*

*... Ko san je prošla naša predstava
Naši su glumci, ko što rekoh, bili
sve sami dusi i rastopiše se
u zrak, u puki zrak, u ništa ...*

Shakespeare je poučio – sudbina je *Oluje* priča koja nikoga ne obvezuje, jer treba iznova započeti priču o već ispričanoj priči.¹⁵ *Poetika imaginarnog* – koju kao model u proučavanju snova preuzimam iz istraživanja Jacquesa le Goffa¹⁶ – svijet udvostručava igrom jave i sna, *mythosa* i *logosa*. Jezik kao obmana i jezik kao misao – gdje se *mythos* javlja kao priča, koji Shakespeare rabi kao čest vlastitog poetskog govora. U etimološkom značenju *mythos* je riječ, ali i povijest, predajno vjerovanje.

Milivoj će Solar upozoriti:

Autonomiju mita, čini se, čuva priča, naravno sasvim osobita priča...¹⁷

Prosperov je 'nenastanjeni otok' slika mitskog otoka. I zato *Mitsku priču*¹⁸ priča onaj koji sve zna – Prospero. Bez njega nema *Oluje*. *Od sažetih slika svijeta* (Nietzsche) obnavljaju se samo mitske mentalne slike. One su pohranjene u jezikoslovnoj građi. I zato pripadaju čarobnjaku Prosperu koji poput *homo ludensa*¹⁹ započinje i svršava *Theatrum Mundi* – jer *svijet je za mit priča*²⁰ koja se neprestano intertekstualno obnavlja.

Shakespeare združuje mit i bajku. Otuda posebno značenje imaju nadnaravna bića i pojave koje u paraboli kronotopa priče – *početak je kraj, a*

¹⁵ Usp. Milivoj Solar, isto.

¹⁶ Usp. Jacques le Goff, *Srednjovjekovni imaginarij*, Antibarbarus, Zagreb, 1994.

¹⁷ Milivoj Solar, isto.

¹⁸ Milivoj Solar, *Mitska priča. Jollesova analiza mita kao jednostavnog oblika. Mit u sustavu mitologije. 2. Predavanje*, isto, str. 21–36.

¹⁹ Usp. J. Huizinga, *Homo ludens*, Naprijed, Zagreb, 1992.

²⁰ Milivoj Solar, isto.

kraj je početak – obnašaju ulogu posredovanja sparenih oporbi. Plovidba prema 'nenastanjenom otoku' i plovidba s 'nenastanjenog otoka' ispisuje zemljovid mitskih junaka sredozemnih stalnosti, gdje je plovidba s Prosperovim glumcima srodna likovima fantastične junačke epike. Bajkovitost Prosperove dvostruke plovidbe mora doživjeti ironizaciju sna – *Utopije* mjesta koje ne postoji.

Ako je svijet za mit priča, bajka samo gleda i prikazuje. Iza nastajućih i nestajućih oblika zbilje koja se raspada, nepromjenljivi, u sebi nepokrenuti, a ipak djelatni stoje čisti oblici. Bajka nam pruža njihovu sliku.²¹

Haler je težio toj slici koju je naslutio i interpretirao u Shakespeareovoj *Oluji*. Čarobnost Prosperove priče – koja se neprestano intertekstualno obnavlja – u Luke Paljetka²² i Zvonimira Mrkonjića zacijelo je povezala znakove hrvatske i europske kulturne baštine, što je i kao utemeljenu mogućnost poticajno istražio Josip Torbarina²³ – u slici obećane zemlje u kojoj se valja smiriti i podići staništa, *condere Urbem* – osnovati grad!

HALEROVA RECEPCIJA SHAKESPEAROVE 'OLUJE' (IKONIČNA SLIKA MITSKOG OTOKA)

Sažetak

U nakladi Matice hrvatske (Suvremena knjižica Matice hrvatske. Kolo VI. – Knjiga 33, Zagreb, 1941.) Albert je Haler objelodanio knjigu eseja *Iz tuđih književnosti* – u kojoj su i eseji *Bilješke iz Shakespearea* i 10. poglavlje naslovljeno *Bura*.

Haler je u interpretaciji *Oluje* posebnu pozornost posvetio – u skladu sa svojim *Doživljajem ljepote* (Zagreb, 1943.) – poetici imaginarnog, koja vodi Croceovom spiritualističkom idealizmu; utjelovljenoj u snovima i čudesnom svijetu bajkovitosti.

Blještavo tkanje snova – u Halerovoj označnici – Shakespeareove *Oluje* u suvremenoj recepciji slijedim u znanstvenim raspravama Jana Kotta i Josipa Torbarine; ali i u pjesmotvorima Luke Paljetka i Zvonimira Mrkonjića.

Navedeni autori preko Shakespeareove *Oluje* u potrazi su za nostalgичnim vremenom utopijske slike *Arkadije*. Maniristička slika *Oluje* ostaje označnicom izgubljene ikonične slike mitskog otoka.

²¹ Usp. André Jolles, *Jednostavni oblici*, Prijevod i bilješke: Vladimir Biti, Zagreb, 1978., str. 199.

²² Usp. Ivo Vidan, »Anglističke aluzije Luke Paljetka«, *Forum*, god. 32, sv. 1/2/3, Zagreb, 1993., str. 213–235.

²³ Usp. Josip Torbarina, *Kroatističke rasprave*, priredio Slobodan Prosperov Novak, *Matice hrvatska*, Zagreb, 1997.

HALER'S RECEPTION OF SHAKESPEARE'S *THE TEMPEST*
(AN ICONIC IMAGE OF A MYTHICAL ISLAND)

Summary

In 1941 Albert Haler published a book of essays under the title *Iz tuđih književnosti* (From Foreign Literatures), which also contains the essays *Bilješke iz Shakespearea* (Notes from Shakespeare) and chapter 10 entitled *Bura* (The Storm). The essays were published by Matica hrvatska (Suvremena knjižnica Matice hrvatske. Kolo VI. – Knjiga 33, Zagreb 1941).

In conformity with his *Doživljaj ljepote* (The Experience of Beauty) (Zagreb 1943), Haler devoted special attention in his interpretation of *The Tempest* to the poetics of the imaginary, which leads to Croce's spiritualistic idealism embodied in dreams and the wonderful world of fairy tales.

»The glittering weaving of dreams« – Haler's interpretation of *The Tempest* and the contemporary reception can be found in the learned essays by Josip Torbarina and Jan Kott, as well as in the poetic output of Luko Paljetak and Zvonimir Mrkonjić.

These authors are searching by way of Shakespeare's *The Tempest* for the nostalgic time of the utopian image of Arcadia. The manneristic image of *The Tempest* remains as a sign of the lost iconic image of the mythical island.

Albert Haler o preporodnim piscima iz Dubrovnika

Pregledni članak

UDK 886.2.09:886.2(091)»18«

Halerova književnopovijesna knjiga *Novija dubrovačka književnost* sadrži 13 poglavlja, od kojih je čak šest posvećeno preporodnim piscima iz Dubrovnika: Antunu i Ivanu Augustu Kaznačiću, Antunu Kazaliju, Mati Vodopiću, Orsatu Puciću i Đuri Puliću. Preporodni pisci, što je očito već iz letimičnog pogleda, zauzimaju gotovo polovinu ove Halerove nevelike književnopovijesne knjige. Pritom nisam imala na umu i Matiju Bana, zavjerenika i političkog oportunistu, čovjeka kojega je unatoč političkim zaslugama za Srbe jedan srpski povjesničar opisao kao čovjeka nepromjenljivog moralnog sljepila, a koji je sa svojim dramama upitne vrijednosti našao mjesto u Halerovoj knjizi.¹ Primjećujemo da među njima nedostaje Antun Ročić (1818.–1862.?), jedan od najzauzetijih preporoditelja iz Dubrovnika, iako ga Haler spominje u poglavlju o Antunu Kaznačiću.

Koja je bila koncepcija Halerove knjige? Prva je pomisao da se autor želio nadovezati na Appendinija dokazujući kontinuitet onih vrijednosti koje su umjetničko-spoznajno povezivale s političko-čudorednim djelovanjem. Mnogi pisci, međutim, prema takvoj koncepciji nedostaju. Nema onih koji su se služili talijanskim jezikom, premda je tu učinio iznimku u pitanju Pulića koji je propedeutičke tekstove pisao na talijanskom, a zapravo i nije bio pisac. Ako je Haler sudio estetskim mjerilima prije svega, pa s toga razloga isključio više »malih« pisaca, zašto onda nema Hidže, ni Bruera, nema Luke (1772.–1828.) ni Vlahe Stullija, Ivana Kaznačića ni Pjerka Bone (1780.–1846.), da ne spominjem druge manje pisce iz tog prijelaznoga razdoblja: Antuna Sivrića, braće Krša, Rafe Androvića, Josipa Betondića itd. Treba reći da je književno djelo upravo spomenutih pisaca ostalo najvećim dijelom u rukopisima, što je otežavalo i istraživački rad i eventualnu recepciju šireg značenja. Haler je svoju koncepciju nazvao »značajnijim pojavama iz novije dubrovačke književnosti«, ne odredivši ih

¹ Ivo Banac, »Vjersko 'pravilo' i dubrovačka iznimka: Geneza dubrovačkog Kruga 'Srba katolika'«, *Dubrovnik*, 1/1–2, 1990., str. 189.

ni vremenom, ni političkim, ni književnim kategorijama. Iako je niz dubrovačkih književnih portreta otvorio Antunom Kaznačićem, koji generacijski i pjesničkim izrazom spada još u 18. stoljeće, Haler nije donju granicu omeđio osvitom 19. vijeka. Uz iznimku Antuna Kaznačića, preskočio je pisce sutona Republike, narušivši književni kontinuitet u Dubrovniku, i nastavio s onim piscima i književnim djelatnicima koji su stasali četrdesetih godina 19. stoljeća, ali su svi imali objavljenu barem jednu knjigu. Estetski pristup književnome djelu Haler je nastojao primijeniti i na ovom književnom zadatku.² Upuštajući se u posao književnog povjesničara, Haler nije dirao u zakonitosti vremena i prostora na kojemu su pisci stasali i stvarali, ne razmatrajući povijesna, društvena, politička, pa i osobna iskustva (to je nazvao »slijepim fanatizmom za činjenice«³ odnosno »scientificim predrasudama«),⁴ nego polazeći od estetskih pozicija, pa ni tu nije do kraja sebi vjeran, učinkovit i dosljedan.

Halerovi portreti ovih pisaca, premda nije bio prvi osmotritelj njihovih djela, otkrivaju značajne nedostatke, upravo zbog Halerova zanemarivanja (ponekad i zbog nepoznavanja) nekih povijesnih činjenica, pa stoga oni pružaju dijelom nepotpunu i nerazgovjetnu sliku toga razdoblja hrvatskog književnog kontinuiteta u Dubrovniku.

Prvi portret posvetio je Antunu Kaznačiću (1784.–1874.) ilircu i preporoditelju, istaknuvši da je »shvatio duh vremena, koji je tražio odricanje od regionalne osamljenosti..., što nijesu shvatili mnogi njegovi kasniji sugrađani«, misleći pritom na začetak srbokatoličke ideje i nabrojivši poimence njezine promicatelje Matiju Bana, Medu Pucića i Luku Zoru (izostavio je, primjerice, Ivana Stojanovića, portret kojega ovdje također donosi). Većinu saznanja o Antunu Kaznačiću Haler prenosi iz Visićeva predgovora Kaznačićевой zbirci pjesama *Pjesni razlike*, koju je objavio njegov sin Ivan August 1879. godine. Ne znam otkuda mu ideja da kartografa, kapetana i pjesnika Ivana Kaznačića (1758.–1850.) netočno navede kao oca Antunova (zapravo su rođaci, bratići).

Haler se bavi Kaznačićevim izdanjem *Jeđupke*, koju je ovaj posvetio Gaju 1838., ali ne spominje Kaznačićevo izdanje *Marunka* iz 1839. godine, posvećenog dubrovačkim gospođama, s Kaznačićevim znakovitim predgovorom, i jednakovrijednog za hrvatsku književnu povijest (koji je, primjerice, djelovao preporoditeljskim duhom i na Tommasea, razmetnog hrvatskog sina, zabludjelog u svjetlu tuđih kultura). Iako razmatra o pjesmama koje je Kaznačić spjevao Gaju, Jelačiću, te u povodu zagrebačkog izdanja

² Isto.

³ Albert Haler, »Eseji i studije«, u: *Haler, Kombol, Gavella, Maraković*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, sv. 86, priredio Nikola Batušić, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1971., str. 31.

⁴ Albert Haler, *Iz tuđih književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1941., str. 6.

Osmana, Haler začudo ne govori ništa o Kaznačićевой suradnji u hrvatskim preporodnim časopisima, primjerice u *Danici*, u kojoj je bio prvi suradnik ne samo iz Dubrovnika (poslao je svoj prilog još 1834., prije nego što je list i počeo postojati), te u zadarskoj *Zori dalmatinskoj*, potom i u *Kolu*. Ne govori o njegovim susretima sa zagrebačkim ilircima i preporoditeljima, tada mladićima koji su bili u najmanju ruku ugodno iznenađeni s koliko je ljubavi i zanosa ovaj šezdesetogodišnji Dubrovčanin djelovao na povezivanju hrvatskog sjevera i juga na oživotvorenju preporodne misli. Zato se i moglo dogoditi da mu jedan recentni kritičar spočitne kako je pohrvatio Antuna Kaznačića, hrvatski duh kojega nikad nije bio doveden u sumnju.⁵

Portret Ivana Augusta Kaznačića (1817.–1883.), Antunova sina, Haler tumači tako što ga je prikazao kao pisca književnih i povijesnih eseja u kojega je uočio zanos samo za »dubrovačke stvari«, napomenuvši tek njegove uredničke i suradničke poslove u tršćanskoj *Favilli*, listu *L'Osservatore*, *Zori dalmatinskoj* i tjedniku *L'Avvenire*. Haler očito nije upoznat s onim što je značila 1845. godina za *Zoru dalmatinsku* kojoj je tada »za kormilom« bio upravo Ivan August Kaznačić, učinivši od ovog provincijskog lista prvorazredni književni časopis s brojnim dubrovačkim suradnicima koje je tom prilikom animirao. Posve je zanemario ulogu Ivana Augusta Kaznačića u pripremi najboljeg hrvatskog književnog časopisa sredinom 19. stoljeća koji je izlazio u Dubrovniku pod nazivom *Dubrovnik, cviet narodnog književstva*, a koji je dočekan s velikim pohvalama. Ne spominje književnopovijesni doprinos I. A. Kaznačića u 3. i 4. knjizi *Starih pisaca*, kao ni činjenicu da je, u okviru Kukuljevićeva *Arkiva za povjesnicu jugoslavensku*, 1859. izdao katalog hrvatskih rukopisa iz knjižnice Male braće u Dubrovniku, Kaznačićevo zauzimanje na području usmene književnosti, njegovu prevodilačku djelatnost, koja, istina, ne impresionira opsegom i kvalitetom, ali novošću svakako (prvi donosi poeziju Hugoa i Lamartina). Informacije o I. A. Kaznačiću donosi na osnovi čitanja dviju Kaznačićevih knjižica, putopisne knjige *Aus Dalmatien* njemačke književnice Ide von Düringsfeld, kao i knjige *Dubrovačke slike i prilike* Josipa Berse te biografske knjižice izdane u povodu Kaznačićeve smrti Josipa Đelčića (kojeg Haler naziva anonimnim biografom I. A. Kaznačića).

Kao što Haler nije Ivana Augusta Kaznačića predstavio kao narodnog preporoditelja, tako nije ni Orsata Pucića (1821.–1882.), čiji mu je književni opus dobro poznat. Iako je zabludio u ideji serbokatolicizma šezdesetih godina, ne treba sumnjati u Pucićeva nastojanja na hrvatskom ujedinjenju do toga vremena. Čini se kao da je Haleru nepoznata urednička uloga i istaknuto mjesto časopisa *Dubrovnik, cviet narodnog književstva* (koji je Pucić uređivao ili pak ispunjavao svojim priložima i kad mu nije bio urednikom) na hrvatskom književnom obzoru. Haler poznaje poeziju Orsata Pucića, ci-

⁵ A. R. Buerov, »Albert Haler: Novija dubrovačka književnost«, *Hrvatska smotra*, 12/6–10, 1944., str. 352–355.

tira velik broj njegovih stihova; u nekoliko navrata vraća se pjesmi *Helvecija*, zanimljiva mu se čini pjesma koju je u mlađim danima posvetio Gaju, tumači odabrane stihove Pucićeva spjeva *Cvieta* u kontekstu Pucićeva lokalpatriotskog osjećaja, ali ne spominje niti donosi zasigurno najbolje stihove koje je Pucić ispjevao Gružu, njegovim škarima, gosparskim ljetnim dvorima i njegovu puku. Izostavivši najbolje Pucićeve stihove, ne predstavivši ga kao uspješnog urednika, koji je s krajnjega juga pridonosio preporoditeljskim pregnućima težeći za ujedinjenjem hrvatskoga sjevera i juga, Haler je, premda ga je nastojao prikazati kao intelektualca i lokalpatriota, Pucićev potret pojednostavnio u sliku naobraženog gospara koji trati vrijeme jalovim književnim poslom zastranivši u serbokatolicizmu.

U nastojanju da sve svede na »pravu mjeru«, Haler je smatrao da i Antun Kazali (1816.–1894.) uživa nezasluženu pjesničku slavu. Studiju o njemu objavio je još 1935. godine kao zasebnu knjižicu u povodu 40. godišnjice Kazalijeve smrti, pa je onda uvrstio u zbirku dubrovačkih književnih portreta. Proučivši svu dostupnu literaturu o poeziji Antuna Kazalija, kao i sva njegova pjesnička djela i prijevode, Haler je, prikazavši ga kao izrazitog romantičkoga pisca, koji se iz udaljenog provincijskog Dubrovnika otvarao Europi i njezinim duhovnim obzorima, ispravno zaključio da Kazali zaslužuje ući u književnu povijest prije mnogih drugih pisaca. O Kazalijevu preporodnom zauzimanju Haler, međutim, ne govori ništa. Čini se da mu je posve nepoznat dio Kazalijeva životopisa iz vremena kad ovaj Dubrovčanin živi i djeluje kao profesor, urednik časopisa i pisac u Zadru, Rijeci, u karlovačkom preporoditeljskom krugu, kad piše domoljubne, snažno hrvatskom sviješću protkane pjesme u *Glasonoši*, družeći se i surađujući s Kurelcem, Josipom Vranyczanijem i Abelom Lukšićem.

Matu Vodopića Haler smatra najvećim piscem dubrovačkoga književnoga kruga sredinom 19. stoljeća, iako ni u njegovu primjeru nije niti jednom riječju dao naslutiti da je riječ o preporodnom piscu. Nepoznata su Haleru Vodopićeva zauzimanja na području narodne književnosti, kao i njegovo sudioništvo u konavoskom otporu srbo-crnogorskom pohodu 1848. godine. Kao i u primjeru Kazalijeva književnog ostvarenja, i ovdje je Haler pomno proučio sve pripovijesti Vodopićeve, koje naziva novelama, uz deseterački spjev *Robinjica*, provjerivši usput i stavove Dragutina Prohaske, Đure Šurmina, Marcela Kušara i Arseno Wenzelidesa.

Đuri Puliću (1816.–1883.), koji jedini među spomenutima nije bio književnik, već gimnazijski profesor i ravnatelj zadarske gimnazije, a potom i politički djelatnik, izgradio je u svojoj knjizi *Novija dubrovačka književnost* pravi spomenik. Prikazao ga je kao pisca pedagoških rasprava, povjesničara, filozofa i teologa, naglasivši da je bio nekompromisni borac s austrijskim vlastima u nacionalnim pitanjima, a posebno u obrani hrvatskoga jezika u dalmatinskim srednjim školama.

Haler nije ovaj krug hrvatskih pisaca, vršnjaka iz Dubrovnika, prepoznao kao vatrene preporoditelje, sraštene s narodnim etnosom, kako pro-

dubljuju svoje znanje o jeziku, kako sakupljaju narodnu mudrost, kao urednike i suradnike listova koji su pružali ruke s jednoga na drugi kraj raspolovljene Hrvatske, koji su nastojali sačuvati tradiciju svoga roda, ne da budu »izrod jezika i domovine«, kako je to kazao Mato Vodopić, već grad u »kome se neprestano bdije varh svoga jezika«, kako je to u žaru zanosa i domoljubne svijesti uzviknuo Antun Ročić u *Danici*.⁶

Zasnivajući povijesno znanje o temi na starijim izvorima, primjerice na već spominjanom putopisu *Aus Dalmatien* njemačke spisateljice Ide von Düringsfeld, Bersinom literarnopovijesnom prikazu 19. stoljeća u Dubrovniku, *Dubrovačke slike i prilike*, Haler nije raspoznao što je to skupinu vršnjaka različitih zanimanja, školovanih u različitim središtima, stavilo pred književne, uredničke i književnopovijesne izazove: od književno-povijesnoga projekta *Galleria dei Ragusei illustri*, preko tršćanskoga časopisa *La Favilla*, *Zore dalmatinske* i zagrebačke *Danice*, dubrovačkih listova *Rimembranze della settimana* i *L'Avvenire*, književnoga godišnjaka *Dubrovnik*, *cviet narodnog književstva*, do preporodnoga književnopovijesnoga projekta *Stari pisci hrvatski*, rada na bibliografiji starih hrvatskih pisaca, Društva za povjesnicu (među prvim članovima ubilježeni su O. Pucić, I. A. Kaznačić, A. Kazali i M. Vodopić), osnivanja narodne čitaonice koja je izdavala časopis itd. Oživljavajući zamrle književne trendove, oni su približavali udaljeni Dubrovnik matici zemlji i preporodnom središtu u Zagrebu, unoseći na taj način svjetlo u dubrovačku provincijsku tamu, svjesni da jedno udo Hrvatske priključuju u opći krvotok hrvatskoga narodnoga života. U želji da sagleda njihovu ulogu i mjesto na ljestvici književnoumjetničkih vrijednosti u okviru hrvatske književnosti, što mu je dijelom uspjelo, a u pojedinim primjerima bilo jalov posao budući da su posrijedi bili više kulturni djelatnici nego pisci, mogli bismo reći kako Haler u primjeru preporodnih pisaca u Dubrovniku od drveća nije vidio šumu.

⁶ Slavica Stojan, »Mato Vodopić i dubrovački književni krug sredinom 19. stoljeća«, *Dubrovnik*, 4/5, 1993., str. 220–228.

ALBERT HALER O PREPORODNIM PISCIMA
IZ DUBROVNIKA*Sažetak*

Književnopovijesnim pristupom u knjizi *Novija dubrovačka književnost* Haler je nastojao ispisati povijesni kontinuitet književnog stvaralaštva od Appendinija do svoga vremena obrađujući značajnije pisce. U knjizi koja sadrži jedanaest portreta hrvatskih pisaca iz Dubrovnika u 19. stoljeću Haler je prikazao sedam autora koji su bili nositelji hrvatske preporodne misli, isključivši, posve neshvatljivo, Antuna Ročića (1819.–1884.). Nedostaju mu, međutim, i mnoga saznanja o književnicima čije je portrete obradio. Njihov manjak pruža nepotpunu sliku toga razdoblja hrvatske književne povijesti u Dubrovniku, koje je imalo osobitu ulogu u ilirskom i preporodnom programu.

ALBERT HALER ON THE ILLYRIAN MOVEMENT WRITERS
FROM DUBROVNIK*Summary*

In a literary-historical approach in his book *Novija dubrovačka književnost* (*The modern literature of Dubrovnik*), Haler writes about the historical continuity of the literary creativity from Appendini until his time focusing on the most significant writers. In his book, which consists of eleven portraits of Croatian writers from Dubrovnik in the 19th century, Haler centered on seven writers who epitomized the Croatian renaissance thought. What is incomprehensible is the fact that in his analysis he excluded Antun Ročić (1819–1884). He has also failed to mention many facts about the portraits of the writers he had chosen to analyze. This lack of information gives us an incomplete picture of that era of Croatian literary history in Dubrovnik, which had a significant role in the Illyrian Movement program.

Odras Halerove estetike u Kornerovu pristupu duhovnim pjesmama iz *Cithare octochorde*

Izvorni znanstveni članak
UDK 886.2.09-1:82.01

Tijekom 1998. muzikolog Miho Demović objavio je rukopis neobranjene i neobjavljene doktorske disertacije pjesnika Jeronima Kornera o hrvatskokajkavskim popijevkama *Cithare octochorde*.¹ Kornerov rukopis nastao je nakon 1942. godine, pisan je korijenskim pravopisom, a nalazio se u ostavštini istaknutog himnologa Dragutina Kniewalda, poznatog po radu *Himnodija zagrebačke stolne crkve*.² Znanstveni dio Kornerova rukopisa obuhvaća sljedeće naslove: *Kazalo*, na nenumeriranoj stranici; *Izvori i literatura*, str. I–II; *Kratice*, str. III; *Uvod*, str. 1–10; *Vrela i estetska razčlamba*, str. 11–150; *Zaključak*, str. 151–155; *Argumentum libri*, str. 156–157. Ponajprije možemo uočiti da je navedeni Kornerov rad važan za proučavanje stare hrvatske kajkavske književnosti. Međutim, Kornerov rad je također posebice značajan s estetskog stajališta. Polazeći od estetskih načela prisutnih u Halerovu djelu *Doživljaj ljepote*,³ Korner s naglašenim esteticizmom prilazi vrednovanju crkvene himnodije. S današnjeg znanstvenog gledišta Kornerov estetski pristup duhovnim pjesmama neće nam se učiniti neobičnim, ali za vrijeme u kojem su Korner i Haler djelovali bila je smionost prići području funkcionalne liturgijske i vjerske poezije i vrednovati je isključivo s pozicije »ostvarenja književno lijepog«. S druge strane ovaj dosad zaboravljeni Kornerov rad ujedno reflektira i utjecaj Halerova esteticističkog djelovanja na njegove suvremenike i književno razdoblje ranih godina Drugog svjetskog rata.

Književnoj je javnosti poznato da je upravo Haler u hrvatskoj međuratnoj književnoj kritici gradio svoj estetski sustav po uzoru na estetiku i filozofiju Benedetta Crocea. Cjelokupan pristup književnim djelima Haler je temeljio na vlastitom poimanju ljepote kao estetske kategorije koja, po njemu, mora biti preduvjet umjetničkog djela. Takvim svojim opredjelje-

¹ Jeronim Korner – Miho Demović, *Kajkavske popijevke Cithare octochorde*, Kor Prvostolne crkve zagrebačke, Zagreb, 1998.

² Objavljeno u knjizi *Kulturno poviestni zbornik zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 1944., str. 339–408.

³ Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, Zagreb, 1943.

njem Albert Haler se suprotstavio sociološkoj teoriji književnosti i povijesno-pozitivističkoj filološkoj metodi prenamaglašenog proučavanja vanjskih povijesnih činjenica u kojima je književno djelo nastajalo. Estetski pristup u određenoj je mjeri usmjerio književne istraživače na sam književni tekst kao prvobitnu i najvažniju polazišnu točku književnoznanstvenog i književnokritičkog istraživanja. Utjecaj Halerova esteticizma u Kornerovu radu pokazuje da se metoda esteticizma mogla primijeniti i na području funkcionalne vjerske poezije. Kornerova primjena esteticističkih načela zapravo je anticipirala kasnije zaključke strukturalista, jer je istaknula činjenicu da crkvena himnodija uza svoj liturgijski i glazbeni karakter predstavlja književnu formu koja svoje postojanje ostvaruje estetskom funkcijom jezika.⁴ Prema odrednicama praškog strukturalizma, književno djelo može posjedovati niz dodatnih funkcija (kao npr. referencijalnu, moralnu, ideološku funkciju itd.), ali prije svega ono mora sadržavati estetsku funkciju prema kojoj je poetski jezik usmjeren sam na sebe.

U poglavlju *Uvod* Korner je naveo i naglasio svoje usmjerenje prema estetskoj valorizaciji prepjeva i izvornih tekstova *Cithare* sljedećim određenjem: »U estetskoj razčlanbi teksta hrvatskih popievaka iz 'Cithare' izpitat ću sljedeće:

1. da li svaka pjesma posjeduje uvjerljivost sižea
2. da li svaka pjesma imade tu uvjerljivost u čitavom svojem obsegu ili samo u nekim odlomcima
3. ako koja pjesma nema te uvjerljivosti u cijeloj svojoj punini, da li momenti njene uvjerljivosti nadmašuju njene neumjetničke odlomke, pa čine dojam vrijedne cjeline.«⁵

Pojam *uvjerljivost* Korner tumači sljedećim određenjem: »Za uvjerljivost, dakle, jedne pjesme potreban je istinski doživljaj pjesnika s osobnim izrazom, koji odgovara tome doživljaju s izrazom, koji je kadar ponoviti pjesnički siže u duši čitača. Prema tome, kod svake pjesme razlikujemo: doživljeni odnos pjesnika prema predmetu dane umjetnine i doživljeni odnos čitača prema pjesniku.«⁶ Navedeni pojam uvjerljivosti utemeljen na čitateljevu reproduciranju pjesničkog doživljaja Korner podrazumijeva prema Croceovoj tezi koja naglašava potrebu srodne duševne dispozicije pjesnika i čitatelja. Preciziranje pojma reproduciranja pjesničkog doživljaja radi komunikacijskog ispunjenja pojma pjesničke uvjerljivosti Korner navodi preko Croceove definicije: »Kako bismo mogli izraziti sud o nečemu, što nam je strano? Kako bi se ono, što je stvoreno jednom određenom sposobnošću moglo prosuditi i ocieniti drugom sposobnošću, koja bi se od nje

⁴ T. G. Winer, »Estetika i poetika Praškog lingvističkog kruga«, *Umjetnost riječi*, XVI, 2-3, str. 143-144, Zagreb, 1972.

⁵ Jeronim Korner – Miho Demović, *Kajkavske popijevke Cithare octochorde*, Kor Prvostolne crkve zagrebačke, Zagreb, 1998., str. 267.

⁶ *Ibid.*, str. 266.

bitno razlikovala? ... Jedan može biti sposoban za deseticu, a drugi za stotinu, jednome, da se uzdigne do stanovite visine, potrebna je pomoć drugoga, ali priroda obojice ostaje ista. Da ocijenimo vrijednost Danteove poezije, moramo se dići do njegove visine. Empirijski je podpunoma shvatljivo, da mi u tom slučaju nismo Dante, a niti je Dante ono što smo mi. Ipak, u tom trenutku suda i kontemplacije naš duh je podpunno jedan s njegovim i tada smo mi i Dante jedno te isto.«⁷

Istovjetan pojam Kornerove uvjerljivosti, tj. mogućnosti vrednovanja umjetničkog djela izražava i Albert Haler u svom poznatom eseju *Filološka i estetska povijest književnosti*: »Bez sumnje, ne ostaje drugo nego da se potraže i objektivni i subjektivni momenti u jednom aktu, a to je jedino moguće postavljanjem jedne više subjektivnosti koja spaja u sebi i subjektivne i objektivne momente. Razvijanje ukusa i nije drugo nego razvijanje osjećajno-fantazijske djelatnosti, zajedničke svima ljudima, u većoj ili manjoj mjeri. 'Objektivna' je norma ljepote savremen izraz fantazijsko-osjećajnog doživljaja, savršen izraz 'ganute vizije', a ukus nije drugo do sposobnost da se umjetnički izraz obnovi.«⁸

U nastavku istog eseja Haler će i samu književnu kritiku gotovo poistovjetiti s obnavljanjem umjetničkog doživljaja: »Kritika i nije drugo do svjesno doživljavanje umjetničkih tvorevina.«⁹ I u svojoj knjizi *Doživljaj ljepote* Haler će ponovno naglasiti važnost percepcije kritičara i čitatelja: »Uživanje proizlazi iz čina obnavljanja pjesničke vizije.«¹⁰ S Croceom je srodno i Halerovo mišljenje iz *Napomene* iste knjige, koje citiram: »Estetski doživljaj se ne smije ispitivati na doživljaju umjetnički neosjetljiva čovjeka, nego na doživljaju umjetnički osjetljiva čovjeka.«¹¹ Reagirajući na pozitivističko proučavanje pjesnikove »okoline«, koje Haler u *Doživljaju ljepote* shvaća kao »naknadno naturalističko tumačenje individualnih pjesničkih doživljaja«, Halerov esteticizam će u pojedinim svojim tvrdnjama prenataglasiti individualizam pjesničke unutrašnjosti: »Nikada pjesnici nisu stvarali prema okolini (milieu), nego su uvijek izražavali svoj unutarnji život.«¹²

Nedvojbeno, esteticistička gledišta Alberta Halera pomaknula su vido-kruge književnih kritičara s povijesno-pozitivističkog, objektivno-vanjskog pristupa književnom djelu, ali je upravo ovo prenataglašavanje kritičareva doživljaja, tj. reproduciranja pjesničkog doživljaja, dovelo do druge krajno-

⁷ Citat preuzet prema eseju Petra Grgeca u radu: *Na izvorima pjesništva*, Zagreb, 1940.; 2. izdanje Zagreb, 1998.

⁸ A. Haler, »Filološka i estetska povijest književnosti«, *Misao*, XXV, br. 5–6, Beograd, 1927., str. 342–357. Citat preuzet prema knjizi edicije PSHK, *Haler, Kombol, Gavella, Maraković*, knj. 86, csej »Albert Haler«, priredio Nikola Batušić, Zagreb, 1971., str. 38.

⁹ A. Haler, »Filološka i estetska povijest književnosti«, str. 39.

¹⁰ A. Haler, *Doživljaj ljepote*, Matica hrvatska, Zagreb, 1943., str. 86.

¹¹ A. Haler, *Doživljaj ljepote*, »Napomena«.

¹² A. Haler, *Doživljaj ljepote*, poglavlje »Pravci, škole i struje«, str. 244.

sti koju možemo pratiti u sljedećoj Halerovoj postavci: »A bez razumijevanja prave poezije, nema i ne može da bude ispravnog književnog suda: topli umjetnički doživljaji jedino su uporište s kojega kritičar baca svjetlost svoga suda na književna djela.«¹³ Komentirajući ovu Halerovu prosudbu možemo se u potpunosti složiti s mišljenjem Nikole Batušića¹⁴ koji uočava kako Haler nigdje potpuno ne eksplicira raščlambu pojma »topli umjetnički doživljaj«.

Kornerovo vrednovanje hrvatskokajkavskih pjesama u *Cithari*, s pozicije Croceova i Halerova esteticizma možemo pratiti u stupnjevima pozitivnih domašaja, ali i u sagledavanju nedostataka navedene metode. Za Kornerovu primjenu estetske metode prosudbe pjesama od posebne je važnosti autorovo pozivanje na Halerov kriterij uočavanja pjesnikove umjetničke individualnosti u procjeni pjesničkog djela. U svom *Uvodu* Korner se poziva na Halerovu tvrdnju: »Svaki pjesnik – izpravno veli Albert Haler – kad je zbilja pjesnik, ima svoj vlastiti naglasak, svoju vlastitu intonaciju, svoje vlastito prelievanje, koje se očituje na spontan način. Ono specifično, što trepti u Danteovu jedanaestercu nije on dobio u školi 'sladkoga novoga stila', nego to je osobno njegovo: to je odjek ritma njegove intimne duševnosti.«¹⁵ Međutim, navedeno isticanje pjesničke individualnosti u stilu i izrazu, preuzeto prema Halerovoj estetici, nije se u Kornerovu radu o *Cithari* pokazalo sasvim primjerenim kriterijem. Pojmovi pjesničke individualnosti, estetske prepoznatljivosti i pjesničke originalnosti upravo u formi crkvene himnodije (tj. crkvene popijevke i himna) nalaze se u specifičnom položaju. Crkvena pjesma zbog svoje vjerske usmjerenosti nastoji služiti semiotičnosti sadržaja, a ne mogućnosti stilističke ekshibicije. Više od svih pjesničkih formi upravo crkvena pjesma naglašava važnost uspostavljanja komunikacijske funkcije – kroz elemente ustaljene simbolike – općepoznate biblijske tematike, pa donekle i tradicijski ustaljene metrike, frazeologije i kompozicije. Crkvenu pjesmu obilježavaju iskazi »performativnog« tipa kojima se zahtijeva, moli, upozorava. Kao česti stilski oblici djelotvornog poticanja percepcije na uživljavanje u ozračje crkvene pjesme pojavljuju se: apel, molba, zagovor, prijekor, pitanje, retoričko pitanje, poučni *exemplum*, lamentacija, invokacija, ekshortacija, sentencija ili gnoma, epifonemi divljenja itd. Upravo u formi crkvene pjesme ne pronalazimo istaknutu poziciju lirskog pjesničkog subjekta, već crkvenu pjesmu karakterizira posebno jedinstvo autora, ideje teksta, estetske strukture teksta i književne percepcije, što je u kontekstu crkvene književnosti Dunja Fališevac precizirala sljedećom definicijom: »Pjesnički subjekt nije individua, već je utopljen u svijet svekolikog jednog. Ovo lirsko ili epsko ja nije subjektivno individualno ja, nego je to ja identično sa svijetom, ono je svatko ili

¹³ A. Haler, »Filološka i estetska povijest književnosti«, str. 32.

¹⁴ N. Batušić, »Albert Haler«, PSHK, knj. 86, Zagreb, 1971., str. 13.

¹⁵ Korner preuzima citat prema Halerovoj knjizi *Doživljaj ljepote*, Zagreb, 1943., str. 246.

bilo tko, ono je duhovni obzor ili religioznoetička savjest prikazanog pjesničkog svijeta.«¹⁶

U baroknom razdoblju stvaranja crkvene pjesme ponajviše je prisutna tendencija književnog stvaralaštva s naglaskom na umijeću *ornatusa*. Obilježja barokne stilske formacije očituju se kroz ukrasne stileme i kićenosti u leksiku, sitagmama i cjelini čitavih sintaktičkih struktura. Ali u baroknoj maniri ukrašavanja vrlo je diskutabilno govoriti o pjesničkoj originalnosti, a posebice u današnjem modernističkom smislu originalne pjesničke prepoznatljivosti, jer barok je ustalio način stvaranja svojih ukrasa. Pojedini anonimni pjesnici *Cithare* koristili su, uz metafore iz uobičajene biblijsko-antičke tradicije, brojne ukrasne figure tipične za baroknu konvenciju, kao npr. baroknu kumulaciju riječi ili elokvenciju kao element bujice sinonimnog, metonimijskog, amblematskog, amplifikacijskog tretiranja riječi, zatim barokne antimetabole (među kojima se posebice učestalo ističe primjena razmjene srdaca), topos neizrecivosti, perifrastične usporedbe široke sintaktičke cjeline itd. Očito, pojam barokne umješnosti izraza ili originalnosti čvrsto je uklopljen unutar cjelovitog sustava funkcioniranja barokne stilske formacije. U »bezvremenoj pjesmarici«¹⁷ – *Cithari* postupak parafraze latinskog himna, pa čak i prijenos pojedinih europskih crkvenih strofa u izvornim hrvatskim pjesmama, nije se smatrao plagijatom ili imitacijom. U katoličkoj obnovljenoj baroknoj Europi u formi crkvene himnodije svi sadržaji, stilske konvencije i likovi pjesama podvrgnuti su univerzalno prepoznatljivom kršćanskom simbolizmu i funkciji što dojmljivijeg prijenosa vjerske poruke. Ne treba stoga čuditi da je preko minuciozne analize svake pojedine pjesme iz *Cithare* Korner ustanovio da su pojedine hrvatske pjesme slabije od latinskog izvornika, ali i da su pojedine naše pjesme sugestivnije i opširnije od svojih latinskih ili europskih originala i dvojnika. Primjerice na strani 382 Korner će naglasiti: »Neke od gornjih hrvatskih pjesama sugestivnije su od svojih izvora.«

U traganju za individualnom estetskom stilskom osobnošću i prepoznatljivošću Korner će doći do sljedećeg zaključnog suda o pojedinim pjesmama *Cithare*: »Za neke od njih znamo da nisu izvorne. Ali, u njima ima nešto od duše hrvatskih pjesnika, kao što je to u pj. 117 i 210, nešto, što nas osvaja neodoljivom snagom i što ne možemo zaboraviti. Te su pjesme jedino mogli spjevati jaki talenti, istinski umjetnici« (str. 383).

Možda bismo iz današnje perspektive mogli precizirati taj zamjetan trag »duše hrvatskih pjesnika« u prodoru izraza narodne ili pučke mašte u

¹⁶ D. Fališevac, »Načela kompozicije u djelima hrvatske srednjovjekovne proze«, u knjizi *Stari pisci hrvatski i njihove poetike*, Zagreb, 1989., str. 90.

¹⁷ Citiranim određenjem Zoran Kravar podrazumijeva pjesmaricu koja je svjesno strukturirana da svoju književnu poruku prenosi univerzalnom vremenu i čovječanstvu, a citat je preuzet prema autorovu radu »Moderni stil u bezvremenoj knjizi, barokni elementi u pjesmarici *Cithara octochorda*«, *Dani hvarskog kazališta*, Hrvatsko kajkavsko pjesništvo do preporoda, knj. 19, Split, 1993.

himnodijski stil *Cithare*. Prodor pučke mašte očituje se u deminutivnoj umilnosti, dubokoj bogobojznanosti, idiličnoj naivnoj vizualizaciji književnih slika, a posebice u baroknoj florealnoj ornamentaciji izraza. Ta pučka metaforika donekle nas može asociirati i na vizualne konkretizacije hrvatskog naivnog slikarstva. Istaknimo nekoliko primjera pučke florealne književne ornamentike. Bogorodica se oslikava kao »lepe duhe fijolica, roža rumena, vert ograđeni z lepem cvetjem nakinčeni.« Isus je »klinčec zeleni, gringlec zeleni, golubek serčeni«. Duh Sveti je »labud čistoče lilium, belejši neg gumbelium«. Ali pored te florealne ornamentike, popijevke iz *Cithare* obilježava i barokni procvat jednog srednjovjekovnog estetskog načela, karakterističnog za cijelu crkvenu književnost. U svojoj knjizi *Estetika u Hrvata* Zlatko Posavac istaknuo je to estetsko načelo duhovne crkvene književnosti: »Estetičko je u srednjem vijeku uvijek podrazumijevalo i spiritualno, čemu je u zornom predočivanju nečega nematerijalnoga bila najbliža slika svjetlosti.«¹⁸ Navedeno obilježje najbolje možemo uočiti u metaforičkim i opisnim oznakama Bogorodice koje se u crkvenim popijevkama *Cithare* temelje na razradama estetskih pojmova *splendor* – sjaj i *claritas* – jasnoća: »svetla Danica ka u nebeskih dikah ploveš«, »rumena zoro jasna«, »Marija lep zrok vedreni«, »Marija lep svetli rubin«, »Marija presvetla zvezdica« itd.

U cjelini svojeg književno-znanstvenog vrednovanja popijevki iz *Cithare* Korner je komparativnom metodom ustanovio koje pjesme su prepjevane ili slobodnije parafrazirane prema latinskim himnama, a koje su autohtono nastale na kajkavskom književnom jeziku. Pored toga, Korner je značajki napravio i transliteraciju starokajkavske grafije, te je sve hrvatske pjesme iz *Cithare* prenio u suvremeni grafijski sustav. Ipak, najveću pozornost Korner je posvetio analizi pjesničkih slika svake hrvatsko-kajkavske pjesme i njezinoj estetskoj prosudbi. Tek u pojedinim prosudbama moralno-vjerska usmjerenost pjesama navodi autora da nalazi vrijedne primjere gnoseološke uvjerljivosti, a u manjoj mjeri da estetsku uvjerljivost potkrepljuje stilskim artefaktima i definicijama ukrasnih figura prepoznatljivih za barokno razdoblje. Međutim, visokosenzibilni Kornerov pjesnički ukus započinje i ističe brojne estetski vrijedne pjesničke slike, a zaključak njegova rada donosi sljedeće značajno mišljenje: »Ipak, izvjestno je to, da su ih barem reproducirali umjetnici, kojima se divimo i to ne s poviestne perspektive, nego s gledišta neprolazne umjetnosti« (str. 383).

S današnje znanstvene perspektive i nadalje nam je bitan estetski dojam pjesme, ali književnu analizu ljepote i smislenosti pjesničke slike ne promatramo izolirano, već djelo sagledavamo u kontekstu pripadajućeg književnog oblika, stila, pa i šire književno-stilske formacije, tj. manire književnog stvaralaštva unutar pojedinog povijesnog razdoblja.

Potaknut estetskim razmišljanjima Alberta Halera, Korner je u svom radu pružio jedan temeljno važan prosudbeni sud za područje crkvene

¹⁸ Z. Posavac, *Estetika u Hrvata*, Zagreb, 1986., str. 17.

himnodije. Korner je pokazao da se i funkcionalno-usmjerenoj, moralno-vjerskoj poeziji može i treba prići s književno-estetskog stajališta, jer svaka vrijedna pjesma, pa makar sadržajno i vremenski determinirana, mora i može izdržati kriterij posjedovanja ljepote ili kako bi to rekao Jeronim Korner, »kriterij pjesničke uvjerljivosti«.

ODRAZ HALEROVE ESTETIKE U KORNEROVU PRISTUPU
DUHOVNIM PJESMAMA IZ *CITHARE OCTOCHORDE*

Sažetak

U dosad neobjavljenom rukopisu doktorske disertacije pjesnika Jeronima Kornera o hrvatskokajkavskim duhovnim pjesmama iz *Cithare octochorde* prosudbeni sud je donesen prema estetskim kriterijima sagledavanja umjetničkog djela po uzoru na Benedetta Crocea i Alberta Halera. Navedeni Kornerov rad posredno pokazuje utjecaj Halerovih estetskih načela na njegovo doba. Ujedno u Kornerovu radu možemo uočiti pozitivne, ali i one manje pozitivne pomake sagledavanja *Cithare* kao književnومjetničkog djela s pozicije esteticizma.

HALER'S AESTHETICS REFLECTED IN KORNER'S APPROACH
TO SPIRITUAL POEMS FROM *CITHARE OCTOCHORDE*

Summary

In the poet Jeronim Korner's unpublished doctorate dissertation, on Croatian-Kajkavian spiritual poems taken from *Cithare octochorde*, an appraisal is given of the aesthetic criteria for evaluating artistic works on the basis of Benedetto Croce's and Albert Haler's views. Korner's above mentioned work indirectly highlights the influence of Haler's aesthetic principles on his time. At the same time, we also notice in Korner's work positive, and not so positive, shifts in assessing the *Cithare* as a literary-artistic work from the position of aestheticism.

PROGRAM
C. K. VELIKE GIMNAZIJE
U
SPLJETU.

ZA ŠKOLSKU GODINU 1911—1912.

XLVII.

SADRŽAJ: *Sjemenište u Prijeku*. Napisao Ivan Pivčević.
Dvije bilješke iz Ksenofontovih »Memorabilia«. Napis
Albert Haler.
Školske vijesti od *Upraviteljstva*.

SPLJET,
Tisak Leonove Tiskare
1912.

Halerov članak: »Dvije bilješke iz Ksenofontovih *Memorabilia*« tiskan je u *Programu C. K. Velike gimnazije u Spljetu za školsku godinu 1911-1912.*, XLVII; Spljet, 1912.

Gorana Doliner

Književnopovijesna razmatranja Alberta Halera spram glazbenopovijesnih razmatranja njegova vremena

Izvorni znanstveni članak

UDK 886.2(091) Haler, A.: 78(091) »1918/1945«

U radu pod ovim nazivom zanima nas nekoliko mogućih odnosnih vrijednosnih kategorija, među njima na prvome mjestu – tematiziranje problema: u Alberta Halera te u hrvatskih muzikologa odnosno glazbenih pisaca kao i u skladatelja (ujedno glazbenih pisaca). Bogat splet odnosnih tema tek se naslućuje. Ograničavam se na obilježja odnosa naznačenih u naslovu. Prožimanje disciplina nije bilo sustavna pojava, ali je potreba jednih za drugima prisutna u praksi desetljećima (ponekad i formalno).

Glazbenopovijesna razmatranja u Hrvatskoj u doba aktivnog djelovanja Alberta Halera (iza Prvog svjetskog rata do završetka Drugog svjetskog rata) događaju se u isto vrijeme kada u glazbenom stvaralaštvu, odnosno skladateljstvu, traje rad autora koji obilježavaju, po Josipu Andreisu, »glazbenu kulturu u Hrvatskoj između dva svjetska rata« (Andreis, 1974.). Taj je naziv i vremensko određenje u skladu s idejnim odrednicama socijalističkoga društva nakon 1945. godine. Prema danas postojećoj glazbenohistoriografskoj misli zapravo se radi o većem vremenskom razdoblju kojega je dio, i ujedno prethodnica, razdoblje tzv. *prijelazne skupine* skladatelja (Kos, 1976.) odnosno »prijelazno razdoblje« (Andreis, 1974.). Pripadaju mu Blagoje Bersa, Vjekoslav Rosenberg-Ružić, Franjo Dugan st., Josip Hatze i Dora Pejačević, od istaknutijih autora. Tzv. *prijelaz* je ovdje svakako pomoćna terminološka odrednica u nedostatku bolje, a nju će hrvatska glazbena historiografija, dakako, u najskorije vrijeme morati riješiti. Najsuvremenija glazbenohistoriografska istraživanja (u skladu s novom hrvatskom državom) počinju osvjetljivati i dio toga razdoblja, ratne godine Drugoga svjetskoga rata.

Radovi Alberta Halera nisu privukli pozornost hrvatskih muzikologa. Oni su ipak posredno značajni i za muzikologiju, odnosno hrvatsku glazbenu historiografiju i za glazbenu estetiku. Među njima to su osobito »Filološka i estetska povijest književnosti« (Misao, 1927.), »Ivo Vojnović, 1857–1929« (Novija dubrovačka književnost, 1944.) i dakako *Doživljaj ljepote* (1943.). To je u svjetskim relacijama vrijeme zrelog sazrijevanja plo-

dova novog skladateljstva, ako govorimo o glazbenoj umjetnosti. To se novo u ideologiji estetskog novog dogodilo u punom smislu u prvim desetljećima stoljeća i u punini bitnog obilježnja koje se neće promijeniti kroz cijelo stoljeće.

Kako se djelo Alberta Halera, hrvatskoga književnoga povjesničara koji je djelovao u prvoj polovici dvadesetoga stoljeća, može odnositi spram rezultata hrvatske glazbene historiografije do 1945. godine? Budući da je Albert Haler hrvatski estetičar, književni povjesničar, teoretičar i kritičar, k tome kroćeanac, glazbena pitanja posredno ulaze u sferu njegove pozornosti. Na koncu studije iz 1978. Zlatko Posavac se pita: »Dokle dopire sveukupna pozitivna vrijednost Halerovih napora, i do koje mjere može sezati pozitivno reinterpretiranje Halerovih pozicija i njegova rada?« (str. 50).

Uobičajilo se u hrvatskoj muzikologiji opetovano vraćati stranicama vrijednoga teksta Josipa Andreisa, »Rezultati i zadaci muzičke nauke u Hrvatskoj«, objavljenog u akademijinoj ediciji *Rad*, broj 337 iz 1965. godine. Tamo se na četrdeset stranica evidentiraju rezultati i zadaci. Prije svega, Andreis naziva struku »suvremena muzička nauka kao zaokružena znanstvena cjelina utvrđenih metodoloških postupaka i jasno postavljenih zadataka i ciljeva ...« (str. 5). Početke vidi u drugoj polovici 19. stoljeća i s tim u svezi navodi već često citiranu neobičnu činjenicu kako je Franjo Ksaver Kuhač već 1882. godine, prije sada legendarnih znamenitih muzikologa Austrijanca Guida Adlera ili Nijemca Friedricha Crysandera, znanosti dao ime »muzikologija« (*Musikwissenschaft*, uskoro nazvana muzička znanost, *musicologie*, *musicologia*, *musicology*), premda je on tada mislio na komparativnu muzikologiju, kako se zvala predfaza etnomuzikologije (zbog komparativnih izučavanja glazbenoga folklor). Andreis navodi i Chrysanderovo prvo spominjanje termina još 1863. (Andreis, 1968.). Kuhač (1832.–1911.) je začetnik hrvatske muzikologije i etnomuzikologije, najzaslužniji za utemeljenje brojnih područja muzikološke discipline.

»Glazbenopovijesna« razmatranja u Hrvatskoj karakterizira nekoliko usmjerenja. Dominantna je struja nacionalnog određenja. Ona je obilježila rad većine autora, i skladatelja i glazbenih pisaca (v. radove A. Dobronića). No u isto vrijeme ona je obuhvatila te autore u jednom nezanimarivom dijelu njihovih opusa spremne za izazove glazbenih dostignuća 20. stoljeća, s brojnim stilskim odrednicama.

Glazbenoj kulturi u Hrvatskoj između dva svjetska rata, dakle u Halerovo vrijeme, pripadaju muzikolozi:

Dragan Plamenac (1895.–1983.)

Božidar Širola (1889.–1956.)

Antonin Zaninović (1897.–1973.)

Artur Schneider (1879.–1946.)

Pavao Markovac (1903.–1941.).

Prethode im muzikolozi (prema onodobnom određenju zapravo glazbeni pisci, glazbeni historiografi, uvjetno rečeno muzikolozi), no ponajčešće osobe koje su imale neko prvotno zanimanje: Vjenceslav Novak (1859.–1905.), Vjekoslav Klaić (1849.–1928.), Antun Goglia (1865.–1958.), Janko Barle (1869.–1941.), Antonija Kassowitz-Cvijić (1865.–1936.), Franjo Dugan (1874.–1948.). Godine pri ovome pregledu nisu čvrsto određujući faktor. Riječ je o generacijskim, ali još više o »stilskim« odrednicama. (Naime, nije spomenut Albe Vidaković, koji je nešto mlađi – a po opusu je još mlađi – no po specifičnom tradicionalnom određenju unutar toga opusa mogao bi slijediti većinu iz prijašnje generacije). Među skupinom skladatelja i glazbeni su pisci koji su se bavili teoretskim radom, Franjo Dugan (1874.–1948.), Josip Hatze (1879.–1959.), Fran Lhotka (1883.–1962.), Franjo Lučić (1889.–1972.). No i oni su ostavili traga u radovima publicističkoga karaktera kao i sitne priloge glazbenohistoriografske naravi.

Od spomenutih muzikologa trojica su i »službeni« doktori muzikologije: Dragan Plamenac, Božidar Širola, Pavao Markovac. Širola, s doktoratom Bečkog Sveučilišta i s temom istarske glazbe, izraziti je Halerov vršnjak. Bio je zainteresiran za više znanstvenih i glazbenih djelatnosti. Može mu se prigovoriti mnogo toga (usp. radove J. Bezića), ali njegov je doprinos raznolik i plodan. Počeci rada na znanstvenim istraživačkim temama Božidara Širole datiraju od dvadesetih godina, ujedno i od početaka njegova skladateljskog rada. Širolino djelovanje odmah je višesmjerno i višeznačno. Ujedno se polja njegova rada prožimaju.

Andreis, nadalje (Andreis, 1965., 13–31) muzikološke aktivnosti promatra u skupinama: 1. historija muzičke kulture u Hrvatskoj, 2. izdavanje spomenika hrvatske muzike, 3. rad na teoretskim priručnicima, 4. rad na izučavanju folkloru i 5. izdavanje muzičkih časopisa. U odabranom, za ovaj rad primarnom razdoblju (do god. 1945.) ističe se u prvoj skupini Širolina sinteza *Pregled povijesti hrvatske muzike* iz 1922., ali joj, što Andreis 1965. nije znao, prethodi *Povijest glazbe* Vjenceslava Novaka koja je ostala u rukopisu, a napisana je najvjerojatnije 1900. (Majer-Bobetko, *Povijest glazbe...*, 1994). Tu je i Širolina *Hrvatska narodna glazba* (1940.; »To je prva sinteza svega što je dotad o hrvatskom muzičkom folkloru proučeno, istraženo i utvrđeno, te i danas može poslužiti kao pregledan i pouzdan izvor znanja i informacija« navodi Andreis (str. 28)) kao i *Hrvatska umjetnička glazba* iz 1942. Treba pridodati radove Šrama, Ivakića, Lacha, Sokola, Zganca, Mantuanija, te posebne studije o notiranim srednjovjekovnim kodeksima Grgića, Zaninovića (pa i Fanceva). U njima prevladava pozitivistička, faktografska muzikologija.

Općenito, vrlo je malo teorije kritike i kulturne historije odnosno metodologije povijesti hrvatske glazbe. Nema utemeljenja povijesti glazbene estetike spram utemeljenja povijesti glazbe (nakon Kuhačevih temelja), premda je već 1890. Novak uveo povijest i estetiku glazbe u nastavni plan Glazbene škole Hrvatskoga glazbenog zavoda, gdje i predaje i povijest i es-

tetiku glazbe (Majer-Bobetko, *Povijest glazbe...*, 1994). Četiri desetljeća kasnije D. Plamenac je (od 1928. do 1939.) na zagrebačkom Sveučilištu privatni docent za muzikološke predmete. No sve je to malo. Nema opsežnije niti ozbiljnije kritičke analize stila koja bi bila metodološki jasna spram suvremene teorije. Ako sudimo u odnosu na Halera (koji je uostalom i među književnim povjesničarima osamljen) – nema sukladne pojedinačne studije ili sinteze s odgovarajućom promišljenošću. Nema sustavnog tematiziranja povijesti hrvatske glazbe niti tematiziranja problema.

Glazbenopovijesna razmatranja nadovezala su se na začetke novije hrvatske glazbenoteorijske i kritičke misli, koja je usko povezana s hrvatskim narodnim preporodom ranijeg povijesnog razdoblja. Tada je glazbi namijenjena osobita društvena i politička uloga pri oblikovanju nacionalne svijesti, koja će se uskoro dva puta revitalizirati nakon Bachova apsolutizma te tijekom (neo)nacionalnog smjera. Tada glazbenoteorijska misao postaje i utilitaristička na snažnim temeljima ideoloških usmjerenja. Kao takva, gotovo je zakrilila izraz subjektivne kritičareve doživljajnosti koju su njegovali, istaknutije od drugih, Gustav Matoš i Milutin Cihlar Nehajev (Majer-Bobetko, *Glazbena kritika...*, 1994.). Čak se i J. Polić, premda pristaša ekspresivne i tzv. čiste glazbe, predstavnik impresionističke kritike i zagovaratelj imanencije ukusa – u početnoj fazi određuje u okvire vladajuće struje – spram ideologije nacionalnog smjera (ibid.).

Haler se u to vrijeme čvrsto odredio. Negativno je ocijenio Gundulića, Kranjčevića i Preradovića. Iz tog je razloga ulazio u oštre polemike sa suvremenicima kao protivnik metoda pozitivizma i filologije.

Prema Zlatku Posavcu (1978.) problematika procjenjivanja Halerova doprinosa razvila se u brojne i kontroverzne istupe njegovih kritičara. Ipak se oštra kročeańska kritičnost Halerovih stajališta lako reducira na svega četiri »negativne teze«: 1) o autonomiji umjetnosti koja zapravo izolira estetsko; 2) o negativnom stanju metodologije; 3) o kritici pozitivizma i psihologizma i 4) o intelektualizmu (Posavec 1978., 7–8). Pažljivom analizom isti autor iz dotad neprimjereno jednostrano kritički označavanoga Halerova djela izvlači čak šesnaest »pozitivnih teza«: 5) o sferi duhovnog; 6) o doživljaju kao 7) duhovnom činu; 8) o subjektivnosti estetskog fenomena te 9) transcendentnom karakteru; 10) o definiranju estetičkog fenomena; 11) o kreaciji i 12) definiciji ukusa; 13) o poimanju kritike; 14) o primatu forme, s čime je povezana tvrdnja 15) o jedinstvu subjekta i objekta; 16) o unutrašnjem pristupu umjetničkom djelu; 17) o teoriji jezika; 18) o izgradnji kritičarske i književno-povijesne metode; 19) o distinkciji spram kulturnopovijesnog postupka te, što je najvrednije 20) o reviziji metoda pojedinih djela ili autora (Posavec, 1978., 8–11). Iza ovako sažetih teza (koje Posavec pomno razrađuje) razvija se bogata problematika jednog izgrađenog »pravog pristupa umjetnosti« koja se u Halera primjenjuje u radu na književnopovijesnim temama (a koja je razvijena i u druga dva područja njegova rada, estetici i kritici). Zalagao se za estetsko vrednovanje: »za povijest

umjetnosti, podjednako kao i za kritiku – vrijedi estetički, umjetnički, a nikakav drugi kriterij» (Posavac, 1978., 21).

Sudeći prema Halerovu opusu, ali i prema sudovima suvremenih književnih povjesničara koji su se posvetili analizi Halerovih radova, čini se da je pozicija Halerove uloge dosta posebna i osamljena. Pa ipak, antiteza Barac – Haler, kao rezultat njihovih plodnih polemika i kao rezultat općeg stanja teorije i prakse književnopovijesnih razmatranja, pokazala je *naznake* ekstremnih polazišta koje bez toga sučeljavanja možda i ne bi pokazale svoje »ključne točke« (Posavac), ali i suglasja, odnosno *nadopune*. Haleru ne možemo suprotstaviti izravnu usporednu pojavu u sferama glazbenopovijesne misli, osobnost koju bismo mogli otkrivati u srodnosti ideja, zatim rezultata. No, ne može se zaniijekati, glazbenopovijesna razmatranja njegova vremena u svojoj cjelini na zanimljiv način otkrivaju vrijeme u kojem se izgrađuju brojni kriteriji: kriteriji metodologije, analize, utemeljene znanstvene obrade te kritički sudovi. Filozofijska i estetička stajališta po kojima bismo mogli nešto više zadužiti Halera, premda neizravnog utjecaja, također daju svoj prinos.

Kad je riječ o tematiziranju, u glazbenih pisaca obilato prevladava ideologija nacionalnog smjera. U Halera to je čvrsta znanstveno-teoretska misao koja pristupa vrijednosnom sustavu djela.

Spomenuto pitanje iz studije Zlatka Posavca: »Dokle dopire sveukupna pozitivna vrijednost Halerovih napora, i do koje mjere može sezati pozitivno reinterpetiranje Halerovih pozicija i njegova rada?« (1978., 50), autor nastavlja odgovorom: »Kao što vrijednosni plus Halerove orijentacije leži unutar »antipozitivističke pobune« i onoga što ju omogućuje, tako je i njegova usmjerenost limitirana, ne samo kročeanizmom, nego i onim u čemu je 'antipozitivistička pobuna' sama u sebi prekratka. Stoga potpun odgovor izvire iz povijesno-filozofskog uvida: primarno pozitivnu stečevinu afirmacije subjekta u estetici na kojoj se u Halera temelji doživljaj kao duhovni akt i sve ono što je odatle izvedeno (bez obzira na spiritualizam kao filozofsku pozadinu), pogađa kao i mnoge druge doktrine mučna spoznaja o krizi modernog svijeta, krizi svijeta s izvoristom u novovjekoj apsolutnoj subjektivizaciji, antropocentričnoj manipulativnosti svega što jest. Tom su krizom prožete, a možda već razorene ili rastočene, i estetika i umjetnost. Haler krizu doduše nazire, ali je njegov 'spekulativni' uvid pri traženju rješenja ostao nužno samo neuspjao pokušaj. Razmatranje tog problema, poniranje do u temelj strukturi krize, koju je Haler kao jedan od malobrojnih u Hrvatskoj slutio, nadmašivalo je njegove povijesne mogućnosti, odnosno mogućnosti koncepta koji determinira njegova shvaćanja« (ibid).

Glazbenopovijesna razmatranja gotovo su isključivo na strani zadataka struke, i to struke u užem (možda se može reći uže muzikološkom) smislu. No kao glazbenopovijesna misao glazbene kritike i ondašnje suvremene teorijske misli, ona su sukladna ali nešto kasnija pojava koja se gradi na

sličnim polaznim vrelima nastajanja vrijednosnih sudova, sudova po kojima se hoće vrednovati umjetničko djelo. Vidjeli smo u Halera jedan čvrst, gotovo zatvoren sustav, no sustav koji pruža jasne temelje takvu pristupu. Glazbenici i glazbeni teoretičari u tom su pogledu svakako manje ukročene umjetničke stvaralačke osobnosti. Glazbena kritika tog razdoblja doseže »tip kritike, koji, anticipirajući fenomenološku kritiku, polazi od teorijsko-analitičkog aspekta i usmjerava svoje zanimanje na imanentno umjetničke vrijednosti« (Majer-Bobetko). A po takvim načelima ostvaruje se sklad s onim najvažnijim vrijednosnim sudovima koji su vodili analitičko-stvaralački pristup Alberta Halera.

Izvori i literatura

- Guido Adler, »Umfang, Methode und Ziel der Musikwissenschaft«, *Vierteljahrsschrift für Musikwissenschaft*, 1885., 1, str. 5–20.
- Josip Andreis, *Uvod u glazbenu estetiku*, Mala knjižnica Matice hrvatske, Zagreb, 1944.
- Muzička nauka i njezin razvitak*, *Zvuk*, 89, 1986., str. 509–518.
- Josip Andreis, »Prvi muzički časopisi u Hrvatskoj«, *Arti musices*, 2, 1971., str. 53–80.
- Josip Andreis, *Povijest glazbe*, 1–4, Liber-Mladost, Zagreb, 1974.–1976.
- Josip Andreis, *Iz hrvatske glazbe*, Muzikološki zavod Muzičke akademije Sveučilišta u Zagrebu-Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1979.
- Josip Andreis, »Rezultati i zadaci muzičke nauke u Hrvatskoj«, *Rad JAZU*, knj. 337, 1965., str. 5–39.
- Josip Andreis, »Musicology in Croatia«, *Arti musices*, Sp. iss., 1, 1970., str. 7–45.
- Josip Andreis, »Muzikologija u Hrvatskoj u razdoblju 1965–1973«, *Arti musices*, 5, 1974., str. 5–38.
- Josip Andreis, »Muzikologija u Hrvatskoj u razdoblju 1973–1978«, *Rad JAZU*, knj. 385, 1980., str. 133–160.
- Antun Barac, *Knjiga eseja*, Zagreb, 1924.
- Antun Barac, *Članci o književnosti*, Zagreb, 1935.
- Antun Barac, *Hrvatska književna kritika*, Zagreb, 1938., ²1962.
- Antun Barac, *Veličina malenih*, Zagreb, 1947.
- Antun Barac, »Predgovor«, u *Hrvatska književna kritika*, II, Matica hrvatska, Zagreb, 1951.
- Antun Barac, *Hrvatska književnost od Preporoda do stvaranja Jugoslavije*, I, »Književnost ilirizma«, Zagreb, 1954., Izdavački zavod JAZU, Zagreb, ²1964.
- Nikola Batušić, »O književno-kritičkim pogledima Alberta Halera«, u *Eseji, studije, kritike: Albert Haler, Mihovil Kobilj, Branko Gavella, Ljubomir Maraković*, prir. Nikola Batušić, Dubravko Jelčić, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 86, Matica hrvatska, Zora, Zagreb, 1971.

- Jerko Bezić – Koraljka Kos, »Prilog problematici folklornog i nacionalnog u opusu Vatroslava Lisinskog«, *Arti musices*, 2, 1971., str. 121–130.
- Aleksandar Flaker, »Hrvatska književnost unutar evropskih književnosti u devetnaestom i dvadesetom stoljeću«, u *Hrvatska književnost prema evropskim književnostima*, ur. A. Flaker i K. Pranjić, Liber-Mladost, Zagreb, 1970.
- Ivan Focht, *Uvod u estetiku*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo, 1972.
- Albert Haler, »Dvije bilješke iz Ksenofontovih 'Memorabilia'«, *Izveštaj spljetske gimnazije*, god. 1911.–1912., Spljet, 1911.
- Albert Haler, »O esteticu Benedetta Crocea«, *Savremenik*, XV, Zagreb, 1920., Knj. II–III, str. 122–125.
- Albert Haler, »Problem kritike i literarne historije (Antun Barac, Knjiga eseja)«, *Jugoslavenska knjiga*, IX, Zagreb, 1925., knj. I, br. 2., str. 67–70.
- Albert Haler, »O autonomiji umjetničkog stvaranja«, *Jugoslavenska knjiga*, IX, Zagreb, 1925., knj. II, br. 7, str. 206, 211.
- Albert Haler, »Filološka i estetska povest književnosti«, *Misao*, IX, Beograd, 1927., knj. 25., sv. 189–190, str. 342–357.
- Albert Haler, Ivan Gundulić, *Osman*, izbor priredio i uvodnu napomenu napisao Albert Haler, Izdavačka knjižara Geca Kon, Beograd, 1928.
- Albert Haler, *Gundulićev Osman s estetskog gledišta*, Beograd, 1929.
- Albert Haler, »Naša književna kritika ('Između filologije i estetike')«, *Nova Evropa*, Zagreb, 1929., knj. XIX, br. 9, str. 273–280.
- Albert Haler, »O naučnom posmatranju književnosti i umjetnosti«, *Srpski književni glasnik*, Beograd, 1930., N.S., knj. 31., br. 2, str. 95–105.
- Albert Haler, »O talijanskim uticajima na dubrovačku književnost, povodom doktorske disertacije dra J. Torbarine«, *Nova Evropa*, Zagreb, 1931., knj. XXIV, br. 4, str. 201–205.
- Albert Haler, »Povodom prevoda Kročeve 'Estetike', B. Kroče, Estetika, preveo dr. O. Vitezica, Kosmos, Beograd, 1934«, *Nova Evropa*, Zagreb, 1934., knj. XXVII, br. 10, str. 394–400.
- Albert Haler, »O kritici (Dr. Ljubomir Maraković, Hrvatska književna kritika, Zagreb, 1935)«, *Hrvatska revija*, VIII, Zagreb, 1935., br. 7, str. 370–372.
- Albert Haler, »Je li estetska kritika jednostrana«, *Hrvatska revija*, IX, Zagreb, 1935, br. 3, str. 113–121.
- Albert Haler, *Antun Kazali: književni profil*, prigodom četrdesetgodisnjice smrti, Dubrovnik, 1935.
- Albert Haler, »Dva sociološka književna teoretika (Guyau i Plehanov)«, *Hrvatsko kolo*, Zagreb, 1937., knj. XVIII, str. 213–229.
- Albert Haler, »Filologija i estetika«, *Hrvatska revija*, X, Zagreb, 1937., br. 12, str. 657–660.
- Albert Haler, »O Gundulićevim 'Suzama sina razmetnoga'«, *Hrvatska revija*, XI, Zagreb, 1938., br. 12., str. 620–625 + tabla.
- Albert Haler, »Moć i nemoć kritike«, *Hrvatska revija*, XII, Zagreb, 1939., br. 4, str. 169–175.
- Albert Haler, »Apstraktnost umjetničkih vrsta«, *Hrvatska revija*, XIII, Zagreb, 1940., br. 9., str. 449–455.

- Albert Haler, *Iz tuđih književnosti*, Suvremena knjižnica Matice hrvatske, knj. 33, Matica hrvatska, Zagreb, 1941.
- Albert Haler, »Croce Benedetto«, *Hrvatska enciklopedija*, Zagreb, 1942., sv. IV.
- Albert Haler, »Ljepota«, *Hrvatsko kolo*, Zagreb, 1942., knj. XXIII, str. 110–117.
- Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, Zagreb, 1943.
- Albert Haler, »'Dijalog o ljepoti' Nikole V. Gučetića, Opis ljepote Cviete Zuzorić u prvoj hrvatskoj estetici, sa 3 slike«, *Spremnost*, III, Zagreb, 1944., br. 139, str. 9.
- Albert Haler, *Novija dubrovačka književnost*, izd. Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1944.
- Nikola Ivanišin, »Metoda i rezultati književne kritike Alberta Halera«, *Radovi Filozofskog fakulteta*, Zadar, 1960, sv. 1.
- Koraljka Kos, »Začeci nove hrvatske muzike«, *Arti musices*, 7, 1976., 25, str. 39.
- Zofia Lissa, *Estetika glazbe*. Ogleđi, Naprijed, Zagreb, 1977.
- Sanja Majer-Bobetko, *Estetika glazbe u Hrvatskoj u 19. stoljeću*, JAZU, Zagreb, 1979.
- Sanja Majer-Bobetko, *Glazbena kritika na hrvatskom jeziku između dvaju svjetskih ratova*, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb, 1994.
- Sanja Majer-Bobetko, »Povijest glazbe Vjenceslava Novaka«, *Croatica*, 40–41, Zagreb, 1994.
- Zlatko Posavac, »Estetika Alberta Halera«, *Mogućnosti*, 24, 5, Split, 1977, 574–597.
- Zlatko Posavac, *Albert Haler*, Kritički portreti hrvatskih slavista, Zavod za znanost o književnosti – Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1987.
- Zlatko Posavac, *Estetika u Hrvata*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1986.

KNJIŽEVNOPOVIJESNA RAZMATRANJA ALBERTA HALERA SPRAM GLAZBENOPOVIJESNIH RAZMATRANJA NJEGOVA VREMENA

Sažetak

Glazbenopovijesna razmatranja Alberta Halera u Hrvatskoj u vrijeme aktivnog djelovanja Alberta Halera (iza Prvoga svjetskog rata do završetka Drugog svjetskog rata) događaju se u isto vrijeme kada u glazbenom stvaralaštvu, odnosno skladateljstvu, traje rad autora koji, prema danas važećoj glazbenohistoriografskoj misli, obilježavaju »glazbenu kulturu u Hrvatskoj između dva svjetska rata« (Andreis, 1974.). Taj je naziv i vremensko određenje u skladu s idejnim odrednicama socijalističkoga društva nakon godine 1945. Zapravo se radi o većem vremenskom razdoblju kojeg je dio i ujedno prethodnica razdoblje tzv. prijelazne skupine skladatelja (Kos 1976.) odnosno prijelazno razdoblje (Andreis, 1974.). Pripadaju mu B. Bersa, Rosenberg-Ružić, F. Dugan st., Hatze i D. Pejačević od istaknutijih autora. U radu pod gornjim nazivom zanima nas nekoliko mogućih odnosnih vrijednosnih kategorija, među njima, na prvom mjestu – tematiziranje problema kod Alberta Halera te kod hrvatskih muzikologa kao i kod skladatelja (ujedno glazbenih pisaca).

LITERARY-HISTORICAL ANALYSES OF ALBERT HALER IN
REFERENCE TO THE MUSICALLY-HISTORICAL ANALYSES OF HIS TIME*Summary*

Musically-historical analyses of Albert Haler in Croatia during the active career of Albert Haler (from World War I until the end of World War II) occur the same time as when the work of the writer in the musical creativity which, according to today's musically-historical thought mark the »musical culture in Croatia between the two World Wars« (Andreis, 1974). That name and time attribute are in accordance with the ideological guidelines of the socialist society after 1945. Actually we are talking about a greater time period which consists of and whose predecessor is the era of the so-called transitive group of composers (Kos 1976) that is, the transitive era (Andreis, 1974). B. Bersa, Rosenberg-Ružić, F. Dugan Senior, Hatze and D. Pejačević are of the more prominent composers who are a part of this era. In the above mentioned work we are interested in a few possible relative evaluation categories among which primarily the subject matter of Albert Haler and the Croatian musicologists as well as composers (including the writers of musical pieces).

Benedetto Croce (1866.–1952.), talijanski filozof, književni kritičar i kulturni povjesničar.

ALBERT HALER: O ESTETICI BENEDETTA CROCE. Nijedna nauka nije bila lošije sreće od estetike. Teoretičari je nijesu kroz vijekove i vijekove mogli drukčije zamisliti, već kao ovisnu sad o jednoj a sad o drugoj duhovnoj djelatnosti. Najukorjenjenija i najžešća predrasuda bila je shvatanje umjetnosti kao funkcije ovisne o intelektu. Doduše, već je Platon dobro opazio, da estetski fakt ne smijemo miješati sa intelektualnim, ali ne poznavajući druge duhovne djelatnosti do intelekta, pripisuje umjetničko stvaranje najnižim sferama ljudskoga duha, izbacujući ga iz svoje idealne države. Većina kasnijih teoretičara, misleći, da će tako najbolje spasiti dignitet umjetnosti, uključuju je potpuno u područje uma.

I tako intelektualizam, sa svojim satelitima pedagogizmom i misticizmom, uz hedonizam, prevladava u estetici u cijelom starom i srednjem vijeku. Dosta je da spomenem grčke mislioce, koji tražijahu »hiponoje« u Homeru; Horaca su njegovim »qui miscuit utile dulci«; Katula, koji svojim iskrenim lirskim izljevima daje naslov »nugae« (sitnice); Dantea, koji »Božansku komediju« piše samo zato, da njom privede zalutalo čovječanstvo k Bogu; Petrarca, koji svoje platonističke sonete, trubadurski nacihrane, smatra umotvorinama, dok pjesme, što je napisao, da dade oduška svojim najintenzivnijim osjećajima, drži inferiornim. Istu stvar vidimo i u novom vijeku. Boileau n. pr., pod uplivom Cartesinsovih, smatra samo istinu umjetničkim objektom (Rien n' est beau que le vrai, le vrai seul est aimable). Tako i Baumgartenu, kojega drže ocem moderne estetike (on joj je i dao ime), umjetnost nije drugo već »gnoseologija inferior« i »ars pulchre cogitandi«. Kant ne može da zamisli umjetničke ljepote bez logičkog pojma, a umjetnički mu je genij kombinacija raznovrsnih sposobnosti. Schellingu je ona produkt neke intelektualne intuicije, a Hegelu niži stepen spoznaje. Ovo ga je shvatanje moralo dovesti do poznatog pro-ročanstva, da će estetsko stvaranje s vremenom potpuno uzmaći pred filozofijom.

Halerov članak »O estetici Benedetta Croce« objavljen je u *Savremeniku* godine 1920.

Halerova kategorija »lijepog« iz obzora njegove prosudbe *Dijaloga o ljepoti* Nikole V. Gučetića

Izvorni (referat sa znanstvenog skupa)
UDK 111.852 Haler, A.: 19 Gučetić

»Već su stari filozofi uzimali Liepo, Istinito i Dobro kao nerazrješivo trojstvo. Pozitivizam, sa sebi srodnim pravcima, izsmijao je ovo trojstvo kao preživjelu metafizičku predrasudu. Ali bez Liepoga, Istinitoga i Dobroga, bez umjetnosti, bez misli i bez čudorednosti, nema ni č o v j e k a u pravom smislu rieči.«

(A. HALER, *Doživljaj ljepote*, Zagreb, 1943., str. 274)

I.

Halerov prikaz Gučetićeve estetike, naslovljen *Dijalog o ljepoti Nikole Vita Gučetića. Opis ljepote Cvijete Zuzorić u prvoj hrvatskoj estetici*, objelodanjen je 1944. godine,¹ dakle samo godinu dana prije njegove smrti, o kojoj još ni danas nemamo izvjesnih podataka, i godinu dana nakon što je konačno imenovan sveučilišnim profesorom »estetike« i »etike« na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Znakovitost ovoga *rubnoga* položaja što ga navedeni prikaz zauzímlje u dijakronijskoj perspektivi Halerova životnog i profesionalnog puta, potvrđuje se i u »sinkronijskoj« perspektivi iz pogleda na cjelinu njegova estetičkoga, kritičko-teorijskoga, komparatističkoga i književnopovijesnoga opusa.² Usmjerivši svoj rad ponajprije uspostavljanju i

¹ A. Haler, »Dijalog o ljepoti Nikole Vita Gučetića. Opis ljepote Cvijete Zuzorić u prvoj hrvatskoj estetici«, *Spremnost*, III:140 (1944.), str. 9. Navedeni prikaz s likovnim priložima: slikom Cvijete Zuzorić dubrovačkoga akademskog slikara Marka Murata (1864.–1944.) i dvije slike kapitela Kneževog dvora, zaprema tek jednu stranicu velikoga formata.

² O književnoj se povijesti u Halera, kao i uostalom u B. Crocea može, dakako, samo uvjetno govoriti, jer je *književna povijest* istovjetna *književnoj kritici*. O istovjetnosti *književne povijesti* i *književne kritike* usp. Croceov esej »Kritika i književna historija« (1909.), B. Croce, *Književna kritika kao filozofija*, prev. V. Desnica, Beograd, 1969., str. 50–54.; O metodologiji

osvjetljavanju fundamentalnih estetičkih postulata,³ koji jedini mogu osigurati estetskim entitetima relevantan pristup, a potom njihovu iskušavanju i ovjeravanju na književnoj baštini, Haler u nerazmjerno manjoj mjeri kritički prosuđuje samo estetičko-filozofijsko naslijeđe. Iznimku, dakako, predstavlja, kao što se može očekivati, Benedetto Croce,⁴ ali i različiti odvjetci pozitivističko-scijentifičke paradigme znanja, s kojima se Haler sa začudnom minucioznošću kritički razračunava u cijelome prvome dijelu svoje estetike.⁵ Tako se gotovo paradoksalno iz Halerove estetike razabire kritička

povijesti umjetnosti i književnosti usp. B. Croce, *Povijest književnosti i umjetnosti, Estetika kao znanost izraza i opća lingvistika*, prev. S. Roić, Zagreb, 1991., str. 124–127. Interpretaciju Croceove teze o istovjetnosti književne kritike i književne povijesti uz sažeti prikaz Croceove *Estetike* usp. Z. Posavac, »Zapis uz 'Estetiku' Benedetta Crocea«, pogovor knjizi: B. Croce, *Estetika*, Zagreb, 1991., str. 423. Usp. Halerovu razradu Croceovih teza i distinkciju između *filološke* i *estetske* povijesti književnosti: A. Haler, »Filološka i estetska povijest književnosti«, u knjizi: Haler, *Kombol, Gavella, Maraković*, prir. N. Batušić, PSHK, knj. 86, Zagreb, 1971., str. 29–48. Halerova knjiga *Novija dubrovačka književnost* (Zagreb, 1944.) koja po svojoj primarnoj vokaciji eminentno ulazi u područje književne povijesti u tradicionalnom smislu riječi, u literaturi o Haleru ponajčešće se uzimlje kao primjer njegova »snižavanja estetskih« kriterija kada je riječ o zavičajnoj književnoj baštini. Usp. N. Ivanišin, »Metoda i rezultati književne kritike Alberta Halera«, *Radovi Filozofskog fakulteta Zadar*, 1960., br. 1, str. 133–134.; N. Batušić, »Albert Haler«, predgovor knjizi: Haler, *Kombol, Gavella, Maraković* (1971.), str. 18. Riječ je međutim, kako nas upozorava dosada najizvršnji poznavatelj Halerova opusa Z. Posavac, o tomu što Haler, po vlastitome iskazu iz uvodne »Napomene« knjizi, nije »uzimao u obzir samo estetske, nego i druge vrijednosti«, te i nije išao za otkrivanjem estetičkih nego kulturnopovijesnih vrijednosti. O Halerovu metodologijskome izboru u studijama iz *Novije dubrovačke književnosti* usp. Z. Posavac, *Albert Haler*, Zavod za znanost o književnosti – Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 46. Oslanjajući se na Croceove stavove, Haler razlikuje *poeziju* i *književnost* (literaturu) u širem smislu, i klasificira potonju u zasebne razrede, te izrijeком veli kako su razni »književni oblici« »ne-pjesništvo, ali nisu protipjesništvo«, te da je ova konstatacija »osobito važna, jer se tako izbjegava pogibelj da se zanieće svaka vrijednost djelu, kojemu se mora zanijekati pjesnički značaj.« Usp. A. Haler, *Doživljaj ljepote*, Zagreb, 1943., str. 226–227.

³ Opširnu razradu teorijske dimenzije Halerovih estetičkih nazora u njihovoj dijakronijskoj perspektivi usp. Z. Posavac, »Estetika Alberta Halera«, *Mogućnosti*, XXIV: 5 (1977.), str. 576–597. Mjesto A. Halera unutar povijesnog pregleda generacija hrvatskih autora (estetičara, filozofa, književnih znanstvenika, publicista i dr.) koji se bave estetičkim problemima u razdoblju do sredine XX. stoljeća usp. Z. Posavac, »Estetika u Hrvata (III)«, *Kolo*, VIII: 9 (1970.), str. 992–993.

⁴ Teorijski osvjeteštено stajalište, gdje se Haler nedvosmisleno predstavlja »kročean-cem« po prvi je put iskazano u njegovu radu »O estetici Benedetta Crocea«, *Savremenik*, XV: II–III (1920.), str. 122–125; usp. Posavac, 1977: 575.

⁵ Halerova knjiga *Doživljaj ljepote* (1943.), u kojoj su sakupljeni i dijelom prerađeni i dopunjeni njegovi raniji radovi, nastali po vlastitome iskazu iz uvodne »Napomene«, »pred neko dvanaest godina«, u strogom smislu riječi nije sustavna estetika. Ipak kako ona predstavlja sumu njegova dotadašnjega rada iz područja estetike mogli bismo je u širem smislu riječi tako imenovati. Dispozicija ove knjige: podjela na historijski i teorijski dio, podsjeća na Croceovu *Estetiku* (1902.), tek što Croce historijski dio svoje *Estetike* izlaže poslije teorijskoga i ima pretenzije za sustavnim pregledom estetičkih teorija od grčko-rimske antike, srednjovjekovlja i renesanse do suvremenosti. Halerov povijesni dio nosi naslov »Empiričko-induktivno promatranje umjetnosti« i obuhvaća tek pozitivističko-scijentifičke pravce u estetici od devetnaestoga stoljeća nadalje tek s ciljem njihova kritičkoga opovrgavanja.

povijest pozitivističkih pravaca u estetici, njihovih temeljnih pravaca i predstavnika, dakako s nakanom ukazivanja na njihove nedostatnosti, unutar- nje aporije i protuslovlja, kako u samome pristupu i metodologiji tako i u konačnim rezultatima, koji po Halerovu sudu ne mogu imati spoznajni značaj.⁶ Naspram ovoga »pogrešnog« empirijsko-induktivnog pristupa, koji povezuje predstavnike raznovrsnih pozitivističko-psihologističkih pravaca, Haler se odlučuje za »filozofsko promatranje« umjetnosti, zadržavajući se u prvome redu na opisu naravi, strukture i funkcije samoga estetskoga čina: *estetskoga doživljaja*, dok u znatnoj mjeri pruža pozitivno i sustavno filozofijsko utemeljenje same kategorije *lijepoga*,⁷ što gotovo proturječi naslovnoj sintagmi njegove estetike.⁸

Stoga je Halerov prikaz Gučetićeve estetike značajan već po tomu što propituje značenje, strukturu i funkciju *lijepoga* iz motrišta kasnorenesansne estetičke svijesti i tako posredno pruža vrijedne obavijesti o vlastitome pristupu ovoj temeljnoj estetičkoj kategoriji. Tim više što je predmet njegova prikaza dijaloški traktat koji pripada hrvatskome filozofijskome naslijeđu,⁹ koje je u tom trenutku još uvijek u znatnoj mjeri neistraženo, premda je o Gučetiću i njegovim *Dijalozima o ljepoti* govorio još 1881. Franjo Marković,¹⁰ utemeljitelj hrvatske filozofijske historiografije. Činjenica kako je ri-

⁶ Predmet Halerovih kritičkih interpretacija ponajprije je kasnodevetnaestoljetni pozitivizam G. T. Fechnera, koji među prvima postupak »odozgo« (»von oben«) svojstven spekulativno-metafizičkim estetičkim teorijama zamjenjuje postupkom »odozdo« (»von unten«). Ipak, dok Fechner empirijski postupak još uvijek smatra dopunom filozofskoga, kasniji pozitivisti posve prekidaju filozofski fundiranu estetiku, a glavna im potpora postaje Fechnerov »direktni faktor«. Otada je kao vrhovno mjerilo umjetnosti usvojeno načelo »svidanja« i različiti odvjetci *eudaimonističke* teorije o lijepom. Na udaru Halerove kritike ponajviše su predstavnici psihologističkih teorija: Volkelt, Lipps, Witasek, Müller-Freinfels i dr. koji estetičke teorije napućuju praznim »pseudopojmovima«, a sama psihologija nasilno zauzimajući mjesto filozofije neprestano prekoračuje svoje područje odričući duhovnim vrijednostima svaki legitimitet i pretvarajući ih u isprazne i nestalne kategorije.

⁷ O samoj je kategoriji lijepog Haler uz fragmentarne odredbe i kritičke objekcije spram empirijsko-induktivnog shvaćanja lijepog, koje lijepo veže uz ugodno i polučuje različitim vidovima eudaimonizma i hedonizma, nešto iscrnije progovorio pri kraju posljednjega poglavlja *Doživljaja ljepote*, naslovljenog »Važnost i vrijednost estetskoga čina« i u dodatku knjizi pod naslovom »Kulturne vrijednosti«.

⁸ Po sudu Z. Posavca u rukopisnim verzijama Halerove knjige *Doživljaj ljepote* nema ovoga naslova.

⁹ Osim o Gučetićevoj estetici, Haler ukratko izvješćuje i o estetičkim shvaćanjima D. Ranjine. Usp. A. Haler, »O talijanskim utjecajima na dubrovačku književnost, povodom doktorske disertacije dra J. Torbarine«, *Nova Evropa*, XXIV: 4 (1931.), str. 201–205. Usp. o tomu: Z. Posavac, »Estetički esej D. Ranjine«, *Forum*, br. 1–3, 1976., str. 242.

¹⁰ F. Marković u svojem znamenitome rektorskome govoru održanom pri instalaciji rektora 19. listopada 1881. Nikolu Gučetića (Gozzi, Gozeus) ocjenjuje kao »jednoga od najznatnijega dubrovačkih filozofa XVI. vieka« dajući pregled njegova filozofijskoga opusa i podrobno se zadržavajući upravo na njegovu *Dijalogu o ljepoti*. Usp. pretilak ovoga govora: Franjo Marković, »Filozofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, I: 1–2 (1975.), str. 267–271 Vladimir Filipović, urednik ovoga filozofijskoga polugodišnjaka pokrenutoga od Instituta za filo-

ječ o filozofijskome djelu Dubrovčanina dakako nije nebitna, ali svakako nije apriorni uvjet Halerovih afirmativnih sudova o Gučetićevoj estetici,¹¹ jer afirmativnost svojih prosudbi Haler temelji u onim aspektima gdje pronalazi dodirne točke s vlastitim, *kročeanskim* pozicijama. Upravo u tom činu aktualizacije kasnorenesansnih, po Halerovu sudu zapravo ponajviše platoničko-novoplatoničkih estetičkih teorija prezentnih u Gučetićeve estetičkome traktatu, iz perspektive suvremene filozofijske svijesti, jest prava vrijednost ovoga Halerova prikaza. Pozitivno odmjeravanje vlastitih estetičkih postulata s antičkim i kasnorenesansnim, čega iz cjeline dosad prezentiranih Halerovih radova ima nerazmjerno manje u odnosu na iscrpno i opširno navođenje »negativnih uzora«, čini ovaj rad upravo dragocjenim.

Naznačivši, dakle, tek sumarno mjesto i značenje ovoga Halerova prikaza u cjelini njegova opusa, nakana nam je u ovome radu pružiti opis samoga Halerova prikaza i izdvojiti njegove ključne teze kojima uspostavlja tipološke podudarnosti između Gučetićevih platoničko-novoplatoničkih i suvremenih, vlastitih, na kročeanskim premisama utemeljenih sudova o ljepome, a potom istražiti njihovo mjesto i značenje u cjelini Halerova estetičkoga sustava.

II.

Dijalog o ljepoti (*Dialogo della Bellezza*, Venezia, 1581.),¹² jedan među brojnim renesansnim traktatima o ljepoti i ljubavi, djelo je Nikole Vitova Gučetića (1549.–1610.) uglednoga Dubrovčanina, filozofa i polihistora, koji objavljuje djela, rasprave, komentare iz najraznovrsnijih znanstvenih i filozofijskih disciplina, sintetizirajući u njima bogato filozofijsko naslijeđe od antike i srednjovjekovlja do aktualnoga razdoblja humanizma i renesanse.¹³

Danas je pak nedvojbeno kako Gučetićev *Dijalog o ljepoti* nije prva hrvatska estetika, kako to veli Haler. Nad Gučetićem prvenstvo nesumnjivo pripada F. Petriću (Cres, 1529. – Rim, 1597.), koji 1553. godine objavio je uz analizu Petrarkina soneta kraću raspravu o pjesničkim bjeso-

zofiju Sveučilišta u Zagrebu, u predgovoru prvoga broja (1975.) govori o njegovim zadaćama ostvarenja Markovićeve projekta i sustavnoga istraživanje hrvatske filozofijske baštine, koja je u tom trenutku »tek u isječcima i to vrlo oskudno poznata«.

¹¹ Tako se primjerice Halerovi afirmativni sudovi u knjizi *Novija dubrovačka književnost* tumače kao rezultat njegova »emotivnog, dubrovačkog lokalpatriotskog« stava. Usp. Ivanišić, 1960: 134.

¹² Usp. dvojezično izdanje: Nikola Vitov Gučetić, *Dijalog o ljepoti/Dialogo della bellezza, Dijalog o ljubavi/Dialogo d'amore*, prev. N. Badurina, Most/The Bridge, Zagreb, 1995.

¹³ Opširnije obavijesti o životu i djelu Nikole V. Gučetića s uputom u literaturu usp. u monografiji: Lj. Šifler (Schiffler), *Nikola Gučetić*, Zagreb, 1977., kao i: Lj. Schiffler, »Nikola Vitov Gučetić/Niccolo Vito di Gozze, život i djelo«, pogovor knjizi: Nikola Vitov Gučetić, *Dijalog o ljepoti*, Zagreb, 1995., str. 337–360.

vima.¹⁴ O poetičkim i estetičkim nazorima F. Petrića govori u svojem povijesnome pregledu estetičkih teorija sam Croce, Halerov veliki uzor i mentor.¹⁵

Haler započinje prikaz u literaturi o Gučetiću često isticanom tvrdnjom kako su njegovi spisi nastankom vezani za domaće tlo,¹⁶ ilustrirajući to poznatom tvrdnjom Nikole Tommasea »kako starim Dubrovčanima nije bilo potrebno ostaviti rodni kraj, kada su htjeli dostići najviši stupanj naobrazbe«,¹⁷ u čemu se mogu odčitati i izvjesne aluzije na vlastito dugogodišnje djelovanje u Dubrovniku.¹⁸ Sažimljući tek u jednoj rečenici najbitnije značajke Gučetićeve životopisa, Haler probleme prezentne u Gučetićevim spisima osvjetljava iz aktualnoga kulturno-političkoga konteksta, pronalazeći u njima refleks »duhovne atmosfere« Dubrovačke Republike i njezinu »visoko razvijenu političku svijest, kao i visoku kulturnu razinu«. Vrlo sažete i najbitnije biografske i kulturnopovijesne podatke¹⁹ Haler popunjava kratkim bibliografskim osvrtom na Gučetićev opus i referiranjem o najbitnijim formalnim značajkama njegova dijaloškoga traktata: komu je posvećen²⁰ i tko su sugovornici, točnije sugovornice u ovome dijalogu, donoseći njegov puni naziv: *Dialogo della Bellezza detto Antos secondo*

¹⁴ Riječ je o ranim spisima F. Petrića, tiskanim u istom svesku s njegovim prvijencem *La città felice*: F. Patrizi, *La città felice. Il Barignano o dialogo d'onore; Discorso della diversità de' furori poetici; Lettura sopra il sonetto del Petrarca «La gola, e l' sonno, e l' ociose piume»*, G. Grifio, Venezia, 1553.

¹⁵ B. Croce opisuje *Poeticu* Francesca Patrizia (Franjo Petrić, Patrizio) i njegov otklon spram Aristotelova pojma *oponašanja*. Usp. B. Croce, 1991: 169–170. O Petrićevoj retorici usp. B. Croce, »Francesco Patrizio e la critica della rettorica antica«, u: *Problemi di estetica e contributi alla Storia dell'estetica italiana*, Bari, 1940., str. 301–312. U eseju »Čista intuicija i lirski karakter umjetnosti« (1908.), Croce izdvaja kao glavne predstavnike *agnostičke* estetike Kanta i Petrića. Za agnostičku estetiku (uz agnostičku, Croce izdvaja još *empirizam, prakticism, intelektualizam i misticizam*) po Croceu je karakteristično što polazi od kritike dosadašnjih sudova u umjetnosti, tvrdi da umjetnost ima svoje vlastito načelo, ali ga ne uspijeva definirati. Usp. Croce, 1969: 8.

¹⁶ Gučetić nerijetko izrijekom smješta svoje spise u Dubrovnik ili Trsteno, kao što je to učinio i u *Dijalogu o ljepoti*. F. Marković (1975: 267), pozivajući se na riječi Alda Manuzija, izdavača Gučetićeve djela *Dello Stato delle Repubbliche*, tvrdi kako Gučetić »nije nikada iz Dubrovnika izašao, nije bio na naukah u Padovi ni Bologni nit igdje nego je sve doma učio.« Premda postoje indicije o njegovu školovanju u Padovi i drugim gradovima Italije, do sada ne raspolažemo pouzadnim dokumentom koji bi to potvrdio. Usp. Schiffler, 1995: 338–339; Z. Posavac, »Platonistički dijalozi u Trstenu«, *Republika*, 7–8, 1976., str. 764–765.

¹⁷ Citati za koje ne navodim izvor preuzeti su iz Halerova prikaza Gučetićeve estetike.

¹⁸ Činjenica, pak, o Halerovu neprekidnome boravku u Dubrovniku od 1909. do 1939. zaslužuje provjeru.

¹⁹ Haler zapravo nikada nije odricao važnost kulturnopovijesnih podataka i *erudicije* kao nužne pretpostavke svakog književnokritičkog/književnopovijesnog rada, kao što nije poricao vrijednost filološke metode ukoliko ona ne prekorači svoje granice. Usp. »Filologija i estetika«, *Hrvatska revija*, X:12 (1937.), str. 659; Haler, 1971: 30; Croce, 1991: 125.

²⁰ Dijalog je posvećen sestri Cvijete Zuzorić Niki Zuzorićevoj, koja živi u Ankoni. Usp. Gučetić, 1995: 9.

la mente di Platone.²¹ Apostrofirajući Gučetićeovu inovativnost glede njegova izbora da filozofijski dijalog vode žene: Cvijeta Zuzorić i Mara Gundulić, supruga Nikole V. Gučetića, Haler parafrazira Gučetićeve riječi iz predgovora *Dijaloga o ljepoti* kako su žene »obdarenije kontemplativnim sposobnostima« naspram muškarcima, koji naginju praktičnim djelatnostima, pa je stoga i njihovo sudjelovanje u platonskim dijalozima posve opravdano.²² Najveći dio prikaza zaprema vjerna sadržajna parafraza Gučetiće-
vih renesansnih estetičkih nazora, koji po Halerovu sudu, a u skladu s identičnom Croceovom ocjenom, u estetičkome smislu ne donose ništa novo.²³ Specifična eklektička ispremiješanost raznorodnih filozofijskih usmjerenja (pitagorejsko, platoničko, neoplatoničko, aristotelovsko i dr.), što je po sudu nekih istraživača Gučetićeova djela znak njegove neizvornosti, po Haleru još uvijek ne znači kako je ovaj Gučetićeov dijalog »puka kopija« jer se temelji »na izravnoj lektiri filozofa«: Platona, Plotina, sv. Augustina, Leona Hebrejskog, Marsilia Ficina, Pica della Mirandole, Aristotela.²⁴

Parafrazirajući najbitnije Gučetićeve poglede na podrijetlo, oblike i funkciju lijepoga, i ne prekidajući ih vlastitim kritičkim intervencijama, Haler kao oprimjerenje renesansnoga kanona ljepote, netom nakon što je izložio za renesansu aktualne odredbe tjelesne ljepote, daje vrlo ekstenzivan citat gdje Mara Gučetić opisuje tjelesnu ljepotu svoje sugovornice glasovite Cvijete Zuzorić,²⁵ čiji je lik poslužio kao likovna ilustracija prikaza. O samome opisu Haler lapidarno, ali pogađajući u samu srž, izvješćuje kako je »udešen prema platonističkoj idealnoj ljepoti i iznesen konvencionalnom pe-trarkističkom frazeologijom«.

Posljednja je pak trećina Halerova prikaza ne toliko kritičko tumačenje Gučetićeve estetike koliko njezino *aktualiziranje* iz perspektive »suvremene filozofije«. Pozornost zavrjeđuje nekoliko Halerovih iskaza čije bi podrobnije istraživanje nedvojbeno pridonijelo potpunijemu upoznavanju njegova filozofijskoga utemeljenja estetskog fenomena. Ponajprije, vrijednost i aktualnost Gučetićeve teorije o lijepom i ljubavi Haler otkriva u tomu što one otvaraju temeljni gnoseologijski problem od kojega započinje

²¹ Opširnije o Gučetićeovim *Dijalozima o ljepoti i ljubavi* usp. Schiffler, 1977: 15–36. O značenju punoga naziva ovoga dijaloga kao i o estetičkim nazorima N. Gučetića usp. Posavac, 1976: 767.

²² Usp. Gučetić, 1995: 11–13.

²³ Estetičke teorije renesanse po Croceovu sudu ostaju u krugu antičkih ideja o lijepom: »Povećavaju se razmjeri, svijet je postao širi, no bitno nove ideje u oblasti estetičke znanosti još se ne pojavljuju« (Croce, 1991: 163).

²⁴ Haler navodi podatak kako je Nikola V. Gučetić napisao komentar četvrtoj knjizi Aristotelove rasprave *O duši* i prvoj knjizi Aristotelove *Retorike*, te kako je po svjedočanstvu njegove supruge proučavao Averroesa, videći u tomu značajne podatke koji govore o kulturnoj razini Dubrovačke Republike.

²⁵ Usp. biografiju Cvijete Zuzorić (po istraživanju Z. Marković, ona je rođena 1552., umrla 1648.), Z. Marković, *Pjesnikinje starog Dubrovnika*, JAZU, Zagreb, 1970., str. 57–111. Za opis tjelesne ljepote Cvijete Zuzorić usp. Gučetić 1995: 43–45.

svaka spoznaja. Pitanje je to spoznajnoga aspekta i adekvatne mu spoznajne metode. U njima on nadalje pronalazi vječno aktualno pitanje kulturnih i duhovnih vrijednosti, a u Gučetićevoj *platonističkoj ideji ljepote* Haler pronalazi »afirmaciju estetskoga momenta kao jedinstvenoga duhovnog doživljaja«. Platonističko pak poistovjećivanje ljepote i dobrote²⁶ znači po Haleru »naslućivanje dinamičkoga jedinstva duha«. U Gučetićevoj tvrdnji kako »naš duh po svojoj naravi voli lijepo i dobro«, Haler pronalazi predviđanja »današnjih imanentnih shvaćanja duhovnih kvaliteta«. Novoplatoničko, pak, »mistično uzdizanje duše k ljepoti« i njezino »pročišćavanje od zemaljskih strasti« Haler tumači jezikom »nove filozofije« kao »smirenost fantazijske kontemplacije i uzdizanje pojedinačnih strasti u univerzalnost sveživota«. Dodamo li tomu Halerovo znakovito izjednačavanje »današnjih pozitivista« s »nekadašnjim sofistima« kao i njegovo tumačenje dijalektičkih zakonitosti u povijesti ljudske misli putem periodičkih izmjena razdoblja negacije i afirmacije duhovnih i kulturnih vrijednosti, kao i Halerov sud o iznimnom značenju ovih estetičkih teorija za »političko-ćudorednu svijest republike sv. Vlaha«, vidljivo je kako se u ovom nevelikom prikazu estetičkih pogleda kasnošesnaestoljetnog Dubrovčanina sažimlje sukus Halerovih estetičkih postulata. Stoga je i njihovo značenje razumljivo tek iz cjeline Halerove estetike.

Navedene Halerove teze, preglednosti radi, mogu se sažeti u tri problemske skupine:

1. pitanje *spoznajne perspektive* i *spoznajne metode* u istraživanju estetskoga fenomena, pri čemu Haler utvrđuje identičnost *spoznajno-teorijske filozofijske* perspektive Gučetićeve estetike i suvremene estetičke refleksije, ali različitost metoda: *apriorno-deduktivna* metoda idealističke estetike naspram *induktivno-deduktivne* metode koju je usvojila suvremena estetika
2. pitanje *duhovnih i kulturnih vrijednosti*, odnosno suodnos *Ljepote, Istine* i *Dobrote*, gdje Haler suprotstavlja *statičko-transcendentalno* poimanje jedinstva duha, prezentno u Gučetićevoj estetici, *dinamičko-imanentnom* poimanju jedinstva duha kako ga je formulirala suvremena filozofija
3. problem suodnosa *teorijske* i *praktične* sfere spoznaje, kao i utjecaja teorijskih (estetičkih) orijentacija u svakodnevnom praktično-političkom životu i njihovo presudno značenje za opstanak kulture uopće.

²⁶ »Liepo je istovjetno s dobrim. Svi ljube i žele dobro, što ne bi bilo moguće, kad ono ne bi imalo u sebi ništa liepa, niti bi se liepe stvari žudile, kad ujedno ne bi bile i dobre. Našoj naravi dopada se jednako liepo i dobro, jer kad bi se i najmanje zlo nalazilo u liepom, naša bi ga narav kao neprijateljica zla, izbjegavala« (Haler, »Dijalog o ljepoti Nikole Vita Gučetića«, 1944: 9). Usp. Gučetić, 1995: 57.

III.

Krenemo li od temeljnoga gnoseologijskoga problema, pitanja spoznajnoga aspekta i spoznajne metode, čemu je Haler u kvantitativnome i kvalitativnome smislu posvetio iznimnu pozornost, razračunavajući dakako s pozitivističko-scijentističkim pristupom spoznaji, uočava se kako je rješenje ovoga problema Haler ponudio u obliku izbora između dvaju temeljnih spoznajnih aspekata i njima adekvatnih spoznajnih metoda. U povijesti ljudske misli Haler izdvaja dva temeljna spoznajna pristupa svekolikoj stvarnosti i dvije temeljne sfere spoznaje: *praktičnu* i *teorijsku*.²⁷ Praktični pristup spoznaji, kojemu je temeljna spoznajna metoda *empirijsko-induktivna*, za temeljno polazište izabire iskustvene činjenice priznajući ih kao jedini realitet. On, međutim, uopće nema spoznajne važnosti jer puka induktivna metoda poznaje samo *kvantitativno* razlučivanje koje ne može ponuditi *pojmovno* razgraničenje pojava.

Positivizam, psihologizam, naturalizam, scijentificizam, kako sve Haler naziva pravce mišljenja koji za polazište izabiru praktični aspekt i empirijsko-induktivnu metodu, prisvajajući postupke *prirodnih znanosti* granice svojega spoznajnoga područja omeđuju osjetilnom stvarnošću i tako u trenutku kada si prisvajaju spoznajno značenje zapadaju u brojna protuslovlja i aporije, koje naposljetku vode u slijepe ulice relativizma i agnosticizma i temeljito podrivaju vjeru u iste pozitivne činjenice na kojima se temelje. Temeljna je, dakle, pogreška u tomu što pozitivističko-scijentifički pravci u svojem nastojanju za sveobuhvatnom spoznajom prekoračuju svoje granice i dokidaju na taj način i pozitivne vrijednosti svojih postupaka.²⁸

Apstrahirajuća, klasificirajuća spoznaja, na koju su ovi pravci osuđeni, naprosto nije u mogućnosti pribjeći bilo kojemu pojmovnome određenju spoznajnoga objekta jer ono nema moć kvalitativnoga razlučivanja, koje je temeljna pretpostavka svake spoznaje. Ovakvo razlučivanje po kakvoći može osigurati tek *teorijski* pristup stvarnosti, koji jedini po svojoj naravi ima spoznajno značenje. Stoga ga Haler dosljedno naziva *teorijskim, spoznajnim* i *kvalitativnim* i izrijekom definira kao vlastitio stajalište. Ono je *eo ipso filozofijsko* stajalište, jer je u povijesti ljudske misli jedino ono imalo teorijsko-spoznajnu važnost.

²⁷ »Jedva je zamjetljiva granica koja dieli empirično područje od teoretskoga (prielaz sa slova kao vidnih utisaka do slova kao misli), iako ona dieli dva svieta, koji su jedan od drugoga daleko kao nebo i zemlja. I zato nije čudo, da su se ova dva područja zamjenjivala i da se još uvek zamjenjuju. Tek je suvremenoj filozofiji pošlo za rukom, poslije vjekovnog izkustva, riešiti ovo pitanje. Ona ne nieče empirični postupak, kako su to radili apriorno-speklativni sustavi; ona mu priznaje samosvojni značaj, ali značaj ateoretske, praktične prirode« (Haler, 1943: 14). Usp. i Haler, 1943: 285.

²⁸ Haler ne odriče vrijednost induktivno-empirijskih postupaka ukorporirajući ih dijelom i u vlastite spoznajne metode. Pogreška naime nastaje »kad se empirični postupci uzmu kao spoznajni, filozofski postupci« (Haler, 1943:13).

Jalovost i apsurdnost scijentifičko-pozitivističkih i nužno *protufilozofskih* pravaca najbolje se očituje upravo pri njihovu pokušaju da pojmovno zahvate bit estetskoga fenomena, koji naprosto po prirodnoj nužnosti pripada teorijskoj sferi spoznaje i stoga neprestano izmiče iz njihova spoznajnoga vidokruga. Cijeli je prvi dio svoje estetike Haler posvetio argumentaciji ove tvrdnje upravo iscrpnom analizom recentnih pozitivističkih pravaca i njihovih teorija. Umjetničko se djelo pod scijentifičko-pozitivističkim pogledom pretvara u *mrtav, ukočen, statičan* spoznajni objekt, tuđ i nedohvatljiv spoznajnome subjektu,²⁹ a sam *estetski čin* gubi svoju esencijalnost: doživljaj umjetnički neosjetljiva čovjeka i doživljaj umjetnički osjetljiva čovjeka postaju istovjetni.³⁰

»Empirija, podignuta na stupanj teorije, dobiva za objekte spoznaje prazne sjene, pretvarajući u sjene i stvarne teoretske vrijednosti. Posljedica je toga skok u prazno, u niekanje; ljepota, istina i dobrota istovjetuju se s mjerstvenim likovima« (Haler, 1943: 14).

Teorijsko-spoznajno stajalište može dakle ponuditi tek filozofija u čije je okrilje nužno potrebno vratiti estetiku kao teorijsko-spoznajnu znanost, naspram suvremenih protufilozofskih težnji scijentifičkih pravaca. Vrijednost je, dakle, teorijsko-spoznajnoga aspekta, što može ponuditi tek filozofijsko promišljanje svojim razlučivanjem po kvaliteti, presudno za opstanak estetike, koja je, kao i književna kritika, po svojim metodologijskim premisama i konačnim rezultatima, kako je to formulirao Halerov uzor Croce, na posljetku filozofija.³¹ Tek se na taj način izbjegavaju zamke skepticizma i agnosticizma i afirmiraju duhovne vrijednosti.

Iz perspektive aktualne estetičke svijesti (Haler, dakako, smjera na Croceovu *estetiku i filozofiju duha*) idealističko-spekulativni sustavi, od ko-

²⁹ Usp. slikovite, gotovo pjesnički uobličene, Halereove iskaze kojima ilustrira kobne posljedice pozitivističkih pokušaja da spoznajno dokuče narav estetskoga fenomena. Estetski objekt zamišljati kao stvar znači »zbrisati svu caroliju smieška Monna Lise« (Haler, 1943: 119), »skameniti se« kao »pod pogledom Gorgone, u skamenjenom objektu« (Haler, 1943: 117), umrtviti sve živo »kao što rentgenske zrake zastiru mlado i bujno tielo, pokazujući samo kostur i izcerenu lubanju«, i naposljetku ostaje slika »ukletog carstva, gdje je zamro i ukočio se čitav život, gdje mjesto živih bića lutaju prazne sjene« (Haler, 1943: 16).

³⁰ Stanovište ove rasprave moglo bi se zbiti u sljedeću rečenicu: »Estetski doživljaj ne smije se izpitivati na doživljaju umjetnički neosjetljiva čovjeka, nego na doživljaju umjetnički osjetljiva čovjeka« (Haler, 1943: 51). To, dakako, ne isključuje čuvenu Croceovu tezu da su svi ljudi po svojoj dispoziciji umjetnici. Usp. Haler, 1943: 132.

³¹ Filozofija je po Croceu, kako je to eksplicitno formulirao primjerice u eseju »Čista intuicija i lirski karakter umjetnosti« (1908), »vrhovna instancija teoretskog svijeta« (Croce, 1969: 33). Estetski sud koji donosi književna kritika stoga je nužno filozofski sud jer »kritika znači sud, a sud pretpostavlja k r i t e r i j prosuđivanja, a kriterij prosuđivanja pretpostavlja p o j m o v n o mišljenje, a pojmovno mišljenje pretpostavlja o d n o s s ostalim pojmovima; a odnos pojmova, na koncu, jeste s i s t e m ili f i l o z o f i j a (Croce, 1969: 55). Književna je kritika stoga po svojem pristupu spoznaji, svojim spoznajnim metodama i rezultatima filozofija, kako glasi naslov Croceova eseja iz 1918. godine: »Književna kritika kao filozofija«.

jih baštini Gučetićeve estetika, izabiru za estetski fenomen jedino relevantan *teorijski* aspekt spoznaje, koji jedini može rezultirati kvalitativnim razgraničenjima i, korespondentno tomu, jedino on može ponuditi afirmaciju apsolutnih vrijednosti koje se nalaze u duhovnoj sferi ljudskoga života. Dvojstvo teorijsko-spoznajnoga aspekta i apsolutnih vrijednosti koje on pretpostavlja, s jedne strane, i praktično-empirijskoga aspekta s njegovim relativnim i nestalnim vrijednostima, s druge, što se u suvremenosti očituje u obliku sukoba pozitivističko-scijentifičkih pravaca i »suvremene estetike«, u Gučetićevoj je estetici, po Halerovu sudu, naznačeno usvajanjem razlike između »specifično-ljudske naravi koja teži za liepim uobće i posebne naravi prema kojoj svatko teži za drukčije liepim«. Različite se stvari nazivaju lijepim »tek ukoliko su u odnosu s pravom ljepotom to jest s idejom ljepote«, parafrazira Haler Sokratove riječi upućene Hipiji. Stoga je upravo u »platonističkoj ideji liepoga uopće«, po Halerovu sudu, nazočna afirmacija »estetskog momenta kao jedinstvenog duhovnog doživljaja«:

»Pod vanjskim mistično-mitološkim oblikom, značajnim za vremena renesanse, u njima se nalazi u prvom redu odbacivanje naturalističke relativističke metode i, usvajanjem platonističke ideje liepoga, odlučna afirmacija estetskog momenta kao jedinstvenog duhovnog doživljaja.«

Jedinstveni je duhovni doživljaj idealističkim sustavima bio spoznajno dokučiv kao jedinstveno opredmećenje ideje liepoga i stoga spoznajno dohvatljiv kao duhovni akt u njegovoj teorijsko-kontemplativnoj kvaliteti. Stoga Haler kao pozitivne vrijednosti u Gučetićevim estetičkim teorijama pronalazi izbor relevantnoga teorijsko spoznajnoga aspekta koji je do danas ostao nepromijenjen: jedino on može estetskome činu osigurati kvalitetu duhovnoga i spoznajno-kontemplativnoga čina i ponuditi apsolutne, a ne relativne vrijednosti. Međutim upravo *deduktivno-apriorna* spoznajna metoda na koju su se idealistički filozofijski pravci oslanjali, izazvala je dijelom opravdanu reakciju induktivnih pravaca. Izgubivši se u »oblacima metafizike«, ove su estetičke teorije, premda na pravome putu, ispustile mogućnost shvaćanja *samosvojnosti* estetskoga čina svodeći ga na opredmećenje ideje ili spoznajni organon apsolutnog.³²

³² Svoj historijski dio kritičkoga razmatranja spoznajnih metoda i dosega pozitivističkih pravaca Haler započinje rekapitulirajući spoznaje i protuslovlja *mističke estetike*, pod kojom podrazumijeva kao i Croce »estetička shvaćanja idealističke filozofije na početku XIX stoljeća«, apostrofirajući osobito Schellinga i Hegela. Upravo ovakvo *mistično* i apstraktno metafizičko shvaćanje izazvalo je po Haleru dijelom opravdanu reakciju »naturalističkih estetskih teorija« i uspostavu »estetike odozdol«. *Estetika čiste intuicije*, kako ju je uspostavio Croce, a naslijedio Haler, baštini na pozitivnim rezultatima svih dosadašnjih estetika pa tako i *mističke*, preuzimajući od potonje osobito njezinu tvrdnju o »teoretskoj prirodi umjetnosti i o bitnoj razlici između njoj svojstvenoga spoznavanja i načina svojstvenog znanosti i filozofiji« (usp. Croce, 1969: 15; Haler, 1943: 21).

Iz Halerove studije *Ljepota i dobrota*,³³ objelodanjene iste godine kada i ovaj prikaz Gučetićeve estetike, postaje jasnija razlika između Gučetićeve i Halerova izbora metode:

»Ni deduktivno-apriorna estetika ni induksijski aposteriorna nije riješila estetski problem. Prva je zalutala u maglama apstrakcija ne obazirući se na činjenice, a druga se izgubila u beznačajnim sitnicama i nezgrapnostima. I onda se uvidjelo, na osnovi mučnog iskustva, da je jedan pravac nemoguć bez drugoga, jer je misao bez konkretne činjenice zabludila u prazno, a činjenice bez misli ukočile su se u mrtve fantome« (Haler, 1944: 61).

Jedina je relevantna spoznajna metoda, dakle, po Halerovu sudu, *induktivno-deduktivna* koja aposolutno koincidira s naravi spoznajnoga čina. Ona je induktivna jer polazi od konkretne činjenice – na području estetike, pak, jedina je konkretna činjenica *neposredni estetski doživljaj*,³⁴ ali je i deduktivna jer estetski doživljaj u samome sebi nosi organski pojam estetskoga. Estetski čin stoga nije niti zbroj mehaničko-pasivnih senzacija, kako ga definiraju induktivni sustavi, niti očitovanje apstraktnih ideja od čega polaze apriorno-deduktivni sustavi, nego upravo suprotno: čin stvaralačko-dinamičke i teorijske naravi. Teorijska narav estetskoga čina razrješuje se u njegovu spoznajnome aspektu, koji se za Halera ne iscrpljuje putem spoznaje apstraktnih ideja, nego upravo obratno: spoznajom individualno-konkretnoga, ali ponovno ne u smislu empirijsko-psiholoških predodžaba, nego se putem stvaralačke *intuicije* individualna čuvstva »totaliziraju« i *sveproduhovljuju*.

»Estetsko sveproduhovljenje empiričkih čuvstava ne znači drugo nego spoznaju konkretno-individualnoga. Konkretno postaje pristupačno spoznaji, tek kad je totalizirano, kad je shvaćeno u sklopu sveduhovnosti, kad spoznajući subjekt saučestvuje s objektom, videći u njemu sebe, svoj psihički doživljaj« (Haler 1944: 62).

Iz ovoga aspekta postaje razumljivijim zašto Haler »novoplatoničko mističko uzdizanje duše k ljepoti i njezino pročišćavanje od zemaljskih strasti« iz Gučetićeve estetike prevodi na jezik »današnje filozofije« kao »smirenost fantazijske kontemplacije i uzdizanje pojedinačnih strasti u univerzalnost sveživota«. Značenje je *estetskoga doživljaja*, po Halerovu sudu, u *katartičnome* uklapanju individualnoga u ritam *sveživota*, u činu sveproduhovljenja koji je po svojoj naravi konkretiziranje-totaliziranje empirijskih čuvstava. Tek se u ovome činu *sveproduhovljenja*, putem *estetske intuicije*, vrši uklapanje individualno-konkretnoga u ritam *sveživota*, tek se na taj način ozbiljuje *Ljepota*.

³³ A. Haler, »Ljepota i dobrota«, *Hrvatska revija*, XVII: 2 (1944.), str. 57–68. Ova je Halerova studija od iznimnoga značenja za rekonstrukciju njegova pojma lijepoga. Sustavno i konzistentno on daje sažeti pregled povijesti estetičkih i etičkih teorija i izlaže svoju koncepciju *Ljepote*.

³⁴ O strukturi *estetskog doživljaja* usp. Posavac, 1978: 8.

»U ovom konkretiziranju-totaliziranju, u ovom sveproduhovljenju nalazi se bitni moment Ljepote. Ljepota je dakle ovjekovječivanje časovitoga, prolaznoga, smirivanje vremenskog komešanja u vedrini nadvremenske kontemplacije, ali tako, kako je bilo već rečeno, da se u smirenom osmi-jehu Ljepote još cackle suze boli. Odtuda estetskom činu značaj katartičnosti, pročišćenja, koji je još u starini bio opažen« (Haler, 1944: 62).

Predmet spoznaje ne može biti osjetilna stvar, jer je »duh onaj, koji spoznaje, i on može spoznati samo sebi jednako. *Cognitum est in cognoscente ad modum cognoscentis*« (Haler, 1943: 286). Duša razumije samo dušu, a ne izolirani osjetilni predmet,³⁵ spoznaja je u svojoj biti razumije-vanje, poistovjećivanje subjekta i objekta.³⁶ Temeljna je dakle pretpostavka estetske spoznaje i svakoga estetskoga suda (»naivnoga« i znanstvenoga) neposredno estetsko iskustvo: *estetski doživljaj*, koji je po svojoj naravi samo čuvstveno-imaginativno *obnavljanje* neposrednoga, neponovljivoga i jedinstvenoga unutarnjeg umjetničkog doživljaja. Mogućnost ovoga »sljublji-vanja« subjekta i objekta krije se u duhovnoj moći *estetske intuicije*, koja estetski doživljaj ne lišava topline njegove intimne konkretnosti, ali mu istodobno podaruje karakter općeljudskoga. Spoznaju konkretnog »s istodobnim njegovim uklapanjem u sveživot vrši estetska intuicija« (Haler, 1944: 63). Značenje katartičnosti estetskoga čina po Halerovu je sudu »nevarljivo mjerilo svih istinskih vrijednosti« (Haler, 1944: 62).

Upravo u ovome činu katartičnoga uklapanja individualnoga u ritam *sveživota* leži preduvjet *čudorednoga* djelovanja *Ljepote*. Estetski je čin kao čin *sveproduhovljenja* preduvjet ostalih duhovnih akata, pa i etičkoga čina, koji je uvijek nadindividualnog smjera.³⁷ Riječ je, dakako, o izvodima iz Croceove filozofije duha,³⁸ o kojoj Haler u svojoj estetici izrijekom referira

³⁵ Posljedica empirijsko-induktivnog pristupa jest pretvaranje *knjige-sadržaja* u *knjigu-stvar*, kako Haler ilustrira aporije pozitivističkog mjerila objektivnosti: »Knjiga-stvar nije nikakvo jamstvo 'objektivnosti' spoznaje; ona nam dapače onemogućuje spoznaju, ako je uzmemo kao spoznajni objekt. Tek onda, kad knjiga prestane biti stvar, ona postaje sadržaj, ona se spoznaje« (Haler, 1943: 13).

³⁶ »Objekt može postojati (da se izrazim sa suvremenom filozofijom) ukoliko je objekt nekog subjekta. To znači da on mora biti usvojen od objekta, što će se dogoditi samo tako, ako objekt bude podignut iz područja osjetilnosti na ravan subjektovu, to jest ako primi njegove kakvoće, ako se produhovi« (Haler, 1943: 30). Usp. identičan zaključak u: Haler, 1943: 124.

³⁷ Usp. Haler, 1944: 66.

³⁸ O genezi Croceovih pojmova od *filozofije duha* i *apsolutnog spiritualizma* do *apsolutnog historizma* usp. B. Croce, »Pojam filozofije kao apsolutnog historizma« (1939.), Croce, 1969: 84–105.

³⁹ Eksplicitno je oslanjanje na Croceovu »filozofiju duha« vidljivo primjerice u ovim retcima: »Ljepota se rađa u času, kad sveživot prožme pojedino, kad se makrokozmos spusti k mikrokozmosu, posvećujući ga dahom neizmjernosti. Svetost Ljepote osposobljava misao, da prode u bitnost stvarnosti, koja nije drugo nego ostvarivanje Dobra, kroz krv i suze povi-estnog razvoja. Pa i četvrti duhovni moment, koji je otkrila suvremena filozofija, ekonomski moment, obasjan Ljepotom, nije više životinjski nagon samoodržanja, nego čuvar osobnosti, kao dragocjene posude ljudskih kakvoća« (Haler, 1943: 275).

tek pri završnim poglavljima.³⁹ *Filosofia dello spirito* B. Crocea u navedenoj je studiji *Ljepota i dobrotu* sažeto, ali iscrpno rekapitulirana:

»Duh je dinamičko jedinstvo raznolikosti, pojedine su duhovne aktivnosti samosvojne, ali budući povezane međusobno dialektički, njihova samosvojnost ne uništava živo jedinstvo duha. Estetska, misaona i praktična ekonomsko-etička aktivnost posjeduju posebne kakvoće, po kojima su ono što jesu, po kojima su stvarne vrijednosti, ali tako, da su u svakom pojedinom aktu sadržani i drugi akti« (Haler, 1944: 64).

Croceova »filozofija duha«, kako je skicirana već u njegovoj *Estetici*,⁴⁰ pretpostavlja grananje duha u *teorijski* i *praktički* oblik i dva stupnja: *individualni* i *univerzalni*, iz čega rezultira podjela ljudskih aktivnosti na *estetsku*, *logičku*, *ekonomsku* i *etičku*, u kojima se realiziraju četiri kategorije vrijednosti: *lijepo*, *istinito*, *korisno* i *dobro*. Ove četiri duhovne aktivnosti čine ujedno određeni poredak kao određeni stupnjevi duha, koji čine dijalektičko jedinstvo »cirkularnog karaktera« koji se očituje kao *jedinstvo u različitosti*.⁴¹

Na taj je način pozitivno razriješen odnos estetike i etike, estetskog i etičkog čina, u koji je imanentno uklopljen odnos između teorije i prakse. Estetski je čin prvi stupanj u *dinamičkome* pokretu duhovnih akata uz čiju pomoć ljudski duh prelazi s konkretnoga na univerzalno, stoga je on pretpostavka svih ostalih akata. Putanja duha kreće od »konkretne intuicije k univerzalnoj misli, a s ove, koja mu služi kao teoretska orijentacija u djelovanju, silazi u praktičnu životnu borbu, koja mu opet pruža tvorivo za estetsku kontemplaciju i teoretsko mišljenje« (Haler, 1944: 66).

U Gučetićevom, pak, platonističkome poistovjećivanju dobrog i lijepoga Haler otkriva kroz »statičko shvaćanje ondašnjih vremena nasluć-

⁴⁰ Croceov »sistem duha« pretpostavlja samo četiri momenta ili stupnja »raspoređena tako da se teorijska djelatnost odnosi spram praktične jednako kao što se prvi teorijski stupanj odnosi spram drugog teorijskog stupnja, a prvi praktični spram drugog praktičnog.« Izvan ovih stupnjeva ne postoji ni jedan drugi (Croce, 1991: 70). U kasnijem eseju iz 1945. godine »Oko mog filozofskog rada« on piše: »Koliko se pisalo, objeciralo i osuđivalo, pa i na prilično bljutav način satiriziralo na račun mojih 'četiriju kategorija' (kao da su istinito, lijepo, dobro i korisno moji lični iznalsci a ne duhovne snage i ideali koje čovjek na svakom koraku, i ne uzalud spominje)! I s kolikom se upornošću od mene tražilo da ih objedinim na Hegelov način, to jest da ih žrtvujem i poništim od čega sam se dobro čuvao! (Croce, 1969: 136).

⁴¹ O Croceovoj filozofiji duha sintetički su u nas pisali primjerice: K. Krstić, »Croce, Benedetto«, *Likovna enciklopedija*, knj. 1, Zagreb, 1959., str. 692; V. Mikecin, *Suvremena talijanska filozofija*, Zagreb, 1966., str. 7–18. Kritičke objekcije spram Croceove estetike iznosi I. Focht, »Šta je živo a šta je mrtvo u Croceovoj 'Estetici'«, predgovor knjizi B. Croce, *Estetika*, prev. V. Vitezica, Zagreb, 1960., str. I–XXIX. Usp. i M. Damjanović, »Spiritualizam u suvremenoj estetici«, u knjizi: *Strujanja u savremenoj estetici*, Beograd, 1984., str. 48–54; D. Grlić, »Problemi kročeanske estetike«, *Estetika IV, Estetika s onu stranu estetike*, Zagreb, 1979., str. 113–148; A. Stamać, »Smjerovi istraživanja književnosti«, u knjizi: Z. Škreb/A. Stamać, *Uvod u književnost, Teorija, metodologija*, Zagreb, 1986., str. 571 i d. O recepciji Croceove estetike u nas usp. Posavac 1991: 424–426.

vanje jedinstva duha, koji se danas uzimlje u dinamičkom smislu razlikovanja ujedinjavanja».

Antički pojam *kalokogathie*, sinteze lijepoga i dobroga, »tako značajne za starogrčku kulturu, a donekle i za kulturnu prošlost našeg Dubrovnika, javlja se u suvremenoj filozofiji pomladena i u konkretnom obliku« (Haler, 1944: 67). Premda ekonomsku sferu Haler tek sporadično navodi, a ponajviše se zadržava upravo na jedinstvu kategorija *ljepote* i *dobrote*, pridružujući im i kategoriju *istine*, posve je izvjesno kako je Haler nastojao vjerno prezentirati Croceovu četverostruku podjelu. Ona čini nerazlučivo jedinstvo zasebnih entiteta koji se međusobno oploduju po dijalektičko-dinamičkom jedinstvu duha: *jedinstvu u raznolikosti i raznolikosti u jedinstvu* (Haler, 1944: 64). Tako je Haler, na Croceovu tragu, razriješio u suvremenoj estetici tako prijeporan položaj središnje estetičke kategorije *lijepoga*. Lijepo u sustavu »suvremene estetike« više ne postoji kao apriorna ideja, niti kao prirodno lijepo,⁴² štoviše estetika se više ne može zasnovati kao *znanost o lijepome*.⁴³ Na posljertku ne postoji niti lijepa kao što ne postoje niti ružna umjetnička djela. Lijepo je naprosto u sustavu Croceove estetike uspio *izraz* ili točnije samo *izraz* i stoga posve izvjesno gubi oznaku tradicionalne estetičke aksiološke kategorije.⁴⁴ Stoga, ljepota umjetničkoga doživljaja, kako to slikovito opisuje Haler, »nema nikakve sveze s ljepuškastim ženskim licem kao takvim, ni s krojačkim umijećem, ni s pristojnošću ponašanja pri jelu ili društvu, nego se sastoji u savršenosti prikazivanja, u uspjelosti izraza, koji se sugestivno nameće izazivajući čin stvaralačkog obnavljanja« (Haler, 1943: 106).

Nužnost otklona od empirijsko-induktivnog shvaćanja lijepoga, koje veže lijepo uz ugodno i rezultira različitim vidovima *eudaimonizma* i *hedonizma*, kao i od svakoga oblika *utilitarizma*, kao i kolokvijalnost jezične uporabe pojma lijepoga nagnala je na posljertku i Crocea na krajnji oprez pri uporabi ovoga pojma.⁴⁵ »Neprohodan i nerazlučivi labirint« u kojemu se kreću teorije o lijepom razriješen je tako što se lijepo s jedne strane kao *ljepota* umjetničkoga djela, rječnikom Croceove estetike, daje supstituirati

⁴² Croceova, kao ni Halerova estetika ne priznaje izvanjsku fizičku ljepotu niti prirodno lijepoga niti umjetničkoga lijepoga, kao što ne poznaje niti stupnjeve niti modifikacije lijepoga. Lijepo naprosto nije fizička nego duhovna činjenica Usp. XIII. poglavlje Croceove *Estetike* »Prirodna i umjetnička 'fizička ljepota'« (Croce, 1991: 96), kao i njegov esej iz 1919. »Vanestetski pojam lijepoga i njegova upotreba u kritici« (Croce, 1969: 42–48).

⁴³ Estetika je »znanost izraza i opća lingvistika«, kako glasi naslov Croceove *Estetike* (1902.).

⁴⁴ Kao najbitniju značajku svoje *Estetike* Croce izdvaja »strogu restrikciju estetike na filozofiju umjetnosti, sa čistim i potpunim isključenjem takozvane teorije o lijepome – dakako, osim ako se pod riječi »lijepo« podrazumijeva jednostavna ljepota i »perfectio« same umjetnosti, konkretna i efektivna intuicija – ekspresija« (Croce, 1969: 42).

⁴⁵ Sam Croce izrijekom veli u svojoj *Estetici* kako ga je mnoštvenost definicija lijepog nagnala da u početnim poglavljima svoje *Estetike* izbjegava »riječ lijepo« kao oznaku izraza u njegovu pozitivnom značenju« (Croce, 1991: 84).

pojmom *izrada*, ali se s druge strane putem *filozofije duhe* lijepo realizira kao *Ljepota*, kao vrhovna estetička vrijednost, jedna od četiriju apsolutnih duhovnih vrijednosti koje se ostvaruju u dinamičkom jedinstvu različitosti kojim se kreće putanja duha. Estetski čin i temeljna duhovna vrijednost koju on pretpostavlja: *Ljepota*, dio je cjeline u organskoj povezanosti s drugim duhovnim činima i njihovim vrijednostima, a njihova se organska povezanost zasniva na unutaršnjoj *dinamici* koja je prva pretpostavka duhovnosti.⁴⁶ Upravo iz nesposobnosti pozitivističkoga mentaliteta da shvati dinamičnost estetskoga čina proizlaze brojna protuslovlja i aporije.

Srodnost Platonove filozofije, na koju se oslanja Gučetić, i suvremene estetičke svijesti, kako to Haler obrazlaže u ranijoj studiji *Ljepota*,⁴⁷ jest u tomu što obje uzimlju kategorije duha kao skladnu cjelinu, tek što Platon njihovo jedinstvo zamišlja nerazlučeno, *statički*, tako da se pojedine kategorije gube jedna u drugoj. Naspram statičkoga shvaćanja jedinstva duha, »suvremena filozofija«, po Haleru, jedinstvo duha zamišlja *dinamički* kao »jedinstvo u različitosti«, pri čemu su pojedine kategorije zadržale samosvojnost. *Transcendentalno* pak shvaćanje duhovnih kvaliteta »novija filozofija« zamijenila je *imanentnim* shvaćanjem duhovnih kvaliteta, »prenijevši Platonove ideje u unutrašnjost duha i zamišljajući ih kao njegove sastavne dijelove.« Stoga Haler u Gučetićevoj tvrdnji »da naš duh po svojoj naravi voli liepo i dobro« nalazi predviđanja »s ondašnjeg transcendentalnog stajališta današnjih imanentnih shvaćanja duhovnih kvaliteta.«

Pretpostavka na kojoj počiva Platonova i »suvremena filozofija« – obje uzimlju kategorije duha kao vječne i apsolutne vrijednosti i kao skladnu cjelinu – u krajnjoj konzekvenci znači da nijekanje jedne znači nijekanje svih. Nijekanje *Ljepote* kao apsolutne duhovne vrijednosti znači nijekanje Istine i Dobrote, sastavnih dijelova duha. Iz toga su aspekta razumljive Halerove riječi iz uvodne *Napomene* knjizi *Doživljaj ljepote*:

»Tko nieće Liepo, nieće i Istinito i Dobro« (Haler, 1943: 5).

Estetsko stvaranje po Haleru ne znači *larpurlartizam* i ne treba ga »spasavati ozbiljnim sadržajima, jer je on sam po sebi ozbiljna duhovna moć«, dinamičko stvaralačka moć koja ne uništava druge vrijednosti, nego ih prožimlje značajkama svoje naravi.⁴⁸

Kroz estetski čin empirijske se činjenice dižu na razinu »sveživota«. Upravo kao čin »sveproduhovljenja« on je prvi preduvjet ostalih duhovnih akata (Haler, 1944: 66), a svaki je estetski čin ujedno etičan i istinit. U njemu se već nalaze i misaoni i čudoredni elementi, ali tako da je za estetski akt uvijek mjerodavno samo jedno: estetsko mjerilo. Na taj je način istodobno potvrđena autonomnost estetskoga područja, na čemu ustrajava

⁴⁶ Duh je, po Haleru, *per definitionem* aktivnost (Haler, 1943: 6).

⁴⁷ A. Haler, »Ljepota«, *Hrvatsko kolo*, XXIII (1942.), str. 110–117.

⁴⁸ Usp. Haler, 1943: 115; Haler, 1943: 185.

cjelokupna Croceova i Halerova estetika, ali i otklonjen svaki oblik utilitarizma ili intelektualizma, kao i praznog larpurlartizma, koji pod svaku cijenu lišava umjetnost »ozbiljnih sadržaja«. Larpurlartizam nastaje, po Haleru, zamjenom estetskog stvaranja estetičkom.⁴⁹ Estetsko tada postaje mjerilo među mjerilom, ali istodobno lišeno svojega sadržaja, što na poslijetku rezultira pluralnošću mjerila i općim relativizmom.⁵⁰

Pitanje duhovnih vrijednosti, po Halerovu sudu, posve isključuje mogućnost relativizma. Ne postoje mjerila, nego samo jedno i apsolutno mjerilo, ne postoje istine, nego Istina, kao što ne postoje ljepote, intelektualna, moralna ili didaktična.⁵¹ Ljepota nije svodiva na apstraktnu ideju lijepoga po sebi niti na prirodno lijepo, kao što ne poznaje stupnjeve ili modifikacije lijepoga na ugodno ili uzvišeno, primjerice.⁵² Postoji tek Ljepota kao neprolazna i vječna duhovna vrijednost koja se ostvaruje jedino putem estetskog doživljaja, duhovnoga čina čuvstveno-fantazijske i teorijsko-spoznajne naravi, koji ima moć katartičnoga produhovljenja cjelokupnoga života.⁵³ »Lijepo, istinito i dobro očitovanja su jedinstvenoga Duha, tračnice su, na kojima on ostvaruje samog sebe«, a povijesni je razvoj čovječanstva put neprekidnoga »produhovljenja, uzpona u ljubavi, istini i dobroti« (Haler 1944: 67). Čovječji je duh, po Halerovu sudu, kako je već naznačeno u okviru filozofije neoplatonizma nazočnoj u Gučetićevoj estetici, po svojoj naravi usmjeren k lijepom, dobrom i istinitom. Dinamička moć ljepote »u projekciji čuvstava u neizmjernost i vječnost sveljudskoga«, njezina snaga da je ujedno i glas dobrote i istine ne iznevjerivši pri tomu svoju samosvojnost, njezin učinak produhovljenja, pročišćenja i posvećenja ljudskoga života onkraj svakoga svodenja umjetnosti na puki užitek ili zabavu ne pokazuje se više kao apstrakcija otrgnuta od života »nego kao njegov sastavni dio, kao svjetlo neobhodno potrebno da razsvietli putove čovjekova djelovanja« (Haler, 1944: 67).

⁴⁹ »Larpurlartizam, ili bolje estetizam, rađa se iz praznine duha, u kojemu su presušili misaoni i ćudoredni sadržaji, te ovaj, u pomanjkanju vlastitog uporišta i u nemiru vlastite praznine, posize – kako je vrlo dobro opaženo – za »lijepim« slikama kao takovim, od cijepljenjem od čuvstvenih pokreta, za zvučnošću neuvjetovanom ritmom unutrašnjeg talasanja, za virtuožnošću stila radi stila, riječi radi riječi, zvuka radi zvuka, u jednu riječ za 'ljepotom' vanjskoga« (Haler, 1942: 110).

⁵⁰ O relativnosti estetskih vrijednosti i relativnosti ukusa kao načela »empirične estetike« usp. Haler, 1943: 93. Na estetskome području načelo *De gustibus non est disputandum* postaje *De gustibus est disputandum* (Haler, 1943: 151).

⁵¹ Usp. Croce, 1991: 84. Opozicija lijepomu nije dakle ružno kao estetska kategorija nego neuspio izraz ili točnije nepostojanje izraza.

⁵² Pojmovi lijepoga, uzvišenoga, dražesnog, tragičnog, komičnog i dr. koji su imali svoje mjesto u spekulativno-deduktivnoj estetici XIX. stoljeća preuzeti od »empirične estetike« gube svoje metafizičko značenje i pretvaraju se u prazne psihološke kategorije: pseudopojmove (Haler, 1943: 72). O ovim pojmovima Croce raspravlja u XII. poglavlju *Estetike* pod naslovom »Estetika simpatičnog i pseudoestetički pojmovi«. Usp. Croce, 1991: 91–96.

⁵³ Usp. Haler, 1943: 275.

Stoga pitanje duhovnih vrijednosti nije nevažno pitanje koje zanima samo uski krug stručnjaka, piše Haler u uvodnoj *Napomeni* svojoj knjizi *Doživljaj ljepote*, kao što ni Gučetićeve estetičke teorije nisu »besposlene gosparske tlapnje«, kako Haler piše pred kraj prikaza Gučetićeve estetike. Pitanje opstanka kategorija Ljepote, Istine i Dobrote »sudbonosno je pitanje za kulturu, a time i opstanak svakog naroda«.

Obična je zabluda, misli Haler, kako se može živjeti bez ideala. Teorijsko načelo, ideal, daje smjer našem praktičnom djelovanju. »Čovjeku je toliko potrebit ideal pri djelovanju, da u pomanjkanju istinitih ideala posuže za lažnim« (Haler, 1944: 68). Naturalistička nijekanja koja podrivaju vjeru u Ljepotu, Istinu i Dobrotu oduzimlju temeljno teorijsko načelo bez kojega naše praktično djelovanje ostaje bez smjera. Teorija je, po Haleru, neodvojivo povezana uz praksu, tako da se u razdobljima nijekanja duhovnih vrijednosti i »praktično-političko djelovanje mora kretati u okviru sebičnosti i okrutnosti«. Upravo iz toga aspekta postaje razumljiv Halerov iskaz kako su Gučetićeve estetičke teorije »teorijske pretpostavke političko-ćudoredne svijesti, kojom je bio prožet vladajući sloj u republici sv. Vlaha i koji je zračio kroz sve društvene razrede male državnice«, dodajući ovoj tvrdnji retoričko pitanje koje zrcali sav Halerov intimno-emozivno, nostalgijom obojeno stajalište prema renesansnome Dubrovniku: »Zar bi bili mogući državnička mudrost, visoka svijest slobode i duboka humanost, kakve pokazuje, po obćem priznanju Dubrovačka Republika, bez duhovne izgrađenosti i profinjenosti njenih upravljača?« Stoga su Gučetićeve razlaganja, »ma kako se na nekim mjestima činila naivnim«, po Halerovu sudu, »plod jedne duševnosti usmjerene prema plemenitom i uzvišenom, dakle prema glavnim osnovama svake istinske kulture.« Pitanja o ljepoti i ljubavi o kojoj raspravljaju dvije učene žene u Gučetićevu ljetnikovcu u Trstenu, »u ljepoti dubrovačkog ljeta i uz pjesmu cvrčaka pod vodstvom Platona, Aristotela i Plotina«, dodaje Haler bez imalo patetike, jesu »najdublja pitanja života i smrti.«

IV.

Premda u sumarnoj prosubi značenja Gučetićeve renesansne estetike Haler slijedi Crocea i ne vidi u njoj, kao ni u renesansi uopće, izvornosti i novih rezultata, ovaj bi Gučetićev dijaloški traktat o ljepoti, da je Haler po uzoru na Crocea napisao povijest estetičkih teorija, vjerojatno bio uvršten kao primjer *idealističke* estetike u kojemu su nagoviještene suvremene estetičke spoznaje.

Istraživačima, pak, Gučetićeve filozofije ovaj Halerov prikaz, osim što predstavlja razmjerno rani osvrt na Gučetićev *Dijalog o ljepoti*, ne donosi ništa što o Gučetiću već nisu znali, jer, kako to uostalom čini i Croce, Haler izbjegava obilje pozitivističkih podataka. Čak i glede kritičko-filozofijske interpretacije Gučetićeve estetike Halerove su ambicije prilično

skromne. Čin aktualizacije Gučetićevih teorija o lijepome i traženje u njima anticipacije vlastititih sudova govori nam, kako se to nerijetko događa, više o istraživaču negoli o istraživanome. Stoga je njegova prava vrijednost upravo u tomu što je mjesto sažimanja Halerovih estetičkih postulata i sudova o kategoriji lijepoga, ili, kako bi to u pojmovnom sustavu Halerove estetike bilo primjernije reći, o *Ljepoti*.

Stoga bi se na poslijetku valjalo zapitati: nije li naslov Halerove estetike unatoč tomu što je u njoj svjesno ili nesvjesno izbjegnuto čvrsto definiranje i filozofijsko utemeljenje kategorije lijepoga – Haler ju je po svemu sudeći mogao nasloviti sadržaju svoje knjige znatno primjerenijem i egzaktnijem naslovu, gdje bi bio zadržan tek prvi dio naslovne sintagme – ipak u dosluhu s cjelinom njegove estetičke refleksije? Jer upravo *Ljepota*, kao jedna od triju (četiriju) apsolutnih duhovnih vrijednosnih kategorija, jest pretpostavka estetskoga doživljaja. Estetski je doživljaj *eo ipso* doživljaj i ozbiljenje Ljepote, jer se Ljepota povratno ostvaruje jedino putem estetskoga doživljaja kao čuvstveno-fantazijskoga i teorijsko-spoznajnoga dinamičkoga čina s moći katartičnoga produhovljenja cjelokupnoga ljudskoga života. Moć Ljepote ne sastoji se, dakle, u uništavanju kategorija Istine i Dobrote, kako postulira prazni *estetizam*, niti u služenju Ljepote Istini i Dobroti, kako postuliraju *intelektualizam* i *utilitarizam*, nego upravo u njihovoj afirmaciji i prožimanju značajkama svoje naravi. Opstojnost i moć ove duhovne kategorije, naspram scijentifičkoga nijekanja, tako je istaknuta samim naslovom.

Pretvaranje Ljepote u ispraznu i nestalnu kategoriju, kako to čini pozitivizam, i njezino iskliznuće iz teorijske sfere saznanja, ima po Haleru nesagledive posljedice na praktičnu dimenziju ljudskoga življenja. Stoga ne začuđuje visoki emotivni naboj kada Haler govori o odgovornosti »duhovnih radnika prama svome narodu«⁵⁴ i svojoj osobnoj misiji: »doprinieti svoj dio u suzbijanju scijentifičkog niekanja i diletantskog impresionizma, kao i u spašavanju duhovnih dobara u hrvatskoj kulturi« (Haler, 1943: 6).

U temelju optimistična slika povijesti,⁵⁵ utemeljena na spoznaji o prirodnoj ljudskoj težnji k Ljepoti i Dobroti, kao i vjera u apsolutnost i vječnost ovih duhovnih kategorija, ne može biti poljuljana periodičnim razdobljima skepse i negacije, kakvo je, po Halerovu sudu, vlastito »dekadentno« razdoblje. Nisu, dakle, »današnje negacije vrijednosti rezultat naših naprednih vremena, kako scientizam misli«, zaključuje Haler:

»Takvih je razdoblja već bilo ali su se svi veliki mislioci, koje poviest ljudske misli slavi kao borce za čovječanske vrijednosti javljali iza vremena

⁵⁴ Usp. primjerice završetak njegove studije »Ljepota« (Haler, 1942: 117).

⁵⁵ N. Ivanišin Halerov pogled na svijet imenuje konzervativnim. Usp. Ivanišin 1960: 137.

⁵⁶ Usp. identičan stav u bilješci 138, gdje Haler na napade psihologa, koji filozofe nazivlju »kozerima, feljtonistima i pučkim predavačima« odgovara: »Kozeri, feljtonisti i pučki predavači ne mogu biti drugo nego filozofi, koji su bili tako naivni, da su vjerovali u neeksatne duhovne vrijednosti, jer su se oni stalno javljali, kad su ove bile ugrožene od psihologa

skepe i negacije. Tako su i Platonove ideje, doduše u mitološkoj zamisli, spasavanje vrijednosti od niekanja sofista, današnjih pozitivista.«⁵⁶

Stoga je Gučetićev dijalog, piše Haler 1944. godine, »aktualan i danas i to aktualniji nego ikad«:

»Današnje čovječanstvo zapalo je u užase suvremenog rata upravo zbog toga što je, u zaludenosti tehničkog napretka, prezrelo plemenito i uzvišeno kao rekvizite koji spadaju u povijesnu ropotarnicu.«

Bolno-nostalgičan pogled na Gučetićeva vremena kada su »plemenitost i uzvišenost bile temeljem kulture«, treba osnažiti vjeru u moć obnove duhovnih vrijednosti.

Koliko su ove njegove nakane uopće mogle biti pročitane i koliko je u tomu, kroz stalne sukobe sa živućim i prošlim autoritetima, mogao uspjeti, ostalo je dvojbeno. Čak niti slijed budućih zbivanja u znanosti o književnosti, mislimo pri tomu osobito na strukturalizam,⁵⁷ nije imao osobitoga sluha za estetičke kategorije. Apstraktno, klasificirajuće znanje strukturalističke paradigme znanja, kao i devetnaestostoljetni pozitivizam, zaziralo je od filozofijskoga promišljanja o književnosti, nastojeći tako potvrditi autonomnost svojega područja i objektivnost svojih mjerila. U svakom slučaju, kategorije Ljepote, Istine i Dobrote postale su relativne i bačene u »povijesnu ropotarnicu«. Kao »zatočenik recipročnoga relativizma«, pojam je književnosti postao toliko širok da više ne postoji gotovo ništa napisanoga što barem po nekim svojstvima ne zaslužuje takav naziv. Temeljno kvalitativno razlučivanje, za koje se uporno zalagao Haler, ma kako su njegove prosudbe u književnoj praksi nosile teret »velikih promašaja«,⁵⁸ postalo je znakom »dogmatičnosti«, »jednostranosti« i »anakroničnosti«. Tako smo svakodnevno svjedoci aktualnosti Halerove opomene:

»Ako umjetnost kvalitativno ne postoji, onda i neumjetnički elementi mogu biti promatrani kao umjetnički« (Haler, 1943: 77).

Umjetnost, po Haleru, kvalitativno postoji kao zasebni oblik duhovne aktivnosti. Postoji dakle i Ljepota, kao *živa duhovnost*, kao čin *posvećenja* kojim je ljudskome životu pružena mogućnost sudionništva u *sveduhovnosti* i istodobno humanizirana njegova svakodnevica. Nerazlučivost *trojstva* Ljepote, Istine i Dobrote, koje Haler piše velikim slovom, to potvrđuje.

raznih vremena, Sokrat iza sofista, Kant iza engleskih empirista i t. d.« (Haler, 1943: 87–88). O marksističkoj negaciji duhovnih vrijednosti usp. A. Haler, »Moć i nemoć kritike«, *Hrvatska revija*, XII: 4 (1939.), str. 169–175.

⁵⁷ O modernosti, pak, i istodobnosti Halerove »antipozitivističke pobune« spram angloameričke »nove kritike« usp. Posavac, 1978: 14–18. O odnosu *novih kritičara, strukturalista i poststrukturalista* usp. J. Culler, *O dekonstrukciji, Teorija i kritika poslije strukturalizma*, prev. S. Čerlek, Zagreb, 1991., str. 13–25.

⁵⁸ Usp. primjerice kritičku analizu Halerova književnoteorijskoga pristupa Gundulićevu *Osmanu*: Z. Kravar, »Analitici hrvatskoga književnog baroka«, u knjizi: *Studije o hrvatskom književnom baroku*, Zagreb, 1975., str. 271–303.

Literatura

- Nikola Batušić, »Albert Haler«, predgovor knjizi: *Haler, Kombol, Gavella, Maraković*, ur. N. Batušić, PSHK, knj. 86, Zagreb, 1971., str. 7–21.
- Benedetto Croce, *Književna kritika kao filozofija*, prev. V. Desnica, Beograd, 1969.
- Benedetto Croce, *Estetika kao znanost izraza i opća lingvistika*, prev. S. Roić, Zagreb, 1991.
- Milan Damjanović, »Spiritualizam u savremenoj estetici«, u knjizi: *Strujanja u savremenoj estetici*, Beograd, 1984., str. 48–53.
- Ivan Focht, »Što je živo a što mrtvo u Croceovoj estetici«, predgovor knjizi: Benedetto Croce, *Estetika*, prev. V. Vitezica, Zagreb, 1960., str. I–XIX.
- Danko Grlić, »Problemi kročanske estetike«, u knjizi: *Estetika IV, Estetika s onu stranu estetike*, Zagreb, 1979., str. 113–148.
- Nikola Vitov Gučetić, *Dijalog o ljepoti / Dialogo della Bellezza, Dijalog o ljubavi / Dialogo d'Amore*, prev. N. Badurina, Most/The Bridge, Zagreb, 1995.
- Albert Haler, »Filologija i estetika«, *Hrvatska revija*, X: 12 (1937.), str. 657–660.
- Albert Haler, »Moć i nemoć kritike«, *Hrvatska revija*, XII: 4 (1939.), str. 169–175.
- Albert Haler, »Ljepota«, *Hrvatsko kolo*, XXIII (1942.), str. 110–117.
- Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, Matica hrvatska, Zagreb, 1943.
- Albert Haler, »Ljepota i dobrota«, *Hrvatska revija*, XVII: 2 (1944.), str. 57–68.
- Albert Haler, »'Dijalog o ljepoti' Nikole Vita Gučetića, Opis ljepote Cviete Zuzorić u prvoj hrvatskoj estetici«, *Spremnost*, III: 139 (1944.), str. 9.
- Albert Haler, »Filološka i estetska povijest književnosti«, u knjizi: *Haler, Kombol, Gavella, Maraković*, ur. N. Batušić, PSHK, knj. 86, Zagreb, 1971., str. 29–48.
- Nikola Ivanišić, »Metoda i rezultati književne kritike Alberta Halera«, *Radovi Filozofskog fakulteta Zadar*, br. 1, 1960., str. 122–141.
- Zoran Kravar, »Analitici hrvatskoga književnog baroka«, u knjizi: *Studije o hrvatskom književnom baroku*, Zagreb, 1975., str. 271–303.
- Zdenka Marković, *Pjesnikinje starog Dubrovnika*, JAZU, Zagreb, 1971., str. 57–111.
- Franjo Marković, »Filozofijske struke pisci hrvatskoga roda s onkraj Velebita u stoljećih XV. do XVIII.«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, I:1–2 (1975.), str. 255–281 (pretisak).
- Vjekoslav Mikecin, *Suvremena talijanska filozofija*, Zagreb, 1966., str. 7–18.
- Zlatko Posavac, »Estetika u Hrvata (III), Nacrt pregleda za razdoblje prve polovine XX. stoljeća«, *Kolo*, VIII: 9 (1970.), str. 985–995.
- Zlatko Posavac, »Platonistički dijalozi u Trstenu, Renesansna estetika Nikole Vita Gučetića«, *Republika*, 7–8 (1976.), str. 763–773.
- Zlatko Posavac, »Estetički esej Dinka Ranjine«, *Forum*, 1–3 (1976.), str. 240–247.
- Zlatko Posavac, »Estetika Alberta Halera«, *Mogućnosti*, XXV: 5 (1977.), str. 574–597.
- Zlatko Posavac, *Albert Haler*, Zavod za znanost o književnosti, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978.
- Zlatko Posavac, »Zapis uz 'Estetiku' Benedetta Crocea«, pogovor knjizi: B. Croce, *Estetika*, Zagreb, 1991., str. 421–427.
- Ljerka Schiffler (Šifler-Premec), *Nikola Gučetić*, Zagreb, 1977.
- Ljerka Schiffler, »Nikola Vitov Gučetić / Niccolo Vito di Gozze, život i djelo«, pogovor knjizi N. V. Gučetić, *Dijalog o ljepoti*, Zagreb, 1995., str. 337–360.

HALEROVA KATEGORIJA »LIJEPOG« IZ OBZORA NJEGOVE
PROSUDBE *DIJALOGA O LJEPOTI* NIKOLE V. GUČETIĆA*Sažetak*

Halerov prikaz Gučetićeve dijaloškoga traktata *Dialogo della Bellezza* (Venezia, 1581.) objelodanjen 1944. godine u *Spremnosti*, za suvremenu je prosudbu Halerovih estetičkih pogleda vrijedan iz nekoliko razloga: u prvome redu kao mjesto sučeljavanja Halerova poimanja *lijepog* s kasnorenesansnim pogledima na podrijetlo, bit i pojavne oblike lijepog, kao svjedočanstvo Halerovih metodologijskih i estetičkih postulata i kao primjer Halerova pristupa hrvatskoj filozofskoj baštini. Posve afirmativnih sudova o Gučetićevoj estetici, Haler u Gučetićevim pogledima na lijepo, po njegovu sudu ponajviše platoničko-novoplatoničke provenijencije, pronalazi oprimjerenje i potvrdu vlastitih postulata o estetskome, prevodeći ih, u završnome dijelu svojega prikaza, na jezik aktualne filozofije. Stoga i ovaj Halerov, opsegom neveliki, rad može biti prilogom potpunijega upoznavanja s njegovom kategorijom lijepog, temeljnom kategorijom svekolike estetičke refleksije.

HALERS KATEGORIE DES »SCHÖNEN« IN BEZUG AUF SEINE
EINSCHÄTZUNG DES *DIALOGS VON DER SCHÖNHEIT*
VON NIKOLA V. GUČETIĆ*Zusammenfassung*

Halers Darstellung des dialogischen Traktats *Dialogo della Belleza* (Venezia, 1581.) von Gučetić, veröffentlicht 1944. in *Spremnost*, ist preiswert für moderne Einschätzung ästhetischer Ansichten aus mehreren Gründen: erstens als Stelle, wo sich Halers Begreifen des Schönen mit Ansichten auf Ursprung, Inhalt und Erscheinungsformen aus Spätrenaissance konfrontiert; als Zeugnis Halers methodologischer und ästhetischer Postulate und als Beispiel Halers Zutritt zum kroatischen Philosophieerbe. In ganz affirmativen Urteilen über die Ästhetik von Gučetić, erfindet Haler in Ansichten auf das Schöne bei Gučetić, seiner Ansicht nach meistens platonisch-neoplatonischer Provenienz, Beispiel und Bestätigung seiner eigenen Postulate über das Ästhetische, indem er sie, im Endteil seiner Darstellung, in die aktuelle Philosophiesprache übersetzt. Deshalb kann auch diese nicht umfangreiche Arbeit von Haler sein als ein Beitrag eines vervollkommenden Kennenlernen mit seiner Kategorie des Schönen, mit der Grundkategorie allgemeiner ästhetischer Reflexion.

Halerovo viđenje znanosti o književnosti

Izvorni znanstveni članak

UDK 82.01 Haler, A.

Prije no *poëta nascitur* (pjesnik se rodi) valjalo bi reći: *homo nascitur pëta* (čovjek se rodi kao pjesnik).

BENEDETTO CROCE

I. Uvod

Književnoznanstveni sustav, u jednom od mogućih suvremenih shvaćanja, prikazan je kao sklop triju disciplina: književne kritike, teorije književnosti i povijesti književnosti. »Ono što ih razlikuje jest u svakom od tri slučaja poseban način motrenja, upravo drugačija *vizura* jednog te istog korpusa. U prvom se slučaju književna činjenica promatra kao izdvojena pojedinačnost (...); u drugom se slučaju promatra kao element sinkronijskog niza, podvrgnut nekom od oblika mišljenja; u trećem pak kao element dijakronijskog niza.«¹

Ovakva trodisciplinska razrađenost književnoznanstvenoga sustava u Halera, valja odmah reći, ne postoji. On doduše upotrebljava nazive *književna kritika*, *književna povijest*, ili – češće – *historija*, te *teoretiziranje o književnosti*, no njima obuhvaćena značenjska polja uglavnom se poklapaju. Njegovo naizgled površno terminološko razgraničenje (»Kritika umjetničkih djela i theoretiziranje o umjetnosti (oni su identične pojave)...«²), korijene ima u čvrstu stavu da postoji *jedna* 'vizura' umjetničkoga djela, i to ona koju je razradio Benedetto Croce u *Estetici kao znanosti o izrazu ili općoj lingvistici* (Bari, 1902.).³ Tu 'vizuru' Haler je prvi put predočio 1920. u *Sa-*

¹ Stamać, 1997., str. 47-48; isticanje u izv. (Potpuni podatci o izvorima navodâ nalaze se u popisu literature na kraju rada.)

² Haler, 1938./1, str. 342; 1943., str. 132.

³ Od triju nabrojanih književnoznanstvenih disciplina, unutar Croceova estetičkoga sustava potonje dvije ne mogu opstati. Croceov stav da su »izrazi međusobno neusporedivi« (Croce, 1991., str. 75) onemogućuje njihovo svrstavanje u ikakve nizove: bilo sinkronijske, bilo dijakronijske. Usto, dijakronijski niz kao niz »uočenih mijena, koliko sadržajnih toliko

vremeniku, i otada zastupao i gorljivo branio, i u pojedinim književnim kritikama, i u središnjem estetičkom djelu, *Doživljaju ljepote*.

II. Što je umjetnost?

(»L'arte e cio che tutti sanno che cosa sia.«)

Haler je čvrsto vjerovao u mogućnost znanstvenoga zahvaćanja umjetničkih činjenica, i to s aspekta jedne takve znanosti koja umjetnosti ne bi pristupala mjerilima socijalnim, etičkim, religijskim itd., već bi ju proučavala po onome što ju čini umjetnošću. Da bi se o takvoj znanosti uopće moglo govoriti, valjalo je najprije odgovoriti na pitanje *Što je umjetnost?* Već u prvome javljanju na tu temu Haler nudi – naizgled pojednostavljenu – Croceovu tvrdnju: *L'arte e cio che tutti sanno che cosa sia* (umjetnost je ono što svi znaju što je), prokomentiravši ju kao »odgovor na zbrku pojmova, što je nastala nadmudrivanjem filozofa o tako jednostavnoj istini, koju svak u praksi poznaje«. ⁴

Pa ipak, baš zbog svoje »jednostavnosti«, predmet o kojemu je riječ doveo je u slijepe ulice mnoge velikane sustavnoga mišljenja, ali i obogatio njegovu povijest nebrojenim stranicama estetičkih traktata. Među najsvježije ispisane idu i Croceove. S obzirom na to da je nemoguće steći uvid u Halerovu koncepciju znanosti o književnosti ako se nemaju u vidu osnovne postavke Croceove estetike, ukratko ću skrenuti pozornost na dijelove nužne za temu najavljenju naslovom.

Prema Croceu, cjelokupna se ljudska djelatnost dijeli na praktičnu i teorijsku. Umjetnost nije ništa drugo do prvi stupanj teorijske djelatnosti, prvi od dva moguća načina spoznavanja. Riječ je o intuitivnoj spoznaji, koja se ostvaruje putem mašte, tvoriteljica je slika, te predstavlja spoznaju pojedinačnoga. Pritom intuiciju ne valja shvaćati kao kakvu nejasnu slutnju koja postoji ali se ne da izraziti. Intuicije ili ima ili nema. Ako je ima, ima i izraza. A to znači da ima i stvaralačkog čina, odnosno umjetnosti. Naime, *izraz, intuicija, stvaralački čin, pjesništvo, umjetnost* različiti su nazivi za isto. Intuicija postoji u svih ljudi, te bi stoga umjesto *Poëta nascitur* (pjesnik se rodi) valjalo reći: *Homo nascitur poëta* (čovjek se rodi kao pjesnik). ⁵ Razli-

izraznih« (Stamać, 1991., str. 48), u okviru Croceova sustava dodatno se pobija stavom da je tradicionalna podjela na izraz (oblik) i sadržaj neodrživa (Croce, 1991., str. 33–34) te da umjetnost ne poznaje napretka (jer »umjetnost je intuicija, intuicija je individualnost, a individualnost se ne ponavlja« te »bi bilo posve pogrešno postaviti povijest umjetničke proizvodnje na jedinstven, progresivan i regresivan pravac«. – Croce, 1991., str. 128–132; nav. 130). Na temelju ovoga, nije teško apriorno ustvrditi da je Croceova (a to znači i Halerova) 'vizura' najbliža, čak istovjetna, prvoj opciji: motrenju književne činjenice kao *izdvojene pojedinačnosti*. Imajući to u vidu, Halerov naziv »književna kritika« nije promašen ni u sklopu navedenoga, trodisciplinarnoga motrenja književnih činjenica.

⁴ Haler, 1920., str. 122.

⁵ Croce, 1991., str. 33.

ka između 'pjesnika' i 'običnih ljudi' nije kvalitativna, već kvantitativna. »Kaže se da veliki umjetnici otkrivaju nas nama samima. No, kako bi to bilo moguće kad ne bi postojala prirodna izjednačenost između naše i njihove mašte, i kad se razlika ne bi očitovala u pukoj kvantiteti?«⁶

Osim intuitivne spoznaje (tj. umjetnosti), postoji i druga, razumska ili logička spoznaja, poznatija pod imenom znanost, ili – prema Croceu – filozofija. Ostvaruje se pomoću razuma, njezin su posljedak pojmovi, a spoznaju se odnosi, tj. opće. Drugomu obliku spoznaje uvijek prethodi prvi. To znači da svaki pojam uključuje i izraz, dok obratno nije nikada. Na taj način Croce iz umjetnosti izbacuje tzv. intelektualizam, smatrajući da se umjetnosti ne može pristupiti isključivo razumom, kako se to u estetičkim promišljanjima tradicionalno (i pogrešno) čini.

Puka je obmana da intuiramo, a ne možemo se izraziti, kaže Croce. Slikar je slikar zato što vidi ono što drugi samo osjeća, ili to još ne vidi ali razabire. Tomu u prilog navodi primjer Leonarda da Vincija koji je, dani-ma stojeći pred *Posljednjom večerom*, ustvrdio: *Uzvišeni umovi najviše stvaraju kada najmanje rade*. To znači da stvaralački čin postoji bez obzira otjelovio ga stvaratelj ili ne. On je izrazito duhovan čin, sastavljen od tri stupnja: stjecanja dojmova, estetske sinteze (stvaranja oblika) i osjećaja ugone.⁷ No da bi ga bilo moguće ponoviti, pristupa se četvrtomu stupnju koji Croce opisuje kao »prevođenje estetske činjenice u tjelesne pojave«.⁸ Naime, da bismo pojedinačne ljudske intuicije sačuvali od zaborava, prevodimo ih u tjelesne činjenice. Slika, kip, skladba ili pripovijest, samo su podražaji estetske reprodukcije, a ne produkcija sama. Pjesma je napisana i prije nego što je zapisana. Njezin zapis pripomoć je volji da je sačuva od zaborava, pa da je u trenutku kada to želi, čovjek može prizvati i obnoviti estetski čin.

Tijek estetske reprodukcije gotovo je istovjetan tijeku produkcije: tjelesni podražaj, percepcija tjelesnih činjenica i hedonistički učinak.⁹ On je preduvjet da bi znanost o umjetnosti uopće bila moguća, jer »svako teoretiziranje izvan neposrednog umjetničkog doživljaja sasvim je nestvarno.«¹⁰ Svakom znanstvenom govoru o umjetnosti prethodi sâm doživljaj, jer »'naivno' doživljavanje i 'znanstveno' proučavanje umjetnosti, nisu dvie odijeljene pojave, kako misle pozitivisti, nego su dva čina, koji su u organskoj svezi i koji se međusobno uvjetuju.«¹¹

⁶ Ibid.

⁷ Ibid., str. 97.

⁸ »traduzione di fatto estetico in fenomeni fisici« (Croce, 1941., str. 105; 1991., str. 97).

⁹ Hedonistički učinak, valja napomenuti, nije svrha umjetnosti. On se javlja kao popratna pojava. Spoznavanjem se čovjek oslobađa nečega što ga je dotad opterećivalo te je osjećaj ugone stalan posljedak spoznajnoga procesa.

¹⁰ Haler, 1943., str. 132.

¹¹ Ibid.

III. Znanost o književnosti

Ni Croce ni Haler ne rabe naziv *znanost o književnosti*. Croce u *Estetici* govori o *povijesti umjetnosti* odnosno *povijesti književnosti* (*la storia artistica e letteraria*), što znači da govor o književnosti smješta na prvi stupanj teorijske djelatnosti, ondje gdje i umjetnost samu – na razinu intuitivne spoznaje. Jedina razlika između povijesnih i umjetničkih činjenica jest u tome što su prve uvijek realne, a druge mogu biti i irealne. Ono što dijeli zbiljno od nezbiljnog jest pamćenje: »Po nečemu konkretnom se povijesnost razlikuje od čiste fantazije, (...) po pamćenju.«¹² Time što je stavljena na razinu umjetnosti, povijesti se ne ukida njen spoznajni značaj. Umjetnosti pripada stoga što je, kao i svako umjetničko djelo, svaki oblik, *spoznaja pojedinačnoga*. Za razliku od »čiste umjetnosti«, povijest je na granici znanosti, jer dolazi u doticaj s pojmom. Stoga povijesnu djelatnost definira kao »umjetnost koja, obuhvaćajući filozofske distinkcije, ipak ostaje konkretnost i individualnost.«¹³ Prema Croceu, dakle, govor o književnosti ostaje na pragu filozofije, tj. znanosti, jer uvijek je riječ o spoznaji pojedinačnoga, konkretnoga, čiji je posljedak nova pojedinačnost i konkretnost, tj. novi oblik, koji određuje kao »povijesno umjetničko djelo, nastalo na temelju jednoga ili više umjetničkih djela.«¹⁴

Od *povijesti umjetnosti* Croce razlikuje *povijesnu kritiku* (*la critica storica*) kojom se »postizhe ponovljeno stvaranje prvobitnih uvjeta u kojima je stvoreno umjetničko djelo.«¹⁵ Ona, otklanjajući otežavajuće »dodatke« povijesti, omogućuje reprodukciju umjetnine.

Za razliku od Crocea, Albert Haler govoreći o disciplini koju danas nazivamo *znanost o književnosti*, uglavnom rabi naziv *književna kritika* (istoznačni su mu i nazivi *književna povijest* i – češće – *historija, teoretiziranje o književnosti* i dr.). Kao što Croce od *povijesti umjetnosti* razlikuje *povijesnu kritiku*, Haler od *književne kritike* razlikuje *filologiju*, koja je potrebna književnomu kritiku »kao što su arhitektu potrebiti argati za donaganje gradjevno materijala.«¹⁶ Što podrazumijeva pod književnom kritikom, Haler objavljuje 1920. u spomenutom radu o Croceovoj estetici, dajući definiciju kritičara književnosti (i umjetnosti): »Kritičar nije prosti uživatelj umjetnosti, jer on mora da se digne nad običnom reprodukcijom umjetnine,

¹² Croce, 1991., str. 44; Riječ je o Aristotelovu razlučivanju povijesti i književnosti: povijest govori o onome što se uistinu dogodilo, a pjesništvo o onome što bi se moglo dogoditi (usp. Aristotel, 1983., str. 24). Croceovim riječima: »Svijet zbiljenog, konkretnog, povijesnog – to je ono što se naziva svijetom zbilje i prirode (...). Cijeli je taj svijet intuicija, povijesna intuicija ako ga prikazuje onakvim kakav je on doista, a maštarska ili umjetnička intuicija u neposrednom smislu ako ga prikazuje pod vidom mogućeg, zamislivog« (Croce, 1991., str. 45).

¹³ Croce, 1991., str. 46.

¹⁴ Ibid., str. 126.

¹⁵ Ibid., str. 124.

¹⁶ Haler, 1923., str. 56.

koja se kreće u sferi intuicije (tada bi bio samo 'artifex additus artifici'), već, po zakonu Croceova kruga, refleksijom svladava intuiciju, stvara sud pridavajući umjetničkom djelu predikat, kategoriju. On je dakle 'philosophus additus artifici'.¹⁷

Filozof priključen umjetniku, mnogo će puta ponoviti Haler, i u manjim raspravama, i u *Doživljaju ljepote*.¹⁸ S obzirom na to da su *filozofija* i *znanost* u Crocea istoznačnice, ova nam kratka definicija pruža važan podatak: za Halera je neupitno postojanje znanosti o književnosti. Štoviše, na pitanje »Zašto suditi o književnosti?«, nudi Croceov odgovor: »Ali zašto suditi o stvarima? Zašto čovjek misli?«, te dodaje: »Kritika nije drugo nego čovjeku urođena misao o umjetničkim pojavama, kao što mu je urođena misao o svemu, što ga okružuje.«¹⁹ On, kao i Croce, odlučno odbacuje teorije koje ukazuju na nemoć znanosti da egzaktno odredi bit umjetnine (tzv. agnosticističke teorije). Primjerice, Müller-Freienfellsovu tvrdnju o »iracionalnoj dubini« djela pred kojom »ne ostaje iztraživaču nego ono štovanje puno šutnje«,²⁰ Haler koristi za vlastitu argumentaciju: »Što znači da je pjesnik »iracionalna« pojava, a umjetničko djelovanje »inkomensurabilno«? Ne može značiti drugo, nego da bitnost pjesničku ne određuju intelektualni momenti«, ali ne staje usred »štovanja punog šutnje«, već zahtijeva »sviestno osvjetljivanje umjetničkog doživljavanja«. ²¹ Usto, i u Halera se književna kritika nadaje u svojoj praktičnoj ulozi, kao »posrednik između djela i čitaoca«²², jer »ona je pouzdan vodič koji krči puteve kroz neumjetničke elemente (a takovih imaju i najveći pisci) do veličanstvenih vrhunaca umjetnosti.«²³ Na drugome mjestu čitamo: »Kritičar (...) koji postavlja čitatelja na ispravnu tačku promatranja radi isto što i onaj koji hvata nesmotrenog promatrača jedne slike za ramena i gura ga na mjesto odakle će mu se slika pokazati u pravom osvjetljenju.«²⁴

IV. Predmet znanosti o književnosti

Kao jedino polazište svakoga spoznajnog procesa Haler uzima iskustvenu činjenicu. Stoga i estetika mora odrediti svoj predmet, iskustvenu činjenicu od koje polazi, a ona »ne može biti drugo nego neposredni estetski doživljaj, neposredno estetsko iskustvo.«²⁵

¹⁷ Haler, 1920., 124–125.

¹⁸ Haler, 1943., str. 131.

¹⁹ Ibid., str. 176.

²⁰ Nav. prema: ibid., str. 126.

²¹ Ibid., str. 132.

²² Biti, 1986., str. 86.

²³ Haler, 1923., str. 55, stupac 2.

²⁴ Haler, 1925./1, str. 207–208.

²⁵ Haler, 1944., str. 61.

U duhu Croceove estetike Haler kritizira postojeći pozitivizam, kao i tradicionalni filologizam. I jednom i drugom, smatra Haler, izmiče stvarna estetska činjenica, te stoga ni njihov sud o njoj ne može biti valjan. Dvije su glavne zablude dosadašnjih pristupa: 1. neprepoznavanje estetske činjenice; 2. neadekvatan pristup toj činjenici.

Prvo, estetska činjenica nije mrtva tvar podatna čovjekovim osjetilima, već živi duhovni čin. Drugo, s obzirom da je riječ o estetskoj činjenici, a ne o etičkoj, kulturnopovijesnoj ili kakvoj drugoj, treba ju kao takvu i promatrati. Poslužimo se Halerovim primjerom; krenimo od knjige. Knjiga kao estetska činjenica nije uvezan i ukoričen snop listova, niti je to niz poglavlja načinjenih od niza rečenica, koje pak čini niz riječi, i tako dalje. Knjiga je duhovna tvorevina koja je jednom živjela kao pjesnički doživljaj i ponovno živi kao takav kada ga obnovi, halerovski rečeno, »pjesnički osjetljiv čovjek«. *Obnavljanje pjesničkoga doživljaja* Halerov je izraz za Croceovu estetsku reprodukciju (*la riproduzione estetica*). Mogućnost estetske reprodukcije u većoj ili manjoj mjeri postoji u svih ljudi (jer upravo po izrazu/obliku čovjek se uzdiže iz životinjske osjetilnosti, ustvrdio je Croce), međutim znanost podrazumijeva i drugi stupanj spoznaje: razumski čin. »Kritik je dakle samo u prvom stadiju umjetnik kad srcem i fantazijom intuiše umjetninu, ali kad o njoj sudi, ne intuiše više, on tada radi umom. (...) Tako zvane 'umjetničke' kritike (vrlo česte u naše doba) nijesu drugo nego prozvoljne, subjektivne fantazije, koje ne prodiru do objektivne biti djela.«²⁶

V. Načini opisa estetske činjenice / Genetička metoda

Da ne bi zašao u polje subjektivnosti, književni se kritičar mora držati kakva promišljena pristupa. »Sama sposobnost umjetničkog obnavljanja nije i ne može biti dovoljna za pouzdanu i temeljitu kritiku. Sviestna misaona orijentacija čuva kritičara od mušičavog impresionizma i daje mu čvrsto uporište u suđenju (...).«²⁷ Do ovoga trenutka u Halerovu sustavu sve je jasno i uglavnom lako branjivo. Međutim, sada dolazi do prijeporne točke. Koja misaona orijentacija može sačuvati književnoga kritičara od *mušičavog impresionizma* i pružiti mu čvrsto uporište u prosudbi? Pojednostavljeno, pitanje bi glasilo: kako opisati estetsku činjenicu?

Haler vrlo dobro zna kako ju ne treba opisivati.

Ne treba ju opisivati kao mrtvu tvar podatnu čovjekovim osjetilima. To znači da na nju ne treba primjenjivati klasifikacije prirodnih (Haler će reći: praktičnih) znanosti. Ne treba na nju gledati kao na čimbenik društvenih zbivanja (s tim u vezi ustvrdit će: »U poetizaciji stvarnosti prava je 'socijalna' funkcija pjesništva.«²⁸). Ona nije mehanički sklop uspjelih figura, is-

²⁶ Haler, 1923., str. 55.

²⁷ Haler, 1943., str. 132.

²⁸ Haler, 1941., str. 6.

punjenih metričkih zahtjeva i kićenog izraza, jer – kada bi to bila – svatko bi prema nuputcima mogao sastaviti književno djelo, a znamo da to nije tako. Ona nije ni životopis svoga autora, pa zato nije važno koliko se život istoga u njoj zrcali. Stoga je svako preispitivanje podataka o autorovu školovanju, imovini, bračnom stanju i sličnom, za estetsku činjenicu potpuno nebitno. Također, nije važno koliko su u njoj prisutni stanoviti vjerski nazori, jesu li postupci likova čudoredni, jesu li pučki plesovi autentični? Tim se pitanjima znanost također može baviti i bavi, ali to nije predmet književne kritike, nego teologije, etike i folkloristike.

Književna činjenica ima pravo da joj se pristupi kao književnoj, a ne teološkoj, etičkoj, kulturnopovijesnoj ili kakvoj drugoj, odlučan je Haler.

Nužno se postavlja pitanje: izuzmemo li sve ovo što ne smije biti polazište književnoga kritičara, što je preostalo? Haler u odgovoru na ovo pitanje nije tako precizan i bogat argumentima kao u odgovorima na prethodna, ali ipak ga daje. Književni se kritičar pri promatranju pjesničke tvorbe kao duhovnog, čuvstveno-fantazijskog čina služi »genetičkom metodom«, a to znači da traži »prvi čuvstveni impuls umjetničke inspiracije«²⁹ odnosno »prati umjetnike na njihovu tegobnom putu, proživljujući njihove emocije, uživljajući se u likove njihove fantazije« te »finim analitičnim nožem mora da odijeli hotimično unešene elemente od spontanih, dakle umjetničke od neumjetničkih«.³⁰

Ovim se iscrpljuje Halerov odgovor na pitanje o *misaonom uporištu* književnoga kritičara. Opisati put ostvarivanja estetskoga čina, odnosno odvojiti pjesničke elemente od nepjesničkih, konačan je zahtjev. Podrobnijega objašnjenja u njegovim književnoteorijskim razmatranjima nema. Možemo naići na jednako uopćene nuputke da je »genetičko izpitivanje (...) križnog puta ostvarivanja estetskog čina jedina zadaća poviesti pjesništva«³¹ te da treba »uhvatiti (...) tople trzaje umjetničkoga duha«³² ili »poći u potragu za živim kucajima jednoga pjesničkoga srca.«³³ Sve su to 'lijepi' odgovori, ali nimalo konkretni. S obzirom na to da nam više od ovoga i ovomu sličnoga Haler u svojim estetičkim razlaganjima ne daje, posredan odgovor možemo potražiti na dva mjesta: u korpusu njegova uzora Crocea, te u pojedinim Halerovim književnim kritikama.

a) Croceovi kriteriji vrednovanja umjetnosti

Croceova *Estetika* u odgovoru na pitanje o metodi ne će nam pomoći više od Halerovih estetičkih radova. Naime, Croce u *Estetici* staje točno na onome mjestu na kojem i Haler: povjesničar daje »promišljen prikaz« na

²⁹ Haler, 1923./1, str. 225.

³⁰ Haler, 1923., str. 56.

³¹ Haler, 1943., str. 178.

³² Haler, 1924., str. 462.

³³ Ibid., str. 463.

temelju »vlastita uvjerenja«, ali o kakvu je uvjerenju riječ, ili: o kakvu uvjerenju treba biti riječ, Croce podrobnije ne objašnjava.

Međutim, uporište Halerove »genetičke metode« pronalazimo u Croceovim oglecima, posebice onom koji je kao predavanje izložio 1908. pod naslovom *Čista intuicija i lirski karakter umjetnosti*.³⁴ U njemu, još jednom utvrdivši da vrijednost umjetnosti leži u intuitivnoj moći »tako da ćemo imati tim više umjetnosti i ljepote čim konkretnije i čistije budemo intuirali«,³⁵ navodi kriterije po kojima ćemo prepoznati istinsku umjetnost: »(...) život, pokret, ganuće, toplina, osjećaj umjetnikov: samo to daje vrhovni kriterij za razlikovanje djela prave umjetnosti od djela lažne umjetnosti, uspjelih djela od promašenih djela.«³⁶ Pritom, »čista intuicija je sama sobom liričnost«,³⁷ i to stoga što »ne može da pretstavlja [predočuje, nap. S. M.] drugo nego duševna stanja«, a ona »joj determiniraju lirični karakter«. ³⁸ Upravo iz tvrdnje da čista intuicija nije drugo do predodžba duševnih stanja, rodila se Halerova »genetička metoda«, kao potraga za »prvim čuvstvenim impulsom umjetničke inspiracije«. Tražeći u pjesničkim djelima isključivo čuvstva, a odbacujući sve ostalo, primjerice ideje (u čvrstom uvjerenju da su one primjerene jedino drugom stupnju spoznaje, tj. znanosti), pod Halerovim su kritičkim perom mnogi ovjenčani ostali bez svojih lovorika.

Ako i prihvatimo ovakvo rješenje kao književnokritičko načelo koje se – iako uvijek ne pogađa bit umjetnosti – odlikuje dosljednošću i jednakom primjenjivošću na sve estetske činjenice, ostaje nam razmotriti koliko je Halerov znanstveni pravorijek uistinu »znanstven«, od čega se sastoji njegovo »sviestno osvjtljivanje umjetničkog doživljavanja«. Odgovor na to pitanje potražiti ćemo u pojedinim njegovim književnim kritikama.

b) Halerova književnokritička djelatnost

Kao primjerodavne, u obzir ne možemo uzeti sve Halerove književnokritičke ostvaraje. Prve njegove književne kritike i same odstupaju od načela kojih se kasnije sve dosljednije držao. One su spoj tih načela i tzv. pozitivističkih pristupa. Pišući primjerice o Vittoriji Aganoor ili Giovanniju Pascoliju, svoje prikaze započinje autorovim životopisnim podacima. Kasnije će se oštro suprotstavljati unošenju životopisnih podataka u književnu

³⁴ Croce, 1938., str. 3–36; Riječ je o predavanju održanom 2. rujna 1908. u Heidelbergu na Trećem međunarodnom filozofskom kongresu.

³⁵ Ibid., str. 21–22.

³⁶ Ibid., str. 22.

³⁷ Ibid., str. 27.

³⁸ Ibid., str. 28; u ogledu *Il carattere di totalità* stoji podrobnije: »L'arte è intuizione pura o pura espressione (...) Similmente, altra volta, contro coloro che oponevano l'arte non essere intuizione ma sentimento, o non solo intuizione, ma anche sentimento, e reputavano fredda l'intuizione pura, ci fu dato dimostrare che l'intuizione pura, appunto per essere scevra di riferimenti intellettualistici e logici, è piena di sentimento e di passione, cioè non ad altro mai conferisce forma intuitiva ad espressiva che ad uno stato d'animo, e perciò sotto quella freddezza apparente, c'è il calore, e ogni vera creazione di arte è pura intuizione solo a patto di essere pura lirica« (Croce, 1942., str. 134–135).

kritiku, jer oni su za reprodukciju književne činjenice potpuno nevažni, pa ih u svojim kasnijim književnokritičkim radovima ukratko navodi u bilješki pod crtom, a nikada u glavnome tekstu.

Proučavajući umjetničku činjenicu pokušava ostati dosljedan svojoj genetičkoj metodi – pronaći prvi čuvstveni poticaj i slijediti ga kroz čitavo djelo. Jedan od oglednih primjera takve kritike njegova je prosudba Vodopićevih djela.³⁹ Nakon kratkoga književnoteorijskog razmatranja, osvrta na književnokritičke prosudbe koje prethode njegovoj te na Vodopićev jezik, Haler se upušta u labirint Vodopićeve »pjesničke duše« tražeći putove koji su uistinu pjesnički i izdvajajući ih od onih koji to nisu. Međutim, ni tu nije ustrajao na zahtjevima koje je sam postavljao. Primjerice, međusobno uspoređuje različite Vodopićeve umjetnine – *Mariju Konavoku s Tužnom Jele* – iako se izrijeком zalaže da su umjetničke činjenice međusobno neusporedive. Navodi sastavnice kojima se i danas služimo pri opisu strukture pripovjednoga teksta: određuje temu, likove, fabulu, pripovjedačev odnos spram likova, ali sve to čini nedosljedno, bez određenih književnoteorijskih pojmova, iako na njihovu tragu, bez nekoga krajnjeg cilja (»vlastitoga uvjerenja«, rekao bi Croce), jednostavno niže podatke i sam postaje ono što je višestruko prozivao u svojim polemikama – suhoparni filolog.

Konačno, zanima nas kako ostvaruje svoj središnji zahtjev, prepoznavanje »prvog čuvstvenog impulsa«. Donosim kratak navod, ilustrativan u odgovoru na ovo pitanje:

»Vodopićeva je umjetnička ličnost sastavljena od neke tankoćutne bolećivosti (bez plačljive sentimentalnosti), od neke delikatne patetičnosti; ali se ova ne iscrpljuje u samoj sebi, ona uzmiče pred jednom jačom osobinom njegova temperamenta: pred vedro nasmijanim humorom.«⁴⁰

Haler se ustrajno zalagao protiv »osobne impresivnosti«, nije priznavao tzv. »umjetničke kritike« niti psihologičke pseudopojmove, smatrajući potonje priručnim tvorevinama praktičnih znanosti te stoga potpuno neprikladnima pri opisu jedne žive, dinamične tvorevine kakva je svaka umjetnička činjenica.⁴¹ Istodobno, upotrebljavajući izraze kao što su »tankoćutna bolećivost«, »plačljiva sentimentalnost«, »delikatna patetičnost«, »vedro nasmijani humor«, nužno se svrstava u jedan od pristupa koje je sam proskribirao. Možemo, primjerice, prihvatiti da navedeni Halerovi izrazi nisu pseudopojmovi, jer uopće ne pretendiraju biti ikakvim pojmovima, već da se radi o pojedinačnom opisu konkretnoga čuvstveno-imaginativnoga stanja, onoga iz kojeg je izraslo konkretno Vodopićevo djelo. No, po čemu, u tom slučaju, mogu izbjeći razini »osobne impresivnosti«?

Upravo je *nedostatak* znanstvenoga aparata kojim bi se estetski čin *primjereno* opisao presudio da se Halerovo sustavno izgrađeno književno-

³⁹ Haler, 1924./1.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Usp. Haler, 1943., str. 11–16; i Croce, 1991., str. 91–95.

kritičko zdanje počne urušavati. Doduše, isto »urušavanje« doživio je i sam Croce. Štoviše, bio je primoran zanjekati mnogo toga na čemu je njegova estetička zgrada samouvjereno počivala. Ponajprije, u nedostatku adekvatnoga oruđa književnokritičkoga opisa priznaje da su dopušteni 'psihologistički pseudo-pojmovi' (jer nećim se, na kraju krajeva, književni kritik služiti mora);⁴² priznaje također da su klasifikacije umjetnosti (za koje je u *Estetici* bez imalo suzdržavanja ustvrdio da se sve do jedne mogu »spaliti bez ikakve štete«⁴³) nužne (jer da bi bilo moguće »ne pribjegavati shemama i tipovima u razlaganju o umjetnosti (...) trebalo bi da je ljudski duh ustrojen drukčije no što jest«⁴⁴) te konačno, i najvažnije: kritika se u njegovoj interpretaciji sve manje ukazuje kao znanost, a sve više kao 'pokušaj znanosti'; njezina svrha više nije *doprijeti* do (poslužimo se malo i Halerovim riječima) »objektivne biti djela«, već *ukazati* na nju. »I najbolje što možemo da učinimo, to jest jedino što nam ostaje da učinimo, jeste da protjeramo loše konstruirane i nevaljale distinkcije i da ih zamijenimo drugim bolje konstruiranim i korisnijima, neprecizne preciznima, one koje nas udaljuju od individualiteta umjetničkog djela takovima koje, ako nam i na pružaju taj individualitet, *jer ne mogu da ga pruže*, barem nas upućuju prema njemu.«⁴⁵

VI. Zaključak

Haler se zalagao da se znanost o književnosti razlikuje od drugih (»praktičnih«) znanosti. Promatrao ju je u okviru, prema Croceu, *jedine istinske znanosti* – znanosti o duhu (filozofije). U skladu s Croceovim estetičkim sustavom, ukazuje na umjetninu kao samostalnu, po sebi vrijednu cjelinu, koju valja vrednovati po onome što ona jest – umjetnička, estetska činjenica. Pristupajući joj kao samostalnoj, osebujnoj cjelini, kritičar treba svaki put pronaći novi ključ, iščitati njezinu vrijednost iz nje same. Croce bi rekao: Svaki je izraz mjerodavan za sebe, »u sebi posjeduje svoj model«.⁴⁶ I Haler je u tom zahtjevu jasan i nedvosmislen. Međutim, u odgovoru na pitanje kako to učiniti, njegova argumentacija slabi. Daje nam prilično neodređene naputke da treba otkriti prvi čuvstveni impuls i njega pratiti, ali nam ne daje znanstveni aparat kojim bismo se na tom putu služili. Tako se i Halerov govor o umjetnini, koji je – po izjavi Halerovoj – uvijek nužno znanstven (»*philosophus additus artificii*«), svodi na nizanje osobnih dojмова i svojevoljnih procjena pjesničkih čuvstava te postaje ono što je i sam Haler višestruko osuđivao – osobna impresivnost i mušičava samovoljnost.

Rezultat su književnokritička djela koja se ponajprije ističu snagom i uvjerljivošću estetičke misli. S druge strane, tek djelomice ispunjavaju ono

⁴² Croce, 1938., str. 54–55.

⁴³ Croce, 1991., str. 112.

⁴⁴ Croce, 1938., str. 55.

⁴⁵ Ibid., str. 56; isticanje S. M.

⁴⁶ Croce, 1991., str. 119.

što je njihov autor zacrtao kao jedan od ciljeva književnoga kritičara. Naime, Haler svojim 'analitičnim nožem' katkad i uspijeva odvojiti pjesničke elemente od nepjesničkih, ali time ne ispunjava svoj drugi zahtjev: ne postavlja čitatelja na mjesto s kojega će mu se umjetnina ukazati u svom pravom sjaju; djelo pod njegovim preciznim zahvatom uglavnom ne preživljava.

Literatura

- Aristotel, 1983.: Aristotel, *O pjesničkom umijeću*, prijevod i objašnjenja: Zdeslav Dukat, August Cesarec, Zagreb, 1983., 490 str.
- Barac, 1925.: Antun Barac, »Književnost kao socijalan faktor«, *Jugoslavenska njiva*, IX, br. 1, knj. 1, Zagreb, 1925., str. 11–16.
- Batušić, 1971.: Nikola Batušić, »Albert Haler«, u knjizi: *Albert Haler – Mihovil Kombol – Branko Gavella – Ljubomir Maraković, Eseji, studije, kritike*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 86, Matica hrvatska – Zora, Zagreb, 1971., str. 7–21.
- Biti, 1986.: Vladimir Biti, »Književna kritika«, u knjizi: Zdenko Škreb – Ante Stamać, *Uvod u književnost. Teorija, metodologija*, četvrto, poboljšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986., str. 74–105.
- Croce, 1938.: Benedetto Croce, *Eseji iz estetike*, preveo Vladan Desnica, KADMOS, Split, 1938., 63 str.
- Croce, 1941.: Benedetto Croce, *Filosofia come scienza dello spirito I. Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale. Teoria e storia*, Settima edizione riveduta, Gius. Laterza & figli, Bari, 1941., XXVIII + 560 [562] str.
- Croce, 1942.: Benedetto Croce, *Breviario di estetica. Quattro lezioni*, Sesta edizione, Gius. Laterza & figli, Bari, 1942., 170 [172] str.
- Croce, 1991.: Benedetto Croce, *Estetika kao znanost izraza i opća lingvistika. Teorija, historija*, prev. Sanja Roić, Biblioteka Theoria universalis, 5, urednik: Ante Stamać, Globus, Zagreb, 1991., 438 [440] str.
- Haler, 1906.: Alberto [!] Haler, »Utisci u jednom atelieru«, *Crvena Hrvatska*, XVI, br. 2, Dubrovnik, 11. I. 1906., str. 3.
- Haler, 1911.: Albert Haler, »Novi Fogazzarov roman«, *Savremenik*, VI, br. 2, Zagreb, veljača 1911., str. 115–118.
- Haler, 1919.: Albert Haler (Dubrovnik), »O našoj savremenoj književnosti«, *Jugoslavenska njiva*, III, br. 32, Zagreb, 1919., str. 509–511.
- Haler, 1920.: Albert Haler, »O estetici Benedetta Croce«, *Savremenik*, knj. II–III, Zagreb, travanj – prosinac 1920., str. 122–125.
- Haler, 1923.: A. Haler, »Književna historija«, *Savremenik*, Zagreb, 1923., str. 54–56.
- Haler, 1923./1: A. Haler, »Dvije knjige o Goetheu«, *Savremenik*, Zagreb, 1923., str. 225–228.
- Haler, 1924.: A. Haler, »O poeziji Giacoma Leopardi«, *Jugoslavenska njiva*, VIII, br. 1, knj. I, Zagreb, 1924., str. 15–26.
- Haler, 1924./1: A. Haler, Dubrovnik, »Mato Vodopić«, *Jugoslavenska njiva*, VIII, br. 12, knj. I, Zagreb, 1924., str. 462–468.
- Haler, 1925.: A. Haler, »Problemi kritike i literarne historije. (Antun Barac: Knjiga eseja)«, *Jugoslavenska njiva*, IX, br. 2, knj. 1, Zagreb, 1925., str. 67–70.

- Haler, 1925./1: A. Haler, Dubrovnik, »O autonomiji umjetničkog stvaranja«, *Jugoslavenska njiva*, IX, br. 7, knj. 2, Zagreb, 1925., str. 206–211; u bilješki uz naslov: »Povodom članka g. Dr. A. Barca u 'Jugoslavenskoj Njivi' od 1. jula 1925. 'Književnost kao socijalan faktor'«.
- Haler, 1925./2: A. Haler, »O jednom prizoru u Homerovoj 'Ilijadi'«, *Jugoslavenska njiva*, IX, br. 8, knj. 2, Zagreb, 1925., str. 292–295.
- Haler, 1926.: A. Haler, »O poeziji i nepoeziji«, *Jugoslavenska njiva*, X, br. 11/12, knj. 1, Zagreb, 1926., str. 359–363.
- Haler, 1928.: Albert Haler, »O 'definiciji' poezije«, *Srpski književni glasnik*, knj. 25, Beograd, 1928., 438–441; ćir.
- Haler, 1928./1: D-r A. Haler, »Filološka i estetska povest književnosti«, *Misao*, knj. 25, sv. 185–192, Beograd, 1928., str. 342–357.
- Haler, 1929.: D-r Albert Haler, »O poeziji Silvija Str. Kranjčevića«, *Srpski književni glasnik*, knj. 27, Beograd, 1929., str. 265–274, 356–361 i 434–443.
- Haler, 1934.: A. Haler, »Povodom prevoda Kročeve 'Estetike'. (Benedeto Kroče: 'Estetika'. Preveo Dr. Dinko Vitezica. Beograd. 'Kosmos', 1934.)«, *Nova Evropa*, XXVII, br. 10, Zagreb, 1934., str. 394–400.
- Haler, 1938.: Albert Haler, »Psihološka ili filozofska estetika«, *Hrvatska revija*, XI, Zagreb, 1938., str. 14–21.
- Haler, 1938./1: Albert Haler, »Znanstveno proučavanje pjesništva«, *Hrvatska revija*, XI, br. 7, Zagreb, 1938., str. 337–342.
- Haler, 1938./2: Albert Haler, »O Gundulićevim 'Suzama sina razmetnoga'«, *Hrvatska revija*, XI, br. 7, Zagreb, 1938., str. 620–625.
- Haler, 1940.: Dr. Albert Haler, »Nemogućnost pozitivističke estetike«, *Savremenik*, XXVIII, br. 1, knj. 1, Zagreb, 1940., str. 70–73.
- Haler, 1940./1: Dr. Albert Haler, »Protivurječnosti pozitivističke estetike«, *Savremenik*, XXVIII, br. 9, knj. 1, Zagreb, 1940., str. 274–278.
- Haler, 1941.: Albert Haler, *Iz tuđih književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1941.
- Haler, 1942.: A. H-r., »Croce, Benedetto«, u knjizi: *Hrvatska enciklopedija*, sv. IV, Naklada Hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda, Zagreb, 1942., str. 134–135.
- Haler, 1943.: Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, Matica hrvatska, Zagreb, 1943.
- Haler, 1944.: A. Haler, »Ljepota i dobrota«, *Hrvatska revija*, XVII, br. 2, Zagreb, 1944., str. 57–68.
- Posavac, 1978.: Zlatko Posavac, *Albert Haler*, Sveučilišna naklada Liber – Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Projekt povijesti hrvatske slavistike, Kritički portreti hrvatskih slavista, Zagreb, 1978., 62 str.
- Posavac, 1991.: Zlatko Posavac, »O estetičaru Albertu Haleru«, u knjizi: *Novija hrvatska estetika. Studije i eseji*, Biblioteka Filozofska istraživanja, knj. 43, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1991., str. 315–336.
- Stamać, 1986.: Ante Stamać, »Smjerovi istraživanja književnosti«, u knjizi: Zdenko Škreb – Ante Stamać, *Uvod u književnost. Teorija, metodologija*, četvrto, poboljšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986., str. 551–589.
- Stamać, 1997.: Ante Stamać, »Što je u Kombola kritika, teorija, povijest?«, u knjizi: *Zbornik o Mihovilu Kombolu*, ponovljeno izdanje, Zagreb – Zadar, 1997., str. 47–59; prvo izdanje: Zadar, 1983.

Škreb, 1986.: Zdenko Škreb, »Znanost o književnosti«, u knjizi: Zdenko Škreb – Ante Stamać, *Uvod u književnost. Teorija, metodologija*, četvrto, poboljšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986., str. 17–33.

Žmegač, 1986.: Viktor Žmegač, »Problematika književne povijesti«, u knjizi: Zdenko Škreb – Ante Stamać, *Uvod u književnost. Teorija, metodologija*, četvrto, poboljšano izdanje, Globus, Zagreb, 1986., str. 36–73.

HALEROVO VIĐENJE ZNANOSTI O KNJIŽEVNOSTI

Sažetak

Iako Albert Haler ne rabi naziv *znanost o književnosti*, kada govori o bavljenju književnošću, podrazumijeva znanost u značenju u kojem ju određuje Benedetto Croce: spoznaja putem razuma. Ovaj stav očigledan je u kratkom opisu kritičara književnosti, i uopće umjetnosti, koji navodi u članku *O estetici Benedetta Croce (Savremenik, 1920.)*, prvom Halerovu iscrpnijem prikazu Croceova estetičkoga sustava: »Kritičar nije prosti uživatelj umjetnosti, jer on mora da se digne nad običnom reprodukcijom umjetnine, koja se kreće u sferi intuicije (tada bi bio samo 'artifex additus artificij'), već, po zakonu Croceova kruga, refleksijom svladava intuiciju, stvara sud pridavajući umjetničkom djelu predikat, kategoriju. On je dakle 'philosophus additus artificij'.«

Ustrajno se zalagao da se precizno odredi predmet znanosti o književnosti ukazujući na činjenicu da njezin predmet može biti umjetničko djelo shvaćeno samo kao estetička činjenica, a ne etička, kulturnopovijesna ili kakva druga. U tom svjetlu treba promatrati i njegovu književnokritičku djelatnost. On želi utvrditi po čemu je djelo estetsko, odnosno što djelo čini djelom, a kakvu je ulogu ono imalo u 'društvenom životu' svoga doba, kako ga prihvaćaju kasniji naraštaji i sl., pitanja su kojima se znanost također može baviti, no koja – tvrdi Haler – nisu predmet znanosti o književnosti.

Problem kojemu je Haler posvetio najmanje književnoteorijskoga prostora, a taj je nedostatak očit i u njegovim književnokritičkim radovima, jest pitanje *kako* opisati estetsku činjenicu. Je li dovoljno ustvrditi da je ona estetska ili to treba i obrazložiti i opisati, i ako treba, kako? Usto, smije li književni kritik začu u područja koja nisu njegov predmet a da pritom ipak dadne vjerodostojan opis estetske činjenice? Halerovi odgovori na ova pitanja – i u književnoteorijskim razmatranjima, i u pojedinačnim pristupima književnim činjenicama (pojedinačnim književnim kritikama) – ostali su nedorečeni.

LA CONCEZIONE DI HALER DI SCIENZA DELLA LETTERATURA

Riassunto

Anche se Albert Haler non usa termine *scienza della letteratura*, scrivendo dell'occuparsi di letteratura sottintende la scienza con il significato definito da Benedetto Croce: cognizione per mezzo della ragione. Haler, critico della letteratura e dell'arte in generale rivela quell'attitudine nella breve descrizione scritta

nell'articolo *O estetici Benedetta Croce* (Dell'estetica di Benedetto Croce) (*Savremenik*, 1920.) che è la prima particolareggiata rappresentazione del sistema estetico di Croce fatta da Haler: »Un critico letterario non è chi goda l'arte, perché lui deve innalzarsi sopra quella semplice riproduzione d'un'opera d'arte collocata nell'ambito dell'intuizione (allora lui sarebbe solo 'artifex additus artificii'), ma conforme alla legge di circolo di Croce, il critico supera l'intuizione mediante la riflessione, crea l'opinione assegnando all'opera d'arte un attributo, una categoria. Quindi lui è 'philosophus additus artificii'.«

In un modo molto assiduo e molto preciso vuole stabilire l'oggetto della scienza della letteratura. Accena che quell'oggetto può essere soltanto l'opera d'arte definita come un fatto estetico, non etico né storico-culturale né alcun altro. In quest'ambito è necessario contemplare anche la sua attività critico-letteraria. Haler vuole definire le categorie in base alle quali un'opera sia estetica, cioè la qualità fondamentale d'un'opera. Che ruolo la singola opera svolgeva nella vita sociale della singola epoca, come veniva accettata dalle generazioni seguenti, ecc. queste sono le domande che possono essere trattate dalla scienza, ma d'altra parte esse, come dice Haler, non sono l'oggetto della scienza della letteratura.

Il problema che meno di tutti viene trattato da Haler, e questa deficienza è ben presente nelle sue opere scritte, è seguente: come descrivere un fatto estetico? È sufficiente dire che un fatto sia estetico oppure questa definizione debba essere anche spiegata e descritta? Se deve esserlo, come farlo? Un'altra domanda: è permesso a un critico letterario occuparsi anche degli altri campi, che non si riferiscono direttamente all'oggetto della sua indagine, per definire un fatto estetico? Le risposte a quelle domande Haler non le diede né nelle riflessioni teorico-letterarie né nelle singole critiche letterarie.

Ksenija Grubišić

Halerova prosudba Gundulićeva *Osmana* u svjetlu spoznaje kao duhovnog čina

Razmatranje na modelu relacije
Albert Haler – Franjo pl. Marković

Izlaganje (referat sa znanstvenog skupa)
UDK 82.01 Haler, A.: 886.2-02.09 Gundulić, I.

»Ljepota se rađa u času, kad sveživot prožme pojedino, kad se makrokozmos spusti k mikrokozmosu, posvećujući ga dahom neizmjernosti. Svetost Ljepote osposobljava misao, da proдре u bitnost stvarnosti, koja nije drugo nego ostvarivanje Dobra, kroz krv i suze poviesnog razvoja, pa i četvrti duhovni moment, koji je otkrila suvremena filozofija, ekonomski moment, obasjan Ljepotom, nije više životinjski nagon samoodržanja, nego čuvar osobnosti, kao dragocjene posude ljudskih kakvoća. Bez osjećaja svetosti nemoguće je razumjevanje ljudske poviesti kao rađanja duha. Ljepota je prvi čin posvećenja, produhovljenja.«

ALBERT HALER, *Doživljaj ljepote*,
Zagreb, 1943., str. 274–275.

Osnovno pitanje koje Albert Haler u svom doktorskom radu postavlja glasi: »Što je potaknulo Gundulića na pjevanje?«, te precizira pitanje: »Je li to bilo duševno stanje koje je tražilo da se izlije u pjesmu ili je Gundulić jednom nepjesničkom doživljaju nasilno privjestio oblik pjesme, te je ovaj ostao tuđ svojoj sadržini, ne stapajući se s njom u jednu cjelinu?«¹

I.

Ovako postavljenim pitanjem Haler je ujedno naznačio svoj pristup analizi, ali i put vlastitog razumijevanja estetike što vodi do razumijevanja njegove negativne kritike upućene Gunduliću. Haler je bio pristaša estetike Benedetto Crocea. Iz tog horizonta valja razumjeti njegovu kritiku

¹ Albert Haler, *Gundulićev Osman s estetskog gledišta*, Geca Kon, Beograd, 1929., str. 45.

pozitivizma i psihologizma, koju Haler veže za empirijski (vanjski) i unutrašnji pristup umjetničkom djelu te ograničavanje kulture, tj. kriterija koji iz nje proizlaze s obzirom na estetske kriterije u ocjenjivanju umjetničkog djela.

Polazište njegove kritike jest da umjetnost nije moguće definirati ničim izvan nje odnosno estetsko ne može biti determinirano izvanestetskim elementima. On svakako nije prvi uopće koji je zastupao tezu o autonomiji umjetnosti, ali se može reći da je Haler, kako to Posavac objašnjava, »inspiriran estetikom Benedetta Crocea, prvi u Hrvatskoj tezu sustavno zastupao, te je tu tezu proveo na područje književne kritike i povijesti.«² Slično, pozitivno tumačenje Halerove estetike nalazimo i u Tona Smerdelja koji nas upozorava kako se Haleru nepravedno prebacuje da je sve posudio od Crocea, »ali takvi nisu još shvatili Halerovu težnju da u hrvatsku književnu kritiku unese novi aspekt, te da cijelo svoje stanovište osvjetli prema evropskom mjerilu.«³

Halerova pozicija kritičara koja se očituje u naslovu *Gundulićev Osman s estetskog gledišta*, postaje mnogo jasnija, a njegova namjera mnogo blaža, ako se ima u vidu sljedeće: »Definitivan sud o pojedinim pjesnicima ne mogu dati pojedini kritičari ili književni povjesničari. Pojedinaac ne može zahvatiti poeziju nekog pjesnika sa svih strana. Njegove se konstatacije dopunjavaju posljedicama istraživanja drugih kritičara.«⁴ Stoga Smerdelj i komentira Halerovu knjigu *Doživljaj ljepote* na sljedeći način: »Sustavni pregled estetskih strujanja, pa i kritičko mjerilo za određivanje suštine i stupnja estetske osjetljivosti nismo imali do izdanja ove Halerove knjige.«⁵ To bi bile neke pretpostavke za razumijevanje Halerove kritike Gundulićeva *Osmana*.

II.

Posebnost Halerova pristupa očituje se u njegovoj tezi koja glasi: »Do sada se Osman nije mogao ispravno ispitati kao književno djelo jer se duševno stanje pjesnikovo nije uzimalo u obzir.«⁶ Potrebno je otkriti postoji li organski pjesnički svijet u *Osmanu*, otkriti i odrediti elemente toga svijeta da bismo samo djelo mogli podvrgnuti književnoj kritici i prosuđivanju. Raspravu u knjizi *Doživljaj ljepote* sam Haler sažima na sljedeći način: »Estetski doživljaj ne smije se ispitivati na doživljaju umjetnički neosjetljiva čovjeka, nego na doživljaju umjetnički osjetljiva čovjeka.«⁷ Postići tu osjet-

² Zlatko Posavac, *Albert Haler*, Zavod za znanost o književnosti – Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1978., str. 28.

³ Ton Smerdel, *Susreti s knjigama i piscima*, II. dio, Zagreb, 1944., str. 10.

⁴ Alber Haler, *Doživljaj ljepote*, Matica hrvatska, Zagreb, 1943., str. 175.

⁵ Ton Smerdel, nav. dj., str. 124.

⁶ Alber Haler, *Gundulićev Osman s estetskog gledišta*, str. 48.

⁷ Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, str. 5.

ljivost znači ujedno otkriti elemente *organskog pjesničkog svijeta* koje Haler od čitatelja zahtijeva, a jedan od načina da se to postigne jest putem pojmova koji čine okosnicu Halerove estetike. S jedne strane takav zahtjev uključuje pojmove kao što su doživljaj, individualnost, duh, izraz, čuvstvo, fantazija, a s druge strane pojmove intelektualizam, pozitivizam te relaciju pojmova apsolutizam – relativizam, subjektivizam – objektivizam. U relacijama navedenih pojmova, onako kako ih Haler određuje i smješta u sustav estetike, nalaze se odrednice za razumijevanje duhovnog čina, ali se naziru i elementi Hegelova sustava filozofije (poglavito filozofije objektivnog i apsolutnog duha). Haler je taj problem osobito razradio u jednom od poglavlja knjige *Doživljaj ljepote* koje nosi naslov *Ocjenjivanje umjetničkih djela*.

Haler smatra kako u pozitivističkom shvaćanju umjetnosti nema govora o apsolutnim umjetničkim vrijednostima, budući da oni pod tim podrazumijevaju da bi umjetničko djelo, ako se tako shvati njegova vrijednost, moralo djelovati na svakoga i na svakome aktivno primjenjivati sugestivnu moć. Haler takvu apsolutnost naziva dogmatičnom. Teorija o relativnosti umjetničkih vrijednosti pogrešna je jer su pogrešni razlozi njezinog važenja u pozitivista. Prvi razlog je pogrešno tumačenje pojma apsolutnosti, a drugi je što se ta teorija temelji na vanjskom promatranju estetskog čina, odnosno na elementima koje Haler smatra izvanestetskim, npr. intelektualni, vjerski elementi, zatim ćudoredni zakoni, odabir boja itd. Stoga pozitivisti i mogu zastupati mišljenje da u umjetnosti svatko nalazi ono što traži. Za ilustraciju može poslužiti primjer Leonardove Mona Lise, kojeg sam Haler objašnjava u poglavlju *Duhovno-dinamički značaj estetskog čina*. Prema pozitivističkom stajalištu sliku bismo rastavili na boje te u njima tražili estetsku vrijednost, pri čemu bi svatko imao svoj izbor »estetičnih« boja. Ako je prava stvarnost odnosno doživljaj Leonardove Mona Lise u tajanstvenom smiješku, onda se taj duhovni čin u mehaničkoj kombinaciji boja potpuno izgubio. I druga vanjska (empirijska) mjerila za Leonarda su potpuno neadekvatna. Ne postoje apsolutne niti objektivne vanjske značajke lijepoga i zato je pozitivistička estetika relativistička. Međutim, kad pozitivisti govore o vanjskim značajkama lijepoga, tada uopće i ne govore o lijepom, mišljenja je Haler.

Relacije apsolutnog i relativnog te objektivnog i subjektivnog u stvaralačkom procesu postaju umjetne ako se međusobno isključuju, jer u duhovnom činu dolazi do njihova prožimanja i ujednačavanja. O svemu tome Haler kaže sljedeće: »Samosvojno shvaćanje estetskog čina ne znači dogmatičnu apsolutnost. U njemu je sadržana i 'relativnost' i 'apsolutnost': relativnost, ukoliko samosvojnost ne pretpostavlja neke određene sadržaje, koji bi po sebi bili estetski, jer sva čuvstva mogu dobiti estetski oblik, te ih ima koliko i pjesnika; apsolutnost, ukoliko svi ti bezbrojni sadržaji postaju estetični, kad su zahvaćeni duhovnim činom, koji je uvijek sam sebi jednak.«⁸

⁸ Isto, str. 174.

III.

Haler se u svojoj kritici prvo osvrnuo na misao proemija, koja glasi: »Ali čime si se zahvalila, tašta ljudska oholosti«, smatrajući da bi se u njoj trebala nalaziti jezgra epa. Međutim Haler je mišljenja kako niti ova misao nije osjećajno pokrenula Gundulića da izazove jedan pjesnički svijet, a kao dokaz navodi pjevanja koja su izravno izazvana mišlju uvodnih stihova. To je stoga što ta pjevanja nisu plod Gundulićeve mašte, već su posuđena od Tassa. Uvodna misao ne sadržava jezgru epa budući da ne rađa svoj pjesnički oblik – živ i individualan pjesnički izraz.

Ovakvo tumačenje povlači za sobom neke elemente: prvo, misao proemija ne prožima umjetninu pa ne možemo govoriti o Gundulićevu iskrenu ganuću, čiji nedostatak sugerira da pjesnik nije bio vođen unutrašnjim doživljajem. Sfera umjetničkog za Halera jest sfera duhovnog koja je dohvatljiva doživljajem, a čija je forma čuvstveno-fantazijske prirode. To je prvi uvjet poezije koji Haler u *Osmanu* ne nalazi. Kao nedostatak fantazije u Gundulića Haler navodi epizodu janjičarske bune u kojoj bi dramatičnost trebala doći do svojega vrhunca. Haler je to izrazio na sljedeći način: »Fantazija bi trebala sakupiti svu svoju snagu da pokaže uzbudljivost i potresenost situacije odnosno da se osjeti slutnja usudnih događaja koji se približavaju.«⁹

Problem fantazije u Halera je riješen odnosom sadržaja i oblika. Oni su organski povezani, jedinstveni, jer je subjektivni akt ujedno i duhovni akt, a to duhovno umjetničkog može biti jedini objekt. Duhovni akt nije ništa drugo nego akt objektivnog karaktera, budući da objektivnost kao estetsko mjerilo za Halera uključuje u sebi zrelost i razvijenost potrebnu za adekvatno obnavljanje stvaralačkog procesa. Ako i govorimo o primatu forme (fantazije) u Halera, tada Haler misli na duhovnu strukturu doživljaja kao unutrašnju harmoniju. Posavac dobro upozorava da takvu strukturu trebamo interpretirati iskjučivo transcendentarno, u smislu uvjeta i mogućnosti svake poezije, izraza i umjetničkog djela.¹⁰ Umjetničko djelo je ostvarena čuvstveno-fantazijska sinteza. Čuvstva sama za sebe nemaju umjetničku vrijednost ako nisu *disciplinirana maštom*. S toga razloga Haler smatra da u prosuđivanju umjetnosti pozornost u prvom redu treba usmjeriti na fantazijske elemente: »Dok neposredni životni utisci djeluju intelektualistički, čuvstva, sublimirana maštom dobivaju onaj sugestivni značaj smirene [unutrašnje – op. K. G.] *harmoničnosti*, kojom se odlikuju sva velika umjetnička i pjesnička djela.«¹¹

Nedostajanjem takva doživljaja Gundulić gubi autentičnost, te pribjegava retorici, što za Halera nije ništa drugo nego baratanje tuđim izrazima.

⁹ Alber Haler, *Gundulićev Osman s estetskog gledišta*, str. 49.

¹⁰ Zlatko Posavac, nav. dj., str. 8.

¹¹ Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, str. 165.

U tom kontekstu Haler navodi nekoliko primjera: jedan je već spomenuti dio o janjičarskoj buni, zatim epizoda o lijepoj adžamkinji Begum, koja je opet pod neposrednim utjecajem Tassova *Oslobođenog Jeruzalema*, čime je izgubljen živ osjećaj, patetična intonacija, budući da se to ne može imitirati, pa naricaljka ostaje banalna i retorična, »bez sugestivnih strasti, koje može pronaći samo istinska bol.« Osim toga, Gundulić sve ličnosti u epu podupire retorikom koja odaje hladnoću, kao da ti likovi samom Gunduliću nisu ništa značili. Takav je i opis poljskog kraljevića Vladislava, a i opis posljednjih Osmanovih trenutaka: »I tako nesretni car turski polazi s pozornice epa, ne zagrijevši svog pjesnika (ni za sebe ni protiv sebe), polazi onako kako se i pojavio: on ostaje nevidljiv, neindividualan, ali vješt retoričar (a to je sam Gundulić).«¹²

IV.

Nasuprot upotrebi retorike u poeziji, Haler poeziji postavlja drugi uvjet – spontanost kreacije kojom umjetnik sugerira svoju viziju. Retorika nije ništa drugo do nestašica vizije. Tu nestašicu Haler u Gundulića tumači stalnošću izraza koje sam Gundulić upotrebljava. Na primjer, izraze *vene*, *čezne*, *blidi* Gundulić koristi kao stalnu frazu u prikazivanju duhovnih potresa. Haler navodi kako je ona preuzeta iz Čubranovićeve *Jedupke*. Pjesnici koji stvaraju ne upotrebljavaju takve gotove kalupe, nego vlastitim izrazom prenose svoju viziju. Drugi primjer nedostatka vizije već je spomenuti dio o smrti Osmanovoj u kojemu dominiraju moralno-vjerski interesi, pa je ton hladan i propovjednički: »Ovdje nema pjesnika zanesena svojom vizijom, ovdje šute osjećanja i maštanja, a nad mrtvim mladim sultanom podiže se glas propovjednika, koji sa zadovoljstvom pokazuje na konkretnom primjeru do čega vodi nadutost i nasilje.«¹³ Vjersko doživljavanje jest samo jedna mogućnost fantazijsko-čuvstvenog doživljavanja. Nedostatak je u tome što je taj događaj Gundulić i mislio i osjećao, ali ga nije *opjevao*. Svako moralističko, intelektualističko, općenito empirijsko stajalište, za Halera, poeziju prikazuje u svjetlu sporedne funkcije. Ako umjetnost promatramo kroz »ideje«, »tendencije«, tada umjetnički izraz postaje mrtav vanjski »ukras«. Naprotiv, pjesnički izraz nije nikakav »ukras«, što je Haler već argumentirao pobijajući tezu o *relativnosti ukusa*, nego on je vlastit, jednostavan odjek određenog psihičkog doživljaja.

Umjetnost nije izvan života, već sam život koji umjetnik mora istinito i stvarno prikazati, a to može jedino ako se život odražava kroz njegovu dušu prožetu duševnim drhtajima. Takvo događanje života Haler naziva umjetnikovom *vizijom*.

¹² Albert Haler, *Gundulićev Osman s estetskog gledišta*, str. 59.

¹³ Isto, str. 56.

Tasso neposredno izražava viziju koju zbilja doživljava. U Gundulićevu epu takve vizije nema. On jednostavno, za Halera, nije našao vlastiti izraz, riječi, te su stoga one mehanizirane Tassove kreacije. Isto je i s likovima. Haler navodi primjer Krunoslave kao čiste mehanizacije Tassove Klorinde jer ona nije san Gundulićeva duha, a opis njezine ljepote za Halera je najgrotosknije pretjerivanje pjesničkih motiva. Ovim putem opet dolazimo do istoga zaključka: bez duha u Halera ne možemo govoriti o bilo kakvu estetskom činu. Kroz duh on sažima ono ujedno univerzalno i individualno u sebi. Odnosno u duhu je estetski čin dinamički čin ponovnog stvaranja; on je proces, ali i mjesto u kojem je stvoren život, potpuno pun jer poprma individualno-univerzalno značenje, ili, kako se Haler izrazio u tumačenju Goetheova *Fausta*, život u kojemu dolazi do *dinamike sljubljivanja*. Takvo treba biti duševno stanje pjesnikovo, što se, ako uvažimo Halerovu kritiku, za Gundulića ne bi moglo reći. Na ovaj način Haler je pobio tezu o relativnosti ukusa.

V.

Haleru je svakako bila namjera otkriti vlastito estetsko mjerilo. U tom smislu je razumljivo zašto u kritici *Osmana* često navodi i kritiku Franje pl. Markovića (1845.–1914.), koji je smatrao da je s čistog estetskog gledišta obranio *Osmana*. Croce-Halerova estetika tipična je za prvu polovicu 20. stoljeća, dok je Markovićeve estetika (*Razvoj i sustav obćenite estetike*), objavljena 1903. godine kad i Croceova, zapravo jedan od mogućih tipova estetike 19. stoljeća. To je i razlog zašto se Haler kritički odnosi spram Markovića, budući da on govori o Gunduliću pozivajući se na jasno prezentan estetički nazor (sustav). Temeljni nedostatak Markovićeve estetike Haler vidi u tome što Marković nije mogao shvatiti harmoničnost kao unutrašnju kvalitetu, tj. posljedicu duhovnog čina, te ju je uzeo kao mjerstvenu vanjsku simetričnost. U svezi s tim Haler citira Markovića:¹⁴ »Oblik jačine ili podpunosti, oblik osobinske obilježenosti, oblik sklada, oblik konačnoga skladna izmira, i oblik pravilnosti: tih petero osnovnih estetskih oblika prihvaćamo i mi« – kaže Marković. Potvrdu za svoje shvaćanje nalazi on u empirijskim znanostima: »A povrh toga nam povlađuje, da onako odredimo i tumačimo estetske oblike jačine i sklada i konačnog skladnog izmira, fizikalna znanost, poimence akustika i optika, pak ujedno fiziologijska i psihologijska znanost.«¹⁵

Stoga Marković nije ni bio svjestan da *Osman* nije plod Gundulićeva pjesničkog doživljaja. On se nije obazirao na pjesničku ličnost koja je u djelu morala doći do izražaja nego na mrtvu skladnost vanjske kompozicije, na uporabu *pjesničkih ukrasa*, koji svi tvore jedan mrtav mehanizam

¹⁴ Franjo Marković, *Razvoj i sustav obćenite estetike*, Zagreb, 1903., str. 292.

¹⁵ Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, str. 165.

odvojen od pjesnikova duha. Takvi, za Halera svakako krivi, estetski sudovi posljedica su krivog Markovićeva estetskog stajališta, pa je stoga za njega *Osman* ostao veleumno pjesničko djelo *retoričko-lirske* prirode. Nespretno je što Marković izjednačava liričnost s retorikom, a Haler kao primjer navodi treće pjevanje koje je Marković slavio, ali zbog kriterija koji nisu estetski. Hiperboličnost u slavljenju Vladislava Marković opravdava ukusom ondašnjeg vremena. Argument o *ukusu ondašnjeg vremena* također je neprihvatljiv. Prisjetimo se teze o *relativnosti ukusa* – ona ne postoji u estetici Alberta Halera. Upotreba hiperbole nije odraz vremena, jer Gundulić njome prikriva nestašicu vizije, dok, na primjer, Tassu hiperbola nije potrebna – njegovi su doživljaji neposredno izraženi. Tassovi osjećaji zbog autentične vizije u svim vremenima nose mogućnost doživljenosti.

VI.

Ovdje se valja zamisliti nad odnosom umjetnika (pa mogli bismo reći i genija) i vremena u Halera. Prihvatiti vrijeme kao kriterij za ocjenu umjetničkog djela znači da to djelo robuje vremenu, i to ne samo onom u kojemu je nastalo nego i vremenu u kojemu se tumači. Za Halera je takva postavka bila neprihvatljiva. Ali ne samo za njega. Već je stara ideja, koja je zaokupljala uglavnom *hrabre* filozofe, da umjetnik vrijeme doživljava kao svojevrsnu igračku prevladavajući ga putem vlastite vizije, a da ga i nije želio prevladati.

U toj bi se poziciji moglo protumačiti Halerovo suprotstavljanje estetskih i kulturnih vrijednosti. Kulturne vrijednosti su promjenjive i prostorno vrlo ograničene, pogotovo ako uz njih svrstamo i etičke vrijednosti. Umjetnik je onkraj te varljivosti, relativnosti, on je onkraj dobra i zla, te povlačiti umjetnički doživljaj kroz te kategorije čini se isuviše osiromašenim i neprihvatljivim. Doživljaj postaje previše stidljivim, pa kao da ga se želi obgrliti prolaznim i neuniverzalnim vrijednostima. U tome jest značenje i smisao Halerova gledišta.

Bez Lijepog, bez umjetničkog stvaranja nema mogućnosti spoznaje kulturnih vrijednosti. Haler je to izrazio na ovaj način: »Tko nieće Lijepo, nieće i Istinito i Dobro, a bez njih, to jest bez umjetničkog stvaranja, bez spoznaje, bez svijesti o poštenom i nepoštenom, nema i ne može biti kulture. Radi se o problemu kvantiteta i kvaliteta, o problemu spoznajnog aspekta.«¹⁶

VII.

Nasuprot empirijsko-induktivnom promatranju estetskog čina Haler kao jedinu ispravnu metodu suprotstavlja filozofsko promatranje estetskog či-

¹⁶ Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, str. 5.

na. Nedostatak prve metode jest što njezinom upotrebom kulturni povjesničar ne odjeljuje svjesno estetsko promatranje od kulturne povijesti. Primjenom takve metode nastala je pjesnička slava Gundulićeva *Osmana*. Stvarali su se književni sudovi s neknjiževnih gledišta – nacionalnih, kulturnih, jezičnih, etičkih. Zadovoljile se jesu nacionalne potrebe, što Haler ističe kao kulturno-historijski veoma važno, ali to još ne znači da je iz spomenutih razloga Gundulićev *Osman* veliko pjesničko djelo. Kao primjer Haler navodi primjer o Ljubdragu i Sunčanici, koji je Marković toliko hvalio, ali to je upravo najbolji primjer miješanja kulturnih elemenata s estetskima. Ta je epizoda, kaže Haler, kulturno-historijski osobito važna jer pokazuje živo suosjećanje dubrovačkog pjesnika s patnjama Južnih Slavena pod turskim jarmom, ali to nije poezija jer poezija prima sasvim druge oblike. U tome Haler vidi najveći grijeh ondašnjih Gundulićevih kritičara, posebice Markovića. »Svi su kritičari u *Osmanu* vidjeli iste mane, ali ih zbog nerazlikovanja kulturnih i pjesničkih vrijednosti nisu okarakterizirali kao pjesničke organske mane, jer su pjesničke vrijednosti vidjeli u tehničkoj vještini ili u intelektualnim elementima.«¹⁷

Filozofsko promatranje estetskog čina nema za posljedicu povezivanje ili, još gore, izjednačavanje poezije i filozofije. Baš suprotno – filozofija poprima sasvim druge oblike, ali je ona dobra podloga za samostalnost pjesništva te da se ukaže na njezinu neovisnost o intelektualizmu. Croce je već govorio o metafizici i pjesništvu kao međusobno suprotstavljenim područjima proučavanja, jer misli metafizike su apstraktne, a poezija, odnosno umjetnost općenito, za njega nije ništa drugo nego objektivizirana intuicija. U tom kontekstu Gundulićeve sentencije Haleru su povod da iznese vlastitu odredbu filozofije: »Refleksija postaje poezijom kada izgubi apstraktnost i općenitost, jednom riječju, kada je pjevana. Pjesnik mora pjevati a ne misliti ili djelovati.«¹⁸

Misao koja ne niče iz života, nije stvarna misao nego apstrakcija. Haler ovu tezu ne primjenjuje samo na umjetnost nego i na filozofiju. Za njega filozofija nije cjepidlačenje oko apstraktnih pojmova, nego misao o životu koja svoj temelj nalazi, kako je već rečeno, u ljudskoj duši. U tome se filozofija i pjesništvo dodiruju. Za razliku od pjesništva, bitnu značajku filozofije Haler vidi u razlučivanju povijesne zbilje od povijesne nezbilje. Da bi mišlju mogao dohvatiti prošlost, potrebno je da filozof poznaje ljudska čuvstva kako bi mogao obnoviti težnje i strasti davnih naraštaja, budući da one određuju i pokreću tijek povijesnog zbivanja, koji za Halera predstavlja život u pravom i jedinom smislu.

¹⁷ Alber Haler, *Gundulićev Osman s estetskog gledišta*, str. 94.

¹⁸ Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, str. 183.

VIII.

Ali ne može se reći da je Haler filozofske postavke i estetske kategorije preuzimao samo od Crocea. Očita je ozbiljnost koju Haler pripisuje umjetnosti, osobito pjesništvu kao sferi duhovnog. U umjetnosti duh djeluje *sub specie intuitionis*, a misaonost gubi logičko-univerzalni značaj. U tom kontekstu Haler ističe da je »već Platon opazio, da pjesnici stvaraju ne razmišljanjem (ου σοφία), nego u uzhitu (ενθουσιαζοντες)«. ¹⁹

Zanimjekati samosvojnost estetskog doživljavanja znači, za Halera, nijekati prve osnove života te svoditi sve na intelekt. Haler nije jedini koji je kritičan spram racionalizacije, tj. logiciziranja svijeta i života. Takvu ideju zastupali su i razvijali mnogi filozofi prije njega. Spomenimo na primjer Nietzschea. Haler se zasigurno ne bi pozvao na njega, međutim Nietzsche je toj problematici posvetio spis *O istini i laži u izvanmoralnom smislu*, za koji će mnogi interpreti njegove filozofije tvrditi da su u njemu sažete temeljne ideje cjelokupnoga Nietzscheova misaonog opusa. U navedenom spisu Nietzsche pojmovnom mišljenju suprotstavlja *pra-doživljaj* koji jedini stoji na putu istine. Ako se sve želi reducirati na intelekt, tada nije moguće iskusiti *doživljajnost* umjetničkog djela, pa niti život, ukoliko se prihvati Halerovo tumačenje; odnosno nije moguće iskusiti istinu prezentnu kroz filozofiju bivanja, ako imamo u vidu Nietzscheovo shvaćanje. Logika za Nietzschea nije ništa drugo nego ujednačavanje onog uistinu ne-jednakog, mogli bismo reći pokušaj mehaniziranja individualne perspektive. To je isto učinio Gundulić mehaniziranjem Tassovih kreacija, te u tome trebamo tražiti razloge Halerovoj oštroj usporedbi navedenih autora.

Osuđivanje šablona i kalupa u umjetnosti te traženje individualnog nije ništa drugo nego priznavanje stvaralačkog momenta. I stoga jedina valjana definicija umjetnosti za Halera ostaje »Umjetnost je umjetnost« i »poezija je poezija«.

HALEROVA PROSUDBA GUNDULIĆEVA OSMANA
U SVJETLU SPOZNAJE KAO DUHOVNOG ČINA

Razmatranje na modelu relacije Albert Haler – Franjo pl. Marković

Sažetak

Temeljno pitanje koje Haler u svom doktorskome radu postavlja jest što je potaknulo Gundulića na pjevanje, te to pitanje precizira: je li to bilo pjesnikovo duševno stanje ili je Gundulić jednom nepjesničkom doživljaju nasilno pridao oblik pjesme, pa je oblik ostao stran svojemu sadržaju, ne stapajući se s njime u jednu cjelinu? Formulirajući pitanje, Haler je ujedno naznačio vlastiti pristup analizi, ali i

¹⁹ Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, str. 158.

put razumijevanja estetike kao preduvjet razumijevanja njegove kritike. Haler je bio pristaša estetike Benedetto Crocea. Iz tog horizonta valja razumjeti njegovu kritiku pozitivizma i psihologizma, koju Haler – za razliku od Franje pl. Markovića – veže uz empirijski (vanjski) i unutrašnji pristup umjetničkom djelu odnosno uz ograničavanje kulture i njezinih kriterija s obzirom na estetske kriterije u ocjenjivanju umjetničkog djela. Jedini valjani kriterij u takvoj prosudbi Haler nalazi u pojmu doživljaja kao duhovnog čina. Nedostatak individualnog doživljaja nužno dovodi do negativne kritike onog djela koje pretendira da bude umjetničko. To je i uzrok Halerove negativne ocjene Gundulićeva *Osmana*. Stoga ako želimo polemizirati s Halerom, trebamo prvo razmisliti o tome što Haler misli pod individualnošću doživljaja kao jedinom istinskom doživljavanju, izvući filozofske pretpostavke takvog uvida, kao i uopće sve moguće pretpostavke potrebne za takav uvid.

HALER'S EVALUATION OF GUNDULIĆ'S *OSMAN*
IN THE LIGHT OF APPREHENSION OF SPIRITUAL ACT

An Inquiry on the Model of Relation Albert Haler – Franjo Marković

Summary

Fundamental question Haler puts forward in his doctoral thesis runs like this: What inspired Gundulić's singing, and further as he explains himself more precise, was it the poet's state of mind or has he forcefully added a form of song upon a non-poetical experience, so the experience has been left without a proper form, never to merge with it into a whole? As he was formulating his question he also designated his approach to analysis as well as his way of understanding of aesthetics, as a prerequisite for understanding of his criticism. Haler was adherent of Benedetto Croce's aesthetics. Out of that perspective one has to look upon his criticism of positivism and psychologism. Contrary to Franjo Marković, Haler binds his criticism with empirical (outward) and inward approach to a work of art respectively with limitation of culture i.e. with criterion which arises from it in regard with the aesthetical criteria in valuation of a work of art. The only valid criterion in such formation of judgement Haler finds in the concept of experience as of spiritual act. Inadequacy of individual experience necessarily brings one to the negative criticism of a work which aspires at the artistic status. That is also the cause of Haler's negative valuation of Gundulić's *Osman*. Therefore, if we want to polemize with Haler we have to revolve in our minds about what Haler thinks by individuality of experience as the only true experience. Then we have to extract philosophical assumptions of such insight as well as those which make such insight possible.

Gundulićev *Osman* i rječnik Ardelija Della Belle

Izlaganje (referat sa znanstvenog skupa)

UDK 886.2-02.09:886.2-02.07 Gundulić:801.2

Albert Haler jedna je od izrazito intrigantnih ličnosti hrvatske filologije prve polovice 20. stoljeća. Podatci govore da je rođen u Vrgorcu 1883. godine, doktorirao u Zagrebu 1927., objavljivao u Zagrebu i Beogradu, pred kraj života radio na Katedri za filozofiju na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, a tegobno umro u Kamnici kraj Maribora na samome kraju Drugoga svjetskoga sukoba 1945. godine. Nijedan od ovih gradova, kolikogod bio značajan za Halerovu biografiju, nije ostavio toliko traga u njegovu radu kao 34 godine boravka i gimnazijskoga poučavanja u Dubrovniku.¹

Dubrovnik je bio trajna Halerova inspiracija, i kao filologa i kao estetičara.² Za razumijevanje njegova kroatističkoga rada to je prije svega bogata starija, naročito barokna književnost, ali i novija, njemu suvremena. Njegovo se kritičarsko pero ogledalo s dubrovačkim književnim djelima u rasponu od Ivana Gundulića do Antuna Kazalija ili Mate Vodopića, nudeći tako osobne vrijednosne sudove o velikim i malim imenima naše književne baštine. Toliko osobne da »veliki« prolaze lošije, a »maleni« bolje.

I upravo je u tome i razlog našega današnjeg poimanja Halerove posebnosti, zbog koje smo ga nazvali intrigantnom ličnošću hrvatske filologije. Haler je svojemu bavljenju poviješću književnosti više prilazio kao estetičar i književni kritičar, manje kao pozitivist, što u povjesničara književnosti obično očekujemo. Pogled u njegove najznačajnije kroatističke radove pokazuje želju da se s pijedestala sruše velika stvaralačka imena, da se sruše veličine koje su zacrtale pravce razvoja hrvatske književnosti. Misli se tu ponajprije na tri značajna hrvatska pjesnika: Gundulića, Preradovića i Kranjčevića. Pomalo tvrdoglavo niječući vrijednosti koje su valorizirali prethodni istraživači, Haler često brani svoje, mogli bismo reći gotovo isključive stavove. Haler ogoljuje djelo Ivana Gundulića, nacionalnoga barda

¹ O životu i radu Alberta Halera vidi predgovor i bibliografiju Nikole Batušića »Albert Haler«, *Eseji i studije*, u 86. knjizi edicije Pet stoljeća hrvatske književnosti: *Albert Haler, Mihovil Kobilj, Branko Gavella, Ljubomir Maraković*, Zagreb, 1971., str. 7–25.

² O estetici Alberta Halera vidi knjigu Zlatka Posavca *Albert Haler* u ediciji Kritički portreti hrvatskih slavista, Zagreb 1978., gdje je naglasak na njegovu odnosu prema estetici Benedetta Crocea (1866.–1952.), napose na kročeanskim zasadama Halerove estetike.

koji je obilježio starije razdoblje hrvatskoga literarnoga pisma i bio vreo preporodnim autorima, pa time i most između starije i novije hrvatske književnosti. Ruši i Petra Preradovića, preporodnoga pjesnika suptilnoga izraza, a na ispitu pada i Silvije Strahimir Kranjčević, snažna pjesnička ličnost ne samo svojega proznoga realističnoga doba, čija poezija dobiva epitete loše, tendenciozne i ishitrene.³

Svetogrđa su to koja nisu mogla proći bez kritičkoga osvrta Halerovih suvremenika, pa i burnih reakcija i polemika.⁴ Je li Halerov protest protiv ustaljenih stavova obilježje intelektualca koji promišlja hrvatsku književnost ili se u njegovoj netolerantnosti može iščitati i podtekst nezadovoljstva zbog djelovanja ovoga vrsnoga estetičara izvan Zagreba kao središta hrvatskih kulturnih zbivanja, složeno je pitanje i, premda zanimljivo, nije tema ovoga rada.

Dubrovačka književnost kao inspiracija najbolje se zrcali u izboru teme doktorske disertacije – Gundulić i njegov *Osman*. Disertaciju je obranio u Zagrebu 1927. godine, a kao knjigu objavio ju je u Beogradu dvije godine kasnije, 1929., pod naslovom *Gundulićev »Osman« s estetskog gledišta*. Detaljna znanstvena analiza gotovo od stiha do stiha pokazuje Halerovu metodologiju koja ima jasno određen put i teško da je mogla donijeti drukčije zaključke od onih koje je u početku predvidio. Gundulić je u neravnopravnom položaju kada ga oštri kritičar Haler uspoređuje s Torquatom Tassom i njegovim epskim spjevom *Oslobođeni Jeruzalem*, stožernim djelom europskoga 16. stoljeća. Haler svoju jezično-stilsku analizu vodi tako da sa svakim novim stihom Gundulić sve više gubi na izvornosti, ali i doživljenosti, što mu, izgleda, još više zamjera. Misli o suhoparnoj retoričnosti ili o hladno smišljenim i raspoređenim riječima nude sliku o Gunduliću kao o hladnome⁵ i proračunatome autoru koji je jednostavno neukusno kopirao velikoga Tassa i kao rezultat toga nekreativnoga postupka napisao nešto što po Halerovim strogim kriterijima ne može nositi naziv »prave poezije«. Nakon takvih poraznih iskaza ipak ostavlja Gunduliću »njegovu kulturno-nacionalnu važnost«, što je moguće tumačiti na dva načina: kao ustupak tradiciji ili kao znanstvenikovo prihvaćanje rezultata književnopovijesne analize, koja ima drukčija načela, pa se stoga i rezultati razlikuju od onih oštre estetičarske raščlambe. Skloni smo ovo drugo prihvatiti kao iskaz Halerove metodologije znanstvenoga istraživanja.

Iste godine kada je u Zagrebu obranio doktorsku disertaciju, 1927., Haler je u Beogradu objavio rad *Filološka i estetska povijest književnosti*, za našu temu posebno značajan.⁶ Haler se i ovdje bavi Gundulićevim *Osma-*

³ Istovremeno će u esejima o talijanskim književnicima, napose Giacomu Leopardiju i Gabrielu D'Annunziju, epitetika biti izrazito pozitivna, a Halerova prosudba nedvojbeno pohvalna.

⁴ Vidi bibliografije u djelima navedenim u bilješkama 1 i 2, posebice radove Stipana Banovića između 1928. i 1931. godine.

⁵ »Hladno« je visokofrekventan i pridjev i prilog u Halerovoj analizi Gundulićeva djela.

⁶ Činjenicu da je djelo tiskano u Beogradu ekavski, ćirilicom, valja vrednovati u kontekstu hrvatskoga međuratnoga kulturnog djelovanja te ga lišiti nama suvremenih konotacija.

nom, a osim već komentiranih stavova, ne nalazi više zanimljivosti u velikom hrvatskom baroknom epu. Zastat ćemo na onome što tada u tekstu slijedi: »Ozbiljni naučni problemi samo su ovi: šta se je dogodilo sa četrnaestim i petnaestim pjevanjem *Osmana*; odgovara li Gundulićev *Osman* historijskom sultanu Osmanu; jesu li Krunoslava i Korevski historijska lica; da li se Korevski zvao Korevski ili Korecki; je li Gundulić knez Dubrovačke Republike; koliko je imao braće i sestara; od koje mu je porodice bila žena; koliko je živjela; koliko je imao djece; što je s njima bilo; ali svako estetsko ispitivanje njegova epa, svaki sud o tome potpuno je nesiguran, jer je tobože ličan i proizvoljan.«⁷

Haler ovdje kritizira filologe koji istražuju suodnos podataka u djelu i stvarnih povijesnih činjenica, a u djelo samo ne mogu i ne uspijevaju proniknuti. Iz podužega se citata vidi kako naročito do krajnosti ironizira skupljanje podataka iz života pisca, navodeći pitanja koja do groteske ocrtavaju jedan mogući pristup povijesti književnosti, danas na sreću prevladan.

Iz ovoga bismo navoda ipak izdvojili prvo pitanje kao posebno zanimljivo, jer je motiv i polazište ovoga rada – sudbina četrnaestoga i petnaestoga pjevanja Gundulićeva *Osmana*. Naime, kada bi se moglo odgovoriti na ovo pitanje, ne bi na dobitku bila samo povijest književnosti. I estetičarima i tekstolozima bilo bi omogućeno obaviti cjelovite analize – ako se ta pjevanja nađu, odnosno zatvoriti stalno odškrinuta vrata mogućem pronalasku dvaju pjevanja, koja bi mogla promijeniti – u detaljima ili čak u osnovi – postojeće analize i opće vrednovanje Gundulićeva djela.

Podsjetimo se osnovnih činjenica o rukopisima i objavljenim izdanjima *Osmana*.⁸

Veliki barokni ep o turskome porazu kod Hoćima 1621. godine i o sultanu Osmanu II. ostao je nakon Gundulićeve smrti 1638. godine u rukopisu. Zabilježeno je da se izvorni zapis nije sačuvao, da je ep ostao nedovršen te da ga je pjesnikov sin Frano ponio u svijet. Najstariji danas poznati rukopis prijepis je Franova prijatelja Nikole Ohmučevića, nastao u dijelovima između 1651. i 1654. godine, dakle petnaestak godina poslije pjesnikove smrti. Ohmučevićev prijepis nema 13. i 14. pjevanja, a iza 12. pjevanja stoji bilješka da nema vijesti da je pjesnik ispjevao 13. i 14. pjevanje. Prema Ohmučeviću i Vatikanskome rukopisu iz istoga stoljeća priredio je Milan Rešetar 3. izdanje Gundulićeva *Osmana* u *Starim piscima hrvatskim* 1938. godine, što je bilo osnovom i za izdanje u ediciji *Pet stoljeća hrvatske književnosti* i za izradu kompjutorske konkordancije 1975. godine.

⁷ Albert Haler, Mihovil Kombol, Branko Gavella, Ljubomir Maraković, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 86., Zagreb 1971., str. 31–32.

⁸ Usp. »Napomenu« u: Ivan Gundulić, *Osman*, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 13, Zagreb, 1962., str. 412–414; »Osman Ivana Gundulića – Dossier«, u: Ivan Gundulić, *Osman*, (Priredili Slobodan P. Novak i Antun Pavešković), Zagreb 1991., str. 420, 433–436, 440–441.

Iz 17. stoljeća potječu još i Valovićev, Adamovićev i Čingrijin rukopis, a iz 18. je stoljeća najpoznatiji rukopis franjevca Lovre Cekinića iz 1731. godine, prema kojemu će biti priređeno izdanje Armina Pavića u 9. knjizi *Starih pisaca hrvatskih iz 1877. godine*. Za našu temu je to i najzanimljiviji rukopis, jer ima bilješku o 14. i 15. pjevanju kao napisanim pjevanjima: »Pjevanje četrnaesto i petnaesto ostalo je u peru prvotvoritelja alit' autora, komu ih smrt dospjet ne dade, ni ova, što su, iščistit i ponāčinit; nu za bolje rjeti, odizgara rečena dva pjevanja bili su izadrti po zapovijedi našijeh samovladalaca, a za svrhu, koju oni znadu, hoteći, da ih auktor iščisti i ponāčini, ali mu to smrt ne dopusti. I zasve da ih ovdī nije, nahode se u općenom blagošhraništu, gdje, komu je dopušteno, može ih vidjeti.«⁹ Cekinić, dakle, tvrdi da su pjevanja napisana, ali su kao dubrovačkoj vlasti neodgovarajuća (a možemo pretpostaviti da je uzrok strah od Turaka, što nalazimo u drugome rukopisu iz 18. st.) spremljena u trezor i moglo ih se tada – stoljeće nakon Gundulićeve smrti – još uvijek vidjeti. Ovaj nam je zapis putokaz u traženju podataka o postojanju dvaju pjevanja, uza sav oprez i nepovjerenje prema nepouzdanj ovoj Cekinićevoj bilješci što ga kao istraživači trebamo imati.

Tijekom sljedećih stoljeća nastalo je još oko 70 rukopisa, u kojima obično nema nikakvih bilježaka o 14. i 15. pjevanju, ili postoji bilješka da tih pjevanja nema.

A upravo je to intrigiralo Gundulićeve recipijente, pa nas ne čudi da su neki kreativniji pokušali zamisliti nedostajući dio. Prve dopune sežu nakraj 18. stoljeća, kada je Džanluka Volantić sastavio osnovu prema kojoj su tri dubrovačka pjesnika ispjevala ta dva pjevanja: Pjerko Sorkočević, zatim anonimn autor te napokon Marin Zlatarić. Sorkočeviću dopunu nalazimo i u prvome izdanju Gundulićeva *Osmana* iz 1826. godine, u redakciji franjevca Ambrozija Markovića. Nakon toga dubrovačkoga izdanja odmah su uslijedili prijevodi na talijanski i poljski, a tijekom vremena nižu se češki, njemački, francuski, latinski...

Vratimo se dopunama. Nedvojbeno je najpoznatija i najvrjednija dopuna iz 1844. godine koju potpisuje Ivan Mažuranić te objavljuje u izdanju Matice hrvatske. Uz Gundulićev tekst i Mažuranićevu dopunu donesen je i rječnik. U sastavljanju rječnika i radu na dopuni pjesniku Mažuraniću pomogao je brat filolog Antun Mažuranić, uza svesrdne jezikoslovne savjete ilirskoga gramatičara Vjekoslava Babukića, čije se uloge s nepravom zanemaruju ili se premalo poznaju.¹⁰

Danas se Gundulićev *Osman* objavljuje obično prema Rešetarovu izdanju iz 1938. godine, dakle na osnovi Ohmučevićeva i Vatikanskoga ru-

⁹ »Osman Ivana Gundulića – Dossier«, u: Ivan Gundulić, *Osman*, priredili Slobodan P. Novak i Antun Pavešković, Zagreb, 1991., str. 420.

¹⁰ Detaljnu podužu studiju o radu na ovoj dopuni napisao je Josip Vončina »Hrvatski narodni preporod i Gundulićev 'Osman'«, u: Josip Vončina, *Preporodni jezični temelji*, Zagreb, 1993., str. 44–122.

kopisa, uz konzultiranje ostalih rukopisa (npr. Cekinićeva) i izdanja (npr. Ratkovićeva iz 1955. g.). Stoga se od knjige do knjige tekstovi razlikuju jezično i pravopisno, pa je još teže zamisliti izvornik.

Među brojnim suvremenim izdanjima posebno mjesto svakako zauzima *Kompjutorska konkordancija Osmana*, koju je u Zagrebu 1975. godine objavio Željko Bujas. Za proučavatelje Gundulićeva djela, posebno jezika i stila, ovakav način zapisa omogućuje pojednostavljenje prikupljanja jezičnih podataka. Konkordancija pokazuje da se u *Osmanu* nalazi 56.134 riječi, koje se sve kao pojavnice pojavljuju u središnjem stupcu.¹¹ Koje su sve analize moguće, najavljuje članak autora konkordancije Željka Bujasa iz 1973. godine,¹² a s vremenom je služenje računalno uređenim ispisima doživjelo i neke nove uporabe.

Nama će ova konkordancija pomoći u usporedbi citata iz *Osmana* u Della Bellinu rječniku i suvremenoga izdanja.

Zašto se u analizi obraćamo upravo tome rječniku? Isusovac Ardelio Della Bella, Talijan rodom i naturalizirani Dubrovčanin, izdao je 1728. godine veliki talijansko-latinsko-hrvatski rječnik – *Dizionario Italiano, Latino, Illirico*, popraćen gramatikom.¹³ U tome mu je poslu pomagao poznati dubrovački pjesnik Ignjat Đurđević, ali svi oblici njegova udjela u izradi rječnika nisu još rasvijetljeni.¹⁴

Della Bellin je rječnik zabilježen u starijoj hrvatskoj leksikografiji kao prvi povijesni rječnik te kao prvi rječnik u kojemu se uz natuknicu donose citati iz književnih tekstova. U popisu izvora nalazi se Gundulićev *Osman*, a u rječničkome je dijelu jedan od češćih navoda. Inače, Gundulić je najcitiraniji pisac u rječniku.

U popisu izvora (*Indice Degli Autori Antichi, e Moderni citati in questo Vocabolario colla Spiegazione delle Abbreviature...*) pod kraticom *Osm.* piše: »Osmanide: Poema Eroico di Giovanni di Francesco Gondola, che contiene venti Canti. Si cita sempre il Testo a penna, giacche ancora si desidera una buona Edizione.«

¹¹ U tome je izdanju upotrijebljen naziv *stožernica*, a kasnije se uobičajila *pojavnica*.

¹² Željko Bujas, »Kompjutorska konkordanca Gundulićeva 'Osmana'«, *Filologija*, Zagreb, 1973., str. 35–59.

¹³ Ardelio Della Bella, *Dizionario Italiano, Latino, Illirico, cui si permettono alcuni Avvertimenti per iscrivere, a con facilità maggiore leggere le Voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani, ed anche una breve Gramatica per apprendere con proprietà la Lingua Illirica*, Mleci 1728¹ (Dubrovnik 1785², 1837³). Naslov izdanja iz 1785. godine, kojim sam se služila, nešto je izmijenjen: »*Dizionario italiano-latino-illirico. A cui si permettono alcune brevi Istruzioni Gramaticali, neccessere per apprendere la lingua e l'Ortografia Illirica. Primo edizione Ragusea [...]/ Ragusa MDCCLXXXV.*« Usp. Zbornik radova Isusovac Ardelio Della Bella (1655–1737), Split–Zagreb, 1990.

¹⁴ Ne možemo s pouzdanošću reći koliko je u Della Bellinu rječniku Đurđevićeva autorstva – je li Ignjat Đurđević odabirao izvore, ispisivao potvrde, redigirao Della Bellin tekst ili je imao samo savjetničku ulogu.

Značajan je podatak o broju pjevanja: »venti Canti«, dakle dvadeset pjevanja. Nema nikakvih naznaka da bi nešto nedostajalo, inače se ne bi zalagao za pripremu tiskane verzije, odnosno ne bi rukopisu zaželio »una buona Edizione«. Ovaj je tekst Della Bella napisao za prvo izdanje 1728. godine,¹⁵ a podsjećamo da je Lovro Cekinić tri godine kasnije, 1731., također govorio o dostupnosti cjelovitoga rukopisa od 20 pjevanja (14. i 15. pjevanje, prema njemu, »nahode se u općenomu blagoshraništu, gdje, komu je dopušteno, može ih vidjeti«).

Jesu li citati iz *Osmana* u Della Bellinu rječniku možda i iz 14. i 15. pjevanja, danas izgubljenih dijelova slavnoga epa?

Ovo me je pitanje dugo zaokupljalo, a Halerov je kritički stav prema *Osmanu* potaknuo sustavno istraživanje. Ovdje se iznose neki od rezultata inicijalne analize uzorka (određenoga dijela rječnika).¹⁶ Istraživanjem je obuhvaćeno oko 300 stranica rječnika, na kojima je nađeno oko 250 natuknica s citatima iz *Osmana*. Zbog povremenog navođenja više citata u jednoj natuknici, na tih ispisanih 250 listića nalazi se oko 350 citata. Budući da su neki citati duži, po desetak stihova, u našem je uzorku navedeno oko 1000 stihova. Analiza tih tisuću stihova pokazala je da su uzeti primjeri iz svih pjevanja.

Usporedba stihova iz *Osmana* u Della Bellinu rječniku i kompjutorske konkordancije *Osmana* pokazala je vrlo velik broj razlika na svim jezičnim razinama, ali samo malo stihova za koje nije nađena potvrda u suvremenome tekstu.

Krenimo redom.

Najviše je razlika u pravopisu, što je i bilo očekivano. To se u prvom redu odnosi na uporabu nekih grafema, što je poseban problem na kojemu se nećemo zaustavljati.¹⁷ Također se razlikuje pisanje refleksa »jata« i slogotvornoga *r*, a manje npr. sastavljeno i rastavljeno pisanje riječi, uporaba malih i velikih početnih slova i interpunkcijskih znakova. Pravopisna su pravila dogovorna, pa je i potpuno logično da se zapisi iz 18. stoljeća i danas razlikuju, počevši od razlika u grafijskim sustavima do ortografskih neujednačenosti i nesređenosti. Tako je Della Bella primjereno tadašnjem

¹⁵ Iz činjenice da se takav zapis nalazi i u kasnijim izdanjima ipak ne možemo zaključivati da je i tada uredniku bio dostupan cjelovit *Osman*, jer je poznato da su brojna ponovljena izdanja hrvatskih rječnika obično površno redigirana, pa nalazimo čak i iste tiskarske pogreške.

¹⁶ U ispisivanju Gundulićevih citata u Della Bellinu rječniku pomogle su mi studentice četvrte godine studija Hrvatski jezik i književnost Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci Andreana Balog i Silvija Polak, u okviru izbornoga kolegija »Hrvatski književni jezik 18. stoljeća«.

¹⁷ Traženje najboljega latiničkoga sustava za pisanje hrvatskim jezikom potrajalo je nekoliko stoljeća, gdje je osnovni problem bilo bilježenje palatala (kojih nema latinski jezik, za koji je latinica konstruirana). Tek je 19. stoljeće donijelo općeobvezatan grafijski sustav, kojim se, s minimalnim promjenama, danas služimo.

pravopisnom uzusu pisao npr. *djete*, *najljepše*, *primaljetju*, *strjelovit*, *gardo*, *sarce* (R),¹⁸ dok je u konkordanciji zapis: *dijete*, *najlipše*, *primaliću*, *strelovit*, *grdo*, *srce* (K).

Iz ovih se primjera vidi da to nisu primarno pravopisne, nego zapravo razlike na fonološkoj razini, koje se u pravopisu jasno očituju. Posebno valja zastati na bilježenju kontinuantne morfonema »jat«, jer se jasno uočavaju lektorski zahvati koji obilježavaju »popravljanje i usklađivanje« jezika književnih djela u 19. i 20. stoljeću. Naime, u Gundulićevu je jeziku »jat« jednosložan i u izgovoru¹⁹ i u pismu, dok je danas u pismu »popravljen« i sugerira dvosložni izgovor, pa i tamo gdje i nije riječ o »jatu«, npr. *svim* (R) – *svijem* (K). Čini se to i tamo gdje je Gundulićev ostvaraj ikavski, dok ima i obrnutih primjera, npr. *najljepsce* (R) – *najlipše* (K). Kod ovoga ne možemo isključiti i mogućnost da je sam Della Bella korigirao Gundulićev tekst prema svojem poimanju književne štokavštine.

Zanimljivi su raguzeizmi, koji se sustavno javljaju u rječniku, ali su do zapisa u konkordanciji usklađeni s fonetsko-fonološkim zakonitostima književnoga jezika: *rados*, *vlas*, *jes*, *čeljus*, *žalos*, *boles*, *propas* (R) prema *radost*, *vlast*, *jest*, *čeljust*, *žalost*, *bolest*, *propast* (K), s ponekim iznimkama.

Morfološke su razlike slabije uočljive, jer se radi o pojedinačnim razlikama u gramatičkim morfemima, ali je upravo pronalaženje takvih primjera konkordancija značajno olakšala, npr. »na tle« (R) – »na tli« (K) (08.0375)²⁰, ili »poznate li« (R) – »poznaste li« (K) (03.0346). Također ima primjera s različitom prefiksalsnom tvorbom glagola, koja donosi razliku u glagolskome vidu, npr. »Gdi man skriše ženske odjeće« (R) – »Gdi man kriše ženske odjeće« (K) (07.0191); »puknu« (R) – »raspuknu« (K) (18.0375). Osim toga neke se riječi pojavljuju s naveskom i bez njega, npr. prilog *tu* – *tuj* (07.0186), s nejednolikom distribucijom.

Između morfosintaktičkih razlika izdvajamo konstruiranje zapovjednoga načina: *I tom uzdom da se ukrote* (R) – *Neka se uzdom tom ukrote* (K) (01.0325).

Sintaktičke razlike najbolje predstavlja red riječi, ali ima i potvrda za drukčije osnovne sintaktičke odnose. Drukčiji red riječi nije poremetio metričku shemu, npr. »...da se sklad uzroči« (R) – »miso da prije sklad se uzroči« (K) (03.0026).

Rjeđe su potvrde za razlike u sintaktičkome ustrojstvu. Izdvajamo uporabu izravnoga objekta u jednome stihu u jedanaestom pjevanju. U Della

¹⁸ Kratica R označuje primjere iz *Osmana* iz Della Bellina rječnika, a kratica K iz konkordancije *Osmana*. Primjeri iz Della Bellina rječnika u ovome su zapisu prilagođeni suvremenome grafijskome sustavu.

¹⁹ Dokazuju to, između ostaloga, metričke zakonitosti. Usp. Josip Vončina, *Preporodni jezični temelji*, Zagreb 1993., naročito tekstovi »Hrvatski jekavski dugi jat«, str. 123–154, i »Gundulićeve elizije s Karadžićeva motrišta«, str. 155–161.

²⁰ Prva dva broja u zagradi označuju pjevanje, a sljedeća četiri broja stih u tom pjevanju. Takva je numeracija upotrijebljena u konkordanciji.

Bellinu rječniku u tome stihu nalazimo slavenski genitiv: »ke Vojvode ne-ima svoga« (R), dok je u uspoređenu tekstu akuzativ: »ko vojvodu ne ima svoga« (K) (11.0295).

Također je česta razlika između različitih načina izricanja atributa, npr. »na njihov će grad ponjeti« (R) – »da će na njih grad podrijeti« (K) (08.0555).

Prepliću se razlike na leksičkoj i sintaktičkoj razini, pa tako čest citat s početka *Osmana*:

»Sve što više stereš krila,
sve ćeš paka niže pasti« (K) (01.0003)

ima u Della Bellinu rječniku zapis »Sve će se niže doli pasti« (s. v. *Ala*).

Preplitanje je i u sljedećim stihovima:

»Za oružje noseć čvarste
Drenovice, i toljage« (R)

prema:

»Mješte oružja noseć čvrste
drenovice i njih grane?« (K) (17.0368).

Negdje se radi o razlikama koje obuhvaćaju veći broj stihova u konkordanciji u odnosu na jedan stih u rječniku, s razlikama i na leksičkoj i na sintaktičkoj razini, npr. »Nu ako se carstvo smaće« (R) prema:

»Nu ako se veće i jače
neg sve turske kraljevine
Osmanovo carstvo smaće,
Muhametov zakon gine« (K) (13.0208).

To nas vodi prema jezičnoj razini na kojoj zapažamo najviše razlika. To je leksička razina kao najotvoreniji jezični sustav. Tako je na više mjesta u Della Bellinim citatima iz *Osmana* naznačena *cma* boja, dok je u uspoređenom tekstu *smeđa* (13.0087), u rječniku je *mlado*, a u konkordanciji *zeleno* (02.0037) i sl. Zamjena je često obuhvatila lekseme iz istoga semantičkoga polja, npr. »Glas je da prije čarajućii« (R) – »Riječ je da prije čarajućii« (K) (02.0157); »Gdi se sabra, složi i stavi« (R) – »Gdi se sabra, skupi i stavi« (R) (08.0003); »vojska mnoga« (R) – »vojska vrla« (K) (04.0328).

To nije obvezatno, npr. »Dokli učne i uzdane« (R) – »Dokli verne i uzdane« (K) (02.0027), naročito ako postoji zvukovna sličnost, npr. »Svud oružja sjaju varla« (R) – »Svud oružja sjaju vrela« (R) (11.0469), što može uključiti i drukčije sintaktičke strukture: »s takom silom« (R) – »jakom silom« (K) (19.0565).

Usporedba pokazuje da su ponekad ispušteni odnosno dodani dijelovi stihova, ili se donose drukčijim redom. Dobro se to vidi u duljim citatima

iz *Osmana* u Della Bellinu rječniku (npr. s. v. *abeto* citat iz 9. pjevanja, s. v. *gettare* iz 8. pjevanja ili s. v. *adoloratamente* s vrlo dugim navodom iz 12. pjevanja), što nas sve više upućuje prema različitim uporabljenim rukopisima.

Ispuštanje ili dodavanje riječi može uzrokovati i poremećaj u metrici, npr. »Jedva despot živ uteče« (R – osam slogova) – »I jedva despot živ uteče« (K – devet slogova) (08.0467).

I naposljetku primjeri u kojima su uočene veće razlike. U Della Bellinu se rječniku s. v. *Gallipoli* nalazi hrvatski oblik *Galipolje* te primjer iz *Osmana*: »U Galipolje iz Brusije«. Navod je nažalost vrlo kratak, da je obuhvatio prethodni i slijedeći stih, mogli bismo vidjeti radi li se o potpuno novome stihu ili o razlici u navedenom toponimu. U dvadesetome pjevanju nalazimo stih: »U Drenopolje iz Brusije« (20.0187). Galipolje se spominje nekoliko stihova prije: »Galipolje primi u sili« (20.0182). Ako sada pogledamo ta dva uzastopna katrena, vidimo mogućnost za Della Bellinu grešku u prijepisu, premda nismo u to potpuno sigurni, jer *Galipolje* u njegovu primjeru nije dio navoda, nego upravo natuknica.

Drukčije je s navodom s. v. *accetto*, hrvatski *ugodan, mio*: »Nebu mio, svijetu ugodan«. Takvoga stiha u konkordanciji ne nalazimo. Ipak, zbog kratkoće citata i ovdje je moguće Della Bellin zapis tumačiti kao razliku uporabljenih rukopisa. Naime, u osmome se pjevanju nalaze stihovi:

»Ah, da bi uvik jakno sade
živio miran i slobodan,
Dubrovniče bijeli grade,
slavan svijetu, nebu ugodan!« (08.0572)²¹

Sintaktički su odnosi isti, ali je poredak sintaktičkih kategorija različit, razlika je u leksemu, a spoj zajedničkih leksema *nebo, svijet i ugodan* daje druge značenjske poruke. Stoga se ne može jednoznačno zaključiti ni da je riječ o potpuno novome stihu, ni da je razlika u uporabljenim rukopisima, ni da se radi o prepisivačkoj pogrešci.

Navedeni primjeri, naročito oni na leksičkoj razini te oni s ispuštenim odnosno dodanim dijelovima stihova, upućuju nas na to da se Ardelio Della Bella služio rukopisom kojim se nisu služili priređivači teksta za ediciju *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, na koju se poziva konkordancija.

Je li taj rukopis imao 18 ili 20 pjevanja, uza svu našu želju ne možemo pouzdano odgovoriti.

Nažalost, na izabranome se uzorku nije ostvarila pretpostavka da bi među citatima mogli biti i neki za koje potvrdu nećemo naći u sačuvanim pjevanjima, pa da možemo pretpostaviti kako pripadaju izgubljenim 14. i

²¹ U istome je pjevanju i stih: »Sve što je ugodno, milo i drago« (08.0004), gdje su konfiktorno uporabljeni leksemi *ugodno i milo*, ali je razlika još veća: i morfološka (ovdje je pridjev – u Della Belle prilog) i sintaktička (atributi – predikati).

15. pjevanju. Naime, nalaženje jednoga kratkoga stiha za koji nismo našli potvrde u *Osmanu* («Nebu mio, svjetu ugodan») te opet kratkoga stiha čija se razlika da svesti na leksičku («U Galipolje iz Brusije») – nedovoljno je i može biti posljedica razlike u upotrijebljenim rukopisima.

Istraživanje se neće prekinuti, pa ćemo tek nakon završene analize cijeloga Della Bellina rječnika moći potvrditi ili odbaciti polaznu hipotezu.

GUNDULIĆEV *OSMAN* I RJEČNIK ARDELIO DELLA BELLE

Sažetak

Albert Haler je prije sedamdeset godina u svojoj knjizi *Gundulićev Osman s estetskoga gledišta* kritički analizirao ovo klasično djelo hrvatske književnosti, problematizirajući zadovoljavanje estetskih kriterija. Time je izazvao burne polemike. Isusovac Ardelio Della Bella uključio je primjere iz Gundulićeva *Osmana* u svoj talijansko-latinsko-hrvatski rječnik (*Dizionario Italiano, Latino, Illirico, cui si permettono alcuni Avvertimenti per iscrivere, a con facilita maggiore leggere le Voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani, ed anche una breve Gramatica per apprendere con proprieta la Lingua Illirica*, Mleci 1728¹; Dubrovnik 1785²; 1837³). U popisu izvora Della Bella ustvrđuje da *Osman* ima 20 pjevanja, ničime ne izdvajajući inače izgubljeno 14. i 15. pjevanje. Tako opet otvara intrigantno pitanje izvornoga (cjelovitoga ?) rukopisa. U radu su izabrani primjeri iz rječnika uspoređeni s kompjutorskom konkordancijom *Osmana* iz 1975. godine (autor: Željko Bujas) te analizirani s jezikoslovnoga gledišta.

GUNDULIĆ'S *OSMAN* AND ARDELIO DELLA BELLA'S DICTIONARY

Summary

Seventy years ago, Albert Haler in his book *Gundulićev Osman s estetskog gledišta* (*The aesthetic viewpoint of Gundulić's Osman*) critically analyzed this classical work of Croatian literature problematizing the requirements of the aesthetic criteria. This caused great polemics. The Jesuit Ardelio Della Bella applied extracts from Gundulić's *Osman* in his Italian-Latin-Croatian dictionary (*Dizionario Italiano, Latino, Illirico, cui si permettono alcuni Avvertimenti per iscrivere, a con facilita maggiore leggere le Voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani, ed anche una breve Gramatica per apprendere con proprieta la Lingua Illirica*, Venice 1728¹; Dubrovnik 1785²; 1837³). In his list of literary sources Della Bella reaffirms that *Osman* consists of 20 cantos without singling out the otherwise lost 14th and 15th canto. Thus, the intriguing question is brought up once more about the original (complete?) manuscript. The work has particularly selected examples from the dictionary in comparison with the computer coordination of *Osman* from 1975 (author: Željko Bujas) and analyzed from a linguistic point of view.

Nebojša Koharović

Halerovo (ne)tumačenje jezičnih odlika hrvatskih pisaca

Izlaganje (referat sa znanstvenog skupa)

UDK 886.2.07:886.2(091):82.01

Književnoteorijski, metodološki i prosudbeni stav Alberta Halera, sukladno kročeanskom uzoru, pjesničku individualnost drži apsolutnom i bezuvjetnom kategorijom. Sve što se u književnom djelu pojavljuje kao činjenica mogućih nadosobnih razvrstavanja stoji u suprotnosti prema pjesnikovoj osobnosti i može biti tek podlogom moguće »objektivne norme ljepote kao savremenog izraza fantazijsko-osjećajnog doživljaja.«¹ Ako »kritika nije drugo do svjesno doživljavanje umjetničkih tvorevina«,² kako tvrdi Haler, tada sve što spada u nadindividualnu odredbu književnoga djela – dakle sve ono što Haler negativno konotira uz pojam *filološke kritike* – a jezik po svojoj komunikacijskoj, kulturnoj i nacionalnoj prirodi to uvijek jest, ne bi trebao biti zahvaćen prosudbom »objektivne kritike« koja rekonstruira piščevu »osjećajno-fantazijsku djelatnost«.

Postavlja se pitanje: kako pisati o onome što se hotimično izbjegava ili se ostvaruje u ljekarničkim količinama? Smatram da treba opisati upravo ta dva momenta: razloge izostanka jezične prosudbe, slabosti koje izvire iz takva stava te povremene nedosljednosti u njegovoj primjeni, kao i rijetke situacije u kojim se kod Halera o jeziku progovara i kako se progovara.

Halerova književnokritička metoda zahvaća djelo u dvjema krajnostima: jednu Kravar pomalo zločesto naziva »neupravljanje književnoteoretske svijesti prema čisto tekstualnoj realnosti«,³ a drugu Barac ocjenjuje kao partikularnu prosudbu na osnovi pojedinih stihova i strofa uz izostanak cjelovita uvida. Posljedica prve primjedbe o apstrahiranju tekstualne realnosti, u ovom slučaju Gundulićeva *Osmana*, jest u tome da Haler, apsolutizirajući pjesničku individualnost, tekstu pristupa bez potrebe za primjenom jezičnostilističkoga ili poetološkoga instrumentarija, kročeanski apriorizam će, štoviše, odbacivati nešto slično. Tako se umjesto opisa nudi vrednovanje, a to će namjerno filološki neutemeljeno vrednovanje uzrokovati,

¹ Albert Haler, *Haler, Kombol, Gavella, Maraković*, priredio Nikola Batušić, PSHK, knj. 86, Zora / MH, Zagreb, 1971., str. 38.

² Ibidem.

³ Zoran Kravar, *Studije o hrvatskom književnom koraku*, NZMH, Zagreb, 1975., str. 288.

⁴ Ibidem.

upravo u slučaju *Osmana*, relativiziranje »stila, jezika i čitavih sustava lokalne obilježenosti teksta.«⁴ Takav kritički pristup oblikovat će i tvrdnje o Gundulićevoj neizvornosti u odnosu na prethodnu talijansku tradiciju na koju se ovaj hrvatski pjesnik, po Haleru, nastoji neuspjelo nastaviti:

»Po neumoljivoj logici činjenica treba da *Osmana* svrstamo među mnogobrojna djela u talijanskoj književnosti Gundulićeva vremena u kojima se javlja, doista u savršenoj spoljašnjoj tehnici, mehanizovana živa poezija Tassova.«⁵

Gotovo istovjetne prigovore Halerovu pristupu u prosudbi još jedne nacionalne pjesničke veličine, Petra Preradovića, iznio je Antun Barac. Poetsko-formalne i jezične slabosti Preradovićeve poezije te zgodimična moralistička narativnost moraju se uzimati kao rezultati hrvatskoga pjesničkoga jezika i tematske opsesivnosti jednoga razdoblja hrvatskoga književnoga, a napose književnojezičnoga razvitka. Barac ističe kako je »pri konačnoj ocjeni Preradovićeve poezije od bitnog značenja poznavanje prilika, u kojima je pjesnik djelovao«. U Preradovićevu slučaju to znači akceptiranje stilskoformativne zadanosti hrvatskoga pjesništva preporodnoga razdoblja, u koju je Preradović ionako unio pregršt izraznih i tematskih novina, »nedostatak solidne tradicije umjetničke književnosti, uzak izbor književno kultiviranih izražajnih rekvizita itd.« Zapaženo je u Barca i Ivanišina da je Preradović najuspjeliji u tradicijskim metrima hrvatske književne i usmenoknjiževne tradicije: osmercu i desetercu. Osim toga, u Halerovu vrednovanju Preradovićeve poezije namjerno je zanemarena biografska činjenica o hrvatskom kao »drugom« jeziku, odnosno sa stajališta teorije jezičnoga usvajanja stranom pjesnikovu jeziku (situacija za preporodne i postpreporodne djelatnike ne tako iznimna: Vraz, Šulek, poglaviti dio dalmatinskih preporoditelja). Za Halerov prosudbeni ekskluzivizam to neće naravno biti od značenja u vrednovanju Preradovićevih pjesama. Tumačenje će uočene izrazne ukočenosti te određene prosvjetiteljske usmjerenosti koje Haler zamjera Preradoviću, kao dokaze neiskrene umjetničke doživljajnosti, biti u detaljnijoj tekstualnoj analizi tek teorijska deklarativnost ako se narečeni prigovori Preradoviću ne kontekstualiziraju u spomenuta objektivna i subjektivna ograničenja.

Barac će u *Književnosti ilirizma* (1954.) implicitno priznati određenu manifestnost pojedinih Preradovićevih stihova o jeziku, u po njemu pohvalnoj afirmaciji ilirskih jezičnih shvaćanja, ne odričući im zbog toga umjetničku vrijednost:

»Koliko su te i slične misli bile obilježjem iliraca, pokazuje uz ostalo Preradovićev slučaj. Neki njegovi stihovi u pjesmi *Rodu o jeziku* kao da su doslovce preuzeti iz spomenutoga članka (*Danica*, 1839.: *O načinu kojim se narodnost i u obladanih naroda sačuvati može* – u kojem je jezik prikazan kao najveća nacionalna vrijednost, važnija čak od religije, op.a.):

'On ti u svakoj tuzi i radosti
Jedin, pravi tumač biva.'

⁵ Albert Haler, nav. dj., str. 91.

Takvi pogledi na jezik morali su već iz početka imati potpuno jasne posljedice s obzirom na odnos Hrvata prema drugim narodima i prema tuđim jezicima u Hrvatskoj.«⁶

Barac u istoj knjizi navodi četiri elementa koji će u ilirskom jezičnom odabiru, pa odatle i u književnim djelima toga vremena, biti odlučujući izrazni formant te istodobno ograničenje: književna tradicija, rasprostranjenost, prodorna snaga i s obzirom na ostale dijalekte toga jezika najviše svojstava za umjetnički izraz.⁷

Ove književnojezične i stilskoformativne određenosti Haler – dakako vjeran nadvremenskoj, a gdjekad i anakronoj poziciji svoje teorijske zadatosti – neće usvojiti. Jezične i izrazne ograničenosti hrvatske književnosti određenoga razdoblja, pogotovo kada su one u književnim sačimbama same središnjim mjestom tih djela povremeno proklamativno intonirane, Haler naravno promatra kao metodološke popudbine tzv. *filološke kritike*. Jezične, kulturne i nacionalne vrijednosti jesu dijelovi periodizacijskih relativizacija svezremene umjetničke prosudbe.

Primjerice, u knjizi *Gundulićev »Osman« s estetskog gledišta* (1929.), on izriječno polemizira sa švedskim učenjakom Jensenom koji u određenim motivima i jezičnoizraznim elementima pojedinih Gundulićevih prizora pronalazi autohtonu tradiciju narodne književnosti kao neprevidivu sastavnicu Gundulićeve motivike i izražajnosti, što čini dvojbenim Halerov negativni poredbeni apriorizam u odnosu Haler – Tasso:

»Jensen ističe realizam Gundulićev u ovim prizorima bune, a posebno u ovom ljubavnom epizodu naglašuje uticaj narodne pjesme. Dakako, po Jensenovu shvatanju, sve su to odlike kojima se Gundulić diže nad svoje talijanske uzore... I tako švedski učenjak, kako je već gore rečeno, vidi Gundulićevu prednost nad talijanskim pjesnicima baš u tome što mu nedostaje prvi uslov poezije: fantazija i osjećanje, a predbacuje Gundulićevim uzorima baš ono što njihovu poeziju i čini poezijom – individualno osjećanje.«⁸

Tradicija narodne književnosti u Gundulićevu radu, koja se posljednjih desetljeća u određenim filologijama i prenačava, za Halera neće imati vrijednost ni nacionalnog književnog kontinuiteta, a implicitno su joj poreknute i odlike »fantazija i osjećanje«, što onda svakoga nasljedovatelja dovede pred istovrsno vrijednosno odreknuće.

Zanimljivo da Haler, kako pokazuje Kravar sredinom sedamdesetih,⁹ opisujući ulomak iz prvoga pjevanja *Osmana* u kojem se javlja peterostruki gramatički paralelizam nizanjem glagola u imperfektu, pogrešno zaključuje o »očajno pravilnoj antitetičnosti«, a ne o morfološkom i sintaktičkom paralelizmu. Govoreći o »monotoniji i dosadnosti« koja je postignuta takvim

⁶ Antun Barac, *Članci i eseji*, priredio Ivo Frangeš, PSHK, knj. 101, Zora / MH, Zagreb, 1968., str. 107–108.

⁷ Ibidem, str. 109.

⁸ Albert Haler, nav. dj., str. 55.

⁹ Zoran Kravar, nav. dj., str. 289–290.

izranim sredstvom, Haler implicira slabost u oponašanju Tassove pjesničke geste. Situaciju međutim, kako pokazuje Kravar, treba upravo drugačije interpretirati: ovaj izrazni paralelizam treba promatrati kao odnos Gundulića i cjeline baroka, kao ograničenu uporabu stilskih sredstava i klišeja unutar kojih se barokni pjesnik treba ogledati.

Na ovim smo dvama primjerima željeli pokazati kako su određene jezične i izrazne karakteristike Gundulićeva teksta u Halerovoj interpretaciji odbačene na crti radikalne metodološke redukcije. Tako su unaprijed otklonjena moguća prevrednovanja i vlastite teorijske pozicije, a pogrešno protumačene činjenice od kojih je jedna mogla uspostaviti knjižveñojezičnu i knjižveñopovijesnu vezu s nacionalnom tradicijom, a druga kontekstualizaciju unutar stilske formacije.

Ako je filološko istraživanje u najširem smislu uklonjeno iz Halerova sustava vrednovanja knjižveñne umjetnine, gdje onda ovaj estetičar i knjižveñni povjesničar pronalazi mjesto klasične filološke tekstualne egzegeze te knjižveñopovijesnih zahvata?

O dosljednosti Halerova stava prema pozicioniranju tzv. filološke kritike u desetogodišnjem razdoblju posvjedočit će nam dva članka: već pomalo klasični *Filološka i estetska povijest knjižveñnosti* (1927.)¹⁰ i članak *Filologija i estetika* (1937.).¹¹

U prvom članku Haler obrazlaže što treba razumjeti pod filološkom kritikom:

»Filologija u knjižveñnoj historiji znači ispitivanje *spoljnih* historijskih činjenica u jednom knjižveñnom djelu. Taj pravac koji je imao i ima i kod nas odličnih predstavnika, nije nikako u opreci s estetskim promatranjem knjižveñnosti, ali pod uslovom da ne prekorači svoje granice. U ovome slučaju on ne samo da ne dolazi u sukob s estetskim gledištem, nego mu pruža i čvrst temelj s kojega će poći. Takozvana erudicija apsolutno je potrebna (iako indirektno) estetskom promatranju knjižveñnosti, jer njenom pomoći ne samo što će dobiti solidno utvrđene tekstove *pišćevih djela* itd., nego će moći rekonstruirati vrijeme i okolinu u kojoj je pisac živio.«¹²

Ili efektom Croceovom krilaticom:

»*Un ribelle ti saluta
Combattuta,
E a te, libero s'inclina.*«

(Odmetnik i slobodan, klanja se pobijedenoj).

»Treba joj se klanjati (povijesno-filološkoj metodi, op.a.) – tvrdi Haler – dok pametno i cjelishodno radi na svom području i u svojim granicama ne

¹⁰ Albert Haler, »Filološka i estetska povijest knjižveñnosti«, *Misao*, knj. 25, str. 189–190, Beograd, 1927.

¹¹ Albert Haler, »Filozofija i estetika«, *Hrvatska revija*, Zagreb, 1937.

¹² Albert Haler, u: *Haler, Kombol, Gavella, Maraković*, str. 30.

precjenjujući svoga zadatka, dok ne počne da promatra samu sebe kao jedinu i posljednju svrhu svoga istraživanja...«¹³

Drugim riječima, »činjenice neosvijetljene i neoduhovljene nikakvom mišlju vodiljom znače vrlo malo.«¹⁴ Još je poraznije prošla novinarska kritika na koju se ne treba ni obazirati, jer novinarski kritičari »koji bez dubljeg književnog obrazovanja, s gledišta jednog ličnog i ćudljivog impresionizma, poriču filologiji i njene dobre strane, jer osjećaju instinktivnu odvratnost prema svakoj disciplini mišljenja.«¹⁵

U zaključku Haler upozorava:

»Griješe svi oni koji filologiji odriču svaku važnost u povijesti književnosti. Nitko pametan ne može da se otme osjećanju poštovanja pred strogošću metoda kojim je recimo Jagić izdavao naše starije pisce, i pred tačnošću i solidnošću kojom ih danas izdaje prof. Rešetar.«¹⁶

Točno deset godina kasnije objavljuje Haler članak *Filologija i estetika* (1937)¹⁷ u kojem reagira na raspravu Marka Foteza *Dubrovačka komedijografija potkraj 17. st.* (*Hrvatska revija*, 1937). Braneci načela estetske kritike on filološkoj kritici daje istovjetno mjesto kao i deset godina ranije:

»Pitanje ispravnosti ili neispravnosti filološke metode ovisi o tome u koju se svrhu ona upotrebljava... Pogrešna metoda nastaje onda, kad se s filoloških gledišta ocjenjuju književne vrijednosti kako zahtijeva g. Fotez.«¹⁸

Zanimljivo da na kraju ovoga članka o filološkoj kritici Haler pridaje prilično dvojbenu ideološku konotaciju filološkome pozitivizmu:

»I zato je danas, kad se s lijeva glorificira, u ime napretka i borbe protiv sredovječnih predrasuda, animalnost u čovjeku, a ljudska se dobrota i pitomost ismijavaju kao dvopapkarske sklonosti ili glupost i slinavost provincijska, dok se s desna mirno pišu rasprave, kako bi se najsigurnije uništila neprijateljska pozadina bakterijama kuge i kolere – preuzimaju na sebe i ne sluteći, veliku moralnu odgovornost oni, koji u ime 'znanosti' poriču estetske vrijednosti, vrijednosti srca.«¹⁹

Očito je da osim ove ideološke isključivosti u odredbi filološke metode u književnom izučavanju Haler ostaje vjeran svojim deset godina ranije iskazanim stavovima. Pitanje koje se, međutim, postavlja jest: ako povijesno-filološka metoda, kao što se to vidi u njegovim radovima, nije ni najmanje zastupljena u vrednovanju ni kao jezičnostilski ni književnoperiodizacijski podatak, onda se ona svodi na puko arhivsko dokumentiranje i mogućí didaktički materijal.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem, str. 32.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem, str. 46.

¹⁷ Albert Haler, »Filologija i estetika«, *Hrvatska revija*, Zagreb, 1937.

¹⁸ Ibidem, str. 659.

¹⁹ Ibidem, str. 660.

Zanimljivo je pogledati mijenja li Haler u metodološkom postupku apstrahiranja tekstualne realnosti što god u raspravama i knjigama u kojima je njegov sud razmjerno pozitivan. Radi se o djelima nastalim s kraja tridesetih (rasprava O Gundulićevim *Suzama sina razmetnog*, 1938.)²⁰ i središnjom četrdesetih (*Novija dubrovačka književnost*, 1944.).²¹

Rasprava o *Suzama sina razmetnoga* intonirana je, kao što to u Halera obično biva, polemički s obzirom na stavove iznesene u radnji Milivoja Šrepela ovom djelu (*Rad*, 127). Haler odriče Šrepelu pronalaženje motivike i izrazne obrade Gundulićeva spjeva u nasljedovanju Luigija Tansilla, Ovidija, Horacija i Tassa. Haler negira od Šrepela uočenu motivsku i izraznu podudarnost *Suza* s djelima navedenih književnika jer se radi samo o »mehaničkom konstatiranju«²² dok je Gundulićev spjev prožet »individualnom intonacijom«.²³ Haler ne pristaje na Šrepelovo određivanje pojedinih stilskih sredstava kao »ukusa vremena«, dakle uključivanja Gundulićeva spjeva u odgovarajući stilskoformalni okvir. Haler to smatra nepotrebnim relativizmom, naslijedom »empirijsko-praktične metode sa spoznajnim postupkom«.²⁴ Postupimo li tako, relativizirajući književnu vrijednost s obzirom na period nastanka, mogli bismo i najbanalnije sečentističke stihove proglasiti vrijednošću – tvrdi Haler. Iz postupka književnoga vrednovanja djela opet je isključen književnopovijesni prostor u kojem ono nastaje. Kriterij vrednovanja ostaje osjećajno fantazijska rekreacija, tako čitamo i sljedeći sud:

»Stihovi 'na ognju vosak, dim na vitru, snijeg na suncu, san o zori' nijesu više sečentistički frivolni 'congetti' nego, zahvaćeni onim specifičnim, uzbuđeno zagrcnutim drhtajem ritma, postaju slike pjesnikova osjećaja.«²⁵

U knjizi *Novija dubrovačka književnost*, uz »individualnu intonaciju« i načelno kroćeanstvo Haler je, kako tvrdi Ivanišin, »dao maha svojim osjećajima, vodeći računa o zemlji i prilikama iz kojih je nikao i on i pisci, o kojima se piše... Tako je Haler u spomenutoj knjizi dao svom kroćeanstvu jednu individualnu, nacionalnu, zapravo dubrovačku lokalpatriotsku emocionalno intoniranu notu.«²⁶

U konačnom vrednovanju doista je tako i bilo (primjerice u slučaju Vodopića), no u prosudbi Vojnovića²⁷ nije došlo do pretjerane kritičke blagosti, tek do djelomične promjene metodološkoga tretiranja podataka tzv. filološke kritike. Tako primjerice Nikola Batušić uočava da je esej o Voj-

²⁰ Albert Haler, »O Gundulićevim 'Suzama sina razmetnog'«, *Hrvatska revija*, Zagreb, 1938.

²¹ Albert Haler, *Novija dubrovačka književnost*, HBZ, Zagreb, 1944.

²² Albert Haler, »Filologija i estetika«, str. 621.

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem, str. 624.

²⁶ Nikola Ivanišin, »Albert Haler«, u: *Dubrovačke književne studije*, MH, Dubrovnik, 1966., str. 191–213.

²⁷ Albert Haler, u: *Haler, Kombol, Gavella, Maraković*, str. 60–82.

noviću najbolji esej ove njegove knjige.²⁸ Problem je u tome što se Vojnovićeve drame promatraju izvan konteksta književne vrste koja ima scensku vrijednost. Iako je kontekstualizacija likova u vremenu i prostoru uzeta u obzir, u cijelom tom njegovom velikom eseju nema niti jedne rečenice o osobitosti scenskog govora njegovih likova. Samo u opisu govora likova u noveli *Ksanta* nalazimo citat Vojnovićeve govorne karakterizacije likova iz te novele:

»... smjesa domaćega narječja i talijanske pohrvaćene terminologije, koja se doimlje slušaoca kao miris suhih riba i morske trave, što lebdi za tiha vremena podvečer na obalama naših gradova.«²⁹

Najcjelovitiji dakako prikaz Halerovih estetičkih, pa onda posredno i književnoteorijskih i književnopovijesnih nazora, nalazimo u knjizi *Doživljaj ljepote* (MH, 1943). Ova je najopsežnija i vrijednosno najvažnija Halerova knjiga teorijski najrazrađenija apologija vlastitoga aksiološkoga pristupa. Obračun s filološko-empirijskom, kao uostalom i pozitivističko-biografskom, kritikom autor provodi kroz veći dio knjige.

Smatra neprihvatljivim klasične (on ih naziva »empiričkim«) podjele književnoumjetničkoga teksta na »fantazijsko tielo« i »jezično tielo.«³⁰ Takva će podjela uzrokovati mehanički pristup jezičnom dijelu književne umjetnine odvojenom od pojmovnog i fantazijsko-estetičkog njegovog dijela. Ta će apriorna mehanička raslojenost uzrokovati opojmljenje jezičnoga fenomena umjetnine kao glasovnih »pjesničkih ukrasa« koji asocijativnom naviklošću recipijenta književne umjetnine postižu stanoviti željeni dojam:

»Predraszuda o pjesničkim ukrasima nikla je iz intelektualističkog shvaćanja jezika. Ovaj, empiričko-statički promatran, kao nešto 'dano' i gotovo, mora izgledati kao psiho-fizički fenomen. Zato empirični postupak polazi sa slušnih osjetilnih utisaka, te nastoji da preko njih dođe do psihičkih elemenata i do značenja riječi.«³¹

Zato Haler tako shvaćenu jezičnu analizu umjetnine smatra i gnoseološki i estetski pogrešnom. Usto ona neće ništa progovoriti o naravi umjetničke kreacije i čitateljske rekreacije, odnosno doživljajno-uživljajnoj međuovisnosti između autora i čitatelja koja je središnje mjesto kroćeanske estetike. Takav pristup književnoj umjetnini jest intelektualni, a ne estetički čin. »Pjesnički ukrasi« analitički su rezidum koji »pridolaze izvana kao neki plus.«³² Tako je aparat klasične poetike, kao i filološko iščitavanje teksta, u stvari metodološka zabluda u pristupu književnom djelu.

Podjednako je neprimjeren, ako ne i promašeniji, po Halerovu sudu, i drugi oblik »empiričke kritike« – onaj biografsko-pozitivistički. Tako pišući

²⁸ Ibidem, str. 18.

²⁹ Ibidem, str. 63.

³⁰ Ibidem.

³¹ Ibidem, str. 77.

³² Ibidem, str. 78. Na str. 80 Haler spretnom poredbom oprimjeruje nategnutost poetičko-filološke interpretacije: »...pretpostavka da misao postoji već prije *pjesničkih ukrasa*, koji ovoj daju *bogatiji život*, znači upravo to, da se ukrasi unose izvana, kao šminka na glumčevo lice.«

o promašenosti ove metode, tumačenja književne činjenice životom autora, ustvrđuje:

»Netko je htio dokazati, da je Kranjčević bio pravi pjesnik, jer je, prema svjedočanstvu njegove supruge, poslije pjesničkoga stvaranja bio fizički skršen. Što mogu značiti za estetiku ovakvi fiziološko-psihološki problemi? Bio pritisak krvi na moždane poslije stvaranja veći ili manji, bila umornost veća ili manja, napisani stihovi ostaju ono što jesu: oni ostaju uspjelo ili neuspjelo ostvarenje unutrašnjeg doživljaja.«³³

Relativizacija književne vrijednosti poetičkom, filološkom ili biografskom raščlambom za Halera, pogotovo u njegovoj testamentalnoj knjizi, neće biti moguća. Dosljedna odanost načelima kročanske estetike metodološki je isključivala jezikoslovnu raščlambu, osim na razini tekstološke pripreme. Jezikoslovni pristup u tadašnjoj hrvatskoj književnoj znanosti, kao što je vidljivo na Barčevu ili Kombolovu primjeru, nije ograničenje, već nepredvidiva pretpostavka valjanoga opisivanja i razvrstavanja književnih činjenica.

Haler međutim takvu književnopovijesnu deskripciju ne drži, ni ciljno ni metodološki, svojim predmetom. On je prije svega vrednovatelj književnoga podatka (nerijetko i prevrednovatelj), stoga je i metodološko-aksiološka isključivost njegova modela razumljiva, namjerno gubeći filološku kontekstualiziranost zaradi modelske dosljednosti. Nisu li to uostalom i pravila suvremenih književnih teorija?

Litratūra

- Albert Haler, u: *Haler, Kombol, Gavella, Maraković*, priredio Nikola Batušić, PSHK, knj. 86, Zora/MH, Zagreb, 1971.
- Albert Haler, »Filološka i estetska povijest književnosti«, *Misao*, Beograd, 1927., knj. 25, sv. 189–190, pretiskano u PSHK, knj. 86, str. 29–46.
- Albert Haler, »Filologija i estetika«, *Hrvatska revija*, Zagreb, 1937., str. 657–660.
- Albert Haler, »O Gundulićevim 'Suzama sina razmetnog'«, *Hrvatska revija*, Zagreb, 1938., str. 620–625.
- Albert Haler, *Novija dubrovačka književnost*, HBZ, Zagreb, 1944., str. 310.
- Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, MH, Zagreb, 1943.
- Antun Barac, u: *Članci i eseji*, priredio Ivo Frangeš, PSHK, knj. 101, Zora/MH, Zagreb, 1968.
- Zoran Kravar, *Studije o hrvatskom književnom baroku*, NZMH, Zagreb, 1975.
- Nikola Ivanišin, *Dubrovačke književne studije*, MH, Dubrovnik, 1966.

³³ Ibidem, str. 118.

HALEROVO (NE)TUMAČENJE JEZIČNIH ODLIKA
HRVATSKIH PISACA*Sažetak*

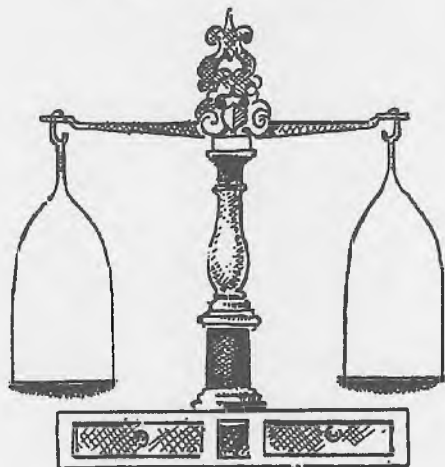
U članku su proučavani Halerovi uvidi i zablude o jeziku hrvatskih pisaca kojima se bavi (Gundulić, Preradović, Kranjčević) u odnosu prema onodobnim zaključcima nacionalne književne povijesti, europskom kontekstu i estetičkoj teoriji Benedetta Crocea.

HALER'S (NON)INTERPRETATION OF LINGUISTIC CHARACTERISTICS
OF CROATIAN WRITERS*Summary*

The article reveals Haler's interpretations of the language characteristics of Croatian writers he deals with (Gundulić, Preradović, Kranjčević) comparing them with the achievements of Croatian literary historiography of his time, with the European context and the theory of Benedetto Croce.

ALBERT HALER
MIHOVIL KOMBOL
BRANKO GAVELLA
LJUBOMIR MARAKOVIĆ

ESEJI, STUDIJE
KRITIKE

ZORA
MATICA HRVATSKA

Predgovor izboru iz djela Alberta Halera (objavljen u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 86; Zagreb, 1971.) napisao je Nikola Batušić.

Halerova suradnja u *Savremeniku* (1911.–1940.)

Pregledni članak

UDK 82.01 Haler, A. (05) »1911/1940«

Nakon prestanka izlaženja književnoga časopisa *Život* (1901.) i *Vijenca* (1903.) među hrvatskim književnicima u Zagrebu osjetila se potreba za jednim »centralnim časopisom« sve do 1906., kad je pokrenut novi časopis, *Savremenik*,¹ čiji prvi broj ugledao svjetlo u siječnju 1906. godine kao *Lje-*

¹ Što se tiče samoga oblika naziva časopisa *Savremenik*, posve je jasno da takav oblik nije u duhu hrvatskoga jezika. I ne samo taj oblik, u tom je časopisu, s jezične strane, mnogo toga što nije nikako u skladu s jezičnom hrvatskom tradicijom. Svemu tome »kumovalo« je tadašnje jugoslavensko vrijeme s beogradskom dominacijom. U to nas najbolje uvjerava i rad Vatroslava Rožića iz 1931. godine koji u časopisu *Nastavni vjesnik*, knj. 39, str. 205–218, iscrpno raspravlja o temi pod naslovom: »Prefiksi 'sa' i 'su' u hrvatskom jeziku«. Rožić svoju raspravu započinje riječima: »Prije svjetskoga rata (prvog, nap. A. J.) u Priječana nijesu bili poznati ovi i ovaki oblici: *saglasiti (se)*, *saglašavati (se)*, *saglasan*; *sarađivati*, *saradnik*, *saradnja*; *savremenik*, *savremen*; *saućenik*; *saobraziti*, *saobražavati*, *saobrazan*; *saosjećati*, *saosjećanje*; *saučesnik*, *saučešće* – a bit će još takvih riječi i oblika, samo što dosad nijesam na njih naišao. Mjesto spomenutih riječi i oblika govorilo se u nas (u Hrvatskoj, nap. A. J.) i pisalo ovako: *složiti (se)*, *slagati se*, *suglasan*, *suradivati*, *suradnik*, *suradnja*, *svremen*, *svremenik*, *suućenik*, *ujednoličiti*, *ujednoličenje*, *sućut* (...) Prije svjetskoga rata (I. svjetskoga rata, nap. A. J.) prvi su naši književnici prozvali svoj list imenom 'Savremenik' ugledavši se bez sumnje na spomenute oblike, a bit će da su naišli i na oblike: *savremen*, *savremenik*. Pod imenom 'Savremenik' izlazi taj list još i danas (1931. nap. A. J.) mjesto pravilnijega oblika: *Suvremenik*, ili još bolje: *Suvremenjak*. Što sam više razmišljao o oblicima: *suglasan*, *saradnik*, *savremen* itd. sve jače sam se uvjeravao, da su ti oblici pogrešni oblici, a kako su već danas postali i u nas Priječana sasvim obični i gotovo posve istisnuli naše pravilne oblike: *suglasan*, *suradnik*, *svremen* itd. ispisao sam iz Ivek. (ović) – Broz (ovog) rječnika sve riječi (glagole, imenice i pridjeve) s prefiksom *sa* i *su*, eda bi prema razlici i njihovu značenju našao pravilo, kada treba upotrijebiti u takvim složenicama prefiks *sa* a kada prefiks *su*. Ne učini li se to što prije, dogodit će se ono, što se već dogodilo s drugim beogradizmima, koji poplavise svojim nakaznim riječima i oblicima ne samo naše novine i službene (zvanične!) spise nego i jezik naših stručnih listova i knjiga. To je korov, a korov treba, ako hoćemo, da nam ne uguši pšenicu, – čisti narodni govor, s korijenom čupati i iščupati! Tomu neka posluži i ovaj moj posao« (Rožić, 1931: 205–206). Doista bi bilo zanimljivo analizirati i Halerov jezik kojim je pisao svoje priloge u *Savremeniku*; on je uistinu »zaražen« mnogim »beogradizmima«. No ne treba se čuditi, i Antun Barac je neke svoje rasprave pisao također ekavskim izgovorom. Kad je pak »ekavski govor« u pitanju, onda se treba prisjetiti i sljedeće činjenice koju nalazimo u Dragutina Boranića (1870.–1955.), koji je, također u *Nastavnom vjesniku*, knj. 30, 1922., str. 400–419, opširno pisao o tom ekavskom govoru, te navodi i ovo: »Pokrajinska uprava za Hrvatsku i Slavoniju svojom okružnicom od 22. travnja 1922. dopušta, da se u svim srednjim i njima

topis Društva hrvatskih književnika. Urednikom je prvoj knjizi (do lipnja 1906.) bio Đuro Šurmin (1867.–1937.), a drugoj (do konca 1906.) uz njega, Branko Drechsler (1879.–1926.) (kasnije Vodnik). Od 1907. do 1916. urednik časopisa *Savremenik* bio je Branimir Vizner-Livadić (1871.–1949.), a 1917. suurednik Julije Benešić (1883.–1957.). Godine 1919. časopis uređuju Andrija Milčinović (1877.–1937.), Joza Ivakić (1879.–1932.) i Artur Schneider (1879.–1946.), a 1920. Milan Marjanović (1879.–1955.). Od urednika još valja spomenuti Milana Begovića (1876.–1948.) god. 1923. i Luku Perkovića (1900.–1948.) koji je uređivao *Savremenik* 1937. godine.

Budući da je Albert Haler (1883.–1945.) surađivao i u drugim zagrebačkim književnim časopisima, kao na primjer: u *Hrvatskoj reviji* (11 priloga), *Hrvatskom kolu* (2 priloga), *Jugoslavenskoj knjivi* (9 priloga), *Novoj Evropi* (4 priloga), u *Savremeniku* je objavio 12 različitih priloga.² Nas će ovdje zanimati njegova suradnja upravo u tom časopisu, i to s dva razloga. Prvo, s gledišta tadašnjeg glavnoga urednika i drugo, s gledišta koncepcije samoga časopisa *Savremenik*.

Imajući u vidu intenciju i oživotvorenje središnjega književnoga glasila svih hrvatskih pisaca, časopisa *Savremenik*, koji je bio otvoren radovima književnika svih smjerova, a »*Savremenikom* završuje se pokret Mladih«³ (Prohaska, 1921: 193), koji je imao, napose od drugog svog godišta izlaženja, »program artističan i liberalan, u narodno-političkom smislu« (Prohaska, isto), Halerova je suradnja u tom časopisu (1911., 1912., 1920., 1923., 1937., 1940.) zato zanimljivija.

sličnim školama uz ijekavski govor i uz do sada obligatni pravopis hrvatskoga ili srpskog jezika (sadržan u knjizi s natpisom, 'Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika. Napisao Dr. D. Boranić. U Zagrebu 1922.')

upotrebljava i ekavski govor'. Njime se ubuduće smiju služiti 'uprave škola' i 'sve područne oblasti'. I ako se okružnica poziva na 'Pravopis' opet držim, da ona i učitelju i daku dopušta porabu ekavskoga govora ne samo na pismu, nego i u živoj riječi. Je li podesno, da se u školskoj nastavi primjenjuje dvojaki izgovor jednoga književnoga jezika, i koliko se to može složiti s priznatim pedagoškim zahtjevima, o tome treba da rasprave naši pedagozi. U okružnici se dalje ističe: 'Nastavnici treba da pripaze, da se u svakom slučaju jedan ili drugi govor strogo dosljedno i u potpunosti čistoći svojoj upotrebljava' (Boranić, 1922: 400). No, poznato je da su u hrvatskim školama bili nastavnici kojima je materinji jezik bio srpski i da je takva okružnica njima došla kao melem na ranu. Ovu sam bilješku naveo bez invektivnosti, prije svega zbog današnje jezične hrvatske situacije u kojoj je, s razlogom i opravdanjem, prisutan povratak k hrvatskome jeziku!

² Prema popisu u Posavca (1978.), međutim, ako se uzmu u obzir i kratke Halerove recenzije pojedinih knjiga, onda ih je 17.

³ Osim toga, časopis *Savremenik* bio je časopis »Mladih«, a »u svojim nastojanjima 'mladi' nisu išli za tim da budu pošto-poto moderni, nego su gledali da u hrvatski život unesu sve važnije tekovine Evrope, pa makar i sa zakašnjenjem« (Barac, 1964: 314). Milan Marjanović je 1912. u časopisu *Bosanska vila* u vezi s »mladima« pisao: »To je bila napredna generacija, koja je od 1895. dalje poznata pod općim imenom 'mladih'. 'Mladi' su ustali protiv starih ljudi i zastarjelih navika, misli i metoda i tražili su više slobode stvaranja, mišljenja i više iskrenosti osjećaja, tražili su evropejizaciju u jednom pravcu, a nacionalizaciju u drugom pravcu; jedna na literarnom i umjetničkom polju pod imenom 'Hrvatske moderne', druga na socijalno-ekonomskom i političkom pod imenom 'Napredne omladine' (cit. Šicel, 1972: 211).

U skladu s programsko-uređivačkim određenjem časopisa *Savremenik* njegov glavni urednik u prvom broju očituje svoje uvodno slovo riječima: »*Savremenik* je slobodan časopis, potpuno neovisan o društvu. Za njegovo štivo odgovara urednik.«⁴ A u svojstvu glavnoga urednika, Branimir Livadić objašnjava temeljne intencije časopisa koje će biti prisutne pri uređivanju *Savremenika*. Stoga će zapisati:

»U umjetničkom pogledu služiti će 'Savremenik' bezuvjetno samo onim književnim strujama kojim je najpreči cilj tijesni dodir sa životom. To radije onim strujama koje taj dodir ostvaruju bez posredovanja za umjetnost irelevantnih sredstava, tj. mi ćemo se i nadalje služiti u umjetnosti potpunom slobodom bez spona vjerskih, 'patriotskih', didaktičkih i svih drugih, koje svojim posebnim formulacijama i zakonima unose u umjetnost njoj protivne i škodljive elemente. Toliko smo, mislim, naučili od pjesnika i mislilaca sviju vjekova« (cit. Šicel, 1978: 72–73). Livadić je u svojem uvodnom slovu i ovo zapisao: »Društvo hrvatskih književnika u Zagrebu svojim 'Savremenikom' želi da pred čitaoce iznosi svoj rad, hrvatsku duševnu radvinu, ali ujedno da u mjesečnim stalnim pregledima bilježi svaki korak hrvatskoga, a po mogućnosti i kulturnoga slavenskoga života (...)«. I onda opet: »(...) Ono, što može da bude od koristi u kojoj mu drago grani ljudskoga znanja i ljudskoga napredovanja svagda će i nama dobro doći. Što je naše bit će nam još draže, no nikad nas neće kod toga vezati kakve veze osim onih koje vode do slobodnoga razvijanja u stvaranju. Iskrenost i slobodni književni ukus neće nas nikada ni s kakvim razlozima zavesti na put koji bi se samo po vanjskim svojim pravcima mogao činiti kao da je opravdana. U našem će nas poslovanju voditi uvijek samo jedna misao: slobodno razvijanje i slobodni rad bez ikakvih drugih obveza – jer bez slobode ne može da bude pravoga napretka nigdje, pa ni u književnosti (...)« (cit. Šicel, 1978: 71). Uz navedeni izriječ glavnog urednika *Savremenika*, Branimira Livadića, treba imati na umu i činjenicu da je to, kada se on zalaže za slobodu stvaranja (1900.),⁵ vrijeme hrvatske *moderne*, kao što svjedoči i naslovom svojega članka objavljenog u časopisu *Život*. »Livadić je nadalje pristaša i branitelj estetizma, u stanovitoj mjeri estetskog hedonizma i estetičkog kozmopolitizma, suprotstavljajući se na početku 20. stoljeća tezama jugoslavenskog nacionalizma. Smatra da će umjetnost postići svoju svrhu kad njena djela 'budu zahvaćala čuvstva i misli svega čovječanstva u nekoj intenzivnosti i plastičnosti'« (Posavac, 1986: 16). Na temelju rečenoga posve je jasno da pred sobom imamo Livadića koji je, po svojim shvaćanjima smisla umjetnosti, vrlo blizak Benedettu Croceu (1866.–1952.).

Da bismo još više razumjeli Halerovu suradnju u *Savremeniku*, za čije je članke sigurno svoj interes pokazivao i urednik Livadić, uostalom za njegova uređivanja časopisa Haler je objavio četiri svoja priloga, dobro je još nešto

⁴ Urednik je tada, kad je Haler počeo u *Savremeniku* objavljivati svoje priloge, bio Branimir Livadić.

⁵ Objavio i Šicel, 1972: 178–186.

znati o samome Branimiru Livadiću, jer upravo to saznanje učvršćuje nas u konstataciji da je Haler doista u njemu imao svojeg bliskoga suradnika.

Stoga ću navesti i ovaj citat: »Ne zna se, jedva se zna i propušta se spomenuti činjenica da mladi Branimir Livadić kod sedamdesetgodišnjeg Roberta Zimmermanna⁶ brani 1894. u Beču doktorsku tezu s karakterističnim naslovom 'Das Wesen des Lyrischen'. U toj su zanimljivoj mladenačkoj raspravi prepoznatljivi temelji kasnijih njegovih brojnih istupa s karakteristikama modernih pogleda, spominjanjem važnih suvremenih teoretičara, kao i s polemičkim stavom prema simplificiranim oblicima pozitivizma. Budući da nije objavljena tiskom, Livadićeve je disertacija zanemarivana, premda baš svojim ranim datumom, znatno prije javnih istupa modernista, ukazuje na teoretske preokupacije, moguća polazišta i kasniju orijentaciju. Livadić vrlo rano poznaje Crocea i postat će sljedbenik nekih njegovih tvrdnji« (Posavac, 1986: 163–164).⁷

Kao što je razvidno, sam je Livadić kao urednik *Savremenika* doista mogao imati veliko razumijevanje u recepciji Halerovih članaka namijenjenih tom časopisu. Osim toga za Halera je još bila sretna okolnost i činjenica što je Livadić nakon uređivanja *Savremenika* (1907.–1919.) uređivao i *Hrvatsku reviju* u kojoj je Haler također objavljivao (v. ovdje prilog Darka Gašparovića), *Hrvatsko kolo* u kojem je Haler objavio dva svoja priloga. Ako tome još dodamo da Livadić »nikada nije bio pristalica totalne apstrakcije, nego je uvijek naglašavao kako pravi umjetnik mora izražavati potpunu sliku svijeta, a to znači osjećaje koji proizlaze iz totalne ljudske, duhovne i materijalne ličnosti, dakako, uvijek s naglaskom na potrebi pronalaza i otkrivanja ljepote« (Šicel, 1978: 118), onda smo vrlo blizu *Doživljaju ljepote* Alberta Halera, koji je bio »kao književni kritičar sljedbenik estetsko-filozofskih koncepcija Benedetta Crocea. (...) Umjetničko je djelo, po Haleru, isključivo produkt pjesnikova osjećaja i intuicije, i oba pojma on izjednačuje, identificira« (Šicel, 1966: 224).

Sljedeći bibliografiju objavljenih radova Alberta Halera što ju je predočio Zlatko Posavac (1978: 51–55), prvo izlazi da se Haler u časopisu *Savremenik* javio u drugom broju, 1911., str. 115–118, prikazom romana *Leila* talijanskoga pisca Antonia Fogazzara (1842.–1911.), dakle kad je urednik Branimir Livadić, da bi se u petom broju, 1912., str. 304–306, javio prikazujući poeziju, također talijanske pjesnikinje, Vittorie Aganoor (1855.–1910.). Riječ je o pjesnikinjinjoj ostavštini koju je objavio Luigi Grilli pod naslovom: *Poesie complete di Vittoria Aganoor*, Firenze, Successori Le Monier, 1912. Dakle objavio je Grilli sabrana djela, uz pjesme i njezine najnovije produkte, njezine prvijence i pokušaje u drami i u novelistici, ističe Haler. Prvi dio knjige nosi naslov *Legenda eterna*. To je vječna tema koju su opje-

⁶ Robert Zimmermann postao je znamenit po svojem djelu: *Zur Ästhetik und Kritik*, Wien, 1870. Franjo Marković je »u svojoj kritici uglavnom primjenjivao ono što je našao u Zimmermannovoj kritici« (Barac, 1964: 311); usp. još i A. Bazala (1906: 121–129; 149–158).

⁷ Barac će s pravom reći: »Livadić je pak prvi od hrvatskih kritičara unio k nama Crocea (koga je katkad spominjao i Marjanović« (Milan, nap. A. J.) (Barac, nav. dj., str. 314).

vali i koju će opjevati svi pjesnici, čuvstvo kojemu su podložna sva ljudska srca – ljubav, vječna legenda. »I stoga pravom veli Benedetto Croce, da je to najljepši ljubavni kanconijer, koji je izdala talijanska žena, jer u njemu nalazimo samo nepatvorena čuvstva bez kompliciranih i romantičnih situacija i morbozno rafiniranih čuvstva« (Haler, 304). Ili, kako čitamo u *Lexicon der Weltliteratur* (Wien, 1951: 7): »Ihre Gedichte sind von natürlicher Einfachheit, zarten Empfinden und edler Sprache und Form«. Prikazujući taj ljubavni kanconijer Vittorie Aganoor, Haler ističe kako nam se ona »pokazuje po svemu odličnom pjesnikinjom, koja je nadarena toplom dušom idealne žene«. Gotovo kročanski, Haler će zaključiti: »Što se tiče tehničke strane pjesama, moramo reći, da je dobra, oslanjajući se na solidne uzorne domaće literature, i ako je neovisna i individualna. Stih je adekvatan čuvstvu i poslušno se podava osjećaju. To je dikcija srca, podignuta do umjetničkog izražaja prvog reda – onaj visoki umjetnički stih bez samodopadnih traženosti, koji postizavaju samo veliki pjesnici, i koji je jedini kadar da izrazi onu neizrecivu tančinu osjećaja, a da naduti bombast ne truni suptilnoga peluda čuvstva. I ako je takov poeziju nedavno proglasio neki naš pisac primitivnom, tražeći mjesto neposrednosti osjećaja njegov duhovni proces, ovakova poezija, kao što je ova talijanske pjesnikinje, bit će uvijek najviše čitana i tražena i od najkulturnijih ljudi. Ona iznaša bez okolišanja i hotimične poze povijest duša, što je jedna od najglavnijih zadaća lirike, a možda i najglavnija« (Haler, 306). U devetom broju *Savremenika* (1912: 549–552), Haler će objaviti prikaz poezije, također talijanskoga pjesnika Giovannija Pascolija (1855.–1912.), koji je umro spomenute godine na sam Uskrs.

Zbog čega se odlučio za prikaz Pascolijeve poezije, razvidno je iz Halerove rečenice: »Ne bijaše samo najveći živući talijanski pjesnik uz D'Annunzija, već, kako ga ovaj posljednji naziva, najveći latinski pjesnik od cara Augusta. Svaki put odnese prvu nagradu u internacionalnom natječaju za latinsku poeziju. (...) Nazvaše ga pjesnikom dobrote. Dok skoro sve savremene literature, stojeći pod dojmom zbrke modernih nesređenih pojmova o svijetu i životu i kopajući po dubinama današnje nervozne duše, nastoje u glavnome, da ugone perverznoj čežnji moderne publike za neobičnim i senzacionalnim, u Italiji vidimo lijep broj odličnih književnika, koji nijesu u potrazi za novim moralnim vrednotama, već je rad prožet vječnim i solidnim u čovječjoj duši, što će uz sve časovite zablude, pomlađeno ponovno izbijati na površinu. Uz Manzonijsve učenike Fogazzara i De Amicisa možemo u ovome pogledu, postaviti i Pascolia. Milosrđe, samilost sa svima, koji pate, dobrotu duše – to su glavna obilježja ovih pisaca« (Haler, 549–550).

Želeći čitatelju predočiti vrhunsku vrijednost Pascolijeve poezije, Haler će to izraziti: »Kako se već po samom sadržaju može vidjeti, stvari su tako fluidne i fine, prelijepe filigranske radnje, a izražene su ritmom punim duše i nenatkriljivom virtuoznošću u isticanju detalja, što izvredno pomaže raspoloženju. Jedna od najglavnijih karakteristika Pascolijeve poezije, što ga i čini popularnim, to je baš ritam pun čuvstva i sugestije. To je

neka posebna muzikalnost ritma, u kojem se ispoljava mekana duša toga pjesnika bijelih, mrtvih djevoja, sanja prve mladosti, mekanih i neizrecivih, što prolaze tek propupalom dušom kao jutarnji oblaci, zadahnuti prvom rumeni, i smrti, koja se krili med ljudstvom kao sova nad uspavanim gnijezdima« (Haler, 551). Svoj prosudbeni (kritički) iskaz Haler je iznio, kako kaže, iz Pascolijevih najboljih zbirki pjesma: *Myricae* i *Canti di Castelvecchio*, jer upravo u njima se »nalazi prva Pascolijeva umjetnost – umjetnost minuciozne objektivne lirike, fine cizelacije i nadahnutog ritma. Kažemo objektivne lirike, jer Pascoli nije čisto personalan liričar. U pjesmama, kojima se bavi samim sobom, većinom je nejasan« (Haler, 551).

Za pjesme iz ostalih Pascolijevih zbirki: *Poemetti*, *Nuovi Poemetti* i *Canti conviviali*, Haler izriče da su »epsko-lirskog karaktera« i da »stvari šire koncepcije nijesu baš njegove najljepše pjesme«. No, ipak svoj prikaz završava: »Bilo kako bilo, Pascolijeve lirske stvari neprolazne su vrijednosti i daju mu mjesto uz prve svjetske lirike. Vječna božica Poezija govori iz njih svježim glasom živih gorskih vrela, koji ne mogu nadvisiti sve mašine dvadesetog vijeka, a ni budućnosti« (Haler, 552).

Na stranicama *Savremenika*, devetoga godišta, Haler je prvi put kritički negativno progovorio, 1914., o hrvatskom pjesniku, točnije o zbirci pjesama *Nade i čeznuća* Nikole Ostojića (1872.–?), za čije je pjesme Prohaska konstatirao da »ne pokazuju nikakov napredak iza g. 1900.« (Prohaska, 1921: 117).

Osvrćući se na Ostojićevu zbirku, Haler zapravo oponira Stjepanu Ilijiću (1864.–1938.), koji je afirmativno pisao o istoj zbirci. Imajući u vidu Livadićev uređivački koncept *Savremenika* i gledišta zagrebačkih *mladih* u odnosu na *stare*, Halerov je pristup Ostojićevoj zbirci, s njegova gledišta, opravdan. Tim više što je Ilijić *Nade i čeznuća* prikazao s gledišta socijalno-političkog i patriotskog. Vidljivo je to i iz Halerovih riječi: »G. Stjepko Ilijić, pišući o novim pjesmama N. Ostojića, tuži se, da naša savremena kritika nema više osjećaja za vrstu pjesništva, koju goji ovaj pjesnik: idealnost, patriotizam, religija ne zagrijevaju modernoga kritičara (...)« (Haler, 337). Haler će i to zapisati: »Ostojićeve su pjesme ljubavne, obiteljski socijalne i patriotske, a da u nijednoj vrsti nije uspio, možemo mirne duše ustvrditi i to takvom sigurnošću, da nas ni za čas neće zapeći savjest, e učinismo čovjeku krivo« (Haler, 338). Prema Haleru, Ostojićevoj poeziji nedostaje »stvaralački proces, po kojemu osjećaj mora da nužno nađe adekvatan izraz, da ovaj misterioznom sintezom sadržaja i izražaja dobije dušu i time svoju sugestivnu snagu« (Haler, 382).

Da ne bi čitatelj bio u zabludi, misleći da je Haler pretežito kritički negativno pisao o djelima hrvatskih pisaca, on je svoja estetska mjerila primjenjivao i na djela drugih nehrvatskih pisaca. Tako je u istom godištu *Savremenika*, u kojem se kritički očitovao o Ostojićevoj poeziji, kritički prikazao D'Annunzijevu dramu *La Pisanella*, koja je 1914. s francuskoga prevedena na talijanski jezik. Haler je u svojem razmatranju spomenute dra-

me došao do zaključka: »Svježih lirskih partija, koje inače davaju draž D'Annunzijevim dramama, ima ovdje veoma malo. Većinom ih guši bombast i namještenost. (...) Radnja je bez jačih i potresnijih mjesta. (...) I kod ove drame možemo upotrijebiti Borgesov sud o nekim prijašnjim slabijim D' Annunzijevim stvarima, da ju je sastavio po bilješkama starijih radnja, koje je izvadio iz koša« (Haler, 289).

Ako bismo se i složili s Antunom Barcem, koji reče da je Branimir Livadić »prvi od hrvatskih kritičara unio k nama Crocea« (Barac, 1963: 314), onda bismo za Halera mogli reći, da je prvi od hrvatskih kritičara koji je na stranicama *Savremenika* 1920., knj. II i III, str. 122–125, opširno prikazao *Estetiku* Benedetta Crocea. Kad u Hrvatskoj još nije bilo prijevoda Croceove *Estetike*, Haler je na sedam stupaca teksta uspio predstaviti bitna njezina načela. Da je bio u svemu rečenom u pravu, može se danas svatko osvjedočiti, ako pročita Halerov prikaz usporedivši ga s Croceovom *Estetikom* koju imamo u hrvatskom prijevodu iz 1991. pod uredništvom Ante Stamaća, u prijevodu Sanje Roić, u izdanju Globusa – Biblioteka Theoria universalis, knj. 5.

U polemičkom tonu, Albert Haler javit će se u *Savremeniku*, god. XVII., br. 1, 1923., str. 54–56, u povodu napisa Petra Jurišića u petom broju *Kritike* pod naslovom: *Književna historija*. Haler se osjetio kompetentnim da i tu rekne svoju, jer Jurišić »se je dotakao nekih osobito važnih estetskih pitanja o kojima se kod nas još nikako nije raspravljalo. Bila bi grehota da se propusti ova prilika bez daljne diskusije o njima« (Haler, 54). U slijedu svojih opservacija o terminima »umjetnost« i »umjetnički«, što ih Haler tumači, dolazi do pojma kritike, za koju kaže da »kritika ima jedino posla s umjetničkim izrazom, ona treba da znade ući intuitivno u najbitniju jezgru umjetničkog djela; ali i ona treba da znade razlučiti ono što je bitno umjetnički, što je zbilja doživljeno u istinskom umjetničkom impulsu, od onoga što je proizvoljno unešeno. Prema tome, ona je potrebna, jer ona razotkriva najintimniju dušu umjetnine neupućenu čitatelju, ili uopće uživaocu umjetnosti; ona je pouzdan vodič koji krči puteve kroz neumjetničke elemente (a takovih imaju i najveći pisci) do veličanstvenih vrhunaca umjetnosti. Ona dakle uči kako se ima čitati i gledati. Kritik, stoga, treba da bude umjetnik, ukoliko mora da je sposoban da intenzivno prima umjetničke utiske« (Haler, 55).

Nakon estetsko-kritičke opcije Haler se usredotočuje na najinteresantnije točke u članku Petra Jurišića. »To je pitanje o književnoj historiji«. Haler se slaže s njime, naime on i kaže da je Jurišić u pravu kad »ustaje proti nadničarskom tjeranju književne historije« te odmah dodaje svoje opservacije: »Nama koji smo imali nesreću da učimo 'filologiju' još su u pameti užasne godine rasplodnih tupih pedanterija kojima smo trpali mozgove, pod vodstvom ljudi što su cio život posvetili 'proučavanju' književnosti, a kojima nije nikada srce zadrhtalo u istinskom ganuću pred umjetničkim djelom. Dakako, ovakvi i ne mogu da vide u književnom djelu nego

ono što je opipljivo, ne vide nego mrtvi kostur, jer jednostavno ne posjeduju u duši životvorne iskre kojom se jedino prodire u najživlju i najbitniju intimnost umjetnine. I otuda zamorna i beskorisna proučavanja čisto vanjskih elemenata (metrike, jezika itd.) u djelima i najneznatnijih pjesnika, otuda ograničena i uzaludna istraživanja i najneznatnijih sitnica iz života pisaca, koja nemaju s njihovim djelima apsolutno nikakva posla« (Haler, 55).

Haler će u vezi sa svojim promišljanjima svratiti pozornost na Gundulića o čijem će djelu kasnije (1929.) napisati studiju: *Gundulićev Osman s estetskog gledišta*.⁸ Ovo piše šest godina prije:

»Eto, na primjer, svi znamo tko je Gunduliću bio otac, a tko je bila majka, znamo kad mu se i za koga ženili sinovi i udavale kćeri, poznate su nam njegove imovinske prilike, znamo i kakav je nadimak imao itd. Ali tko je do danas ispitao njegovu poeziju u njenoj bitnosti, tko je odvojio što je njegovo od onoga što je Tassovo, ili drugih talijanskih pjesnika, i istražio u koliko je on tuđe elemente lično asimilirao, tko je pokazao u koliko je njegova temeljna pjesnička misao bila u istinu pjesnički izražena, tko se je pozabavio uopće njegovom stvaralačkom sposobnosti? Nitko. Mi smo svi čuli bezbroj puta da je Gundulić velik pjesnik, ali zašto je on velik, to nam još nitko nije rekao. (...) Ali zato smo čuli sve moguće, što smo htjeli i ne htjeli, o njegovu životu, o njegovu jeziku, o njegovom stihu itd., dakle o stvarima koje su svakom strpljivom dobričini na dohvat. I tako su svi, gotovo, dosada sudili o Gunduliću. Bilo je i pretenzija estetske kritike, ali se je i ta ograničila na vanjske, mehaničke elemente (Marković sa svojom Herbartovskom matematičnom estetskom teorijom)« (Haler, 56). U vezi s Johannom Friedrichom Herbartom, usp. Benedetto Croce, *Estetika*, Zagreb, 1991., 266–268.

Budući da Haler zadire u srž problema oko vrednovanja Gundulićeve poezije, posebice njegova spjeva *Osman*, a dodirnuo je i načelni pristup pisanja udžbenika iz povijesti hrvatske književnosti 1923., evo navoda koji se nadovezuje na dosad citirano. Da bude konkretan u svezi s Gundulićem, Haler nastavlja: »Nitko nije, na primjer, istaknuo beživotnu i blijedu općenitost u opisu hoćimske bitke, bez detaljne plastičnosti, bitne odlike svih velikih pjesnika, ili apsurdnost scene u kojoj je Osman vođen na stratište. U najtragičnijoj situaciji koja se može zamisliti, svrgnut nasilno s prijestolja, osramoćen, gonjen na kljusetu, malo časaka pred smrt, ima još vremena i volje da suhoparno rekapitulira povijest turskog carstva. (Ovim neću da odričem Gunduliću svaki pjesnički talenat, ali je ovaj mnogo manji nego se to obično uzima)«⁹ (Haler, 56). Slijedi njegov diskurs, zapravo kri-

⁸ Albert Haler je i doktorirao upravo o estetskoj vrijednosti Gundulićeva *Osmana* osporivši mu umjetničku i estetsku vrijednost, pa je to izazvalo burne polemike u hrvatskoj književnosti. Usp. Stipan Banović, »Obaranje dvojice najvećih hrvatskih pjesnika; Obaranje Ivana Gundulića«, *Hrvatsko kolo*, XI, Zagreb, 1930., str. 205–245, odnosno str. 225–242. Usp. još: A. Haler, »Problemi kritike i literarne historije«, *Jugoslavenska njiva*, IX, knj. I, br. 2, Zagreb, 1925., str. 67–70.

⁹ Usp. A. Haler, nav. dj., str. 67–70.

tička primjedba upućena sadržaju udžbenika i metodi učenja povijesti hrvatske književnosti.

»(Ovako se 'naučno' tretira naša starija književnost. A, mimogred rečeno, što da se kaže o srednjoj školi koja bi imala u prvom redu zadaću da probudi u dječjim duhovima zanos za Ljepotu i Poeziju? Bujanje datuma, sitničave brbljarije iz života svakog dokonog književnog diletanta iz starine, metričke i jezične pedanterije, čitanje suhoparnih ulomaka pod vidom poezije – to je sve što većinom dava naša srednja škola. Posljedica su – odvratnost i gađenje prema svemu što se zove književnost)« (Haler, 56).

U svojem slijedu primjedbi Haler će i filozofima imati što reći: »Hoću ipak da budem pravedan i prama 'filozofima'. Njihov rad nije bez svake svrhe, uz stanovita ograničenja. Oni griješe teško što su od sredstva napravili cilj. Jasno je da je potrebna rekonstrukcija starijih djela, i nitko pametan ne će zaniijekati da su potrebna, na primjer, kritična izdanja, komentari itd. Ali to još nije književna historija. To je rad inferiorne vrste. Takvi su ljudi potrebni kao što su arhitektu potrebni argati za donošenje građevnog materijala. Tek kad je djelo rekonstruirano, uzima riječ književni historik. Ovaj se ne razlikuje ni u čemu od kritika savremene književnosti.

On mora da može sposobnošću suptilne asimilacije pratiti umjetnike na njihovu tegobnom putu, proživljujući njihove emocije, uživljujući se u likove njihove fantazije; mora da je sposoban da proдре u najtananije niti umjetnine, da čuje sve njene žive pulzacije, i da osjeti sve zanose, sve trepete, sve zvukove umjetnikova duha; finim analitičnim nožem mora da odijeli hotimično unčene elemente od spontanih, dakle umjetničke od neumjetničkih; i napokon, u jednoj moćnoj sintezi, indirektno, da dade intimnu povijest moralnih i idejnih strujanja umjetnikova vremena. Kako je jasno, za ovakav posao nije dostatna sama strpljivost. Da utješim g. Jurišića, reći ću mu da je ovakvih književnih historičara bilo, a ima ih i danas. Ali ne kod nas« (Haler, 56).

Prije što nego će Haler predstaviti svoje studije u *Savremenuku*, on će u četvrtom broju, 1923., str. 225–228, predočiti prikaz dviju objavljenih knjiga o Goetheu. Naime, on će suprotstaviti dva različita metodološka pristupa u kritičkoj raščlambi istog pisca. Riječ je o njemačkom prijevodu knjige *Goethe* Georga Brandesa (1842.–1927.) danskoga vodećeg kritičara 19. stoljeća što ju je objavio u Berlinu 1922., i *Goethe*, knjizi što ju je u Parizu 1921. objavio Benedetto Croce.

Svoj prikaz Haler započinje riječima:

»Nije puki slučaj što su se dva istaknuta savremena evropska kritičara, Brandes i Croce, dala za svjetskog rata na proučavanje jedne velike ličnosti kao što je Goethe. Brandes je napisao svoje omašno djelo od augusta 1914. do maja 1915., a Croce je svršio svoje krajem god. 1917. (...) Ovi kritičari zastupaju dva oprječna metoda u prosuđivanju književnosti: Brandes slijedi pozitivistički pravac, polazeći od pjesnikovih djela i imajući u vidu empiričnu ličnost pjesnikovu; Croce slijedi idealističku metodu, polazeći od Goetheova čisto pjesničkog ja. (...) Možda će biti interesantno da pogledamo ova dva pravca primjenjena na istom pjesniku i da vidimo rezul-

tat do kojih su dovela. Tko zna, moguće je da ovi redci potaknu koga i u nas na dublje mišljenje o sličnim problemima. Goethe zanima Brandesa u svim manifestacijama svoga duha, samo što on ne odvajava moralistu, filozofa i učenjaka od pjesnika. Sve te djelatnosti za Brandesa nijesu posebne autonomne pojave: one se isprepliću uzajamno, slijevajući se u jednu ličnost. Nema određenih pojmova o nijednoj. Crocea interesira Goethe u prvom redu kao pjesnik. Pod ovom riječi razumije on nešto konkretno i određeno. Pjesništvo je za njega, kao i svaka druga umjetnost, fantazijska kreacija na osjećajnoj osnovi. On primjenjuje genetičku metodu, tražeći prvi čuvstveni impuls umjetničke inspiracije, i raščlanjujući umjetničko djelo, ispituje u koliko su se njegovi djelovi organski razvijali iz prve jezgre. Na taj način odstranjuje ono što je ostalo sirova materijala ili mrtva apstrakcija, ne preobrazujući se u plamenu fantazije i čuvstva, od onoga što se je zbilja prometnulo, prožeto umjetnikovim stvaralačkim duhom, u autentičnu umjetničku manifestaciju. I tako može da odvoji razne duhovne djelatnosti davajući svakoj njeno posebno mjesto i njeno posebno značenje u piščevu duhu te da prodre u dušu djela. Brandes polazi od djela i zaboravlja pisca, ili se obazire na nj u koliko traži u njemu vanumjetničke momente (i odatle ispitivanje elemenata nevažnih za umjetninu) te ostaje na površini. Croce polazi, kako vidjesmo, od pjesnika i na taj način prodire duboko u djelo otkrivajući duhovno žarište kojim je ono ožareno« (Haler, 225). Da bi još jednom promovirao Croceovu *Estetiku*, Haler suponira čitatelju Croceovu estetsku metodu koja je razvidna u Croceovom »spiritualno-idealističkom gledištu, u svim pjesničkim formama djeluje određeni, konstantni duhovni aktivitet, te on (Croce) traži iza svakog umjetničkog djela vibraciju umjetnikova duha. I otuda mu sposobnost suptilnog suosjećanja s umjetnikom«. Tu metodu Croce »primjenjuje na sve pjesnike bez razlike vremena kojemu pripadaju, njome prosuđuje Dantea, Goethea i suvremene pisce, tražeći u njima pjesnike tj. eminentno pasionalno fantazijski nastrojene duhove« (Haler, 228).

Haler će i dalje isticati odlike Croceove *Estetike*, stoga nastavlja: »točan sud u umjetničkom djelu traži imperativno i točan, određen pojam umjetnosti; traži dakle misaoni, filozofski postupak, jer do određenih pojmova ne može se doći drugim putem. I baš je to glavna odlika Croceove 'Estetike' da je znao fiksirati oštro određen i ograničen pojam umjetnosti«. Zato su prema Haleru sve druge metode kojima se »postupa (u nas, gotovo redovito) tuđe znanostima o duhu«. Za Halera Brandes nije u svojem prikazu Goetheova djela uspio doći do cilja, »jer se obazire jedino na djelo i suhoparnom intelektualističkom metodom skuplja materijal bez konkretnog i određenog cilja«. Stoga mu »postupak ne pruža nikakve mogućnosti kojom bi došao do jedne žive i tople sinteze kao Croce« (Haler, 228).

U svojim prilozima u časopisu *Savremenik*, god. XXVI, br. 3, 1937., str. 81–86, Haler se javio studijom: *Što je realnost?*; u br. 6, 1937., str. 253–261: *Bilješke iz Shakespearea*; u br. 10, 1937., str. 364–368, *Engleski eseji*, što ih je pod istim naslovom objavio u izd. Matice hrvatske 1937. Vinko Krišković. Dakle, Halerov uobičajeni prikaz spomenute knjige, pri čemu koristi raz-

mišljanja drugih kritičara kao što su: John Middleton Murry, Hegel, Croce, I. E. Spingarn, G. K. Chesterton, Dryden. U središtu kritičke pozornosti, u spomenutom prikazu knjige eseja također je Benedetto Croce. Posljednji Halerov prilog u *Savremniku*, god. XXVIII, br. 9–10, 1940., str. 209–212, nosi naslov: *Sciјentifіčki mentalitet*.

Da bismo vidjeli u čemu je bit takva mentaliteta koji Haler 1940. kritizira pa i osuđuje, jer je daleko od etičnosti, nešto opširniji navod, za ovu prigodu, držim da nije suvišan.

»Sciјentifіčki mentalitet ne pozna, u svom fanatičnom slijepilu opreznost kritičkih sustava, koji, u zdravom nepovjerenju i prema sebi i prema drugima, pažljivo ispituju i protivnikove razloge; on, nekritičan po svome postanku i kao proizvod jedne neprirodne zamjene, tvrdokorno i samouvjereno naglašava svoju nepogrješivost, ne slušajući, a u stvari i u nemogućnosti da razumije, opravdane prigovore, koji ga onemogućuju. I odatle njegova suverena superiornost 'egzaktne' i 'antimetafizičke' metode, koja jedina zna, što je stvarnost i koja apriori odbija svako raspravljanje. I upravo u apsolutnoj isključivosti i intrazigentnosti sciјentifіčkog mentaliteta nalazi se njegova antikulturalnost. Kulturni napredak sastoji se u križanju oprečnih ideja, koje se između sebe korigiraju i dopunjuju, kristalizirajući se u sve bogatije i produbljenije poglede na svijet; sciјentizam, na protiv, a osobito njegov najradikalniji pravac, materijalizam, držeći se tvrdoglavo svoje fiktivne stvarnosti, zakukuljio se u svoj mračni dogmatizam, kida sve veze s općim strujanjima ideja i zauzima prema njima prepotentno prosvjetiteljski stav, proglašujući ih naprosto praznovjermem, koje treba uništiti – u ime kulture i napretka. Odatle nevjerojatna pojava vjervovanja u najluđe i najnemogućnije teorije, samo ako su iznesene u obliku 'naprednog' slobodoumlja i 'ovozemaljskih' shvaćanja. Tako, na primjer, na etičkom području iznosile su se teorije potpune čudoredne razuzdanosti s glorifikacijom ubojstva i najekstremnijih seksualnih perversnosti, i rijetko se tko našao da upozori na jednostavnu činjenicu da moral prašume i čovjeka-zvijeri ne može nikako značiti progres, nego naprosto povratak u prašumu i zvjerstvo. (...) Osim snobizma i nekritičnosti još jedan momenat karakterizira sciјentifіčki, a osobito materijalistički mentalitet. To je njegova surovost, koja najkobnije djeluje na okolinu. Prigušujući u sebi toplinu osjećajnosti i finoću mislenog razlučivanja, taj se mentalitet ispražnjuje, suši i ukočuje, provaljujući – u književnosti – u bjesomućnim tiradama i u pseudotitanskim izazivanjima posvemašnjeg kaktaklizma, sa kranjim ciljem animalne idiličnosti, a u praksi sa svim razornim djelovanjem, koje oko sebe vidimo i koje je izlišno nabrajati. (...) I zato sciјentizam pušta najdublje korijenje u nekritičnim sredinama: kritičnije sredine prije ga odbacuju, jer lakše uviđaju njegovu antikulturalnost« (Haler, 211).

Držim, da će se mnogi čitatelji i danas složiti s nekim od predočenih razmišljanja kojima je Haler posvetio svoju pozornost. Haler se u tom svojem posljednjem prilogu u *Savremniku* predstavio u posve novom svjetlu, daleko od kročeaanske estetike, kakvim ga do tada nismo navikli susretati.

O tome će posvjedočiti i ovdje njegov priloženi članak pod naslovom *Vanjski i unutrašnji svijet*.¹⁰

I na kraju, imajući u vidu koncepciju središnjega književnog glasila svih hrvatskih pisaca, časopisa *Savremenik*, koji je pokrenulo Društvo hrvatskih književnika u Zagrebu (1906.–1941.) i Halerovu suradnju u tom časopisu, postaje razvidan njegov recipijentan odnos prema filozofiji, estetici, književnoj kritici i književnoj povijesti kao sljedbenika Croceove estetike. Poglavito treba naglasiti da je upravo *Savremenik* bio onaj posrednik koji je Croceove estetičke poglede, dakako preko Halera, prenosio u hrvatsku sredinu, u književnost ponajprije. Vidljivo je to i iz Benešićeva prijevoda Croceova teksta u *Savremeniku*, god. XXIX, br. 3, 1941., str. 138–141, pod naslovom: *Dvije svjetovne nauke: Estetika i ekonomija*. Jasno da je recepciji kroceanske estetike pridonosila i uređivačka koncepcija samoga časopisa, počevši od Branimira Livadića i njegovih nasljednika. Jer, ipak, ne smijemo zaboraviti da se časopis pojavljuje u (ti)jeku hrvatske *moderne*. U vrijeme Halerove suradnje u *Savremeniku* da ponovimo još jednom, urednici su mu bili: Branimir Livadić, Julije Benešić (suurednik), Andrija Milčinović, Joza Ivakić, Milan Begović, Milan Marjanović, Luka Perković, dakle sama vrhunska imena i u hrvatskoj književnosti spomenutih razdoblja.¹¹

Literatura

A

Albert Haler, »Novi Fogazzarov roman«, *Savremenik*, VI, br. 2, Zagreb, 1911., str. 115–118.

Albert Haler, »Vittoria Aganoor«, *Savremenik*, VII, br. 5, Zagreb, 1912., str. 304–306.

Albert Haler, »Giovanni Pascoli«, *Savremenik*, VII, br. 9, Zagreb, 1912., str. 549–552.

Albert Haler, »D'Annunzijeva 'La Pisanella'«, *Savremenik*, IX, Zagreb, 1914., str. 288–289.

¹⁰ Usput bih pripomenuo, u svezi s Halerovom knjigom *Doživljaj ljepote* (1943.), da bi, ako se tu knjigu želi razumjeti, trebalo također iščitati svu njemačku literaturu na koju se (i koju) Haler poziva (i citira). Jer, kao što je razvidno, neka od poglavlja u knjizi rezultat su upravo Halerova poznavanja njemačke literature s područja u kojem u knjizi raspravlja.

¹¹ U vezi sa suradnjom u *Savremeniku* uputno je prisjetiti se Vaupotićevih promišljanja, koji je, pišući o časopisima hrvatske književnosti (1935., 1945.), uz ostalo zapisao: »Karakter suradnje i njen kvalitet, kao i autori, šaroliki su, ali je to neosporno solidan niz tada najboljih pisaca u Hrvatskoj osim nekoliko istaknutih imena ljevice (Krlježa, Cesarec, Kikić, itd.) Novelistikom su zastupani između ostalih S. Kolar, N. Simić, S. Mihalić, V. Kaleb, I. Kozarčanin i drugi, a u poeziji uz nesumnjivo najsvestranijeg hrvatskog pjesnika Tina Ujevića – koji tu obavlja (u *Savremeniku*, nap. A. J.) i nekoliko izvrsnih eseja (Funus acerbum, o Picassu, D'Annunziu) i cikluse pjesničkih proza – nalazimo sva standardna imena liričara između dva rata (Majer, Tadijanović, Cesarić, Alfirević, do mlađih R. Žilića, I. G. Kovačića i artificijelnih Delorka i A. Nizetea). U kritičkom dijelu uz eseje i kraće bilješke obojica urednika (npr. S. Šimića: Trijumf filistra, Nedužnost kritike) većim kulturno-historijskim studijama i esejima zastupani su od naučnih radnika A. Haler, F. Fancev, J. Šidak, A. Barac i drugi, a u feljtonskom N. Simić, B. Lovrić, E. Štampar, V. Zaninović, Lj. Jonke i drugi« (Vaupotić, 1964: 236).

- Albert Haler, »'Nade i čeznuća' Nikole Ostojića«, *Savremenik*, IX, Zagreb, 1914., str. 337–338; 382.
- Albert Haler, »O estetiци Benedetta Crocea«, *Savremenik*, XV, knj. II – III, Zagreb, 1920., str. 122–125.
- Albert Haler, »Književna historija«, *Savremenik*, XVII, br. 1, Zagreb, 1923., str. 54–56.
- Albert Haler, »Dvije knjige o Goetheu«, *Savremenik*, XVII, br. 4, Zagreb, 1923., str. 225–228.
- Albert Haler, »Što je realnost?«, *Savremenik*, XXVI, br. 3, Zagreb, 1937., str. 81–86.
- Albert Haler, »Engleski eseji«, *Savremenik*, XXVI, br. 10, Zagreb, 1937., str. 364–368.
- Albert Haler, »Nemogućnost pozitivističke estetike«, *Savremenik*, XXVIII, br. 3, Zagreb, 1940., str. 70–71.
- Albert Haler, »Protivurječnost pozitivističke estetike«, *Savremenik*, XXVIII, knj. I, br. 9, Zagreb, 1940., str. 274–278.
- Albert Haler, »Sciјentifički mentalitet«, *Savremenik*, XXVIII, knj. II, br. 9–10, Zagreb, 1940., str. 209–212.
- Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, Matica hrvatska, Zagreb, 1943.

B

- Antun Barac, *Književnost i narod*, Matica hrvatska, Zagreb, 1941.
- Antun Barac, *Hrvatska književna kritika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1962.
- Antun Barac, *Problemi književnosti*, Beograd, 1964.
- Benedetto Croce, *Estetika kao znanost izraza i opća lingvistika. Teorija i historija*, prijevod s talijanskoga na hrvatski: Sanja Roić, Biblioteka Theoria universalis, Zagreb, 1991.
- Arthur Hübscher, *Denker unserer Zeit*, München, 1956.
- Branimir Livadić, »Naša književna borba«, *Savremenik*, IX, Zagreb, 1914., str. 364–367.
- Zlatko Posavac, *Albert Haler*, Kritički portreti hrvatskih slavista, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1978.
- Zlatko Posavac, *Estetika u Hrvata*, Matica hrvatska, Zagreb, 1986.
- Dragutin Prohaska, *Pregled suvremene hrvatsko-srpske književnosti*, Zagreb, 1921.
- Miroslav Šicel, *Stvaraoci i razdoblja u novijoj hrvatskoj književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971.
- Miroslav Šicel, *Pregled novije hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1966. i treće, nadopunjeno izdanje, Zagreb, 1979.
- Miroslav Šicel, *Programi i manifesti u hrvatskoj književnosti*, Liber, Zagreb, 1972.
- Miroslav Šicel, »Književnost Moderne«, u knjizi: *Povijest hrvatske književnosti*, knj. 5, Liber – Mladost, Zagreb, 1978.

C

- Dragutin Boranić, »Ekavski govor«, *Nastavni vjesnik*, knj. 30, Zagreb, 1922., str. 400–419.
- Vatroslav Rožić, »Prefiksi 'sa' i 'su' u hrvatskom jeziku«, *Nastavni vjesnik*, knj. 39, Zagreb, 1931., str. 205–218.

Miroslav Vaupotić, »Časopisi hrvatske književnosti (1935–1945.)«, *Zadarska revija*, XIII, br. 3, Zadar, 1964., str. 236–245.

Albert Bazala, »O umjetnosti«, *Glas Matice hrvatske*, god. I, br. 13–20, Zagreb, 1906., str. 121–129; 149–158.

HALEROVA SURADNJA U SAVREMENIKU (1911.–1940.)

Sažetak

Imajući u vidu intenciju i oživotvorenje središnjeg književnog glasila svih hrvatskih pisaca, časopisa *Savremenik* (1906.–1941.) koji je bio otvoren radovima književnika svih smjerova, u radu se prikazuje sadržaj Halerovih priloga objavljenih u istom časopisu od 1911. do 1940. (1911., 1912., 1920., 1923., 1937., 1940.) Uvidom u Halerove priloge objavljene navedenih godina u *Savremeniku*, postaje razvidan njegov recipijentni odnos prema filozofiji, estetici, književnoj kritici i književnoj povijesti kao sljedbenika Croceove estetike i to prije njegove knjige *Doživljaj ljepote* (1943.). Uza sve to nije zanemariv ni urednički udio u spomenutom časopisu. U vrijeme kad se u njemu javlja Albert Haler, urednicima su bili: Branimir Livadić, Julije Benešić (suurednik), Andrija Milčinović, Joza Ivakić, Milan Marjanović, Artur Schneider (umjetnički urednik).

HALER'S CONTRIBUTION TO SAVREMENIK (1911–1940)

Summary

Bearing in mind the intention and realization of the central literary party paper of all Croatian writers, the magazine *Savremenik* (The Contemporary, 1906–1941.) which was open to the work of authors from all streams, the work shows the contents of Haler's contributions published in the same magazine from 1911 to 1940. (1911, 1912, 1920, 1923, 1937, 1940.) If we look closely at his contributions, published in the mentioned years in *Savremenik*, his attitude towards philosophy, aesthetic, literary criticism and literary history as a follower of Croce's aesthetics even before he wrote the book *Doživljaj ljepote* (The Experience of beauty 1943). One also shouldn't neglect the editorial contribution in the mentioned magazine. During Haler's participation the editors were: Branimir Livadić, Julije Benešić (co-editor), Andrija Miličinović, Joza Ivakić, Milan Marjanović, Artur Schneider (the arts editor).

Darko Gašparović

Studije Alberta Halera u *Hrvatskoj reviji* 1935.–1944.

Pregledni članak

UDK 82.01 Haler, A.: 886.2.09(05)

Statt der lebendigen Natur.
Da Gott die Menschen schuf hinein,
Umgibt im Rauch und Moder nur
Dich Tiergeripp' und Totenbein.

(GOETHE, *Faust*)

Kada je, na uvodnome mjestu broja 6 osmoga godišta, a godine 1935., *Hrvatske revije*, Albert Haler objavio ogled *Kriza čovječnosti* kao prvi svoj prilog u tome časopisu, bijaše to u doba pune zrelosti i autora i časopisa. Haler je bio prešao pedesetu godinu života, ugledan je gimnazijski profesor u Dubrovniku i na glasu osebujna i kontroverzna estetika, književnoga teoretika i kritika; a *Hrvatska revija*, pokrenuta 1928. pod uredništvom Branimira Livadića (od 1930. uređuje je, sve do 1941., dr. Blaž Jurišić), apsolutno je najjači i najvažniji hrvatski književno-umjetnički časopis, okupivši najkreativnija pera recentne hrvatske književnosti, umjetničke teorije i kritike, bez obzira na ideološka i stranačka uvjerenja i opredjeljenja.

Krajnje odlučan protivnik pozitivizma i njegove empirističko-kvantitativne metode, sljedbenik Croceovih (ili bolje: kročeanških) estetičkih gledišta, zatočnik ideje o umjetnosti kao duhovnom činu koji se ostvaruje u čuvstveno-fantazijskoj sferi stvaraoca umjetnine i njezina recipijenta: razvijajući, dalje, promišljeno i beskompromisno, filozofijsko-estetički sustav na drevnim misaonim temeljima nerazdvojiva trojstva ideala Lijepog, Istinitog i Dobrog, Haler je upravo u *Hrvatskoj reviji*, kroz deset godina kontinuirane suradnje, izgradio temelje svome ključnom, sintetskome djelu *Doživljaj ljepote* (Matica hrvatska, Zagreb, 1943.) Iako na kraju uvodne Napomene toj knjizi kaže da je tu raspravu »napisao uglavnom pred neko dvanaest godina« (Haler, cit. dj., str. 6), bit će da to valja shvatiti kao napisano u duhu, a ne i tvarno. Jer, vidjet će se da su neki cijeli dijelovi knjige bili tiskani kao zasebne rasprave i ogledi u *Hrvatskoj reviji*, u spomenutom razdoblju.

Evo ih, kronološkim redom, u rasponu od devet godina.

- »Krizna čovječnosti« (6/VIII, 1935., str. 281–287)
- »O kritici, Dr. Ljubomir Maraković, Hrvatska književna kritika, Zagreb 1935. 'Mignerva'« (7/VIII, 1935., str. 370–372)
- »Je li estetska kritika jednostrana« (3/IX, 1936., str. 113–121)
- »Jedan roman iz dubrovačke prošlosti, Aleksandar Vidaković, Marin Sorgo, roman iz dubrovačkog života XVI. stoljeća, Geca Kon, 1936.« (7/IX, 1936., str. 375–378)
- »Kako su umirali, Vladimir Jurčić, Kako su umirali hrvatski književnici i umjetnici, Nak. autora, Zagreb, 1936.« (10/IX, 1936., str. 551–552)
- »Filologija i estetika« (12/X, 1937., str. 551–552)
- »Psihološka ili filozofska estetika« (1/XI, 1938., str. 14–21)
- »Znanstveno proučavanje pjesništva« (7/XI, 1938., str. 337–342)
- »Grk humanista slavi Dubrovnik, Benedetto Croce: Michele Marullo Tarcaniota, Bari, Laterza, 1938.« (10/XI, 1938., str. 550–551)
- »O Gundulićevim 'Suzama sina razmetnoga'« (12/XI, 1938., str. 620–625)
- »Moć i nemoć kritike« (4/XII, 1939., str. 169–175)
- »Književnost u širem smislu« (9/XII, 1939., str. 449–458)
- »Apstraktnost umjetničkih vrsta« (9/XIII, 1040., str. 77–86)
- »Gradacija kriterija u ocjenjivanju pjesništva« (7/XV, 1942., str. 392–393)
- »Antun Kaznačić« (7/XVI, 1943., str. 365–370)
- »Ljepota i dobrota« (2/XVII, 1944., str. 57–57–68)

Za uvod u razumijevanje Halerova doživljajnog svijeta i njegova poimanja konkretizacije pojavnosti u čovjeku te odnosa i uloge uma i srca, racionalnog i intuitivnog, u spoznaji samoga svijeta, bismo sljedeći navod.

»Zašto da su stvarni mjesec i zvijezde kao zvjezdarsko-mehaničke pojave, a nisu stvarni, kakvi se, svojom tajinstvenom veličanstvenošću i bezkonačnošću, odbijeskuju u čovječjoj duši? Zar čuvstva veličanstvenosti i bezkonačnosti ne postoje u ljudskim srcima? I nije li baš sposobnost ljudskih srdaca, da se otmu mehanizmu mrtve tvari, njihovo najljepše i najplemenitije svojstvo, po kojemu i jesu ono, što jesu: ljudska srca?« (Haler, *Doživljaj ljepote*, str. 13–14)

I. Ljepota, dobrota i kriza čovječnosti

Razvidno je, odmah, da među ovih šesnaest tekstova, različita opsega i dubine misli, pretežu temeljne rasprave teorijske i estetičke važnosti, uz tek nekoliko kraćih kritičkih osvrti na neka konkretna recentna književna ili kritička djela, na koja Haler, također, u prosudbi proteže i primjenjuje načela vlastitog estetičkog sustava. Znakovito je pritom da se sve uokviruje promišljanjima o važnosti etike i etičnosti u konstituiranju lijepog i u samom doživljaju ljepote. Rekosmo već: Haler je jedini u hrvatskoj književnoj povijesti, teoriji i esteticima prve polovice XX. stoljeća radikalni kritičar i osporavatelj pozitivizma, a to znači, racionalizma, scijentizma, empirizma, naturalizma, i psihologizma. Sve ove smjerove i metode smatra on ne samo

apriorističnim i dogmatskim teorijama (točnije: antiteorijama, jer im odriče istinsku teorijsku utemeljenost) nego i glavnim krivcima za moralnu krizu modernoga čovjeka i njegova svijeta. Ustrajući na umjetnosti kao pojavi i činjenici eminentno duhovne naravi, naglašavajući kvalitativno-dinamičku sastavnicu presudnom u spoznajnome činu, ukazujući, napokon, na važnost etičke djelatne volje koja proizlazi iz ljubavi spram Dobra – jer ta je individualna ljubav upravo ona »radost koja izvire iz usklađivanja vlastite osobnosti u zakonitost kozmičke Volje, a to znači kozmičke ljubavi« (*Ljepota i dobrota*, 1944.) – Haler je uporno gradio trobridu misaonu piramidu sinteze filozofije (ljubav prema Mudrosti), estetike (ljubav prema Ljepoti) i etike (ljubav prema Dobru), sa stalnom očevidnom primisli na helenske pojmove *sofia* i *kalokagathia* koji se, združeni u Jedinstvu božanskoga Duha, ucjepljuju u ljudsku dušu, da bi se izrazili individualnom tvoračkom konkretizacijom mašte i čuvstva u umjetničkom djelu.

Razgledajmo kako se to očituje i obrazlaže u ogledu o krizi čovječnosti koja se, dakako, poistovjećuje s krizom morala suvremenog svijeta.

Nijećući bilo kakvu spoznajnu vrijednost pozitivizmu, pa onda, logično, odbacivši njegovu empiričko-induktivnu metodu, jer se, po njoj, doživljena i tumačena umjetnina neizbježno raspada na vanjski estetski objekt («direktni faktor») i psihičke reakcije što ih potiču neposredni ćutilni dojmovi («asociativni faktor»), Haler čin adekvatne spoznaje vidi i razumije kao »*simpatetičko sljubljivanje duhova*«. Pa dodaje, pojašnjava: »*Spoznajem čovjeka ukoliko sam i sam čovjek: ja sam ti.*« Na klasičnom, mnogo puta korištenom, primjeru suze (kemijski spoj ili vazda uosobljeno duševno stanje boli ili radosti u bezbroj kontekstualizacija), dolazi se do stapanja subjekta i objekta putem intuirana prodora u tuđu emocionalnu sferu koja tako postaje našom. U tom, u njega često isticanom, pojmu simpatije Haler ne slijedi samo Crocea, već i jednu od ključnih okosnica stilističke kritike Lea Spitzera i njegovih sljedbenika. Proces je tvorbe pjesničkog (uopće umjetničkog) djela, dakle, ovakav: intuicija – spoznaja – kreacija. A pri istinskome doživljaju umjetnine: simpatija – spoznaja – konkreacija. Tako se, ujedno, od individualnoga dospjeva do univerzalnog, od pojedinačnog do općeg, od jedinke do zajedništva – naravno, po Duhu i u duhu.

U smislu estetičkom sve to nije, dakako, drugo do Croceova *simpatia*, *consenso*, a to opet vodi k aristotelovskom sintagmatskom pojmu *sinomoiopathe* – biti u sučuvstvu jedno s Drugim, do potpuna poistovjećenja. Jedino se tako, smatra Haler, od apstraktnog dospijeva do konkretnog, od individualne parcijalnosti do univerzalne općečovječanske pojavnosti. Duh naspram materiji, dinamična duhovna kvaliteta naspram statičnoj materijalnoj kvantiteti, iznjedruje pjesništvo i umjetnost – stvaralaštvo ljudsko uopće. Stoga će estetsku intuiciju umjetnički osjetljiva čovjeka Haler definirati kao »jedini saznajni organ konkretno – individualnoga« (*Je li estetska kritika jednostrana*, 1936.) Problemu primjene toga teorijskog stajališta na kritičku prosudbu samoga pjesništva, vratit ćemo se kasnije.

Jasno je, sada, da se ovako utemeljena i razvijana misao nužno mora prenijeti i na etički plan. A tu je Haler podjednako odlučan protivnik ego-centričnoga imperijalizma kao i ekonomskoutilitarnog i obezduhovljenog marksizma. Iako se u cijelom svome djelu rijetko upušta u politička i ekonomska pitanja, u *Krizi čovječnosti* ta razmatranja zauzimaju istaknuto mjesto; štoviše, njima će Haler poantirati raspravu. Započinje tvrdnjom kako je »empirističko-kvantitativni mentalitet igrao kobnu ulogu u svjetskom ratu (prvome, dakako, op. D. G.), a možda još više u poratnim nevoljama. On je, taj mentalitet, svojim kvantitativnim razlikama uništio u čovjeku osjećaj solidarnosti prema ostalom čovječanstvu i svojom shematičnošću zaveo ljudstvo da se gleda kroz apstraktne klasifikacije nacije, rase i klase (cit. dj., str. 285). Dok zdrava nacionalnost sjedinjuje dva bitna elementa, individualni i univerzalni, razdvajanje jednog od drugog vodi u zlo imperijalističkog šovinizma. Haler suprotstavlja bitno spiritualni značaj nacionalnosti (čuvanje vlastitosti očitovane u kulturnoj baštini unutar duhovnog općečovječanskog zajedništva) i imperijalšovinizam, koji teorijski uobličćen u rasističkoj ideologiji, vodi egoizmu, poricanju i potiranju etičkih dobara, konačno u agresivnost, nesnošljivost i masovni zločin. Oprimjerujući to raščlambom ideja njemačkoga rasističkog ideologa Benna, koji glorificira naciju i propovijeda intra- (i ultra-) nacionalizam, iznoseći (komentira Haler) »krvavu viziju scijentificiranih moždana, u deliriju rasizma«, zaključuje da takva pervertirana ideologija, teorijski utemeljena na predrasudama empirističke kvantifikacije, nužno posljeduje obožavanjem države-tiranina te rasnom i klasnom diktaturom. »*Ali odatle i nedostajanje humanosti i do-brote u suvremenom čovječanstvu*« (cit. dj., str. 287). U citiranom Bennovu ulomku postoji i jedna misao koja se na kraju tisućljeća, nažalost, pokazuje vidovitom i užasno istinitom: »*Mir je dobro, koje Europa neće više nikada upoznati*« (ibid., str. 286). Jednako oštro, premda ovdje šturo i nuzgredno, ustaje Haler i protiv obezduhovljena *homo oeconomicusa* što ga uzdiže marksistički historijski materijalizam, te zaključuje:

»Kako ovo shvatanje proizlazi iz istog mentaliteta kao i rasizam, i ono poriče kontinuitet historije kao ostvarenja evolutivne civilizacije i idealnih vrijednosti, dajući 'progresu' čisto tehničko-ekonomski značaj« (ibid.).

Izrazito oštru kritiku dijamata i marksizma Haler razvija u ogledu *Moć i nemoć kritike*. Neposredno uoči kataklizmična sraza dvaju totalitarizama koji će zlom i smrću premrežiti cijeli planet, on upozorava na izvor mentalne zaraze koja se očituje u krajnjem naturalizmu i bešćutnosti nekih suvremenih hrvatskih pisaca. Jasno je da Haler tu u prvom redu cilja na ondašnju socijalno angažiranu književnost pod duhovnim (i materijalnim) patronatom komunističke partije. A sam je izvor u ruskom nihilizmu koji da je »najsirovija i najignorantskija pojava u svjetskoj kulturi, servirana kroz kanale boljševizma, a u ime socijalne pravde kao vrhunac prosvijećenosti i naprednosti« (cit. dj., str. 173). Tu je Haler na duhovnome tragu proročanskih vizija Dostojevskog. Ipak, on vidi nadu u ozdravljenje; no ono će

nastupiti »tek onda kad ponovno probuđena težnja za čovječnošću izvede nužnu moralnu obnovu, kad duhovi postanu opet prijemljivi za čovječanske sadržaje kao što se dogodilo iza svih dekadentnih epoha« (ibid., str.).

Govoreći pak – iako uzgredno i ne upuštajući se u detaljniju raščlambu – o zdravoj nacionalnosti kao spiritualističkoj koncepciji, Haler se u sukobu dviju estetika, pa i ideologija, koje tada, paradigmatički, u hrvatskoj književnosti iskazuju i ozbiljuju Miroslav Krleža i Mile Budak, eksplicitno opredjeljuje za ovu drugu. Spomenuvši *Ognjište*, ustvrđuje kako je »ovaj roman, sa svojim čovječanskim sadržajem i sa svojim umjetničko-stvaralačkim prednostima, vrlo utješna pojava i vrlo velik dobitak za hrvatsku književnost« (cit. dj., str. 172). Temeljitiije će se o tom problemu govoriti kasnije, kad bude riječi o ulozi i funkciji kritike unutar Halerova mišao-estetičkog sustava.

U ogledu o ljepoti i dobroti Haler zapravo ponavlja u sažetu obliku sve već ranije izrečene ideje.

Stavljajući u središte razmatranja povijesnu aporiju između praktičnog i teoretsko-spoznajnog aspekta, polemizira sa scijentizmom koji, po njemu, svoju nemoć ponajvećma pokazuje upravo na području estetike. Trsi se dokazati slabosti podjednako idealističke estetike (»estetika odozgo«), koja završava u metafizičkoj apstrakciji, kao i empirijsko-psihologističke (»estetika odozdo«), koja ukružuje estetski predmet u statičnu obezduhovljenu materiju te nudi sintezu u induktivno-deduktivnom postupku, a spoznajom uosobljene konkretizacije kroz katarzičnost koja je »nevarljivo mjerilo svih istinskih estetskih vrijednosti« (*Ljepota i dobrota*, str. 62) dospijeva se u platonističko carstvo vječite komunikacije duša. Haler osobito naglašava imanentnu svezu estetskoga i etičkoga čina, s time, da po njemu, estetika stoji pred etikom: »Estetski čin (...) prvi je preduvjet ostalih duhovnih akata, pa i etičkog čina« (ibid., str. 66). Iako je nigdje izrijekom ne spominje, Haler tu očito preuzima i slijedi čuvenu Dostojevskijevu misao, koju kazuju knez Miškin – »Ljepota će spasiti svijet« – a koju je Vladimir Solovjov, malenim leksičkim, ali značajnim semantičkim pomakom, preoblikovao u: »Ljepota spašava svijet«. Zaključak, onda, logično vodi kulturi kao beskrajnom spremištu tvorevina Duha i jedinoj nadi uspravljenoj protivu Zloga u svijetu.

»Ljudska kultura i nije drugo nego razvijanje prvotnih klica dobra usađenih u ljudskim duhovima, po čemu su jedino l j u d s k i duhovi« (ibid., str. 67).

Valja ipak primijetiti da Haler u ovoj kasnoj raspravi, jednoj od posljednjih koju je uopće objavio, nije posve na teorijskoj razini zahtjevnosti predmeta kojim se bavi, a kakvu je očitovao u većem dijelu knjige *Doživljaj ljepote*, 1944. Pozivanje na uvide u povijesni razvoj estetike, od Aristotela do Kanta i Hegela, šturo je i podosta površno, prepuno općepoznatih, gotovo trivijalnih mjesta. Posebno je pak prijeporno, neobrazloženo, pa i ateorijsko, uvođenje pojma topline (»lirska toplina«, »topla i određena indi-

vidualnost« itd.), onamo gdje mu doista nema mjesta (naime, u teorijski diskurz). Nije, dalje, uvjerljiva – jer nedostaje teorijske argumentacije – tvrdnja o primarnosti estetskoga nad etičkim, a treća bitna kategorija – istina – spominje se tek ovlaš. Jer, zašto bi ljepota bila ispred dobrote, ako je – kako na jednom mjestu sam Haler kaže – »ethos već pathos«? Kad pak kaže – oslanjajući se doslovce na Crocea – da estetska intuicija nije poseban dar odabranih, već imanentno svojstvo svakog čovjeka, razlikujući se samo kvantitativno, proturječi izravno sam sebi, naime uvodnoj i ključnoj tezi na kojoj gradi *Doživljaj ljepote*: »Estetski doživljaj ne smije se ispitivati na doživljaju umjetnički neosjetljiva čovjeka, nego na doživljaju umjetnički osjetljiva čovjeka« (*Doživljaj ljepote*, str. 5). Ukazujući, uglavnom s pravom, na slabosti i nedosljednosti protivnih mu estetičkih teorija, Haler je, dakle, najestimicije i sam upadao u zamku apodiktičkih tvrdnji, aporija i proturječja.

II. O Gunduliću

Posljednji broj jedanaestoga godišta *Hrvatske revije*, godine 1938., u cijelosti je posvećen Ivanu Gunduliću (odnosno, kako se tu svuda, autentično, piše, Dživu Franovu Gunduliću) o 300. obljetnici pjesnikove smrti. Među tridesetak tekstova mahom uglednih književnih povjesnika, filologa, povjesnika i polihistora, kao što su Mihovil Kombol, Franjo Fancev, Mirko Deanović, Filip Lukas, Josip Nagy, Ljubomir Maraković, Antun Barac, Bare Poparić i drugi (a ugurao se i jedan mladac, Marko Fotez, koji tek što je bio zablistao dramaturškim i redateljskim vraćanjem Držićeva remek-djela, *Dunda Maroja*, na pozornicu hrvatskoga glumišta, dakako u Hrvatskome narodnom kazalištu u Zagrebu) nalazimo i Halerov prilog posvećen spjevu *Suze sina razmetnoga*. Desetak godina ranije Haler je u svojoj doktorskoj disertaciji bio osporio umjetničku i estetsku vrijednost Gundulićeva *Osmana*, izazvavši time, razumljivo, burne polemike u krugu ondašnjih hrvatskih književnih povjesnika.

Haler je svakako bio preoštar u estetskoj prosudbi *Osmana*, no u jednome je nedvojbeno u pravu: kad ukazuje na prevagu Gundulićeve retoričnosti koja se oblikuje u konvencionalne metafore i antiteze. Sigurno je da je Gundulić svjesno namjerio stvoriti veliki nacionalni ep (kad kažemo nacionalni, misli se na hrvatski jezik i književnost, a ne na intencionalno naglašenu nacionalnu svijest koja u XVII. stoljeću još ne postoji) i da je pri tome imao pred očima kao uzore barokne epove iznikle iz duha katoličke obnove, poglavito one Torquata Tassa. Ali je jednako tako činjenica da je *Osman* književni izraz pune zrelosti hrvatskoga jezika, koji od začinjavaca, preko Marulića, Zoranića i Držića, doseže svoj apogej upravo u Gunduliću. Haler taj nacionalno-kulturološki kriterij ne priznaje, jer je izvan njegova estetičkoga nazora i doživljajnog svijeta. Za nj poeziju »ne sačinjavaju ni mehanički elementi ni refleksije uzete apstraktno, nego je poezija u intimnom izrazu pjesnikova srca« (cit. dj., str. 621). On, doduše, ovdje izravno polemizira s Milivojem Šrepelom i njegovim traganjem za Gundu-

ličevim literarnim izvorima (Tansillo, Ovidije, Horacije, Tasso), no ako su to »refleksije«, što su onda »mehanički elementi«, k tome još »uzeti apstraktno«? Zašto bi *Suze sina razmetnoga* bile »izraz pjesnikova srca«, a *Osman* to ne bi bio, kako to u svojoj disertaciji kuša dokazati Haler, navlačeći stalne paralele s Tassovim epom *Gerusalemme liberata* na štetu hrvatskoga pjesnika?

Problem je, čini se, u tome što Haler, baš kao apstraktni estetik, gotovo uopće ne uzima u obzir jezik kao neponovljivu i u biti neprevedivu emanaciju nadindividualna duha određene, konkretne, nacionalne književnosti, a s druge strane posve zanemaruje, upravo ne priznaje, povijesnokulturološki kontekst. Naravno da je Gundulićevo »kolo od sreće« konvencionalna refleksija opće metafore srednjovjekovlja, pa osobito baroka i manirizma, ali je, primjerice, druga strofa uvodnoga pjevanja *Osmana* ispjevana tako da je u bilo koji drugi jezičnokulturološki kontekst naprosto neprenosiva.

*Vjekovite i bez svrhe
nije pod suncem krepke stvari,
a u visocijeh gora vrhe
najprije ognjen trijes udari.*

Haleru je u pjesništvu bitno »intimno vibriranje«, »toplina čuvstva«, »svježina osjećaja«, »svježina nadahnuća«; već je iz ovih primjera razvidno da je riječ o metaforiziranim, a ne književnoznanstvenim pojmovima. Kad kritizira Šrepelovo traganje za izvorima, i sam Haler mora priznati da ti izvori postoje; jer, pokajanje zbog grijeha, svijest o prolaznosti života, vjernička skrušenost i žudnja duše za smirenjem u vječnosti, najvažniji su topوسي svekolikog kršćanskog pjesništva, od najjednostavnijih i priprostih pučkih napjeva do djela monumentalne filozofske i umjetničke vrijednosti. Haler se, međutim, ne trudi uopće objasniti kako te opće refleksije postaju »lična Gundulićeva svojina«, osim uporabom svoje omiljene, posve ateorijske, metafore o »toplini«: »one su se zagrijale na plamenu njegova čuvstvovanja, i to, i samo to, ih diže na plan poezije« (ibid., str. 624). I opet ni riječi o jeziku kao mediju u drugi jezični kulturološki kontekst neprenosive pjesničke poruke, niti o tradicijskome povijesnokulturnome ozračju hrvatskoga kršćanskog duha, iz čega, nedvojbeno, proizlazi Gundulićev spjev. Kao oduševljen sljedbenik kroćeanizma, Haler je zajedno s njegovim nespornim lucidnim uvidima u estetsku bit pjesničke tvorbe preuzeo i njegovo redukcionističko sljepilo spram činjenice da pjesnički (umjetnički) stvaralački čin jest, doduše, plod individualna genija, ali istodobno i nit utkana u dinamičan i nikad završiv splet određena jezika i naroda, s kojim, dakle, opstoji u višestruko neraskidivoj svezi. Da je, kojim slučajem, i poznavao Eliotov ogled o tradiciji i individualnom talentu iz 1919. godine, kao što vjerojatno nije, ni to ga zacijelo ne bi bilo pokolebalo u upravo vjerničkoj odanosti Učitelju.

Sada se najzad, iz svega dosad kazanoga, može izvesti pouzdan zaključak o Halerovu duhovnom habitusu. Bijaše estetik, zaljubljenik u Ljepotu,

teoretik (istina, često nedosljedan i, kako vidjesmo, u sebi proturječan), ali ne i književni povjesnik i jezikoznanac. Iako je to pokušavao i htio biti (dokazom je, između ostaloga, i njegova posljednja knjiga posvećena novijoj dubrovačkoj književnosti, tiskana u nakladi Matice hrvatske godine 1944.), on osjeća za povijesnost jednostavno nije imao.

Preostaje nam još razvidjeti Halerove sudove o književnoj kritici.

III. O književnoj kritici

Započnimo već pokazanom i dokazanom tvrdnjom da u rasporedu značenja književne povijesti, kritike, teorije i estetike, Haler kroza sve svoje tekstove uvijek ustrajno zastupa i propovijeda preponderantnu važnost teorijskoga i estetičkog pristupa i tumačenja pjesništva i umjetnosti. Na bezbroj mjesta varira misao kako je osjećajno-fantazijska moć nužna funkcija duhovnosti, a estetska intuicija jedini spoznajni organ konkretno-individualnoga. Haler odbacuje i pokušaje eklektičkog pomirenja socijalnog i estetskog kriterija, jer to, po njemu, vodi jedino u konfuznu teoriju nepoznavanja i jednoga i drugoga smjera. Temeljito poznavanje i primjena teorije književnosti i teorijskoga mišljenja uopće za njega su *conditio sine qua non* kritike. Kritika, tako, i nije drugo nego teorija, primijenjena na raščlambu i prosudbu pojedinih pjesničkih (umjetničkih) djela.

Već je pišući negativno o antologiji *Hrvatska književna kritika* Ljubomira Marakovića iz 1935. godine Haler razvio svoje teze o kritici. On kritičara vidi kao umjetnički senzibiliziranu osobu (koja nije i sam umjetnik, kako zahtijeva Maraković), sposobnu za misaono distingviranje pojmova. Time se, smatra Haler, jedino postiže sjedinjenje sfere srca i mašte sa sferom uma, pri čemu je ova prva uvijek primarna, jer intelektualizam odijeljen od nje štetan je i pogibeljan. Zadaća je, pak, kritike da svojim pouzdanim estetskim prosudbama »osposobljuje čitatelje za faktičko umjetničko doživljavanje« (*O kritici*, str. 371). Drugim riječima, kritika zadobiva također didaktičku i propedeutičku funkciju.

Haler dalje točno naglašava razlikovnost između književnosti kao umjetnosti i kulturno-povijesna dokumenta (priznavajući, dakako, i ovom drugom važnost u kulturnom razviću) te ne propušta, kao i uvijek, oboriti se na pozitivističko-intelektualistički mentalitet, to »najveće prokletstvo današnjice«. U potrebi da kritika bude oštra i čak bezobzirna u odnosu na sud javnosti, slaže se s Jakšom Čedomilom, a Ljubomiru Marakoviću i Antunu Barcu predbacuje teorijsku nesigurnost i nespremnost kao i nedostatnu književno-kritičku kompetenciju. Zanimljivo je da ovdje Haler, osim upućenosti u estetsko-književne teorije, traži i poznavanje njihova historijskog razvoja; zanimljivo stoga jer je to jedno od rijetkih mjesta u Halerovim raspravama gdje se teorijsko i historijsko združuju u pojmu teoretsko-historijske orijentacije.

Jednako kao što bijaše protivnikom filološke kritike, Haler je istupao i protiv tada osobito proširenog književnog smjera socijalnog angažmana i

socijalne kritike u književnosti. Svoja je promišljanja o tome detaljno izložio u ogledu *Je li estetska kritika jednostrana*. Upozoravajući na laicističko i površno operiranje temeljnim pojmovima životnoga, estetskog i umjetničkog te na brkanje fantazijsko-osjećajnog elementa u pjesništvu s fantastičnim (nebuloznim) i sentimentalnošću, Haler ustvrđuje da pjesništvo doduše izvire iz života i jest ukorijenjeno u njemu, ali kroza žive ljudske osjećaje – dakle, *pathos*. Bez *pathosa* nema umjetničkog, jer kad se čin korijeni i izvodi isključivo u intelektu, ne može postići estetsku funkciju. Isto se događa i kad se socijalni čimbenik postavi kao prior u pjesništvu. Naš se estetik slaže s jednim talijanskim kritikom koji, govoreći o socijalnoj tendenciji u književnosti, napisao ovo: »Kad umjetnik zlorabi svoju umjetnost pretvarajući se u oruđe, ne može se očekivati da će odatle izaći akcija; ne izlazi odatle ništa; oruđe odveć delikatno za taj previše opori posao, na koji je silom bilo nagnano, kriši se. Dvostruk gubitak: s jedne strane nema poezije, a akcija se rasplinjuje u ništa« (cit. dj., str. 116).

Reklo bi se da tu Haler uopće nije daleko od Krležinih teza u obranu slobode i autonomije umjetničkog stvaranja u sukobu na ljevici, koji se baš tih godina bio rasplamsao na političkoj i kulturnoj pozornici onodobne Hrvatske!

Vrlo argumentirano i uvjerljivo izloženo je stajalište o nepomirljivosti estetskoga i socijalnog kriterija u pjesništvu, a sjajnom estetskom raščlambom na primjeru *Ane Karenjine* pokazana neprimjerenost, u krajnjem posljertku i vulgarnost, socijalnog pristupa pjesničkome djelu. I opet slijedeći Crocea, Haler strogo luči razdjelnicu pjesništva i nepjesništva (*poesia – non poesia*), te kategorično zaključuje: *Nepoetična djela treba promatrati sa gledišta kulturnih vrijednosti*« (cit. dj. str. 121).

Nećemo se dalje upuštati u Halerove konkretizacije na samome književnom materijalu (od Dantea preko Shakespearea i Goethea do Tolstoja), nego prići zaključku koji će se izvesti iz ponovna vraćanja tezama izloženim u ogledu *Ljepota i dobrotu*, a u konkordanciji s poantiranjem knjige *Doživljaj ljepote*.

IV. Zaključak

Premda upozorismo na razvidne teorijske slabosti i nedosljednosti posljednjega Halerova teksta, objavljenog u *Hrvatskoj reviji* 1944. godine, ipak se on nedvojbeno može smatrati njegovom svojevrsnom duhovnom oporukom. Na svega desetak stranica sažima se tu cijeli jedan stvaralački život sav posvećen duhu i idealu Ljepote. Danteovsko (i ne slučajno: il *Divino Poeta* vrlo se često provlači stranicama Halerova djela kad hoće oprimirati pjesništvom konkretiziranu Ljepotu) lijepo ovjekovječuje prolazno i časovito, odvođeći čovjeka iz zemaljske gravitacije u vedrinu nebeske i bestjelesne kontemplacije, pri čemu je estetičkom činu i doživljaju imanentna katarzičnost: »U smirenu osmiehu Ljepote još se cikle suze boli«. I opet se

vraćamo na ono već citirano: »*Ja sam ti*«, izrekavši jednostavno da je spoznaja u svojoj biti razumijevanje drugoga, bližnjega, brata čovjeka, ujevićevsko »pobratimstvo duša u svemiru«. Jer: »*duša razumije dušu, a ne mrtvu tvar*«. Ili, kako drugdje, pregnantno, kaza: »*Ethos već je pathos*«.

A što s praksom? U vječitim spiralama povratna procesa, duh, oplemenjen, iz teorijskoga silazi u područje prakse (ekonomije, politike, svakodnevna života), i opet se vraća natrag u bitno egzistentne sfere spoznaje i kontemplacije. Podižući visoko unutarpjesnička mjerila i estetski doživljaj svijeta, poimajući Ljepotu bitnim čimbenikom istinske ljudskosti, Albert je Haler, u zajedništvu s mnogim velikim umovima i duhovima čovječanstva, pun i pravi smisao i čovjekovo ostvarenje tražio i nalazio u umjetnosti. U završetku pak *Doživljaja ljepote* učinjen je posljednji korak: odškrinuta su vrata svetosti, duboko religijske proćućenosti, i da je autor dospio kroz njih proći, vjerojatno bi bio dospio do metafizičkih prostora mistične spoznaje kozmičkoga Smisla. Halerova je tragična smrt na svoj način i krajnja, krvna žrtva prinesena na oltaru ideala Ljepote i Dobrote.

Evo tih, posljednjih, akorda.

»Svetost Ljepote osposobljava misao, da prodre u bitnost stvarnosti, koja nije drugo nego ostvarivanje Dobra, kroz krv i suze poviestnog razvoja. Pa i četvrti duhovni, koji je otkrila suvremena filozofija, ekonomski moment, obasjan Ljepotom, nije više životinjski nagon samoodržanja, nego čuvar osobnosti, kao dragocjene posude ljudskih kakvoća. Bez osjećaja svetosti nemoguće je razumjevanje ljudske poviesti kao rađanja Duha. Ljepota je prvi čin posvećenja, produhovljenja.« (*Doživljaj ljepote*, str. 275).

I koja je onda druga riječ mogla u sebi izraziti puni smisao i cjelovito značenje te duhovne pustolovine, zaključiti jedan stvaralački život sa svim njegovim uzletima, zanosima, ali i padovima, tjeskobama i kontroverzijama, nego – Apsolutno?

Literatura

DJELA ALBERTA HALERA

»Filološka i estetska povijest književnosti«, *Misao*, XXV, 5–6., Beograd, 1–16 novembra 1927., str. 342–356.

Gundulićev Osman s estetskog gledišta, Geca Kon, Beograd, 1929.

Doživljaj ljepote, Matica hrvatska, Zagreb, 1943.

OPĆA

Aristotel, *Nauk o pjesničkom umijeću*, prijevod i komentar Marin Kuzmić, reprint, »Biblioteka«, Zagreb, 1977.

Batušić, Nikola, »Predgovor« esejima i studijama Alberta Halera, u: *Haler Albert, Kombol Mihovil, Gavella Branko, Maraković Ljubomir; Eseji, studije, kritike*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, Zora/Matica hrvatska, Zagreb, 1971.

- Croce, Benedetto, *Estetica, come scienza dell'espressione e linguistica generale-teoria e storia*, preveo Vinko Vitezica, prema izdanju iz 1938. Milivoj Mezulić, Naprijed, Zagreb, 1960.
- Croce, Benedetto, *Nuovi saggi di estetica*, Bari, 1920.
- Croce, Benedetto, *Ultimi saggi*, Bari, 1935.
- Fechner, Gustav Theodor, *Vorschule der Aesthetik*, Leipzig, 1876.
- Witasek, Stephan, *Grundzüge der allgemeinen Aesthetik*, Leipzig, 1904.
- Volkelt, J., *System der Aesthetik*, Leipzig, 1914.
- Taine, Hippolite, *Philosophie de l'art*, Paris, 1909.
- Müller-Freienfels, *Psychologie der Kunst*, Leipzig-Berlin, 1912.
- Meumann, E., *System der Aesthetik*, Leipzig, 1914.
- Roetteken, Hubert, *Poetik*, München, 1902.
- Külpe, Oswald, »Über den associativen Faktor des aesthetischen Eindrucks«, *Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche Philosophie*, XXII.
- Lipps, Theodor, *Aesthetik*, Leipzig, 1920.
- Manfredi-Porena, *Che cosa e il bello?*, Milano, 1905.
- Dessoir, Max, *Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft*, Stuttgart, 1906.
- Utzitz, Emil, *Grundlegung der allgemeinen Kunstwissenschaft*, Stuttgart, 1914.
- Meyer, Theodor A., »Die Persönlichkeit des Künstlers im Kunstwerk und ihre aesthetische Bedeutung, *Zeitschrift für Aesthetik und allgemeine Kunstwissenschaft*, IX.

STUDIJE ALBERTA HALERA U HRVATSKOJ REVII
(1935.-1944.)

Sažetak

Tekst istražuje i analitički propituje članke i oglede Alberta Halera tiskane u vodećemu hrvatskom književnom časopisu između dvaju svjetskih ratova, *Hrvatskoj reviji*, počevši od 1935. pa zaključno s 1944. godinom. Premda je suradnjom u *Hrvatskoj reviji* započeo razmjerno kasno (sedam godina po njezinu pokretanju), Haler je odmah u njoj, kao plodan i ugledan književni kritik, esejist i estetik, zauzeo značajno mjesto. Ukupno je objavio šesnaest radova: ogleda, znanstvenih radova s područja estetike i znanosti o književnosti te književnih kritika. U svima jasno dolazi do izražaja Halerovo radikalno opredjeljenje za filozofsku, naspram psihološke estetike te duhovnokvalitativnu metodu naspram empiričnokvantitativne. Posebno se raščlanjuje Halerovo promišljanje neodvojivosti estetičkoga, etičkoga i ćudorednoga u pjesništvu i umjetnosti uopće, pri čemu čin adekvatne spoznaje vidi u simpatetičkome sljubljanju duhova. Haler se tako, prihvaćajući i obrazlažući u cijelome svome djelu platonski ideal *kalokagathia*, očituje pobornikom idealističke filozofije i njezine duhovne metode u svijetu i dobu kojim vladaju empirizam i scijentizam. Obzor razmatranja proširuje se (koliko je nužno) korelativnim uvidom u središnju knjigu, upravo sintezu Halerova estetičkoga koncepta i svjetonazora: *Doživljaj ljepote* (Zagreb, Matica hrvatska, 1944.).

ALBERT HALER'S STUDIES IN *HRVATSKA REVIIJA*
(1935–1944)

Summary

The text investigates and analytically assesses Albert Haler's articles and reviews published in the leading Croatian literary journal between the two world wars, *Hrvatska revija*, from 1935 to 1944. Though his collaboration in *Hrvatska revija* began relatively late (seven years after the journal's initiation), Haler immediately occupied a significant position as a fruitful and renowned literary critic, essayist and aesthetician. He published a total of sixteen works: reviews, scholarly texts on aesthetics, the science of literature and literary critiques. Haler's radical commitment to philosophical, as opposed to psychological, aesthetics and spiritually qualitative, as opposed to an empirically quantitative, method is especially obvious in these works. In particular, Haler's reflections on the indivisibility of the aesthetic, ethical and moral in poetry and art *per se*, in which he sees the act of adequate knowledge in the sympathetic inter-unification of the spiritual, are considered. Haler, therefore, accepting and expounding the Platonic ideal of *kalokagathia* throughout his entire work, portrays himself as an advocate of idealistic philosophy, as well as its spiritual method, in the world and in an age in which empiricism and scientism prevail. The inquiry's horizon widens (as much as is necessary) with a co-relative insight in the main book, namely the synthesis of Haler's aesthetic concept and world-view in *Doživljaj ljepote* (Zagreb, Matica hrvatska, 1944).

Polemike Alberta Halera i Arsena Wenzelidesa

Pregledni članak
UDK 886.2.09 (049.2)

Početak XX. stoljeća u hrvatskoj književnosti snažno su obilježile polemike između zagovaratelja tradicionalnih pogleda na književnost i književnika te kritičara koji su željeli unijeti promjene.¹ Između vodećeg glasila mladih *Života* i smotri koje drže stari² vode se polemike o cilju i svrsi umjetničkog stvaranja, zadacima književne kritike i nužnosti otvaranja hrvatske književnosti prema vanjskim utjecajima. Iz književnih časopisa rasprave se kasnije sele i u podlistak političkih novina koje se priklanjaju jednom ili drugom gledištu.

Albert Haler i Arsen Wenzelides,³ premda generacijski pripadaju mladima (rođeni 1883. pripadali bi drugoj generaciji mladih koja se afirmirala u književnoj kritici nakon 1903.), u prvoj polemici koju su vodili 1903. različito se odnose prema predmetu spora starih i mladih.

Razlog njihova polemiziranja 1903. Wenzelidesov je tekst *Diljem književnosti* kojeg je objavio u dubrovačkoj *Crvenoj Hrvatskoj*.⁴ Haler mu je u Prodanovoj *Hrvatskoj kruni* odgovorio pod pseudonimom Mladi Dubrovčanin,

¹ Iznoseći »programatske smjernice« časopisa mladih *Život*, Vida Flaker ističe: »Naglasivši svoje zalaganje za slobodu stvaralaštva u umjetnosti i slobodu istraživanja u nauci, za iskrenosti i individualna načela pisca 'Život' je istakao načelo tolerantnosti prema svim umjetničkim strujama (...) i uporno ponavljao da se pokret sastoji u borbi slobodnih književnika protiv svemoćnih klika i bezbojne, šablonske i frazerske književnosti.« Vida Flaker, *Časopisi hrvatskoga modernističkog pokreta*, HFD, Zagreb, 1977., str. 38.

² Glavno glasilo starih je *Vienac* (do 1903. kada ga preuzimaju Milivoj Dežman i Ksaver Šandor Gjalski).

³ Arsen Wenzelides rodio se u Hvaru 1883. godine. Književnom kritikom počeo se baviti 1900. kada je u zadarskom *Narodnom listu* objavio prikaz časopisa *Život*. Tijekom 1903. objavio je niz kritika i prijevoda u dubrovačkoj *Crvenoj Hrvatskoj* i časopisu *Srd, Viencu, Narodnim novinama, Narodnom listu* i *Smotri Dalmatinskoj*. Tijekom razdoblja hrvatske moderne u svojim je studijama pisao o vodećim piscima razdoblja: Antunu Gustavu Matošu, Ivi Vojnoviću, Milanu Begoviću, Vladimiru Nazoru, Dinku Šimunoviću. Objavio je dvije zasebne knjige: studiju *Ivo Vojnović* (1917.) i *Književne studije* (1918.) te prijevode *Mlada Evropa* Guglielma Ferrera (1918.) i *Filozofija umjetnosti* Hippolyta Tainea (1921.). Jedan je od najznačajnijih posrednika iz talijanske književnosti u hrvatskoj književnoj kritici na početku XX. stoljeća. Umro je u Zagrebu 1940. godine. U novije doba o njemu su pisali N. Ivanišin i T. Maštrović.

⁴ Arsen Wenzelides, »Diljem književnosti«, *Crvena Hrvatska*, 13, 1903., br. 2, str. 2.

ne slažući se sa iznesenim tezama i stavovima.⁵ Navedenu polemiku valja gledati u kontekstu sukoba starih i mladih, koji se iz Banovine prenio u Dalmaciju. Na dobar Wenzelidesov pregled borbe i rezultata borbe starih i mladih (jer je u tekstu ustvrdio kako je djelovanje mladih pripomoglo uspostavljanju ozbiljnih kriterija u hrvatskoj književnoj kritici) odgovorio je Mladi Dubrovčanin / Albert Haler zastupajući tradicionalan, »stari« pristup. Haleru smeta što Wenzelides napada Hranilovića, te ne preporuča strane uzore koje je naveo kao poticaje mladim hrvatskim književnicima. U prvom redu radi se o D'Annunziju i Przybyszewskom, koje mladi navode kao svoje europske uzore. Pogotovo je je D'Annunzio frekventan u hrvatskoj periodici na razmeđu stoljeća i to posebice u onom dijelu koji izlazi u Dalmaciji.

Premda je Haler smatrao da je D'Annunzio »veliki majstor forme«, on ga odbacuje iz posve ideoloških razloga, a odbacuje i Nietzschea (»također je i gorljiv pristaša Nietzscheov, te slavi – onako cinički, kako on to znade – podlu strast i putenost«).⁶ Slična kritika upućena je i Przybyszewskom, jer se on drži »dvaju posve pogriješnih i pogubnih dogmata: »da je umjetnost najviša religija, da umjetnik stoji nad životom, nad svijetom, nad zakonom (...)«⁷

Dakle, mladi Haler smatra promašajem te pisce navoditi za uzore našim književnicima, a to je jedan od prigovora koji je uputio Wenzelidesu. No uistinu je Przybyszewsky »stjegonoša« modernizma u Njemačkoj i Poljskoj gdje uređuje i modernistički časopis *Życie*, stoga Haler pogrešno ocjenjuje njegovo književno djelovanje i moguće utjecaje na hrvatsku književnost. U prvom su redu mladi tražili kod europskih modernista potvrdu da afirmacija slobode stvaranja donosi neslućene mogućnosti razvoja književnosti koji je jednostavno bio onemogućen okvirima dotadašnje poetike. Jedna je od Halerovih floskula i tvrdnja da bi uz takve poticaje naša književnost išla u krivom smjeru.⁸

U odgovoru *Mladom Dubrovčaninu*⁹ Wenzelides ističe da je samo spomenuo kao uzore D'Annunzija i Przybyszewskog, a da ih je Mladi D. »tu toliko namrčio nit ne spominjuć što je dobra u njima tako da se tu najbolje vidi njegova zlobna namjera«.¹⁰ Wenzelides se pita vidi li Mladi D. »u modernizmu samo zlo, a dobro ne vidi« te »Zna li on što je modernizam?«¹¹

Zastupajući stare, tradicionalne poglede na književnost, koji su dopunjeni različitim ideološkim polazištima, Haler, drži Wenzelides, ne vidi

⁵ Mladi Dubrovčanin (Albert Haler), »Dvije riječi odgovora CRVENOJ HRVATSKOJ i njezinom suradniku: gospodinu A. W.« *Hrvatska kruna*, 11, 1903., br. 10, str. 3.

⁶ Mladi Dubrovčanin (Albert Haler), nav. dj., str. 3.

⁷ Isto.

⁸ »Ala zaista lepim bi putem pošla naša književnost, kad bi se razvila u smjeru pokazanu od tako 'zaslužnih' modernista« (isto).

⁹ *Crvena Hrvatska*, 13, br. 7, str. 2.

¹⁰ A. Wenzelides, »Mladom Dubrovčaninu«, *Crvena Hrvatska*, 13, 1903., br. 7, str. 2.

¹¹ A. Wenzelides, nav. dj., str. 2.

dobre strane modernizma, koje su ponajprije okrenute prema podizanju kriterija umjetničkog stvaranja i »postroženju književne kritike.«¹²

Što se tiče napada A. Halera u vezi s negativnom ocjenom kritičara Jovana Hranilovića¹³ Wenzelides mu promišljeno i dobro odgovara jer je Hranilović početkom stoljeća već pripadao književnoj povijesti. Zanimljiv podatak podastire i Ivo Frangeš u kritičkom portretu Jovana Hranilovića,¹⁴ koji je nakon svih polemika koje je vodio s pripadnicima modernističkog pokreta 1908. napisao kako je Arnoldova poezija snažnija negoli poezija svih modernističkih pjesnika.¹⁵

Wenzelides u odgovoru Haleru daje potpuniju kritičku ocjenu književnog djelovanja Jovana Hranilovića: »Ako zbilja želi znat, ja držim Hranilovića jedino dobrim pjesnikom, ali koji spada u prošlost. Čovjek kao Hranilović, koji samo hvali, nije nikakav kritičar. Svoju je nesposobnost za kritičara pokazao uzimajući u listu Podravskom 'Pjesmu luli', a I. Bošnjak, kojega je Dežman pozvao bio osobitim pismom na suradništvo 'Života'; X.Y., o kojem je i jedan učeni sveučilištarac našao vrijednim da predava u Gracu; Cvjetiša, kojeg je i stroga sarajevska 'Nada' primila, morali su se skitat po podliscima političkih listova.«¹⁶

Wenzelides se čudi »Mladom Dubrovčaninu« kako se uhvatio samo za neke dijelove njegovog članka da bi ga ocrnio, a kako se nije dotaknuo onoga što je vjerojatno i za njega dobro. Pritom misli na dio članka u kojem rezimira rezultate koje je hrvatska književnost postigla djelovanjem mladih.¹⁷ U svoju obranu navodi i pisanje Dinka Politea (premda i on pripada taboru »starih«), koji se složio s nizom Wenzelidesovih tvrdnji: »Za me je D. Politeo nešto više, nego Ml. D. Ja sam htio konstatirat čistu istinu, da moderniste slave, pobjedu, a Politeo se samnom složio, kao što bi

¹² »Ipak je ova borba rasčistila dosta do tad mnogo mutno književno obzorje. Kritika je postala stroža, a nije sve blago ocjenjivala. Opredjelila je književnost vrijednost samo onom, čemu je pravom išlo, a zabacivalo se protivno« (A. Wenzelides, »Diljem književnosti«, *Crvena Hrvatska*, 13, 1903., br. 2, str. 2).

¹³ M. Dubrovčanin (A. Haler) donosi sljedeći sud o Wenzelidesovoj ocjeni kritičara Jovana Hranilovića: »Po članku biva očito da u očima g. dina pisca, providjenim 'Modernističkim naočarima', književnik Jovan Hranilović jako malo vriedi. Biće zanago takav sud prisvojio g. in pisac čitajući u pokojnom 'Životu' tolike pogrde, neistine i nepravde proti tomu odličnomu kritičaru i uspješnom trudeniku u svim drugim granama poezije i lijepe knjige, izuzevši jedino dramatiku« (M. Dubrovčanin / A. Haler, nav. dj. str. 3).

¹⁴ U djelu *Kritika u doba realizma*.

¹⁵ Ipak mu je, na kraju svih polemika (1908.), Arnoldova poezija bila idealno rješenje: »U Arnolda ima još uvijek više ideja i pjesničke invencije negoli su je do sada pokazali svi modernistički pjesnici zajedno.« Ivo Frangeš, »Jovan Hranilović«, u: *Kritika u doba realizma*, Zagreb, Zora, Matica hrvatska 1976., str. 237.

¹⁶ A. Wenzelides, nav. dj., str. 3.

¹⁷ »Zašto se nije osvrnuo na ono, što sam rekao, kako su 'mladi' unijeli života u književnost, kako su osnovali književničko društvo, te priredili Marulićevu i Trnskovu proslavu, da dalje ne nabrajam? Zašto nije citirao moje riječi: »od sada nek se zaboravi sve, 'Vijenac' nek bude glasilo svih hrvatskih književnika?« (isto).

svaki razuman čovjek.«¹⁸ No time polemika nije završila jer je u međuvremenu u *Hrvatskoj kruni*¹⁹ Haler objavio još jedan tekst u kojem Wenzelidesa optužuje za plagijat. Naime Wenzelides je u *Crvenoj Hrvatskoj* objavio članak o Maksimu Gorkom²⁰ koji Haler smatra plagijatom istovjetnog članka iz *Smotre Dalmatinske*. No Wenzelides iznosi činjenicu da je to njegov prijevod članka iz bečke *Neue Freie Presse*, koji je uredništvu predao prije negoli je istovjetan članak izašao u *Smotri Dalmatinskoj*.

Polemika Haler-Wenzelides nije završila tijekom moderne kada je Wenzelides stajao na kudikamo za hrvatsku književnost korisnijim stavovima i tezama, već je nastavljena 1925., kada se opet Haler polemički javio na Wenzelidesov članak.²¹ Ta polemika odnosi se na izbor i korisnost pojedinih metoda u proučavanju književnosti. Wenzelides u svom članku donosi tezu da je nedovoljna za proučavanje starije hrvatske književnosti samo uporaba estetske metode, jer je za takvu složenu građu potrebno još instrumenata (metoda), jednom riječju, on ne odbacuje estetsku metodu (Crocea), već se zalaže za eklektički pristup u proučavanju književne građe: »Najpravičnije je da se o našim starim piscima govori cjelovito, to jest s obzirom na društvene, kulturne i političke prilike njihova vremena. Za to, za proučavanje naših starih pisaca nijesu dovoljne estetska i literarna historija, nego i poznavanje političke povijesti, osobito kada se radi o djelima, kao što su Osman, Dubravka, Vazetje Sigeta, Razgovor naroda slovinskog itd. Uz književne razloge treba gledati i na ostale vremenske okolnosti, da izađe što potpunija slika ne samo književnog djela, nego i autorove ličnosti, njegovih nazora i ulogu koju je kao čovjek vršio u životu.«²² U daljnjem razvoju svoje teze Wenzelides obrazlaže taj svoj eklektizam u kojem je ipak najzastupljeniji pozitivizam, što ga je na početku svog kritičarskog djelovanja preuzeo od Tainea: »Nije dovoljno da studija bude biografska i estetska, nego treba da se po mogućnosti dočaraju i boja odnosnog vremena, mentalitet odnosne sredine i sve okolnosti u kojima se jedna sredina prilagođuje općoj civilizaciji, ili ne može da joj se priljubi. Ispitivalac naših starih pisaca treba da bude i psiholog, sociolog, slikar.«²³ Premda je Wenzelidesov članak umjeren, on ipak predstavlja svojevrsni napad na djelovanje škole esteticizma u hrvatskoj književnosti, odnosno pokušaj da se umanjí ili ograniči mogućnost uporabe njezine metode rada. Wenzelides smatra da se strogi estetski kriteriji ne mogu uporabiti na nizu djela koja su važnija sa posve književno-povijesnoga očista.

¹⁸ Isto.

¹⁹ U broju 11.

²⁰ A. Wenzelides, »Maksim Gorki«, *Crvena Hrvatska*, 13, 1903., br. 5, str. 1.

²¹ Haler je odgovorio u *Dubrovačkom listu*, člankom »O našoj staroj književnosti« (br. 39, 2, 1925., str. 2), na Wenzelidesov članak identičnog naziva iz *Vijenca* – »O našoj staroj književnosti« (3, 1925., 5/5–6, str. 116–119).

²² A. Wenzelides, »O našoj staroj književnosti«, *Vijenac*, 3, 1925., 5/5–6, str. 118.

²³ Isto, str. 118.

U tekstu ulazi i u tumačenje estetskog pristupa u književnoj kritici i znanosti o književnosti, što Haler smatra nepoznavanjem smisla metode Benedetto Crocea: »Prvi je i osnovni zahtjev stroge estetike, da se u književnosti gaji što pravilniji izraz, ili drugim riječima da način pisanja ne bude negacija gramatike, sintakse, duha jezika, njegove čistoće i organskog razvitka (...)«²⁴ Haler ističe kako je »Croceovu espressione, koja znači jedinstvo sadržine i oblika (intuizione – espressione, vrlo važna zasada kojom je riješen jedan stari spor u estetici) Wenzelides naprosto (...) zamijenio s gramatičnom korektnošću, koju kao i naši stari filolozi uzima kao književni kriterij.«²⁵ Premda se danas gotovo možemo složiti s Halerovim odgovorom u ovoj teorijskoj raspravi, ipak je činjenica da Croceova škola estetike umjetničku književnost smatra neodvojivom od njezina jezičnog izraza.²⁶

Konačno, Haler sigurno i suvereno odgovara na iznesene teze jer je upravo on kao književni kritičar i književni povjesničar kroćeanac. Haler smatra da estetsko gledište ne isključuje druga gledišta ili metode proučavanja građe, samo da se ne smiju donositi »estetski sudovi s neestetskih gledišta.« A zastupanje estetike u metodologiji proučavanja književnosti znači da se književnost mora vrednovati njenim, dakle književnim (unutarnjim) kriterijima, a ne vanjskim: »Traženje estetskog mjerila naprosto znači da se o književnosti ima suditi njenim kriterijima, to jest da se ne smiju stvarati estetski sudovi s neestetskih gledišta.«²⁷

Istina je negdje u sredini, između dva navedena gledišta metodâ rada i proučavanja književnosti. Izvjesno je da Wenzelides nije bio sklon estetici koju je dvadesetih godina u kritici i književnoj povijesti zastupao Haler, zato je pokušao dokazati kako ta metoda nije dovoljna da bi se o svim pojavama u književnosti mogli izreći potpuni i trajniji sudovi i ocjene. Može se pretpostaviti kako je to bio razlog zašto je uzeo primjer iz povijesti književnosti koji naizgled ne može biti riješen estetskom metodom. No Wenzelides je ovdje zaboravio da osim vanjske strukture umjetnički tekst imade i unutarnju strukturu te da postoje zakoni umjetničkog stvaranja koji se upravo tekstovnim teorijama (u koje u znanosti o književnosti možemo smjestiti teoriju estetike) dadu vrednovati, otkrivati ili pak interpretirati. Po iznesenim tezama u članku *O našoj starijoj književnosti*, koji je povod polemičkom tekstu Alberta Halera, Wenzelides zaostaje za aktualnim suvremenim teorijama i metodama u znanosti o književnosti i književnoj kritici toga doba, što nije bio slučaj u prvoj polemici koju su vodili počet-

²⁴ Isto.

²⁵ Albert Haler, »O našoj staroj književnosti«, *Dubrovački list*, 2, 1925., br. 39, str. 2.

²⁶ »Drugim riječima Kroće je na posredan način obnovio staru ideju o stilskoj prirodi književnosti (...) Mada kod Kroćea ne postoji eksplicitno shvaćanje književnosti kao umjetnosti riječi, koje je karakteristično za naše stoljeće, takvo shvaćanje postoji u njegovu djelu implicitno.« Usp. Petar Milosavljević, *Metodologija proučavanja književnosti*, Novi Sad, Književna zajednica Novog Sada, 1985., str. 323.

²⁷ A. Haler, nav. dj., str. 2.

kom stoljeća kada je on zastupao mlade, a Haler stare, tradicionaliste. No to je već vrijeme kada se Wenzelides odvojio od matice književnih zbivanja u Hrvatskoj (od 1913. živi i radi u Bosni), te se to odražava i na njegove tekstove i praćenje suvremene književno-teorijske literature.

Polemika u dalmatici koju su vodili 1903. ističe krucijalni problem razdoblja hrvatske moderne – određivanje cilja i svrhe umjetničkog stvaranja te gledišta Alberta Halera i Arsena Wenzelidesa u svezi sa promjenama koje su unijeli u hrvatsku književnost teoretičari i oraktičari mladih. Druga pak polemika, vođena dvadesetak godina kasnije iznosi referencu o aktualnoj estetskoj struji u metodologiji proučavanja književnosti koji tih godina rabi u znanosti o književnosti Albert Haler i Wenzelidesov negativan odnos prema mogućnostima te metode.

Polemike Haler-Wenzelides ukazuju na promjene i niz aktualnosti u hrvatskoj književnosti, odnosno kritici i književnoj povijesti na početku stoljeća i u dvadesetim godinama XX. stoljeća, s jedne strane, te na aktivnu ulogu te dvojice kritičara u tim promjenama. Naposljetku referiraju i o temperamentnom kritičarskom diskurzu Alberta Halera i Arsena Wenzelidesa koji su u hrvatskoj književnoj kritici iznijeli niz polemika braneći vlastita estetska polazišta.

POLEMIKE ALBERTA HALERA I ARSENA WENZELIDESA

Sažetak

Autor referira o polemikama koje su vodili A. Haler i A. Wenzelides na stranicama zadarske *Hrvatske krune* i dubrovačke *Crvene Hrvatske* tijekom 1903., a to su ovoj dvojici hrvatskih književnih kritičara sklonih polemici ujedno i prve polemike. Iz tih se polemika iščitavaju književni pogledi Alberta Halera koji u to vrijeme zastupa tradicionalan pristup i Arsena Wenzelidesa koji provodi književnu platformu mladih. U polemici iz 1925., koju su vodili u *Vijencu* i *Dubrovačkom listu*, polemiziraju o korisnosti uporabe estetske metode u književnoj povijesti. Polemike jasno ukazuju kako su navedeni kritičari imali aktivnu ulogu u preusmjeravanjima hrvatske književnosti tijekom dvadesetih godina XX. stoljeća.

POLEMICS BETWEEN ALBERT HALER AND ARSEN WENZELIDES

Summary

The author refers to the 1903 polemical debates between A. Haler and A. Wenzelides in *Hrvatska kruna*, from Zadar, and *Crvena Hrvatska*, from Dubrovnik, i.e. the first such debates by these two Croatian literary critics. The literary views of Albert Haler who, at that time, favoured the traditional approach, and Arsen Wenzelides, who represented the literary platform of the younger generation, can be deciphered from these polemics. In the 1925 polemic, conducted in *Vijenac* and *Dubrovački list*, they argued over the utility of aesthetic methods in literary history. These polemical debates clearly indicate how the aforesaid critics played an active role in redirecting Croatian literature during the 1920's.

Albert Haler u leksikonima i enciklopedijama

Pregledni članak
UDK 929 Haler, A.: 03

Svoj život u leksikonima i enciklopedijama započeo je hrvatski estetičar Albert Haler (Vrgorac, 1883. – Kamnica kraj Maribora, u svibnju 1945.) godine 1925. Sam početak nije bio sjajan: bilješka Velimira Deželića u biografskom leksikonu *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925.–1925.* (glavni ur. Emilij Laszowski, Zagreb, 1925.) ne samo da je kratka (4 retka) već je i nepotpuna. Na str. 103 spomenutoga leksikona stoji da je A. H. »savremeni pisac«, ali nije navedeno mjesto i godina rođenja.

Iste godine, 1925., u Zagrebu je počela izlaziti *Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka* i izašla je u četiri knjige (1925.–1929.), i to u dva izdanja (latinično i ćirilično); glavni urednik bijaše Stanoje Stanojević, nakladnik Bibliografski zavod d.d. U prvoj knjizi te enciklopedije (A-H) na str. 815 Branko Vodnik Haleru (prezime mu piše s dva 'l': Haller) posvetio je 14 redaka. Ne spominje Crocea, ali ističe kako naš estetičar nastoji »da u književnim djelima, starijim i novijim, uhvati čisto književne, estetske vrijednosti«.

Kao što je poznato, *Enciklopedija Jugoslavije* objavljena je u Zagrebu u dva izdanja; drugo je izdanje ostalo nedovršenim. Haler je prikazan u oba izdanja: nešto više redaka (ukupno 23) dobio je u drugom izdanju (Zagreb, 1986., knj. 4, str. 667–668). U prvom izdanju (Zagreb, 1958., knj. 3, str. 654) o njemu je pisao sveučilišni profesor i dubrovački gimnazijalac, Halerov đak, Nikola Ivanišin. Napomenuo je kako je Haler negativno ocijenio »djelomično i Vojnovića«. U svojem članku u drugom izdanju *Enciklopedije Jugoslavije* Vida Flaker navodi i to da je A. Haler »poricao pozitivističku metodu, prihvativši u teoriji umjetnosti estetičke postavke B. Crocea...«

U prvom izdanju *Enciklopedije Jugoslavije* još se na jednom mjestu govori opširnije o A. Haleru. U petoj je knjizi (Zagreb, 1962.), a u članku *Kritika, književna*. Hrvatska Ivo Frangeš na str. 402 u 12 redaka informativno prikazao A. Halera, napomenuvši kako u knjizi *Novija dubrovačka književnost* s toplinom i razumijevanjem govori o »nekim beznačajnim piscima«.

Današnji Leksikografski zavod Miroslav Krleža u Zagrebu izdao je u tri izdanja svoju opću enciklopediju. U prvom izdanju *Opće enciklopedije* (Zagreb, 1955.) nema članka o A. Haleru, dok je u drugom (1967.) i trećem

izdanju (1977.) korektno predstavljen. Članci u tim općim enciklopedijama nisu potpisani; o Haleru je možda pisao Danko Grlić, urednik za filozofiju, filozofski pisac i kasnije profesor estetike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. U trećem izdanju *Opće enciklopedije* A. Haler je dobio 12 redaka, trostruko više nego u drugom izdanju (tamo ima 4 retka), u kojemu je i rečenica: »Radikalan pristaša estetičarske metode B. Crocea Haler primjenjuje veoma stroge kriterije za ustaljene vrijednosti hrv. književnosti (npr. za Gundulića i Kranjčevića).«

U *Maloj enciklopediji Prosveta. Opšta enciklopedija* (drugo izdanje, Beograd, 1969., knjiga 2: M-Š, ćir.) A. Haler je dobio šest redaka. Danko Grlić je uredio »enciklopedijski leksikon« *Filozofija* (prvo izdanje, Beograd 1973.) koji ima više od pet stotina stranica. Naš je estetičar dobio 20 redaka na popis glavnih djela otpala su četiri retka, a članak nije potpisan. Završava rečenicom: »U književnoj je kritici često radikalno strog i oštar.«

Danko Grlić je autor *Leksikona filozofa* koji ima nekoliko izdanja. Prvo je izdanje iz 1968., dok je drugo prošireno i tiskano 1982. U oba je izdanja prikazan A. Haler. Pri ruci mi je drugo izdanje i na str. 160 A. Haler je predstavljen u 18 redaka. Grlić je s pravom citirao Halerovu rečenicu:

»Estetski doživljaj ne smije se ispitivati na doživljaju umjetnički neosjetljiva čovjeka, već na doživljaju umjetnički osjetljiva čovjeka.«

Živan Milisavac uredio je dva izdanja *Jugoslavenskog književnog leksikona* (Novi Sad, 1971. i 1984.). U oba izdanja isti je članak Milorada Živančevića od 16 redaka. U njemu piše i to da je »Haler između dva rata naročito izašao na glas negiranjem ustaljenih vrednosti u književnosti (Gundulić, Preradović, Kranjčević)«.

Milorad Živančević i Vera Živančević u 360 redaka dali su život, bibliografiju radova i literaturu o A. Haleru u *Leksikonu pisaca Jugoslavije* (knj. II: Đ-J, Novi Sad, 1979., str. 360–361). U tom leksikonu dani su samo podaci, činjenice, nema sudova, mišljenja i sl. Usporedio sam literaturu koju o Albertu Haleru donosi ovaj leksikon s onom koju je na kraju svoje knjige *Albert Haler* (Zagreb, 1978.) naveo Zlatko Posavac. Živančević je naveo nekoliko članaka o Haleru koji nisu popisani u knjizi Z. Posavca. Tako Živančević navodi članke A. G. Matoša, Ive Vojnovića i još neke kojih nema u Posavca.

U dvije enciklopedije objavljen je gotovo isti članak Dubravka Horvatića. Najprije je pisao o Haleru u *Likovnoj enciklopediji Jugoslavije* (prva knjiga: A-J, Zagreb, 1984.). Taj je članak nešto opširniji od onoga koji je tiskan u *Enciklopediji hrvatske umjetnosti* (prva knjiga: A-Nove, Zagreb 1995.). U obje te likovne enciklopedije istaknuta je likovna sastavnica Halerove estetike.

U knjizi Ive Frangeša *Povijest hrvatske književnosti* (Zagreb, 1987.) postoji *Leksikon pisaca* koji su sastavili Ivo Frangeš, Ivan Martinčić, Nedjeljko Mihanović, Vesna Frangeš i Milorad Živančević. Na kraju pojedinog članka u tom leksikonu nema potpisa, tako da ne znamo tko je na str. 458–459

napisao članak o Albertu Haleru, koji ima 34 retka, s tim da veći broj redaka (21 redak) otpada na bibliografiju i literaturu. U članku čitamo: »Najortodoksniji zastupnik estetskih pogleda Benedetta Crocea u nas. – ... ostavio vrijednih premda i dvojbenih sudova«.

U prvoj knjizi enciklopedije *Krležijana* (glavni urednik Velimir Visković, Zagreb 1993.) Zlatko Posavac je napisao članak o A. Haleru (str. 322) i u 37 redaka prikazao Halerov odnos prema Krleži, stav jednog idealista, idealističkog filozofa, prema materijalističkoj koncepciji života i umjetnosti. »Kao protivnik tzv. 'socijalnog mjerila' marksizma, u članku *Depoetizacija suvremenog života* (*Hrvatski dnevnik*, 4. VI. 1939.), zamjera Krleži vulgarni materijalizam i 'vulgarnost izraza'. Polazeći od teze da bit umjetnosti čini duhovni akt koji je po strukturi fantazijsko-emocionalne prirode, Haler predbacuje Krleži vitalističko biologističke komponente materijalizacije duhovnoga, koje su razlog (i uzrok) obezvredjenju odnosno depoetizaciji svega života i umjetnosti, animalizaciji modernog svijeta uopće«.

Po svojoj prilici isti autor, Zlatko Posavac, napisao je članak o A. Haleru u *Hrvatskom leksikonu* (prvi svezak, Zagreb, 1996., str. 431) u kojemu mnogi članci (u prvom redu kratki i kraći) nisu potpisani. U tridesetak redaka autor je o Haleru iznio sve iole važnije podatke. U članku se navodi da je »uz gimnazijski rad u Zagrebu predavao i estetiku na zagrebačkom Filozofskom fakultetu. Hrvatsku su kulturnu javnost uzbudile njegove negativne ocjene P. Preradovića, S. S. Kranjčevića i Gundulićeva *Osmana* (cijenio je *Suze sina razmetnoga*). Pozornost su također privukle Halerove burne polemike s A. Barcem, V. Dvornikovićem, V. Nazorom, M. Krležom i dr.« Članak je popraćen bibliografijom i literaturom, što u *Hrvatskom leksikonu* nije pravilo.

U spomenutim leksikonima i enciklopedijama A. Haler je prikazan korektno: dani su osnovni biografski podaci, glavne značajke njegova rada i navedena su njegova važnija djela. Gotovo svi člankopisci ističu Halerovu odanost B. Croceu i njegovoj estetskoj metodi, dok su samo neki upozorili da je estetsku metodu iznevjerio u svojem »najvrednijem djelu«, u *Novijoj dubrovačkoj književnosti*.

Člankopisci su različitim kvalifikativima predstavili Alberta Halera. Većina ga smatra »estetičarom«, zatim slijede izrazi: »književni kritičar«, »književni povjesnik« i »književni teoretičar«.

Na kraju kao zanimljivost ističem da je Albert Haler napisao i jedan članak u enciklopediji. Radi se o članku *Benedetto Croce* u *Hrvatskoj enciklopediji* Mate Ujevića (Zagreb, 1942., sv. IV, str. 134–135).

Literatura

- Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, prva knjiga, Zagreb, 1995.
- Enciklopedija Jugoslavije*, knj. 3, Zagreb, ¹1958.
- Enciklopedija Jugoslavije*, knj. 4, Zagreb, ²1986.
- Filozofija. Leksikon*, ur. Danko Grlić, Beograd, ¹1973.
- Hrvatska enciklopedija*, sv. IV, ur. Mate Ujević, Zagreb, 1942.
- Hrvatski leksikon*, prvi svezak, Zagreb, 1996.
- Igor Gostl, »Enciklopedije i leksikoni«, u: *Hrvatski leksikon*, sv. 1. Zagreb, 1996., str. 325–326.
- Ivo Horvat, »Enciklopedije i leksikoni«, u: *Enciklopedija Jugoslavije*, drugo izdanje, knj. 4, Zagreb, 1986., str. 28–36.
- Jugoslavenski književni leksikon*, ur. Živan Milisavac, Novi Sad, ¹1971., ²1984.
- Krležijana*, glavni urednik Velimir Visković, Zagreb, 1993.
- Leksikon filozofa*, ur. Danko Grlić, Zagreb, ¹1968., ²1982.
- »Leksikon pisaca«, sastavili Ivo Frangeš, Ivan Martinčić, Nedjeljko Mihanović, Vesna Frangeš i Milorad Živančević, u: Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 1987.
- Leksikon pisaca Jugoslavije*, knj. II, Novi Sad, 1979.
- Likovna enciklopedija Jugoslavije*, prva knjiga, Zagreb, 1984.
- Mala enciklopedija Prosveta. Opšta enciklopedija*, knj. 2, Beograd, ²1969.
- Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka*, glavni urednik Stanoje Stanojević, Bibliografski zavod d.d., 1925.–1929.
- Opća enciklopedija*, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb, ¹1955., ²1967., ³1977.
- Zlatko Posavac, *Albert Haler*, Zagreb, 1987.
- Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925.–1925.*, ur. Emilij Laszowski, Zagreb, 1925.

ALBERT HALER U LEKSIKONIMA I ENCIKLOPEDIJAMA

Sažetak

Albert Haler prikazan je u petnaestak leksikona i enciklopedija. Najveći broj tih priručnika izašao je u Zagrebu, u izdanju Leksikografskoga zavoda Miroslav Krleža. Četiri članka o našem estetičaru napisao je Danko Grlić, koji je završio svoju znanstvenu karijeru kao i Haler – bio je profesor estetike na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Dva članka napisao je Zlatko Posavac, autor knjige *Albert Haler* (Zagreb, 1987.).

Grlić je u svojem *Leksikonu filozofa* (drugo prerađeno izdanje, Zagreb, 1982.) naveo karakterističnu Halerovu rečenicu: »Estetski doživljaj ne smije se ispitivati na doživljaju umjetnički neosjetljiva čovjeka, već na doživljaju umjetnički osjetljiva čovjeka«.

U *Hrvatskom leksikonu* (1996.) dobio je naš estetičar 30-ak redaka u članku koji nije potpisan, kao ni mnogi članci u tom leksikonu. Lako bi se moglo zaključiti da ga je napisao Zlatko Posavac. Članak je pregledan i sveobuhvatan. Možda je to »najleksikonskiji« (najinformativniji) članak o A. Haleru.

Pisci članaka ili bilježaka u leksikonima i enciklopedijama navodili su različite kvalifikative. Većina ga smatra »estetičarom«, zatim slijedi kvalifikativ »književni kritičar«; neki daju i ove naznake: »esejist«, »književni povjesnik« i »književni teoretičar«.

Člankopisci redovito govore o (bitnom) utjecaju B. Crocea na Alberta Halera i njegovu metodu u proučavanju književnosti. Zluradi znatiželjnik mogao bi postaviti pitanje: Što je u A. Halera »originalno«? Jedino je izričit Nikola Ivanišin: »Metodu kojom se služi potpuno je iznevjerio u najvrednijem svojem djelu *Novija dubrovačka književnost*, pišući o malim dubrovačkim piscima XIX st. s toplinom i suosjećajem lokalnog dubrovačkog patriote« (iz Ivanišinova članka o A. Haleru u *Enciklopediji Jugoslavije*, Zagreb 1958., knj. 3. str. 654).

ALBERT HALER IN LEXICONS AND ENCYCLOPEDIAS

Summary

Albert Haler appears in fifteen lexicons and encyclopedias. Most of these reference books were published in Zagreb by the Miroslav Krleža Lexicographical Institute. Danko Grlić, who finished his academic career just like Haler – he was an aesthetics professor at the Philosophical Faculty in Zagreb, wrote two articles on our aesthetician. Zlatko Posavac the author of the book *Albert Haler* (Zagreb 1987) wrote two articles on him as well.

In his *Philosophers Lexicon* (the second modified edition, Zagreb 1982) Grlić mentioned Haler's characteristic sentence: »The aesthetic experience mustn't be tested on the experience of a person who is artistically insensitive but on the experience of an artistically sensitive person«.

Our aesthetician has thirty or so lines of the *Croatian lexicon* (1996) in an article which is not signed, like so many other articles in that lexicon. One can easily deduce that it was written by Zlatko Posavac. The paragraph is well laid out and comprehensive. It is perhaps the most »lexiconian« article about A. Haler.

The authors of the articles or annotations in lexicons and encyclopedias mentioned all sorts of qualifications. Most see him as an aesthetician, then a qualified literary critic; some mention these denotations: essay writer, literary-historian and literary theoretician.

The article writers often talk about the influence or rather the significant influence of B. Croce on Albert Haler and his method of analyzing literature. A malicious inquisitive person might ask the question: What is »original« about A. Haler? Nikola Ivanišin is the only direct writer on this matter: »He completely abandoned the method he uses in his most valuable work *Novija dubrovačka književnost* (*The modern literature of Dubrovnik*), by writing about the less known, small writers of Dubrovnik in the XIXth century with the warmth and sympathy of a local Dubrovnik patriot« (from Ivanišin's article on A. Haler in the *Encyclopedia of Yugoslavia*, Zagreb 1958, book 3, page 654).

N. IVANIŠIN

DUBROVAČKE
KNJIŽEVNE
STUDIJE

Nikola Ivanišin: *Dubrovačke književne studije*. Matica hrvatska – pododbor Dubrovnik /
Društvo prijatelja dubrovačke starine. Dubrovnik, 1966.
U knjizi je objavljena rasprava o Albertu Haleru (str. 191–210)

Goran Novaković

Albert Haler u povijestima hrvatske književnosti

Izlaganje (referat sa znanstvenog skupa)
UDK 886.2 (091):929 Haler, A.

Uvod

U ovome radu istražiti ćemo zastupljenost i tumačenja znanstvenog djela Alberta Halera (1883.–1945.?) u povijestima hrvatske književnosti. Ono što nas posebno zanima jest utvrđivanje vrijednosti i značenja Halerova djela unutar hrvatske filologije ovoga stoljeća. Povijesti hrvatske književnosti, shvaćene kao mjesta ocjene vrijednosti i značenja pojedinih književnih i književno-znanstvenih opusa, najbolje su i najprikladnije da se provjeri što je i kako je prosuđivala hrvatska filološka misao o doprinosima Alberta Halera.

Nastojat ćemo proučiti temeljne misli i zaključke o Halerovu radu što su ih u XX. stoljeću zapisali književni povjesničari (Antun Barac, Nikola Ivanišin, Nikola Batušić, Miroslav Šicel i Dubravko Jelčić) u svojim povijestima i pregledima hrvatske književnosti. Ono što je važno istaknuti u uvodnom dijelu ove rasprave, jest činjenica da je riječ o filologu, povjesničaru književnosti, koji je bio zagovornikom estetske metode u proučavanju povijesti književnosti i pritom se toga uglavnom dosljedno pridržavao.

Ovakav pristup hrvatskoj književnoj baštini (napose nekim književnim veličinama) često ga je dovodio do ocjena koje su bile oprečne do tada izrečenima i zapisanima, što je onda neizbježno utjecalo na njegovu poziciju unutar hrvatske filologije. Dakako da je onda i njegov opus, pa i on osobno, valoriziran različito (ili negativno ili pozitivno), ali takve ocjene govore jedino u prilog temeljnoj tvrdnji (oko koje ćemo se potruditi) da je riječ o filologu bez čijega bi djela tijekom i razvoj hrvatske književno-znanstvene misli u ovome stoljeću bio bitno drugačiji.

Antun Barac

O Albertu Haleru i njegovoj estetskoj metodi u proučavanju hrvatske književnosti pisao je dr. Antun Barac u svojem eseju *Između filologije i es-*

¹ Antun Barac, »Između filologije i estetike«, *Hrvatska književna kritika*, sv. VII, Matica hrvatska, Zagreb, 1962.

tetike objavljenom 1929. u *Savremeniku*.¹ U svojim razmišljanjima o metodama i ciljevima naše književne povijesti on se negativno izjašnjava o estetskoj metodi kao onoj koja služi isključivo za rušenje ustoličenih književnih veličina i detektiranje onoga što je u nekih pisaca slabo ili uopće ne postoji. Pritom od hrvatskih književnih kritičara navodi A. B. Šimića i »u novije vrijeme«² Alberta Halera.

Kao glavni nedostatak ove metode (utemeljene u kročeanizmu) Antun Barac ističe »što ona literarnu historiju identificira s kritikom.«³ A to je prema Barcu velika pogreška i potpuno brkanje različitih poslova koji stoje pred ovim književno-znanstvenim disciplinama. Jer, jednoj (kritici) je zadaća određivanje mjesta pojedinih pisaca u hijerarhiji literarnih vrednota, a drugoj (povijesti književnosti) zadaća je iznošenje svega onoga što je u životu neke književnosti igralo važnu ulogu.⁴

Nikola Ivaništin

Na nešto drukčiji način doživljava dr. Alberta Halera, kao svojega dubrovačkoga gimnazijskog profesora i kasnije kolegu znanstvenika dr. Nikola Ivaništin. Prema Ivaništinu, Haler je, kao sljedbenik kročeanizma i esteticizma, netolerantan prema svojim prethodnicima. Ivaništin ga prvotno doživljava kao svojega dubrovačkog profesora koji njemu kao srednjoškolu dovodi u pitanje mladenačke ideale: »Potrebno je naglasiti da nam nije bilo lako pristupiti (Haleru, op. G. N.) nepristrano i objektivno. Jedno iz razloga što smo po sentimentalnoj liniji vezani uz Halera, koji je svojedobno autoru ovoga napisu bio nastavnik na gimnaziji u Dubrovniku (Ivaništin se prisjeća Halerovih šetnji Stradunom u društvu s Krležom), a drugo zbog toga, što smo još jačim sentimentalnim razlozima vezani uz pjesnike za koje je Haler dokazivao da nisu pjesnici.«⁵

Haler učitelj estetskom analizom svojemu je učeniku Ivaništinu razbio čitav svijet. Sva tri pjesnika, Gundulić, Preradović i Kranjčević, o kojima Haler negativno sudi, zaokružuju Ivaništinov mladenački svjetonazor: Gundulić – pjesništvo, Preradović – narod i sloboda, i Kranjčević – razočaranja, mladenačke sumnje. Međutim, Haler je potaknuo svojega dubrovačkog učenika da se tom svijetu ponovno vraća i da ga nanovo izgrađuje, prevrednuje.

Nikola Batušić

Daljnja recepcija dr. Alberta Halera i njegovih književno-kritičkih tekstova dogodila se u sklopu edicije *Pet stoljeća hrvatske književnosti* u nakladi

² Isto, str. 82.

³ Isto, str. 83.

⁴ O ovom sukobu metoda (pozitivističke i estetske) poticajno je pisao dr. Zlatko Posavac u svojoj monografiji *Albert Haler*, Zavod za znanost o književnosti – Liber, Zagreb, 1978.

⁵ Nikola Ivaništin, *Dubrovačke književne teme*, Matica hrvatska, Dubrovnik, 1966.

Matice hrvatske. Pod uredničkom palicom Vlatka Pavletića u knjizi pod rednim brojem 86 obuhvaćeni su autori: Albert Haler, Mihovil Kombol, Branko Gavella i Ljubomir Maraković.⁶

U instruktivnu predgovoru priređivača dr. Nikole Batušića ističe se nezaobilazno značenje A. Halera u hrvatskoj književnoj kritici, jer je on u nju uveo osebujnu metodu prosudbe utemeljenu na strogim estetskim kriterijima koji svoje korijene vuku od Benedetta Crocea, a kojom je umnogome pokrenuo »ustajale vode« (op. G. N.) naše znanosti o književnosti.

Ovakvim nastupom prisilio je svoje protivnike na izgrađivanje vlastitih književnokritičkih sustava. Jer, sam je Haler imao izgrađen znanstvenokritički sustav kojim je onda hrabro i s mnogo znanstvene predanosti krenuo u proučavanje hrvatske književnosti (posebice pjesništva). O svojoj metodi proučavanja Haler je najizravnije progovorio u eseju *Je li estetska kritika jednostrana?*⁷ U tom je tekstu iznio srž svojega sustava zastupajući misao da je proučavanje nastanka književnog djela nepotrebno, a bitan je isključivo njegov sadržaj.

Batušić nastoji razjasniti kako je Haler nasljedovao Croceovu metodu i na koji ju je način – ili, točnije, što i kako – preuzeo od Crocea. Tako je, na primjer: »...kao prvi uslov pjesničke sugestivnosti (a on je vrlo često insistirao na toj sugestivnosti pjesnika!) podvukao toplu konkretnost, što već kao formulacija, nabačena u kontekstu, djeluje više ishitreno no znanstveno i teoretski dokumentirano.«⁸

Dalje Batušić nabraja svoje zamjerke Halerovoj nesistematičnosti, općim mjestima njegove kritičke metode koja današnjem čitatelju nisu dovoljno jasna, što je onda vidljivo, po Batušićevu sudu, i u Halerovoj najambicioznijoj knjizi *Doživljaj ljepote*,⁹ u kojoj je »ponajmanje prostora posvećeno književnim pitanjima.«¹⁰

Svakako je zanimljiv i Batušićev osvrt na Halerov tekst iz 1927., *Filološka i estetska povijest književnosti*¹¹ u kojem Haler piše, na Croceovim zasadama, o svojem gledanju na književnu povijest i književnu kritiku kao jednu disciplinu. To je onaj isti prigovor koji je Haleru izrekao dr. Antun Barac, a kojega je prije Haler napao da su ga zavele Vodnikove metode.

Haler je i inače pun zamjerki »sterilnim prebiračima« (op. G. N.) po književnim tekstovima i stoga nam se teško složiti s Batušićevom ocjenom kako je Haler premalo konkretan te da ga nije moguće nasljedovati. Za Batušića je Halerov pojam ljepote i poticaja za estetsko prosuđivanje, po-

⁶ *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, sv. 86, NZMH, Zagreb, 1971.

⁷ Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, Zagreb, 1943., str.192–193.

⁸ Nikola Batušić, PSHK, sv. 86, Zagreb, 1971., str. 11–12.

⁹ Albert Haler, *Doživljaj ljepote*, Zagreb, 1943.

¹⁰ Nikola Batušić, PSHK, sv. 86, Zagreb, 1971.

¹¹ Albert Haler, »Filološka i estetska povijest književnosti«, *Misao*, XXV, Beograd, 1927., 5–6, str. 342–357.

stavljen izvan konkretnih i zadanih povijesno-socijalnih prilika nedovoljan te udaljava književno djelo od svih onih čimbenika po kojima je ono »usidreno u tkivu jedne nacionalne književnosti«.¹²

Tako se Batušić nadovezuje na Barčeve prosudbe i osude Halerove metode i njezinih rezultata. Po njemu, ona je skučena i nedovoljno dobra eda bi se njome moglo osvijetliti i kvalitetno vrednovati pojedina književna djela, a posebno je nemoguće dati ocjenu cjelokupnog povijesnog tijeka hrvatske književnosti.

U tome Batušić vidi i glavne razloge Halerove recepcijske sudbine unutar te iste povijesti hrvatske književnosti. To su razlozi zbog kojih je Haler u svoje vrijeme bio osamljen i napadan, a danas uglavnom zaboravljen. Prema tome, Batušić drži da je Haler svojom metodom estetskih mjerila, što je određena varijanta Croceovih teorija, sudio proizvoljno, neprecizno, pa čak i nebulozno i na taj način učinio negativan otklon od glavnog tijeka hrvatske filološke misli, što ga je onda gurnulo u zaborav.

U ovakvoj se ocjeni Batušić u potpunosti poklapa i nadovezuje na ono što je o tome zapisao Barac. Međutim ono s čime bismo se teško mogli suglasiti jesu Batušićeve ocjene Halerovih osobnih razloga poradi kojih je tako sudio o hrvatskoj književnosti (a posebice o nekim njezinim književnim velikanima). Prema Batušiću, Haler u svemu što piše – a to što piše herostratski je čin koji uništava hrvatsku književnu kritiku i znanost o književnosti – polazi od svoga »autsajderskog položaja« (op. G. N.) koji nastoji kompenzirati negiranjem svih svojih prethodnika.

Za ovakvu svoju procjenu Halerovih osobnih motiva Batušić nalazi uporište u onome što je o tome napisao Halerov dubrovački učenik, dr. Nikola Ivanišin, te gotovo doslovce ponavlja Ivanišinovu ocjenu o Halerovoj netolerantnosti prema kritičarima koji mu prethode. Međutim Batušić ide dalje i takve Halerove ocjene nekih hrvatskih književnih klasika nastoji objasniti njegovom provincijskom iskompleksiranošću. Ta nam se ocjena čini jednako neutemeljenom budući da je takva sumnjičava nagađanja nemoguće potkrijepiti. Naime, činjenice govore drukčije. Haler je sve do 1943. profesor u Dubrovniku i napredovanje u njegovoj karijeri nije vezano uz neiskrenost njegovih kritičkih nakana, već, čini nam se, baš suprotno, uz njegov izniman i jedinstven doprinos hrvatskoj znanosti, i to ponajprije filologiji, ali i filozofiji.

Stoga neuvjerljivo djeluje i Batušićeva ocjena o Halerovu dodvoravanju Beogradu i tragičnom nesnalaženju u vrijeme Drugoga svjetskoga rata, gdje mu se ponovno nastoji pripisati karijerizam, bliskost totalitarizmu i naglasiti njegovu nesretnu sudbinu koja ga vodi do tragičnog završetka 1945., pod još nerazjašnjenim okolnostima. Teško se složiti, ili gotovo nemoguće, s ovakvim zapažanjima vezanim uz Halerovu biografiju, po kojima proizlazi da je Haler osobno kriv za ono što se dogodilo sa njegovim prešućivanim djelom.

¹² Nikola Batušić, PSHK, Zagreb, 1971.

Jer, ako se i složimo da je Haler odgovoran za svoj životni put i aspiracije u karijeri kao dio toga puta, nije nam se moguće složiti s ocjenama o opravdanom prešućivanju njegova književno-kritičkog djela kao nečemu što je logična posljedica njegove, rekli bismo sasvim normalne, težnje za stručnom afirmacijom. Nije li sve ovo potvrda ispravnosti, točnosti Halerovih sudova o autonomnosti književnog djela, odnosno nemogućnosti da se ovakvim tumačenjem njegove biografije objasni povijest nastanka njegovih djela? Možemo s punim pravom konstatirati kako je recepcija Halerova opusa jasna potvrda relevantnosti njegove književno-kritičke metode, kojom je bitno utjecao na smjerove i strujanja u hrvatskoj filologiji što će uslijediti nakon njega.

Ivo Frangeš

S punim razumijevanjem za njegova nastojanja Haleru pristupa Ivo Frangeš u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti*.¹³ Frangeš ističe Barčevo i Halerovo odnosno Kombolovo međusobno nerazumijevanje, svjestan njihove suprotnosti, ali i bogatstva različitih pristupa i metoda u proučavanju književnosti. Frangeš je svjestan Halerova »idejnog krova nad glavom« te konstatira: »Koliko god stroge i – naoko – našim piscima neprimjerene, Halerove su studije odigrale pozitivnu ulogu: Preradovića su skinule s njegovih posve nerealnih školskočitanačkih visina; Gundulića su učinile predmetom sustavnijih proučavanja koja su samo koristila ovoj velikoj pjesničkoj pojavi; a Kranjčevića, čije je obaranje izgledalo najdrastičnije, zapravo podigle, izazvavši uz ostalo Barčevu odmjerenu studiju i poznati Krležin esej, nakon čega je u našem doživljaju poezije uopće, a Kranjčevićeve posebno, stvorena mogućnost za točniju ocjenu te moćne pojave.«¹⁴

Vrlo su poticajne Frangešove ocjene kako je Haler svojom metodom »unio nemir i zabunu i u publiku i u istraživače«,¹⁵ a svojim cjelokupnim znanstvenim radom korisno djelovao na Josipa Bognera, a onda i na kasnije istraživače koji su 50-ih i 60-ih godina ovoga stoljeća sustavno oblikovali ono što danas podrazumijevamo pod hrvatskom znanošću o književnosti.

Miroslav Šicel

U pregledima i povijestima hrvatske književnosti koje su objavljene ili koje se još pišu o Haleru se progovara na različite načine, s manje ili više razumijevanja za njegovu metodu pristupa književnim djelima i umjetnosti općenito. Ne zaobilazi ga se, a pritom se navode njegova najvažnija djela uz objašnjenje da je bio kroćeanac. Uz blago osporavanje njegove metode

¹³ Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, NZMH, Cankarjeva založba, Zagreb-Ljubljana, 1987.

¹⁴ Isto, str. 418.

¹⁵ Isto, str. 419.

(ponavljanje Barčeve ocjene u raznim varijantama) zapažanja o Haleru i njegovu opusu na tome staju. Nažalost, moramo konstatirati da je ta recepcija znatno lošija od one iz vremena nastanka njegovih djela, kada je nailazio na suprotstavljanje, pa i odbacivanje, a dakako neusporediva s onom u djelima Z. Posavca i I. Frangeša.

Potkrijepit ćemo to dvjema knjigama, jednim pregledom i jednom poviješću hrvatske književnosti. U *Pregledu novije hrvatske književnosti*, dr. Miroslava Šicla¹⁶ objašnjava se Halerovo shvaćanje autonomnosti književnog djela i njegovi kritički postupci u svjetlu kroćeanizma. U kratkoj bilješci o Haleru zaključuje se da Haler nije bio dosljedan te da je prema nekim piscima iz dubrovačke književnosti »primjenjivao posve druga mjerila«¹⁷ i dao im pozitivnije ocjene, na primjer Matiji Vodopiću, dok je Gunduliću »dao posve negativnu ocjenu«.¹⁸

Šicel piše i o Halerovim komparatističkim studijama, ali pritom ne ponavlja Batušićev prigovor o drukčijim mjerilima za europske pisce i priznavanje njihova značenja i veličine koju je Haler oduzimao domaćim velikanima pera.

Dubravko Jelčić

U *Povijesti hrvatske književnosti*¹⁹ dr. Dubravka Jelčića o Haleru se iznose osnovni biografski podaci s naglaskom na nerazjašnjenju završetku njegova života. Potom se navode najvažnija djela i ono što nam se čini najvrednijim – jednom kratkom konstatacijom priznaje se vrijednost Halerovih književnokritičkih napora: »...u nesmiljenim kritičkim prosudbama hrvatskih pisaca mijenja tradicionalna mišljenja o njima (Preradović, Kranjčević).«²⁰

Zaključak

Na kraju možemo zaključiti kako je opus Alberta Halera vrednovan s promjenljivim razumijevanjem za metodologiju koju on nasljeđuje u hrvatskoj filologiji, što je donekle i razumljivo jer je taj smjer hrvatske filološke misli imao manje nasljedovatelja i bio predmetom oštre kritike pozitivistički orijentiranih kritičara i povjesničara. A i to je također razumljivo u narodu s književnom poviješću koja je uvijek otvorena književnim utjecajima, ali i predano zauzeta oko očuvanja svoje književnopovijesne baštine.

Zanimljivo je bilo pratiti kako Haler i njegovo djelo odmah, još u vremenima svojega nastajanja, nailaze na uvjerljiva oponenta – Antuna Barca,

¹⁶ Miroslav Šicel, *Pregled novije hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1966.

¹⁷ Isto, str. 224.

¹⁸ Isto, str. 225.

¹⁹ Dubravko Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1997.

²⁰ Isto, str. 275.

vrlo zauzetoga za uspostavljanje hijerarhije literarnih vrednota koje Haler svojom metodom veoma uspješno dovodi u pitanje. Iz današnje perspektive gledano čini nam se da bi u ovoj početnoj polemici teško bilo izabrati stranu na koju bismo stali, ali nam se čini da je Haler svojim senzibilitetom otvorio vrata novim pristupima u metodologiji proučavanja književnosti. Ovom polemikom dvojice velikana hrvatske znanosti o književnosti (u kojoj su obojica bili u pravu) bitno su određena promišljanja filologa kasnijih naraštaja.

Prvi od filologa koji su na toj tradiciji stasali jest Nikola Ivanišin, čija su razmišljanja o Haleru naglašeno sentimentalna, ali vrlo zanimljiva. Ivanišin pokazuje na kako oprečna promišljanja mora biti pripravan filolog koji se upušta u avanturu duha određenu nastojanjima oko proučavanja hrvatske književne baštine.

Nadalje slijedi Nikola Batušić sa svojom poticajnom studijom iz PSHK, iz koje se lako da razlučiti da s Halerom ne možemo olako izići nakraj, tražeći motive i razloge njegova djela u izvanknjiževnim razlozima (biografskim, društveno-političkim). Svojevrsan nastavak Ivanišinih razmišljanja o bogatstvu različitih pristupa i metoda u proučavanju književnosti jest Frangešova studija koja je predstavljala važan zaokret te je tvrdnjom da je Haler otvarao put drugima, Bogneru i kasnijim istraživačima hrvatske književnosti, važan doprinos ispravnom razumijevanju hrvatske filologije.

Ovakav pogled na Halera i njegovo djelo utjecao je na preglede i povijesti hrvatske književnosti (Šicel, Jelčić) koje su kasnije napisani. Haleru se priznaje da mijenja tradicionalna mišljenja i da na taj način obogaćuje hrvatsku filološku misao svojim smionim i originalnim prosudbama. Ono što je zajedničko svim proučavateljima Halerova djela, a čemu bismo htjeli pridonijeti i ovom raspravom, jest tvrdnja da je riječ o filologu, zagovorniku i praktičaru estetske povijesti književnosti koji je dao značajan doprinos proučavanju hrvatske književnosti.

ALBERT HALER U POVIJESTIMA
HRVATSKE KNJIŽEVNOSTI

Sažetak

Referat govori o tome kako je i na koji način zastupljen književni povjesničar Albert Haler u povijestima hrvatske književnosti. Jer riječ je o filologu, ili kako bi to radije on sam za sebe rekao, zagovorniku i praktičaru estetske povijesti književnosti, koji je poljuljao neke ustaljene vrijednosti hrvatske književne baštine. Dakako da je onda i sam valoriziran različito, štoviše oprečno, ali njegovo mjesto i značenje koje mu pridaju autori u svojim povijestima hrvatske književnosti govore o tome da je riječ o književnom povjesničaru koji je bitno utjecao na razvoj hrvatske filologije.

ALBERT HALER IN HISTORIES
OF THE CROATIAN LITERATURE

Summary

The paper deals with the way and how the literary historian Albert Haler has been represented in histories of the Croatian literature. He is a philologist, or as Haler would prefer to say about himself, a advocate and practitioner of the aesthetic history of literature who shook some established values of the Croatian literary heritage. Naturally, he himself has been variously evaluated, even adversely, but his place and significance given by authors in their histories of the Croatian literature show that he is a literary historian who had an important influence on development of the Croatian philology.

Albert Haler i strane književnosti

Izvorni znanstveni članak
UDK 82.091:929 Haler, A.

Albert Haler nesumnjivo je na svoj način jedna od najkontroverznijih i najtragičnijih ličnosti našega književnog života. Ne mislim pritom samo na njegovu tragičnu smrt već na čitav njegov životni put i kao čovjeka i kao pisca.

O Albertu Haleru kao čovjeku znademo danas, 50 i nešto godina po njegovoj smrti, vrlo malo, a bojim se da će tako uglavnom i ostati. Njegovih suvremenika praktički više nema, a rukopisna ostavština mu je, bar zasad, što zagubljena što nestala.¹ Među podacima koji se uglavnom svuda ponavljaju² nalazimo da je god. 1883. rođen u Vrgorcu, da je mladost proveo u Slanom i Dubrovniku, gdje je pohađao gimnaziju, klasičnu filologiju studirao u Beču, doktorirao 1927. u Zagrebu, službovao na gimnazijama u Dubrovniku, Splitu i Zagrebu te da je od 1943. predavao estetiku na zagrebačkom sveučilištu a 1945. umro u Kamnici kraj Maribora, gdje je i pokopan.³ Dakle, sve sami oskudni i šturi podatci, pri čemu su neke datacije i netočne.⁴

¹ Dr. Zlatko Posavac, danas nesumnjivo najbolji poznavatelj Alberta Halera, imao je koncem šezdesetih godina u rukama neke njegove dokumente i rukopise iz obiteljske ostavštine te me je uputio da ih potražim u dubrovačkom arhivu. Nažalost, u njemu doduše postoji nekoliko fascikala pod oznakom »Pugliesi-Haler«, ali o samom Haleru u njima nema ništa, dapače čak je nestala i korespondencija članova obitelji Pugliesi iz onih godina kad je Haler mogao ući u njihov krug.

² Od napisa biografskog karaktera spomenimo još za Halerova života objavljene prigodne priloge Vladimira Kovačevića (»Hrvatski književnici nagradjeni na Hrvatsko Antunovo«, *Nova Hrvatska*, 2/1942., br. 139) i Ivana Esiha (»Nagradjeni književnici i učenjaci«, *Nova Hrvatska*, 4/1944., br. 155), a od posmrtno objavljenih napisa natuknice u izdanjima *Opća enciklopedija JLZ* (OEJLZ), 1. izd., knj. 3, Zagreb, 1956., 3. izd., knj. 3, Zagreb, 1976., *Enciklopedija Jugoslavije JLZ* (EJLZ), knj. 3, Zagreb, 1958., autor N. Ivanišin, 2. izd., knj. 3, Zagreb, 1986., autor V. Flaker, *Leksikon pisaca Jugoslavije*, knj. 2, Novi Sad, 1976., autori M. i V. Živančević, *Hrvatski leksikon* (HL), Zagreb, 1996. i Ivica Matičević »Mali leksikon hrvatskih književnika, znanstvenika i publicista stradalih u Bleiburgu i na križnom putu«, *Forum*, knj. 35/1996., br. 3-4, str. 402.

³ Taj se posljednji podatak zasniva na izjavi jednog dubrovačkog franjevca (usp. *Hrvatska revija*, 1955., str. 355), pa ga Posavac ne smatra dovoljno dokazanim, a Matičević izriječno navodi i drugu verziju legende o Halerovoj smrti prema kojoj je Haler »pobjegao iz kolone smrti i sakrio se u nekom malom slovenskom selu, gdje su ga primili tamošnji ljudi, pa je tako skriven proživio u anonimnosti još nekoliko godina (o. c., str. 402).

⁴ Npr. podatak da je od 1909.-1939. ili 1940. bio profesor gimnazije u Dubrovniku nije točan jer je u međuvremenu dvije školske godine (1911./12. i 1912./13.) predavao u Splitu, a šk. g. 1929./30. u Zagrebu (podatci prema objavljivanim godišnjim programima dubrovačke i

Koliko god sâm Haler bio zadržti protivnik svih vidova pozitivizma, pa tako i biografske kritike i istraživanja i najmanjih sitnica iz života pojedinih pisaca, jer »činjenice neosvijetljene i neoduhovljene nikakvom mišlju vodi-ljom znače vrlo malo«,⁵ ipak je priznavao da pri proučavanju pojedinih djela treba poznavati povijesnu pozadinu, kao i kulturnu i književnu sredinu u kojoj je pisac stvarao,⁶ te zaključuje: »Estetska kritika ne bježi od činjenica; one često moraju da budu njeni preduslovi i polazna točka«. Upravo na temelju tog Halerova zaključka smatram da se nećemo ogriješiti o Halera ako pokušamo istražiti neke činjenice iz njegova života i na temelju njih pokušati osvijetliti njegov lik i djelo.⁷

Postoje, naime, neke pozitivne činjenice koje bi bilo potrebno ili bar poželjno znati, a koje o Haleru na žalost ne znamo. Tako se npr. i u naj-službenijim biografijama obično naznačuje da se netko rodio te i te godine tu i tu u, recimo, seljačkoj ili građanskoj ili trgovačkoj ili sličnoj obitelji. Uz Halerovo ime takav se podatak ne vezuje te možemo samo na temelju nje-gova imena i prezimena (Albert Lovre Stipan Haller) pretpostaviti da mu je otac Frano, žandarmerijski stražmeštar, vjerojatno potjecao iz obitelji doseljenih austrijskih činovnika njemačkoga, austrijskog ili švicarskog pod-rijetla.⁸ Kao rodno mjesto naznačen je Vrgorac, gdje mu je otac u to doba vjerojatno službovao, no u pjesmi *Rodnom selu*, kojega se kao 16-godišnjak s nostalgijom prisjeća, očito se ne radi o Vrgorcu već o Slanome, jer se u njoj evociraju prizori s mora. Nadalje, postavlja se pitanje njegova gimna-

spjetske gimnazije), dok je 1940. bio imenovan ravnateljem dubrovačke gimnazije te se npr. prema V. Kovačeviću još 1942. nalazio na tom položaju, a prema Posavcu je 2. veljače 1941. bio postavljen »za prvoga voditelja svečano otvorene Dubrovačke biblioteke« (*Dubrovački horizonti*, str. 88).

⁵ Među tim suvišnim sitnicama Haler nabraja: »godina rođenja i smrti, kao uopće da-tumi, ne samo iz njihova života, već iz života njihovih žena i njihove djece, rodbinske veze, karijera pa, dalje, autorstvo potpuno beznačajnih djela, njihovi izvori, broj njihovih redakcija, itd., ... Gaji se, dakle, mrtva erudicija radi same sebe, s uvjerenjem da su 'činjenice' sve, i da njihovo prikupljanje znači najveći stepen naučnog posla.« (»Filološka i estetska povest književnosti«, *Misao*, Beograd, 9/1927., cit. prema PSHK, str. 31).

⁶ »Ako hoću da, recimo, proučim Vergilijevu *Eneidu*, teško bih mogao da nađem njen središnji osjećajni motiv ... bez poznavanja nekih činjenica koje mi može da pruži samo eru-dit. Tako na primjer, treba da znam da je Vergilije živio u Augustovo doba; treba da pozna-jem kulturne prilike onoga vremena, Augustov odnos prema književnosti i kulturi uopće, treba da znam kako je bila uređena rimska država, na kojoj visini je bila u Vergilijevo doba, duh koji je njome provijavao itd.« (*Ibidem*, str. 30).

⁷ Do istog je zaključka vjerojatno došao i Z. Posavac, koji u svojoj monografiji o Haleru objavljenoj 1978. u seriji »Kritički portreti hrvatskih slavista«, daje u okviru jednog odlomka samo osnovne podatke o Halerovu životu, dok mu u već spomenutoj studiji iz 1980. (v. bilj. 3) posvećuje više od dvije stranice teksta, a u preglednom članku »O estetičaru Albertu Haleru« iz 1990. (*Glasnik HDZ*, br. 23) to pitanje razmatra i s teoretskog aspekta pod tri podnaslova: »Je li biografija nevažna?«, »Činjenica smrti u kulturnoj povijesti« i »Nekoliko biografskih momenata«).

⁸ Spomenimo usput i podatak da se i Halerovo ime i prezime u godinama gimnazijskog školovanja i objavljivanja prvih pjesama javljaju u raznim oblicima i grafijama čas je Alberto a čas Albert, kao i Haler odn. Haller.

zijskog školovanja (1897.–1905.), koje je započeo s navršenih 14 godina,⁹ dakle, na početku puberteta našao se okružen deseto-jedanaesto-godišnjacima, te je vjerojatno u doba kad su prijatelji najpotrebniji, bio osamljen.¹⁰ Koliko se u toj osjetljivoj dobi moglo razviti traumâ, koje su ostavile traga u kasnijem životu tog inteligentnog mladića koji s odlikom polaže sve razrede gimnazije, za četiri godine završava klasičnu filologiju na filozofskom fakultetu u Beču, te se već 1909. zapošljava kao suplent na dubrovačkoj, a po položenome profesorskom ispitu 1911. na »spljetskoj« gimnaziji, gdje ostaje dvije godine. U to doba objavljuje u *Savremeniku* nekoliko pjesama, kojih će se poslije odreći, i u kojima se miješa prigušena ali izrazita strastvenost s idejom prolaznosti i smrti, kao i svoje prve ozbiljnije književne kritike, područje kojim će se baviti do kraja života¹¹. U to isto doba njegov se osobni život također bitno mijenja, jer je 1911. sklopio brak s osam godina mlađom, lijepom i bogatom Marijom Pugliesi, kojoj su vjerojatno bile posvećene i njegove pjesme, brak o kojem se ne zna ili se bar ne govori mnogo, iako bi ga valjalo dublje istražiti jer je nesumnjivo ostavio traga ne samo u njegovu životu već posredno i u njegovu književnom opusu.¹² Osim toga pjesničkog djelovanja Haler u ratnim godinama ništa ne objavljuje ali

⁹ I opet se postavlja pitanje je li tomu bio uzrok materijalne naravi ili se možda radilo o bolesti.

¹⁰ O tome nam i opet svjedoči pjesma »Rodnome selu«, koju »Alberto Haler, uč. III. gimn. razreda u Dubrovniku«, objavljuje u *Pobratimu*, zabavnome i poučnom listu za odrasliju mladež (Zagreb, 10/1899.–1900., br. 4): Kad' bi ono sjeli za večeri tihe / U ladicu malu mi dječaci čili, / I brodili lukom moga rodnog sela, / Kol' bi onda sretni i blaženi bili! ... / Sveti i blaženi dani mog djetinstva, / Nikad, nikad na vas zaboravit' ne ću! / Ta, kako bih mogo vas zaboraviti, / Kad' uživah u vam' najsvetiju sreću!

¹¹ Haler je u rasponu od 1899. do 1914. objavio ukupno samo 14 pjesama (v. BLZ, knj. 7), o kojima je u intervjuu novinaru *Pravde*, koji je provodio anketu među dubrovačkim piscima, izjavio sljedeće: »Prvo, dok sam bio mlad, bavio sam se poezijom. U 'Savremeniku' štampao sam priličan broj pesama kojih sam se kasnije odrekao. Ne priznajem ih za svoje. I sada imam u rukopisu čitavu jednu zbirku pesama, ali je neću nikad publikovati.« (Vidi M. Vlahović, »Radi se i suviše mnogo, ali kvalitet ne odgovara kvantitetu, kaže g. dr. Albert Haler«, *Pravda*, Beograd, 1938., br. 12064 od 18. V. 1938.).

¹² Čvrstih podataka o tom braku imade malo i uglavnom se odnose na njegovu materijalnu stranu. Marija Pugliesi bila je naime jedinica imućnoga i uglednog dubrovačkog liječnika Jere Pugliesija (1862.–1907.), prisutnoga u svim aspektima kako kulturnog tako i gospodarskog života Dubrovnika (bio je mecena Celestina Medovića i drugih slikara, osnivač guđačkog kvarteta, propagator moderniziranja poljoprivrede i razvoja turizma na dubrovačkom području, gdje je zajedno s bratom bio jednim od najvećih dioničara niza hotela od dubrovačkog »Imperiala« pa do Boke Kotorske), vlasnika vile na Pilama i imanja u Slanom. Iako se imetak obitelji Pugliesi zacijelo smanjio po liječnikovoj smrti kao i uslijed ratnih i poratnih prilika, Haler je stanovao u otmjenoj obiteljskoj vili na Pilama i ljetovao u ljetnikovcu u Slanom, o čemu je ostalo i nešto zapisa. Tako, u već spomenutom intervjuu, beogradskoj *Pravdi* (v. bilj. 11) novinar ostaje pod dojmom njegove primaće sobe koja je »na prvi pogled ličila više na jednu raskošnu umetničku izložbu nego na bogato nameštenu sobu za primanje. (...) Posmatrao sam umetničke likove pojedinih velikih ljudi, čak i iz doba mitologije. U savršenom redu poređana dela poznatih italijanskih slikara takođe su privlačila pažnju. Ima tu rordova, koji datiraju još od prvih dana Dubrovačke Republike.« Takav je ambijent svakako bio u raskoraku s domom nižeg državnog službenika kakav je bio Halerov otac, pa se vjerojatno i

se strastveno predao iščitavanju i proučavanju literature, kako one teoretske tako i umjetničke, te je najprije pod utjecajem Crocea razradio svoju metodu (najsustavnije iznesenu u raspravi *Filološka i estetska povest književnosti*), a onda ju počeo primjenjivati kako u svojoj disertaciji o Gundulićevu *Osmanu* (1927., obj. 1929.) i u nekoliko rasprava o novijim hrvatskim piscima, od kojih su najviše reakcija, i to negativnih, doživjele studije o Preradoviću (1928.) i Kranjčeviću (1929.), tako i u svojim polemičkim okršajima s Antunom Barcom, koji započinju već 1925.¹³ Zbivalo se to uglavnom u 20-tim godinama, u doba prije šestosiječanjske diktature 1929., kada Haler, žestoko napadan od hrvatske kritike, svoje članke i rasprave objavljuje što u lokalnim dubrovačkim listovima, što po jugoslavenski orijentiranim zagrebačkim časopisima (*Jugoslavenska njiva, Nova Evropa*) ili u srpskoj periodici (*Misao, Srpski književni glasnik*), te već i time pojačava animozitet prema sebi. Godine 1929. Haler doživljuje vrhunac krize kad u konkurenciji s Barcem i Marakovićem propada na natječaju za mjesto profesora hrvatske književnosti na Sveučilištu u Zagrebu te se mora zadovoljiti mjestom gimnazijskog profesora na zagrebačkoj realci i nadom da će dobiti privatnu docenturu, mjesto dramaturga u zagrebačkom kazalištu i stipendiju za Pariz, no kad mu se ništa od toga ne ostvaruje, rezignirano nakon dvije godine napušta Zagreb.¹⁴

sam Haler u njemu nije osjećao kao »kod kuće« te je izjavio novinaru: »Vi, možda mislite da sam ja ovo zaradio na peru. Ne, ovo nije moje. Ovo je moje gospođe, koja je poreklom iz jedne stare dubrovačke porodice.«. Mnogo se ugodnije Haler osjećao u svom rodnom Slanome, kamo se namjeravao povući u mirovini i gdje je po riječima J. Torbarine, koji je tamo proveo kao gost nekoliko dana, »bilo vrlo prijatno« (pismo M. Čurčinu, 28. VII. 1934., NSK). Bilo kako bilo, Haler zacijelo nije trpio oskudicu, ali je gosparski život, na koji je njegova »gospoda« bila navikla, zahtijevao i veće troškove te se Haler stalno jada, traži dodatne zarade, utjeruje neisplaćene honorare itd. (vidi korespondenciju s F. Fancevom i M. Čurčinom, NSK). Bio je i to jedan od razloga što se, koliko god bio nezadovoljan zamornim radom u školi i konzervativno-provincijskom atmosferom Dubrovnika, gdje nije imao bliskih prijatelja, a i brak mu baš nije bio najsretniji (žena ga je navodno na neko vrijeme bila napustila i otišla s nekim glumcem u Split), Haler ipak nije mogao odlučiti na definitivian raskid s Dubrovnikom, a kad ga je konačno 1943. napustio, uskoro je tragično završio.

No njegov brak nije na nj djelovao samo kao ekonomski i moralni faktor (potreba da uzdrži obiteljsku zajednicu, odgoji i mirazom opskrbi dvije kćeri) već je utjecao i na njegove društveno-političke poglede. Kako Posavac ističe, Haler je polovicu svoga života proveo u austro-ugarskoj monarhiji te kao sin pohrvaćenog državnog službenika vjerojatno i nije imao jak osjećaj nacionalne pripadnosti. Kako mu je žena i po ocu i po majci pripadala krugu Srba katolika (očev brat Antun bio je predsjednik srpske stranke, a sam je otac bio bliski prijatelj M. Vesnića, poznatog diplomata Srbije i Jugoslavije, o čemu nam svjedoči bogata korespondencija sačuvana u dubrovačkom arhivu), Haler je po stvaranju kraljevine SHS izrazito jugoslavenski orijentiran.

¹³ Usp. N. Ivanišin, »Metoda i rezultati književne kritike A. Halera« (1960.) i *Književno-povijesno djelo Antuna Barca*, Rijeka, 1996., str. 20–21, 40–47; I. Frangeš, »Antun Barac, književni povjesničar (Dijalog Barac-Haler)«, *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, 3/1975., Zagreb, 1977., str. 183–191; isto u monografiji *Antun Barac*, Zagreb, 1978., str. 19–28; Z. Posavac, *Albert Haler*, Zagreb, 1978., str. 18–23.

¹⁴ Zanimljive podatke o tim događajima nalazimo u korespondenciji s F. Fancevom (12. IX. i 20. X. 1929., NSK), iz koje saznajemo da je u prvom krugu izbora odnos glasova bio:

Po povratku u Dubrovnik Haler se povlači u sebe i izbjegava ljude,¹⁵ posao u gimnaziji osjeća kao nepodnošljivo breme, rad sa đacima ga zamara, pomanjkanje odgovarajućih biblioteka, knjiga i sredstava da ih nabavlja očajavaju ga,¹⁶ te sve više pada u depresiju i školsku godinu 1938./39. provodi gotovo cijelu na bolovanju zbog »živčane iscrpljenosti«. Još se uvijek upušta u polemike sa svojim kritičarima,¹⁷ u sukob s Nazorom oko pitanja i prijevoda i prevođenja,¹⁸ u rasprave s Hergešićem i Deanovićem oko smisla osnivanja katedre za komparativnu književnost.¹⁹ Muče ga i po-

Barac 9, Haler 9 i Maraković 4, dok su u drugom krugu Marakovićevi glasovi prešli Barcu. Fancev je očito bio skloniji Haleru te mu se Haler u više navrata obraća i ispovijeda, kako o svojim književnim preokupacijama, tako i o intimnim problemima, o svom nepouzdanju, povučeniosti, izbjegavanju ljudi. Tako npr. 29. X. 1929., saznajući od Fanceva rezultate glasanja, priznaje da odnos glasova za nj znači mnogo: »Ne radi se tu o nikakvoj udovoljenoj taštini, već mi je to bilo od prijeke potrebe da me potakne na daljni rad. Ja mnogo trpim od nepouzdanja u sama sebe, i to je glavni razlog što sam dosad, boreći se sa svojim nepovjerenjem prema samome sebi i sa svojim nervoznim depresijama relativno vrlo malo dao, jer sam više učio nego pisao.«. Nekoliko godina poslije, zahvaljujući Fancevu na poslanim separatima piše: »Ja sam u vječnom strahu da ljudima ne bih izgledao nametljiv i da me ne bi poslali do djavola. Otuda moja ustezljivost u saobraćaju i gotovo bježanje od ljudi. Sada razumijem da mi je to bilo fatalno, jer su mnogi to interpretirali na svoj način.« (6. IX. 1934.). Pet godina poslije (27. XII. 1939.) i opet se obraća Fancevu, i to s molbom da razvidi mogućnost osnivanja katedre za teoriju književnosti i komparativnu književnost na zagrebačkom sveučilištu i o mogućnosti njegova dolaska na to mjesto, jer »bilo bi fatalno za mene kad bih morao ostati do kraja na sadašnjem položaju (...)«, a godinu dana poslije (12. III. 1940.), zahvaljujući Fancevu na zalaganju, piše: »Kad bi propala i ova zadnja nada« to bi za nj značilo »duševnu smrt«.

¹⁵ Usp. bilj. 14, pismo Fancevu iz 1934. u NSK, Zagreb.

¹⁶ Pomanjkanje odgovarajuće literature stalno je mjesto u Halerovim jadikovkama; činjenica je međutim da je sâm imao vrlo veliku biblioteku, koju njegova obitelj nažalost nije uspjela prodati kao cjelinu, već su se knjige s njegovim *ex librisom* prodavale, prema riječima Z. Posavca, po raznim zagrebačkim antikvarijatima.

¹⁷ Tako na žestoke napadaje K. Šegvića, objavljene u *Hrvatskoj reviji* 1932., pokušava odgovoriti u istom listu, ali urednik B. Jurišić stvar zateže pa se Haler obraća M. Čurčinu, koji mu u *Novoj Evropi* odgovor i objavljuje (»G. Kerubin Šegvić i savremena estetika«, knj. XXV (1934.), br. 6, str. 333–336). Moleći Čurčina za tu uslugu, Haler mu u pismu od 12. IV. 1932. objašnjava cijelu situaciju: »Radi se o jednoj infamnoj kampanji sa strane nekih dalmatinskih vucibatina, provadjanoj s planom, u cilju da me onemoguće u Zagrebu i uopće da mi lično naškode. Šegvić u uvodu svoga članka, iako ponešto prekriveno, denuncira me da sam najvišem *hrvatskom* pjesniku poricao vrijednosti u 'Srpskom književnom glasniku', a prije njega neki pučki učitelj Stipan Banović, poznati dalmatinski intrigant, otvoreno me je optužio u 'Kolu' Matice hrvatske da namjerno obaram hrvatske pjesnike u Beogradu »kako bi se dovukao cilju podvita repa.«

¹⁸ Rasprava se razvila 1933. u *Novoj Evropi*, gdje je uz proslavu 100-godišnjice Goetheove smrti Nazor bio objavio raspravu »Geteov 'Wanderers Nachtlied' u našim prevodima« (br. 1, str. 23–32), na koju Haler reagira člankom »Još o prevodima Geteovih pesama« (br. 2, str. 63–67), a Nazor odgovara u istom broju napisom »Da li su glasovi prazan šum?« (br. 2, str. 67–71). Diskusija je vrlo zanimljiva pa zaslužuje posebnu obradu.

¹⁹ Čitava se diskusija zakuhala nakon Deanovićeva prijedloga da se u Zagrebu osnuje katedra za komparativnu književnost, sa sugestijom da je preuzme I. Hergešić, na što se Haler okomljuje i na samu koncepciju katedre i na pojam komparativne književnosti te 1934. zalazi u žučnu polemiku i s Hergešićem i s Deanovićem u *Novoj Evropi* (br. 8 i br. 12) i u *Obzoru* (br. 266), gdje mu je Hergešić bio odgovorio opširnim člankom »O stranim ugledima u

litičke prilike i u Jugoslaviji i u svijetu, te po smrti Radića i uvođenju siječanjske diktature napušta projugoslavensku orijentaciju i otvoreno se suprotstavlja fašizmu i nacizmu.²⁰ U to doba, dakle u 30-tim godinama, njegov se interes usredotočuje sve više na književno-teoretsku i filozofsko-estetsku problematiku, ali istodobno piše i niz zapaženih studija iz stranih književnosti (*Studija o Faustu, Bilješke iz Šekspira*), kao i književno-kulturološke studije iz novije dubrovačke književnosti, po mnogima najtrajnije njegovo djelo, iako najudaljenije od njegovih estetskih kriterija²¹. Koncem 30-tih godina dobiva konačno i prva javna priznanja te je dolaskom Banovine imenovan ravnateljem dubrovačke gimnazije, što je popravilo njegovu materijalnu situaciju, ali nije ugasilo želju da dobije mjesto na Zagrebačkom sveučilištu.

Drugi svjetski rat predstavlja posljednju, i to radikalnu, prekretnicu u Halerovu životu. Godine 1941. i 1944. bio je odlikovan godišnjim književnim nagradama, a 1943. konačno je pozvan i u Zagreb da na Sveučilištu preuzme katedru estetike, što je očito odigralo presudnu ulogu u njegovoj odluci da napusti Dubrovnik.²² Objavljene su mu i tri knjige (*Iz tuđih književnosti*, 1941., *Doživljaj ljepote*, 1943., *Novija dubrovačka književnost*, 1944.), a po književnim časopisima i još više po kulturnim priložima u dnevnom i

domaćoj književnosti« (br. 223–227). Kako se radi o kompleksnoj problematici, u kojoj je nemala utjecaja imala i Halerova povrijeđena taština, posvetit ću tom problemu jednu posebnu raspravu.

²⁰ Tako npr. u prigodnom predavanju »Horacije i sadašnjica«, održanome 21. siječnja 1936. u Dubrovniku i objavljenom u izvadcima u lokalnom listu *Dubrava* (4/1936., br. 45, str. 5) kaže: »Aveti koje danas haraju svijetom, proizašle iz pozitivizma XIX v. kao i iz duhovnog kaosa prouzrokovana svjetskim ratom, poriču ideju humaniteta. U tome prednjače osobito dvije struje sadašnjice: 'dinamički' imperijalistički nacionalizam i komunizam. Kako sam rekao, ovi pravci imaju svoj začetak među ostalim, poglavito u pozitivizmu. Najglavnija je značajka pozitivizma njegovo kvantitativno-relativističko stanovište. (...) Odatle nesposobnost sintetičkog pojma o čovjeku i suprostavljanje ovome apstraktnih shema rase i klase i, dosljedno, vjera u mogućnost brisanja prošlosti, pa čak i njeno stavljanje na optuženičku klupu, kao i naivno djetinjasta vjera u mogućnost fabrikacije novoga čovjeka na isključivoj osnovi rasnih i klasnih razlika.«

²¹ Sam taj drugačiji pristup i nije tako neočekivan, barem sudeći po namjerama koje iznosi u pismu Fancevu od 12. IX. 1929. »Istina je, ja sam do sada primjenjivao samo čisto estetski metod, te sudovi o pojedinim piscima morali su da ispadnu prilično strogi. Ali je moja namjera da sada proučim našu noviju književnost više sa kulturno-historijskog gledišta, dotičući se estetskih vrijednosti pojedinih djela samo letimično, tako da bi se cijela naša novija literatura pokazala u povoljnijem svjetlu nego kad se gleda sa gledišta čisto književnih vrijednosti. To je od velike potrebe jer mi nemamo još jednu valjanu historiju novije literature.«

²² Istaknimo da se u posljednjim pismima F. Fancevu uz uobičajene jadikovke nad neizdržljivim i iscrpljujućim radom u srednjoj školi, koji mu ne dozvoljava da se bavi onim što voli, javlja i jedna nova nota, tj. misao da su teorija književnosti i komparativna literatura koje je želio predavati »one discipline u kojima prvenstveno dolaze do izraza vrijednosti srca, koje se danas tako malo priznaju« (27. XII. 1939.), te »da bi se proučavanjem velikih svjetskih pisaca i adekvatnom teorijom književnosti unio (...) u život naše omladine potrebit element idealizma, koji bi stao na put materijalističkim shvaćanjima današnje mlade generacije i njenim bezglavim književnim eksperimentima« (8. III. 1939.).

tjednom tisku (*Hrvatski narod, Nova Hrvatska, Spremnost*) objavljuje oko 25 što osvrta, što teoretskih članaka, u kojima nekom obnovljenom energijom razvija kročeanske poglede, često primijenjene i na tešku ratnu stvarnost²³. Valja međutim istaknuti da bez obzira što je za NDH zauzimao privilegirani položaj u kulturnom životu u svojim člancima nikad nije propagirao fašističke ideje, dapače, žestoko je napadao na pozitivizam XIX. stoljeća kao na uzrok pojavama ideja »klasnoga« i »rasnoga«, odnosno »neonacionalističkoga«, pri čemu obje te pojave jednako negativno ocjenjuje, zalažući se sâm za strogo etičke principe. Nakon toga uslijedio je posljednji veliki nesporazum u Halerovu životu, tj. tragedija povlačenja u svibnju 1945. i smrt koja ga je na tom putu zadesila. I tako se Halerov život, dotad čvrsto ukotvljen u Dubrovniku i dubrovačkom primorju, a tek igrom slučaja započet u dinarskom Vrgorcu, koji nikad nije osjećao svojim rodnim mjestom, završio u slovenskoj Kamnici, za koju vjerojatno nikad prije nije bio ni čuo. Bio je to još jedan u nizu paradoks, kakvima je obilovao život tog nesretnoga, a tako talentiranog čovjeka.

* * *

Da sad prijedemo na središnju temu, tj. na izlaganje Halerova odnosa prema »tuđim« književnostima. Riječ »tuđim« stavljam u navodnike jer je sama nikad ne bih upotrijebila. Ona za mene ima emocionalan naboj za nešto što nije moje, što ne mogu ili ne smijem prisvojiti, dok je riječ »strane« emocionalno indiferentna. Ne znam kakve je konotacije riječ »tuđe« imala za Halera, vjerujem nikakve, ona je samo za nas danas u svom osnovnom značenju pomalo zastarjela.

Priloga iz stranih književnosti imademo u Halerovu opusu mnogo, a sâm je u uvodu knjige svojih eseja *Iz tuđih književnosti* napisao da ih je sabrao zato jer je htio »istaknuti kvalitativnu istovjetnost pjesničkih proizvoda najrazličitijih vremena, kao izraza uvijek iste duhovne moći. Svi pjesnici, od staroga Homera do najmodernijih, zato su pjesnici, jer su izražavali svoje čuvstveno-fantazijske doživljaje.« Sama ta knjiga sadrži priloge nastale u rasponu od 1912.–1939., i to *Bilješke iz Shakespearea* (10 drama), interpretaciju jednog prizora iz Homerove *Ilijade*, studiju o Goetheovu *Faustu*, te 5 priloga iz talijanske književnosti (Leopardi, Vittoria Aganoor, Pascoli, D'Annunzio i članak *Iz suvremene talijanske filozofije* – prikaz Croceove i Gentileove filozofije, odn. estetike). To međutim nisu svi, ali su svakako svi najznačajniji Halerovi radovi. Valja istaknuti da su uopće prvi Halerovi objavljeni prilozi iz stranih književnosti prijevod jedne pjesme Aurelija

²³ Potpune istine radi napomenimo da u to doba objavljuje čak i po listovima namijenjenima Talijanima i Nijemcima u Hrvatskoj (*La Sentinella*, dnevnik »per i soldati«, Dubrovnik 1943., br 70, 1945., br. 17; *Neue Ordnung*, tjednik, Zagreb, 1944., br. 161).

Bertole iz 1898.²⁴ i prikaz *Novi Fogazzarov roman* iz 1911, dok mu je posljednji objavljeni rad prikaz Thibaudetove *Fiziologije kritike* iz 1945.²⁵ Ne smije se, osim toga, zaboraviti da unutar pojedinih tekstova imamo brojne napomene i umetnute veće ili manje cjeline o pojedinim piscima i pojavama iz stranih književnosti, a poglavlje o Torquatu Tassu unutar Halerove disertacije o *Osmanu* predstavlja zapravo jednu samostalnu studiju.

Pitamo se odakle takav interes za strane književnosti. Uzroka ima više. U prvom redu tijekom gimnazijskog školovanja možemo na temelju plana i programa nastave ustanoviti da su učenici bolje upoznavali latinsku i grčku, pa i talijansku i njemačku književnost od hrvatske.²⁶ Nadalje tijekom studija klasične filologije Haler je opet temeljito proradio grčku i latinsku književnost, dok je hrvatsku upoznao *ex privata diligentia*. I konačno, školske i javne knjižnice kao i knjižare u Dalmaciji bile su mnogo bolje opskrbljene talijanskim i njemačkim knjigama i časopisima negoli hrvatskima, pa tako npr. Haler prije I. svjetskog rata piše osvrtte na talijanska djela izdana ili na drame izvođene te iste, a tek u jednom slučaju protekle godine. Kako se osim toga preko Crocea zainteresirao ne samo za suvremenu talijansku već i za francusku i njemačku književnu kritiku, dok radom naših povjesničara i kritičara nije bio zadovoljan zbog njihova pozitivističkoga, filološkog ili biografskog pristupa, te kako djela hrvatske književnosti nisu odgovarala kroćeanskim kriterijima, Haler se nakon prvih na nož dočekanih zaleta u područje hrvatske književnosti gotovo potpuno povukao s njezina terena, a svoje je teoretske poglede ilustrirao na interpretacijama djela iz antičkih (Homer, Horacije), talijanske (Dante, Leopardi), njemačke (Goethe) i engleske (Shakespeare) književnosti, koja su izdržala sud vremena i nakon stoljetnih odmakata te su, prema njegovim riječima, još i danas aktualna i pristupačna hrvatskoj publici.

Sveukupne priloge iz stranih književnosti mogli bismo razdijeliti na dvije skupine 1. priloge vezane uz djela ili metode književnih kritičara, teoretičara i povjesničara, 2. priloge vezane uz problematiku same lijepe

²⁴ Haler je objavio samo četiri samostalna pjesnička prijevoda (A. Bertola, »Ribe i tice«, *Bršljan*, 14/1899., str. 378–9; Cassimiro Danna, »Jutarnji život«, *Pobratim*, 10/1899.–1900., str. 395; Olindo Guerrini, »Orguljice«, *Mlada Jugoslavija*, 1/1922., str. 38–39; Giacomo Leopardi, »Večer poslije blagdana«, *Srpski književni glasnik*, N.S, 1923. str. 491–2), ali u svojim je tekstovima vrlo često pribjegavao vlastitim najčešće proznim prijevodima raznih pjesama.

²⁵ Usp. priloženu bibliografiju Halerovih priloga iz stranih književnosti.

²⁶ Prema programu C. K. Velike državne gimnazije u Dubrovniku za školsku godinu 1897.–98. daci su tjedno kroz svih osam godina školovanja imali najviše sati iz latinskoga (osam do pet), zatim grčkog (pet do četiri), pa talijanskog (4, 3, 2), hrvatskog (4, 3, 2) i njemačkoga (4 do 3), s time da su na satovima latinskog i grčkoga obrađivali tekstove klasika, na talijanskom i njemačkome imali su i kratak pregled književnosti i zadanu privatnu lektiru (npr. Manzonijeve *Zaručnike*), dok su iz hrvatskoga učili uglavnom gramatiku, nešto stilistike i vrlo kratak pregled starije i novije književnosti, a sama su književna djela obrađivali isključivo prema čitanci.

književnosti, koje opet možemo dalje razvrstavati bilo prema karakteru napisa (osvrta, eseji, studije, rasprave, interpretacije) bilo prema književnostima koje obrađuju (klasične, talijanska, njemačka, engleska).

Prva skupina, koja prema priloženoj bibliografiji obuhvaća 17 od ukupno 40 bibliografskih jedinica, donosi duže ili kraće informativne prikaze ili kritičke osvrte na originalna ili prevedena djela Crocea, Gentilea, Brandesa, Cronije, Guyaua, Plehanova, Huizinge, Baldenspergera i Thibaudeta, kao i na radove hrvatskih i srpskih pisaca o stranim književnostima. Već sâm brojčani omjer izbacuje u prvi plan Benedetta Crocea (8 od 17), čiji će Haler biti od 1911., kada ga prvi puta spominje, pa sve do svoje smrti najgorljiviji pristaša i propagator. To isto vrijedi razmotrimo li objavljene tekstove sa sadržajne strane Croce se veliča, a ostali se kritičari i teoretičari ocjenjuju negativno, jer svi oni imaju svoje ishodište u raznim vidovima pozitivizma, a u pozitivizmu je, kao što smo vidjeli, Haler vidio korijene svih zala suvremenog svijeta. Ne bih ovdje željela ulaziti u potanje analize njegovih sudova izlazi to i izvan moje stručne kompetencije i izvan okvira same tematike, ali ono na što bih ovom prilikom željela upozoriti jest neosporna činjenica da Haler u svojim priložima iz stranih književnosti ne piše ni o jednom jedinom autoru o kojem prethodno sâm Croce nije bar jednom, a najčešće i u više navrata pisao.²⁷ Ne mislim time implicirati da je Haler Crocea plagirao, dapače, on svoje izvore ne krije te Crocea često citira, ali na temelju je njegove estetike i književnih eseja i rasprava Haler postepeno izgradio svoju književnu metodu i dosljedno je, bar na području stranih književnosti, primjenjivao. Pokušat ću to pojednostavljeno prikazati na primjeru talijanske književnosti.

O talijanskoj literaturi, književnosti koju je vjerojatno najbolje poznao, objavio je Haler sveukupno osam priloga, dakle isto onoliko koliko o Croceu samome. Zanimljivo je da je i prvi Halerov tiskani tekst bio upravo iz talijanske književnosti i da započinje imenom Benedetta Crocea, s kojim se u konkretnom slučaju Haler ne slaže. Radi se o članku *Novi Fogazzarov roman*, što ga je Haler objavio u *Savremeniku* 1911., dakle iste godine kad je roman *Leila* izišao iz tiska (Milano, 1911.), i u kojem neće dati samo prikaz romana već će ustati u obranu Fogazzara od Croceovih osuda:

Benedetto Croce prekorio je trojicu prvaka savremene talijanske literature (D' Annunzio, Fogazzaro, Pascoli) s neaktualnosti. Prigovara im da njihova djela nijesu rezultat socijalnih prilika, da, u opreci s prijašnjim literarnim generacijama, ne izviru iz križanja ideja, težnja i trzavica savremenoga društva. Od vremena patriotske literature za oslobodjenje Italije, pa preko verizma, kao opozicije proti romantično-vjerskom Manzonianizmu, do Carduccija, pjesnika »treće Italije«, talijanska literatura bila je odraz svoga vremena, ali sada je talijanska književnost »la letteratura del vacuo« (književnost praznine). Tako Croce. Možda je pravedan u sudu o prvog

²⁷ Provjerenom na temelju 35 svezaka sabranih djela Croceovih (*Scritti di storia letteraria e politica*, izdavač G. Laterza & figli, Bari, 1924.-1941.).

dvojici, možda ima pravo smijati se napuhanom imperijalizmu D'Annunziju, (...) ali prigovoriti Fogazzaru neaktualnost znači ne prodirati u duh cijeloga Fogazzarova rada. Po njegovu sudu Fogazzaro hoće da spoji savremeni racionalizam sa vjerskom mistikom, a to je veli Croce nemoguće i isprazan posao jer su ove dvije stvari nepomirljivo oprečne: jedna izvire iz razuma, a druga iz osjećaja. Fogazzaro je jednom ustvrdio da njegova mistika nije nikakva opozicija već da je ona duboko usadjena u njegovoj naravi. Ovo namjerno ističem, jer, sudeći po riječima Croceovim, reklo bi se da je Fogazzarova mistika ishitrena i tendenciozna.²⁸

Prema tome, Haler već 1911. poznaje Crocea, ali sâm još nije kročeanac. Nije to ni u prikazu posmrtno zbirke pjesama Vittorije Aganoor (1912.), ni u toplom nekrologu »pjesniku Dobrote« G. Pascoliju (1912.), koji završava prijevodom njegove slavne pjesme *Lenta la neve fiocca* (...),²⁹ kao ni godine 1914. u dvije recenzije novih D'Annunzijevih djela (*Contemplazione della morte*, 1913. i *La Pisanella*, 1914.). Do preokreta će doći kad se Haler upoznao ne samo s pojedinim Croceovim kritikama već s njegovom estetikom u cjelini i kad ju je počeo sistematski predstavljati našoj sredini. Glavni iskorak u tom pravcu zbio se 1920., kad u *Savremeniku* objavljuje članak *O estetici Benedetta Croce*, gdje ukratko iznosi osnovne ideje iz njegova *Breviario di estetica* (1913.), tj. definiciju umjetnosti kao intuicije, kao negacije fizičkog, hedonističkoga, moralnog i intelektualnog shvaćanja umjetnosti, kao negacije mogućnosti diobe intuicije od ekspresije, sadržaja od forme, ukrašenoga od neukrašenog izraza, podjele po rodovima i vrstama itd., što će dijelom ponavljati a dijelom dopunjavati u studiji *Iz savremene talijanske filozofije* (1929., 1941., 1943.), u osvrtu *Povodom prevoda Kročeove 'Estetike'* (1934.), te u raspravama o književnoj kritici, od kojih je najznačajnija *Filološka i estetska povest književnosti* (1927.), gdje jasno definira umjetnost kao fantazijsko-stvaralački čin, kojemu se ne može prići s raznih vanjskih pozitivističkih stajališta već isključivo putem unutrašnjeg pristupa.

Prvi otvoreni pristup s kročeanских pozicija nalazimo u prigodnom članku uz 600-godišnjicu Danteove smrti 1921., objavljenome u lokalnom dubrovačkom listu. Kao i u ostalim prigodnim napisima (Horacije, Shake-

²⁸ *Savremenik*, 6/1911., str 115.

²⁹ Haler je često u tekstove ubacivao iz ilustrativnih razloga svoje prijevode (usp. bilj. 24), pa tako čini i ovdje s pjesmom »Siroče«, u nadi da će čitaocima dati »neki, ako i vrlo blijedi pojam o Pascolijevoj poeziji«.

*Pahulje snježne lete, lete, lete.
 Čuj: jedna zipka lagano se njija.
 Sišući prstić zaplakalo diete,
 S glavom na ruci pjeva baka s tiha
 Bakica pjeva: zipku tvoju kruže,
 Ko vrtić krasan, ljiljani i ruže
 Sred krasnog vrta malog san zanjiho.
 Praminja snijeg tiho, tiho, tiho.*

speare) Haler najprije pokušava slavjenika približiti suvremenicima, što mu pruža mogućnost da se osvrne i na suvremene prilike te iznese i svoje političke stavove pa će tako i ovdje za Dantea izjaviti da »ovaj silni duh nema nikakva posla sa divljim fašističkim ruljama«. ³⁰ Govoreći dalje o shvaćanju Danteove poezije od davnih pa do naših dana, Haler napada sve one koji su ga cijenili zbog njegovih filozofskih misli i političkih pogleda te svojim pedantnim komentarima ubijali čar doživljaja njegove prave, snažne, istinske i čiste poezije. ³¹ Kao promjenu u pristupu Danteovoj poeziji Haler ističe G. Vica u 18. stoljeću, njemačke romantičare i De Sanctisa u 19. st, a u najnovije doba Benedetta Crocea i Karla Vosslera. »Sa Croceova i De Sanctisova gledišta napisano je i ovo nekoliko redaka«, zaključuje Haler svoju uvodnu bilješku uz Croceovo ime. ³² U tih nekoliko redaka Haler svojim pomalo emfatičnim stilom razvija kao osnovnu ideju konstataciju da je *Commedia* vječita drama ljudske duše, zatim nas vodi kroz *Inferno*, *Purgatorio* i *Paradiso* nastojeći da oživi atmosferu kroz slike, zvukove, pjesme, likove, te konačno završava prikaz oštrim napadom na nekog suvremenog kritičara koji se usudio pojam artističke ljepote primijeniti na Danteove stihove. Sve u svemu, članak nema neke naročite originalnosti, ali je očito Halerovo nastojanje da pred nama sugestivno oživi Danteovo djelo.

Dvije godine poslije izlazi u *Jugoslavenskoj njivi* Halerov esej *O poeziji Giacoma Leopardi*, koji ima unekoliko programatski karakter, naznačen

³⁰ Kako je ovaj uvod općenito zanimljiv i za bolje upoznavanje samoga Halera i njegovih stavova prema talijanskoj literaturi, citirat ću ga u cjelini: »I mi Jugosloveni, koji još uvijek stenjemo pod teškom šakom savremene imperijalističke Italije, nijesmo se dali zaslijepiti pravednim ogorčenjem, te lućeci svijetlu pojavu slavnoga pjesnika od današnje službene Italije, nastojali smo da dostojno počastimo sjenu ovog besmrtnog Talijana. I s potpunim pravom. Ovaj silni duh nema nikakva posla sa divljim fašističkim ruljama, kao što nemaju s njima posla Michelangelo, Raffael, Leopardi, Manzoni, Mazzini, Carducci i ostali veliki sinovi ovog velikog naroda. Ne, nijesmo se dali zaslijepiti i ne ćemo se dati zaslijepiti. Mi potpuno dobro znamo, što znači Italija za kulturu čovječanstva i potpuno smo svjesni toga, koliko, osobito mi Dalmatinci, dugujemo u tom pogledu ovome narodu. I vrlo smo ponosni što ovom gestom uzvraćamo stanovitim talijanskim krugovima, koji nas nazivaju barbarima i divljacima.« (*Rad*, Dubrovnik, 3/1921., br. 97, str.2)

³¹ »Hvala pedanterijama 'dantista' i sitničavih komentatora«, kaže Haler, »većina je odnijela iz škole vrlo mutan pojam o Danteovoj poeziji, odnijela je utisak nečega dosadnoga, tamnoga i zbrkanoga, ali nečega, što treba slaviti, jer svi kažu da je lijepo i veliko, i jer je talijansko. Ovo se isto može da kaže za ogromni broj čitatelja po ostalom svijetu, koji, vjegni tumačima bez smisla za poeziju, smatrali su Dantea suhim i dosadnim« (*Ibidem*).

³² »Croce je ove godine, prigodom Danteove šestogodišnjice, izdao izvrsno djelo 'La poesia di Dante'. ('Srpski književni glasnik' popratio ga je jednom ironičnom bilješkom, u kojoj treba požaliti skrajnje nepoznavanje i nerazumijevanje stvari!). Ova će knjiga izaći na našem jeziku u prijevodu g. Luja Vojnovića. Ona će donijeti, uz Vojnovićev predgovor, i predgovor samoga Crocea, upravljen jugoslovenskom narodu. Ovaj odlični savremeni filozof i kritičar, bivši ministar u Giolittijevu kabinetu, vrlo nam je sklon. S našim prijateljima na strani morali bismo biti obzirniji, tim više kad oni ovaj obzir i zaslužuju u potpunoj mjeri! Sa Croceova i De Sanctisova gledišta napisano je i ovo nekoliko redaka.« Spomenimo ovdje kako je moguće da je Haler bio u pismenoj vezi s Croceom (o čemu nemam potvrde), ili bar da mu je sam pisao (za što imam potvrdu). Znam naime da mu je Haler bio uputio poziv za kongres PEN-a u Dubrovniku (pismo M. Čurčinu, 30. IV, 33, NSK).

već u početnim rečenicama: »Poezija je jedna, sebi uvijek u bitnosti jednaka. (...) Poezija je rijetka, jer se, da tako kažem, mogu na prste izbrojiti njeni miljenici kroz sve vijekove, u kojima se je očitovala u cijelom svom sjaju. (...) Među najveće pjesnike posljednjih vjekova ide, bez ikakve sumnje, Giacomo Leopardi. Što pišem baš o ovome pjesniku nije bez osobitog razloga. Osobito je zagušljiva atmosfera književnosti u vremenima kao što je naše, kad ljudi gube duševnu ravnotežu na svim područjima, i u čežnji za novim vrijednostima posizu za najefemernijim i najluđim. Čista struja s pjesničkih vrhova tada je od prijeko nužde. U poeziji nijednog pjesnika zadnjih stoljeća ne bismo mogli naći svježiju i zdraviju (...) nego u poeziji nesretnog Leopardija.«³³ I na koncu uvodnog dijela, nakon što je ocrtao našu književnu scenu, Haler otvoreno kaže: »Priznajem, da ovaj članak ima svjesnih 'pedagoških' namjera, jer nešto 'pedagogije' s 'dogmatičkoga' gledišta vrlo nam je potrebno.«³⁴ Slijedi dvadesetak stranica u kojima, pošavši od osjećaja »neizmjernog ništavila svega« kao temeljnog tona Leopardijeve poezije, Haler evocira niz pjesnikovih slavni pjesama od mladenačkih domoljubnih stihova (*Italiji* i *Nad Danteovim spomenikom*) preko idiličnih ali postepeno sve više bolom i razočaranjima ispunjenih doživljaja prirode (*Posljednja Safina pjesma*), do pjesama o prolaznosti mladosti (*Silviji*, *Nerina*), neostvarivosti ljubavi (*Aspasija*, *Svojoj dragoj*), neumitnosti smrti, ogorčenog očajanja (*Samome sebi*). U drugome dijelu eseja Haler iznosi značajke pjesnikova izraza krajnju jednostavnost, razumljivost, »prostotu« kako je on naziva, ritam prilagođen doživljaju i nevjerojatnu sposobnost da iznađe i koncizno izrazi »konkretni detalj« (također jedan od elemenata Croceove estetike).³⁵ Dodajmo na kraju da u čitavome tom uspjelom eseju o samom Leopardiju ne saznajemo ni jedne konkretne činjenice iz njegova života.³⁶ Pjesnik koji je paroksizam bola uspio prikazati jednostavnom harmonijom ljepote, izrasta pred nama isključivo kroz vlastite stihove, koje Haler uvijek iznosi u originalu, a onda ih u bilješkama prevodi, najčešće stihom, ali kad su ritmovi teži, pribjegava prozi.³⁷ Velika je šteta, bar po mom mišljenju,

³³ Citirano prema tekstu objavljenom u knjizi *Iz tuđih književnosti*, str. 145. I u daljnjem će se tekstu svi citati preuzimati iz ovoga izdanja, ukoliko su u nj uvršteni.

³⁴ *Ibidem*, str. 146.

³⁵ Govoreći kako je Leopardi »u tome nenatkriljiv majstor« Haler daje nekoliko primjera, od kojih ih ovdje iznijeti samo jedan. »U pjesmi 'Il primo amore' ('Prva ljubav') zgusnuo je u nekoliko stihova svu buru prve ljubavi. Pjesniku, koji potajno ljubi, odlazi ljubljena žena, a on se ne smije ni oprostiti s njom: 'Budan sam ležao o svanuću dana, i konji, koji su me imali ostaviti bez drage, udarahu kopitama pred rodnom mi kućom.' U mraku svoje sobe napinje uši, da još jednom čuje dragi glas: 'Koliko puta prostački glas udari o sumnjom napeto uho, i poli me led, i srce u dvoumici stade trepetati.' Samo onaj, koji u duši ima živu sliku, sposoban je da d ove pojedinosti.«

³⁶ Konačan tekst objavljen u knjizi *Iz tuđih književnosti* ne poklapa se u potpunosti sa starijim tekstom iz *Jugoslavenske njive* u mnogome je skraćen, a izbačena je i bilješka s podacima iz Leopardijeva života.

³⁷ Spomenimo ovdje da je Haler g. 1923., dakle u doba kad je već vjerojatno radio na eseju o Leopardiju, preveo njegovu pjesmu »La sera del d di festa« pod naslovom »Večer poslije blagdana« i objavio je u *Srpskom književnom glasniku*.

što je struktura toga vrlo uspjelog eseja uokvirena Halerovim pedagoškim i dogmatičnim razmatranjima o poeziji kao takvoj na početku i razračunavanjem s frivolnosti, snobizmom i anarhičnošću suvremene književnosti na kraju. Dobiva se dojam kao da je velika Leopardijeva poezija bila odabrana u tom trenutku ne zato da se približi čitaocima već prvenstveno zato da u djelu ovog klasika autor nađe argumente za svoje poglede.

Takav teoretski i ideologijski okvir daje Haler svim svojim napisima iz stranih književnosti,³⁸ pa tako i jednom od posljednjih, po mišljenju nekih kritičara i ponajboljemu od svih³⁹ studiji o Gabrielu D'Annunziju, pisanoj prigodom njegove smrti i objavljenoj u *Hrvatskom kolu* 1938. Haler je u to doba već bio navršio pedeset godina, na temelju Crocea razradio je, kao što smo već istaknuli, svoj pristup ocjenjivanju književnih djela, ali za razliku od Crocea, svaki je Halerov napis bio svojevrsan obračun i s vremenom i s društvenom i političkom situacijom i s književnim suvremenicima. To vrijedi na žalost i za ovaj tekst, koji ćemo kao paradigmu Halerovih postupaka malo detaljnije analizirati.

O D'Annunziju je Haler u dva navrata pisao još 1914., ocjenjujući u *Savremeniku* njegove nove knjige (*Contemplazione della morte*, *La Pisanella*), oslanjajući se pri tom na Borgesea, koji je »jedan od najboljih D'Annunzijevih kritičara«. Kako se radi o djelima minorne vrijednosti i Halerov je sud bio suzdržan cijela mu D'Annunzijeva umjetnost počiva na senzualizmu (*La Pisanella*) i na spiritualizaciji putenosti začinjenoj kršćanskom mistikom (*Contemplazione della morte*). Njegov stav prema D'Annunziju još nije potpuno definiran, što je vidljivo i iz zaključka prvoj knjizi: »I koliko god može D'Annunzio biti antipatičan radi svoje poze i artificioznosti, (...) ipak iz njegovih djela biju zrake jake pjesničke duše, koja luta, bori se i traži, u njega je 'duša koja gori', (...). A to je glavno.«⁴⁰ U gotovo četvrt stoljeća koliko je proteklo od tih Halerovih ranih radova pa do studije iz 1938., on je svoja stanovišta ponešto izmijenio i ublažio, što sâm a što pod utjecajem Crocea.⁴¹

³⁸ Nalazimo ga unekoliko čak i u prikazu Tassa u okviru Halerove disertacije (razračun s Markovićem), gdje inače daje finu analizu Tassevih ženskih likova, ili »lica« kako on kaže (Klorinda, Erminija, Armida) »jer je u njima ovaploćena cijela njegova pjesnička ličnost.« *Gundulićev Osman s estetskog gledišta*, Beograd, 1929., str. 32.

³⁹ »Studija o D'Annunziju napisana je u nekom tihom kontrastiranju njegove proze i pjesništva. Ova studija, sa svim vrlinama esejističkog pisanja, svakako je nešto najbolje što imamo do danas napisano u našoj književnosti.« (Ton Šmerdel, »Eseji Alberta Halera«, *Novi list* 1/1941., br. 173/nedjelja 19. listopada str. 16; isto u nešto skraćenom obliku objavljeno u *Alma mater Croatica*, Glasnik Hrvatskog sveučilišnog društva, 5/1941.–42., br. 5–6, str. 224); »Najljepši esej čitave knjige svakako je onaj o D'Annunziju« (Krstó Bakarčić, »O knjizi Alberta Halera, estetičar i labudem pijeju dijalektičkog materijalizma«, *Plava revija*, Mjesečnik ustaške mladeži, 2/1941., br. 2–3, str. 85).

⁴⁰ *Savremenik*, 9/1914., br. 2, str. 119.

⁴¹ Uz manje radove Croce je objavio i dvije studije o D'Annunziju (»Gabriele D'Annunzio«, 1903, *Scritti di storia letteraria e politica*, vol. 6, 1929., str. 7–70, i »L'ultimo D'Annunzio«, *idem*, vol. 23, 1940., str. 249–263), koje je Haler obilato koristio.

Sama studija započinje vrlo skromno: »Ovi retci nemaju pretenzija, da iscrpljivo prikažu cjelokupni D'Annunzijeve književni rad, nego, slijedeći stope književne kritike i kulturne povijesti, i talijanske i strane, da ga promotre iz perspektive, koja danas može najviše zanimati suvremenoga čovjeka, iz perspektive duhovnih strujanja, koja su se u njemu odrazila, i koja su inače aktivno djelovala u sudbonosnim događajima nedavne prošlosti, a djeluju, u još zaoštrenijem obliku, i danas« (str. 178). Pridržavajući se Crocea koji u pozitivizmu 19. stoljeća vidi izvor svih zala kaosa u kojem se čovječanstvo našlo i na polju svagdanjeg materijalnog (bogatstvo i bijeda) i duhovnog života (vjera i nihilizam), kaosa iz kojega traži izlaz u ideologijama socijalizma i imperijalizma, a zaborav u ljepoti, seksualnoj ljubavi, razaranju, smrti. Haler prihvaća »kao bitnost D'Annunzijeve ličnosti diletantizam, to jest posvemašnju oskudicu čovječanske zainteresiranosti u promatranju i prikazivanju života. D'Annunzio ga ne promatra ni sa simpatijom, ni s milosrđem, ni s odvratnošću, ni s užasom, kako se to događa kod velikih pisaca; on ostaje hladan i ravnodušan prema njemu, primajući ga samo svojom rafiniranom senzibilnošću kao blistavu i šarenu igru senzacija, koja se postepeno pretvara u pohotljivost, a ova prelazi u perverznost, sadizam i okrutnost, da konačno svrši u težnji za pokoljem i uništavanjem.« (str. 178). Kao književna ličnost D'Annunzio je bio predodređen da postane predstavnikom opće duhovne krize zadnjih decenija devetnaestoga stoljeća, ali zahvaljujući kulturnim tradicijama njegove zemlje on ne završava u brutalnom naturalizmu već nad svojim mutnim i nečistim izvorima i strujama »razastire ružičasti oblak poezije, pune gracije, tako da ga Croce naziva pjesnikom Harit, božica dražesti: 'Istina je da se u D'Annunzijevoj poeziji susreću pokolji i okrutnosti: s crvenilom ruža crvenilo žive krvi, s bljedilom ruža bljedilo smrti. Ali i ovi su za D'Annunzija rafiniranosti i Harite'« (str. 180). Na idućih desetak stranica Haler će ukratko analizirati niz prozih i dramskih djela (*Il piacere* [Naslada], *L'innocente* [Nevini], *Trionfo della morte* [Pobjeda smrti], *Il fuoco* [Oganj], *La figlia di Iorio* [Ioriova kćerka]) nastojeći se uvući u psihu piščevih likova i analizirati njihove težnje i strahove, strasti i okrutnosti, otuđenost i heroizam. Odatle za Halera »D'Annunzijeve ničeansko-nadčovječiji imperijalizam«, »glorifikacija aeroplana i drugih ratnih sprava«, »zanos za ratom zbog rata« (str. 188) ne predstavlja odraz nekog lažnog heroizma već sublimaciju »vlastite sebične ličnosti, ličnosti vječno željne novih dražkanja, neobičnih i još neiskušanih doživljaja« (str. 188). U drugom dijelu studije Haler govori o D'Annunzijevoj poeziji, o lirskim fragmentima u njegovim romanima, o minucioznim opisima slika i zvukova,⁴² o ocrtavanju likova u pokretu a ne statično,

⁴² Kao primjer donosi minuciozni opis lastavica i evokaciju slavujeve pjesme, pa ćemo ovdje za ilustraciju donijeti početak prvoga opisa: »Iako zatvorena i nenapučena, kuća je živjela. Živjela je životom nemirnim, radosnim, nježnim. Vjerne lastavice obavijale su je svojim letom, svojom cikom, svojim bljeskovima, svim svojim dražestima i svim svojim nježnostima, bez prestanka. Dok su se jata gonila u lovu po uzduhu brzinom strijela, izmjenjujući se

o nizanju fragmentarnih slika umjesto harmonične cjeline, uglavnom o nizu elemenata koje ističe i Croce, samo što ih Haler donosi drugim redoslijedom i ilustrira vlastitim, dobro odabranim primjerima. Na koncu studije Haler po uzoru na Croce iznosi i negativne strane D'Annunzijeve umjetnosti, te danuncijanizam uspoređuje sa sečentističkim marinizmom i vidi u njima »isti proces, iako s individualnim i vremenskim razlikama: u oba pravca idejno-etička praznina očituje se u dekadentnom senzualizmu, s osobitom predilekcijom za vanjsku blistavost i zvučnost, senzualizmu koji vrlo lako prelazi u perverznost i sadizam. Taj duševni stav, odrazujući se u praksi, dobiva oblike podvlašćivanja i rata zbog rata, sile zbog sile. Odatle i D'Annunzijevo sudjelovanje u svjetskom ratu s aeroplanskim pohodom Zagrebu i Beču i s okupacijom Rijeke« (str. 195). Međutim, Haler tim kroćanskim zaključcima ne završava članak već, kao i obično, na kraju donosi svoj obračun s njima, tj. sa socijalistima, ljevičarima i osobito s Krležom. »Spomenuta duhovna praznina, očitujući se u ljevičarski raspoloženim mentalitetima, iako suprotstavlja praznom estetizmu kao sadržaj svoje 'socijalno', zadržava iste brutalne oblike, ali bez haritskih epizoda. Teško je zamisliti, na primjer, Krležu kako opisuje lastavice i slavujevu pjesmu.⁴³ I jedan i drugi pravac, što je potpuno prirodno, završuju u animalnom; ali dok D'Annunzio još daje svojoj animalnosti polubožanski značaj, ljevičarska da je tako nazovem animalnost dobiva, radi posvemašnjeg poricanja povijesti i radi klasne mržnje, značaj krajnje nehumane surovosti. Dok se desničarski egocentrični mentalitet očituje u književnosti retorički-dekorativno, ljevičarski, zbog svog polemičko-doktrinarnog stava, koji uzroke svim nevoljama sadašnjosti vidi u društvenom poretku i njegovoj kulturi, očituje se u groteskno iscerenom karikiranju, u gomilanju teških, mračnih boja, u infernalizaciji perspektive, a izraz mu je violentan i eksplozivan, ne bez dekadentne vatrometne efektnosti...« (str. 195).

Na koncu, upitajmo se koji su razlozi naveli Halera da uopće piše tu studiju, zapravo i jedinu pravu studiju koju je napisao iz područja stranih književnosti a da se nije odnosila na književne velikane poput Homera, Dantea, Shakespearea, Goethea, pa i jednog Leopardija, dakle na pisce koji su nadživjeli svoje vrijeme. Jer D'Annunzio je bio čisti produkt svoga vremena, jedne dekadentne epohe koju Haler nije volio, bio je kao čovjek istaknuti pobornik fašističkog imperijalizma koji je Halera odbijao, bio je kao književnik preokupiran senzualizmom, pa i brutalnim seksom koji je bio stran strogim moralnim principima Halerova odgoja, ukratko bio je sve ono protiv čega se Haler borio. Međutim, D'Annunzio je bio i pravi pjesnik i poklonik ljepote i u to mu ime (isto kao što je Croce učinio u svom eseju *L'ultimo D'Annunzio*), Haler oprašta sve one idejne i ideološke zab-

u buci, odalečujući se i približujući se u jednom trenutku, dotičući se u letu stabala, dižući se u suncu, bacajući na časak iz svojih bijelih mrlja bljesak, neumorno, vrela je u gnijezdima i oko gnijezda druga djelatnost... « (str. 193).

⁴³ Vidi bilj. 42.

lude koje nije opraštao hrvatskim književnicima, jer prava je umjetnost u ljepoti izraza, u kultu čiste i vječne ljepote kojoj Haler ostaje do smrti vjieran.

Nakon dosta iscrpnog prikaza Halerovih radova iz talijanske književnosti, putem kojih smo se upoznali i s razvojem Halerove kritike, osvrnut ćemo se u osnovnim crtama i na ostale književnosti o kojima jest, odnosno o kojima nije pisao.

Uz talijansku, Haler je zahvaljujući svom obrazovanju (klasična gimnazija, studij klasične filologije), najbolje poznao klasične književnosti, te će i početak njegova kritičarskog djelovanja biti vezan osim uz talijansku i uz grčku književnost. Radi se o prilogu što ga je pod naslovom *Dvije bilješke iz Ksenofontovih 'Memorabilija'* objavio godine 1912. u *Programu C. K. velike gimnazije u Spljetu*, na kojoj je u to doba službovao. Sam taj članak stilski odudara od ostalih Halerovih spisa i najvjerojatnije je izvadak iz nekog studentskog referata ili čak diplomskog rada iz kojeg je odabrao poglavlja o odnosu Alkibijada i Ksantipe prema Sokratu. Osim tog ranog rada Haler je antičkim piscima posvetio samo dva samostalna napisa »O jednom prizoru u Homerovoj Ilijadi« god.1925. i *Horacije i sadašnjica* god. 1936. Oba su ta priloga karakteristična za Halera i njegovu kritičarsku metodu, a i za njegov razvojni put. U prvome, koji će u skraćenu obliku i uz neke izmjene unijeti i u knjigu *Iz tuđih književnosti*,⁴⁴ polazi od utiska što ga je pri prelistavanju *Ilijade* na nj ostavio prizor o rastanku Hektora i Andromahe, utiska što će ga putem interpretacije pokušati prenijeti na svoje čitaoce. Radi se o osjećaju tjeskobe, punom kobne zebnje, koja se naslućuje već u dramatski zgusnutom prizoru žena što su se po Hektorovu povratku u grad ustrčale oko njega raspitujući se »jedna za sina, druga za brata, treća za muža. (...) Rastegnuta, svečana ritmika uvodi u duboko potresnu situaciju: propast lebdi nad Trojom, kao podmukla, otajstvena prijetnja, i tu se koleba samopouzdanje, tu se koleba vjera u ljudske sile, tu ne ostaje nego molitva, jer je ona jedino sredstvo protiv misterija. Strava i bol već bacaju svoje tamne koprene nad kobnim gradom« (str. 122). Slijedi Hektorov put kroz grad i konačan susret i rastanak s Andromahom i sa sinom, a prizor završava kuknjavom sluškinja koje oplakuju još živa Hektora. U tom odlomku Haler nalazi sve odlike velike poezije individualizirane i suptilno iznijansirane a opet općevječanske likove i osjećaje, obavijene magijom poezije koja kao neki nevidljivi fluid treperi nad čitavim prizorom. U prvotnom tekstu slijedi još nekoliko stavaka u kojima Haler raspravlja o tom tajanstvenom fluidu, o pjesničkoj inspiraciji kao istinskoj kreativnoj sposobnosti koju nalazimo »i kod Dantea, Shakespearea, Goethea i Tolstoja, kod pjesnika, dakle, koji su živjeli u raznim vremenima« i koju možemo uhvatiti »samo osjećajem, a nikako površnim kriterijima, da i

⁴⁴ U knjizi je struktura interpretacije nešto zgusnutija, a izostavljena je otprilike jedna, i to završna trećina teksta, u kojoj se daju općenita teoretska razmatranja.

ne govorim o filološkim metodima i problemima.«⁴⁵ Spomenimo na koncu da će se u svojim teoretskim raspravama o poeziji i ljepoti Haler u nekoliko navrata vraćati na taj prizor.

Drugi spomenuti tekst pripada rimskoj književnosti i donosi »početak i završetak predavanja: *Rimski pjesnik Horacije*, koje je Dr. A. Haler održao 21. siječnja 1936. u 'Dubrovačkom akademskom klubu'«. Radi se dakle o prigodnom tekstu uz obilježavanje 2000-godišnjice pjesnikova rođenja, u kojem se, kako već i naslov »Horacije i sadašnjica« naznačuje, više govori o problemima sadašnjosti, kako na kulturnom tako i na političkom planu,⁴⁶ negoli o Horacijevoj poeziji, kojoj je vjerojatno bio posvećen središnji, u članku izostavljeni dio predavanja. Tako čitav tekst poprima više programatski karakter i izražava Halerov stav kako su za sve nevolje u kojima se čovječanstvo našlo krivi antihistoricizam i pozitivizam druge polovice XIX. stoljeća, koji su doveli do nesposobnosti »sintetičnog pojma o čovjeku« i do naivno-djetinjaste vjere u »mogućnost fabrikacije novoga čovjeka na isključivoj osnovi rasnih i klasnih razlika«. »Prazninu, da ne rečem monstruoznost ovih shvaćanja«, nastavlja Haler, »najlakše možemo da shvatimo na konkretnom primjeru Horacijeve poezije. Općečovječansko stanovište je jedino s kojega se može da razumije ova poezija, jer, kroz tmine tolikih vijekova, nalazimo u njoj same sebe: i svoj uzdah za tišinom sela kad nam dodije gradski nemir, i svoju težnju za uravnoteženim, razboritim i mirnim životom, i svoju tjeskobnu pomisao na smrt, i svoj revolt prema nećudorednome, i svoju ljubav prema rodnom kraju, itd. Sa gledišta pomenutih, tobože najmodernijih pravaca, naprotiv, ova čovječanska veza sa prošlošću, potpuno se kida: sa gledišta ultranacionalizma Horacije je pripadnik jedne druge rase, jednog drugog naroda i jednog drugog vremena; sa komunističkog gledišta on je pripadnik buržujsko-kapitalističke klase, koju treba potpuno uništiti sa svim njenim beskorisnim duhovnim produktima. Kako smo rekli, duhovne vrijednosti mogu da se shvate samo sa gledišta općečovječanskoga...«

Vidjeli smo već iz gornjih prikaza da su antičke književnosti i njihovi veliki pisci, koji su unatoč vremenskom odmaku od 2000 i više godina još uvijek ostali aktualni, predstavljali u Halerovoj svijesti jedan određeni pa-

⁴⁵ *Jugoslavenska njiva*, 8/1925., str. 293.

⁴⁶ U potvrdu toga donijet ću dva opširnija citata: »Jedno je od najglavnijih i najpogibelnijih strujanja našega vremena antihistoricizam. Naturalističke sheme, u koje je vjerovao XIX vijek kao u realnost, opća duhovna dekadencija kojom je završila izrođena romantika, kao i izvjesna druga srodna strujanja, proizveli su neke poglede na svijet koji, više ili manje, poriču organsku liniju historijskog razvoja te, odvrćući se od prošlosti, upiru oči prema budućnosti ili, bolje, prema fantomima koje misle da mogu vještački proizvesti svojim apstraktnim receptima. Posljedica je toga nedostatak smisla za tradiciju i, dosljedno, nedostatak one moralne potpore koja se crpe iz kulta prošlosti u konstruktivnom stvaranju novih vrijednosti.« ; »Aveti koje danas haraju svijetom, proizašle iz pozitivizma XIX v. kao i iz duhovnog kaosa prouzrokovana svjetskim ratom, poriču ideju humaniteta. U tome prednjače osobito dvije struje sadašnjice: 'dinamički' imperijalistički nacionalizam i komunizam.«

rametar pri donošenju vrijednosnih sudova o raznim književnim pitanjima, pa čak i o najsvremenijim pojavama. Stoga bi valjalo, kad bi se željelo donijeti jedan meritoran sud o ulozi koju su klasične književnosti odigrale u Halerovu formiranju, pribilježiti i prostudirati i sve one usputne spomene i napomene vezane uz pojedine pisce.⁴⁷ Kako mi je ovdje nemoguće ulaziti u takve analize, spomenula bih samo kao opći dojam da Haler npr. mnogo spominje Sokrata i Platona, ali ne i Aristotela, da često govori o Homeru i Vergiliju, a izuzetno rijetko o grčkoj drami, kao i da mu je od svih lirskih pjesnika najdraža Sapfo, mada joj nije posvetio nijedan samostalan napis. Završit ću stoga ovaj pregled o udjelu klasičnih književnosti u Halerovu stvaranju citatom jednoga ulomka u kojem pretpostavlja Sappinu poeziju stihovima Rimbauda, Mallarméa ili Valéryja:

Nikakve npr. nemaju veze s pravim pjesništvom ovi Valéryjevi stihovi:

*Ni vu ni connu,
Le temps d'un sein nu
Entre deux chemises!*

Koliko su »noviji« i »svremeniji« stihovi, recimo drevne grčke pjesnikinje Safo: »Večernja zvijezdo, ti dovodiš natrag sve stvari, koje raspršava Zora i dovodiš natrag orcu, dovodiš natrag kozu, dovodiš natrag sina majci.« Ili: »Naokolo žubori mrzla voda među granama jabuke, a iz šuštanja lišća slijeva se san.« Ili: »Ispod krila sipa cvrčak svoju oštru pjesmu, začaravajući žegu, koja se razlijeva iza sunčanih zraka.« Pjesnikinja kaže jednoj djevojci koja se kasno udala da je ona: »Kao slatka jabuka, što se crveni na vrhu grane, na vrhu grane, koja je na najdaljem vrhu. Berači su je zaboravili, ali ne, nijesu je zaboravili nego je nijesu mogli doseći.«⁴⁸ Gennaro Perrotta veli za ove stihove: »Pjesnikinja se pretvara kao da je pogriješila, a onda kao da se brzo ispravlja, pretvara se da čini jednu neuljudnost, koja je određena da se pretvori u pohvalu ponosa i čistoće. Čitatelj ne zna, da li će se diviti ljepoti slike, da li će se nasmiješiti Safinoj lukavosti, ili će se ganuti nad tolikom tankoćutnošću čuvstva. Koliko stvari u tri stiha!«

Između stihova Valryjevih i stihova Safinih (živjela je VI st. Pr. Kr.) ogromna je stvarna razlika, jer se radi o dva potpuno razna duševna stanja. Kod suvremenog pjesnika očita je volja za novošću pod svaku cijenu, on zamagljuje svoj stih dajući mu proračunanu uvijenost i zanimljivost; drevna se pjesnikinja, na protiv prepušta bez ikakve proračunatosti čuvstvu, i ovo se zgusnuje u žive i tople slike. Priprosti i nekićeni stihovi prastare pjesnikinje ostvaruju ono konkretiziranje i intimiziranje, onaj svetokrug stvari, koji su uvijek nepogrješiv znak pravog pjesništva.⁴⁹

⁴⁷ Taj sam postupak primijenila u svojoj disertaciji »Francuske književne pobude u časopisima hrvatske moderne« (*Rad JAZU*, knj. 355, Zagreb, 1969.) i u monografskim komparatističkim radovima vezanima uz pojedine strane pisce prisutne u hrvatskoj književnosti toga doba (Villon, Maeterlinck, Przybyszewski).

⁴⁸ Stihove je prilično neuspješno preveo sam Haler, iako je bolji prijevod mogao naći kod Kolomana Raca.

⁴⁹ »U obranu pjesništva«, *Hrvatski narod*, 3/1941., br. 235–6/8. i 9. listopada 1941., str. 10.

Postoji još jedna književnost za poznavanje koje je Haler tijekom školovanja stekao sve preduvjete, pa i onaj najglavniji dobro je poznao jezik kojim je pisana. Mislim, jasno, na njemačku književnost, s kojom se, sudeći prema školskim programima počeo upoznavati još u gimnaziji, a za svojih bečkih studija našao se i sam u središtu književnih zbivanja. Ipak, njemačka je literatura ostavila na njega mnogo manji dojam od njemačke filozofije, dapače, ona ga je na neki način i odbijala te se u nekim napisima otvoreno okomljuje na pobornike racionalističke filozofije i predstavnike prosvjetiteljske književnosti, koja je punila školske čitanke. Isto tako ostao je hladan, ili točnije nezainteresiran za literarno stvaranje moderne, te će tek ponekad spomenuti ponekog kritičara (npr. Bahra), i to u negativnom kontekstu. Ali ipak postoji jedan pisac koji ga je neodoljivo privlačio, a to je Johann Wolfgang Goethe. Spominje ga bezbroj puta, i to i u svojstvu bujnovnika, borca za oslobođenje od svih stega i normi nametnutih stvaranju, življenju, mišljenju, kao i u svojstvu nadahnutog, autentičnog umjetnika koji ulazi u onaj najuži izbor pisaca što su nadživjeli svoje vrijeme i svoju sredinu te postali općim dobrom cijeloga čovječanstva. Goethe je ujedno i jedini njemački pisac kojemu je Haler posvetio i posebne napise. Prvi je takav napis objavljen u *Savremeniku* 1923. pod naslovom *Dvije knjige o Goetheu* a sadrži recenzije Brandesove monografije iz 1922. i Croceove iz 1921.⁵⁰ Recenzija je dosta opsežna, a polazi od osnovne ideje da »ovi kritičari zastupaju dva oprečna metoda u proučavanju književnosti. Brandes slijedi pozitivistički pravac, polazeći sa pjesnikovih djela i imajući u vidu empiričnu ličnost pjesnikovu; Croce slijedi idealistički metod, polazeći sa Goetheova čisto pjesničkog ja«. Smatrajući kako će možda »biti interesantno da pogledamo ova dva pravca primijenjena na istom pjesniku i da vidimo rezultat do kojih su dovela«, Haler nabacuje mogućnost »da ovi redovi potaknu koga i u nas na dublje mišljenje o sličnim problemima«,⁵¹ te paralelno iznosi Brandesove i Croceove stavove o Goetheu kao čovjeku i piscu, o pojedinim njegovim djelima, likovima i književnim postupcima, a konfrontirajući njihove metode pristaje jasno uz Crocea. Iako ne negira Brandesu poznavanje predmeta i ukus za književnost, po Halerovu mišljenju on ipak u većini slučajeva ostaje na površini dok Croce prodire u samu bit pojedinih djela. Drugi napis, *Geteov 'Faust'*, objavljen je 1932. u posebnom broju *Nove Evrope*, posvećenome stogodišnjici Goetheove smrti. Prilog ima karakter studije, no kako je Haler bio ograničen prostorom, nije se uspio dotaknuti nekih pitanja.⁵² Iako se služio i drugom literaturom (Brandes, Gundolf), glavni je uzor Haleru bio Croce, što on otvoreno priznaje i potvrđuje brojnim citatima.⁵³ Međutim, kako Croce u svojoj knjizi o

⁵⁰ Georg Brandes, *Goethe*, Berlin, 1922. i Benedetto Croce, *Goethe*, Bari, 1921.

⁵¹ *Savremenik*, 17/1923., str. 225.

⁵² Vidi prepisku s M. Ćurčinom od 6/II i 26/II 1932. (NSB).

⁵³ Npr. »Faust prvog dijela da navedem izvrsnu Croceovu karakteristiku nemiran je i nezadovoljan kao Werther, ali u jednom višem pravcu, u pravcu heroizma. Faust nije mla-

Goetheu ne daje cjelovitu studiju o *Faustu*, već se pitanja o njemu dotiče u nekoliko poglavlja,⁵⁴ Halerov je rad njegovo originalno djelo, u kojem preuzima polazišne točke Croceove i dalje ih samostalno razrađuje, popraćujući ih brojnim citatima, koje donosi u originalu i u vlastitu prijevodu.⁵⁵ Najprije nas provodi kroz scene prvog dijela *Fausta*, koje se više-manje poklapaju s *Ur-Faustom* i u kojima se Faust suprotstavlja racionalizmu, no kako je taj konflikt više sentimentalno-poetičke nego idejno-filozofske prirode, on ostaje neriješen »izazivajući u pjesnikovoj duši tjeskobnu bol neodlučnosti. Otuda dvije duše u Faustovim prsima, otuda likovi Wagnera i Mefistofelesa«, koje će Haler u nastavku obrađivati. Ostale scene iz prve polovice prvog dijela *Fausta*, dakle one scene kojih u *Ur-Faustu* nema (npr. scena u podrumu, Valpurgina noć), nema ni u Halerovim interpretacijama. Drugi dio studije posvećen je tragediji o Margareti, pa iako i tu slijedi Crocea, rekla bih da je Haler u oslikavanju Margaretina lika i karaktera uspješliji i sugestivniji od Crocea. No Haler ne bi bio Halerom da i tu na koncu članka ne postavi pitanje: »Ukoliko je Goetheov 'Faust' danas aktuelan?« »On je aktuelan u jednom višem smislu«, odgovara Haler, »ukoliko je pjesnički izraz jednog vječno čovječanskog interesa, vječnog, jer dok god čovjek bude čovjekom, a po tome je on i čovjek, bit će mučen i opsjedan problemima istine, zla i dobra. Danas opet duhovi boluju gotovo od iste bolesti, od koje su болоvali u doba Goetheove mladosti. I odatle ponovno nepriznavanje kulturnih napora prošlosti i nepriznavanje kulturnog kontinuiteta, odatle uzimanje sadašnjice kao pobjedničke epohe nad glupošću prošlosti, odatle materijalističko shvaćanje historijskog razvitka čovječanstva« (str. 143). Treći napis vezan uz geteovsku problematiku jest članak *Još o prevodima Geteovih pesama. Vladimir Nazor i glasovi u pesmi*, objavljen u *Novoj Evropi* 1933, kao reakcija na Nazorov članak *Geteov 'Wanderers Nachtlied' u našim prevodima*. Kako se o tome razvila čitava po-

dićak, koji je pokušao sve i nije izdržao ni u čemu; on je zreo učenjak koji je prešao cio krug znanosti svoga vremena, pa i u dijelovima najtežim i najtamnijim, i njegovo nezadovoljstvo, njegova nemoć priljublivanja, dolaze poslije duga pouzdavanja i poslije duga priljublivanja. Dolaze i provaljuju kao sumnja i kao odvratnost prema znanosti, kao sumnja u istinu, i kao sumnja u uspješnost same istine, istine isključivo teoretske... U Faustu se odražuje kriza moderne misli, pošto je ona, otrgavši se od tradicionalnih religioznih vjerovanja počela opažati prazninu racionalističke nauke koja je došla na mjesto onih prvih; i odražuje se ujedno jedan vječni momenat ljudskoga duha, momenat, u kojemu misao kritizira samu sebe i svladava vlastite apstraktnosti« (str. 128), ili npr. »Malo časaka pošto je Faust doživio poraz u svojim visokim težnjama, ulazi k njemu, kao za porugu, njegov bijedni, pedantni učenik Wagner. Wagnerova ličnost (njenu poetičnost najbolje je objasnio Croce, i zato se držim u glavnom, njegove karakteristike) rađa se organski iz centralnog čuvstva, iz tjeskobne neodoumice, o kojoj je gore bila riječ« (str. 132).

⁵⁴ IV. Il pedante Wagner, V. La prima parte del primo *Faust*, VI. La seconda parte del primo *Faust* la traghedia di Margherita, XV. Il secondo *Faust*.

⁵⁵ Za Halera ne bismo općenito mogli reći da je bio uspio kao prevoditelj, no ovdje prevodi na brzinu pa svjestan nedoradenosti svojih tekstova u pismu Čurčinu kaže: »Ne znam hoćete li biti potpuno zadovoljni s prijevodima. Potpuno Vam je slobodno da ih ispravljate, kako Vam se bolje učini (26. II 1932., NSK).

lemika, koja je samo posredno vezana uz Goethea, nećemo se na tome ovdje zadržavati.

I konačno, posljednja strana književnost o kojoj Haler piše jest engleska, vezano uz koju objavljuje u tridesetim godinama niz eseja. Ne znamo kada, gdje i kako je Haler naučio engleski, vjerojatno *ex privata diligentia*, ali je nesumnjivo da je engleski čitao, jer unutar svojih tekstova donosi niz citata na engleskome, koje je zatim često prevodio na hrvatski. U stvari, nije točna konstatacija da on objavljuje niz eseja o engleskoj književnosti, jer su, s izuzetkom recenzije Kriškovićeve knjige prijevoda *Moderni engleski eseji* iz 1937, svi ostali njegovi prilozi vezani uz Shakespearea. Imademo dakle istu situaciju kao s njemačkom književnosti, gdje piše isključivo o Goetheu, a Shakespeare kao i Goethe spadaju mu u već spominjani niz onih pisaca (Homer, Dante, Shakespeare, Goethe) koji su nadživjeli svoje vrijeme i ostali aktualni do danas. Objavio je sveukupno deset eseja o Shakespeareovim dramama pod naslovom *Bilješke iz Shakespearea*, od kojih je neke prethodno objavljivao po časopisima (*Romeo and Juliet* i *Anthony and Cleopatra*, 1933; *King Lear*, 1935; *Otelo*, 1936; *Macbeth*, 1937; *Julije Cezar*, 1938; *Hamlet*, 1939), dok su *San Ivanjske noći*, *Cymbeline* i *Bura* ugledali svjetlo tek u knjizi *Iz tuđih književnosti* godine 1931. Nepretenciozan podnaslov *Bilješke iz Shakespearea* ukazuje na esejistički karakter tih Halerovih priloga, čime je možda želio naznačiti i razliku koja postoji između njegovih napisa i Kriškovićevih studioznih predgovora Shakespeareovim dramama, koji su 1934. i 1935. već bili sabrani u knjige⁵⁶ i koji su možda i potaknuli Halera da napiše svoju seriju bilježaka s kročeanskih pozicija. Za ilustraciju Halerovih »bilježaka« uzet ću *Hamleta*, već i iz tog razloga što je i sam Haler tako postupio kad je u svom teoretskom radu *Filološka i estetska povest književnosti* iz godine 1927, gdje eksplicitno zastupa Croceovo shvaćanje da je književnost »osećajno fantazijski stvaralački akt« i gdje se suprotstavlja filološkoj metodi,⁵⁷ u želji da svoje »teoretisanje« učini jasnijim i osvjetli na konkretnim primjerima, odabire upravo tu Shakespeareovu tragediju. »Uzmimo«, kaže on, »jedno pesničko delo većini poznato, uzmimo recimo, Šekspirova *Hamleta*«. U daljnjem će tekstu na temelju te tragedije ukazati na neprimjerenost filološke, biografske, artistske, impresionističke i eklektičke metode, te na pet stranica iznijeti »kako Kroče promatra ovu tragediju«. ⁵⁸ Sama interpretacija polazi od Croceove

⁵⁶ Dr. Vinko Krišković, *Shakespeare. Predgovori dramama*, knj. 1, Zagreb, 1934., knj. 2, Zagreb 1935.

⁵⁷ Vidi bilj. 1: »Ko hoće da se temeljnije uputi u ovakovo shvaćanje književnosti, neka prouči književno-povesne, kritičke i teoretsko-estetske radove Talijana Frančeska De Sanktis i Benedeta Kroče. Njihovim je idejama nadahnut i ovaj članak.« (*Misao*, Beograd, sv. 189-190/1. i 16. novembra 1927., str. 351).

⁵⁸ Haler je očito imao u rukama Croceovu knjigu *Ariosto, Shakespeare, Corneille* (Bari 1920.), gdje je za razliku od spomenute knjige o Goetheu, dao zaokruženi prikaz Shakespearea i literature o njemu u šest poglavlja. (I. Persona pratica e persona poetica, II. Il senti-

misli da u svakom djelu treba pronaći njegovu »idea fondamentale«, a ta »osećajna jezgra« bila bi kod Hamleta, na kojega se prema legendi odjednom sručila prava lavina nesretnih događaja, »odvratnost prema životu«. Desetak godina poslije Haler će se opet vratiti na pitanje *Hamleta*, i u priredbi »Pododbora Matice Hrvatske« u Dubrovniku održati predavanje *Shakespeareov Hamlet i današnjica*, uvod u koje će pod naslovom *Današnja književna shvaćanja* objaviti u listu *Hrvatski glasnik* 1938. godine. Što je u tom predavanju Haler govorio o Shakespeareu možemo na temelju početka uvodnog teksta samo nagađati: »Dva su razloga zbog kojih sam odao temu večerašnjeg predavanja. Prvi je razlog, što je 'Hamlet' možda najpopularnije Shakespeareovo djelo, tako da je Hamletova ličnost postala predstavnikom izvjesnog ljudskog tipa, a i cijelih historijskih epoha, kao što je na primjer epoha romantike; drugi je razlog uvjetovan današnjim mentalnim raspoloženjima ili, bolje, današnjim predrasudama, koje su zarazile kulturni život ne samo naš, nego i gotovo cijelog svijeta.« Kako je glavna parola današnjice suvremenost, aktualnost, te kako su se kao posljedica pozitivizma razvile dvije glavne ideologije s jedne strane rasističko shvaćanje stvarnosti, a s druge socijalno-marksističko, Haler se pita da li u svjetlu te posljednje »Dante, Shakespeare i drugi veliki pisci« uopće mogu biti aktualni kad se ne bave ekonomskom problematikom, o čemu svjedoči i izjava jednog »naprednog« mlađeg pisca, koji je nazvao Shakespearea »brbljavcem«. Tekst se nastavlja u tom tonu i pun je razračunavanja s pogledima nekih mladih koji smatraju »suvremenijim i aktuelnijim manifest, proglas i lajanje od poezije« te glorificiraju Krležu i njegovo stvaranje, dok će Haler pokušati pokazati »kako je Shakespeare u svom 'Hamletu' i suvremeniji, i napredniji, i aktuelniji od g. Krleže i njegovih obožavatelja, jer Shakespeare nije ni lajao ni urlikao, nego je pjesnički stvarao.« Najvažniji Halerov tekst o *Hamletu* svakako je oduži esej *Hamlet. Bilješka iz Shakespearea*, objavljen u *Hrvatskom kolu* 1939, koji može poslužiti i kao tipičan obrazac eseja iz serije Halerovih »bilježaka«. U prvom redu, Haler uvijek polazi od pretpostavke da je čitatelju poznat sam tekst drame o kojoj će govoriti te je njegov zadatak samo da mu ga ponovno oživi i po mogućnosti zajedno s njim proživi. Tako će u svakoj drami poći od ideje vodilje i atmosfere u kojoj se ona razvija, a zatim će provoditi čitatelje od scene do scene, oživjeti likove i osjećaje. Konkretno, kad se radi o *Hamletu*, Haler prema Croceu ističe kao osnovno pjesničko čuvstvo osjećaj »odvratnosti prema životu«, koje će biti ovijeno atmosferom misterija, otajstvenosti i zlih slutnji. No dok je u tim osnovnim postavkama Haler sljedbenik Croceov, u daljnjem izlaganju, tj. u provođenju čitatelja kroz tkivo tragedije, Haler je samostalan i dokazuje se kao majstorski interpretator.

mento shakespeareiano, III. Motivi e svolgimento della poesia shakespeareiana, IV. L'arte dello Shakespeare, V. La critica shakespeareiana, VI. Lo Shakespeare e noi). *Hamleta* je obradio prvenstveno u poglavlju III, gdje se u 7 odjeljaka interpretiraju Shakespeareove drame (str. 160–164, 201–202).

Recimo na koncu da su Halerove *Bilješke iz Shakespearea* doživjele u kritici različite reakcije, od kojih ću spomenuti samo tri. Ton Smerdel piše o njima vrlo pozitivno, ističe Halerovu težnju da dokaže kako je Shakespeare još danas »aktuelan« i pristupačan suvremenoj publici te smatra da se »Shakespeare kao pjesnik života u svim njegovim kontrastima odražava kroz prizmu Halerovog kritičkog dara upravo u svim bojama«, a kao najuspjelije interpretacije su po njemu karakteristike napisane o *Macbethu*, *Romeu i Juliji*, *Cezaru*, *Hamletu* i o *Buri*.⁵⁹ Krsto Bakarčić, naprotiv, u *Plavoj ptici*, mjesečniku ustaške mladeži, smatra da nam je Haler uspio približiti Shakespearea, obradu *Hamleta* smatra osobito značajnom, no nalazi i zamjerke: »Ali ono što u ciklusu djeluje negativno jest retorska kićenost kod opisivanja samog djela, jest nizanje ličnih dojmova i upozoravanje na kvalitete uočljive svakom pozornijem čitaocu, potsjećajući tako, u izvjesnim momentima, na način starije kritike.⁶⁰ Za ilustraciju tog mišljenja donosi i dva citata za koje bi se, kako on kaže, moglo reći da su »kič« te smatra da si pisac Halerova filozofsko-kritičkog stava ne bi smio dopustiti takve izlete. Treći sud dolazi s najmeritornijeg mjesta i napisan je s vremenskim odmakom od trideset godina. Mislim na bilješku Josipa Torbarine u predgovoru njegova prijevoda *Macbetha* iz 1969.: »Halerove zaboravljene studije o deset Shakespeareovih drama (*Romeo i Julija*, *Macbeth*, *Kralj Lear*, *Antonije i Kleopatra*, *Julije Cezar*, *Hamlet*, *San ivanjske noći*, *Cymbeline*, *Bura*), koje je on skromno nazvao 'Bilješke iz Shakespearea' (u knjizi *Iz tuđih književnosti*, MH, Zagreb, 1941), još su aktualne i znače možda najvredniji i najoriginalniji prilog interpretaciji Shakespearea kod nas.«⁶¹

Nakon pregleda književnosti o kojima je Haler pisao postavlja se pitanje što je s onima o kojima nije pisao. Naime, koliko smo vidjeli, on je ažurno pratio samo jednu književnost, a to je bila talijanska. Antičke književnosti, kao i njemačka i engleska zanimaju ga samo po svojim klasicima, o kojima piše ili povodom nekih jubileja, ili pak da bi dokazao kako najveći pisci čovječanstva poput Homera, Shakespearea, ili Goethea ne samo da nisu prekriveni velom zaborava već su, kako on kaže, još uvijek »aktuelni«, »suvremeni«. Objektivno govoreći u toj nam njegovoj listi pisaca koje je predstavljao našoj publici upadaju u oči tri stvari.

Prvo njegov odnos prema francuskoj književnosti, jer koliko god da francuska literatura i nema genija poput Homera, Dantea, Shakespearea ili Goethea, ona je ipak najznačajnija europska književnost, jer se jedina

⁵⁹ Ton Smerdel, »Eseji Alberta Halera«, *Novi list*, 1/1941, br. 173/19 listopada 1941., str. 16; *Idem.*, *Alma mater Croatica, Glasnik hrvatskog sveučilišnog društva*, 5/1941–42., br. 5–6/siječanj–veljača 1942., str. 224.

⁶⁰ Krsto Bakarčić, »O knjizi Alberta Halera, estetici i labudem pijevu dijalektičkog materijalizma«, *Plava ptica*, 2/1941., br. 2–3 /studeni-prosinac, str. 82.

⁶¹ Shakespeare, *Macbeth*, MH, Zagreb, 1969., str. 15; osobno se ne bih složila s Torbarininim mišljenjem jer smatram da su Kriškovićeve »Predgovori dramama« u dvije knjige najznačajniji prilog šekspirologiji u nas u međuratnom razdoblju.

kontinuirano razvijala, postizala visoke domete ili čak igrala avangardnu ulogu u vremenskom rasponu od srednjeg vijeka do Halerovih dana. Mislim da se radi o dvije mogućnosti ili je nije dovoljno poznao ili ga je ona odbijala. Haler je vjerojatno znao pomalo francuski (o čemu nam svjedoči gore navedeni citat iz Valéryja), nedovoljno ipak da pravo doživi francusku književnost uopće, pa tako ni onu iz doba klasicizma, kad je stvaranje jednog Racinea, kojega on nigdje i ne spominje, predstavljalo vrhunski pjesnički domet europske književnosti cijele jedne epohe. Za Halera je Francuska iz doba klasicizma samo domovina Descartesa, oca racionalističke filozofije, iz koje se izvodio materijalizam jednog Voltairea ili Rousseaua, o kojima on govori s prezirom. Iz materijalizma se po njemu izrodio naturalizam Zolina tipa,⁶² a njega kao i talijanski verizam, Haler ocjenjuje izrazito negativno, prvenstveno s etičkog stajališta. Prema modernoj pak literaturi, Haler očito nema afiniteta. Ni jednom ne spominje čak ni Baudelairea, čiji su život i djelo ipak bili mnogo manje skandalozni, a umjetnički dometi neusporedivo veći od života i dometa jednog D'Annunzija. On ne spominje ni Verlainea, a piše npr. o Pascoliju, dok čiste predstavnike simbolizma uopće ne razumije, o čemu nam svjedoči već spomenuti citat o Mallarméu, Rimbaudu i Valéryju, koje sve trpa u isti koš.

Drugo Haler je studirao u Beču u doba secesije i nemoguće je da nije upoznao djela, ili bar znao za pisce koji su u to doba bili na vrhuncu slave, kao što su bili Skandinavci, Rusi, ili čak jedan Poljak Przybyszewski. Međutim, svi oni kao da za Halera ne postoje, i tek jednom u svoj niz velikih pisaca ubacuje i Tolstojevo ime, za kojeg je jednom prilikom čak napisao da je »možda najveći umjetnik XX. vijeka.«⁶³

Treće očito je da Haler nije pratio europsku literaturu između dva rata jer, s izuzetkom književnih teoretičara i povjesničara, iz tog razdoblja ne spominje ni jednog pisca.

⁶² Jedini francuski prozaik te epohe o kojemu se Haler bio pozitivno izrazio jest Flaubert, o kojem usputno govori prikazujući sociološko-marksističku kritiku Plehanova: »Socialno je mjerilo u umjetnosti neodrživo. Što znači Flaubertovo mišljenje o socialističkom pokretu ili o obćem pravu glasa, koje mu predbacuje Plehanov, s obzirom na njegov književni rad? Flaubertova 'Madame Bovary' prvorazredno je umjetničko djelo, iako ono nije prodahnuto 'oslobodilačkim pokretima' svoga vremena; ono je zato umjetničko djelo, jer je Flaubert u njemu otjelovio vlastitu dramu unutrašnje raztrganosti i romantičke nemogućnosti prilagodjenja tragičkim oprekama života...« »Dva sociološka književna teoretika (Guyau i Plehanov)«, *Hrvatsko kolo*, 18/1937; citirano prema pretisku u knjizi *Doživljaj ljepote*, Zagreb 1943., dio II, pogl. VII, »Geneza socialnog mjerila«, str. 210.

⁶³ Usp. tekst iz 1925. uz bilješku 14 i raspravu »Je li estetska kritika jednostrana« (*Hrvatska revija*, 9/1936, br. 3), u kojoj daje dosta opsežnu analizu *Ane Karenjine*, djela koje je »zasićeno čudorednim elementima«, ali ga je ipak nemoguće protumačiti »socialnim« pjesničkim mjerilima. »Genialne Tolstojeve umjetničke tvorbe, prožete i sublimirane dubokim čuvstvom životnog misterija, nisu suha problematika. 'Socialno' gledanje upropašćuje baš ono, što Tolstoja čini Tolstojem, upropašćuje čovječansku toplinu njegove umjetnosti.« (citirano prema knjizi *Doživljaj ljepote*, Zagreb, 1943., str. 191).

Ukratko, usudila bih se reći da Haler nije bio veliki znalac stranih književnosti. Zarobljen mukotrpnim nastavničkim radom i provincijalnom atmosferom u kojoj je živio, on vjerojatno nije imao ni prilike ni vremena da prati suvremena književna zbivanja na svjetskoj sceni, što mu se onda osvećivalo pri donošenju neprimjerenih sudova o suvremenoj hrvatskoj književnosti. Ipak, iako bih se usudila reći da je njegova književna kultura bila ispod razine naših vodećih književnih kritičara toga doba, iako nije dao antologijskih tekstova iz stranih književnosti, njegova je neprijeporna zasluga što propagirajući Crocea nije bio samo njegov običan oponašatelj, već, kako u svojoj ocjeni Halerovih eseja kaže Ton Smerdel, on je »upravo iz Crocea uzeo novi aspekt za književnu kritiku, ali tako da je Croceovom tumačenju dao sasvim novo i za naše prilike izvorno tumačenje. Izvornost Halerova nije samo u stilu, ona je i u metodi kritičkog rada«. A ta je metoda ostavila traga u stvaranju njegovih suvremenika i nastavljača na području hrvatske književne kritike, pa i one koja je bila vezana uz strane književnosti.

Bibliografija Halerovih priloga iz stranih književnosti

Bibliografija je izrađena na temelju objavljenih bibliografija Halerovih djela (Z. Posavac, *Albert Haler*, Zagreb, 1978.), *Bibliografije rasprava, članaka i književnih radova* u izdanju Leksikografskog zavoda (BLZ), knj. 1, 3, 8, Zagreb, 1957–196x, kartoteke Leksikografskog zavoda za razdoblje 1941–1945, *Grade za hrvatski retrospektivnu bibliografiju knjiga 1935–1940*, knj. 6, Zagreb, NSB, 1985. i kartoteke Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (prije NSB).

Novi Fogazzarov roman. – *Savremenik*, 6/1911., br. 2, str. 115–118.

* Prikaz romana *Leila*, Milano 1911.

Dvije bilješke iz Ksenofontovih »Memorabilia«. I. O Alkibijadu. II. O Ksantipi. – *Program C. K. Velike gimnazije u Spljetu*. XLVII/1911.–1912, Spljet 1912., str. 23–38.

Vittoria Aganoor. – *Savremenik* 7/1912., br. 5, str. 304–306.

* Prikaz djela *Pompilj*, *Poesie complete*, Firenza, 1912.

Giovanni Pascoli. – *Savremenik*, 7/1912., br. 9, str. 549–552.

Jedna D'Annunzijeva knjiga. – *Savremenik*, 9/1914., br. 2, str. 118–119.

* Prikaz djela *Contemplazione della morte*, Milano, 1913.

D'Annunzijeva »La Pisanella«. – *Savremenik* 9/1914., br. 5, str. 288–289.

O estetici Benedetta Croce. – *Savremenik* 15/1920., knj. II–III, str. 122–125.

* Prikaz prema djelu *Breviario di estetica*, Bari, 1913.

Dante. *Rad*, 3/1921., br. 97.

* Prilog pisan povodom 600-godišnjice smrti.

Dvije knjige o Goetheu. – *Savremenik*, 18/1923., br. 4, str. 225–228.

* Prikaz djela: G. Brandes, *Goethe*, Berlin, 1922. i B. Croce, *Goethe*, Bari, 1921.

O poeziji Giacoma Leopardi. – *Jugoslavenska njiva*, 8/1924., br. 1, str. 15–26.

- O jednom prizoru u Homerovoj »Ilijadi«. – *Jugoslavenska njiva*, 8/1925., br. 8, str. 292–293.
 * Rastanak Hektora s Andromahom
- Tasso i Gundulić. A. Cronia: L'influenza della Gerusalemme liberata sull' »Osman« di Giovanni Gondola. »L'Europa Orientale«, 28. febr. 1925. *Dubrovački list*, 2/1925., br. 25, str. 5.
- A propos des »Trophées«. – *Jugoslavenska njiva*, 10/1926., br. 2, str. 79.
 * Prikaz članka M. G. d'Houville iz *Revue des deux mondes* (15. XI. 1925) u kojem je dana kritika disertacije M. Ibrovca o J.M. Hérédiji.
- Jedna Povijest novije Italije. – *Srpski književni glasnik*, NS, 1928., knj. XXIII, br. 8, str. 618–625. [ćir.]
- Gundulićev Osman s estetskog gledišta*. – Beograd, 1929., Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
 * Vidi poglavlje III. »Gerusalemme liberata« Torquata Tassa, str. 29–44.
- Iz savremene talijanske filozofije. – *Srpski književni glasnik*, NS, 1929., knj. XXVI, br. 2, str. 123–132, br. 3, 194–201. [ćir.]
 * Prikaz estetičkih gledišta B. Crocea i G. Gentilea.
- O talijanskim uticajima na dubrovačku književnost. (Povodom doktorske disertacije dra. J. Torbarine). – *Nova Evropa*, 1931., knj. XXIV, br. 4, str. 201–205.
- Geteov »Faust«. – *Nova Evropa*, 1932., knj. XXV, br. 3–4, str. 183–197.
- Još o prevodima Geteovih pesama. Vladimir Nazor i glasovi u pesmi. *Nova Evropa*, 1933., knj. XXVI, br. 2, str. 63–67.
- Bilješke iz Šekspira. *Srpski književni glasnik*, NS, 1933., knj. XL, br. 3, str. 194–200 i br. 4, str. 281–289. [ćir.]
 * Prikaz drama *Romeo and Juliet* i *Antony and Cleopatra*.
- Povodom prevoda Kročeove »Estetike«. *Nova Evropa*, 27/1934., br. 10, str. 394–400.
 * Uz prijevod Dinka Vitezice objavljen u Beogradu 1934.
- Bilješke iz Shakespeare-a. – *Hrvatsko kolo*, 16/1935., str. 217–226.
 * Prikaz drame *King Lear*.
- Horacije i sadašnjica. – *Dubrava*, 4/1936., br. 45, str. 5.
 * Iz predavanja održanog u Dubrovniku povodom proslave Horacijeve godišnjice.
- Bilješka iz Shakespeare-a. Otelo. – *Hrvatsko kolo*, 17/1936., str. 198–208.
- Dva sociološka književna teoretika. Guyau i Plehanov. *Hrvatsko kolo*, 18/1937., str. 213–229.
- Bilješke iz Shakespearea. Macbeth. – *Savremenik* 26/1937., br. 7–8, str. 253–261.
- Engleski eseji. – *Savremenik* 26/1937., br. 10, str. 364–368.
 * Prikaz knjige *Moderni engleski eseji*, Zagreb, 1937.
- Grk humanista slavi Dubrovnik. Benedetto Croce: Michele Marullo Tarcaniota. Bari, Laterza, 1938. – *Hrvatska revija*, 11/1938., br. 10, str. 550–551.
- Današnja književna shvaćanja. – *Hrvatski glasnik*, 1/1938., br. 8, str. 4.
 * Iz predavanja održanoga u Dubrovniku o Shakespeareovu Hamletu i današnjici.
- Gabriele D'Annunzio. Prigodom njegove smrti. – *Hrvatsko kolo*, 19/1938., str. 204–222.
- Bilješka iz Shakespearea. Julije Cezar. – *Savremenik*, 27/1938., br. 10, str. 899–912.
- Hamlet. Bilješka iz Shakespearea. – *Hrvatsko kolo*, 20/1939., str. 245–264.

Iz tuđih književnosti, Zagreb, *Matica Hrvatska*, 1941., 215 str.

* Sadržaj: I. Bilješke iz Shakespearea (1. Romeo i Julija, 2. Machbeth, 3. Kralj Lear, 4. Otelo, 5. Antonije i Kleopatra, 6. Julije Cezar, 7. Hamlet, 8. San ivanjske noći, 9. Cymbeline, 10. Bura), II. O jednom prizoru u Homerovoj »Ilijadi«, III. Goetheov »Faust«, IV. Giacomo Leopardi, V. Vittoria Aganoor, VI. Giovanni Pascoli, VII. Gabriele D'Annunzio, VIII. Iz suvremene talijanske filozofije.

Goetheov Faust. – *Osječka pozornica*, 1941–1942., br. 19, str. 6–8; br. 20, str. 6–7; br. 21, str. 6–7; br. 22, str. 6–8; br. 23, str. 5–8.

* Preneseno iz Halerove knjige *Iz tuđih književnosti* (vidi br. 33 i br. 18).

Benedetto Croce. – *Hrvatska enciklopedija*, Zagreb 1942., sv. IV, str. 134b–135b.

Iz suvremene talijanske filozofije. *Prosvjetni život*, 2/1943., br. 7–8, str. 19–24.

* Iz Halerove rasprave objavljene pod gornjim naslovom u knjizi *Iz tuđih književnosti* (vidi br. 16 i br. 33) preuzet je samo ulomak o Croceu.

Suvremena čudoredna kriza. Prilikom prijevoda djela Huizinge. – *Spremnost*, 3/1944., br. 119, str. 1–2.

Književnost i poezija. Povodom hrvatskog prijevoda Baldenspergerove »Književnosti«. – *Spremnost*, 3/1944., br. 145, str. 9.

»Fiziologija kritike«. – *Hrvatska revija*, 18/1945., br. 1–2, str. 17–20.

* Kritički prikaz istoimene knjige Alberta Thibaudeta objavljene u hrvatskom prijevodu M. Štetića god. 1944.

Suvremena čudoredna kriza. Prilikom prijevoda djela Huizinge. – *Vrhbosna*, 59/1945., br. 1–2, str. 22–24.

* Pretiskano od 28. iz *Spremnosti* V. 1944. (vidi br. 33).

OSNOVNA LITERATURA

Batušić, Nikola. »O književno-kritičkim pogledima Alberta Halera«, *Albert Haler, Mihovil Kobil, Branko Gavella, Ljubomir Maraković Eseji, studije, kritike*, Zora, Zagreb, MH, 1971., str. 7–21.

Frangeš, Ivo. »Antun Barac, književni povjesničar, Dijalog Barac–Haler«, *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, 3/1975, Zagreb, 1977., str. 183–191.

Ivanišin, Nikola. »Metode i rezultati književne kritike Alberta Halera«, *Radovi Filozofskog fakulteta*, Zadar, 1960., br. 1, str. 122–141.

Posavac, Zlatko. *Albert Haler*, Zagreb, Liber, 1978.

Posavac, Zlatko. »Kritičar i estetičar Albert Haler«, *Dubrovački horizonti*, 12/1980., br. 20, str. 87–94.

Posavac, Zlatko. »O estetičaru Albertu Haleru«, *Glasnik HDZ-a*, 2/1990., br. 23, str. 36–38.

ALBERT HALER I STRANE KNJIŽEVNOSTI

Sažetak

Polazeći od ideje da je Haler i kao čovjek i kao stvaralac jedna kontroverzna i tragična ličnost, autorica pokušava pronaći kročeansku misao vodilju (»idea fondamentale«), odnosno »osjećajnu jezgru« ili »središnji osjećaj« koje su predodredile Halerove postupke, kako u životu (intimni život, karijera, političko-društveni pogledi), tako i u njegovu književnu stvaranju. Budući da nam je Halerova biografija za sada slabo poznata, a zbog njegovih kontroverznih postupaka (npr. razvoj od prosrpsko-jugoslavenske pa do proendehaške orijentacije) možda i zataškavana, autorica donosi u bilješkama sve podatke do kojih je došla, čak i onda kad se ne odnose izravno na samu temu.

Glavnina studije posvećena je pitanju Halerova odnosa prema stranim književnostima, pri čemu se razjašnjuju razlike u njegovu stavu prema hrvatskoj i prema »tuđim« književnostima, te daje iscrpan pregled njegovih napisa iz talijanske, grčke i rimske, njemačke i engleske književnosti, uz osvrt na literature o kojima nije pisao.

ALBERT HALER AND FOREIGN LITERATURES

Summary

Departing from the idea that Haler as man and author was a controversial and tragic personality, author is trying to trace Crocean guiding thought (»idea fondamentale«), i. e. »sensitive nucleus« or »central feeling«, that determined Haler's deeds in his life (intimate life, career, political and social views), as well as in his literary work. Since Haler's biography is still not fully investigated, and probably because of his controversial deeds (for example, development from proserbian and Yugoslav orientation to orientation of Independent State of Croatia) also hidden, author in footnotes presents all facts that were available to her, even when they are not directly connected to the subject matter of this paper.

Major part of this paper is devoted to Haler's relation to foreign literatures. Differences are elucidated in his attitude towards Croatian and to »foreign« literatures, and it is also given an overview of his articles about Italian, Greek, Roman, German and English literature, with some remarks on literatures he didn't write about.

Albert Haler između teorije i književne povijesti

Pregledni članak

UDK 111.852 Haler, A.: 82(091)

U knjizi *Književnost, mitologija, semiologija*, objelodanjenoj 1971. godine Roland Barthes bilježi rečenicu koja govori o tome kako sa strukturalističkoga stajališta *smisao* ne nastaje samo putem ponavljanja poznatih činjenica, ukazivanja i potvrđivanja već poznatih znakova u *svijetu*, posebno ako *svijetom* odredimo književno djelo, već razbijanje i ponovno sastavljanje *svijeta* učinjeno putem *razlikovanja* označava isto tako dobro neki određeni *smisao* jer i onaj koji je obuhvaćen jednim sustavom isključenja i relacija, postaje značajan član prosudbe. Dakle, *informacija* različita od već poznatih učvršćuje cjelinu već prije imenovanu i određenu odnosno ukazuje na još jednu potrebu kritičkoga čitanja. Pozicija kritičara ne iscrpljuje se samo u njegovom suočavanju s *književnim djelom* već je i književni *tekst* prostor kritičarske prosudbe. U taj prostor čitatelj utiskuje vlastitu subjektivnost pa nakon svakoga čitanja dobijamo još jedan novi, ovoga puta kritički tekst. Taj drugi, napisani kritički tekst također se predaje drugima na prosudbu. Uloga kritičara ogleda se dakle u stvaranju *neiskrivljenoga* objekta (drugoga teksta) pa svako novo čitanje otvara jedno moguće dešifriranje i tumačenje inicijalnoga teksta, ne dajući pri tome *posljednju istinitu sliku* već samo jednu novu sliku i samu otvorenu. Nadalje kritičar da bi bio istinit, da bi bio točan, mora biti dosljedan u vlastitom jeziku reprodukcije, jer kritika ne želi više djelo već uspostavu vlastitoga jezika.

Uvodno parafraziranje Barthesovih riječi vjerojatno bi bilo primjerenije na kraju našega izlaganja koje se bavi propitivanjem Halerovog odnosa prema teoriji, književnoj kritici i književnoj povijesti, umjesto zaključka, ali čini nam se kako je na samome uvodu u funkciji postavljanja problemskih smjernica u istraživanju njegovih teorijskih i književnopovijesnih metoda.

Pri tome mislimo na sljedeće: a) Halerovo *različito* čitanje književnih djela ovjerenih hrvatskih autora kao što su I. Gundulić, S. S. Kranjčević, P. Preradović izazvalo je polemike i imalo za posljedicu *nova* čitanja (dešifriranja) koja su još jednom »provjerila« mjesto i važnost navedenih pisaca u kontekstu hrvatske književnosti (*cjeline*). To različito čitanje čini prepoznavanjem *ključnih riječi* preko kojih se dešifrira pozicija autora u tekstu, odnosno preko njih se utvrđuju načini materijalizacije autorove kreativne osjetlji-

vosti; b) Halerove književne kritike posljedica su *jake* individualizirane pozicije kritičara koji je u njima *dosljedno* primjenjivao vlastitu teoriju.

U sljedećem tekstu pokušat ćemo uočiti kojim je strategijama Haler unio *buku* u teorijske i književnopovijesne koncepcije svojega vremena, odnosno cilj nam je prepoznati ona mjesta Halerove poetike koja »najlakše« podliježu kritici. Jednom riječju, nastojat ćemo učiniti sinoptički presjek temeljnih Halerovih metoda i teza u prosudbi književnoteorijskih i književnopovijesnih problema u hrvatskoj književnosti, te kritičarsku praksu pokazati kao onu koja čitana izvan primarnoga određenja *croceovskom* estetikom stoji na tragu ovjeravanja pozicije subjekta u književnom djelu i *zgušnjavanja* individualne pozicije književnoga kritičara. Čini nam se kako njegovo teorijsko i književnopovijesno mišljenje okrenuto autoru kao i prvo lice u kojemu su rasprave napisane ima za funkciju naglašavanje važnosti individualizirane i književnim djelom realizirane autorske osobnosti koja se prepoznaje u *estetskom znaku* kao posljedici njegove *impresije* i *intuicije* potrebne za stvaranje umjetnički vrijednoga djela.

Dakle, mišljenja smo kako je Albert Haler uspostavio sinkronitet hrvatske književnoteorijske dinamike s europskim kontekstom početkom dvadesetoga stoljeća primjenom dvije strategije teorijskoga mišljenja. Jedna je usmjerena teoriji Benedetta Crocea, snažnoj osobnosti estetike na prijelazu iz devetnaestoga stoljeća u prvih tridesetak godina dvadesetoga stoljeća, a druga se ogleda u provokativnom, ironičnom i samim tim individualiziranom pristupu onim književnim djelima koja su već zauzela *čvrste* pozicije na književnoj ljestivici vrijednosti. Halerove su teorijske prosudbe različite od pozitivističkih kritičkih čitanja¹ jer su primarno usmjerene na *stilističko istraživanje individualnog pjesničkog govora* (L. Spitzer) *pa samim tim i dovode do pristupa književnosti kao umjetničkog postupka*.²

I. Teorija

Osnovne teze teorijskoga mišljenja, Haler najavljuje tekstom *Filologija i estetika*³ raspravljajući tom prigodom o filološkoj metodi kojom Fotez

¹ Mirko Tomasović u monografiji *Mihovil Kombat* (Zagreb, 1978.) zapisuje: »...svakako je neosporno da su Halerove 'esteske ocjene' Osmana, Preradovića i Kranjčevića djelovale dinamično na međuratnu kritiku te da je vehementna reakcija konzervativnih kritičara, posebno onih katolički inspiriranih, koji su izazivali i Kombaola na sučeljavnje, popularizirala Crocea u Hrvatskoj« (str. 77).

Navesti je također i riječi predgovora (*Kombat, Haler...*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 86, Zagreb, 1971.) Nikole Batušića koji nakon što ukazuje na banalnosti i pretjerivanja u metodama kritičkih i književnoteorijskih čitanja autora hrvatske književnosti (za razliku od pretjerano afirmativnih stavova i prosudbi onih izvan nacionalnoga konteksta) kaže: *Haler je zapravo umnogome pokrenuo ustajale vode naše nauke o književnosti, prisilo svoje protivnike na izgrađivanje vlastitih književnokritičkih sistema koji su, nasuprot Haleru stali u obranu hrvatske književnosti*.

² Zoran Kravar, *Studije o hrvatskom književnom baroku*, Zagreb, 1975.

³ Albert Haler, »Filologija i estetika«, *Hrvatska revija*, XII., Br. 4, 1939.

pristupa dubrovačkoj komediografiji s kraja 17. stoljeća. Kao zaključak iznosi činjenicu kako Fotez zanemaruje estetsko-filozofsku metodu, a koja prema njegovom mišljenju kvalitetnije može prosuditi umjetničku vrijednost književnoga djela. I već tada on želi naglasiti kako jedino estetsko-filozofski pristup književnom djelu vodi računa o umjetničkom individualitetu samoga autora budući da se estetskim kriterijima prosuđuje konkretan umjetnički doživljaj, a filozofskim se *produbljuje* čitanje, *jer samo filozofija kvalitativno razlikuje (empirijske distinkcije i definicije su kvantitativne prirode) vanjski izgled djela od unutrašnjeg. Ulazak u dubinsku analizu ukazuje znatno važniju dimenziju teksta – unutrašnju ljepotu stvaralačkoga akta.*⁴

Detaljniji pristup *estetskom* tumačenju književnoga djela Haler iznosi u knjizi *Doživljaj ljepote* (1943.) u kojoj je naglasak prvoga poglavlja stavljen na empiričko-induktivni pristup umjetnosti. Kroz tekstove drugoga, manjeg poglavlja, Haler ne isključuje mogućnost primjene kulturno-povijesnih matrica u vrednovanju književnoga djela, premda se ipak tim kriterijem ne utvrđuje »prava« vrijednost književnoga djela. Ona, naime služi isključivo kao oznaka kontekstne kategorije kojoj djelo pripada. Dakle, estetskim kriterijem moguće je uočiti *sposobnost pjesničkog doživljavanja* stvarnosti i pretvaranje iste u umjetnički vrijedan tekst. Spoznavanje *estetskoga znaka* kao signala umjetnički vrijednoga djela, ne postiže se samo raščlambom književne cjeline na estetske objekte koje je čine već je nužno uočiti i međusobnu vezu na relaciji subjekt – objekt. Ta relacija u pozitivističkim prosudbama biva minimalizirana ili krivo postavljena pa stoga označavanje inicijalne točke iz koje nastaje umjetničko djelo (*gdje je uzrok umjetničkog stvaranja: da li u kipu kao u predmetu od mramora, mjedi ili u stvaralačkom aktu koji se odigrao u umjetničkoj duši*)⁵ strategijska je gesta koja još jednom ukazuje na značenje autorove estetske intuicije u fikcijskom oblikovanju zbilje. Autor koji ima sposobnost proizvesti estetski *jak* znak u tekstu, a koji će kao takav recepcijom biti i prepoznat, može biti ovjeren kao pojedinačan član društvene piramide koja ga *priznaje* i otvara mu pristup prema još konkretnijim individualizacijama. Takav autor postaje svojevrsna književna institucija i zauzima autoritativan položaj u odnosu na zbilju i književni kontekst.

Primarno i gotovo jedino oslonjena na *Estetiku* (1902.) Benedetta Crocea,⁶ Halerova metodologija naglasak stavlja na estetski doživljaj teksta. Čitanje na tome tragu promatra književno djelo kao izraz neponovljive autorske intuicije želeći spoznati *unutrašnju povijest književnoga djela.*⁷ Na

⁴ Ibid. pod 3.

⁵ Albert Haler, Proturječnosti pozitivističke estetike, *Savremenik*, XXVII, 1940.

⁶ Tomu u prilog navesti je rad Alberta Halera »O estetici Benedetta Crocea«, 1920. koji postaje tim trenutkom i ishodište razumijevanje Halerovih estetičkih principa.

⁷ Postavlja se također pitanje *Kako se uspostavlja unutrašnje jedinstvo književnoga djela?* Jedan od odgovora možemo pronaći, a kako to čini i Ante Stamać u tekstu »Smjerovi istraživanja književnosti« u knjizi *Ranjivi opis sustava*, Zagreb, 1996., i W. Conrad u spisu *Estetski pred-*

osnovne karakteristike Halerova estetičkoga i teorijskoga rada posebno je upozoreno u Posavčevoj studiji *Estetika Alberta Halera*,⁸ a izdvojiti je ovom prigodom samo neke: pristup umjetnosti kao duhovnom i osjećajno-fantazij-skom aktu, naglasak na transcendentnoj interpretaciji, sustavna borba protiv pozitivizma, izdvajanje kategorije estetičkoga doživljaja umjetnosti, ukazivanje na potrebu spoznavanja pojedinačnoga djela pri čemu se vodi računa o jedinstvu oblika (fantazijski element) i sadržaja (čuvstveni element).

Teorija vezana uz estetiku trebala je dakle Haleru poslužiti kao okvir za metodologiju koju će potom primijeniti u vrednovanju književnoga djela, kao i u pisanju književnopovijesnih studija (treba li se voditi računa o kulturolozijskom kontekstu ili pak treba djelu pristupiti kao autonomnoj cijelini) i kojoj će u gotovo svim svojim radovima biti dosljedan.

Halerovu estetsku metodu interpretiranja književnoga djela možemo promatrati i kao *pobunu protiv pozitivizma*, kao način čitanja književnog teksta na razini pojedinačnog doživljaja, premda u tom slučaju moramo biti svjesni i posljedica takvog jednodimenzionalnoga tumačenja. Jedna od njih zasigurno je, a kako to i Wellek⁹ naglašava, »pretjerani« subjektivizam jer estetizam kao izdvojeno i jedino interpretativno tkivo nije u *stanju proizvesti formulaciju jednog sistematičnog tijela znanja koje će uvijek ostati cilj književnog zanatstva*. Haler je u većini svojih studija išao upravo tim (estetskim) tragom što je izazvalo niz polemičkih tekstova o njima.

Najozbiljniji prigovor Halerovoj izrazito estetskoj metodi u pristupu iznosi Antun Barac ukazujući da ona ne vodi dovoljno računa o građi te da se s njome ne mogu postići oni rezultati koje književni povijesničari žele. Važno je ovom prigodom upozoriti kako su polemike spomenuta dva književna znanstvenika ocjenjene kao vrlo značajne. Temeljna je osobina njihova polemičkog diskursa konkretno, postupno, teorijski utemeljeno i kontekstualizirano zalaganje za obranu vlastitih stavova što je prepoznala većina hrvatskih filologa, a izdvojiti je imena poput Ive Frangeša, Stanka Lasića ili Ante Stamaća.¹⁰

Književnoteorijski pristup u kojemu iskustvo književnoga djela postaje iskustvo *estetskoga proizvoda*¹¹ naišao je na pozitivan odjek u članku Petra Laste *Između oktobarske i jugoslavenske revolucije*¹² koji Halerovo ime na-

met (1908.) u činjenici da se književno djelo sastoji od slojeva, a pri odražavanju i uspostavljaju unutrašnjega jedinstva književnoga djela potrebno je prožimanje sljedećih slojeva: 1. glasovnost riječi i glasovnih tvorevina; 2. jedinica značenja; 3. svjetonazor; 4. prikazane predmetnosti.

⁸ Zlatko Posavac, »Estetika Alberta Halera«, *Mogućnosti*, XXIV (1977.), 6, str. 574–579.

⁹ Rene Wellek, »Pobuna protiv pozitivizma u novijem europskom znanstvu«, u knjizi: *Kritički pojmovi*, Beograd, 1966.

¹⁰ Ante Stamać slaže se sa stavom Stanka Lasića koji rasprave Barac-Haler opisuje kao »metod induktivne refleksije« kojoj je glavna osobina u tome što opširno informira, Ante Stamać, *Passim*, Split, 1989.).

¹¹ Murray Krieger, *Teorija kritike*, Beograd, 1982.

¹² *Hrvatska književna kritika – kritika između dva rata*, priredio Petar Lasta, Zagreb, 1966., str. 7–35.

vodi uz ime Ljubomira Marakovića, podvlačeći činjenicu da su ova dvojica kritičara jedini dosljedni vlastitim književnoteorijskim i kritičkim stavovima često puta i vremenu usprkos (svjetska kriza, oktobarska revolucija, nacizam,...). Lasta naglašava kako je Halerova pozornost usmjerena pronalaženju estetskoga izraza (primjenjujući estetsku metodu), upravo preko uočavanja *ključnih riječi* u koje se slijevaju oblik i sadržaj, a koje odražavaju pojedinačno i konkretno te na taj način zrcale i *opće* umjetničke i zbiljske vrijednosti. Kategorije kao što su *lijepo, idealističko, umjetnički čisto* ideološki su neutralne, ali društveno-politički kontekst u kojemu se realiziraju često puta ih prepoznaje kao autorov svjetonazor *usuprot* ideologijama recentnim u zbilji.

Ozbiljnije primjedbe na temeljna načela Halerove estetičke i književnoteorijske analize književnih djela napisao je Zoran Kravar.¹³ Prema njegovu mišljenju Halerovo (a nešto manje i Kombolovo) čitanje i tumačenje *Osmana* u *hrvatskoj baroknoj književnosti* znači *ozbiljnu retardaciju* jer ako se polazi od činjenice da se pjesništvo temelji na pjesničkoj individualnosti kao apsolutnoj i bezuvjetnoj instanci s jakim naglaskom na mimetičku poziciju konteksta onda, *naš teoretik od pogrešnih premisa, dolazi i do pogrešnih zaključaka*. Pri tome Kravar upozorava na Halerovo tumačenje *Osmana*. Haler se u estetskoj interpretaciji *Osmana* posebno bavio pozicijom Gundulića u epu, zaključujući kako autor ne pokazuje *iskreno ganuće* koje treba *da struji kroz svako pravo pjesničko djelo*, pa mu je nužda *kititi se cvijećem iz tuđih bašta* što naposljetku rezultira *dosadnim, hladnim i monotonim djelom* kojemu nedostaje živa vizija. Estetska analiza završava tezom kako je Gundulićev *Osman* *produkt jednog dobrog poznavaoca ondašnjih književnih teorija, kojemu se pridružio vjerski moralista, propagandistički raspoložen*¹⁴. Upravo citiranu Halerovu prosudbu dakle Kravar oštro komentira ukazujući pri tome na učinjene propuste, a što kao posljedicu ima novi (Kravarov) tekst, još jedno novo čitanje i valoriziranje Gundulićeva epa što govori u prilog palimsestnoj poziciji *Osmana*, ali i ukazuje na činjenicu da su Halerova tumačenja otvorene strukture koje imaju svoje čitatelje i nekoliko desetaka godina nakon prvoga objelodanjivanja. Na tome tragu spomenuti je i mišljenje Nikole Batušića koji izrazito estetički pristup *Osmanu* smatra neutemeljenim budući da su *metode apstraktne, često neobjašnjive, jer ne treba mnogo domišljatosti da se ustanovi kako je taj svemogućići »duhovni treptaj« zapravo kategorija nebulozna i proizvoljna...*¹⁵

Ipak Haler ne odustaje od estetske metode u čitanju književnih djela te nakon desetak godina objelodanjuje tekst *Što je realnost?*¹⁶ u kojemu još

¹³ Zoran Kravar, »Analitici hrvatskog književnog baroka«, u knjizi *Studije o hrvatskom književnom baroku*, Zagreb, 1975., str. 271–303.

¹⁴ Albert Haler, *Gundulićev Osman s esteskog gledišta*, Beograd, 1929.

¹⁵ A. Haler, M. Kombol..., predgovor napisao: Nikola Batušić, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 86., Zagreb, 1971.

¹⁶ Albert Haler, »Što je realnost«, *Savremenik*, XXVI, 3, 1937.

jednom naglašava kako se konkretna realnost književnoga djela spoznaje živim aktom autorove intuicije i pronalazi se u samome tekstu, a ne kako se gotovo uobičajeno misli izvan njega, na koricama knjige.

Halerov pristup i tumačenje *Osmana* kao što pokazuje recepcija imao je odjeka u gotovo svih ozbiljnijih znanstvenih čitanja Gundulićeva rada, a često puta je bio i inicijalnom jezgrom iz koje se kretalo u nova, dubinska čitanja teksta objelodanjenoga prije nekoliko stoljeća. Takav efekt teksta Barthes imenuje efektom *paučinaste niti* jer znakovi prepoznati u njemu ukazuje na *jaku* recepcijsku moć teksta koji se »lijepi« na potencijalnoga čitatelja nastojeći zadovoljiti njegov obzor očekivanja. Gundulićev tekst je *čitljiv* tekst koji izaziva zadovoljstvo u čitanju dok Halerove interpretacije čitamo kao *ispisive* tekstove koji prekidima i *ziješovima* proizvode čitateljski *užitak*. I jedan i drugi autor vlastitim tekstovima označavaju traganje za *nadomjestkom*, za popunom *pukotina* u njima, a takvi tekstovi kao posljedicu bilježe želju za ponovnim čitanjem. *Užitak* u tekstu izaziva krizu u čitateljevu odnosu prema njemu projicirajući potrebu (pr)ovjeravanja psihologijskih, kulturnih i povijesnih pretpostavki iznijetih tekstom kao i detektiranje pozicije autora u njemu. Takvim postupkom pisanja tekstova, Haler nastoji afirmirati autorski subjekt *u* i *izvan* teksta što je potpuno u skladu s modernističkom poetikom. Modernističko razdoblje obilježno je između ostaloga i egzistencijalnim tragizmom pojedinca, a u isto je vrijeme ono i najava postmoderne apsolutne subjektivizacije u kojoj se egzistencijalistički nemiri mogu nadomjestiti vlastitim uranjanjem u tekst i vlastitom smrću u trenutku zgotovljavanja teksta. Halerovo izričito usmjeravanje subjektu književnoga diskursa kao onome koji utiskuje vlastitih čuvstva u tekst projicira *zgušnjavanje* pozicije autora. Njegove teorijske interpretacije najavljuju postmodernističke teorije koje se bave prostorom personalizacije u tekstu kao kategorije preko koje se materijalizira svijest o vlastitoj poziciji u širem društvenom kontekstu. Društveni totalitet moguće je prevladati jedino ustrajavanjem na dubinskoj individualizaciji autorskog subjekta koja se materijalizira na onoj razini teksta koju je estetskom metodom i nastojao spoznati – na *unutarnjem osjećaju* u umjetničkom djelu. Ukoliko Halerovoj teoriji (i kritici) pristupimo navedenim interpretativnim strategijama onda se potvrđuje i Lastina teza da je njegova estetika ustvari neka vrsta ideologije koja dosljednom primjenom estetskih metoda u potpunosti osigurava prostor punoj egzistenciji subjekta. Takvom subjektu književno djelo je prostor koji funkcionira unutar samoga sebe i u njemu autor postaje odvojen od socijalnoga sustava izvanjske stvarnosti.

Usprkos krajnostima u književnoteorijskim stavovima i krutoj metodologijskoj dosljednosti, Haleru se ipak priznaje da je u kontekstu vlastitoga vremena snažno ime književne teorije.¹⁷

¹⁷ U monografiji *Antun Barac* (Zagreb, 1978.) Ivo Frangeš također naglašava da upravo preko polemika Barac-Haler spoznajemo koliko su obojica bili jaki teoretičari svoga vre-

II. Kritika

Halerova kritika je provokativna, kritika pitanja, ironijska kritika, ona je »impuls za konfrontaciju«. Narativne strategije kojima je oblikovana imaju cilj približiti i materijalizirati teza iznijete u *Doživljaju ljepote* sadržane u rečenici: *jezgra umjetničkog djela je čuvstvene prirode*.¹⁸ Kao što smo u uvodnim dijelovima poglavlja o teoriji rekli, Halerova se estetska i teorijska promišljanja temelje na Croceovom tragu, tako isto i kritika nastoji spoznati estetski proces kojim se naglašava *jedinstvo* i *jedinstvenost* umjetničkog djela.¹⁹ Ukoliko svedemo na zajednički nazivnik Halerove teorijske radove iznijete u kritikama onda je za napisati kako većina književnih teoretičara i povjesničara (kao što su A. Barac, N. Ivanišin, Z. Posavac, I. Frangeš) ističe da se njegova kritika ne sastoji samo od poznavanja i čitanja književnih djela već pokazuje kako je za pravu i sustavnu analizu primarno poznavanje teorije književnosti. Stoga se eseji u kojima učvršćuje vlastite stavove o kritici određuju također teorijskim. Oni obrazlažu teze koje potom bivaju primijenjene na konkretne analize književnih djela. Za Halera dakle, kritika nije ništa drugo do *teorija primijenjena na konkretnim pjesničkim djelima*.²⁰

Autoreferencijalnim tekstom *Je li estetska kritika jednostrana?*,²¹ nastojao je projicirati negativan odgovor i obraniti vlastitu tezu kojom naglašava kako *estetska intuicija* prima i priređuje izvanjske sadržaje (socijalne, političke) prerađujući ih derivirane u skladu s čuvstveno – fantazijskim iskustvom pjesnika da bi ih potom utisnula u tekst. Ona je kategorija preko koje se spoznaje subjekt književnog diskursa kao individua. Dakle, piše Haler, *umjetničko stvaranje mora izvirati iz života, ali život nije u apstraktnoj proble-*

mena. U istoj monografiji čita se i sljedeća rečenica: *U doba kada Barac odlučno odriče vrijednost jalovu teoretiziranju jedan je samo u hrvatskoj znanosti o književnosti teoretičar koji se s pravom takvim može nazvati: Albert Haler.*

Takav komentar daje i Zlatko Posavac u monografiji *Albert Haler* (Zagreb, 1978.), kada polemiku Haler – Barac objelodanjenju u *Jugoslavenskoj knjivi* iz 1925, ocjenjuje kao »najmeritorniju sliku naše teorije književnosti, estetike i povijesti književnosti svog doba«.

¹⁸ Posebno tomu u prilog bitno je ukazati na rad Zlatka Posavca »Halerova primjena estetike u književnoj kritici«, *Dubrovnik*, 2, 1975., str. 58–73.

¹⁹ Takvu koncepciju kritičarskog mišljenja iznosi Benedetto Croce, a Rene Wellek u tekstu »Pojmovi forme i sklopa u kritici dvadesetoga vijeka« prikazujući posljedice koncepcije modernoga mišljenja koje posebnu pozornost usmjerava propitivanju djelovanja formi i sadržaja kao ilustraciju Croceova odnosa spram te dvije kategorije navodi i sljedeće: *Kročea ćemo pogrešno shvatiti ako ga smatramo »formalistom«.* *Te termine on upotrebljava gotovo u suprotnom smislu od tradicionalnoga... U Kročea je »forma« »izraz-intuicija«, još jedan termin za umetničko djelo, no umetničko delo je, i to moramo shvatiti čisto unutrašnji događaj* (R. Wellek, *Kritički pojmovi*, Beograd, 1966. str. 39–40.)... Međutim, kritika koja naglašava jedinstvo i jedinstvenost umetničkog dela proučavajući samo posljedicu u njegovoj praktičnoj kritici ima prilično isprazna uopćavanja.

²⁰ Zlatko Posavac, *Albert Haler*, Zagreb, 1978.

²¹ Albert Haler, »Je li estetska kritika jednostrana«, *Hrvatska revija*, br. 6, 1936., str. 113–121.

matici, nego u živim ljudskim čuvstvima: tijekom povijest pokreću ljudske strasti, mržnje i ljubavi, težnje i žudnje; jedino po čuvstvu dobivaju umjetničke tvorbe »dublji smisao«. Isključivost primjene estetske metode za interpretaciju književnih djela, kao što smo već uočili, plijeni najviše negativnih referenci pa tim povodom Haler i nastoji što više argumentirati iznijeta gledišta. Jedan od najsnažnijih argumenata sadržan je u činjenici kako upravo *jaka* pozicija estetskoga znaka i usmjerenost na estetske elemente u tekstu omogućavaju znatno jasniju predodžbu o tome je li tekst zaista umjetnički vrijedan ili su socijalni elementi u njemu jači.

U kritičkom diskursu Haler (a preko analiza *Osmana*, *Suza sina razmetnoga*, Preradovića, ili pak Kranjčevića) nastoji voditi brigu o samome procesu čitanja. Riječ je koliko se čini o *close reading*, dakle načinu pomnoga čitanja kojega primarno kao metodološki pristup književnom djelu primjenjuju teoretičari oko spisa *The New Criticism*,²² filtrirajući *ključne riječi* koje odražavaju materijalizaciju pjesnikovog inicijalnog doživljaja kao čuvstveno-fantazijskih provodnika estetskih strategija oblikovanja teksta, a što kao posljedicu ima isključivo *unutrašnju metodu* u pristupu književnom djelu. Takav odnos prema književnom predlošku Halerovih kritika često je u suprotnosti s onim što je kritici primarna funkcija – ukazati na vrijednosti teksta odnosno uočiti poetiku umjetničkog izraza.²³ Unutrašnja metoda kao jedan od načina shvaćanja književnosti otvorila je prostor koji će potom projicirati i *unutrašnji pristup* književnom djelu, ali kao tipološkoj oznaci za vrstu književne kritike.²⁴

Želeći ukazati na važnost kritike u cjelokupnom kontekstu književnosti često puta Haler naglašava rečenice poput: *Kod nas se često u posljednje vrijeme ističe nestašica, koja bi pokazala put mladim piscima i pjesnicima, te tako izvela našu najmlađu književnost sa stranputica na koje je nabasala*²⁵ otvarajući njima književnoteorijski/kritički poligon na kojemu će se usustaviti odnos književnosti (pjesništva) prema tradiciji (posebno ako je *krivo* či-

²² Poznata je činjenica da je spis *The New Criticism* objelodanio Joel Elias Spingarn, nastavljajući Croceovog isključivo estetskoga poimanja književnosti kao umjetnosti.

²³ Tekstom kojim nastoji usustaviti »Metodu i rezultate književne kritike Alberta Halera« (*Radovi filozofskog fakulteta u Zadru*, I/1960.) Nikola Ivanišin, zamjera Haleru primjenu strogog kriterija kročeanske teorije kojom Haler, npr. kod Kranjčevića, ne otkriva poeziju već ukazuje na ona mjesta koja ometaju imenovanje teksta poetskim kao što su: ledeni intelektualistički naturalistički pogled na svijet, neizlječivu skepsu-ogorčenje, nesuvislu slikovitost, nediscipliniranu muzikalnost.

Slično piše i Dubravko Jelčić u *Povijesti hrvatske književnosti* (Zagreb, 1997.), ali iznoseći komentar na Halerovu prosudbu Preradovića: *Sve pjesme ispunio je dubokim osobnim emocijama, ali s distancom, kao da hladno analizira tuđe unutarne doživljaje, što je navelo Alberta Halera, da se četvrt stoljeća kasnije, izdvoji iz jednodušne kritičke apologije ovog pjesnika te da, jedini u našoj kritici, ustvrdi kako je Preradović bio visoka etička ličnost, ali je svijet doživljavao samo intelektualistički, bez osjećanja i fantazije, pa dakle prema croceanskim mjerilima nije bio pjesnik* (str. 114.).

²⁴ Svetozar Petrović, *Priručnik kritike*, Zagreb, 1972.

²⁵ Albert Haler, »Moć i nemoć kritike«, *Hrvatska revija*, XII, br. 4., 1939., str. 169.–175.

tana) i suvremenosti.²⁶ Kao temeljne strategije oblikovanje kritičarskoga diskursa možemo prepoznati sljedeće: jednostavna i iskrena sintagme koje pokazuju kulminaciju unutarnjeg sazrijevanja subjekta, kritička usmjerenost prema uočavanju čuvstveno-imaginativnih nijansi autorova iskustva i načina njihova utiskivanja u tekst, te komentiranje uloge teorije književnosti u književnom stvaranju.

Kritika, prema mišljenju Halera, ima značajnu ulogu u oblikovanju i razvijanju čitateljskoga vrijednosnoga sustava, ali ukoliko se u književnoj zbilje ne događa ništa *književna kritika nije u mogućnosti da pospješi taj proces*, ona ne može proizvoditi »vrijedne« fikcijske tekstove, ona ne može nadomjestiti autorov *autokritički* odnos prema samome sebi i ne može zaustaviti devaluaciju »estetski vrijednih djela«. Na tome se tragu prepoznaje *moć i nemoć* suvremene kritike.²⁷

III. Povijest

Ako govorimo o dosadašnjim koncepcijama povijesti hrvatske književnosti²⁸ odnosno o metodologiji pisanja *šire* ili *uže* povijesti književnosti onda postoji nekoliko polaznih kriterija koji pojedinoj koncepciji služe kao distinktivne kategorije oblikovanja periodizacijskoga sustava. Oni su sljedeće: *književna genologija* kao indikator pojedinoga razdoblja, intrepreatacija pojedinačnih *djela* koji najbolje dešifriraju poetiku razdoblja, različiti sociološki, ekonomski, filozofski, politički uvjeti, kategorija jezične evolucije i vrijednosno estetska prosudba književnih djela.

Haler je povijesni pregled napisao na tragu sličnih književnopovijesnih usustavljanja dubrovačke književnosti. Ivan Stojanović objelodanjuje *Du-*

²⁶ Haler u istome tekstu piše: *Današnja bolesna književnost, dakle, posljedica je mentalnog i moralnog poremećenja u svijetu, ta književnost može dati samo ono, što ima: nesuvisle senzacije u raskidanim asocijacijama, histerične grčeve, pretencioznu paradoksalnost, tlapnje bolesnih moždana u hermetično-ezoteričkim oblicima, s hijeratičkim pozama vjesnika nekog uzvišenog svijeta.*

²⁷ Pavao Pavličić tako će, npr. u naoko »samo lijepim« pismima upućenim ženama u/oko hrvatske književnosti objelodanjenim u knjizi *Rukoljub*, Zagreb, 1995., svakim pismom nastojati ukazati na neke od književnoteorijskih, književnopovijesnih ili pak kulturoloških problema iz konteksta književnosti. Tako će u pismu *Gigi Baričevoj* progovoriti o poziciji i karakteristikama suvremene književne kritike u odnosu na književna djela o kojima piše. Između ostaloga zapisuje: *ona čeka da se pojavi neko novo, važno i sudbonosno djelo... I uvijek očekuje ono čega nema, uvijek joj je ono čega nema važnije od onoga čega ima, uvijek na tom raskoraku zasniva svoj pravedni gnjev i svoj kakav – takav autoritet... Kritika se nalazi u krizi identiteta, ona ne vidi svoju pravu svrhu, a nije svjesna ni svoje moći. Ona ne vidi da je prava njezina svrha vrednovanje i da joj časnije misije i ne treba... Živeći dugo bez kritike naša je književnost postala neotporna na nju i nesvjesna njezinih pravih mogućnosti i dometa. Zato će je pojava prave, kreativne i nesmiljene kritike obično zaboljeti* (str. 69–83).

²⁸ Posebno je korisno uputiti na tematski broj *Umjetnost riječi* XI, 1967., br. 3. i tri teksta: Miroslav Šicel, »Dosadašnje koncepcije povijesti hrvatske književnosti«, Ivo Frangeš, »O metodologiji povijesti hrvatske književnosti«, Aleksandar Flaker, »Nacrt za periodizaciju novije hrvatske književnosti«.

brovačku književnost (1900.), a nakon dvije godine Milorad Medini *Povjest hrvatske književnosti u Dalmaciji i Dubrovniku*. Isti će autor potom objelodaniti knjige eseja o dubrovačkim autorima kao što su *Iz pjesama Paše Antuna Kazalića* (1903.) i *Pjesma Mavra Vetranovića i Marina Držića* (1909.).

Haler povijesni pregled *Novija dubrovačka književnost* (1944.) konceptijski oblikuje usustavljanjem manje poznatih dubrovačkih pisaca čija se važnost ogleda u dinamiziranju kulturnoga i književnoga prostora grada. Za očekivati je dakle, a u skladu s Halerovom estetskom metodom interpretiranja da će je primijeniti i u pisanju posljednje objelodanjene knjige. Međutim, vjerojatno i sam svjestan činjenice *što bi onda od novije dubrovačke književnosti ostalo*, pristupa joj primarno iz kulturoloških pozicija²⁹ koje objašnjavaju i opravdavaju estetske *praznine* u poetici autora prostorno zadanoga konteksta.

U pregledu dubrovačke književnosti kratki uvodni tekst o *priznatim* autorima stare dubrovačke književnosti u funkciji je kontekstualiziranja autora drugoga dijela knjige. Naime, na svega nekoliko stranica Haler je poetički predstavio najznačajnije dubrovačke pisce počevši od Šiška Menčetića do Marka Bruerovića. Cilj je takvoga kratkog kronološkog nizanja ovjerenih, u nacionalnim *Povijestima*, autora naglasiti mjesto i važnost stare dubrovačke književnosti u dinamici hrvatske povijesti. Uvodno je također vrlo jasno ukazano na povijesnu, političku, društvenu i zemljopisnu poziciju grada Dubrovnika u nacionalnom, ali i u širem europskom kontekstu. Prostor Halerova književnopovijesnoga istraživanja vezan je dakle uz književno-kulturnu sliku grada premda je, kao što smo napisali, književno-kulturni prostor Hrvatske promatran kao dinamična, složena cjelina³⁰ koja se naravno i sastoji od niza *kulturnih slojeva* koji se razvijaju različitim brzinama. Evidentno je da dinamika književne produkcije, a s obzirom na povijesno-političku i kulturnu kontaktnost, u svim *kulturnim slojevima* nije ujednačena, što pokazuje bilo koji sinkroni presjek hrvatske književnosti, otkrivajući na taj način istodobnu prisutnost njezinih različitih etapa u kojima neki autori osiguravaju *aktualnost*, a neki *kontinuitet* hrvatske književnosti.

U drugom, interpretativnom dijelu pregleda pozornost je usmjerena kulturnopovijesnom kontekstualiziranju djela onih autora novije dubrovačke književnosti koji nisu imali znatniju pozornost u nacionalnim, dotada objelodanim *Povijestima* književnosti, a koji će tim povodom i biti detaljnije pročitani. Haler nije pregled periodizacijski usustavio već je on struktuiran kroz tri dijela. Uvodni pregledni esej naslovljen *Dubrovačka književ-*

²⁹ Pišući o Ivi Vojnoviću, Haler ga prikazuje kao jakog umjetnika matičnog prostora: *dok se drži Dubrovnika, zbilja doživljeni momenti osvježuju i književne patvorine; Dubrovnik na njega djeluje kao čudoredna kupelj, izazivajući sve što je bilo najzdravije u njegovoj duševnosti. Ali kao se odaleči od Dubrovnika, prevladava naučeno i hotimično, potpuno prigušujući iskrenost doživljavanja* (*Novija dubrovačka književnost*, Zagreb, 1944.).

³⁰ Jurij M. Lotman, *Kultura i eksplozija*, Alfa, Zagreb, 1998. str. 19.

nost, jedanaest eseja-portreta dubrovačkih književnika (Antun Kaznačić, Ivan August Kaznačić, Matija Ban, Medo Pucić, Luko Zore, Đuro Pulić, Ivan Stojanović, Antun Kazali, Mato Vodopić, Ivo Vojnović, Josip Bersa) te zaključni pregled *Pisaca stručnjaka*, misleći pri tome književne povjesničare, jezikoslovce i prevoditelje kao što su Baldo Bogišić, Pero Budmani i Milan Rešetar.

Gotovo svaki objelodanjeni esej u prvih nekoliko rečenica prepričava neki detalj iz privatnoga života pisca o kojemu je riječ, navode se provjerljivi biografski podatci (djetinjstvo, obitelj, prijatelji), anegdote iz njegova života ili pak Haler *osvježava* vlastita sjećanja na njih. Takvi početci u funkciji su razvijanja interesa kod čitateljske publike za manje poznate autore.

Sjećam ga se iz djetinjstva: visok, suh, u iznošenom svećeničkom odielu, sa starim, uvijek smećenim šešikom, išao je duvajući, snažno udarajući štapom o pločnik i vukući starinske svećeničke cipele s kopčom tako, da su mu se pokazivale poderane pete na crvenim kanoničkim čarapama. Bio je obćenito voljen kao dobričina, skrajnje darežljiv prema siromasima i velik prijatelj djece, koja su se uvijek kupila oko njega uživajući u njegovom čuđatvu i u njegovim paradoksalnim izpadima.

(IVAN STOJANOVIĆ, 1829.–1900., str. 161.)

U tumačenjima Haler gotovo da i nije primijenjivao estetsku metodu već je primarno opravdavao neke nedostake na razini stila ili izraza kulturološkim kriterijima³¹ što je posljedica njegova mišljenja kako su njihova djela prilog potpunijem spoznavanju nacionalnoga književnoga korpusa. Neki od eseja-portreta, posebno npr. onaj o Mati Vodopiću, Halerovom interpretacijom izazvao je iznovljena čitanja i ostalih recentnih književnih povjesničara te nakon iščitavanja značenja njegovih književnih djela, ime Mate Vodopića ulazi u *krug eksplozivnih autora* koji su obilježili razdoblje realizma.

Dubravko Jelčić pišući o hrvatskom književnom regionalizmu posebno se osvrće na Halerove eseje o hrvatskim književnicima iz/oko Dubrovnika ocjenjujući kako je njegova *knjiga dobrodošla jer je korisna za buduću sintezu jer prije svega pokazuje da je hrvatske književnost oduvijek bila manje decentralizirana i da njena tradicionalna policentričnost nikada nije bila smetnja njenom jedinstvu*.³²

³¹ Već 1929. Haler ukazuje na činjenicu kako hrvatska književnost u usporedbi sa svjetskom književnošću kreće li se s estetskog gledišta pokazuje slabosti, ali kao ona ipak bez obzira na književne karakteristike ima svoju kulturološki vrijednost. A. Haler, »Naša književna kritika«, *Nova Evropa*, Zagreb, 1929., knj. XIX, br. 9. Ipak, estetska metoda u njegovim radovima i dalje ostaje primarna.

³² Dubravko Jelčić, »O hrvatskom književnom regionalizmu danas«, zbornik radova: *Zbornik radova prvog znanstvenog sabora Slavonije i Baranje*, Osijek, 1970., str. 761–769., kritički komentirajući samo naslov Halerove knjige koji prema njegovu mišljenju ne odgovara sadržaju knjige.

Od značaja je, a za bolji uvid u korpus hrvatske književnosti, voditi računa o istodobnom kombiniranju *eksplozivnih* i *postupnih procesa* u raznim slojevima, ali i prostorima hrvatske književne kulture što Haler pregledom i čini. Upravo na toj opreci temelji se mehanizam *dinamike kulturno-povijesnih procesa* hrvatske književnosti. I *postupni* i *eksplozivni procesi* značajna su mjesta u teksturi povijesti hrvatske književnosti koja tek na taj način funkcionira sinkrono: jedni tada osiguravaju *aktualnost*, a drugi *kontinuitet*.

Haler je u *Novijoj dubrovačkoj književnosti* koju smo dakle odredili književnopovijesnim pregledom, za razliku od kritičkih (teorijskih) pristupa autorima i pripadajućim im književnim djelima, ipak uključio i one kategorije prosudbe koje mu nedostaju u dotadašnjim esejima (riječ je naravno o mjestu nacionalnoga i vremenskog utjecaja kao i utjecaja sredine na poetiku autora).³³ Pisanje o korpusu autora mikrocijeline u kontekstu nacionalnoga prostora način je i (post)modernoga mišljenja koje fragmentarnim prikazima *zgušnjava* poziciju individualnoga mišljenja kao odraza detektiranoga stanja.

IV. Zaključak

Albert Haler, dakle, mjesto je *pukotine* ukupnoga teksta hrvatske teorijske, književnopovijesne i kritičke misli koje kao takvo plijeni pozornost i pedesetak godina kasnije. Premda njegov *jaki* trag unutrašnje metode čitanja književnoga djela izaziva i danas niz polemika, Haler je njezinom dosljednom primjenom najavio i potrebu uočavanja pozicije autora u tekstu. Halerovo mjesto u kontekstu hrvatske književnosti prepoznato je i ovjerenom nacionalnim književnopovijesnim mišljenjem, premda dosada objelodanjene *Povijesti hrvatske književnosti* minimalistički tumače prinos Alberta Halera hrvatskoj znanosti o književnosti.

Slavko Ježić u *Hrvatskoj književnosti od početaka do danas (1100.–1941.)*, Zagreb, 1944., posebice u poglavlju *Zlatni viek dubrovačke književnosti (1620–1667.)* citira Halerov sud o *Suzama sina razmetnoga*,³⁴ iako se implicitno na razini cijele *Povijesti* suprostavlja nastavljacima estetike Benedetto Crocea. Mihovil Kombol ga, a kao najizravniji nastavljac njegova pristupa književnosti, u *Povijesti hrvatske književnosti do narodnoga preporoda* (II izdanje, Zagreb, 1961.), spominje imenom i prezimenom samo u *Bilješkama* na kraju knjige kao autora eseja o pojedinim književnicima, dok Ivo Frangeš u *Povijesti hrvatske književnosti* (Zagreb/Ljubljana, 1987.) toliko osporavane Halerove pristupe Gunduliću, Preradoviću i Kranjčeviću

³³ U tekstu »Dosadašnje koncepcije povijesti hrvatske književnosti«, Miroslav Šicel (*Umjetnost riječi*, br. 3, 1967.) upravo neuvažavanje navedenih utjecaja smatra uzrokom Halerova rušenja i najpriznatijih veličina naše literature (Gundulić, Preradović, Kranjčević).

³⁴ Slavko Ježić, *Hrvatska književnost*, Zagreb, 1944., str. 132.

određuje kao pozitivne: *Koliko god stroge i – naoko – našim piscima neprimjerene, Halerove su studije odigrale pozitivnu ulogu: Preradovića su skinule s njegovih posve nerealnih školskočitalačkih visina; Gundulića su učinile predmetom sustavnija proučavanja koja su samo koristila ovoj velikoj pjesničkoj pojavi; a Kranjčevića, čije je »obaranje« izgledalo najdrastičnije, zapravo podigle, izazvaši uz ostalo Barčevu odmjerenu studiju i poznati Krležin esej, nakon čega je u našem doživljavanju poezije uopće, a Kranjčevića posebno, stvorena mogućnost za točniju ocjenu te moćne pojave.³⁵*

Dubravko Jelčić, ime Alberta Halera osim što upotrebljava kao ilustraciju interpretacija poetika nekih autora (npr. Petra Preradovića, Andrije Radoslava Glavaša, Mihovila Kombola), ovjerava razdobljem *modernog objektivizma i socijalne tendencioznosti* određujući ga estetičarem i kritičarem čije su studije i prosudbe hrvatskih pisaca mijenjale tradicionalna mišljenja o njima.

Rekli bismo umjesto zaključka, da Halerovi teorijski tekstovi i kritike pokazuju izuzetnu osjetljivost prema kulturološkoj i poetičkoj matrici modernizma. U tim tekstovima je dosljednom primijenom estetske metode *prikazivao i interpretirao* književna djela priznatih autora stare i novije hrvatske književnosti. Književnopovijesni eseji o manje poznatim autorima novije dubrovačke književnosti čine odmak od takve metodologije čitanja budući da pozornost više usmjeravaju na duh vremena kojemu pisci pripadaju. Dakle, mišljenja smo, kako su obje strategije interpretiranja književnih djela prinos suvremenim koncepcijama teorijskoga i književnopovijesnoga mišljenja što Alberta Halera i danas ovjera kao *društveno priznatu instituciju*.

Izvori

Haler, Albert:

- »O poeziji Giacomina Leopardija«, *Jugoslavenska njiva*, knj. I., VII/1924.
- »Naša književna kritika«, *Nova Europa*, knj. XIX., br. 9, Zagreb, 1929.
- *Gundulićev Osman s estetskog gledišta*, Beograd, 1929.
- *Doživljaj ljepote*, Zagreb, 1943.
- »Je li estetska kritika jednostrana«, *Hrvatska revija*, br. 6, 1936.
- »Što je realnost«, *Savremenik*, XXVI, 3, 1937.
- »Filologija i estetika«, *Hrvatska revija*, XII. br. 4, 1939.
- »Moć i nemoć kritike«, *Hrvatska revija*, XII., br. 4, 1939.
- »Proturječnosti pozitivističke estetike«, *Savremenik*, XXVII, 1940.
- *Novija dubrovačka književnost*, Zagreb, 1944.

³⁵ Ivo Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb/Ljubljana, 1989., str. 418.

Literatura

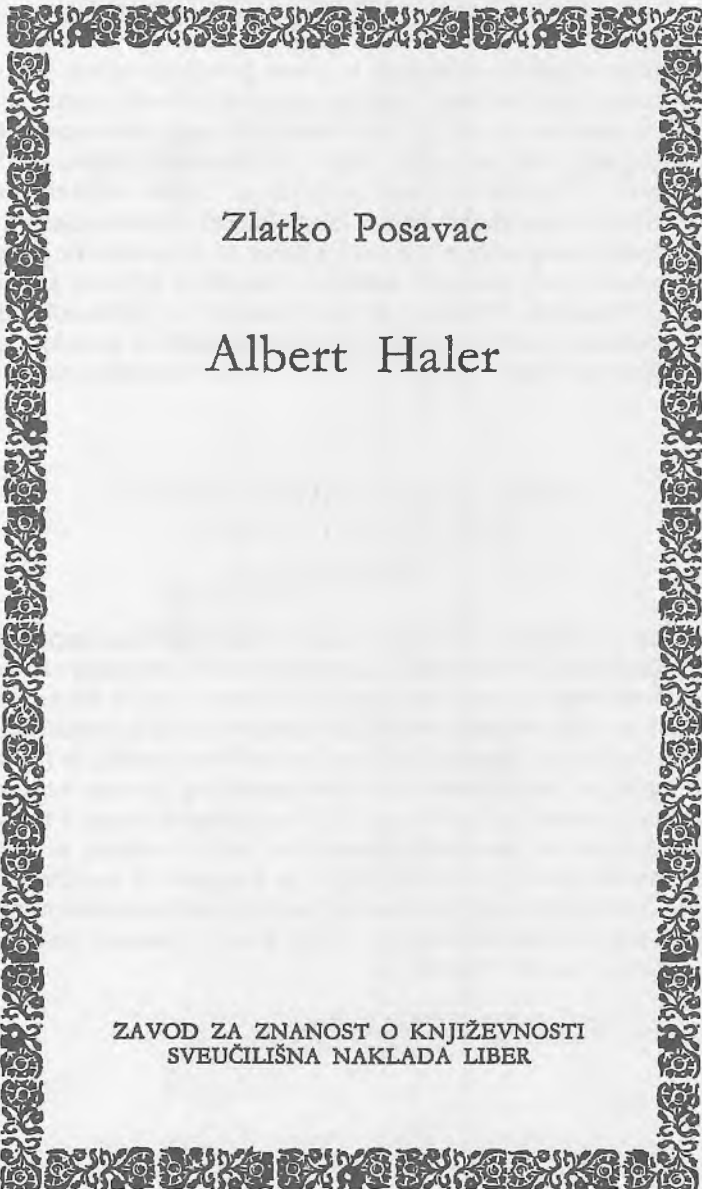
- Ježić, Slavko, *Hrvatska književnost*, Zagreb, 1944.
- Frangeš, Ivo, »Zadaci naše nauke o književnosti«, *Umjetnost riječi*, III, br. 1–4, 1959.
- Ivanišin, Nikola, »Metoda i rezultati književne kritike Alberta Halera«, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, I, 1960.
- Wellek, Rene, *Kritički pojmovi*, Beograd, 1966.
- Hrvatska književna kritika – kritika između dva rata*, priredio Petar Lasta, Zagreb, 1966.
- Aleksandar Flaker, »Nacrt periodizacije novije hrvatske književnosti«, *Umjetnost riječi*, XI, br. 3, 1967.
- Frangeš, Ivo, »O metodologiji povijesti hrvatske književnosti«, *Umjetnost riječi*, XI, br. 3, 1967.
- Šicel, Miroslav, »Dosadašnje koncepcije povijesti hrvatske književnosti«, *Umjetnost riječi*, XI, br. 3, 1967.
- Barthes, Roland, *Književnost, mitologija, semiologija*, Beograd, 1971.
- Mihovil Kombol, »Albert Haler...«, predgovor u: Nikola Batušić, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj 86. Zagreb, 1971.
- Petrović, Svetozar, *Priroda kritike*, Zagreb, 1972.
- Kravar, Zoran, *Studije o hrvatskom književnom baroku*, Zagreb, 1975.
- Posavac, Zlatko, »Halerova primjena estetike u književnoj kritici«, *Dubrovnik*, br. 2, 1975.
- Posavac, Zlatko, »Estetika Alberta Halera«, *Mogućnost XXIV*, 1977., br. 6.
- Frangeš, Ivo, *Antun Barac*, Zagreb, 1978.
- Posavac, Zlatko, *Albert Haler*, Zagreb, 1978.
- Tomasović, Mirko, *Mihovil Kombol*, Zagreb, 1978.
- Murray, Krieger, *Teorija kritike*, Beograd, 1982.
- Frangeš, Ivo, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 1989.
- Stamać, Ante, *Passim*, Split, 1989.
- Pavličić, Pavao, *Rukoljub*, Zagreb, 1995.
- Stamać, Ante, *Ranjivi opis sustava*, Zagreb, 1996.
- Jelčić, Dubravko, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 1997.
- Lotman, Jurij M., *Kultura i eksplozija*, Zagreb, 1998.

ALBERT HALER IZMEĐU TEORIJE
I KNJIŽEVNE POVIJESTI*Sažetak*

Modernističko razdoblje sveopćega tragizma pojedinca najava je gotovo post-moderne apsolutne subjektivizacije kojoj se egzistencijalistički nemiri mogu nadomjestiti vlastitim uranjanjem u tekst i vlastitom smrću kada tekst nastaje što postaje jednom od kategorija koju najavljuje Haler (književnoteorijskim, književnopovijesnim studijama i kritičkim osvrtima) okrećući se izričito subjektu književnoga diskursa i utiskivanju vlastitih čuvstava u tekst. Takvim zgušnjavanjem matrice odnosa spram subjekta zasigurno je otvorio i prostor za personaliziranje teksta i kritike kao one instance koja omogućava svijest o vlastitom subjektu kao fragmentaciji društvenoga totaliteta. Društveni totalitet moguće je prevladati jedino ustrajavanjem na dubinskoj individualizaciji koja se materijalizira na onoj razini teksta koju Haler svojim metodama nastoji spoznati – na unutarnjem osjećaju u umjetničkom djelu.

ALBERT HALER BETWEEN THEORY
AND LITERARY HISTORY*Summary*

The modern period of an overall tragicism of an individual announces almost post-modern absolute subjectivisation, where egzistential anxieties can be replaced by one's own immersing in text, as well as by one's own death in the course of text's coming into being – this becomes one of the categories that is announced by Haler (in his literary-theoretical, literary-historical and critical essays), in his turn exclusively to the subject of literary discourse and imprinting his own impressions into the text. With such a condensing of a matrix of relationship towards the subject, he definitely opens space for personalization of text and of critique as that instance which enables awareness of one's own subject as fragment of social totality. Social totality can be transcended only by insisting on deep individualisation which is being materialised on that level of text which Haler wants to perceive with his methods – on inner sensation in the work of art.

Zlatko Posavac

Albert Haler

ZAVOD ZA ZNANOST O KNJIŽEVNOSTI
SVEUČILIŠNA NAKLADA LIBER

Zlatko Posavac: *Albert Haler*. Zavod za znanost o književnosti /
Sveučilišna naklada Liber, Projekt povijesti hrvatske slavistike.
Kritički portreti hrvatskih slavista. Zagreb, 1978.

Dodatak

Nedjeljka Paro

Bibliografija Alberta Halera

UDK 012 Haler, A.

Pri izradi ove bibliografije koristila sam se prvenstveno relevantnim bibliografijama (Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova Leksikografskog zavoda, Bibliografija Jugoslavije. Knjige, brošure i muzikalije, Bibliografija Jugoslavije. Članci i prilozi u časopisima u serijskim publikacijama. Serija A, Društvene nauke. Serija C, Umetnost, sport, filologija, književnost, muzikalije, Hrvatska bibliografija. Niz A. Knjige. Niz B. Prilozi u časopisima i zbornicima, Građa za retrospektivnu bibliografiju itd.). Osim toga koristila sam i bibliografiju Zlatka Posavca objavljenu u njegovoj monografiji o Albertu Haleru.

Građa je u bibliografiji izložena kronološki s time da je u prvom njenom dijelu popis Halerovih radova (najprije knjiga, a onda članaka), a u drugom literatura o njemu.

Opis bibliografskih jedinica rađen je po međunarodnim standardima i pravilnicima (Pravilnik i priručnik za izradu abecednih kataloga Eve Verone, (ISBD)M, (ISBD)S).

Pokušala sam razriješiti sve inicijale, ali nisam uspjela pa mi je svaka informacija i uputa o tome dobro došla kao i uopće svaka nadopuna i primjedba.

Zahvaljujem svima koji su mi na bilo koji način pomogli pri izradi ove bibliografije.

Brojevi u Kazalu imena odnose se na redni broj bibliografske jedinice.

Knjige

1.

Gundulićev Osman s estetskog stanovišta. / Albert Haler. – Beograd : Izdavačka knjižarnica Geca Kon, 1929. – 91 str.

2.

Antun Kazali : književni profil. / A. Haler. – Dubrovnik : Jadran, 1935. 40 str. : [1] list sa slikom A. Kazalija. – (Biblioteka »Duba« ; knj. 4)

*Izdano prigodom četrdesetogodišnjice od pjesnikove smrti.

3.

Iz tuđih književnosti. / Albert Haler. – Zagreb : Matica hrvatska, 1941. – 215 str. (Suvremena knjižnica Matice hrvatske ; kolo 6, knj. 33)

Sadržaj: Bilješke iz Shakespearea ; O jednom prizoru u Homerovoj »Ilijadi« ; Goetheov »Faust« ; Giacomo Leopardi ; Vittoria Aganoor ; Giovanni Pascoli ; Gabriele D'Annunzio ; Iz suvremene talijanske filozofije.

4.

Doživljaj ljepote. / Albert Haler ; [crtež za korice i naslovnu stranicu izradio Mladen Veža ; uvez: Knjigovežnica Bogomil Šaban]. – Zagreb : Matica hrvatska, 1943. – 296 str. – (Redovno izdanje Matice hrvatske)

Sadržaj: Napomena ; Uvod ; Empiričko-induktivno promatranje umjetnosti ; Filozofsko promatranje estetskog čina ; Dodatak.

5.

Novija dubrovačka književnost. – Zagreb : Hrvatski izdavački bibliografski zavod., 1944. – 308 str. – (Knjižnica za književna i estetska pitanja ; knj. 3)

Sadrži: Dubrovačka književnost ; Antun Kaznačić ; Ivan August Kaznačić ; Matija Ban ; Medo Pucuć ; Luko Zore ; Đuro Pulić ; Ivan Stojanović ; Antun Kazali ; Mato Vodopić ; Ivo Vojnović ; Josip Bersa ; Pisci stručnjaci.

6.

Eseji i studije / Albert Haler // Eseji, studije, kritike / Albert Haler ; Mihovil Kombol ; Branko Gavella ; Ljubomir Maraković ; priredio Nikola Batušić [i] Dubravko Jelčić. – Zagreb : Matica hrvatska : Zora, 1971. [3]–[125]. – (Pet stoljeća hrvatske književnosti ; knj. 86)

Sadržaj: Filološka i estetska povijest književnosti ; Estetska analiza Osmana ; Hamlet ; Giacomo Leopardi.

Članci i rasprave

7.

Dvije riječi odgovora Crvenoj Hrvatskoj i njezinomu suradniku: gospodinu A. W. / Mladi Dubrovčanin // Hrvatska kruna : novine čiste stranke prava. 11:10(4. veljače 1903), [3].

8.

Josip Eugen Tomić : [nekrolog]. / A. H. // Crvena Hrvatska. 16:29(18. srpnja 1906)

9.

Utisci u jednom atelieru / Alberto Haler // Crvena Hrvatska. 16:2(11. januara 1906), [3].

10.

Novi Fogazzarov roman. // Savremenik. 6:2(1911), 115–118.

*Prikaz Fogazzarovog romana Leila objavljenog u Milanu 1911. godine.

11.

Dvije bilješke iz Ksenofontovih »Memorabilia«. // Program C. K. Velike gimnazije u Spljetu za školsku godinu 1911–1912., XLVII. Spljet, 1912.

12.

Čudnovat književni pojav. // Savremenik. 7:11(1912), 681–682.

*O pripovijetci Marka Cara Tanfarina Odiseja.

13.

Giovanni Pascoli. // Savremenik. 7:9(1912), 549–552.

14.

Vittoria Aganoor. // Savremenik. 7:5(1912), 304–306.

*Prikaz knjige Poesie complete di Vittoria Aganoor.

15.

D'Annunzijeva »La Pisanella«. // Savremenik. 9:5(1914), 288–289.

16.

Jedna D'Annunzijeva knjiga. // Savremenik. 9:2(1914), 118–119.

*O knjizi Contemplazione della morte izašloj 1913. u Milanu.

17.

»Nade i čeznuća« Nikole Ostojića. // Savremenik. 9:6 ; 7(1914), 337–338 ; 382.

18.

O novijoj jugoslavenskoj književnosti : (književnost srpsko-hrvatska). // Rad. 1(1919), 2–7.

*Predavanje održano u Jugoslavenskom akademskom klubu u Dubrovniku.

19.

O našoj savremenoj književnosti. // Jugoslavenska njiva. 3:32(1919), 509–511.

20.

O esteticu Benedetta Croce. // Savremenik. 15(1920)=2/3, 122–125.

21.

O »Knjizi radosti« Sibe Miličića. // Rad. 2(1920), 27–28.

22.

Dante. // Rad. 3(1921), 97.

23.

O »Zidanju Skadra« Mirka Korolije. // Jugoslavenska njiva. 5:3(1921), 43–45.

24.

Jos. Kulundžić: »Lunar«. // Kritika. 3:3(1922), 138–140.

25.

O artizmu u našoj književnosti. // Jugoslavenska njiva. 6:6(1922), 423–435.

26.

Dvije knjige o Goetheu. // Savremenik. 17:4(1923), 225–228.

*Radi se o knjigama: G. Brandes, Goethe, Berlin 1922. i B. Croce, Goethe, Bari 1921.

27.

Književna historija. // Savremenik. 17:1(1923), 54–56.

*Osvrt na članak Petra Jurišića objavljen u 5. broju »Kritike«.

28.

Jedna književna teorija / A. Haler // Jugoslavenska njiva. 8:10(1924)=2, 392–394.

*Osvrt na knjigu dviju autorica Katarine Bogdanović i Pauline Lebl-Albala: Teorija književnosti i analiza pismenih sastava za srednje i stručne škole, a koja je izašla u Beogradu 1923. godine.

29.

Mato Vodopić / A. Haler // Jugoslavenska njiva. 8:12(1924)=1, 462–468.

30.

O Njegoševoj »Luči mikrokozma« / A. Haler // Jugoslavenska njiva. 8:10(1924)=1, 401–405.

*U povodu izdanja Srpske književne zadruge 1923., a kojeg je pripremio Milan Rešetar.

31.

O poeziji Giacomina Leopardi / A. Haler // Jugoslavenska knjiga. 8:1(1924)=1, 15–26.

32.

O poeziji / A. Haler // Jugoslavenska njiva. 8:1(1924)=2, 8–14.

33.

Branimir Ćosić: Vrzino kolo. Roman. S. B. Cvijanović, Beograd 1925. / H. // Dubrovački list. 2:10(1925), 4.

34.

O autonomiji umjetničkog stvaranja. // Jugoslavenska njiva. 9:7(1925)=2, 206, 211.

*U povodu članka A. Barca Književnost kao socijalni faktor objavljenog također u Jugoslavenskoj njivi.

35.

O jednom prizoru u Homerovoj »Ilijadi«. // Jugoslavenska njiva. 9:8(1925)=1, 292–295.

36.

O našoj staroj književnosti / A. Haler // Dubrovački list. 2:39(3. oktobra 1925), 2–3.

*Kritika istoimenog članka A. Wenzelidesa izašlog u Vijencu.

37.

Problem kritike i literarne historije : (Antun Barac: Knjiga eseja). // Jugoslavenska njiva. 9:2(1925)=1, 67–70.

*Prikaz Barčeve knjige, a uz to i bilješka A. Barca o Halerovom prikazu.

38.

A propos des »Trophées«. // Jugoslavenska njiva. 10:2(1926)=1, 79.

39.

O poeziji i nepoeziji. // Jugoslavenska njiva. 10:11/12(1926), 359–363.

40.

Filološka i estetska povest književnosti. // Misao. 9:189/190(1927)=25, 342–357.

41.

Jedna zbirka čakavskih pjesama. // Dubrovački list. 4:19(1927), 3.

*Prikaz zbirke pjesama Pere Ljubića.

42.

Dubrovačka književnost. // Nova Evropa. 17:5/6(1928), 191–201.

43.

Laza Lazarević, I. : (Lazarević i Skerlić). // Novi vidici. 1:3/4(1928), 243–248.

44.

O »definiciji« poezije. // Srpski književni glasnik. N. S. 25:6(1928), 438–441.

45a.

O Gundulićevu »Osmanu«. // Osman / Ivan Gundulić ; priredio A. Haler. – Beograd : Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1928. str. [3]–5.

45b.

Jedna Povijest novije Italije. // Srpski književni glasnik. N. S. 23:8(1928), 618–225.

46.

O poeziji Petra Preradovića. // Srpski književni glasnik. N. S. 24:6 ; 7(1928), 426–439 ; 503–517.

47.

Iz savremene talijanske filozofije. // Srpski književni glasnik. N. S. 26:2 ; 3(1929), 123–132 ; 194–201.

48.

Laza Lazarević. // Život i rad. 2: 18 ; 19((1929)=3, 414–421 ; 493–500.

49.

Naša književna kritika : (»Između filologije i estetike«) / A. Haler // Nova Evropa. 19:9(1929), 273–280.

*O studiji A. Barca.

50.

O poeziji Silvija Str. Kranjčevića. // Srpski književni glasnik. N. S. 27:4 ; 5 ; 6(1929), 265–274 ; 356–361 ; 434–443.

51.

Dr. Malnerić i Gundulićev »Osman«. // Tribuna. 2:63(1930), 2–3.

52.

Ivo Vojnović kao pjesnik Dubrovnika. // Misao. 12:7/8(1930)=32, 447–457.

53.

O Gundulićevu »Osmanu«. // Tribuna. 2:53/54(1930), 10–12.

54.

O naučnom posmatranju književnosti i umjetnosti / A. Haler // Srpski književni glasnik. N. S. 31:2(1930), 95–105.

*Jedno poglavlje iz još neobjavljenog teksta Spoljašnje i unutrašnje posmatranje književnosti.

55.

Obaranje dvojice najvećih hrvatskih pjesnika. // Riječ. 27: (28. februara 1931), 6–9.

56.

O talijanskim uticajima na dubrovačku književnost : povodom doktorske disertacije dra J. Torbarine / A. Haler // Nova Evropa. 24:4(1931), 201–205.

57.

Geteov »Faust«. // Nova Evropa. 25:3/4(1932), 183–197.

58.

G. Kerubin Šegvić i savremena estetika / A. Haler // Nova Evropa. 25:6(1932), 333–336.

*Odgovor K. Šegviću na članak Je li Preradović bio pjesnik? objavljen u Hrvatskoj reviji 1932.

59.

Bilješke iz Šekspira. // Srpski književni glasnik. N.S. 40:3 ; 4(1933), 194–200 ; 281–289.

60.

Još o prevodima Geteovih pesama : Vladimir Nazor i glasovi u pesmi / A. Haler // Nova Evropa. 26:2(1933), 63–67.

61.

Vladimir Nazor i glasovi u pesmi : jezik kao stvaralačka aktivnost / A. Haler // Nova Evropa. 26:4(1933), 183–187.

*Uz Halerov tekst je i tekst Andrije Hrvojića Između praznog pojma i života reči.

62.

Povodom prevoda Kročeve »Estetike«: Benedeto Kroče: »Estetika«. Preveo dr. Vinko Vitezica, Beograd. Kosmos, 1934 / A. Haler // Nova Evropa. 27:10(1934), 394–400.

63.

Bilješke iz Shakespeare-a. // Hrvatsko kolo. 16(1935), 217–226.

64.

O kritici : dr. Ljubomir Maraković, Hrvatska književna kritika. Zagreb 1935 Minerva / A. Haler // Hrvatska revija. 8:7(1935), 370–372.

65.

Bilješka iz Shakespeare-a : Otelo. // Hrvatsko kolo. 17(1936), 198–208.

66.

Horacije i sadašnjica. // Dubrava. 4:45(1936), 5.

*Predavanje je održano u Dubrovačkom akademskom klubu 21. siječnja 1936.

67.

Jedan roman iz dubrovačke prošlosti. Aleksandar Vidaković: Marin Sorgo. Roman iz dubrovačkog života XVI. stoleća. Beograd, Geca Kon. 1936. / A. Haler // Hrvatska revija. 9:7(1936), 375–378.

68.
Je li estetska kritika jednostrana / A. Haler // Hrvatska revija. 9:3(1936), [113]–121.
69.
Kako su umirali. Vladimir Jurčić: Kako su umirali hrvatski književnici. Naklada autora. Zagreb, 1936. / A. Haler // Hrvatska revija. 9:10(1936), 551–552.
70.
Bilješke iz Shakespearea : Macbeth. // Savremenik. 26:7/8(1937), 253–261.
71.
Dva sociološka književna teoretika : Guyau i Plehanov. // Hrvatsko kolo. 18(1937), 213–229.
72.
Engleski eseji. // Savremenik. 26:10(1937), 364–368
*Prikaz knjige Engleski eseji autora Vinka Kriškovića objavljene iste godine.
73.
Filologija i estetika / A. Haler // Hrvatska revija. 10:12(1937), 657–660.
*Prikaz Fotezovog članka Dubrovačka komediografija potkraj 17. stoljeća.
74.
»Narodna svijest« i filozofija / A. Haler // Hrvatska Dubrava. 5:70(5. ožujka 1937), 2.
75.
Što je realnost? // Savremenik. 26:3(1937), 81–86.
76.
Bilješka iz Shakespearea : Julije Cezar. // Savremenik. 27:10(1938), 899–912.
77.
Današnja književna shvaćanja. // Hrvatski glasnik. 1:8(1938), 4.
78.
Gabriele D'Annunzio : prigodom njegove smrti. // Hrvatsko kolo. 19(1938), 204–222.
79.
Grk humanista slavi Dubrovnik. Benedetto Croce: Michele Marullo Tarcaniota. Bari, Laterza, 1938. // Hrvatska revija 11:10(1938), 550–551.
80.
O Gundulićevim »Suzama sina razmetnoga«. // Hrvatska revija. 11:12(1938), 620–625.
Sadrži i tablu s reprodukcijom Bukovčeve slike Gundulićev san.
*Tiskano i u knjizi GUNDULIĆEV zbornik : o 350. godišnjici rođenja i 300. godišnjici smrti / uredio Blaž Jurišić. Zagreb : Matica hrvatska, 1938. str. [28]–33.
81.
Psihološka ili filozofska estetika. // Hrvatska revija. 11:1(1938), 14–21.
*Isti tekst je u knjizi Doživljaj ljepote pod naslovom Konkretni filozofski pojam.

82.

Znanstveno proučavanje pjesništva. // Hrvatska revija. 11:7(1938), [337]–342.

83.

Hamlet : bilješka iz Shakespearea. Hrvatsko kolo. 20(1939), 245–264.

84.

Je li Gundulić bio nihilista? /A. H. // Hrvatski dnevnik. 4:976(20. siječnja 1939), 7.

85.

Književnost u širem smislu. // Hrvatska revija. 12:9(1939), [449]–458.

*Tekst je objavljen i u knjizi Doživljaj ljepote.

86.

Moć i nemoć kritike. // Hrvatska revija. 12:4(1939), [169]–175.

87.

Apstraktnost umjetničkih vrsta. // Hrvatska revija. 13:9(1940), [449]–455.

*Tekst je objavljen u knjizi Doživljaj ljepote, a ujedno je to i poglavlje iz neobjavljene knjige Bit pjesništva.

88.

Nemogućnost pozitivističke estetike. // Savremenik. 28:3(1940)=1, 70–71.

*Taj tekst je također objavljen u knjizi Doživljaj ljepote (u kojoj nosi naslov Pobjeda konkretne misli), a i dio je neobjavljene knjige Bit pjesništva.

89.

Protivurječnost pozitivističke estetike. // Savremenik. 28:9(1940)=1, 274–278.

*Malo prestilizirano objavljeno i u knjizi Doživljaj ljepote.

90.

Scijsentifički mentalitet. // Savremenik. 28:9/10(1940)=2, 209–212.

91.

Goetheov »Faust«. // Osječka pozornica. 19 ; 20 ; 21 ; 22 ; 23(1941–1942), 6–8 ; 6–7 ; 6–7 ; 6–8 ; 5–8.

*Objavljeno i u knjizi Iz tuđih književnosti.

92.

U obranu pjesništva. // Hrvatski narod. 3:235(7. listopada 1941), 10.

93.

Croce, Benedetto. // Hrvatska enciklopedija. – Zagreb : Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1941–1945. – 5 sv.

Sv. 4: CLIACHIT – DIKTIS. – 1942. str. 134–135.

94.

Ljepota. // Hrvatsko kolo. 23(1942), 110–117.

95.

Antun Kaznačić : (1784–1874) / A. Haler // Hrvatska revija. 16: 7(1943), [365]–370.

96.
Ljepota i dobrota / A. Haler // Hrvatska revija. 17: 2(1944), [57]–68.
97.
»Dialog o ljepoti« Nikole Vita Gučetića : opis ljepote Cviete Zuzorić u prvoj hrvatskoj estetici. // Spremnost. 3:139(15. listopada 1944), 9.
98.
Dubrovačka književnost u XIX i XX stoljeću : duh zapadno-europske kulture, humaniteta i težnje za ljepotom. // Spremnost. 3:111/112(Uskrs, 1944), 20.
99.
Estetska razpravljajnja između Radoslava Glavaša i Alberta Halera / Radoslav Glavaš ; Albert Haler // Spremnost. 3:134(10. rujna 1944), [9].
*Članak se sastoji i od Glavaševog i od Halerovog teksta.
100.
Književnost i poezija : povodom hrvatskog prijevoda Baldenspergerove »Književnosti«. // Spremnost. 3:145(26. studenog 1944), [9].
101.
Korist i spoznaja : aktualna filozofska razmatranja / A. Haler // Spremnost. 3:142(5. studenoga 1944), 2.
102.
O kritičkom radu Čedomila Jakše : povodom izdanja njegovih »Prikaza i razprava« i monografije A. R. Glavaša. // Spremnost. 3:126(16. srpnja 1944), [9].
103.
O napretku u pjesničtvu / A. Haler // Hrvatski narod. 6:1040(21. svibnja 1944), 6.
104.
O bezsviestnom pjesničtvu / A. Haler // Hrvatski narod. 6:1130(8. rujna 1944), 2.
105.
Prirodne znanosti i filozofija. // Hrvatski narod. 6:1006(Uskrs i 10. travnja 1944), 15.
106.
Slava hrvatske Atene : kulturnost naroda ovisi o štovanju vlastitih kulturnih predaja / A. Haler // Spremnost. 3:102(6. veljače 1944), 6.
107.
Suvremena ćudoredna kriza : prilikom prijevoda djela Huizinge / A. Haler // Spremnost. 3:119(28. svibnja 1944), 1–2.
108.
Tko je subjektivist i relativist : odgovor dru Radoslavu Glavašu. // Spremnost. 3:140(22. listopada 1944), 6.
109.
»Fiziologija kritike«. // Hrvatska revija. 18:1/2(1945), [17]–20.
* O knjizi Fiziologija kritike A. Thibaudeta u prijevodu Marijana Štetića.

Literatura o Albertu Haleru

UDK 012

110.

...

Nolite jugum ducere cum infidelibus. // Hrvatska straža. 12:[3](1914), 222–223.

*O Matošu, ali spominje i Halera u zadnjoj rečenici.

111.

VOJNOVIĆ, Ivo

Ivo Vojnović o M. Vodopiću. // Jugoslavenska njiva. 8:2(1924)=2, 69–70.

*To je pismo Iva Vojnovića upućeno Haleru u povodu studije o Matiji Vodopiću, a objavljeno je također i u časopisu Novo doba. 7:170(24. jula 1924), 2.

112.

BARAC, Antun

[Haler] : [bilješka]. // Jugoslavenska njiva. 9:2(1925)=1, 70.

*To je samo bilješka pod Halerovim tekstom Problemi kritike i literarne historije.

113.

BARAC, Antun

Književnost kao socijalan faktor. // Jugoslavenska njiva. 9:1(1925)=2, 11–16.

114.

BOROZAN, Antun

Kratki prikaz gosp. Alberta Halera kao književnog teoretičara i kritičara / A. Borozan // Uzgajatelj. 4:10/12(1926), 247–248.

115.

S.

Školsko izdanje Gundulićevog Osmana. Pripredio Dr. A. Haler. Beograd 1928. (Izd. knjižare Gece Kona) / C // Misao. 10:205/206(1928)=27, 377–378.

116.

...

Albert Haler: Gundulićev Osman s estetskoga gledišta. Beograd 1929. (Izdavačka knjižarnica Gece Kona) // Misao. 28:7/8(1928), 508–509.

*Tekst nije potpisan. Z. Posavac pretpostavlja da je tekst pisao Krešimir Georgijević. Međutim – tri teksta u rubrici »Beleške« su nepotpisana, a potpisan je tek četvrti inicijalima Sl. P. Najvjerojatnije je, zapravo, da je Sl. P. autor svih tekstova.

117.

GEORGIJEVIĆ, Krešimir

Albert Haler: Gundulićev Osman s estetskog gledišta. (Beograd, 1929. Izdavačka knjižarnica Gece Kona). // Venac. 14:8(1928), 632–634.

118.

GEORGIJEVIĆ, Krešimir

Jedno novo mišljenje o P. Preradoviću : A. Haler: Poezija Petra Preradovića. S. K.glasnik N.S. knj. XXIV, 6 i 7, Beograd, 1928. / K. Georgijević // Letopis Matice srpske.102:3(1928)=318, 468.

119.

BARAC, Antun

De Vigny, Carducci, Kranjčević. // Hrvatsko kolo. 10(1929), 149–223.

*Taj je tekst preoblikovan u Barčevoj knjizi Književnost Istre i Hrvatskog Primorja i nosi naslov Poglavlje o Kranjčeviću.

120.

BARAC, Antun

Između filologije i estetike. // Savremenik. 22:1(1929), 18–28.

*Ovaj tekst objavljen je 1964. u knjizi Problemi književnosti, 1968. u Hrvatskoj književnoj kritici ; knj. 7 i 1971. u 86. knjizi edicije Pet stoljeća hrvatske književnosti.

121.

BARAC, Antun

O Kranjčeviću i njegovim pjesmama. // Izabrane pjesme / Silvije Strahimir Kranjčevića. – Beograd : Srpska književna zadruga, 1929. str. III–XL. – (Srpska književna zadruga ; kolo 32, br. 211)

122.

BOGNER, Josip

Dobar početak književnih revidiranja : (Povodom knjige A.Halera »Gundulićev Osman s estetskog gledišta«). // Riječ. 25:13(1929), 6–9.

123.

BOGOSAVLJEVIĆ, Dušan M.

Albert Haler: Gundulićev Osman s estetskoga gledišta – Beograd 1929. // Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor. 9(1929), 219–228.

124.

BUDIMIROVIĆ, Dušan

Albert Haler, Gundulićev Osman s estetskoga gledišta / D. Budimirović // Život i rad. 3:15(1929), 229.

125.

DEBEVEC, Jože

Albert Haler: Gundulićev Osman. S estetskoga gledišta. Str. 91. Geca Kon. Beograd, 1929. / Dbv // Dom in svet. 42:9(1929), 285.

126.

DRLJIĆ, Rastislav

Albert Haler: Gundulićev Osman s estetičkog gledišta. Knjižara Gece Kona, Beograd 1929. / R. // Franjevački vjesnik. 36:5(1929), 168.

127.

KAŠANIN, Milan

Novo mišljenje o Gundulićevu »Osmanu« : Albert Haler: Gundulićev Osman s estetskoga gledišta. Beograd, 1929. Izdavačka knjižarnica Gece Kona / M. K. // Letopis Matice srpske. 103:2(1929)=319, str. 310.

128.

KOVAČIĆ, Ivan Goran

Jedna nova rasprava o Gundulićevom »Osmanu« : Albert Haler: Gundulićev Osman s estetskog gledišta / I. G.-K. // Obzor. 70:24(24. siječnja 1929), 2.

129.

MILJKOVIĆ, Branislav

Albert Haler: Gundulićev »Osman« s estetskoga gledišta / B. Miljković. // Srpski književni glasnik N. S. 26:8(1929), [611]–614.

130.

PETZ, Vlado

Albert Haler, Gundulićev Osman s estetskoga gledišta : Beograd, 1929. Izd. Gece Kona (latinicom) // Hrvatska revija. 2:8(1929), 502–503.

131.

RADICA, Bogdan

Albert Haler: Gundulićev Osman : (S estetskog gledišta. Izd. Gece Kona – Beograd 1929) / B. Radica // Korablja. 1:1(1929), 49–51.

132.

Dr.

Književna estetika / Dr. // Riječ. 26:38(26. oktobra 1930), 15.

133.

BANOVIĆ, Stipan

Obaranje dvojice najvećih hrvatskih pjesnika / S. Banović // Hrvatsko kolo. 11(1930), 205–245.

*O Halerovim ocjenama Preradovića i Gundulića.

134.

MALNERIĆ, Martin

Ocjena Osmana prof. Halera / M. Malnerić // Narodna svijest. 12:4(1939), 10.

135.

BANOVIĆ, Stipan

Dr. Albert Haler: »Obaranje dvojice najvećih hrvatskih pjesnika«. // Riječ. 27:15(18. aprila 1931), 8–9.

136.

BANOVIĆ, Stipan

Nekoliko izvadaka iz Halerove kritike Preradovićeve poezije / S. Banović // Zora. 2:29(1931), 8.

137.

-n-ć.

Za reviziju književnih vrijednosti . A.Haler o Gesemannovoj »Istoriji srpsko-hrvatske književnosti« / -n-ć- // Novo doba. 14:243(1931), 3–4.

138.

ŠEGVIĆ, Kerubin

Je li Petar Preradović bio pjesnik? // Hrvatska revija. 5:1(1932), [57]–66.

139.

NAZOR, Vladimir

Da li su glasovi prazan šum? // Nova Evropa. 26:2(1933), 67–71.

*Odgovor na članak A. Halera u povodu Nazorovog prijevoda Goetheovih pjesama.

140.

ŠEGVIĆ, Kerubin

Etika i estetika u Preradovićevu Putniku. // Hrvatska smotra. 1:1(1933), 5–14.

141.

UJEVIĆ, Tin

Trnokop u Silvijevoj bašti. // Pregled. 7:119(1933) = 9, 631–639.

*Tiskano je također u 8. knjizi edicije Hrvatska književna kritika i u knj. 88 edicije Pet stoljeća hrvatske književnosti. Ove podatke više ne navodim u godinama kad su knjige izašle jer Tin ovdje ne govori izričito o Haleru, ali aludira na njega i Croceovu estetiku, a pošto je Zlatko Posavac tu jedinicu smatrao potrebno zabilježiti, uvrstila sam je onda i ja u ovu bibliografiju.

142.

...

Dr. A.Haler: Antun Kazali, književni profil. Dubrovnik 1935. /... // Dubrava. 3:34(1935), 6.

143.

BORKO, Božidar

K vprašanju naše kritike. / -o // Jutro. 17:52(1936), 7.

*O Halerovoj raspravi Je li estetska kritika jednostrana.

144.

LADIKA, Ivo

Hrvatska književna kritika od Vraza do danas. // Hrvatski književni zbornik, Zagreb, 1940, str. 7–14.

145.

BAKARČIĆ, Krsto

O knjizi Alberta Halera, estetici i labuđem pijevu dijalektičkog materijalizma. // Plava revija. 2:2/3(1941–1942), 80–86.

146.

BARAC, Antun

Literatura o Preradoviću. // Književnost i narod : (rasprave i eseji) / Antun Barac. – Zagreb : Matica hrvatska, 1941. 26–71. – (Suvremena knjižnica Matice hrvatske ; kolo 4, sv. 35)

*O Haleru više na str. 30–32.

147.

KATALENIĆ, Zvonimir

Iz prošlosti u budućnost, u povodu knjige A. Barca Književnost i narod. // Plava revija. 2:2/3(1941), 67–70.

*U tekstu uspoređuje Barca i Halera.

148.

SMERDEL, Ton

Eseji Alberta Halera. // Novi list. 1:173(1941), 16.

149.

CIPRIN, Vladimir

Književno-umjetničke nagrade Državnog zavoda za narodnu prosvjetu : nagrađeno 19 hrvatskih književnika i umjetnika. / C. // Hrvatski narod. 4:450(14. lipnja 1942), 4.

*Ovo je vijest o nagradama, a među nagrađenima je i Albert Haler.

150.

SMERDEL, Ton

Eseji Alberta Halera // Alma mater croatica. 5:5/6(1942), 223–224.

151.

GAŠPAROVIĆ, Stanko

Albert Haler, Iz tuđih književnosti / S. Gašparović // Prosvjetni život. 1:4/5(1942), 243.

152.

...

Albert Haler: Doživljaj ljepote (296 str.) /... // Spremnost. 3:111/112(Uskrs, 1944), 29.

*Cijeli tekst nosi naslov: Nove knjige Matice hrvatske : redovna izdanja za 1943. godinu.

153.

ČUBELIĆ, Tvrtko

Doživljaj ljepote / Tvrtko Čubelić // Hrvatska revija. 17:6(1944), [318]–325.

154.

DELORKO, Olinko

Noviji dubrovački književnici. // Hrvatska revija. 17:8(1944), 450–451.

155.

GLAVAŠ, Andrija Radoslav

Albert Haler, Novija dubrovačka književnost / A. Glavaš // Hrvatska smotra. 12:6/10(1944), 352–353.

156.

GLAVAŠ, Andrija Radoslav

Croce-Halerova subjektivistička estetika. // Hrvatski narod. 6:1162(15. listopada 1944), 9.

157.

GLAVAŠ, Andrija Radoslav

Estetska razpravljajnja između Radoslava Glavaša i Alberta Halera / Radoslav Glavaš, Albert Haler // Spremnost. 3:134(10. rujna 1944), [9].

*Članak se sastoji i od Glavaševog i od Halerovog teksta.

158.

GLAVAŠ, Andrija Radoslav

Završni odgovor dr. Albertu Haleru. // Hrvatski narod. 6:1179(5.studeni 1944), 9.

159.

HORVAT, Josip

Dosljednost kulturnog poslanja : marginalije uz Halerovu »Noviju dubrovačku književnost«. // Spremnost. 3:129(6. kolovoza 1944), [9].

160.

SKATOLINI, Marinko

Doživljaj ljepote : prva hrvatska suvremena estetika. // Spremnost. 3:123(25. lipnja 1944), [9].

*S portretom (autor portreta je Jerolim Miše).

161.

SMERDEL, Ton

Albert Haler: »Doživljaj ljepote«. // Nova Hrvatska. 4:101(30. travnja 1944), 11.

*Sa slikom.

162.

SMERDEL, Ton

Eseji Alberta Halera ; Estetika Alberta Halera ; A. Fogazzaro, dramatski tumač života ; Kraljević Hamlet i vitez Don Quijote ; Razmatranja o kritici // Susreti s knjigama i piscima / Ton Smerdel. Zagreb : Izdanje Knjižare Josip Kratina, 1944. – 2 sv. 2: 1944. str. 9–16 ; 124–129 ; 313–317 ; 318–324 ; 383–391.

163.

UR.

Antunovske nagrade / UR. // Spremnost. 3:123(25. lipnja 1944), [9].

*Govori o nagrađenima, a jedan od njih je i Albert Haler za knjigu Doživljaj ljepote. Inače – glavni urednik Spremnosti bio je Tias Mortidija pa je vjerojatno on autor članka.

164.

BARAC, Antun

Poglavlje o Kranjčeviću. // Veličina malenih : sastavci o književnosti i književnicima / Antun Barac. – Zagreb : Nakladni zavod Hrvatske, 1947. str. 273–309.

165.

NAZOR, Vladimir

Jesu li glasovi prazan šum. // Eseji, članci, polemike / Vladimir Nazor. – Zagreb : Zora, 1950. str. 345–352. – (Djela Vladimira Nazora ; knj. 15)

*Izašlo i u 77. knjizi edicije Pet stoljeća hrvatske književnosti (Nazorova 1. knjiga u tom izdanju), 1965. godine – str. 395–[400] ; u 18. knjizi Sabranih djela (Eseji, članci, polemike) objavljenih 1977. str. – 231–[234] te u knjizi Izbor proze II u ediciji Stoljeća hrvatske književnosti, 1999. – str. 340–345.

166.

IVANIŠIN, Nikola

HALER, Albert / N. In. // Enciklopedija Jugoslavije. – Zagreb : Leksikografski zavod FNRJ, 1954. – 1971. – 8 sv. 3: Dip -- Hid. – 1958. str. 654.

167.

IVANIŠIN, Nikola

Metoda i rezultati književne kritike Alberta Halera. // Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio lingvističko-filološki. 1:1(1959/1960), 122–141.

*Résumé.

168.

FOCHT, Ivan

Što je živo, a što mrtvo u Croceovoj Estetici. // Estetika kao nauka o izrazu i opća lingvistika : teorija i historija / Benedetto Croce ; [preveo Vinko Vitezica ; predgovor napisao Ivan Focht]. – Zagreb : Naprijed, 1960. I–XIX.

169.

VUČETIĆ, Šime

O književnoj kritici između dva rata. // Hrvatska književnost 1914–1941 / Šime Vučetić. – Zagreb : Lykos, 1960. – str. 129–140. – (SFERA : sabrani feljtoni, eseji, rasprave ; knj. 1)

*Halera spominje na str. 138.

170.

FRANGEŠ, Ivo

Djelo Antuna Barca. // Umjetnost riječi. 6:3(1962), 139–159

171.

BARAC, Antun

Između filologije i estetike. // Hrvatska književna kritika. – Zagreb : Matica hrvatska, 1950–1966. – 10 sv.

Sv. 7: Antun Barac / predgovor napisao i izbor izvršio Petar Lasta. – 1962. str. 21–[37].

172.

PAVLETIĆ, Vlatko

Albert Haler // Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća / priredio Vlatko Pavletić. – Zagreb : Naprijed, 1965. str. 505–506. – (Biblioteka suvremenih priručnika)

*To je dio poglavlja Kritika i kritičari.

173.

VAUPOTIĆ, Miroslav

Časopisi od 1914–1963 // Panorama hrvatske književnosti XX stoljeća / priredio Vlatko Pavletić. – Zagreb : Naprijed, 1965. str. 769–853. – (Biblioteka suvremenih priručnika)

*O Haleru više na str. 796–797.

174.

IVANIŠIN, Nikola

Albert Haler // Dubrovačke književne studije / Nikola Ivanišin. – Dubrovnik : Matica hrvatska, Pododbor Dubrovnik, 1966, [191]–210. – (Društvo prijatelja dubrovačke starine)

*Prerađen tekst Metode i rezultati književne kritike Alberta Halera objavljen u Radovima Filozofskog fakulteta u Zadru 1960. Godine.

175.

LASTA, Petar

Između oktobarske i jugoslavenske revolucije. // Hrvatska književna kritika. – Zagreb : Matica hrvatska, 1950–1966. 10 sv.

Sv. 9: Kritika između dva rata / predgovor napisao i izbor izvršio Petar Lasta. – 1966. str. 7–32.

*O Haleru na str. 13–15.

176.

ŠICEL, Miroslav

Albert Haler. // Pregled novije hrvatske književnosti / Miroslav Šicel. – Zagreb : Matica hrvatska, 1966. str. 224 ; 295. – (Izvanredno izdanje)

177.

ŠICEL, Miroslav

Dosadašnje koncepcije povijesti hrvatske književnosti. // Umjetnost riječi. 11:3(1967), 193–205.

178.

BARAC, Antun

Između filologije i estetike // Članci i eseji / Antun Barac : priredio Ivo Frangeš. – Zagreb : Zora : Matica hrvatska, 1968. – str. 75–[90].

179.

BARAC, Antun

O Kranjčeviću i njegovim pjesmama. // Književnost Istre i Hrvatskog primorja / Antun Barac ; uredio Vinko Antić. – Zagreb ; Rijeka : Matica hrvatska, 1968. str. 451–[475].

*U knjizi je i prerađen tekst De Vigny, Carducci, Kranjčević, ali u njemu Haler nije izriječkom spomenut.

180.

TORBARINA, Josip

Predgovor. // Macbeth / William Shakespeare ; preveo Josip Torbarina. – Zagreb : Matica hrvatska, 1969. str. [5]–21. – (Sabrana djela Williama Shakespearea)

181.

BATUŠIĆ, Nikola

O književno-kritičkim pogledima Alberta Halera. // Kritika. 3:13(1970), 518–526.

182.

POSAVAC, Zlatko

Estetika u Hrvata (III) : nacrt pregleda za razdoblje prve polovine XX stoljeća. // Kolo. 8[128]:9(1970), 985–995.

*O Haleru na str. 992–993.

183.

BATUŠIĆ, Nikola

Albert Haler : [predgovor] ; Bibliografija ; Napomena. // Eseji, studije, kritike / Albert Haler ; Mihovil Kombol ; Branko Gavella ; Ljubomir Maraković ; priredio Nikola Batušić [i] Dubravko Jelčić – Zagreb : Matica hrvatska : Zora, 1971. str. [3]–[21] ; 23–[25] ; [125]. – (Pet stoljeća hrvatske književnosti ; knj. 86)

*Bibliografija se sastoji od Izdanja djela Alberta Halera i Važnija literatura o Albertu Haleru.

184.

ŠICEL, Miroslav

Albert Haler. // Pregled novije hrvatske književnosti / Miroslav Šicel. – 2. prošireno izd. – Zagreb : Matica hrvatska, 1971. str. 225

185.

ŠICEL, Miroslav

Dosadašnje koncepcije povijesti hrvatske književnosti. // Stvaraoci i razdoblja u novijoj hrvatskoj književnosti : analize i sinteze / Miroslav Šicel. – Zagreb : Matica hrvatska, 1971. str. 312–331. – (Knjižnica studija i monografija o hrvatskoj kulturnoj baštini)

*Tekst je prvi put objavljen u Umjetnosti riječi, 1967. Godine.

186.

ŽIVANČEVIĆ, Milorad

HALER, Albert / M. Živančević // Jugoslovenski književni leksikon / [urednik Živan Milisavac]. – Novi Sad : Matica srpska, 1971. str. 149.

187.

PETROVIĆ, Svetozar

Unutrašnji pristup kao vrsta književne kritike. // Priroda kritike / Svetozar Petrović. – Zagreb : Liber, 1972. str. 104–114. – (Izdanja Instituta za znanost o književnosti)

*O Haleru na str. 105 ; 151.

188.

POSAVAC, Zlatko

Estetika Alberta Halera i njeni refleksi u književnoj kritici : magistarski rad. – Dubrovnik : Centar za postdiplomski studij u Dubrovniku, 1974–1975. – 138 listova.

189.

KRAVAR, Zoran

Analitici hrvatskoga književnog baroka. // Mogućnosti. 21:12(1974), [1417]–1431.

*Objavljeno kasnije u knjizi Studije o hrvatskom književnom baroku.

190.

FRANGEŠ, Ivo

Antun Barac, književni povjesničar : (dijalog Barac-Haler). // Zbornik Zagrebačke slavističke škole. 3(1975), 183–191.

*Ovaj je zbornik zapravo tiskan 1977. godine, ali sam ga uvrstila u 1975. jer tako na njemu piše.

191.

KRAVAR, Zoran

Analitici hrvatskoga književnog baroka // Studije o hrvatskom književnom baroku / Zoran Kravar. – Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1975. [269]–301. – (Knjižnica studija i monografija o hrvatskoj kulturnoj baštini)

192.

POSAVAC, Zlatko

Halerova primjena estetike u književnoj kritici. // Dubrovnik. 18[21]:2(1975), 58–73.

193.

POSAVAC, Zlatko

Estetički esej Dinka Ranjine. // Forum. 15:1/2(1976)=31, [240]–247.

194.

POSAVAC, Zlatko

Problemi književne historije u estetici Alberta Halera. // Književna kritika. 7:6(1976), 37–[59]

195.

POSAVAC, Zlatko

Estetika Alberta Halera. // Mogućnosti. 24:5(1977), [574]–597.

196.

BATUŠIĆ, Nikola

Dubrovnik // Povijest hrvatskoga kazališta / Nikola Batušić. – Zagreb : Školska knjiga, 1978. str. 444.

*To je bilješka o predstavi Dunda Maroja.

197.

POSAVAC, Zlatko

Albert Haler. – Zagreb : Zavod za znanost o književnosti : Sveučilišna naklada Liber, 1978. – 62 str. – (Projekt povijesti hrvatske slavistike. Kritički portreti hrvatskih slavista)

Sadržaj: Uvod ; Problemi književne povijesti ; Zaključna razmatranja ; Bibliografija objavljenih radova Alberta Halera : (izbor) ; Bibliografija objavljenih tekstova o Albertu Haleru.

198.

KRTALIĆ, Ivan

Pjesnik i kako s njim. // Silvije Strahimir Kranjčević : monografija / Ivan Krtalić. – Zagreb : Mladost, 1979. str. 5–15.

199.

ŽIVANČEVIĆ, Milorad

HALER, Albert / M. i V. Živančević // Leksikon pisaca Jugoslavije. – Novi Sad : Matica srpska, 197 – sv. 2: Đ – J. – 1979. str. 360–361.

*Druga potpisana osoba je Vera Živančević.

200.

ŽIVANČEVIĆ, Milorad

HALER, Albert / M. Živančević // Jugoslovenski književni leksikon / [urednik Živan Milisavac]. – 2. dopunjeno izd. – Novi Sad : Matica srpska, 1984. str. 238.

201.

FLAKER, Vida

HALER, Albert / V. Fl. // Enciklopedija Jugoslavije. – Zagreb : Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, 1980. – Sv. 4: E – Hrv. – 1986. str. 667–668.

202.

POSAVAC, Zlatko

Estetika renesanse : estetički fragmenti u hrvatskoj renesansnoj književnosti 15. i 16. stoljeća. // Estetika u Hrvata : istraživanja i studije / Zlatko Posavac. – Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1986. str. 59–101. – (Knjižnica Studije, monografije, kritike)

203.

FRANGEŠ, Ivo

Suvremena književnost ; Haler, Albert. // Povijest hrvatske književnosti / Ivo Franješ. – Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske ; Ljubljana : Cankarjeva založba, 1987. str. 353–424 ; 458–459. – (Biblioteka C)

*O Haleru na str. 418.

204.

FALIŠEVAC, Dunja

Ivan Gundulić // Stari pisci hrvatski i njihove poetike / Dunja Fališevac. – Zagreb : Sveučilišna naklada Liber, 1989. str. 188–212. – (»L« : biblioteka Zavoda za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu)

*U tekstu su zapravo (u vezi s Halerom) važne bilješke na str. 210–211.

205.

POSAVAC, Zlatko

O estetičaru Albertu Haleru : povodom 70-godišnjice važnog Halerovog članka »O estetiци Benedetta Crocea«. // Novija hrvatska estetika : studije i eseji / Zlatko Posavac. – Zagreb : Hrvatsko filozofsko društvo, 1991. str. 315–322. – (Biblioteka Filozofska istraživanja ; knj. 43)

206.

POSAVAC, Zlatko

Pogovor : zapis uz »Estetiku« Benedetta Crocea. // Estetika kao znanost izraza i opća lingvistika : teorija i historija. / Benedetto Croce ; [prevela s talijanskog Sanja Roić]. – Zagreb : Globus, 1991. str. 421–427. – (Biblioteka Theoria universalis ; 5)

*Izgleda da postoji i izdanje iz god. 1990., ali stranice pogovora su iste, a ja sam nailazila samo na ovo izdanje iz 1991.

207.

PALJETAK, Luko

»Tužna Jele« Mata Vodopića. // Tužna Jele : povijest gruška / Mato Vodopić ; popratna studija Luko Paljetak. Dubrovnik : Matica hrvatska Dubrovnik, 1993. str. 81–111. – (Biblioteka Prošlost i sadašnjost ; knj. 10)

208.

PALJETAK, Luko

Ivo Vojnović – pjesnik u noći smrznutog cvijeća. // Noć smrznutog cvijeća / Ivo Vojnović ; izbor i predgovor Luko Paljetak. Zagreb : Mladinska knjiga Zagreb, 1994. str. 7–24. – (Biseri hrvatske književnosti ; kolo2, sv. 11)

*Godine 1997. izašlo je 2. izd. u izdanju Mozaik knjige.

209.

FRANGEŠ, Ivo

Literaturwissenschaft und Kritik ; Haler, Albert. // Geschichte der kroatischen Literatur von den Anfängen bis zur Gegenwart / von Ivo Frangeš ; [Übers. von Claudia Schnell nach einer Rohübers. von Juta Božić]. – Köln ; Weimar ; Wien : Böhlau Verlag, 1995. str. 569–588 ; 707–708. – (Bausteine zur slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe A : Slavistische Forschungen ; N. F., Bd. 15)

210.

GLAVAŠ, Radoslav Andrija

Albert Haler: Novija dubrovačka književnost ; Radoslav Glavaš i Albert Haler. Estetska razmatranja između Radoslava Glavaša i Alberta Halera . // Hrvatska književnost i duhovnost / Andrija Radoslav Glavaš ; izabrao i priredio Branimir Donat. – Zagreb : Dora Krupićeva, 1995. str. 295–[301] ; 305–[308].

211.

...

HALER, Albert / ... // Hrvatski leksikon [glavni urednik Antun Vujić]. – Zagreb : Naklada Leksikon d. o. o., 1996. – 1997. – 2 sv.

Sv.: A – K. – 1996. str. 431.

212.

PAVLETIĆ, Vlatko

Albert Haler. // Kritički medaljoni : panorama hrvatskih pisaca. – Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske, 1996. str. 111–113. – (Odabrana djela ; knj. 1)

213.

ŠICEL, Miroslav

Antun Barac i hrvatska moderna. // Hrvatski književni obzori : eseji i studije / Miroslav Šicel. – Rijeka : Izdavački centar Rijeka, 1997. str. 114–121. – (Biblioteka Dometi : velika edicija, nova serija ; knj. 126)

*O Haleru str. 115.

214.

DONAT, Branimir

Andrija Radoslav Glavaš – pedeset godina poslije. // Društvo žrtvovanih pjesnika / Branimir Donat. Zagreb : Dora Krupićeva, 1998. str. 7–[41].

215.

MACAN, Trpimir

Kulturne stranice. // Spremnost :1942–1945 / Trpimir Macan. Zagreb : Matica hrvatska, 1998. str.305–326. – Mala knjižnica Matice hrvatske. Novi niz ; kolo 7, knj. 41)

*Ove kulturne stranice odnose se na godinu 1944.

216.

TRINAJSTIĆ, Nenad

Ljepota molekularnog svijeta. // Ogledi o znanosti i znanstvenicima / Nenad Trinajstić. Zagreb : Matica hrvatska, 1998. str. 102–105. – (Mala knjižnica Matice hrvatske. Novi niz ; kolo 7, knj. 42)

*Haler se spominje svega u jednoj rečenici, ali je zanimljiv podatak da je autor održao na Institutu »Ruđer Bošković« predavanje o hrvatskim estetičarima pa tako i o Albertu Haleru.

217.

BRLENIĆ-Vujić, Branka

Halerova recepcija Shakespearove Oluje : ikonična slika mitskog otoka. // Književna smotra. 31:112/113(1999), 159–162.

218.

BUŠURELO, Pave

Haler, čovjek protiv : dvodnevni znanstveni skup rasvjetljava djelo kontroverznog književnog povjesničara nastradalog kod Bleiburga. // Dubrovački list. 2:24(7. svibnja 1999), 13.

*Tekst tiskan u rubrici Nezasoravni Dubrovčani.

219.

KEKEZ, Josip

Halerovi sporni sudovi : Albert Haler: Vrgorac, 1883. – nedaleko od Maribora kao bleiburška žrtva, 1945. // Hrvatsko slovo. 5:215(4. lipnja 1999.), str. 13.

220.

MATEJČIĆ, Barbara

Skup o Albertu Haleru. // Vjesnik. 40:18496(29. travnja 1999), 17.

221.

MATEJČIĆ, Barbara

Tragač za lijepim : velika dvorana Instituta za filozofiju / održana prva sjednica znanstvenog skupa o književnom kritičaru i povjesničaru Albertu Haleru. // Vjesnik. 60:18497(30. travnja i 1. svibnja 1999.), str. 27.

222.

JURIŠIĆ, Mirjana

Portret Alberta Halera : nastavlja se znanstveni projekt »Hrvatski književni povjesničari«. / M. J. // Večernji list. 43:12784(29. IV. 1999.), str. 30.

223.

JELIĆ, Marčela

[Zagreb : znanstveni skup o književnom povjesničaru, teoretičaru i estetičaru Albertu Haleru] / M. Je. // Slobodna Dalmacija. 56:17346(29. travnja 1999.), str. 17.

224.

MOSTARKIĆ, Snježana

Kroćeanski doživljaj ljepote : znanstveni skup o Albertu Haleru, Zagreb – Dubrovnik, 29–30. travnja 1999. // *Vijenac*. 7:136(20. svibnja 1999), 46.

225.

PALJETAK, Luko

»Tužna Jele« Mata Vodopića ; Ivo Vojnović – pjesnik u noći smrznutog cvijeća // *Hrvatske teme* / Luko Paljetak. Dubrovnik : Matica hrvatska Dubrovnik, 1999. str. 177–211 ; 252–274. – (Biblioteka Prošlost i sadašnjost ; knj. 23).

226.

POLEGUBIĆ, Adolf

Skup o Albertu Haleru : Zagreb–Dubrovnik / A. Polegubić // *Glas Koncila*. 38:19(1299)(9. svibnja 1999), 8.

227.

DRAGOJEVIĆ, Rade

Razgovori o domaćem kroćeancu : dvodnevni znanstveni skup o Albertu Haleru / R. D. // *Novi list*. 53:16440(28. travnja 1999.), str. 26.

228.

ss

Znanstveni skup o Albertu Haleru ; Predstavljanje zbornika / ss ; snimio Željko Tüttnjević // *Dubrovački vjesnik*. 50:2519(8. svibnja 1999), 7.

229.

ŠUTALO, D.

Znanstvenici o Albertu Haleru : u međunarodnom središtu hrvatskih sveučilišta / D. Šutalo // *Slobodna Dalmacija*. 56:17347(30. travnja i 1. svibnja 1999), 16.

230.

vla

Nastavak u Dubrovniku : znanstveni skup o Albertu Haleru / vla // *Večernji list*. 43:12785(30. IV. i 1. V. 1999.), str. 87.

Kazalo imena Halerove Bibliografije i Literature o Albertu Haleru

- ... [anonimno] 110, 116, 142, 152, 211
AGANOOR, Vittoria 3, 14
ANTIĆ, Vinko 179

BAKARČIĆ, Krsto 145
BALDENSPERGER, Ferdinand 100
BAN, Matija 5
BANOVIĆ, Stipan 133, 135, 136
BARAC, Antun 34, 37, 49, 112, 113, 119, 120, 121, 146, 147, 164
170, 171, 178, 179, 190, 213
BATUŠIĆ, Nikola 6, 181, 183, 196
BERSA, Josip 5
BOGDANOVIĆ, Katarina 28
BOGNER, Josip 122
BOGOSAVLJEVIĆ, Dušan M. 123
BORKO, Božidar 143
BOROZAN, Antun 114
BOŽIĆ, Juta 209
BRANDES, Georges 26
BRLENIĆ-Vujić, Branka 217
BUDIMIROVIĆ, Dušan 124
BUKOVAC, Vlaho 80
BUŠURELO, Pave 218

CAR, Marko 12
CARDUCCI, Giosue 119, 179
CIPRIN, Vladimir 149
CROCE, Benedetto 20, 26, 62, 79, 93, 141, 156, 168, 205, 206

ČEDOMIL, Jakša vidi ČUKA, Jakov
ČUBELIĆ, Tvrtko 153
ČUKA, Jakov 102
ĆOSIĆ, Branimir 33

- D'ANNUNZIO, Gabriele 3, 15, 16, 78
DANTE, Alighieri 22
Dbv vidi DEBEVEC, Jože
DEBEVEC, Jože 125
DELORKO, Olinko 154
DE VIGNY, Alfred 119, 179
DONAT, Branimir 210, 214
Dr. 132
DRAGOJEVIĆ, Rade 227
DRLJIĆ, Rastislav 126
FALIŠEVAC, Dunja 204
FLAKER, Vida 201
FOCHT, Ivan 168
FOGAZZARO, Antonio 10, 162
FOTEZ, Marko 73
FRANGEŠ, Ivo 170, 178, 190, 203, 209
GAŠPAROVIĆ, Stanko 151
GAVELLA, Branko 6, 183
GEORGIJEVIĆ, Krešimir 116, 117, 118
GESEMANN, Gerhard 137
GLAVAŠ, Andrija Radoslav 99, 102, 108, 155, 156, 157, 158, 210, 214
GOETHE, Johann Wolfgang 3, 26, 57, 60, 91, 139
GUČETIĆ, Nikola Vito 97
GUNDULIĆ, Ivan 1, 45a, 51, 53, 80, 115, 116, 117, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128,
129, 130, 131, 133, 204
GUYAU, Jean Marie 71
HOMER 3, 35
HORACIJE Flak, Kvint 66
HORVAT, Josip 159
HRVOJIĆ, Andrija 61
HUIZINGA, Johan 107
IVANIŠIN, Nikola 166, 167, 174
JELČIĆ, Dubravko 6, 183

- JELIĆ, Marčela 223
JURČIĆ, Vladimir 69
JURIŠIĆ, Blaž 80
JURIŠIĆ, Mirjana 222
JURIŠIĆ, Petar 27

KAŠANIN, Milan 127
KATALENIĆ, Zvonimir 147
KAZALI, Antun 2, 5, 142
KAZNAČIĆ, Antun 5, 95
KAZNAČIĆ, Ivan August 5
KEKEZ, Josip 219
KOMBOL, Mihovil 6, 183
KOROLIJA, Mirko 23
KOVAČIĆ, Ivan Goran 128
KRANJČEVIĆ, Silvije Strahimir 50, 119, 121, 164, 179, 198
KRAVAR, Zoran 189, 191
KRIŠKOVIĆ, Vinko 72
KRTALIĆ, Ivan 198
KSENOFONT 11
KULUNDŽIĆ, Josip 24

LADIKA, Ivo 144
LASTA, Petar 171, 175
LAZAREVIĆ, Laza 443, 48
LEBL-Albala, Paulina 28
LEOPARDI, Giacomo 3, 6, 31

LJUBIĆ, Pere 41

MACAN, Trpimir 215
MALNERIĆ, Martin 51, 134
MARAKOVIĆ, Ljubomir 6, 64, 183
MATEJČIĆ, Barbara 220, 221
MATOŠ, Antun Gustav 110
MILIČIĆ, Sibe 21

- MILISAVAC, Živan 186, 200
MILJKOVIĆ, Branislav 129
MIŠE, Jerolim 160
M. J. vidi JURIŠIĆ, Mirjana
M. Je. vidi JELIĆ, Marčela
MORTIĐIJA, Tias 163
MOSTARKIĆ, Snježana 224

NAZOR, Vladimir 60, 61, 139, 165
N. In. vidi IVANIŠIN, Nikola
-n-ć. 137

OSTOJIĆ, Nikola 17

PALJETAK, Luko 207, 208, 225
PASCOLI, Giovanni 3, 113
PAVLETIĆ, Vlatko 172, 173, 212
PETROVIĆ, Svetozar 187
PETROVIĆ Njegoš, Petar II 30
PETZ, Vlado 130
PLEHANOV, Georgij Valentinovič 71
POLEGUBIĆ, Adolf 226
POSAVAC, Zlatko 116, 141, 182, 188, 192, 193, 194, 195, 197, 202, 205, 206
PRERADOVIĆ, Petar 46, 58, 118, 133, 136, 138, 140, 146
PUCIĆ, Medo 5
PULIĆ, Đuro 5

RADICA, Bogdan 131
RANJINA, Dinko 193
R. D. vidi DRAGOJEVIĆ, Rade
REŠETAR, Milan 30
ROIĆ, Sanja 206

S 115
ss 228
SCHNELL, Claudia 209
SHAKESPEARE, William 3, 59, 63, 65, 70, 76, 83, 180, 217

- SKATOLINI, Marinko 160
SKERLIĆ, Jovan 43
SMERDEL, Ton 148, 150, 161, 162
STOJANOVIĆ, Ivan 5
ŠEGVIĆ, Kerubin 58, 138, 140
ŠICEL, Miroslav 176, 177, 184, 185, 213
ŠTETIĆ, Marijan 109
ŠUTALO, D. 229
THIBAUDET, Albert 109
TOMIĆ, Josip Eugen 8
TORBARINA, Josip 56, 180
TRINAJSTIĆ, Nenad 216
TUTNJEVIĆ, Željko 228
UJEVIĆ, Tin 141
UR. 163
VAUPOTIĆ, Miroslav 173
VEŽA, Mladen 4
VIDAKOVIĆ, Aleksandar 67
VITEZICA, Vinko 62, 168
vla 230
VODOPIĆ, Mato 5, 29, 111, 207
VOJNOVIĆ, Ivo 5, 52, 111, 208
VRAZ, Stanko 144
VUČETIĆ, Šime 169
VUJIĆ, Antun 211
WENZELIDES, Arsen 36
ZORE, Luko 5
ZUZORIĆ, Cvijeta 97
ŽIVANČEVIĆ, Milorad 186, 199, 200
ŽIVANČEVIĆ, Vera 199

Marinko Šišak

Kronika znanstvenoga skupa o Albertu Haleru

Zagreb – Dubrovnik, 29. – 30. travnja 1999.

UDK 061.3 Haler, A.

Albert Haler (Vrgorac, 3. kolovoza 1883. – Kamnica kod Maribora, 18. svibnja 1945.), estetičar, teoretičar i povjesničar književnosti, čitav je svoj život i rad uglavnom vezao uz dva grada: Dubrovnik i Zagreb. Upravo zbog toga bio je nedvojben i unaprijed zadan tijekom i mjesta u kojima će se skup, peti u nizu »Hrvatski književni povjesničari«, održati. Zagreb, kao grad u kojemu je Haler doktorirao, objavio svoja najznačajnija djela i gdje je jedno vrijeme bio sveučilišni profesor, te Dubrovnik, mjesto njegova školovanja, a kasnije i dugogodišnjeg profesorskog djelovanja na tamošnjoj gimnaziji.

U dva dana koliko je trajao znanstveni skup, osvijetljene su s različitih motrišta njegove ključne estetičke teze, kontekstualizirana je estetička misao u povijest filozofije i estetike. Obraden je gotovo cjelokupan njegov poznati opus. Znanstvenici sa svih hrvatskih sveučilišta pozabavili su se ne samo njegovim najznačajnijim djelom *Doživljaj ljepote* nego posebno i njegovom obradom Gundulića i manjih dubrovačkih pisaca. Može se reći da nijedan važan dio opusa nije ostao neobrađen.

Ipak, na skupu koji je trebao poslužiti reafirmaciji Alberta Halera kao znanstvenika, filozofa, pedagoga i književnog povjesnika nedostajao je rad o Halerovu životopisu, točnije o nekim biografskim podacima, posebno o intrigantnim hipotezama o njegovoj smrti. Naime, Haler je nestao 1945. godine u povlačenju pred partizanima, u Sloveniji. Poluslužbena verzija o njegovoj smrti kaže da je 18. svibnja 1945. u Kamnici ispao iz kamiona i poginuo. Međutim, ne zna se mjesto gdje je pokopan jer nije ni na koji način označeno. Pronađen je navodno jedino njegov kaput s dokumentima, što je bilo povodom pretpostavkama kako ta verzija o njegovoj smrti nije vjerodostojna. Prema nekima (npr. knjizi Vinka Grubišića o iseljeničkoj književnosti, izašloj kao 40. broj *Hrvatske revije*), Haler je poslije rata živio pod pseudonimom u Sloveniji i umro 1954. godine. Dakle, i poslije skupa posvećenog Albertu Haleru ostaju otvorene neka biografska pitanja iz njegova života.

Uz dosadašnje organizatore niza znanstvenih skupova »Hrvatski književni povjesničari« u organizaciju znanstvenog skupa o Albertu Haleru prvi put se uključio i Filozofski fakultet iz Rijeke kao i Međunarodno središte

hrvatskih sveučilišta iz Dubrovnika. Na taj način »Hrvatski književni povjesničari« postali su jedini znanstveni projekt koji zajednički organiziraju sva hrvatska sveučilišta (Zagreb, Osijek, Rijeka i Split), dakle svi filozofski fakulteti (u Rijeci, Zadru i Zagrebu), Pedagoški fakultet iz Osijeka, te oba filološka društva (iz Zagreba i Zadra). Skup su operativno-organizacijski organizirali Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu.

Kao i prijašnjih godina, u svezi s organizacijom skupa održana je konferencija za tisak, u srijedu 28. travnja 1999., dan prije početka znanstvenoga skupa, na kojoj su govorili prof. dr. sc. Tihomil Maštrović, predsjednik Organizacijskog odbora, i prof. dr. sc. Stipe Botica, član Organizacijskoga odbora. Konferenciju za tisak za dio skupa koji će se održati u Dubrovniku, u četvrtak 29. travnja 1999. u Međunarodnom središtu hrvatskih sveučilišta održali su prof. dr. sc. Nikica Kolumbić, član Organizacijskog odbora, i prof. Miljenko Foretić iz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku.

Prva sjednica znanstvenog skupa otpočela je u četvrtak 29. travnja 1999. u Zagrebu u Velikoj dvorani Hrvatskih studija, na Institutu za filozofiju. Skup je u ime Organizacijskog odbora otvorio prof. dr. sc. Tihomil Maštrović, koji je, pozdravljajući nazočne, istaknuo kako se Znanstvenim skupom o Albertu Haleru nastavlja niz znanstvenih skupova posvećenih hrvatskim književnim povjesničarima. Niz je započeo Filozofski fakultet i Hrvatsko filološko društvo iz Zadra 1983. godine simpozijem o Mihovilu Kombolu, a nastavio Znanstvenim skupom o Slavku Ježiću 1995. godine. Potom su održani skupovi o Franji Fancevu i Tomi Matiću. Prof. Maštrović je posebno istaknuo kako »su 'Hrvatski književni povjesničari' i pripadajuće im informacije do kojih dolazimo književnopovijesnim raspravama i sintezama polazišna mjesta i izvorišta informacija za sva ozbiljnija čitanja hrvatske književnosti. Razgovori i izlaganja na znanstvenim skupovima otvaraju niz do danas nedovoljno istraženih podataka o djelovanju i doprinosu svakoga od spomenutih književnih povjesničara, a radovi objelodanjeni u zbornicima koje potpisuju najrecentnija hrvatska znanstvena imena predstavljaju značajan pomak u traganju za identitetom hrvatske književnosti i historiografije ne samo u nacionalnim okvirima nego unutar šireg srednjoeuropskog konteksta. Kontaktnost izražena u uočavanju dodirnih mjesta i prožimanja hrvatske književne baštine s prvim joj susjedima potvrđuje komunikativnost i otvorenost hrvatske kulture koja se unatoč brojnim političkim, društvenim, materijalnim i drugim problemima uspijeva održati i zadržati neprekidni kontinuitet. Objavljivanje zbornika sa znanstvenih skupova – a objavljeni su zbornici o Mihovilu Kombolu (dva izdanja), Slavku Ježiću, Franji Fancevu i Tomi Matiću – znači potrebu djelatnog otklanjanja sustavnog zatajivanja hrvatskih duhovnih vrijednosti u proteklih pola stoljeća.« Prof. Maštrović govorio je i o važnosti ovog projekta na kraju stoljeća i uključivanju znanstvenika sa svih hrvatskih sveučilišta i relevantnih ustanova u izvedbu ovog znanstvenog projekta.

Skup je u ime Ministarstva znanosti i tehnologije pozdravio prof. dr. sc. Jure Zovko, pomoćnik ministrice znanosti i tehnologije Republike Hrvatske sljedećim riječima:

Kolegice i kolege,

čast mi je da vas mogu pozdraviti u ime Ministarstva znanosti i tehnologije, dakle resornog ministarstva koje skrbi o znanosti i visokom školstvu u našoj državi.

Koristim priliku da ispričam kolegicu prof. dr. Milenu Žic-Fuchs koja je trenutno na sjednici Vlade. Ona bi vrlo rado došla pozdraviti ovaj skup zbog činjenice što je ovaj skup jedan od rijetkih koji je praktički objedinio sve humanističke institucije u ovoj našoj državi. Važnost ovih skupova koje je moj cijenjani kolega Maštrović organizirao posljednjih nekoliko godina jest u tome što ponovno vrednuje našu povijest, našu kulturnu baštinu. Ovi moji ovdje nazočni studenti znaju da često u svojim predavanjima naglašavam kako je jedno od osnovnih obilježja humanističkih znanosti, za razliku od tehničkih i prirodnih, da spoznajni subjekt pripada onome što je slučajno. I zasad ne možemo prema našoj baštini koju proučavamo ostati ravnodušni, a svi znamo kako se taj naš semi seculum obscurum od 1945. do uspostave hrvatske države odrazio na znanost u Hrvatskoj. Zašto je ta, kako je Kant naziva kraljica znanosti, filozofija, bila posebice pogođena, ne treba sigurno mnogo objašnjavati i vrijeme će dati svoje objašnjenje i vrednovanje. Ne zaboravimo činjenicu da je Julije Makanec strijeljan, da je Haler, kao što je kolega Maštrović ovdje napisao, stradao pod sumnjivim nerazjašnjenim okolnostima, da je Pavao Vuk-Pavlović protjeran iz Zagreba sa Sveučilišta, da je Bazala prisilno umirovljen i tako dalje; da su došli skojevci i preuzeli katedre i da je to i takvo stanje vladalo do uspostave hrvatske države, i sve ono što je novo napravljeno i sve što se pokušava u našoj državi učiniti jest da se društvenim i humanističkim znanostima vrati onaj integritet, ono značenje koje imaju za svaku državu, jer ono po čemu se prepoznaje jedan narod jest njegova kultura i njegove humanističke znanosti. U tom smislu ja vam želim da ovim znanstvenim skupom bacite svjetlo na tzv. semi seculum obscurum i da u određenom smislu riječi vidimo kako je doista bilo, držeći se one maksime – povjesničar treba izučavati kako je doista bilo. U tom smislu ja vam čestitam, a vama sudionicima želim puno uspjeha i žao mi je što čitavo vrijeme neću moći sudjelovati na ovom znanstvenom skupu.

Nakon pozdravnih riječi prof. dr. J. Zovka sudionicima se obratila prof. dr. sc. Ljerka Schiffler, predsjednica Hrvatskoga filozofskog društva:

Štovani skupe, dame i gospodo, kolegice i kolege,

osobita mi je čast i zadovoljstvo u ime Hrvatskoga filozofskog društva pozdraviti vas, cijanjeno predsjedništvo i sve nazočne i uputiti vam nekoliko riječi prilikom otvaranja ovog znanstvenog skupa o liku i djelu Alberta Halera, književnog teoretičara, estetičara i kritičara.

Sakupili su se ovdje vrlo ugledni znanstvenici različitih područja, profila i interesa, da bi svatko sa svoga stajališta, znanja, uvida i aspekta, ali sa zajedničkom namjerom i nastojanjem što je moguće najvećma znanstveno utemeljeno i cjelovito, rasvijetlio opus jednoga u nizu značajnih, zaslužnih i, rekla bih, spomena vrijednih Hrvata, koji je svojim djelom i bićem, životnim putom i sudbinom, radom i djelatnošću opravdao taj naziv. Svi vidovi njegova djela i mjesto koje Haler ima u hrvatskoj kulturnoj povijesti, još nisu dostatno istraženi i proučeni. Zaslugom organizatora ovog, kao i već održanih znanstvenih skupova, pokrenuto je nešto što je hvalevrijedno i što će, zahvaljujući objavljenim zbornicima radova, ostati poticajem i putokazom daljnjih proučavanja još neproučenog, ponekad i zanemarenog ili marginaliziranog dijela velike i bogate domaće povijesti, ono što podrazumijevamo pod uopćenim pojmom panorama croatica povijesti književnosti, filozofije, znanosti... Dodala bih također da je to ujedno i nastojanje za produbljivanjem i dopunjivanjem uvida i rezultata dosadašnje historiografije. Najposlije, jedino će time – što vidim kao jedan od temeljnih zadataka ovih skupova – biti omogućeno i primjereno vrednovanje mjesta i uloge koju hrvatski filozofi, književnici, znanstvenici, teoretičari i povjesničari književnosti, uz niz drugih, zauzimaju u domaćem i uopće kulturnom, intelektualnom i duhovnom prostoru.

Uvjerena sam, i nadam se da dijelim opće mišljenje svijua vas ovdje, da će autori u svojim izlaganjima koja će biti održana ovdje, u Zagrebu, i u Dubrovniku, drugoj značajnoj postaji Halerova rada i djelovanja, ukazati na neke nove, dosad neistražene činjenice, momente i dimenzije njegova opusa. Naslovi prijavljenih izvješća obećavaju i krajnji njihov cilj – inovativnu prosudbu jednog opusa koji ostaje nadasve značajnim dijelom domaće povijesti mišljenja. Smatram ovakve razgovore, nastojanja i napore duhovnim blagdanom čiji će rezultati biti vidljivi kada bude objavljen zbornik radova s ovog skupa o Albertu Haleru, jedan svezak više u knjižnom nizu znanstvenih zbornika hrvatskih književnih povjesničara (o Franji Fancevu, Slavku Ježiću, Mihovilu Kombolu i Tomi Matiću), nove knjižnice Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu, kao njenog izdavača. Ostvaruju se time pomalo ideje onih koji su poodavno nastojali na upravo takvoj knjižnici koju mi svi kao narod trebamo i zavjeđujemo, postupno je obogaćujući. Poželjela bih na kraju svim sudionicima uspješan rad i ugodan zajednički boravak.

Radni dio sjednice kojoj su predsjedali akademik Franjo Švelec, prof. dr. sc. Josip Bratulić i prof. dr. sc. Tihomil Maštrović, počeo je priopćenjem dr. sc. Zlatka Posavca s Instituta za filozofiju u Zagrebu pod naslovom »Estetika i pojam ljepote kod Alberta Halera«. Ponajbolji poznavatelj Halerove estetičke misli, Zlatko Posavac se posebno opširno zadržao na njegovu situiranju u povijest estetičke misli prve polovice stoljeća i uključenost u širokoutjecajnu misao Benedetta Crocea.

Prof. dr. sc. Josip Bratulić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu obradio je *Halerov doprinos hrvatskoj književnoj historiografiji*, dok je akademik Fra-

njo Švelec govorio o 'Osmanu' Ivana Gundulića u interpretaciji Alberta Halera. Akademik Ivo Frangeš, koji je na skupu trebao govoriti o Halerovu sudu o Kranjčeviću (u svjetlu antipozitivističke pobune), ljubaznim se pismom ispričao organizatorima skupa što zbog zdravstvenih tegoba i prezauletosti neće moći izlagati. U pismu koje je pročitao prof. dr. sc. T. Maštrović napisao je:

Poštovani kolega Maštroviću,

svojevremeno ste me bili pozvali da sudjelujem na znanstvenom skupu o Albertu Haleru i Kranjčeviću. Nažalost, poslije toga zatrpali su me poslovi, pa jednostavno nisam stigao ispuniti obećanje. Rad na trećem izdanju moje Povijesti hrvatske književnosti uzima mi mnogo vremena, a ni raditi ne mogu onoliko intenzivno kao nekada, jer mi se oči zamaraju. Stoga Vas lijepo molim da primite moju ispriku i shvatite moju nelagodu. Kako vidite iz novina, »manji« poslovi oduzimaju dragocjeno vrijeme, a takve su prirode da se ne mogu izostavljati. To znači da ozbiljnije studije, kao Halerov sud o Kranjčeviću, nisu mogle biti realizirane.

Kad budete objavljivali Zbornik (kako to uspješno običavate), bit ću Vam slobodan poslati tekst (koji sam napisao za treće izdanje svoje knjige).

Uz srdačan pozdrav Vama osobno i ostalim sudionicima skupa, ostajem do daljnjega dužnik.

Zagreb, 26. travnja 1999.

P. S. Upravo sam se vratio iz Splita s Marulićevih dana: želim i Vama uspjeh, ali manje kiše.

O Halerovoj prosudbi Preradovićeve pjesništva govorio je prof. dr. sc. Tihomil Maštrović, s Odsjeka za povijest hrvatske književnosti Zavoda za povijest književnosti, kazališta i glazbe HAZU u Zagrebu. Prof. dr. sc. Nevenka Košutić-Brozović govorila je o Halerovu odnosu prema tuđim književnostima i komparativnom proučavanju književnosti. Prof. dr. sc. Josip Kekez s Filozofskog fakulteta u Zagrebu održao je svoje izlaganje o *Halerovim spornim sudovima* u Zagrebu. Prof. dr. sc. Nina Aleksandrov-Pogačnik s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu izlagala je o *Halerovoj antipozitivističkoj pobuni (filološke i estetske povijesti književnosti)*. Prof. dr. sc. Alojz Jembrih s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu govorio je o *Halerovoj suradnji u 'Savremeniku' u razdoblju od 1911. do 1940. godine*. Prof. dr. sc. Branka Brlenić-Vujić s Pedagoškog fakulteta u Osijeku svoje je priopćenje nasloвила *Halerova recepcija Shakespeareove 'Oluje' (ikonička slika mitskoga otoka)*. Uslijedila je zanimljiva rasprava u kojoj su sudjelovali N. Košutić-Brozović, Z. Posavac, T. Maštrović, N. Aleksandrov-Pogačnik i dr. čime je završena prva sjednica znanstvenog skupa u Zagrebu.

Sudionici skupa zrakoplovom Croatia Airlinesa večernjim su letom uz sat i pol zakašnjenja u polasku, isti dan otputovali u Dubrovnik. Naime,

kašnjenja zrakoplova i otkazi već zakazanih letova bili su svakodnevna pojava tih dana. Nered u zračnom putničkom prometu bio je uzrokovan preletima zrakoplova vojnog saveza NATO, koji su već mjesec dana bombardirali vojne i strateške ciljeve u Srbiji i na cijelom području SR Jugoslavije zbog situacije na Kosovu. Zbog istog razloga otkazivani su tih dana turistički aranžmani u čitavoj Hrvatskoj a poglavito u Dubrovniku. U Dubrovniku su otkazivani i znatno ranije najavljeni brojni međunarodni skupovi i simpoziji. Sve to dalo je poseban ton organizaciji i održavanju skupa o Albertu Haleru. Organizatori su bili čvrsti u namisli da se skup održi u Dubrovniku, a ta je njihova odlučna spremnost da se dođe u Dubrovnik dočekana s velikim simpatijama domaćina. Valja spomenuti i to da su organizatori pripremili i alternativan plan odlaska autobusom u Dubrovnik u slučaju da se otkaže večernji avionski let. To se ipak nije dogodilo, pa su sudionici sretno prizemljili u dubrovačku zračnu luku i smjestili se u hotel Lero.

Drugu sjednicu znanstvenog skupa o Albertu Haleru, koja je otpočela u Dubrovniku 30. travnja u 9.00 sati u Svečanoj dvorani Međunarodnoga središta hrvatskih sveučilišta pozdravili su prof. Miho Katičić, pročelnik Ureda za društvene djelatnosti Poglavarstva grada Dubrovnika i prof. Ivana Burdelez, ravnateljica Međunarodnog središta hrvatskih sveučilišta u Dubrovniku i članica Organizacijskoga odbora skupa. U svojem obraćanju nazočnima prof. Miho Katičić je među ostalim rekao:

Ovaj znanstveni skup za Dubrovnik ima više značenja. Ne samo zbog sadašnjeg trenutka u kojem živimo nego i zbog činjenice što je Haler dobar dio svojega života proveo u Dubrovniku. Svojim pristupom književnopovijesnoj znanosti i rezultatima tih prosuđivanja promijenio je mnoge dotadašnje spoznaje. Isto tako primjenjivao je stroge znanstvene metode i kada je riječ o malim piscima. Zahvaljujem vam što ste došli u Dubrovnik i vjerujem da će današnji skup dati novu ocjenu vrijednosti Alberta Halera strukama kojima se bavio i o kojima je objavljivao knjige i studije.

Pozdravljajući sudionike znanstvenoga skupa u ime Međunarodnoga središta hrvatskih sveučilišta, prof. Ivana Burdelez je među ostalim istaknula:

Pozdravljam sve sudionike skupa i drago mi je da ste došli u Dubrovnik, grad baštine i memorije. Ovaj znanstveni skup uklapa se u trend Europe 2000. godine koja je okrenuta upravo baštini i memoriji, kao temelju za budući život. Drago mi je da su ovdje nazočni i neki učenici profesora Halera, koji će moći pridonijeti skupu svojim svjedočenjima. Haler je rekao da se 'roditeljski dom ne voli kao kuća nego kao mjesto uspomena u njoj'.

Nazočnima na skupu potom se obratio i prof. dr. sc. Tihomil Maštrović, predsjednik Organizacijskoga odbora skupa. Među ostalim je rekao:

»Mi smo došli u Dubrovnik zato što smo to planirali prije gotovo godinu dana. Dubrovnik je mjesto uz koje je snažnim vezama bio povezan Albert Haler. Zbog toga smo odlučili svakako ovdje održati dio znanstvenog skupa. Dakle, nismo došli zato što je Vlada Republike Hrvatske sinoć zaključila da se treba ići u Dubrovnik, odnosno da se ne otkazuju dogovoreni skupovi već da se, naprotiv, moraju u Dubrovniku održavati. U tom smislu drago mi je što mogu reći da mi ne slijedimo naputke Vlade. Upravo obratno, ona slijedi nas.

Prvo izlaganje na Drugoj sjednici, kojoj su predsjedali prof. dr. sc. Stipe Botica, prof. dr. sc. Tihomil Maštrović i prof. Miljenko Foretić, podnio je prof. dr. sc. Nikica Kolumbić s Filozofskog fakulteta u Zadru. On je govorio o *Halerovim estetskim pogledima u njegovoj književnokritičkoj praksi (s osobitim obzirom na djela iz starije hrvatske književnosti)*. Prof. dr. sc. Stipe Botica s Filozofskog fakulteta u Zagrebu govorio je o odnosu Halera spram hrvatske kulturne tradicije, dok je umirovljeni profesor Filozofskog fakulteta u Zadru, prof. dr. sc. Nikola Ivanišin govorio o *Halerovim kriterijima pri ocjenjivanju nacionalnih i lokalnih književnih veličina*. Prof. Miljenko Foretić iz Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku izlagao je o temi *Halerovi pogledi na dubrovačku kulturnoknjiževnu povijest 19. – 20. stoljeća*. Dr. sc. Slavica Stojan iz Zavoda za povijesne znanosti HAZU iz Dubrovnika govorila je o hrvatskim preporodnim piscima iz Dubrovnika. Rad dr. sc. Morane Čale s Filozofskog fakulteta u Zagrebu o *Halerovoj inačici kroćeanizma u radovima o talijanskoj književnosti* pročitao je prof. Miljenko Foretić, budući da autorica iz opravdanih razloga nije mogla nazočiti skupu. Doc. dr. sc. Darko Gašparović s Filozofskog fakulteta u Rijeci govorio je o *Studijama Alberta Halera u 'Hrvatskoj reviji' 1935.–1944.*

Treća sjednica znanstvenog skupa održana je istog dana u poslijepodnevnom satima u Dubrovniku. Sjednicom su predsjedali prof. dr. sc. Nikica Kolumbić i doc. dr. sc. Darko Gašparović. Dr. sc. Gorana Doliner s Odsjeka za povijest hrvatske glazbe Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU iz Zagreba izlagala je o *Književnopovijesnim razmatranjima Alberta Halera spram glazbenopovijesnih razmatranja njegova vremena*. Dr. sc. Hrvojka Mihanović-Salopek s Odsjeka za povijest hrvatske književnosti Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU iz Zagreba govorila je o *Odrazu Halerove estetike u Cornerovu pristupu duhovnim pjesmama iz 'Chitare octocorde'*. Prof. Snježana Mostarkić s istog Odsjeka Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU u Zagrebu govorila je o *Estetici kao znanosti o izrazu u književnokritičkom promišljanju Alberta Halera*. Mr. sc. Ružica Pšihistal s Pedagoškog fakulteta Sveučilišta u Osijeku obradila je *Halerovu kategoriju 'lijepog' iz obzora njegove prosudbe 'Dijaloga o ljepoti' Nikole Vitova Gučetića*. Dr. sc. Šimun Jurišić s Filozofskog fakulteta u Zadru obradio je temu *Albert Haler u leksikonima i enciklopedijama*. Doc. dr. sc. Diana Stolac s Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci usporedila je *Gundulićeva 'Osmana' i rječnik Ardelija Della Belle*. Mr. sc. Goran Novaković iz Zagreba u svojem je refe-

ratu obradio temu *Albert Haler u povijestima hrvatske književnosti*. Prof. Ksenija Grubišić s Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu govorila je o *Halerovu tumačenju Gundulićeva 'Osmana'*, a na samom završetku skupa mr. sc. Nebojša Koharović s Filozofskog fakulteta u Zagrebu održao je predavanje o *Halerovu tumačenju jezičnih odlika hrvatskih pisaca*.

Znanstveni skup o Albertu Haleru okončan je završnom riječju prof. dr. sc. Tihomila Maštrovića, predsjednika Organizacijskog odbora, koji se zahvalio svim sudionicima skupa na aktivnom sudjelovanju zamolivši ih da što prije predaju svoje radove za tiskanje u zborniku s ovoga skupa. Također, zahvalio se domaćinima u Dubrovniku i najavio je slijedeći znanstveni simpozij posvećen hrvatskim književnim povjesničarima, iduće, 2000. godine koji će biti posvećen Branku Drechsleru Vodniku.

Po završetku sjednice dubrovačkoj javnosti predstavljani su dosad objavljeni zbornici u knjižnom nizu *Hrvatski književni povjesničari* u svečanoj dvorani Međunarodnog središta hrvatskih sveučilišta. O zbornicima su govorili članovi Organizacijskog odbora skupova i to: prof. dr. sc. Nikica Kolumbić o *Zborniku o Mihovilu Kombolu* (ponovljeno izdanje) i o *Zborniku o Slavku Ježiću*. Prof. dr. sc. Stipe Botica koji je govorio o *Zborniku o Franji Fancevu*, dok je urednik edicije prof. dr. sc. Tihomil Maštrović predstavio *Zbornik o Tomi Matiću*,

Po završetku radnog dijela znanstvenog skupa upriličena je za sve sudionike tradicionalna zajednička riblja večera u restoranu *Nautica*.

Subota, 1. svibnja prvotno je planirana za izlet u Boku kotorsku. Međutim, zbog sigurnosnih razloga, od tog se izleta moralo odustati. Stoga je upriličen drugi, ne manje atraktivan, izlet, u dubrovačku okolicu – Župu Dubrovačku, Trsteno, Slano i Ston. Stručno vođenje preuzeli su dr. sc. Slavica Stojan i prof. Miljenko Foretić, dubrovački domaćini. Oni su značajki, s puno žara i dajući mnoštvo podataka i zanimljivih priča o dubrovačkoj okolini i kulturnoj baštini toga kraja sudionike skupa proveli kroz povijest prekrasnih dubrovačkih krajobrazu.

Svako od pojedinih mjesta ili ljetnikovaca opisano je i s povijesnog aspekta ali i s književno-povijesnog, kao mjesta radnje ili inspiracije pojedinog književnog djela (romana, pjesme, pripovijetke) iz dubrovačke književne prošlosti.

Autobus s izletnicima se najprije zaustavio u Župi Dubrovačkoj i franjevačkom samostanu u Rožatu. Ljubazni gvardijan fra Vito Smoljan objasnio je da samostan potječe iz prve polovine XIV. stoljeća, a da je uz njegovo utemeljenje vezana priča o boravku sv. Franje Asiškog u ovom kraju. Kroz povijest Arboretuma u Trstenom i sadašnje stanje ovog perivoja koji je uredila obitelj Gučetića, proveo je sudionike skupa mr. sc. Petar Đurasović, upravitelj Arboretuma koji je sada pod upravom Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Posjet Slanom bio je u uskoj vezi s Halerovim životom jer je ovdje Haler polazio školu i kasnije živio u dvorcu obitelji Ohmučević. Dvorac obitelji Ohmučević potječe iz XVI. stoljeća, danas je u ruše-

vinama, kao posljedica okupacije nikšićkih četnika u domovinskom ratu. Gvardijan franjevačkog samostana sv. Jeronima u Slanom, fra Dobroslav Stojić, koji jedini od samostana smještenih uz obalu pripada hercegovačkoj franjevačkoj provinciji, osim upoznavanja s crkvom, poveo je znanstvenike u posjet obiteljskoj kući Halerovih koja je naslonjena na dvorac i u kojoj uglavnom preko ljeta žive i borave dvije Halerove kćeri – gđa. Katarina Kiš-Šaulovečki iz Dubrovnika i Marija Drechsler iz Graza. One su se u razgovoru sa sudionicima skupa prisjetile nekih trenutaka iz života svojega oca. Albert Haler je preko ljeta boravio u Slanom. Volio je »ribati«. Kao otac bio je vrlo strog, ali pravedan, kažu sestre.

U Stonu, slijedećoj destinaciji, upriličen je objed, uz nezaobilazne stonske kamenice. Izlet je okončan u smiraj dana posjetom obiteljskom ljetnikovcu Stojan u Župi Dubrovačkoj, gdje je stručna voditeljica dr. sc. Slavica Stojan, zajedno sa suprugom, ljubazno i marno preuzela domaćinstvo i skrb nad žednim putnicima.

Sutradan, jutarnjim zrakoplovim, većina sudionika vratila se u Zagreb. Sredstva javnog priopćavanja na prikladan način pratila su znanstveni skup i u Zagrebu i u Dubrovniku.

Znanstveni skup započeo je s radom u Velikoj dvorani Hrvatskih studija u Zagrebu.

Dubrovački dio znanstvenoga skupa održan je u Svečanoj dvorani
Međunarodnoga središta hrvatskih sveučilišta u Dubrovniku.

Sudionici znanstvenoga skupa u posjetu Trstenom kraj Dubrovnika.

HRVATSKI KNJIŽEVNI
POVJESNIČARI

ZNANSTVENI SKUP
O
ALBERTU HALERU

Program znanstvenoga skupa

Zagreb – Dubrovnik
29. – 30. travnja 1999.

ORGANIZATORI:

Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Filozofski fakultet u Zadru Sveučilišta u Splitu
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu
Hrvatsko filološko društvo Zadar
Hrvatsko filološko društvo Zagreb
Međunarodno središte hrvatskih sveučilišta Dubrovnik
Pedagoški fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera Osijek

ORGANIZACIJSKI ODBOR**Predsjednik**

Prof. dr. sc. Tihomil Maštrović
predsjednik Stručnog vijeća Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

Članovi

Prof. dr. sc. Stipe Botica
prodekan Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Ivana Burdelez, prof.
Međunarodno središte hrvatskih sveučilišta Dubrovnik

Doc. dr. sc. Darko Gašparović
Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci

Prof. dr. sc. Stipe Grgas
prodekan Filozofskog fakulteta u Zadru Sveučilišta u Splitu

Dr. sc. Ivan Kordić
voditelj Hrvatskih studija Sveučilišta u Zagrebu

Prof. dr. sc. Nikica Kolumbić
predsjednik Hrvatskog filološkog društva Zadar

Prof. dr. sc. Stanislav Marijanović
Pedagoški fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera Osijek

Dr. sc. Borislav Pavlovski
predsjednik Hrvatskoga filološkog društva Zagreb

Tajnik Organizacijskog odbora

Marinko Šišak, prof.
Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu

Skup je pomoglo Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

P r o g r a m s k u p a

SRIJEDA, 28. travnja 1999.

ZAGREB, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Ulica grada Vukovara 68, soba 106

11.00 Tiskovna konferencija povodom znanstvenog skupa o Albertu Haleru.

Govore: prof. dr. sc. Stipe Botica i prof. dr. sc. Tihomil Maštrović

ČETVRTAK, 29. travnja 1999.

ZAGREB, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Velika dvorana na Institutu za filozofiju, Ulica grada Vukovara 54/V kat

10.00–13.00 **Prva sjednica znanstvenoga skupa**

Predsjedaju: akademik Franjo Švelec, prof. dr. sc. Josip Bratulić,
prof. dr. sc. Tihomil Maštrović

Pozdravne riječi

ZLATKO POSAVAC

(Institut za filozofiju u Zagrebu)

Estetika i pojam ljepote kod Alberta Halera

JOSIP BRATULIĆ

(Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Halerov doprinos hrvatskoj književnoj historiografiji

FRANJO ŠVELEC

(Filozofski fakultet u Zadru Sveučilišta u Splitu)

»Osman« Ivana Gundulića u interpretaciji Alberta Halera

IVO FRANGEŠ

(HAZU, Zagreb)

Halerov sud o Kranjčeviću (u svjetlu antipozitivističke pobune)

TIHOMIL MAŠTROVIĆ

(Odsjek za povijest hrvatske književnosti Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU u Zagrebu)

Halerova prosudba Preradovićeve pjesništva

NINA ALEKSANDROV-POGAČNIK

(Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu)

Halerova antipozitivistička pobuna (filološke i estetske povijesti književnosti)

NEVENKA KOŠUTIĆ-BROZOVIĆ

(Filozofski fakultet u Zadru Sveučilišta u Splitu)

Halerov odnos prema tuđim književnostima i komparativnom proučavanju književnosti

BRANKA BRLENIĆ-VUJIĆ

(Pedagoški fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku)

Halerova recepcija Shakespeareove »Oluje« (ikonična slika mitskoga otoka)

STANISLAV MARIJANOVIĆ

(Pedagoški fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku)

Albert Haler između Vodnika, Prohaske i Barca

ALOJZ JEMBRIH

(Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu)

Halerova suradnja u »Savremeniku« (1911.-1940.)

13.00 Završetak rada

21.10 Polazak zrakoplovom u Dubrovnik

22.10 Dolazak u Dubrovnik i smještaj u hotelu »Lero«

DUBROVNIK, Međunarodno središte hrvatskih sveučilišta, Don Frane Bulića 4

10.00 Tiskovna konferencija povodom znanstvenog skupa o Albertu Haleru.

Govore: prof. Ivana Burđelez, prof. dr. sc. Nikica Kolubić,
dr. sc. Miljenko Foretić

PETAK, 30. travnja 1999.

DUBROVNIK, Međunarodno središte hrvatskih sveučilišta, Don Frane Bulića 4

9.00 **Druga sjednica znanstvenoga skupa**

Predsjedaju: prof. dr. sc. Stipe Botica, prof. dr. sc. Nikica Kolumbić,
Miljenko Foretić, prof.

Pozdravne riječi

NIKICA KOLUMBIĆ

(Filozofski fakultet u Zadru Sveučilišta u Splitu)

Halerovi estetski pogledi u njegovoj književnokritičkoj praksi (s osobitim obzirom na djela iz starije hrvatske književnosti)

STIPE BOTICA

(Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu)

Haler i hrvatska kulturna tradicija

NIKOLA IVANIŠIN

(Filozofski fakultet u Zadru Sveučilišta u Splitu)

Halerovi kriteriji pri ocjenjivanju nacionalnih i lokalnih književnih veličina

MILJENKO FORETIĆ

(Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku)

Halerovi pogledi na dubrovačku kulturnoknjiževnu povijest 19.-20. Stoljeća

SLAVICA STOJAN

(Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku)

Albert Haler o hrvatskim preporodnim piscima iz Dubrovnika

JOSIP KEKEZ

(*Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu*)

Halerovi sporni sudovi

LUKO PALJETAK

(*HAZU, Dubrovnik*)

Shakespeare na Halerov način

MORANA ČALE

(*Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu*)

Halerova inačica kročeanizma u radu o Leopardiju

DARKO GAŠPAROVIĆ

(*Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci*)

Studije Alberta Halera u »Hrvatskoj reviji« (1935.–1944.)

HELENA SABLJIĆ TOMIĆ

(*Pedagoški fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku*)

Albert Haler u ozračju recepcije

12.00 Završetak rada

16.00 Treća sjednica znanstvenoga skupa

Predsjedaju: prof. dr. sc. Nikica Kolumbić, prof. dr. sc. Tihomil Maštrović,
doc. dr. sc. Darko Gašparović

GORANA DOLINER

(*Odsjek za povijest hrvatske glazbe Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU u Zagrebu*)

Književnopovijesna razmatranja Alberta Halera spram glazbenopovijesnih razmatranja njegova vremena

HRVOJKA MIHANOVIĆ-SALOPEK

(*Odsjek za povijest hrvatske književnosti Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU u Zagrebu*)

Odras Halerove estetike u Kornerovu pristupu duhovnim pjesmama iz Chitare oc-tocorde

SNJEŽANA MOSTARKIĆ

(*Odsjek za povijest hrvatske književnosti Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU u Zagrebu*)

Estetika kao znanost o izrazu u književnokritičkom promišljanju Alberta Halera

RUŽICA PŠIHISTAL

(*Pedagoški fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku*)

Halerova kategorija »lijepog« iz obzora njegove prosudbe »Dijaloga o ljepoti« Ni-kole V. Gučetića

ŠIMUN JURIŠIĆ

(*Filozofski fakultet u Zadru Sveučilišta u Splitu*)

Albert Haler u leksikonima i enciklopedijama

ANTONIA BLASINA MISERI

(*Gorizia*)

Halerovi pogledi na talijansku književnost

DIANA STOLAC

(*Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci*)

Gundulićev »Osman« i rječnik Ardelija Della Belle

GORAN NOVAKOVIĆ

(*Zagreb*)

Albert Haler u povijestima hrvatske književnosti

KSENIJA GRUBIŠIĆ

(*Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu*)

Halerovo i Markovićevo tumačenje Gundulićevog »Osmana«

NEBOJŠA KOHAROVIĆ

(*Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu*)

Halerovo tumačenje jezičnih odlika hrvatskih pisaca

18.30 Završetak rada

19.00 Predstavljanje znanstvenih zbornika *Hrvatski književni povjesničari*.

Govore: prof. dr. sc. Stipe Botica, prof. dr. sc. Nikica Kolumbić,
prof. dr. sc. Tihomil Maštrović

Svečana večera za sve sudionike znanstvenoga skupa u restoranu *Nautica*

SUBOTA, 1. svibnja 1999.

9.00 Izlet u okolicu Dubrovnika uz stručno vodstvo

14.00 Razgledanje Stona

21.10 Povratak zrakoplovom u Zagreb

22.10 Dolazak u Zagreb

Napomena

Do sada objavljene znanstvene zbornike u nizu *Hrvatski književni povjesničari*, dakle zbornike o Mihovilu Kombolu, Slavku Ježiću, Franji Fancevu, Tomi Matiću recenzirali su, kao cjeline, ugledni i kompetentni recenzenti. Autori pojedinih znanstvenih i stručnih priloga u zbornicima pozivani su *ad personam* na sudjelovanje u radu skupa, te su odabirom neke od dogovorenih tema, pridonijeli obradbi tematske cjeline, dakle zbornika o pojedinom književnom povjesničaru, koji je potom kao cjelina dobio recenzije dvojice stručnjaka. Zbornik o Albertu Haleru uređen je u tom smislu ponešto drugačije. Naime, odustalo se od recenziranja zbornika kao cjeline, a recenzentski postupak proveden je na način da svaki pojedinačni rad uvršten u ovaj zbornik ima po dvije stručne recenzije, a ujedno je za svaki od priloga provedena UDK klasifikacija. Tim je načinom recenziranja udovoljeno standardima uređivanja sličnih znanstvenih izdanja.

Uz objavljene radove uvrštene u ovaj zbornik, čije sažete verzije su pročitane na znanstvenom skupu o Albertu Haleru, svoje sudjelovanje na skupu prijavilo je i nekoliko referenata koji, iz različitih razloga, nisu stigli obraditi prijavljene teme ili pak završiti svoje tekstove na način da se mogu tiskati u Zborniku o Albertu Haleru. Na taj je način, nažalost, u zborniku izostalo nekoliko važnih motrišta na Halerov stvaralački opus i na njegovo svekoliko situiranje u hrvatsku književnu i kulturnu povjesnicu. Riječ je o priopćenjima Miljenka Foretića (*Halerovi pogledi na dubrovačku kulturno-književnu povijest 19.–20. stoljeća*) i Antonie Blasine Miseri (*Halerovi pogledi na talijansku književnost*) koji su sudjelovali u radu skupa, te o prinosima Ive Frangeša (*»Osman« Ivana Gundulića u interpretaciji Alberta Halera*), Stanislava Marijanovića (*Albert Haler između Vodnika, Prohaske i Barca*) i Luke Paljetka (*Shakespeare na Halerov način*) koji nisu nazočili skupu.

Svoje priopćenje za znanstveni skup prekasno je prijavio Robert Bacalja (*Haler i Wenzelides*), stoga nije mogao sudjelovati na skupu, ali je zato njegov tekstualni prinos uvršten u ovaj zbornik.

Kazalo imena

A

- ADAMOVIĆ, V. 196
ADLER, Guido 138, 142
AGANOOOR, Vittoria 32, 110, 176, 216,
217, 265, 268, 283, 285
ALEKSANDROV-POGAČNIK, Nina
79, 337, 345
ALFIREVIĆ, Frano 224
ALKIBIJAD 274
ANDREIS, Josip, 137–139, 142, 144,
145
ANDROVIĆ, Rafo 123
APPENDINI, Franjo Marija 123, 127
ARIOSTO, Lodovico 67, 279
ARISTOTEL 89, 90, 172, 179, 152,
163, 231, 236, 274
ARNOLD, Gjuro 20, 241
AUGUST 152, 217, 260
AVERROES 152

B

- BABUKIĆ, Vjekoslav 196
BACALJA, Robert 239, 349
BACH, Alexander 140
BACHMANN-MEDICH, Doris 88
BADURINA, N. 150, 166
BAHR, Hermann 277
BAKARČIĆ, Krsto 271, 281
BALDENSBERGER 267
BALOG, Andreana 198
BAN, Matija 41, 43, 47, 123, 124, 297
BANAC, Ivo 123
BANOVIĆ, Stipan 49, 50, 194, 220, 263
BARAC, Antun 21, 31, 34–36, 46, 47,
49, 51, 62, 63, 76, 77, 82, 97, 98,
100–102, 141–143, 179, 203–205,
210, 213, 214, 216, 219, 224, 225,
232–234, 247, 251–256, 262–263,
290, 292–293, 299–300, 346
BARLE, Janko 139
BARTHES, Roland 287, 292, 300
BATUŠIĆ, Nikola 6, 25, 51, 61, 64, 72,
74, 79, 88, 97, 98, 113, 119, 124, 131,
132, 142, 148, 166, 179, 193, 203,
208, 210, 236, 251–254, 256, 257,
285, 288, 291, 300
BAUDALAIRE, Charles 282
BAZALA, Albert 21, 216, 226, 335
BEETHOVEN, Ludwig von 89
BEGOVIĆ, Milan 214, 224, 239
BENEŠIĆ, Julije 214, 224, 226
BENN 230
BERSA, Blagoje 137, 144, 145
BERSA, Josip 41, 45, 125, 127, 297
BERTOLA, Aurelije 265, 266
BETONDIĆ, Josip 123
BEZIĆ, Jerko 139, 143
BITI, Vladimir 173, 179
BLASINA MISERI, Antonia 348
BOGNER, Josip 49, 50, 57, 58, 255,
257
BOGOSAVLJEVIĆ, Dušan 50
BOGIŠIĆ, Baldo 297
BOGIŠIĆ, Rafo 117
BOLDENSBERGER 266, 284
BONO, Pjerko 123
BORANIĆ, Dragutin 213, 214, 225
BORGES, Jorge Luis 219, 271
BOŠNJAK, I. 241

BOTICA, Stipe 334, 339, 340, 344–346, 348
 BRANDES, Georg Morris Cohen 221, 222, 267, 277, 283
 BRATULIĆ, Josip 25, 336, 337, 345
 BRLENIĆ VUJIĆ, Branka 113, 337, 345–346
 BROZ, Ivan 213
 BRUER 123
 BRUEROVIĆ, Marko 296
 BUDAK, Mile 231
 BUDMANI, Pero 297
 BURĐERLEZ, Ivana 338, 344, 346
 BUEROV, A. R. 125
 BUJAS, Željko 197, 202

C

CARDUCCI, Giosue 36, 37, 39, 49, 267, 269
 CEKINIĆ, Lovro 196–198
 CESAREC, August 224
 CESARIĆ, Dobriša 224
 CHESTERTON, G. K. 223
 CHRYSANDER, Friedrich 138
 CIHLAR NEHAJEV, Milutin 21, 140
 COLINGWOOD, Robin, George 20
 CONRAD, W. 289
 CORNEILLE, Pierre 279
 CORNER 339
 CROCE, Benedetto 11–14, 17, 18, 20–22, 26, 29, 31, 32, 36, 39, 40, 41, 43, 46, 47, 58, 61, 62, 71, 72, 80, 82–86, 88, 89, 95, 96, 98, 100, 105–111, 114, 121–122, 129–132, 135, 143, 144, 147, 148, 151, 152, 155, 156, 158–160, 162, 163, 166, 169–184, 188, 190–193, 206, 211, 215–217, 219–226, 227–229, 232, 235, 237, 242–243, 245–247, 249, 253, 254, 262, 265–269, 271–273, 277–280, 282, 284, 288, 289, 293, 294, 298, 336
 CRONIA, Arturo 266
 CULLER, Jonathan 165

CVJETIŠA, Franjo 241

Č

ČALE, Morana 105, 339, 347
 ČEDOMIL, Jakša 234
 ČERLEK, Š. 165
 ČINGRIJA 196
 ČUBRANOVIĆ, Andrija 66, 187

Ć

ĆURČIN, Milan 262, 263, 269, 278

D

DANNA, Cassimiro 266
 D'ANNUNZIO, Gabriele 32, 38, 39, 110, 218, 219, 224, 240, 265, 267, 268, 271, 272, 277, 282–284
 DANTE, Alighieri 31, 45, 131, 132, 217, 222, 235, 266–270, 272, 273, 274, 279–281, 283
 DARWIN, Charles 43
 DE AMICIS, Edmondo 217
 DEANOVIĆ, Mirko 232, 263
 DELLA BELLA, Ardelio 193, 197–202, 340, 348
 DEMOVIĆ, Miho 129, 130
 DE SANCTIS, Francesco 20, 31, 54, 80, 100, 269, 279
 DESCARTES, Rene 282
 DESNICA, Vladan 179
 DESSOIR, Max 19, 237
 DE VIGNY 49
 DEŽELIĆ, Velimir 245
 DEŽMAN, Milivoj 239, 241
 DILTHEY, Wilhelm 83, 84
 DOBRONIĆ, Antun 138
 DOLINER, Gorana, 137, 339, 347
 DOSTOJEVSKI, Fjodor M. 230, 231
 DRECHSLER, Marija 341
 DRECHSLER VODNIK, Branko v. VODNIK, Branko
 DRŽIĆ, Marin 67, 232, 296

DRYDEN, John 223
 DUGAN, Franjo 137, 139, 144
 DUKAT, Zdeslav 179
 DURINGSFELD, Ida von 125, 127
 DVORNIKOVIĆ, Vladimir 14, 21, 247

D

DELČIĆ, Josip 125
 ĐURASOVIĆ, Petar 340

E

ELIOT, Thomas Stearns 233
 ESIH, Ivan 259

F

FALIŠEVAC, Dunja 132, 133
 FANCEV, Franjo 5, 26, 28, 79, 139, 224,
 232, 262, 264, 334, 336, 340, 349
 FECHNER, Gustav Theodor 237
 FERRERO, Guglielmo 239
 FLAKER, Aleksandar 143, 295, 300
 FLAKER, Vida 239, 245, 259
 FLAUBERT, Gustave 45, 282
 FOCHT, Ivan 21, 143
 FOGAZZARO, Antonio 71, 179, 216,
 217, 266–268, 282
 FORETIĆ, Miljenko 334, 339, 340,
 346, 349
 FOTEZ, Marko 207, 232, 289
 FRANGEŠ, Ivo 14, 21, 25, 82, 87, 100,
 205, 210, 241, 245, 246, 248, 255–
 257, 262, 285, 290, 292, 293, 298–
 300, 337, 345, 349
 FRANGEŠ, Vesna 246, 248

G

GADAMER, Hans-Georg 83
 GAJ, Ljudevit 124, 126
 GAŠPAROVIĆ, Darko 216, 227, 339,
 344, 347
 GAVELLA, Branko 193
 GENTILE, Giovanni 265, 267, 284
 GESEMANN Gerhard 37

GEORGIJEVIĆ, Krešimir 49
 GIOLITTI, Giovanni 269
 GJALSKI, Ksaver Šandor 239
 GLAVAŠ, Andrija Radoslav 21, 299
 GOETHE, Johann W. 179, 188, 221,
 222, 225, 227, 235, 263, 265, 266,
 273, 274, 277–281, 283–285

GOFF, Jacques le 120
 GOGLIA, Antun 139
 GORKI, Maksim 242
 GOSTL, Igor 248
 GRADIĆ, Stjepan 35
 GRGAS, Stipe 344
 GRGEC, Petar 131
 GRGIĆ, Marijan 139
 GRILLI, Luigi 216
 GRLIĆ, Danko 159, 166, 246, 248
 GRUBIŠIĆ, Ksenija 183, 340, 348
 GRUBIŠIĆ, Vinko 333
 GUČETIĆ, Mara 152
 GUČETIĆ, Nikola Vitov 144, 147, 149,
 150–153, 156, 157, 159, 161–167,
 339, 347

GUERRINI, Olundo 266

GUNDOLF 277

GUNDULIĆ, Frano 195

GUNDULIĆ, Ivan 21, 25–29, 31, 32,
 34, 36, 37, 40, 42–44, 46, 47, 49–55,
 57–59, 61–71, 73, 76–79, 87, 91, 97,
 100, 101, 140, 143, 165, 180, 183–197,
 199, 202, 203–206, 208, 210, 211,
 220, 232–233, 236, 246, 247, 252,
 255, 256, 262, 284, 287, 291, 292,
 298, 299, 333, 337, 348, 349

GUNDULIĆ, Mara 152

GUYAU, Marie Jean 143, 266, 282,
 284

H

HAECKEL, Ernest 43
 HALLER, Frano 260
 HANSEN, Klaus P. 88
 HARAPIN, Teofil 21

HATZE, Josip 137, 139, 144, 145
 HEBREJSKI, Leon 152
 HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich 89,
 156, 223, 231
 HEIDEGGER, Martin 19, 20
 HERBART, Johann Friedrich 220
 HÉRÉDIA, José Maria de 284
 HERGEŠIĆ, Ivo 21, 263
 HIDŽA, Đuro 123
 HIPIJA 156
 HOCKE, G. R. 119
 HOMER, 180, 266, 273, 274, 276, 279,
 281, 284, 285
 HORACIJE, 208, 233, 264, 266, 268,
 274, 275
 HORVAT, Ivo 248
 HOUVILE, M. G. d' 284
 HRANILOVIĆ, Jovan 240, 241
 HÜBSCHER, Arthur 225
 HUGO, Victor 125
 HUIZINGA, Johann 120, 267, 285

I

IBROVAC, M. 284
 ILJIĆ, Stjepan 218
 IVAKIĆ, Branimir 139
 IVAKIĆ, Joza 214, 224, 226
 IVANIŠIN, Nikola 6, 21, 25, 31, 61, 79,
 97, 98, 113, 144, 148, 150, 164, 166,
 204, 208, 210, 239, 245, 249, 251,
 252, 254, 257, 259, 262, 285, 293,
 294, 300, 339, 346
 IVEKOVIĆ, Franjo 213

J

JACOBSON, Roman 85
 JAGIĆ, Vatroslav 81, 207
 JELAČIĆ, Josip 21, 42, 124,
 JELČIĆ, Dubravko 142, 251, 256, 257,
 294, 297, 299, 300
 JEMBRIH, Alojz 337, 346
 JENSEN, Alfred 37, 205

JEŽIĆ, Slavko 5, 79, 298, 300, 334, 336,
 340, 349
 JOLLES, Andre 121
 JONKE, Ljudevit 224
 JURČIĆ, Vladimir 228
 JURIŠIĆ, Blaž 227, 263
 JURIŠIĆ, Petar 219, 221
 JURIŠIĆ, Šimun 245, 339, 348

K

KALE, Eduard 87
 KALEB, Vjekoslav 224
 KANT, Immanuel 89, 151, 165, 231, 335
 KARADŽIĆ, Vuk Stefanović 199
 KASSOWITZ-CVIJIĆ, Antonija 139
 KATIČIĆ, Miho 338
 KATIČIĆ, Radoslav 117
 KAZALI, Antun 41–43, 45–47, 123,
 126, 127, 143, 193, 296, 297
 KAZNAČIĆ, Antun 41, 42, 45, 46,
 123–125, 228, 297
 KAZNAČIĆ, Ivan 123, 124,
 KAZNAČIĆ, Ivan August 41, 42, 45,
 123, 125, 127, 297
 KEKEZ, Josip 97, 100, 337, 347
 KIŠ-ŠAULOVEČKI, Katarina 341
 KIKIĆ, Hasan 224
 KLAJČ, Vjekoslav 139
 KNIEWALD, Dragutin 129
 KOHAROVIĆ, Nebojša 203, 348
 KOLAR, Slavko 224
 KOLUMBIĆ, Nikica 61, 334, 330, 346–
 –348
 KOMBOL, Mihovil 5, 21, 63, 64, 68, 79,
 102, 180, 210, 232, 253, 255, 288,
 298, 299, 300, 334, 336, 340, 349
 KORDIĆ, Ivan 344
 KORNER, Jeronim 129–135, 347
 KOS, Koraljka 137, 143, 144
 KOŠUTIĆ-BROZOVIĆ, Nevenka 259,
 337, 345
 KOTT, Jan 115–117, 121–122
 KOVAČEVIĆ, Vladimir 259, 260

KOVAČIĆ, Ivan Goran 224
 KOZARČANIN, Ivo 224
 KRANJČEVIĆ, Silvije Strahimir 21,
 26, 29, 31–40, 43, 44, 46, 47, 49, 50,
 61, 71, 73, 76–79, 87, 97, 100–103,
 109, 110, 140, 180, 193, 194, 210,
 211, 246, 247, 252, 255, 256, 262,
 287, 288, 294, 298, 299, 337, 345
 KRAVAR, Zoran 49, 51, 133, 165, 166,
 203, 205, 206, 210, 288, 291, 300
 KRIŠKOVIĆ, Vinko 222, 279, 281
 KRLEŽA, Miroslav 21, 32, 34, 36, 38–
 40, 46, 47, 97, 100, 224, 231, 247,
 252, 255, 273, 280
 KRSTIĆ, Kruno 21, 159
 KRŠ, braća 123
 KSANTIPA 274
 KSENOFONT 143, 274, 282
 KUHAČ, Ksaver 138, 139
 KUKULJEVIĆ, Ivan 125
 KÜLPE, Oswald 237
 KURELAC, Fran 126
 KUŠAR, Marcel 126
 KUZMIĆ, Marin 236

L

LACH, Robert 139
 LAMARTINE, Alphonso de 125
 LANSON, Gustave 80, 85
 LASIĆ, Stanko 290
 LASTA, Petar 98, 290–292, 300
 LASZOWSKI, Emilij 245, 248
 LEOPARDI, Giacomo 32, 37, 39, 93–95,
 105–111, 179, 265, 266, 269–271,
 273, 283, 285, 299
 LÉVI-STRAUSS, Claude 87
 LHOTKA, Fran 139
 LIPPS, Theodor 149, 237
 LISSA, Zoffia 144
 LIVADIĆ, Branimir 149, 214–216, 219,
 224–227
 LOTMAN, Jurij M. 296, 300
 LOVRIĆ, Božo 224

LUČIĆ, Franjo 139
 LUKAS, Filip 232
 LUKŠIĆ, Abel 126

M

MAETERLINCH, Maurice 276
 MAHANEC, Julije 335
 MAJER, Vjekoslav 224
 MAJER-BOBETKO, Sanja 139, 140,
 142, 144
 MALLARMÉ, Stéphane 276, 282
 MANFREDI-PORENA 237
 MANTUANI, Josip 139
 MANUZI, Aldo 151
 MANZONI, Alessandro 90, 217, 266,
 269
 MARAKOVIĆ, Ljubomir 21, 143, 228,
 232, 234, 253, 262, 263, 291
 MARIJANOVIĆ, Stanislav 344, 346,
 349
 MARJANOVIĆ, Milan 214, 216, 224,
 226
 MARKOVAC, Pavao 138, 139
 MARKOVIĆ, Ambrozije 196
 MARKOVIĆ, Franjo 10, 11, 17, 21–23,
 33, 50, 52, 54, 72, 73, 91, 101, 149–
 151, 166, 183, 188–192, 216, 220
 MARKOVIĆ, Zdenka 152, 166
 MARTINČIĆ, Ivan 246, 248
 MARULIĆ, Marko 232, 241
 MAŠTROVIĆ, Tihomil 6, 71, 102, 239,
 334, 335–337, 339, 340, 344, 345,
 347, 348
 MATIČEVIĆ, Ivica 259
 MATIĆ, Tomo 5, 79, 102, 334, 336, 340,
 349
 MATOŠ, Antun Gustav 33, 102–103,
 140, 239, 246
 MAZZINI, Giuseppe 269
 MAŽURANIĆ, Antun 196
 MAŽURANIĆ, Ivan 196
 MEDINI, Milorad 296
 MEDOVIĆ, Celestin 261

MENČETIĆ, Šiško 66, 296
 MEUMANN, E. 237
 MEYER, Theodor A. 237
 MEZULIĆ, Milivoj 237
 MICHELANGELO BUONARROTI
 89, 269
 MIDDLETON MURRY, John 223
 MIHALIĆ, Slavko 224
 MIHANOVIĆ, Nedjeljko 246, 248
 MIHANOVIĆ-SALOPEK, Hrvojka 129,
 339, 347
 MIKECIN, Vjekoslav 159, 166
 MILČINOVIĆ, Andrija 214, 224, 226
 MILISAVAC, Živan 246, 248
 MILOSAVLJEVIĆ, Petar 243
 MONTAIGNE, Michel 119
 MORPURGO-TAGLIOBUE, Guido
 114
 MOSTARKIĆ, Snježana 169, 339, 347
 MRKONJIĆ, Zvonimir 119, 121–122
 MUHOBERAC, Mira 117
 MUKAROVSKI, J. 85
 MÜLLER-FREIENFELS, 173, 149, 237
 MURAT, Marko 147
 MURRAY, Krieger 290, 300
 MUŽINIĆ, Aleksandar 9–11, 12

N

NAGY, Josip 232
 NAZOR, Vladimir 14, 21, 97, 239, 247,
 263, 278, 284
 NEHAJEV, vidi CIHLAR NEHAJEV,
 Milutin
 NIETZSCHE, Friedrich 109, 120, 191,
 240
 NIZETEO, Antun 224
 NOVAK, Slobodan Prosperov 121, 195,
 196
 NOVAK, Vjenceslav 139, 144
 NOVAKOVIĆ, Goran 251, 348

O

OHMUČEVIĆ, Nikola 195, 196
 OSTOJIĆ, Nikola 218, 225
 OVIDIJE NAZON, Publije 208, 233

P

PALMOTIĆ, Junije 117
 PALJETAK, Luko 117, 118, 121–122,
 347, 349
 PARO, Nedjeljka 305
 PASCOLI, Giovanni 32, 37, 39, 71, 110,
 176, 217, 218, 224, 265, 267, 268,
 283, 285
 PAVEŠKOVIĆ, Antun 195, 196
 PAVIĆ, Armin 52, 81, 196
 PAVLETIĆ, Vlatko 253
 PAVLIČIĆ, Pavao 295, 300
 PAVLOVSKI, Borislav 344
 PEJAČEVIĆ, Dora 137, 144, 145
 PELEGRINOVIĆ, Mikša 66
 PERKOVIĆ, Luka 214, 224
 PERROTT, Gennaro 276
 PETRARCA, Francesco 150
 PETRAS, Marijan 11
 PETROVIĆ, Svetozar 294, 300
 PETRIĆ, Frane 150, 151
 PETZ, Vladimir 49
 PICASSO, Pablo 224
 PLAMENAC, Dragan 138, 139
 PLATON 17, 42, 44, 89, 113, 152, 161,
 163, 165, 191, 276
 PLEHANOV, Georgij Valentinovič 143,
 266, 282, 284
 PLOTIN 152, 163
 POLAK, Silvija 198
 POLIĆ KAMOV, Janko 140
 POLITEO, Dinko 241
 POPARIĆ, Bare 232
 POSAVAC, Zlatko 6, 9, 13, 14, 25, 49,
 61, 62, 71, 87–89, 98, 113, 134, 138,
 140, 141, 144, 148, 149, 151, 152,
 157, 159, 165, 166, 180, 184, 186,
 193, 214–216, 225, 246–249, 252,

- 256, 259, 260, 262, 263, 283, 285,
290, 293, 300, 305, 336, 337, 345
- PRANJIĆ, Krunoslav 143
- PRERADOVIĆ, Petar 21, 26, 29, 31,
32, 33, 34, 37, 40, 43, 44, 46, 47, 49,
50, 61, 71–79, 87, 97, 100–103, 140,
193, 194, 204, 211, 246, 247, 252,
256, 262, 287, 288, 294, 298, 299,
337, 345
- PROHASKA, Dragutin 91, 126, 214,
225, 346, 349
- PROSPEROV NOVAK, Slobodan, v.
NOVAK, Slobodan Prosperov
- PRZYBYSZEWSKY, Stanislaw 240,
276, 282
- PŠIHISTAL, Ružica 147, 339, 347
- PUCIĆ, Orsat 123, 125–127
- PUCIĆ, Medo 41, 42, 44, 45–47, 124,
297
- PUGLIESI, Jere 261
- PUGLIESI, Marija 261
- PULIĆ, Đuro 41, 42, 43, 123, 126, 297
- R**
- RAC, Koloman 276
- RADIĆ, Stjepan 264
- RAFFAEL (pr. ime Raffaello Santi)
269
- RANJINA, Dinko 149, 166
- RATKOVIĆ, Milan 197
- REŠETAR, Milan 55, 81, 195, 207, 297
- RIMBAUD 276, 282
- ROČI(Ć), Antun 123, 127–128,
- ROETTEKEN, Hubert 237
- ROIĆ, Sanja 88, 148, 166, 179, 219, 225
- ROSENBERG-RUŽIĆ, Vjekoslav 137,
144, 145
- ROUSSEAU, Jean Jacques 282
- ROŽIĆ, Vatroslav 213, 225
- S**
- SABLIĆ TOMIĆ, Helena 287, 347
- SAPFA 276
- SCHEIDER 226
- SCHELLING, Friedrich Wilhelm 89,
156
- SCHERER, M. 80.
- SCHIFFLER, Ljerka 150–152, 166, 167,
335
- SCHLEGEL, Friedrich 89
- SCHMIDT, Raymund 17
- SCHNEIDER, Artur 138, 214, 226
- SETSCHKAREFF, W. 37
- SHAKESPEARE, William 21–23, 43,
44, 45, 93, 113–122, 222, 235, 264–
–266, 268, 273, 274, 279, 281, 284,
285, 345, 347, 349
- SIVRIĆ, Antun 123,
- SKATOLINI, Marinko 10
- SMERDEL, Ton 184, 271, 281, 283
- SMOLJAN, fra Vito 340
- SOKOL, Bernardin 139
- SOKRAT, 156, 165, 274, 276
- SOLAR, Milivoj 116, 120
- SOLOVJOV, Vladimir 231
- SORGO, Marin 228
- SORKOČEVIĆ, Pjero 196
- SPINGARN, Joel Ellias 20, 223, 294
- SPITZER, Leo 21, 83, 229, 288
- STAMAĆ, Ante 159, 169, 170, 179–
–181, 289, 290, 300
- STANOJEVIĆ, Stanoje 245, 248
- STEIGER, Emil 84
- STOJIĆ, fra Dobroslav 341
- STOJAN, Slavica 123, 127, 339, 341,
346
- STOJANOVIĆ, Ivan 41–45, 295, 297
- STOLAC, Diana 193, 340, 348
- STULLI, Luko 123
- STULLI, Vlaho 123
- Š**
- ŠARIĆ, Rafo 42
- ŠEGVIĆ, Kerubin 21, 74, 263
- ŠENOA, August 82
- ŠICEL, Miroslav 215, 216, 225, 251,
255–257, 295, 298, 300

ŠIDAK, Jaroslav 224
 ŠIMIĆ, Antun Branko 40, 102, 103, 252
 ŠIMIĆ, N. 224
 ŠIMUNOVIĆ, Dinko 239
 ŠIROLA, Božidar 138, 139
 ŠIŠAK, Marinko 333, 344
 ŠKREB, Zdenko 159, 179–181
 ŠOLJAN, Antun 113, 115
 ŠRAM, Bratoljub 139
 ŠREPEL, Milivoj 21, 33, 50, 68, 72, 73,
 208, 232, 233
 ŠTAMPAR, Emil 224
 ŠTETIĆ, M. 285
 ŠULEK, Bogoslav 204
 ŠURMIN, Đuro 81, 126, 214
 ŠVELEC, Franjo 337, 345

T

TADIJANOVIĆ, Dragutin 224
 TAINE, Hippolyte 237, 239, 242
 TANSILLO, Luigi 68, 208, 233
 TASSO, Torquato 25, 27, 34, 36, 37, 39,
 50–58, 62–65, 67, 186–189, 191, 194,
 205, 206, 208, 220, 232, 233, 266,
 271, 284
 TAYLOR 87
 THIBAUDET, Albert 267, 285
 TOLSTOJ, Lav Nikolajevič 235, 274,
 283
 TOMASOVIĆ, Mirko 288, 300
 TOMIĆ, Josip Eugen 71
 TOMMASEO, Nikola 124, 151
 TORBAR, Josip 66
 TORBARINA, Josip 21, 117, 121, 122,
 143, 149, 262, 281
 TORCANIOTA, Michele Marullo 228
 TRNSKI, Ivan 237

U

UJEVIĆ, Mate 247, 248
 UJEVIĆ, Tin 224
 UTIZT, Emil 237

V

VALÉRY, Paul 276, 282
 VALOVIĆ 196
 VAUPOTIĆ, Miroslav 224, 226
 VERGILIJE 260, 276
 VERLAINE, Paul 282
 VERONA, Eva 305
 VESNIĆ, Milenko 262
 VETRANOVIĆ, Mavro 67, 296
 VICO, Giambattista 31, 269
 VIDAKOVIĆ, Albe 139
 VIDAKOVIĆ, Aleksandar 228
 VIDRIĆ, Vladimir 82
 VILLON, François 276
 VINCI, Leonardo da 171, 185
 VISIĆ, Ivan August 124
 VISKOVIĆ, Velimir 247, 248
 VITEZICA, O. 143
 VITEZICA, Vinko 166, 237
 VITEZICA, Dinko 284
 VIZNER-LIVADIĆ, Branimir v. LI-
 VADIĆ, Branimir
 VLADISLAV, poljski kraljević 54
 VLAHOVIĆ, M. 261
 VODOPIĆ, Mate 21, 41, 42, 44–47,
 123, 126, 127, 177, 179, 193, 208,
 256, 297
 VODNIK, Branko 33, 72, 73, 79, 81,
 82, 101, 214, 245, 253, 340, 346, 349
 VOJNOVIĆ, Ivo 41, 43–46, 91–93, 137,
 208, 209, 239, 246, 296, 297
 VOJNOVIĆ, Lujo 269
 VOLANTIĆ, Džanluka 196
 VOLKELT, J. 149, 237
 VOLTAIRE, Francois Marie Arouet
 282
 VONČINA, Josip 196, 199
 VOSSLER, Karl 20, 269
 VRANYCZANI, Josip 126
 VRAZ, Stanko 204
 VUK-PAVLOVIĆ, Pavao 335

W

WARREN, A. 83, 84
WENZELIDES, Arsen 126, 239–244,
349
WELLEK, R. 80, 83–85, 290, 293, 300
WINER, T. G. 130
WITASEK, Stefan 149, 237

Z

ZANINOVIĆ, Antonin 138, 139
ZANINOVIĆ, Vice 224
ZIMMERMANN, Robert 216
ZIMMERMAN, S. 21
ZLATARIĆ, Marin 196

ZOLA, Emil 282
ZORANIĆ, Petar 232
ZORE, Luko 41–44, 52, 124, 297
ZOVKO, Jure 334
ZUZORIĆ, Cvieta 147, 151, 152, 166
ZUZORIĆ, Nika 151

Ž

ŽGANEC, Vinko 139
ŽIC-FUCHS, Milena 335
ŽILIĆ, R. 224
ŽIVANČEVIĆ, Milorad 246, 248
ŽIVANČEVIĆ, Vera 246, 259
ŽMEGAČ, Viktor 181

Kazalo

<i>Riječ urednika</i>	5
RADOVI SA ZNANSTVENOGA SKUPA	
<i>Zlatko Posavac</i> : Estetika i pojam ljepote Alberta Halera	9
<i>Josip Bratulić</i> : Albert Haler kao proučavatelj hrvatske književnosti	25
<i>Nikola Ivaništin</i> : Kriteriji Alberta Halera pri ocjenjivanju nacionalnih i lokalnih književnih veličina	31
<i>Franjo Švelec</i> : <i>Osman</i> Ivana Gundulića u interpretaciji Alberta Halera	49
<i>Nikica Kolumbić</i> : Halerovi estetski pogledi u njegovoj književnokritičkoj praksi (s osobitim obzirom na djela iz starije hrvatske književnosti)	61
<i>Tihomil Maštrović</i> : Halerova prosudba Preradovićeve pjesništva	71
<i>Nina Aleksandrov-Pogačnik</i> : Antipozitivistička pobuna Alberta Halera (filološka i estetska povijest književnosti)	79
<i>Stipe Botica</i> : Albert Haler i hrvatska kulturna tradicija	87
<i>Josip Kekez</i> : Halerovi sporni sudovi	97
<i>Morana Čale</i> : Halerova inačica kročeanizma u radu o Leopardiju	105
<i>Branka Brlenić-Vujić</i> : Halerova recepcija Shakespeareove <i>Oluje</i> (ikonična slika mitskog otoka)	113
<i>Slavica Stojan</i> : Albert Haler o preporodnim piscima iz Dubrovnika	123
<i>Hrvojka Mihanović-Salopek</i> : Odras Halerove estetike u Kornerovu pristupu duhovnim pjesmama iz <i>Cithare octocorde</i>	129
<i>Gorana Doliner</i> : Književnopovijesna razmatranja Alberta Halera spram glazbenopovijesnih razmatranja njegova vremena	137
<i>Ružica Pšihistal</i> : Halerova kategorija »lijepog« iz obzora njegove prosudbe <i>Dijaloga o ljepoti</i> Nikole V. Gučetića	147
<i>Snježana Mostarkić</i> : Halerovo viđenje znanosti o književnosti	169
<i>Ksenija Grubišić</i> : Halerova prosudba Gundulićeva <i>Osmana</i> u svjetlu spoznaje kao duhovnog čina	183
<i>Diana Stolac</i> : Gundulićev <i>Osman</i> i rječnik Ardelija Della Belle	193
<i>Nebojša Koharović</i> : Halerovo tumačenje jezičnih odlika hrvatskih pisaca	203

<i>Alojz Jembrih</i> : Halerova suradnja u <i>Savremeniku</i> (1911.–1940.) . . .	213
<i>Darko Gašparović</i> : Studije Alberta Halera u <i>Hrvatskoj reviji</i> (1935.–1944.)	227
<i>Robert Bacalja</i> : Polemike Alberta Halera i Arsena Wenzelidesa . .	239
<i>Šimun Jurišić</i> : Albert Haler u leksikonima i enciklopedijama	245
<i>Goran Novaković</i> : Albert Haler u povijestima hrvatske književnosti .	251
<i>Nevenka Košutić-Brozović</i> : Albert Haler i strane književnosti	259
<i>Helena Sablić-Tomić</i> : Albert Haler između teorije i književne povijesti	287

DODATAK

<i>Nedjeljka Paro</i> : Bibliografija Alberta Halera	305
<i>Nedjeljka Paro</i> : Literatura o Albertu Haleru	314
<i>Nedjeljka Paro</i> : Kazalo imena Halerove Bibliografije i Literature o Albertu Haleru.	328
<i>Marinko Šišak</i> : Kronika znanstvenoga skupa o Albertu Haleru	
<i>Program znanstvenoga skupa o Albertu Haleru (Zagreb – Dubrovnik, 29.–30. travnja 1999.)</i>	343
<i>Napomena</i>	349
<i>Kazalo imena</i>	351

ZBORNIK o ALBERTU HALERU

HRVATSKI KNJIŽEVNI POVJESNIČARI

Sv. 5.

GLAVNI UREDNIK:

prof. dr. sc. Tihomil Maštrović

TAJNIK UREDNIŠTVA:

Marinko Šišak, prof.

IZVRŠNI UREDNIK:

Tomislav Bracanović, prof.

LEKTURA:

Mirna Murati, prof.

KOREKTURA:

*Tvrtko Jolić
Lovorka Mađarević*

RAČUNALNI UNOS:

Andrea Pisnjak

KORICE:

Rebernak & Waldgoni

RAČUNALNI SLOG:

Stjepan Ocvirk

TISAK:

AEROBA, Zagreb

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb

UDK 82.0-05 Haler, A. (063)

ZNANSTVENI skup Albert Haler (1999 ; Zagreb, Dubrovnik)

Albert Haler : književni povjesničar, teoretičar i estetičar : zbornik radova sa znanstvenog skupa, Zagreb, Dubrovnik, 29.–30. travnja 1999. / [glavni urednik Tihomil Maštrović]. – Zagreb : Hrvatski studiji [etc.], 2000. – 364 str. : ilustr. ; 24 cm. – (Hrvatski književni povjesničari ; znanstveni zbornici ; sv. 5)

Om. stv. nasl. : Zbornik o Albertu Haleru. – Bibliografija A. Halera ; Bibliografija o A. Haleru / Nedjeljka Paro. – Bibliografske bilješke uz tekst. – Kazala. – Summaries ; Riassunto.

ISBN 953-6682-15-X

1. Haler, Albert

400331002

Tiskanje ove knjige novčano je pomoglo Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske

ALBERT HALER, književni povjesničar, teoretičar i estetičar (Vrgorac, 3. kolovoza 1883. - Kamnica kod Maribora, 18. svibnja 1945.). Mladost je proveo u Slanom i Dubrovniku gdje je završio gimnaziju. Klasičnu filologiju studirao u Beču. Gimnazijski profesor u Dubrovniku (1909. - 1939.), Splitu te Zagrebu. Doktorirao 1927. disertacijom *Gundulićev Osman s estetskog gledišta* na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na kojem je 1943. imenovan za sveučilišnog profesora na katedri filozofije za predmete "estetika" i "etika". Umro pod još uvijek nerazjašnjenim okolnostima nakon odlaska iz Hrvatske u svibnju 1945.

U književnosti se bavio poezijom, objavljujući svoje stihove u časopisima, prve u *Bršljanu* 1899. Kasnije se posvećuje književnoj teoriji i kritici ustajući protiv pozitivističke metode. Prihativši estetičke postavke Benedetto Crocea, smatrao je umjetnost samosvojnim stvaralačkim činom čuvstveno-fantazijske naravi, a književnoj kritici određuje zadaću otkrivanja isključivo estetskih vrijednosti umjetničkog djela (*Doživljaj ljepote*, Zagreb, 1943.). S tih polazišta Haler je u studijama i raspravama revidirao ustaljene književnokritičke i književnopovijesne zaključke, izazvavši brojne polemike svojim negativnim ocjenama Gundulićevih, Preradovićevih i Kranjčevićevih književnih djela. Ipak, u radovima o manjim piscima uzeo je u obzir, osim estetskih i književnopovijesne vrijednosti (*Novija dubrovačka književnost*, Zagreb, 1944.). Interes mu je bio usmjeren i prema djelima stranih književnosti, a među njegovim esejima o stranim piscima posebno se izdvajaju interpretacije Shakespeareovih drama (*Iz tuđih književnosti*, Zagreb, 1943.).

Albert Haler (1883.-1945.), baveći se najprije kritikom i književnom poviješću, objavio je 1920. članak O estetici B. Crocea nakon kojega je težište svoga djelovanja posvetio estetici. Kao pristaša Croceovih estetičkih nazora nije bio epigon, nego je u nizu posebnih rasprava i polemika razvijao vlastito kročeaansko stajalište. Smatrajući da umjetnost i umjetničko djelo bitno konstituiraju samo estetičke, a ne ma koje druge osobine, bio je protivnik svakog sociologizma, psihologizma i uopće svakog pozitivizma, te je tako bio ranim (neshvaćenim!) dionikom sebi suvremenih estetičkih strujanja u svijetu, koja su kasnije označena kao "antipozitivistička pobuna".

Stjecanjem nesretnih povijesnih (pretežno političko-ideoloških) okolnosti prema Halerovoj estetici u Hrvatskoj desetljećima je bio nametnut negativan stav. Iz pozicije svršetka 20. stoljeća potrebno je stoga bez predrasuda u pozitivnom pristupu afirmativno-kritički razumjeti Halerove estetičke intencije, kao što mu valja priznati da je bio jedan od malobrojnih šekspirologa u Hrvatskoj i tvorac originalnog interpretativnog pristupa Shakespeareovu opusu, koji bismo smjeli uvjetno imenovati "lirskom dramaturgijom". Važnost i utjecaj Halerovih teorijskih pogleda na umjetnost, po kojima je on integralnim dionikom snažnih europskih kretanja, bili su u estetici, književnoj teoriji i dramaturgiji znatno veći, pa i dublji nego što mu to priznaje hrvatska historiografija.